אברהם מוקס

ישיבות הונגריה

בעברן ובשרידן

☆ ☆

ישיבות הונגריה בגדולתן ובחורבנן

ישיבות סלובקיה, הונגריה המצומצמת, טרנסילבניה, קארפטורוס, מארמורש ויוגוסלביה תולדות חייהם, פעלם ואישיותם של הרבנים ראשי הישיבות, שיטת לימודם וארגון הישיבות

כרך שני

מאת

אברהם פוקס

ירושלים תשמ"ז

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

כתובת המחבר:

אברהם פוקס

רחוב ר' חיים ויטאל 35, ירושלים, טלפון 524476

אסור להעתיק או לצלם את הספר כולו או חלק ממנו בכל שפה ובכל צורה שהיא
בלי נטילת רשות בכתב מהמחבר

כל הזכויות שמורות למחבר

©

Copyright 1987 by Abraham Fuchs

Rehov Hayim Vital 35, Jerusalem

סודר במסדרת חבקוק רחוב צפניה 33 ירושלים טל. 822406

Printed in Israel

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

"תן לי יבנה וחכמיה"

רבי יוחנן בן זכאי

לזכר

בני משפחתי

קרובי, ידידי ובני עירתי

שנספו בשואה

הי"ד

יעמדו על הברכה נדיבי הלב

הרב **יעקב לוסטיג** שליט"א רבה של "כנסת ישראל" בסינסינטי ורעיתו **טויבע אידית** שתחי'; לזכר אביו ר' **אברהם לוסטיג** ז"ל וסבו ר' **אלכסנדר** ומשפחתו הי"ד; ולזכר חותנו ר' **דוד בלוי** הי"ד ומרת **מטיל** ע"ה וכל משפחתם; ולזכר ר' **מרדכי אלפנט** ז"ל ורעיתו **נעכע** ומשפחתם הי"ד.

ר' **חיים אלתר רוט (ראטה)** לזכר אביו הרה"ג ר' **ישראל אפרים פישל ראטה** אב"ד ואידאצ'קה זצ"ל הי"ד.

הרב **מרדכי פנסטר** ורעיתו **רייזל צירל** (שלטר רוק, לונג איילנד) ניו יורק.

שלמה אלימלך באש (אוטו, כעת בשם מוריס רוזנברג, טורונטו) לזכר הוריו ר' **שמואל** ומרת **הינדע** ולזכר אחיו **פסח דוב** מטאשנד ז"ל הי"ד.

ר' **אריה לייב רוזנברג** נ"י בן ר' **יצחק ואסתר** ורעיתו **אדל** בת **ראובן וגיטל** לזכר הוריהם (ניו יורק).

ר' **יוסף ברגמן** (ברוקלין) לזכר הוריו ר' **פרץ** ומרת **אייגה** ז"ל

ר' **בן ציון צבי** (השי) ורעיתו **לאה (לינדה) פרידמן** ובנותיהם שתחי': **אסתר, פרל, שרה, רחל ודבורה.**

ר' **אברהם שיינברגר** ורעיתו **רבקה** (ברוקלין) לזכר הוריהם ר' **יחזקיה** ומרת **פיגא** ולזכר ר' **קלונימוס ברגר.**

ר' **אלעזר אפלדורפר** נ"י ורעיתו **פרל** (פלדבוש, ניו יורק).

ר' **חיים הרש וולדמן** (ויליאמסבורג) ש"ב נ"י בן הדומ"ץ מביסטריץ ר' **נפתלי מנחם** ומרת **ברכה** הי"ד, ורעיתו מרת **יענטא** שתחי' ובנם האברך החסיד ר' **מנשה** נ"י.

ר' **יצחק שרגא גרוס** נ"י ורעיתו **חנה ברכה** ובני ביתם: **מרדכי, אסתר, שרה, רחל ופרידה** (ברוקלין).

ר' **אשר אלימלך מויזלס** נ"י (ש"ב) ורעיתו **מרים** שתחי' (ויליאמסבורג).

גיסי ואחותי **מאיר ואיטה בֶּרק** נ"י (פרדריקטון, קנדה (בעבר מאיר ברקוביץ מנובהרודוק), לזכר הוריו ר' **ברוך ושרה פייגא ברקוביץ** ז"ל הי"ד.

תוכן העניינים

פתח דבר 13

סלובקיה

פרק א: ישיבת הומענע 15
הרבנים הראשונים — רבי אלטר יצחק אייזיק פרידריך — לימודו בישיבה — רבי חיים יהודה עהרנרייך — פרסום קונטרס של בחורי ישיבה — רבי מנדלי כהנא.

פרק ב: ישיבת וורבוי 19
הרבנים הראשונים — רבי יעקב קאפל אלטנקונשטדט (רבי קאפל חריף) — דרכו ולימודו בישיבה — ישיבות וורבוי ופרשבורג משלימות אחת את השניה — רבי בנימין זאב לעוו — גדולי תלמידיו — רבי יעקב קאפל ריין — רבי שמואל ריין.

פרק ג: ישיבת טשירטש 23
רבי מרדכי ליכטנשטיין — דרך לימודו — פרס לבחורים מצטיינים — קופת צדקה לטובת הישיבה — בימי השואה.

פרק ד: ישיבת טשעטשוביץ 26
רבי מאיר כהנא — רבי יהושע ברוך ריניץ — טרדותיו ועול הישיבה — שריפה בקהילה — הרב משה אהרן קרויס — רבי שמואל מנחם קליין.

פרק ה: ישיבת יוקא 29
הרבנים הראשונים — רבי שמעון לבוביץ — רבי שלמה קניג — בור סוד שאינו מאבד טיפה — תבונתו וחכמת שלמה.

פרק ו: ישיבת מאגנדורף 33
הישיבה הראשונה — רבי משה כץ — רבי נפתלי צבי בראך — שיטתו ויחסו לתלמידיו.

פרק ז: ישיבת מיהאלוביץ 36
אסיפת רבנים במיהאלוביץ (1866) — רבי אהרן (ביסטריץ) גרינברגר מייסד הישיבה — רבי שמעון עהרנפלד — הראב"ד רבי משה גרינברגר — הישיבה החסידית של רבי שמואל רובין — בריחתו לנייטרא בעת הגירושים בשנת תש"ב — בדרכו לאוישביץ בשנת תש"ד.

פרק ח: ישיבת נייהייזל 43
רבי יוסף מאיר טיגרמן — רבי אברהם שטרן — חברת "מחזיקי הישיבות".

פרק ט: ישיבת סנינא 47
רבי שמואל סג"ל קרויס — רבי ראובן חיים קליין — ישיבתו גדלה בהדרגתיות — בימי השואה רצו להצילו אך העדיף ללכת עם בני קהילתו.

פרק י: ישיבת פישטיאן 50
הרבנים הראשונים — רבי קלונימוס קלמן וובר — נשיא הלשכה המרכזית האורתודוקסית בסלובקיה — מעסקני אגודת ישראל — רבי בן ציון אונגר — רבי ישכר שלמה טייכטאל — מייסד ישיבת מוריה — ספרו "משנה שכיר" — בריחתו להונגריה ופרסום ספרו "אם הבנים שמחה" — שובו לסלובקיה ומותו הטראגי.

פרק י"א: ישיבת קעזמרק 61
הרב הראשון רבי אברהם גרינברג — רבי שמחה נתן גרינברג — דרך לימודו בישיבה — מתן גיבוי לתלמידיו.

פרק י"ב: ישיבות נוספות בסלובקיה 67
קאמרן (קומרנא) — רבי יהושע לפקוביץ — שאלא — רבי מרדכי הכהן שטראסר.

הונגריה המצומצמת

פרק י"ג: ישיבת אדלין (עדעלין) 73
רבי ישראל אברהם אלטר לנדא — השקפתו, שכל תופש ישיבה יכוון את לימודיו לצרכי פסיקת הלכה למעשה — חולק על רבי מנחם סגל פולאק — דאגה אישית לכל בחור.

פרק י"ד: ישיבת באלקאני 78
הרב הראשון רבי שמואל שמעלקא קליין — רבי יקותיאל ליכטנשטיין — תורה עם דרך ארץ — לישיבה בית דפוס ובית מלאכה לטליתות.

פרק ט"ו: ישיבת באלמאז-אויואראוש 80
רבי נתנאל הכהן פריד — תמיכת בני הקהילה בישיבה — גילויי חיבה לבחורים — רבי יחיאל מיכל הכהן פריד — תכנית לימודים גדושה — יחס כבוד של תושבי העיר הלא־יהודים לבחורים — שיחות אישיות עם הבחורים — שיטתו, לא הקפדן מלמד — סגירת הישיבה בשנת תרצ"ח.

פרק ט"ז: ישיבת דברצן 88
רבי שלמה צבי הכהן שטראסר — מומחה בענייני עירובין ומקוואות — בישיבתו 150-200 בחורים — תכניות להרחבת הישיבה — התאמת השאלות בבחינה לרמתו של כל תלמיד — התנכלויות סטודנטים לבחורי הישיבה בשנים שלפני השואה.

פרק י"ז: ישיבת דרצ'קה (דֶרֶטשקֶה) 93
ייסוד הישיבה הראשונה על ידי רבי אליהו אייזנשטדטר — ישיבתו של רבי שלמה סופר — רבי יוסף לייב סופר — רבי צבי הירש הכהן — הקמת ישיבתו — בקי בהוויות העולם ומקובל אצל השלטונות — נטיה לחסידות — התמדה בלימודים — ספרו "ליקוטי צבי".

פרק י"ח: ישיבת הודאס 99
רבי ברוך אברהם ריזל — דליקה בישיבה בשנת תרצ"ז — פניה למוסדות תורה בניו יורק.

פרק י"ט: ישיבת הוידו־בֶּרמין 103
רבה הראשון של הקהילה, רבי אהרן פריד — רבי יעקב יוסף גינז — מאה בחורים בישיבתו — הסברת חישובי הלוח היהודי ועיבור השנים — הסברת ענייני דקדוק המובאים ברש"י — רבי יהושע ציטרון — דייקן וקפדן.

פרק כ: ישיבת הוידו־הודהאז 108
עיסוקם של יהודי המקום — רבי יצחק רוזנברג — ישיבתו נתקיימה כששים שנה — חיבתו לצמחים לצרכי קיום מצוות — רבי עזריאל יהודה לייבוביץ — תלמידו החביב של בעל "לבושי מרדכי" — פתיחת הישיבה מחדש בשנת תר"צ — גיוון נושאי הלימודים בישיבה — דייקן וקפדן, בבחינת "זרוק מרה בתלמידים" — חידוש הלימודים בישיבה לאחר השואה — העתקת ישיבתו ובית מדרשו לארצות הברית.

פרק כ"א: ישיבת ואידצ'קה 115
רבי ישראל אפרים פישל רוט (ראטה) — הסמכתו על ידי המהרש"ג ובעל "לבושי מרדכי" — למדן חריף בש"ס ופוסקים ובקי גדול בתנ"ך — עיון מקיף בכל מקורות הלימוד —

הדפסת ספרו "אור ישראל" בעיצומה של המלחמה, תש"ד — סירובו לאכול מאכלים אסורים במחנות הריכוז.

פרק כ"ב: ישיבת טאב 118
רבי יוסף יצחק מינץ — רבי יוחנן סג"ל שפירא, אב"ד ור"מ בטאב — רבי בנימין זאב אבעלעס — רבי וואלף ברייער — קשריו עם תלמידיו גם לאחר שעזבו את ישיבתו — רבי שמחה בונם ברייער — "זקן וישב בישיבה" — רבי דוד גרוס — תכניתו להכשיר מורי הוראה — כהונתו בארץ ישראל — מגיד שיעור במונט־קיסקו.

פרק כ"ג: ישיבת טאליא 121
התנכלות האיכרים למתישבים היהודים הראשונים — רבי יהודה רוטנברג, רב ראשון ותופש ישיבה — רבי גרשון ליטש הלוי רוזנבאום — תמיכת הקהילה בישיבה — רבי אריה לייב סג"ל ליטש רוזנבאום — ציר באסיפת הנבחרים של המחוז — ישיבתו נתמכה על ידי "תומכי תורה".

פרק כ"ד: ישיבת מזוקובאצ'האזא 124
רבי אהרן דוד רובינשטיין — שילוב אגדה ופלפול בלימודיו — התעמקותו בדברי הראשונים — בתשובותיו דברי חיבה לתלמידיו.

פרק כ"ה: ישיבת מישקולץ 127
התפתחותה של הקהילה — רבי חיים מרדכי יעקב גוטליב — כינה את תלמידיו בחיבה "בָּנַי", גם כשנזף בהם — דרשן נפלא — בשיעוריו שילב דברי אגדה וחסידות — מומחה לדיני ממונות — רבי שמואל הלוי אוסטרליץ — בעל אופקים רחבים — לפני כל שיעוריו לימד פרק במשלי או בתהלים — שילוב תורה ודרך ארץ — רבי חיים שוורץ — רבי דוד מושקוביץ.

פרק כ"ו: ישיבת נ'ירדהאזא 133
רבי שלום וידער — חמישים שנות רבנותו בנ"ירדהאזא — תשובתו בעניין הימום בהמות לפני השחיטה — ביאור השיטות השונות בלימודו בישיבה — יחס אישי לכל תלמיד — הכנה לקראת "היתר הוראה" — רבי יהושע השל לנדאו (הרבי מויטקא).

פרק כ"ז: ישיבת נ'ירמאדא 139
רבי יצחק צבי סג"ל יונגרייז — רבי שמואל בראך — מתלמידיו של המהר"ם שיק — ישיבתו בנ"ירמאדא — רבי יעקב יוסף יונגרייז — הישיבה בימי מלחמת העולם השניה — בקשת תמיכה מחו"ל כי בני קהילתו נתרוששו.

פרק כ"ח: ישיבת סאנטוב (אבאוי־סאנטו) 142
רבי צבי הירש לעוו הלוי — "רבי ירמיה ממטרסדורף" — רבי יואב אייזיק — רבי אלעזר לעוו בעל "שמן רוקח" — ישיבתו פתוחה לכל הציבור — רבי בנימין וולף לעוו — "שערי תורה" — רבי יעקב משה דייטש — דייקן בלימודו ובתפילתו — סמוך לשואה התיר לתלמידיו ללמוד חצי יום מלאכה.

פרק כ"ט: ישיבת סומבוטהעלי 146
ייסוד העיר בימי הרומאים — הרבנים הראשונים — הקמת הישיבה על ידי רבי מרדכי מאיר בינט — ניהול הישיבה בידי רבי אברהם איינהורן ורבי גבריאל גשטטנר — דרשתו של ר"ג גשטטנר בימי השואה.

פרק ל': ישיבת סיקסו 149
הרבנים הראשונים — רבי הלל ליכטנשטיין וישיבתו — רבי שמואל עהרנפלד — החידושים בעת הלימוד לשם שמים — רבי מנחם מנדל שיק — כמאה בחורים בישיבתו — 30 שנה בתור תופש ישיבה — רבי אריה לייבוש יונגרייז — רבי אליעזר וייזר.

פרק ל"א: ישיבת סערענטש 153
המסורת על ביקור הבעש"ט בקהילה — ייסוד הישיבה ע"י רבי עמרם ישי סג"ל ביליצר — רבי מנחם סג"ל פולאק — השקפתו לגבי הישיבה — התנגדותו לישיבות מרכזיות — תכנית לימודים אחידה בכל הישיבות.

פרק ל"ב: ישיבת פוטנוק 157
רבי שלמה בראון — רבי יעקב טננבוים וספרו "שו"ת נהרי אפרסמון" — חלק מהתשובות נועדו לתלמידיו — ישיבתו של רבי מאיר טננבוים — רבה האחרון של הקהילה רבי חיים יהודה טייטלבוים.

פרק ל"ג: ישיבת פושפוקלודאני 159
רבי יוסף יוזפא רוזנבורג — ספרו "יד יוסף" — מאבקו נגד הניאולוגים וה"שטטוס קוא" — התנגדותו לבתי ספר יהודיים — ישיבתו — התנגדותו לחייב רבנים ללמוד "חכמות זרות" — רבי אברהם סג"ל שטרויס — רבי יצחק בנימין מנדלוביטש — ניהול ישיבה בימי השואה.

פרק ל"ד: ישיבת קאפובאר 162
רבי אברהם צבי אונגר — תלמידו של בעל "קרן לדוד" ושל בעל "באר שמואל" — ב"שיעור עיון" למד מסכת כסדרה עם הראשונים וגדולי האחרונים — המחשת הבדלי השיטות תוך כדי ציור טבלאות — שיטת חוסט ושיטת אונסדורף — סייע בידו בנו רבי יצחק שלמה — צערו הגדול בעת סגירת ישיבתו בשנת תש"ד — ביצוע ברית מילה ברכבת בדרכו לאושביץ.

פרק ל"ה: ישיבת קישקורוש 164
רבי חיים פייגלסבערג — רבי דוב לאבלאוויטש — הצטרפות הקהילה למחנה האורתודוקסי — לימוד יומי של פרק בתנ"ך מלבד התכנית הרגילה בישיבה — ספרו "דיבובי חן" — תלמידיו כתחליף לבנים.

פרק ל"ו: ישיבת קליינווארדיין (קישוורדה) 167
הקהילה בראשיתה כפופה לקאליב — ישיבתו של רבי אברהם יצחק ויינברגר — אי שביעות רצונו מהמצב הקיים בישיבות — נסיון החדרת החסידות לקהילה — רבי משה חיים סג"ל ליטש רוזנבוים — ספרו "לחם רב" — רבי שמואל שמעלקע רוזנבוים — התנאים הכלכליים הקשים בישיבה בשנות המלחמה — סגירת הישיבה בשנת תש"ד.

פרק ל"ז: ישיבת רצפרט (אויפהרטאו) 174
רבי נפתלי הרצקא הלוי — קהילה חסידית — האדמו"ר רבי שלום אליעזר האלברשטאם — שהותו של האדמו"ר רבי ישכר דוב רוקח מבעלז בקהילה — רבי שאול רוזנברג — נטייתו לחסידות — "סיני ועוקר הרים" — קפדן בענייני לימודים — בנו רבי עמרם.

פרק ל"ח: ישיבת שאיוסנפטר 180
הרבנים הראשונים — רבי חיים סופר בעל "מחנה חיים" — גדולי תלמידיו — רבי יצחק גליק — רבי חיים פריד — רבי משה חיים גרינפלד — סבלנותו לכל תלמיד — חינוך לתורה, יראת שמים, סדר ונקיון.

פרק ל"ט: ישיבת שופרון 183
הקשר בין שופרון לבורגנלנד — רבי שמעון ישראל פוזן — משיכתו לחסידות — קרבתו לאדמו"ר ממונקאטש — שיטת לימודו — המנעות מפלפולים — יחסו האבהי לתלמידיו — קנאי בהשקפותיו — ישיבתו בהובושוולג'י לאחר המלחמה — יציאתו לוויליאמסבורג שבארה"ב.

פרק מ: ישיבות נוספות בהונגריה 189
ג׳יור — רבי יעקב סניידרס — רבי בן ציון סניידרס — מדקדק בדברי רש״י — דיושדיור — רבי שמשון נייפלד — ואיא — רבי יהודה גרינוולד — נאג׳אורוסי — רבי יצחק לורינץ — רבי זכריה הלוי פולאק — שיטתו ״זרוק מרה בתלמידים״ — פרס למצטיינים — מעצרו בראשית מלחמת העולם השניה — נאדיעטשעד (נאג׳אצ׳ד) — רבי דוד טייטלבוים — תמיהתו שישיבתו אינה זוכה לתמיכה מספקת — רבי אברהם אהרן טייטלבוים — נ״יראוצ׳אד — רבי יקותיאל ליכטנשטיין — רבי אברהם יוסף ליכטנשטיין — דרשתו בזמן השואה — שלוה מדומה בין הגויים — סארוואש — רבי בן ציון בלוהם — רבי חיים אלימלך אפל — רבי חיים מייזליש — יצירת אוירה חסידית בקהילתו — הספדיו בז׳ באדר — שילוב דברי פלפול בשיעוריו — עידוד אישי לתלמידיו — ישיבת פאקש אחר המלחמה — רבי ברוך צבי מושקוביץ — תלמידיו ניצולי השואה — התמדה בלימודים — ציגאנד — רבי דוד הכהן ניימן — שאלגוטאריאן — רבי זאב וואלף גינצלר — רבי נתן פרנקפורטר — רבי אליעזר פרנקל — המטרות והשאיפות בלימודים — שארקאד — רבי מאיר גרוס.

טרנסילבניה

פרק מ״א: ישיבת אי?נדה 217
רבי יוסף פאנעט — מתלמידיו של בעל ״קרן לדוד״ — ההתיחסות לתלמידים בדרכי נועם — תלאותיו בזמן המלחמה.

פרק מ״ב: ישיבת אראד 219
מעשיו של הרב חורין — רבי חיים סופר — ישיבת צעירים העוסקים בתורה ובמלאכה — רבי אהרן צבי בריסק — בישיבתו נתלכדו ניצולי השואה — שיחות עידוד בזמן השואה — הישיבה בימי המשטר החדש לאחר המלחמה.

פרק מ״ג: ישיבת ביקסאד 224
האדמו״ר רבי אליעזר פיש — מתלמידי בעל ״קדושת יו״ט״ — ראשית רבנותו וישיבתו בניר־בוגדן — ישיבתו בביקסאד — מעברו לסאטמר — ענוותנותו — עמידתו לצד תלמידיו — ״חברת בחורים לומדי ש״ס״ — פרסומו כבעל מופת — סגפן, הירבה בתעניות ומיעט בדיבור.

פרק מ״ד: ישיבת בעטה?ען 229
רבי שמואל עהרנפלד — רבי יעקב קאפל ליכטנשטיין — רבי שלמה זלמן ליכטנשטיין — עידוד ללימוד בחברותא — דרשן נפלא.

פרק מ״ה: ישיבת גרוסווארדיין 234
רבי ישראל נחמן דרוהוביצר — רבי ישראל איצק אהרן לנדסברג — ייסוד ״מחזיקי תורה״ — ישיבתו במעמד של ״מכינה לפרשבורג״ — רבנים גדולי תלמידיו — רבי משה צבי פוקס — נהג את נשיאותו ברמה — אלפי תלמידים יוצאי ישיבתו — יחסו לחסידות — רבי בנימין פוקס — בכינוס של אגודת ישראל — ישיבת ויז׳ניץ בגרוסווארדיין — האדמו״ר רבי חיים מאיר הגר — מוילחוביץ לגרוסווארדיין — רבי אברהם דוד הורוביץ — חינוך לטהרת המידות — מתן פירוש חסידי לשיעורי גפ״ת בשעת הבחינה — ישיבת ״בית פנחס״ — רבי יצחק יעקב וייס מגדולי הפוסקים.

פרק מ״ו: ישיבת דיערעש 252
רבי יקותיאל יהודה רוזנברגר — יחסו האבהי לתלמידיו — חינוך לחסידות — רבי אברהם ברוך רוזנברגר — לאחר המלחמה רבה שלא גאמזו.

פרק מ״ז: ישיבת הידאלמאש 256
רבי אשר שמואל פאנעט — רבי יחיאל מאיר פאנעט — הסברת כללי התלמוד כרקע לשיעוריו — רבי אהרן וייס.

פרק מ״ח: ישיבת הרמנשטאדט (חֶבֶן) 258
רבי צבי הלוי הורוביץ — רבי צבי הירש קינסטליכר — החדרת אוירה חסידית בקהילה האשכנזית — תבונתו ויושרו — לימודו מיוסד על אדני הגיון — שנותיו האחרונות בירושלים.

פרק מ״ט: ישיבת טמשוואר 262
קהילה אורתודוקסית בצידה של קהילה ניאולוגית — רבי יצחק סופר — ייסוד הישיבה ״אהבת תורה״ — רבי אשר יונה ויינברגר — תכנית לימודים גדושה בגפ״ת בתוספת פרקי תנ״ך וספרי מוסר — רישום שמות תלמידים מצטיינים על לוח הקיר בישיבה — הישיבה בשנות המלחמה — האדמו״ר רבי אליעזר הגר — ניהול הישיבה אחר המלחמה — רבי אליעזר מרדכי אפרים פישל סופר.

פרק נ: ישיבת נאג׳באניא 267
הרבנים הראשונים — רבי משה אהרן קרויס — בעל אופקים רחבים מלבד ידיעותיו בש״ס ובפוסקים — בעל השפעה אצל השלטונות — ישיבת רבי מאיר זאב נאדלר.

פרק נ״א: ישיבת קופאלניק-מאנאשטור 269
רבי יקותיאל שוורץ — רבי בנימין זאב שוורץ — ישיבה במשך ארבעים שנה ומעלה — שיטתו ״זרוק מרה בתלמידים״ — כתביו אבדו בשואה — רבי חיים משה פיש.

פרק נ״ב: ישיבת קלויזנבורג 272
קשיי ההתישבות היהודית בעיר — הרבנים הראשונים — רבי אברהם גלזנר — עמדתו של רבי הלל ליכטנשטיין כלפיו — רבי משה שמואל גלזנר — התנגדות לבחירתו — התנגדות הרבנים האורתודוקסים החרדים לפסקיו ולהשקפותיו הלאומיות — הטפותיו לעליה לארץ — ניהול הישיבה ושיטת לימודו — התבססותו על הרמב״ם — התנגדותו לשיטת הפלפול — רבי עקיבא גלזנר — ישיבתו בשם ״ישיבת חת״ם סופר״ — בחינות פומביות בנוכחות רבנים ותלמידי חכמים — התקרבותו לאגודת ישראל בסוף ימיו — האדמו״ר רבי יקותיאל יהודה האלברשטאם — ייסוד קהילה חסידית נפרדת — דרכו בתפילה ובלימוד — פה מפיק מרגליות — בור סוד שאינו מאבד טיפה — העסקתו בעבודת פרך בין הריסות גיטו ווארשא — ישיבתו במחנה פרנוואלד שבגרמניה אחר המלחמה — שהותו בארצות הברית — הקמת קרית צאנז בנתניה — רבי פרץ שטרוהלי בקלויזנבורג — רבי דוד הרפנס.

פרק נ״ג: ישיבת שארמאש 287
רבי נפתלי הירצקא הניג — נטייתו לחסידות — דאגתו לתלמידיו תוך כדי הקפדה על התמדתם בלימודים — הטבח בשארמאש בימי השואה — ישיבתו במחנה פוקינג על אדמת גרמניה לאחר המלחמה — בית מדרשו בויליאמסבורג.

פרק נ״ד: ישיבות נוספות בטרנסילבניה 289
אלעשד — רבי שמואל שמעלקא קליין — דעווא — רבי שמחה יואל פישר — רבי חיים יהודה עהרנרייך — טורדה — רבי כלב וזל — רבי יוסף אדלר — טלגד — רבי עמרם ישי מילר — לכניץ — רבי שמעון ליכטנשטיין — מדיאש — רבי משה רייך — נֶגְרֶשט — רבי יהודה לייב ויינברגר — רבי שמואל טייטלבוים — סאלונטא — רבי נתן צבי בריסק — סאמושאיווואר — רבי יצחק יוסף הכהן — רבי אברהם שלמה אליאש — סילאד׳צ׳ה — רבי בצלאל פולאק — רבי משה קליין — רבי שלמה זלמן קליין — רטיאג — רבי יעקב פאנעט — רבי יהושע לבוביץ.

קארפטורוס ומארמורש

פרק נ"ה: ישיבת וואלאווץ 308
מוצאם של היהודים הראשונים מגאליציה — הרבנים הראשונים — רבי ישראל יעקב יוקל טייטלבוים — הקמת ישיבה חסידית — ספרו "היטב איטיב" — רבי אהרן טייטלבוים — איסור לעיין בעתונים — הפרכת השמועות על דבר סגירת הישיבות בהונגריה — שהותו בנ"ר־באטור.

פרק נ"ו: ישיבת סוואליווץ 312
מקום מרחצאות מרפא — רבי יצחק אייזיק וייס, רב ותופש ישיבה ראשון — ישיבתו של רבי שלום גולדנברג, בעל מחבר "דברי שלום" — רבי חיים לייב גולדנברג — המחשת הלכות טריפה לתלמידיו על ידי ביקור בבית המטבחיים — שופע חמימות וטוב לב — השפעתם הרוחנית של האדמורי"ם על בחורי הישיבה, בעת שהותם במרחצאות המרפא.

פרק נ"ז: ישיבת סערעדנא 315
ייסודה של הישיבה ע"י רבי מנחם א"ש אייזנשטדטר — רבי שלום אדלר — המשך קיום הישיבה — רבי מנחם יהודה אדלר — רבי יצחק אייזיק אדלר — תמיכת בעלי הבתים בהחזקת הישיבה — האופי החסידי — השמעת דברי מוסר — רבי נפתלי מנחם ורבי חיים נחום.

פרק נ"ח: ישיבת ראחוב 318
רבי ישראל חיים פרידמן — ספרו "ליקוטי מהרי"ח" — פטירתו באסון פתאומי — רבי שלמה זלמן פרידמן — בישיבתו 100-150 בחורים — חינוך ברוח חסידות סיגט-סאטמר — התמדה בלימודים — דברי עידוד לתלמידים חלשים — ענוותנותו וצניעותו — התנהגותו למופת בעת השואה — אחר המלחמה בלוגאנו שבשוויץ — עלייתו לארץ.

פרק נ"ט: ישיבות נוספות בקארפטורוס ומארמורש 321
ווישק — רבי לוי יצחק גרינוולד — 40 בחורים בישיבה — קרטשיניף — הרבנים הראשונים — רבי אליעזר ריינמן — ישיבתו "דמשק אליעזר" — רבי אברהם חיים ריינמן — לימוד לקראת "היתר הוראה" — רציחתו ורציחת בני משפחתו בימי השואה — האדמו"ר רבי אליעזר רויזנבוים — ראסוויגעף — רבי אהרן וייס — רבי בן ציון וייס — ישיבתו החסידית — רבי יצחק אייכנשטיין.

יוגוסלביה (מבוא) 328

פרק ס: ישיבת איללאק 329
הרבנים הראשונים — רבי פנחס הכהן שטיינר דומ"ץ בקהילת פאקש — מעברו לאיללאק — רבי יוסף מאיר משה שטיינר — האוירה החסידית בישיבה — הקונטרס "לאפיקי מים" — אי קיום בחינות בישיבה — הרב האחרון רבי הלל שטיינר — בחורי "טמיר ונעלם".

פרק ס"א: ישיבת זענטא 332
הריגתו של רבי איסר אולמן בידי המהפכנים בשנת 1849 — רבי שלמה הכהן קליין — רבי משה יהודה לייבוביץ — רבי אליעזר יעקב רויזניטץ, רב בסטארא־קאניז'א ותופש ישיבה בזענטא — האדמו"ר רבי משה טייטלבוים — ילדותו ובחרותו — בבית חותנו האדמו"ר מסאסוב רבי חנוך העניך — ניהול ישיבתו של האדמו"ר בקערעצקי — מעברו לזענטא — האוירה החסידית בקהילה — הכנת שיעוריו עם קבוצת בחורים מובחרים — דאגה לבחורי "טמיר ונעלם" — רבי יוסף נייהויז — האדמו"ר ר"מ טייטלבוים במחנות הריכוז — שובו לסיגט — הגירתו לארה"ב — בחירתו לרבה של סאטמר בויליאמסבורג.

פרק ס"ב: ישיבת סטארא קאניז'ה 338
ייסוד הקהילה האורתודוקסית ע"י רבי מרדכי אהרן מנצר — רבי ישכר בער מנצר ואחיו ר' אברהם יצחק — רבי אברהם יצחק בוקסבוים רב ותופש ישיבה — ניהול הישיבה ברוח חסידית לפי המסורת בבית אביו בגלנטא — בקשת עזרה ממוסדות תורה בארצות הברית — בעת הגירושים.

פרק ס"ג: ישיבת פטרוביסלה 346
רבי שלמה ברוך פראגר — עידוד יהודים כפריים לקיום תורה ומצוות — צדקת פזרונו — מסירות נפשו בעת הגירושים לאוישביץ — רבי יעקב ברזניץ.

נספחים לחלק א: 348
ביסטריץ — רבי עוזיאל (מייזליש) בודנר — צעהלים — רבי דוד פרידמן.

תמונות 350

מכתבים וכתבי עת 354

ביבליוגרפיה 437

מפתחות: שמות אנשים, שמות מקומות 445

פתח דבר

את נדרי אשלם בעזרת השם. בעת הופעת החלק הראשון של ספרי הבטחתי לקהל הקוראים להשלים חלק נוסף של הספר בו יכללו מספר נוסף של ישיבות. רק עתה נסתייע הדבר בידי.

בחלק הראשון של ספרי תיארתי על פי רוב את הישיבות הגדולות והידועות, עליהן מצאתי שפע של מקורות. בחלק זה של הספר סקרתי את הישיבות שהיו פחות ידועות או שֶׁהגישה למקורות על אודותיהן היתה קשה יותר. תשומת לב מיוחדת ניתנה לישיבות שהתקיימו דור או שני דורות לפני השואה, ושהתיעוד עליהן מועט והיה חשש שזכרונן ירד לתהום הנשיה. משום כך נאחזתי בכל מסמך, קטעי עתונות, תמונה של הישיבה, תמונה של הרב תופש הישיבה וכל פירור של ידיעה שהיה בהישג ידי על מנת לצייר תמונה, ואפילו חלקית, על הישיבה. גם חלק זה של ספרי אינו מושלם, בכל זאת סברתי שזוהי ״עת כנוס״. כבר אמרו חז״ל ״לא עליך המלאכה לגמור, ולא אתה בן חורין להיבטל ממנה״. אני מקוה שיבואו אחרים וישלימו את המלאכה. מתוך הכרה זו תיארתי בחלק זה של ספרי תשעים ישיבות בערך. לא כולן זכו לתיאור מפורט שהיו ראויות לו. נכונים דברי בעל הזהר: ״הכל תלוי במזל ואפילו ספר תורה שבהיכל״. לפעמים לא היו המקורות על ישיבות אחדות בהישג ידי למרות חשיבותן.

כללתי כאן גם ישיבות אחדות מיוגוסלביה משום שגם בקהילותיה הצפוניות שלטה המסורת של יהדות הונגריה. ביניהן נמנות: איללאק, זנטא, סטארא־קאניז׳א ופטרוביסלה. ישיבות אלו היו רק בראשית התפתחותן בין שתי מלחמות העולם ונכחדו באיבן.

חרגתי מן המקובל בעולם המחקר. ציטטתי על פי רוב את המהדורות האחרונות של ספרי שו״ת ולא את המהדורות הראשונות. נהגתי כך משני טעמים: א. הספרים הם לרוב צילומים של המהדורות הקודמות. ב. במהדורות האחרונות נמצאות הקדמות וביוגרפיות שאין במהדורות הראשונות. את שמות הרבנים ותופשי הישיבות ציינתי בתארים ובכינויים המשקפים את עולמם ואת האוירה בה הם חיו ופעלו.

בסוף הספר מובאים נספחים, תמונות ומכתבים המתיחסים על פי רוב לחלק הראשון של ספרי שלא היו בידי בעת כתיבתו.

תודתי נתונה לעובדי ארכיון ישיבה אוניברסיטה שהעמידו לרשותי את השאלונים והמכתבים שנשלחו ל״סנטרל רליף קומיטי״ (שתמך בישיבות) על ידי רבני הונגריה, ולארגון ״עזרת תורה״, שאפשרו לי להשתמש במכתבים שנשלחו לארגונם. ביחוד אני אסיר תודה לרב ד״ר שמחה צבי פרידמן (מנהל בי״ס יהודי בלונג ביץ), שהתיר לי לצלם

מאוספו הפרטי את המכתבים של רבני הונגריה לארגון "תומכי תורה" שסייע לישיבותיהם. לא עלה בידי להשיג את המכתבים שנשלחו לנדבן ר' נפתלי פייערשטיין, שתמך גם כן ביד נדיבה בישיבות הונגריה.

חובה נעימה לי להודות לספרנים של בית הספרים הלאומי האוניברסיטאי, שאפשרו לי לעיין בספרים יקרי ערך ובכתבי עת נדירים: ש. שמשון, ז. סנד, א. לוי, ש. גולדנברג, א. קובציק, ש. לוי, מ. ריגלר, צ. בן־אבו, ע. בלוך, א. אבינזר. לתודה מיוחדת ראוי הצלם בנימין (בני) שטרן שהתאים את צילומי המסמכים לספרי. תודה כפולה ומכופלת חייב אני לידידי החוקר הביבליוגרף ר' י. יוסף כהן שתמיד מצאתי אצלו אוזן קשבת לשאלותי.

לאחיעזר ולאחסימך היה לי הרה"ג ר' דוד מושקוביץ זצ"ל (רבה של בונ'האד לשעבר) שסייע לי בפיענוחם של מכתבים רבים. יבלח"א הרב ר' יוסף יהודה ריינר, האברך הרב ר' עקיבא סופר מישיבת ערלוי, מרדכי פיש, מאיר אייזלר, ד"ר דוד תמר וד"ר דוב ירדן (ז"ל) שהעשירו את ידיעותי בתוכן ובסגנון.

יישר כח לר' משה ליפשיץ ורעייתו חנה רחל, לאחיינתי דיצה הס שעמלו להגיה את כתב היד ולחנה לוינסון שעזרה בהכנת המפתחות. אם נפלו טעויות האחריות תפול על המחבר.

יבורכו בני משפחתי, רעייתי עדה שתחי' ובני היקרים שעמדו לימיני יעקב, עוזיאל (עוזי) ורעייתו שרה (לבית צין) ויובל.

שלמי תודה לרב יעקב לוסטיג רבו של בית הכנסת האורתודוקסי "כנסת ישראל" בסינסינטי והרבנית טויבע אידית, שעודדוני בעבר ובהוה בפרסום מחקרי על יהדות הונגריה. יעמדו כולם על הברכה.

ירושלים, ערב חנוכה תשמ"ז

המחבר

רשימת הקיצורים

אוסף פרידמן — אוסף שמחה צבי פרידמן
ארכיון י.א. — ארכיון ישיבה אוניברסיטה
ארכיון ע.ת. — ארכיון עזרת תורה
E.J. — Encyclopaedia Judaica
M.Zs.L. — Magyar Zsidó Lexikon
M.Zs.Sz. — Magyar Zsidó Szemle
M.H.J. — Monumenta Hungariae Judaica

סלובקיה

פרק א

ישיבת הומענע

הקהילה בהומענע (בסלובקית: Humenné, בהונגרית: Homonna) נוסדה במאה ה-18. במשך השנים גדלה הקהילה ובשנת 1941 התגוררו בה 2,172 יהודים[1]. בהומענע היו מספר בתי תפילה בצד בית הכנסת הגדול. במקום היה גם בית מדרש בו התפללו בנוסח אשכנז וכן היה "קלויז" חסידי בו התפללו כל האדמורי"ם שביקרו בהומענע. בשנים האחרונות לפני המלחמה החזיקו שם בית מדרש רבי מנדלי כהנא זצ"ל הי"ד ואחד הרבנים מבית לייפר ברחוב מאגאזין.

בין הרבנים הראשונים נודעו שמותיהם של רבי פנחס לוריא[2], רבי יעקב שפירא שנפטר בשנת תקפ"ה (1820) ולאחריו בנו רבי אביש שפירא[3]. תקופה מסויימת ישב על כס הרבנות בהומענע רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם", שניהל שם ישיבה. משם עבר לקליינוורדיין ואחר כך התישב בחוסט[4].

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היה רבה של הומענע רבי דוד לייב זאלצער. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים בני תקופתו[5]. לאחר פטירתו מילא את מקומו חתנו רבי אלטר יצחק אייזיק פרידריך זצ"ל.

רבי אלטר יצחק אייזיק פרידריך נולד בטורץ לאביו רבי חיים. לפני היותו בר מצוה נשלח על ידי הוריו לקליינוורדיין ללמוד בישיבתו של רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם". משם נסע לפרשבורג ולמד בישיבתו של בעל "שבט סופר". הבחורים כינוהו "העילוי מטורץ". במשך הזמן הוסמך לרבנות על ידי רבותיו בעל "ערוגת הבושם" ובעל "שבט סופר". כמו כן הוסמך על ידי בעל "קדושת יו"ט" מסיגט[6].

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי דוד לייב זאלצר כיהן שנים אחדות כדומ"ץ בקהילת הומענע. מכאן נתקבל לאב"ד טורץ ולאחר פטירת רד"ל זאלצר נתקבל לכהן כרבה של הומענע.

בהומענע הוא ניהל ישיבה ולימד את תלמידיו על פי שיטת הלימוד שהיתה נהוגה בפרשבורג. דעתו היתה שבחור צריך להתמיד בלימודיו בישיבה אחת ולא לנדוד ממקום למקום. בעניין זה היה רגיל לפרש את המשנה "מרבה ישיבה מרבה חכמה" שבחור לא יכתת את רגליו

1. פרטים ראה Lány Menyhárt and Properné Békefi, Szlovenskói Zsidó Hitközségek, Kosice 1933, (להלן: Lány and Properné); E.J., ירושלים 1971, כרך 8, עמ' 1071. כמו כן שמעתי פרטים מפי הרב יצחק אהלבוים (טורונטו), הרב ר' דוד דוידוביץ, ר' פנחס בלוי, ר' מאיר סאבו, ר' משה באש (ויליאמסבורג) ומר' יחזקאל אהרנברג.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת פ', אות כ"ח.
3. שם, מערכת י' אות קס"ו, מערכת א, אות ד'.
4. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 483.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד', אות ס"ו.
6. פרטים אודותיו ראה בהקדמה לספרו של הרב יצחק אהלבוים, אוצר הגיוני יצחק, ניו יורק תשכ"ז.

ישיבה המפארדית
ויהי ביהושע בהיותו בירחו וישא עיניו וירא
תרפח
נעשיה ונשמע

מישיבה לישיבה אלא ההפך "עליו להרבות ללמוד באותה ישיבה כי רק מי שמרבה לשבת במקום אחד מרבה חכמה".

ישיבתו מנתה כ-100 בחורים בתקופות מסויימות של שנות ה-20. רבי אלטר יצחק אייזיק פרידריך לימד את "שיעור העיון" בהתלהבות גדולה. בשעה שהיה מזכיר את אחד התנאים או אחד האמוראים רגיל היה לקום על רגליו ולומר "התנא הקדוש אומר" או "האמורא הקדוש אומר"[7]. את השיעור הפשוט לימד הדומ"ץ רבי אברהם צבי גינצלר.

בקיץ כאשר נסע ראי"א פרידריך למרחץ מרפא היה דורש מתלמידיו להמשיך בלימודיהם בהתמדה גם בעת היעדרו. כאשר אחד מתלמידיו כתב לו מכתב למרחץ המרפא בבארדיוב, שם שהה זמן מה, השיב לו בזה הלשון:

"מכתבו הנעים הגעני ושמחתי אלי גיל כי התלמידים לומדים ב"ה בהתמדה ונזכה תמיד לבש"ט..".

את מכתבו הנ"ל הוא מסיים:

"והנני דו"ש הטוב באהבה ושלום כל תלמידי הנאהבים והנעימים בעזה"י, יגדלו ויתחזקו ויאמצו בתורה ובמעש"ט יציצו ויפרחו וימצאו תכלית נרצה"[8].

בסוף הוא חותם: "אב"ד ור"מ (ריש מתיבתא) דק"ק הומענע יע"א". הוא דאג לא רק להתפתחותם הרוחנית של הבחורים כי אם גם לקיומם החמרי. הוא דאג להקמת מנזא שסיפקה ארוחות לבחורים. ראי"א פרידריך נפטר בי' במרחשון תרפ"ז.

בשנת תר"ץ התישב בהומענע רבי חיים יהודה עהרנרייך שהיה קודם לכן רב בדעווא. בשבתו בדעווא פרסם כתב עת תורני בשם "אוצר החיים" והמשיך לפרסמו גם לאחר שעבר להומענע. מתוך אחד המכתבים שכתב מהומענע לחברת "תומכי תורה" בניו יורק משתמע שהחזיק ישיבה והוא ביקש עזרה "להשקות הצאן בני ישראל בתורה ובחכמה". בעת הגירושים מסלובקיה בשנת תש"ב הועבר רבי חיים יהודה עהרנרייך לאיזורי לובלין בפולין ונספה שם. הי"ד[9].

מספר בחורים שלמדו בהומענע פרסמו קונטרס בשם "שערי סייעתא דשמעיא". הקונטרס דן בענייני דת ומוסר ותולה את כל הפורענויות הבאות על עם ישראל בזמן ההוא באי קיום מצוות, חילול שבת, ביטול תורה, לשון הרע, שנאת אחים ועוד. הפורענויות מתוארות בזו הלשון:

"הלא שמעתם וידעתם מהצרות והגזירות האכזריות שמצאו את אחינו במדינות שסביבותנו עד שלוקחים אנשים לאלפים וחובשים אותם ביסורים מרים וקשים וחותכים מבשרם ושורפים בהם ועוד כמה מיני עינויים קשים וחלק מהם קוברים חיים".

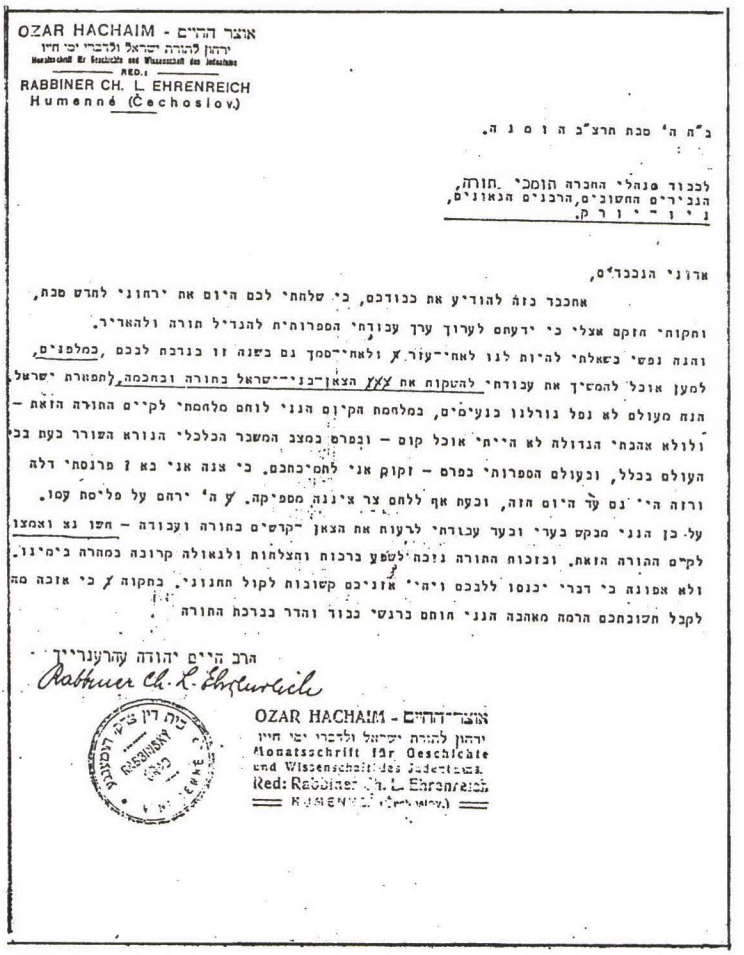
על שער הקונטרס לא צויינה שנת ההדפסה ונאמר רק שהוא נדפס במיכאלוביץ (דפוס גרינפלד) על ידי "חברת בחורים דישיבת מהר"ם שליט"א בק"ק הומענע". ההכנסה מן הקונטרס נועדה לרכישת "טליתים קטנים ומלבושים לבחורים עניים". מאחר שאין תאריך על הקונטרס קשה לקבוע בודאות לאיזו תקופה החוברת מתיחסת. אפשר לשער שהקונטרס פורסם על ידי רבי

7. מפי ר' משה באש (ויליאמסבורג).
8. ראה ספרו של הרב יצחק אהלבוים, שו"ת שאילת יצחק, ניו יורק תשל"ח, חלק יו"ד תניינא, סי' קכ"ה. הרב אהלבוים היה רב בטעשין (צ'כוסלובקיה). לאחר המלחמה היה רב בהמבורג. משם היגר לקנדה והתקבל כרב בטורונטו.
9. ראה אודותיו להלן בפרק על דֶעווא.

מנדלי כהנא, חתנו של רבי ישעי׳לה מקרסטור, שניהל בהומענע ישיבה עם כ-15 בחורים בין שתי מלחמות העולם עד סמוך לשואה.

מספרים, שבעת שהחלו הגירושים מהומענע למחנות המות בפולין אמר רבי מנדלי לחסידיו "הבה נרקוד כי הולכים אנו לקבל את פני המשיח". השיב לו אחד החסידים: "מוטב שלא נרקוד כי לעת עתה מובלים אנו לקידוש השם"[10].

בשנת תש"ב הועברו אנשי הומענע עם קהילות אחרות בסלובקיה לאיזורי לובלין בפולין ומשם הועברו לאושביץ. הי"ד.

OZAR HACHAIM - אוצר החיים
יהדות להורה ישראל ולדברי ימי חייו
Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums
RED.:
RABBINER CH. L. EHRENREICH
Humenné (Čechoslov.)

ב"ה, סכת תרצ"ב, הומענא.

לכבוד מנהלי החברה הומכי תורה,
הנכבדים החשובים, הרבנים הגאונים,
נ י ו י ו ר ק.

אדוני הנכבדים,

אחכבד בזה להודיע את כבודכם, כי שלחתי לכם היום את ירחוני לחדש סכת, ותקותי חזקה אצלי כי ידעתם לערוך ערך עבודתי הספרותית להגדיל תורה ולהאדיר. והנה נפשי בשאלתי להיות לנו לאחי-עזר ולאחי-ממך גם בשנה זו בנדבת לבכם, כמלפנים, למען אוכל להמשיך את עבודתי להשקות את צאן בני-ישראל בתורה ובחכמה, לתפארת ישראל הנה מעולם לא נפל נורלנו בנעימים, במלחמת העולם הנני לוחם מלחמתי לקיים התורה הזאת - ולולא אהבתי הגדולה לא הייתי אוכל קום - ובמרס במצב המשבר הכלכלי הנורא השורר בעם בכל העולם בכלל, ובעולם הספרותי במרס - זקוק אני לתמיכתכם. כי אנה אני בא? פרנסתי דלה ורזה היא גם עד היום הזה, ובעת אף ללחם צר צינוק מספיקה. ע"ה, ירחם על פליטת עמו. על-כן הנני מבקש בערי ובער עבודתי לרעות את הצאן הקדושים בתורה ועבודה - חשו נא ואמצו לקיים התורה הזאת. ובזכות התורה ניזכה לשפע ברכות והצלחות ולגאולה קרובה במהרה בימינו. ולא אפונה כי דברי יכנסו ללבכם ויהיו אזניכם קשובות לקול תחנוני. בתקוה כי אזכה מה לקבל תכוכחכם הרמה מאהבה הנני חותם ברגשי כבוד והדר בברכת התורה

הרב היים יהודה עהרנרייך
Rabbiner Ch. L. Ehrenreich

OZAR HACHAIM - אוצר החיים
יהדות להורה ישראל ולדברי ימי חייו
Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums
Red: Rabbiner Ch. L. Ehrenreich
HUMENNÉ (Czechoslovakei)

מכתבו של ר' חיים יהודה עהרנרייך ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

10. מפי ר' משה סאבו.

פרק ב

ישיבת וורבוי

בעיירה וורבוי (בסלובקית: Vrbové, בהונגרית: Verbó) שבמחוז נייטרא היתה אחת הישיבות העתיקות ביותר בהונגריה. לראשונה מוזכר יהודי מוורבוי במסמך משנת 1522 בשם יעקב מוורבוי. הקהילה גדלה במאה ה-17 כאשר התישבו שם פליטים, ממגורשי וינה (1670) והפליטים מברוד ההונגרית, שנמלטו משם בעת הפוגרום שהתרחש בשנת 1683. בשנים הראשונות היו יהודי וורבוי כפופים לקהילת ברוד. שם קברו את מתיהם ושם קיבלו את השירותים הדתיים השונים. הארגונים הקהילתיים בוורבוי נוסדו רק במאה ה-18. לפי המפקד משנת 1770 התגוררו באותו זמן בוורבוי 70 משפחות יהודיות[1]. בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה התגוררו במקום 670 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4,800 נפש.

רבה הראשון של הקהילה היה רבי משה צוקרמנדל שכיהן שם בשנים תקל"ד-תק"ן (1774-1790). בשנת תק"ן (1790) תפס את כס הרבנות רבי יוסף צבי, שנתן בשנה זו הסכמה לספר בשם "זרע שמואל" (וינה תקנ"ו). עם הופעתו של רבי יעקב קאפל אלטנקונשטדט נוסדה ישיבה שנתקיימה למעלה ממאה שנים.

הרה"ג רבי יעקב קאפל אלטנקונשטדט (רבי קאפל חריף) זי"ע

רבי יעקב קאפל אלטנקונשטדט, שנודע בכינויו רבי קאפל חריף נולד לאביו ר' צבי הירש, בשנת תקכ"ו (1766), בעיר אלטנקונשטדט שבבייערן. בהיותו בן עשר שלחו אביו לפיורדא ושם למד תורה בישיבתו של רבי יוסף שטיינהרט. לאחר פטירת רבו המשיך בלימודיו אצל רבי הירש חריף. מרבו השני למד את שיטת הפלפול והחידוד. מפיורדא עבר רבי קאפל חריף לפראג והוא למד ארבע שנים בישיבתו של רבי יחזקאל לנדא בעל "נודע ביהודה". לאחר מכן למד עוד שנה אחת בישיבתו של רבי מאיר ברבי בפרשבורג[2].

לאחר נישואיו כיהן כשנתיים כרבה של קדלבורג הסמוכה לפרשבורג, ומשם נתקבל בשנת תקנ"ג (1793) לרבה של וורבוי. עם התמנותו לרב בוורבוי הקים ישיבה אותה ניהל עד סוף ימיו. בדברי ההספד של החת"ס על רבי קאפל חריף נאמר: "הגאון החריף מהו' קאפל זי"ע אב"ד דק"ק ווערבוי שהיה בעל ישיבה ומיום היותו לא פסקה ישיבה מעל שלחנו והעמיד תלמידים הרבה"[3]. גם רבי אברהם יצחק ויינברגר, רבה של קליינוורדיין, ציין בהספדו את זכותו של רבי

1. M.Zs.L., עמ' 946, וראה שמואל גרינוולד, ספר זכרון לקהילות פישטאני, ורבובה, מיאוה, ברזובה וסביבתן, ירושלים 1969 (החוברת בשפה הגרמנית).
2. פרטים על תולדות חייו ראה יעקב קאפל דושינסקי, תולדות יעקב, לונדון תרע"ח (חוברת במכונת כתיבה), עמ' 5-20, 24-34; אביגדור קצבורג, תמונת הגדולים (בפרק רבי יעקב אלטנקונשטדט), ניו יורק תרפ"ה; איתמר יעוז-קסט (עורך), אילן יוחסין, תל אביב תשל"ו, עמ' 79-83.
3. דרשות חת"ם סופר, חלק א, ניו יורק תשכ"א, דף צ"ו ע"ב.

קאפל חריף בהרבצת תורה לרבים. וזה לשונו: "הלומד תורה ומלמדה לאחרים זכותו רב מאד כי כל ימיו הרביץ תורה בישראל והיה לנו זכות תורתו למגן ולמחסה". בהמשך אמר עליו: "מיתתו קשה יותר מחורבן ביה"מ וכמ"ש זכרו נא תורתו אשר העמיד תלמידים רבים נפלאים לא מש מאוהל של תורה כל ימיו"[4].

משערים שבישיבתו למדו כ-150 בחורים[5]. בחיבה רבה השתדל לקרב אליו את תלמידיו. עם תום שיעוריו נהג לצאת עם קבוצת בחורים מחוץ לעיר לשאוף אויר צח ולשוחח עמם דברי תורה בחיק הטבע. הוא התעניין בחיים הפרטיים של כל תלמידיו. פעם הגיע בלילה בחור צעיר חדש מחוץ לעיר לישיבתו בוורבוי. כשירד הבחור מן העגלה לא ידע לאן לפנות. הוא הבחין ביהודי מגודל זקן מתהלך לתומו ברחוב ושקוע במחשבותיו, ניגש אליו וסיפר לו שבא ללמוד בישיבה ואינו יודע לאן לפנות. האיש האזין לדבריו ומיד אחזו בידו והובילו לאחת האכסניות ושם השיג לו מקום לינה. למחרת בא הבחור להתפלל בבית המדרש והופתע לראות שאותו יהודי שסייע לו למצא מקום לינה נועד להיות רבו בעתיד שאליו בא ללמוד[6].

הרה"ג ר' קאפל חריף ז"ל

הרה"ג ר' יעקב קאפל רייך ז"ל

לימודו של רבי קאפל חריף היה מבוסס על רש"י ובדבר שהיה בו חידוש היה מביא את דברי הרמב"ם. הוא נהג לסדר את דברי המפרשים הראשונים והאחרונים והעמיק בדבריהם בחריפות רבה אך נמנע מפלפולים. הוא חיפש ללא ליאות את הפשט האמיתי לאמיתה של התורה. ישיבות וורבוי ופרשבורג השלימו אחת את השניה. בחורים אחדים למדו תחילה בפרשבורג ולאחר מכן נסעו להשלים את ידיעותיהם בוורבוי ואחרים למדו תחילה בוורבוי ואחר כך נסעו להשלים את ידיעותיהם בפרשבורג. בפרשבורג היתה תכלית הלימוד לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ואילו בוורבוי היה עיקר הלימוד מתוך אהבת לימוד תורה לגילוי אמיתה של התורה בחריפות ובעמקות[7].

4. אברהם יצחק ויינברגר, מלל אברהם, מונקאטש תרע"ג, דף ל ע"ב.
5. תולדות יעקב, עמ' 19.
6. שם, עמ' 18-19.
7. שם, עמ' 24-25; תמונת הגדולים, שם.

בדברי ההסכמה לספרו של רבי קאפל חריף, חידושי יעב"ץ על מסכת חולין (פרשבורג תקצ"ז), כתב החת"ם סופר: "כבוד מהו' קאפל אלטנקונשטדט זצ"ל אב"ד ור"מ בק"ק ווערבוי יע"א איהו הוי מור"ק חרוץ בעל פיפיות, עמד לתלפיות אשר אליו פנו כל פיות תלמידי' למאות קבץ ורבץ ועשה פעלים פועל אמת שפעולתו חדודי ולבוני הלכה ורווחא שמעתתא בונה עולמות למחריפ"ן, עולה הרים יורד בקעות ומחליפן ספרא וסייפן כולם מעולפות ספירים". את חידושיו היה מביא לעתים בפני תלמידיו בני הישיבה. בחידושי יעבץ על מסכת חולין הוא מציין במקום אחד: "לפ"ז יש ליישב בטוב טעם מה שהקשיתי בלימוד הישיבה" (דף ד ע"א), ובמקום אחר הוא מעיר: "ובלימוד הישיבה תרצתי" (דף ט"ו ע"ב).

מישיבתו יצאו רבנים ידועי שם, ביניהם נמנו רבי אשר אנשיל יונגרייז בעל "מנוחת אשר" אב"ד צ'נגר, רבי יואל אונגר אב"ד פאקש, רבי חיים צבי מאנהיימר אב"ד אונגוואר, רבי יצחק אהרן לנדסברג רבה של גרוסווארדיין ואחרים.

ארבעים וחמש שנה ישב על כס הרבנות בוורבוי. הוא נפטר בכ"א בכסלו תקצ"ו (1836).

הרה"ג רבי בנימין זאב לעוו בעל "שערי תורה" ז"ל

רבי בנימין זאב לעוו נולד בשנת תקל"ב לאביו בעל "שמן רוקח". בתחילה היה רב בקעלין, וניהל שם ישיבה. לאחר מכן נתקבל לרבה של טופולצ'אן בהונגריה ובשנת תקצ"ו, לאחר פטירתו של רבי קאפל חריף, נתקבל למלא את מקומו כאב"ד וורבוי[8]. בכתב ההזמנה כתבו לו מנהיגי קהילת וורבוי: "השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לו", היינו וורבוי הקהילה הגדולה, פישטיאן שהיתה תחת רבנות וורבוי ועוד אחד עשר גלילות יסורו למשמעתו[9].

בוורבוי ניהל ישיבה והקסים את תלמידיו בזכרונו הנפלא. בין תלמידיו נמנה גם רבי אברהם יהודה הכהן שוורץ בעל "קול אריה" רבה של ברגסאז. מספרים, שפעם באמצע השיעור ביקש

הרה"ג ר' בנימין זאב לעוו ז"ל

8. ראה פרטים, מנחם מנדל גליק, זכרון אלעזר, מישקולץ תרצ"ז, דף מ"ט-נ"ב, וראה בהקדמה לספרו שערי תורה, ניו יורק תשכ"ו.
9. ראה במאמר "רבי בנימין וואלף לעוו מוועראבוי בעל שערי תורה", בעלון "ידיעות החוג", חוג חת"ס בני ברק, אדר א תשי"ד.

בעל "שערי תורה" לעיין ברמב"ם וביקש מתלמידו אברהם יהודה הכהן שוורץ להביא לו את הרמב"ם הלכות מעילה. התלמיד רצה למלא בזריזות את בקשת רבו, בלי להבין כראוי לאיזה חלק של הרמב"ם התכוון רבו, והביא לו את הרמב"ם על הלכות מילה. כאשר התבררה הטעות פרצו הבחורים בצחוק. בעל "שערי תורה", שרצה לחלץ את תלמידו מן המבוכה אמר שלענייננו אפשר להביא ראיה גם מהלכות מילה, ובכח חריפותו מצא מיד קשר בין שני העניינים[10].

בין תלמידיו נמנה גם רבי יהושע אהרן צבי ויינברגר (המהריא"ץ)[11] רבה של מארגרטן, שמזכיר אותו בספרו שו"ת מהריא"ץ, חלק יו"ד, סי' קכ"ה.

רבי בנימין זאב לעוו פרסם את החלק הראשון של ספרו "שערי תורה" עוד בהיותו בקאלין ואת החלק השני פרסם בהיותו בוורבוי. הוא נפטר בה' באדר ב' תרי"א (1851).

לאחר פטירתו כיהן זמן מה כרבה של וורבוי בנו רבי ירמיה לעוו שעבר לאחר מכן לאויהעלי וניהל שם ישיבה גדולה[12]. אחריו כיהנו כרבני וורבוי רבי שמואל זומר[13] ורבי חיים צבי מאנהיימר שנתקבל לאחר מכן לרבה של אונגוואר[14].

הרה"ג רבי יעקב קאפל רייך ז"ל

הישיבה הגדולה האחרונה בוורבוי נתקיימה בהנהלתו של רבי יעקב קאפל רייך נכדו של רבי קאפל חריף. רבי יעקב קאפל רייך נתחנך תחילה בבית אביו רבי אברהם יחזקאל שהיה רבה של באנאביץ. לאחר מכן למד בישיבתו של בעל "כתב סופר" בפרשבורג ובישיבתו של רבי יצחק אהרן לנדסברג בגרוסווארדיין. בשנת תר"כ נבחר לרבה של סאבאטיש ומשם התקבל בשנת תרל"ב (1872) לרבה של וורבוי. כאמור, הוא ניהל בוורבוי ישיבה גדולה. אביגדור קצבורג כתב עליו: "וכן היה תופס ישיבה גדולה מבחורים מופלגים ולמד אתם הגיון הישיר ונתיבות ההוראה בהתמדה ושקידה נפלאה והרבה מהם יושבים עתה על כסא ההוראה לשם ולתפארת"[15].

בשנת תר"נ (1890) נתקבל לכהן כרבה של "קהל יראים" בבודאפשט. כאן מצא כר נרחב ביותר לפעילויותיו הציבוריות[16]. בעידודו הוקמו בבודאפשט מוסדות צדקה, חינוך ותורה. יחד עם ר' אברהם פרוידיגר היה פעיל בארגון "הזהרו" שמטרתו היתה לסייע לילידי בודאפשט לצאת ללמוד בישיבות שונות ברחבי הונגריה[17].

לאחר שרבי יעקב קאפל רייך עזב את וורבוי מילא את מקומו במשך שנים אחדות הדומ"ץ רבי קאפל בלוי, ובשנת תרס"ב (1902) נבחר לרבה של הקהילה רבי שמואל רייך בנו של רבי יעקב קאפל.

בימיו של רבי שמואל רייך נצטמצמה הישיבה. ר"ש רייך טיפח בוורבוי את הרעיון של חינוך לתורה עם דרך ארץ. הוא דאג להקמת פנימיה לצעירים שבאו מחוץ לעיר ודאג לחייהם הרוחניים והחמריים. בתקופת מלחמת עולם השניה נמלט לרומניה ומשם עלה לארץ ישו אל ונפטר בירושלים.

10. זכרון אלעזר, דף נ"ב, ידיעות החוג, שם.
11. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 423-425.
12. שם, עמ' 193.
13. ספר זכרון לקהילת פישטאני, ורבובה, מיאוה, ברזובה וסביבתן, עמ' 17.
14. ישיבות הונגריה, שם עמ' 467.
15. תמונות הגדולים, בפרק על רבי יעקב קאפל רייך.
16. ראה במפורט מאמרו של שמעון אליעזר זוסמן-סופר, "רב ראשי ומלך בהונגריה שלא ידע את שפת המדינה", המודיע, יום ב, כ"ט באלול תשל"ד.
17. הבחור, תרפ"ח גליון ב, חודש סיון, עמ' ט"ו. וראה תמונת הגדולים, שם.

פרק ג

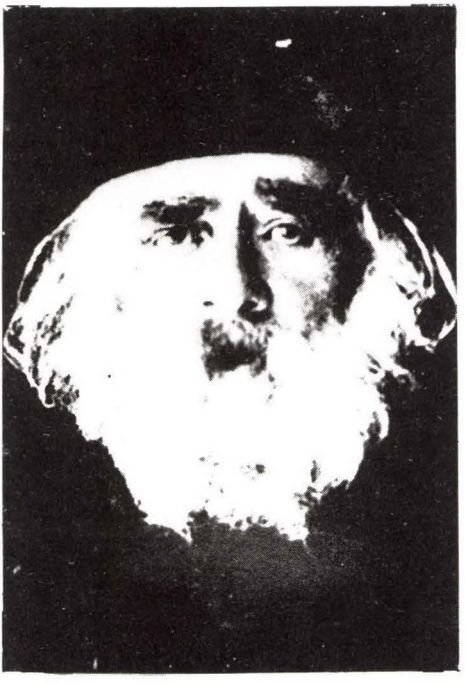
ישיבת טשירטש

הכפר טשירטש (Čsircs) נמצא על הגבול הפולני במרחק של 50 ק״מ מהעיר פרשוב. הכפר שימש כתחנה האחרונה בדרך מצ׳כוסלובקיה לפולין. בתקופות שונות התגוררו בכפר כמה עשרות משפחות יהודיות, אך בשנים האחרונות לפני המלחמה התגוררו במקום רק כ-15 משפחות. אם כי בכפר טשירטש עצמו לא היה ישוב יהודי גדול בכל זאת היה לו ״גליל״ של מספר כפרים שהשתייכו לטשירטש בענייני רבנות. רבה של טשירטש לפני השואה היה רבי מרדכי ליכטנשטיין ז״ל הי״ד, בנו של רבי יעקב קאפל ליכטנשטיין רבה של בעטהלען בטרנסילבניה. את ר״מ ליכטנשטיין העריצו לא רק יהודים אלא גם לא־יהודים כיבדוהו ובאו לקבל את עצתו וברכתו.

בישיבתו של ר״מ ליכטנשטיין למדו כ-15 בחורים[1]. כולם התגוררו בשני חדרים בבניין שליד בית המדרש ואכלו על שלחנו של ר״מ ליכטנשטיין. בשנים האחרונות לפני השואה היה הניהול המעשי של הישיבה בידי רבי ברוך ליכטנשטיין ז״ל הי״ד חתנו של ר״מ ליכטנשטיין. רבי ברוך לימד את כל השיעורים. עיקר הלימוד כלל 2-3 דפי גפ״ת לשבוע. על שיעור זה נבחנו כולם בעל פה, כשאת דברי הגמרא חייב היה כל בחור לדעת כלשונה. הלימוד התנהל בשיטת ״לימוד על הדף״ ולא נלמדו סוגיות בנפרד, כפי שהיה מקובל בישיבות אחרות. במשך היום למדו כל הבחורים יחד ובלילות למדו כמחצית הבחורים עד שעה אחת בלילה, וקבוצה שניה המשיכה בלימודיה משעה זו עד אור הבוקר. הבחורים חיו כבני משפחה אחת. בחור שהצטיין בלימודיו זכה בפרס כספי של 5 כתרים. בכסף זה נהג הבחור המצטיין לערוך מלוה דמלכה במוצאי שבת לכל בני הישיבה.

באחד ממכתביו ל״תומכי תורה״ בניו יורק מצטדק ר״מ ליכטנשטיין על איחור תשובתו ומסביר כי בתחילת ה״זמן״ היה טרוד מדי בסדרי הישיבה. בהמשך הוא משיב על שאלה שנשאל מ״תומכי תורה״ אם מותר להנהיג בבתים יהודיים קופת צדקה לטובת הישיבות או שמא אסור לקבוע כל קופה אחרת מלבד קופת רבי מאיר בעל הנס. תשובתו היתה, שרבני הדור יצאו רק נגד התקנת קופות של ״כת הציונים וכדומה אבל לא נגד החזקת התורה בישיבות... כי הלא כן אמרו חז״ל הקדושים אין העולם מתקיים אלא בהבל פיהם של תינוקות בית רבן... הלא ידוע ומפורסם הוא שאם לא נקבל במקומות הקטנים כמוני בפה [דפה] החזקה מכם אהובי יחי׳ — הלא יתבטלו כמה וכמה ישיבות ומלמדי תינוקות מפה ח״ל חלילה״[2].

1. הפרטים נמסרו לי מפי ר׳ משה הוניג (ירושלים).
2. ראה צילום המכתב בהמשך הפרק.

הרה״ג ר׳ מרדכי ליכטנשטיין ז״ל הי״ד

בימי השואה הוגלו בני הקהילה מן הכפר והשאירו במקום את רבי מרדכי ליכטנשטיין בודד ומנותק אפילו מבני משפחתו. היהודים מן הסביבה דאגו להעבירו לליפאני (Lipiani) ומשם הועבר לנייטרא וישב שם ב״ואטיקאן היהודי״[3]. לאחר מרד הפרטיזנים בשנת תש״ד הוגלו אחרוני יהודי סלובקיה לאוישביץ. ביניהם הועבר גם רבי מרדכי ליכטנשטיין לאוישביץ ונספה שם בב׳ חו״מ סוכות תש״ה. הי״ד.

3. על ה״ואטיקאן היהודי״ ראה בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 137, ובספרי קראתי ואין עונה, ירושלים תשמ״ה, עמ׳ 170-171. על שנותיו האחרונות של ר״מ ליכטנשטיין יש בספר אלה אזכרה (כרך ד׳, עמ׳ 280-283) גירסא אחרת. לפי הגירסא שם, הגיע ר״מ ליכטנשטיין בימי השואה לעיר קאשוי. הוא הקים שם בית מדרש וכינו אותו ״הרבי מטשירטש״. משם גורש לאיזור קמינץ-פודולסק ונספה יחד עם בני משפחתו. לפי ר׳ משה הוניג ולפי ר׳ נפתלי אהרליך ז״ל היה זה רבי ברוך ליכטנשטיין חתנו של רבי מרדכי שהגיע לקאשוי וגורש משם לקמניץ-פודולסק שבאוקראינה ונספה שם.

פרק ד

ישיבת טשעטשוביץ

העיירה טשעטשוביץ (בהונגרית: Gálszécs, בסלובקית: Sečovce) שבמחוז זמפלין מנתה בסוף שנות ה-20 3,284 נפש, בתוכן היו 247 משפחות יהודיות. בעיירה היה בית כנסת ובית מדרש. שניהם עלו באש בהזדמנויות שונות[1]. הדים לאחת השרפות מובאים להלן.

רבה הראשון של הקהילה, שיש לנו ידיעות עליו, היה רבי מאיר כהנא[2] סבו של רבי יוסף אלימלך כהנא, רבה של אונגוואר. אנשי טשעטשוביץ זכרו את רבי מאיר כהנא כבעל מופת גדול. אחריו כיהן על כס הרבנות רבי יוסף גרינוואלד סבו של בעל "ערוגת הבושם"[3].

הרה"ג רבי יהושע ברוך רייניץ ז"ל

פרטים על ישיבת טשעטשוביץ יש לנו בעיקר מימיו של רי"ב רייניץ[4]. הוא נולד בשנת תקפ"ג (1823) בקיסינגן שבמעהרין לאביו ר' נתן פייטל, שהיה ברבות הימים רב בקהילת מאד. רי"ב רייניץ למד בישיבתו של ר"מ אש באונגוואר ובישיבתו של ר"מ פרליס בקראלי. לאחר נישואיו נתקבל לרבה של העיירה באלקאני. בשנת תר"ל (1870) עדיין ישב באלקאני[5], ובשנת תרל"ה (1875) אנו מוצאים שכבר ישב בטשעטשוביץ[6].

בהזדמנויות שונות הזכיר רי"ב רייניץ את ישיבתו. באחד ממכתביו לתלמידו הוא מספר על טרדותיו ועל שיעוריו כדלקמן:

> "אחד"ש... הנני בא לבקש שאל ירע בעיניך על מיעוט מכתבי והוא כי אני איש חלש וטרדותי מרובים חוץ מטרדת הקהילה והגליל פה מטילים עלי עם ה' עול כבד מכל צד בעניין ח"ת שו"ת וגם בענייני העולם וקשה עלי מלאכת הכתיבה, ואני לומד שיעור עיון כסדרן עם התלמידים בני הישיבה, אבל נעבעננשיעור (=שיעור פשוט) לא אוכל מפני חולש גופי לכן חתני הרב המאור הגדול מו"ה מנחם גרשון מאשקאביץ נ"י הדר פה לומד עמהם ויש פה ישיבה עם תלמידים מופלגים בתורה ומופלגים ביראת שמים ב"ה"[7].

1. ראה M.Zs.L., עמודים 303-304.
2. הוא היה רב כארבעים שנה ונפטר בשנת תרט"ז. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ', אות כ"ג.
3. שם, מערכת י', אות ע"ד.
4. שם, מערכת י' אות ל"ו. פרטים ביוגרפיים נוספים ראה בספר של נכדו ר' נתן אהרן מושקוביץ, זכרון קדושים, ירושלים תשכ"ב, עמ' נ"ג ואילך. אינני יכול שלא להזכיר שגם אבי ר' יעקב פוקס ז"ל למד בטשעטשוביץ, במיהאלוביץ ובסיגט. ראה ספרי טאשנד, עמ' 182.
5. ראה תאריך המכתב שנשלח אליו בשנה זו, בספרו של רבי יהושע ברוך רייניץ, מכתב הראשון, אונגוואר 1876, דף מ"ה ע"ב.
6. שם, דף ס"א ע"ב; ס"ד ע"א; ס"ט ע"א.
7. זכרון קדושים, עמודים ס"ט-ע.

במכתב נוסף בו הוא מתאר את השריפה הגדולה שפרצה בקהילתו הוא מזכיר שוב את הבחורים המופלגים שבישיבתו:

"אהובי י"נ תלמידי, מכתבך בעתו ובזמנו הגיעני ומיד אמרתי בלבי להשיב לך... ל"ס ראית במכתבי העתים שפה קהילנו הבערה ללהב יצאה ונשרפה בית הכנסת וכמה בתים הסמוכים לביה"כ ואם כי בס"ד ביתי וגם בית מדרשי לא נשרף עכ"ז אח"כ נהרס הבית וטלטלתי משם לדירה אחרת ועי"ז כל המכתבים אשר באו מכמה רבנים וגדולי ישראל וכיו"ב כולם נאבדו לפי שעה... ואם תכבדני במכתבך כפעם בפעם יהי' מקובל ומרוצה לפני. פה לומדים ב"ה ישיבה גדולה ונכבדה בחורים מופלגים ועיקר הוא שהם יראי השם"[8].

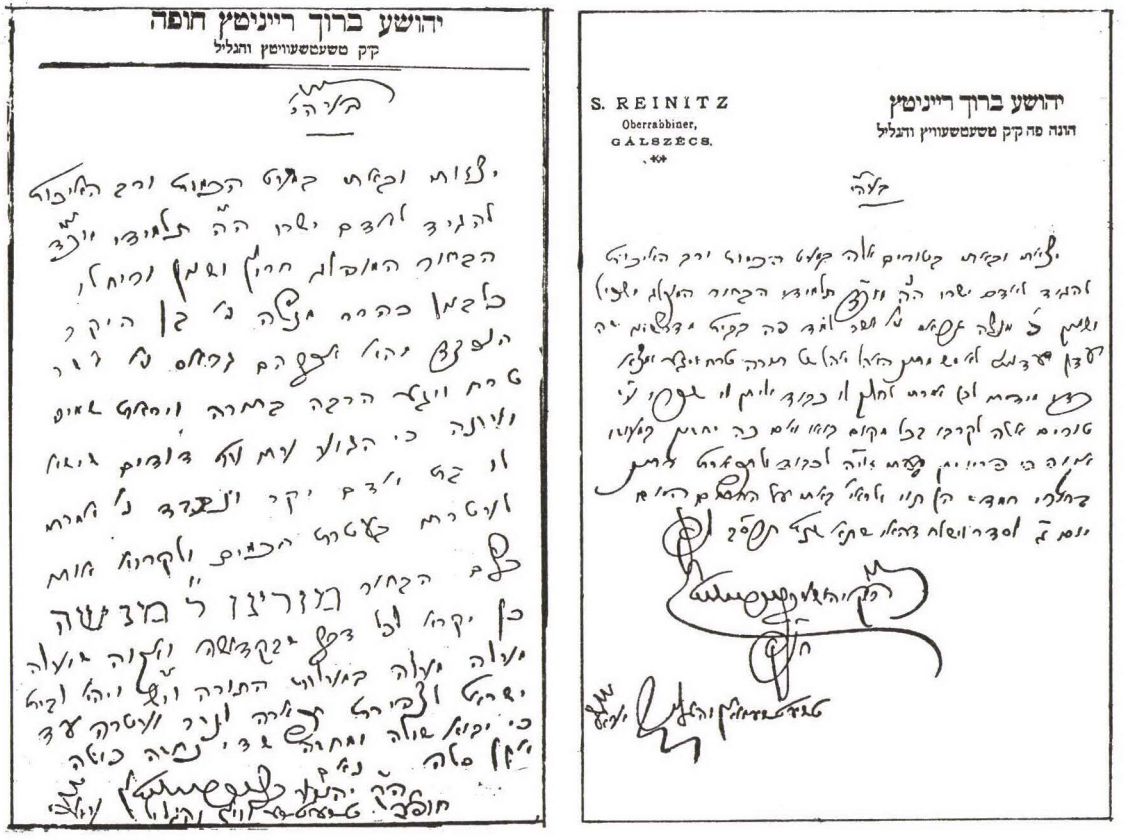
בלילות שבת נהגו בחורי הישיבה לבוא אל שלחנו ודרש מכל אחד מהם לדעת לומר בע"פ את ל"ט מלאכות. כמו כן דרש שכל אחד מתלמידיו ידע את תרגום יונתן לפרשת השבוע. בהנאה רבה היה מאזין לשירי זמירות חדשים שהבחורים שרו על יד השלחן. הוא הקפיד מאד שהבחורים לא ישוחחו בשעת התפילה. תלמיד שנתפס מדבר בשעת התפילה נענש קשות. כל ראש חודש נהג לחלק עוגות לבעלי הבתים ולבחורי הישיבה[9]. רי"ב ריניץ עמד בקשרי שו"ת עם גדולי דורו שהעריצוהו. הוא נפטר בו' בתשרי תרע"ג[10].

לאחר פטירתו של רי"ב ריניץ נבחר כרבה הרשמי של הקהילה הרב משה אהרן קרויס[11] שנתקבל משם לנאג'באניא שבטרנסילבניה.

בשנים תרפ"ה-פ"ו (1926-1925) כיהן כרבה של טשעטשוביץ רבי שמואל מנחם קליין ז"ל. גם הוא ניהל ישיבה עם מספר מצומצם של תלמידים שהביא עמו מקהילת שבש. רש"מ קליין לימד שיעור עיון והדומ"ץ רבי זלמן איידילס לימד שיעור פשוט[12]. לאחר פטירתו של רש"מ קליין לא בחרה הקהילה יותר ברב רשמי באף מועמד, אם כי ישבו בה מורי הוראה ודיינים אחדים.

מן הראוי לציין שבשנת תרע"ג נבחר לרבן של גלילות טשעטשוביץ רבי מנחם גרשון מושקוביץ ז"ל הי"ד. כאמור לעיל, בימי חייו של חותנו רי"ב ריניץ הוא לימד בישיבתו "שיעור פשוט". לאחר פטירת חותנו ניהל בעצמו את הישיבה. בהיותו תלמיד בעל "קדושת יו"ט" בסיגט ומחסידיו של האדמו"ר רבי יששכר דוב זצ"ל מבעלז[13] השתדל להחדיר ללב תלמידיו את רוח החסידות. רבי מנחם גרשון מושקוביץ נספה בעת שואת יהודי אירופה. הי"ד.

8. שם, עמ' ע"ג-ע"ד. על השריפה של בתי היהודים ראה גם בהמשך שם, עמ' ע"ד.
9. שם, עמ' נ"ד-נ"ו.
10. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות ל"ו.
11. שם, מערכת מ', אות רע"ד.
12. הפרטים נמסרו לי מפי בנו הרב ר' אהרן קליין.
13. זכרון קדושים, עמ' כ-כ"א.

מכתב המלצה ותעודת "מורינו" מרבי י"ב רייניץ לתלמידו ר' מנשה גרוס

פרק ה

ישיבת יוקא

בכפר יוקא (בסלובקית: Jelka, בהונגרית: Ioka ובמקורות יהודיים: יאקא), השוכנת בקרבת העיר פרסבורג, התגוררו לפני מלחמת העולם השניה כ-50 משפחות יהודיות. בעבר כיהנו בקהילה מספר רבנים חשובים. נציין כאן שמותיהם של אחדים מהם: רבי ישעיה כץ, שעמד בקשרי שו"ת עם החת"ס[1], רבי בנימין פוקס, שכיהן במרוצת השנים כרבה של גרוסוורדיין[2] ורבי בן ציון סניידרס שנתקבל בשנת תרס"ו לרבה של ג'יור[3].

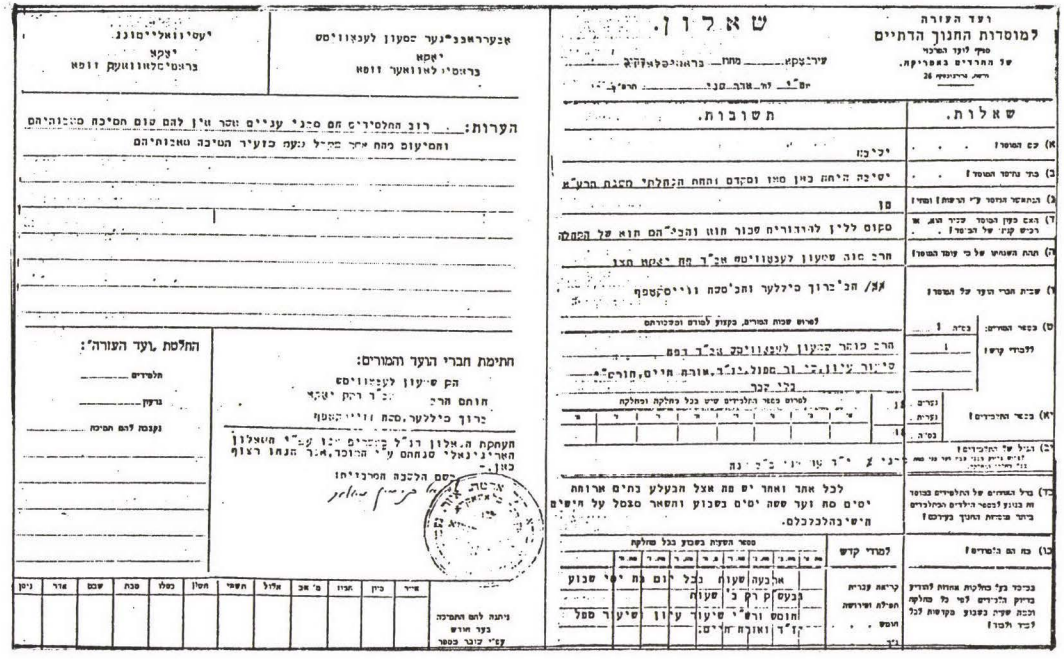
בשנת תרע"א הקים רבי שמעון לבוביץ אב"ד יוקא, ישיבה במקום. מתוך שאלון ששלח ל"סנטרל רליף קומיטי"[4] בניו יורק בשנת תרפ"ז. מסתבר שאז למדו אצלו 18 בחורים שגילם נע בין 14 ל-18 שנים. רוב הבחורים אכלו "אכילת ימים", אחדים קיבלו עזרה מן הישיבה ורק בודדים נתמכו על ידי הוריהם. שיטת הלימוד היתה לפי השיטה המקובלת בשאר ישיבות הונגריה, והיא כללה שיעור עיון, שיעור פשוט, או"ח, יו"ד וכו'.

רבי שלמה קניג ז"ל הי"ד

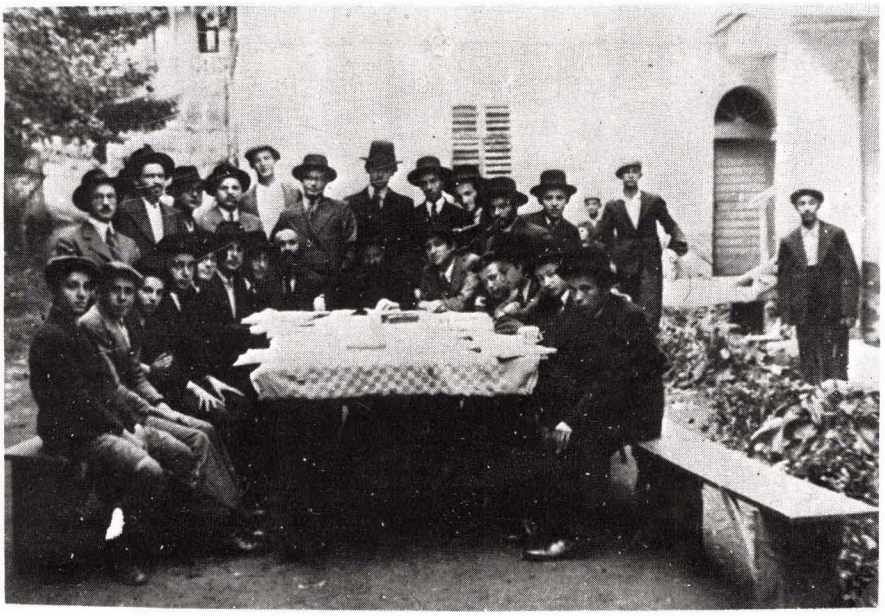
רבה האחרון של הקהילה היה רבי שלמה קניג. הוא נולד בעיר ג'יור (ראאב). בבחרותו למד בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד" והוסמך על ידו לרבנות. כמו כן קיבל "היתר הוראה" מרבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי"[5]. בשנת תרפ"ח נתקבל לרבה של יוקא. במנהגיו נהג לפי המסורת היהודית ההונגרית — נוסח "אויברלנד". הוא ניהל ישיבה בה למדו 20-30 בחורים. בתקופת "בין הזמנים" כתב מכתבים לבחורים ולהוריהם והודיעם מראש על תכנית הלימודים שתתקיים ב"זמן" הלימוד הבא.

הוא שקד על לימודיו יומם ולילה. גם לאחר מתן שיעוריו ישב רוב הזמן באולם הישיבה יחד עם תלמידיו. הוא היה חביב לתלמידיו. בישיבתו למד גם בחור מירושלים בשם משה יהוש' לאבל. בתום לימודיו ולרגל שובו לירושלים נתן לו ר"ש קניג מכתב המלצה עם מלים חמות ביותר[6].

1. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות רנ"ז.
2. שם, מערכת ב', אות כ"ה, וראה אודותיו להלן בפרק על גרוסוורדיין.
3. ראה להלן על קהילת ג'יור.
4. ראה צילום השאלון בפרק זה.
5. פרטים אודותיו ליקטתי מפי ר' שלמה זלמן קוט ורעייתו רחל, בתו של ר"ש קניג, ממר יהודה דונאט, וביחוד מתלמידו ר' יעקב אהרן מונק (ירושלים).
6. ראה צילום מכתב ההמלצה בפרק זה.

שאלון של ר"ש לבוביץ מיוקא ל"סנטרל רליף קומיטי", תרפ"ז (ארכיון י.א.)

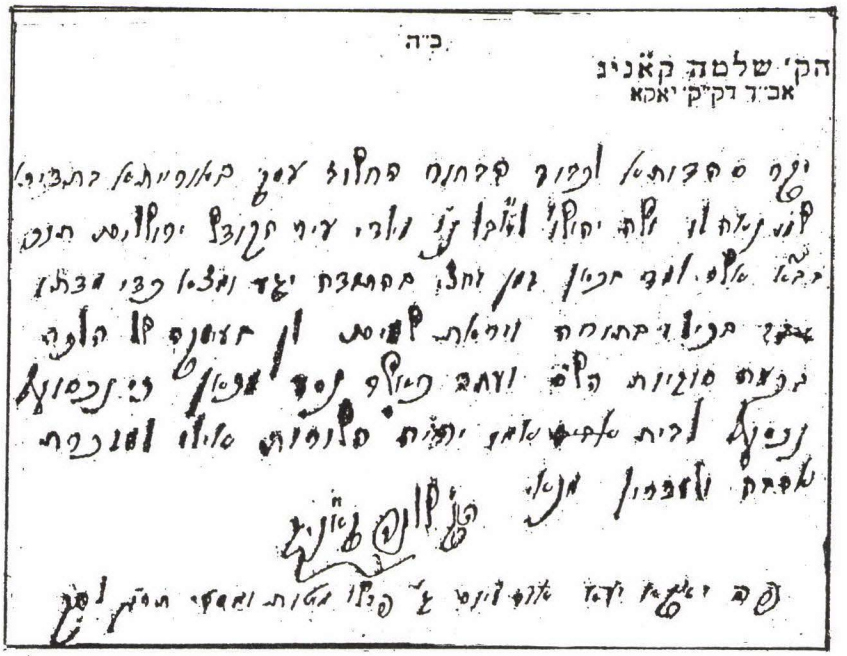

ר׳ שלמה קניג במרכז עם תלמידיו בנופש בברדיוב ,

מלבד התמדתו הרבה בלימודים הצטיין ר״ש קניג בזכרונו הנפלא. הוא היה בבחינת בור סיד שאינו מאבד טיפה. הוא ידע לצטט דפים שלמים של גמרא ממסכתות שונות עם פירושי הראשונים והאחרונים. אנשים חששו להתפלפל עמו כי תמיד יכול היה לצטט מקורות שונים להוכיח את צדקת דבריו. בימי השואה בהיותו במחנות ריכוז נתלקטו סביבו אנשים ובחורים והאזינו לשיעוריו שלימד בעל פה מתוך זכרונו.

בני קהילתו ותלמידיו התפעלו גם מחכמתו ותבונתו הרבה. פעם בא אליו נכרי והציע לו לקנות זוג תפילין שנגנב כנראה מיהודי. ר״ש קניג לקח מידו את התפילין והניח אחת מהן על ראשו ואת השניה על ידו הימנית. הוא פנה לנכרי ושאלו היכן התפילין ליד השמאלית? השיב לו הנכרי שאין לו. אמר לו ר״ש קניג שבמצב זה התפילין אינן שוות הרבה, והנכרי הסתפק בפרוטות אחדות שקיבל עבורן. במעשה מחוכם זה רצה ר״ש קניג לרכוש את התפילין ולהחזירן לבעליהם. כמו כן רצה ללמד את הנכרי שהמאמץ לגנוב תפילין איננו כדאי. בני הישיבה ובני הקהילה ראו במעשה זה ניצוץ מחכמתו של שלמה המלך. אין פלא שאמרו עליו: ״שלמה קניג כשמו כן הוא, גם הוא שלמה המלך״ (המלה קניג באידיש פירושה ״מלך״).

בעת הגירושים מהונגריה, בשנת תש״ד, הוגלה לאוישביץ. לאחר טלטולים הגיע למטהאוזן ונספה שם באדר תש״ה. הי״ד.

מכתב המלצה של ר׳ שלמה קניג לתלמידו ר׳ משה יהוש׳ לאבל מירושלים

פרק ו

ישיבת מאגנדורף

הקהילה היהודית במאגנדורף (בהונגרית: Nagymagyar, בסלובקית: Velky Magendorf) נוסדה בערך בשנת 1700. בדור האחרון שלפני השואה נתגוררו שם כ-60 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של 1400 נפש. בקהילה כיהנו מספר רבנים ידועי שם ואחדים מהם ניהלו ישיבות גדולות[1].

הרב הראשון שיש לנו ידיעות עליו היה רבי אליעזר שטראסר שכיהן שם בשנת תקפ"ז (1827). אחריו כיהנו שם כרבנים רבי ירמיה לוו[2], רבי אליעזר ליפמן נייזאטץ, רבי משה סג"ל לוינגר, רבי משה קומורן, רבי נתן שניידר, רבי שמעון יודא פונפדר, רבי משה כץ, רבי שאול בראך, רבי יהושע בוקסבוים ורבה האחרון של הקהילה רבי נפתלי צבי בראך.

הישיבה הראשונה נוסדה על ידי רבי משה כץ[3] בשנת תקמ"ח (1888). הישיבה גדלה בימיו של רבי שאול בראך שנודע לאחר מכן כרבה של קראלי ורבה של קאשוי[4]. רבי יהושע בוקסבוים ניהל את ישיבתו ברוח החסידות ונתפרסם כרבה של גלנטה[5]. רבי נפתלי צבי בראך עמד בראש הקהילה והישיבה במאגנדורף משנת תרפ"ב ועד סמוך לימי השואה.

רבי נפתלי צבי בראך ז"ל הי"ד

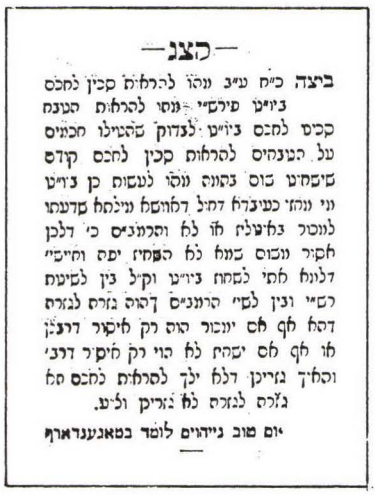
רבי נפתלי צבי בראך היה בנו בכורו של רבי שאול בראך[6]. לאחר ששקד על התורה בבחרותו נשא לאשה את בתו של ר' אברהם וובר מפעלג'האז. שנים אחדות ישב על שלחן חותנו עד שהתישב בעיר קראלי. בהיותו בקראלי הוצעו לו משרות רבנות אחדות, אולם הוא לא רצה לעשות את התורה כקרדום לחפור בו והעדיף למצוא את פרנסתו במסחר. אביו, רבי שאול בראך, ציוה על בניו שיתרחקו מהרבנות. במשך שנים אחדות ניסה רבי נפתלי צבי בראך את כוחו בסחר דגים בקראלי. לאחר שהפסיד את כל ממונו, הסכים בשנת תרפ"ב (1922), לקבל את

1. פרטים על הקהילה ראה .M.Zs.L, עמ' 633; אברהם יששכר אנגל, ספר הזכרון לקהילת דונאסרדהעלי, ת"א תשל"ה, בפרק על מאגנדורף, עמ' 311-315.
2. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 193.
3. לאחר מכן היה רבה של נייטרא. ראה שם, עמ' 124.
4. שם, עמ' 155-163.
5. שם, עמ' 144-153.
6. הפרטים המובאים להלן מבוססים על הנאמר בספריהם של א. י. אנגל, שם; ישראל הלוי ארליך, שאול בחיר ה', תל אביב תשל"ו, עמ' רפ"ז-ר"צ; רבי נפתלי צבי בראך, דבר נצב, ניו יורק תשל"ה, בהסכמות ובהקדמה לספר. יישר כוחו של תלמידו ר' אשר בלומנפילד (מבורו פארק, ניו יורק) שהעמיד לרשותי את המקורות הנ"ל והאיר את עיני בפרטים חשובים.

ההזמנה של קהילת מאגנדורף לכהן כאב"ד קהילתם. עקב מצבו הכלכלי הקשה אליו נקלע, נתן גם אביו את ברכתו לקבלת המשרה.

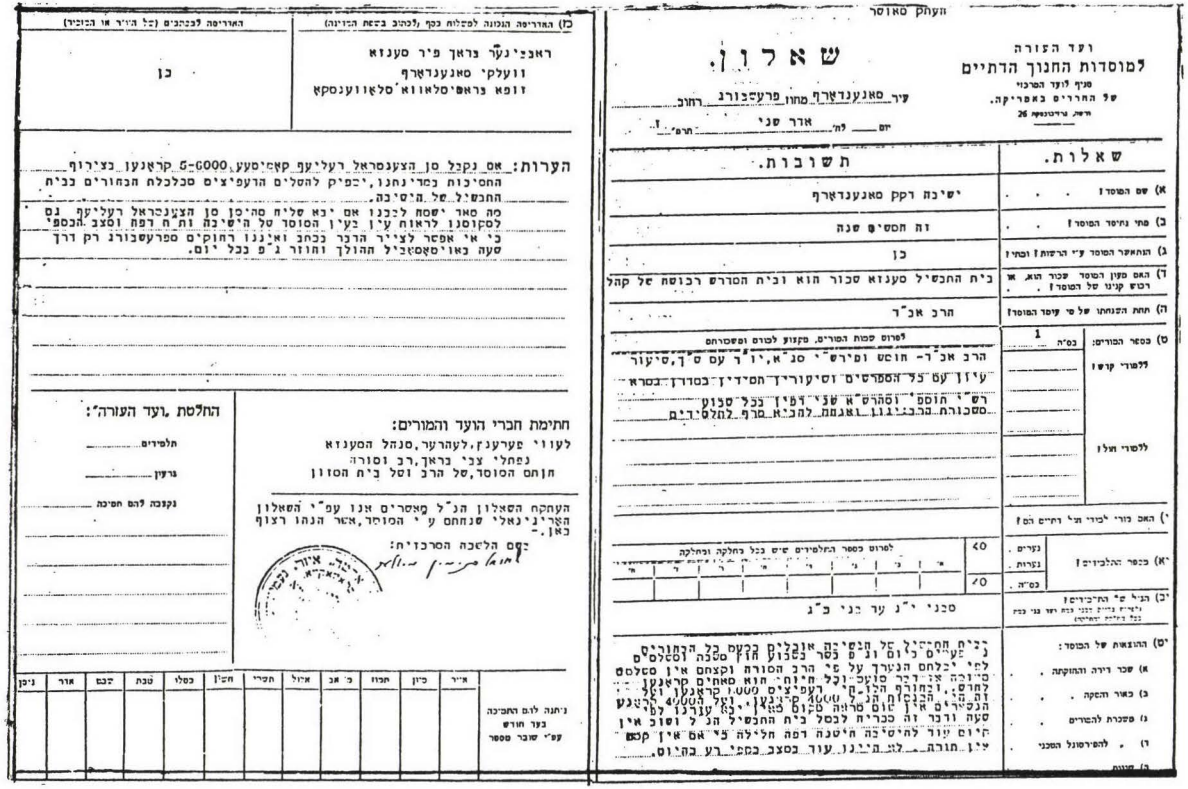
במאגנדורף נהג רנ"ץ בראך את נשיאותו ברמה ונלחם נגד כל נסיון להנהיג שינויים בדת ומסורת ישראל. הוא הקים ישיבה ונהג בבחינת "זרוק מרה בתלמידים". לעתים קרובות נהג לבקר באכסניות של הבחורים לראות אם אינם מבטלים את זמנם בדברים בטלים. בלכתו בחוצות העיר נהג לצעוד במהירות והיה אומר "ההליכה בחוצות מביאה לידי חטא" (די זינדיגע גאסן). הוא היה דייקן בזמני תפילותיו ובזמני לימודיו. שיטת לימודו בישיבה היתה כפי שהיה מקובל בשאר ישיבות הונגריה. לפני לימודי סוגיא לימד שיעור במוסר. את שיעוריו לימד בעמידה בעוד שתלמידיו ישבו סביבו. הבחינות נתקיימו בכל ליל ששי והבחורים היו צריכים לדעת את שיעוריהם בעל פה[7]. בשנת תרפ"ז (1927) למדו בישיבתו 40 בחורים בגילים י"ג עד כ"ג. באותה שנה קיבל עזרה מה"סנטראל רליף קומיטי" בניו יורק[8].

הוא השאיר אחריו מספר כתבי יד. לפני שהובילוהו לאוישביץ קרא לתלמידו ר' אשר בלומנפלד לבית העלמין והראה לו היכן הוא טמן את כתביו על דברי אגדה, מוסר וחידושים. לאחר המלחמה מצא ר' אשר בלומנפלד את הכתבים. מתוכם פורסם בינתיים רק הספר "דבר נצב". רבי נפתלי צבי בראך ובני משפחתו הוגלו לאוישביץ ביום כ"ז סיון ונספו שם. הי"ד.

מתוך נטעי בחורים, וייצן תרס"ב, דף ק"ג ע"א

7. על אודות הישיבה ושיטת לימודו ראה בהקדמתו של ר' בנימין יוסף ווועבר לספר "דבר נצב, עמ' ג.
8. ראה להלן קטעים מתוך טופס השאלון שנשלח ממאגנדורף לניו יורק.

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
מנף לועד המרכזי
של המזרחים באמריקה.
רחוב פרידנסקיי 26

העתק מאזער

שאלון.

עיר סאנענדאך מחוז פרעסבורג רחוב
יום ___ לח' אדר שני תרפ"ז.

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבה דקק סאנענדאך
ב) מתי נוסד המוסד?	זה תמסיים שנה
ג) התאגד המוסד ע"י הרשות? ומתי?	כן
ד) האם מקון המוסד שכור הוא, או רכוש קנוני של המוסד?	בית התבשיל סענדא שכור הוא ובית המדרש רכושת של קהל
ה) תחת הנהלתו של מי עומד המוסד?	הרב אב"ד
ו) מספר התורים: / ללמודי קודש / ללמודי חלון	לפרוט מספת התורים, מקצוע לכורם ומשכורתם כס"ה 1 הרב אב"ד- חומש ופירש"י סנא,יו"ר עם ס"ך,סיעור עיון עם כל המפרשים וסיעורין תמידין בסדרן בסרא רש"י חומש וסהרש"א שני דפין בכל סכוף משכורת ההכיבון ואפשר להכניא ערף לתלמידים
ז) האם נותני לימודי תורה הם?	
ח) מספר התלמידים? / נערים / נערות / כס"ה	לפרוט מספר התלמידים שיש בכל מחלקה ומחלקה א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט' י' יא' יב' יג' יד' טו' טז' סך נערים נערות כס"ה
ט) הגיל של התלמידים?	סבני י"ג עד בני כ"ג
י) ההוצאות של המוסד: א) שכר דירה והחזקה / ב) כאור והסקה / ג) משכרת למורים / ד) " להסיטרול השנוי / ה) שונות	נרים חשבון של תכיבים אובלים בקבע כל השנים לפי יכלתם הנערך על פי הרב הסורת וקצתם אין מספקם מזונה אז דבר קבוע וכל חיום הוא מאחים קראענן למוסד, ובתוך הכל-כי השעיצים 1000 קראענן ועל זה הי' הבנסות הכל 4000 קראענן, ועל השאר להשגע הנסירים אין שום מרוה מקום מבא. עבא עזרנו לפי שעה ודבר זה מכריח לבסל בית התבשיל הנ"ל ושוב אין חיום עוד למיסיבה חיטבה דפה חלילה כי אם אין מקבל אין תורה, ולא חיינו עוד בסצב כמפי רע בחיום.

(כ) האדריסה הכוונה למשלוח נקף (לכתוב בשפת המדינה) — האדריסה לכתבים (כל העיר או המדינה)

ראבי נעלר נראך פיר סענדא
וועלקי סאנענדאך
זופא נראשיסלאווא סלאווענסקא

כן

הערות: אם נקבל סן הצענטראל רעליף קאמיסעא 6000 קראענן בציורף
החסיכות במדינתנו, יכפיק להשלים הדעפיצים סכלכלה תכחורים בבית
התבשיל של מיסיבה.
סה סאר יפסת לבננו אם יבא שלית סהיכן סן הצענטראל רעליף גם
לסקוסנו לראות עין בעין הסוסר של הישיבה זת"ח רפת וסצב הכספי
כי אי אפשר לציור הדבר בכתב ואיננו רחוקים ספרעשבורג רק דרך
שעה באוי"סאסציל הדולך וחוזר ג"פ בכל יום.

חתימת חברי הועד והמורים:
לעזרי שערענץ, לעהרער, סנהל הסענדא
נפתלי צבי נראך, רב וסורה
חנחם הסוסר, של הרב ושל בית הסדון

החלטת ,ועד העזרה":
תלמידים ___
נרעון ___
נקבצה להם חסיכה ___

העתקה השאלון הנ"ל מאסרים אנו עפ"י השאלון
הארוינגאלי שנתחם ע"י הסוסר, אשר הנהו רצוף
כאן.

חתם הלשכה הסרכזית:

	איר	כיון	חברו	כ' אב	אדול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן
ניתנה להם החסיכה בער חודש עפ"י שובר מספר												

שאלון של ר' נפתלי צבי בראך (תרפ"ז) ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק ז

ישיבת מיהאלוביץ

הקהילה במיהאלוביץ (בסלובקית: Michalovce, בהונגרית: Nagymihály) נוסדה רשמית במחצית השניה של המאה ה-18, אם כי יהודים בודדים היו פעילים שם כחוכרי אדמות כבר בשנת 1724. על פי רוב התגוררו היהודים בכפר הסמוך פאשדיוש (Pasdios) עד שניתן להם להתישב במיהאלוביץ עצמה[1].

לאחר שהתירו ליהודים להתישב במקום התפתחה הקהילה במהירות רבה. במרוצת הזמן הוקם בית כנסת, שהיה בין המפוארים ביותר בהונגריה. הקהילה עצמה היתה מבצר של היהדות האורתודוקסית בכל האיזור.

בעת שהתנהל מאבק בין הקהילות החרדיות לבין ה"מתחדשים" נתכנסה אסיפת רבנים בנירדהאזא בשנת תרכ"ד (1864), והוחלט לשלוח משלחת רבנים אל הקיסר כדי שיסייע בידם לעצור את רוח ההתבוללות. בשנת תרכ"ו (1866) נתכנסה אסיפת רבנים נוספת במיהאלוביץ, כשראש המדברים היה רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה. באסיפה זו נתקבלו מספר החלטות עקרוניות שעליהן חתמו הרבנים, באי האסיפה. לאחר מכן חתמו על ההחלטות רבנים אורתודוקסיים נוספים. בין התקנות השונות נקבע שאסור לדרוש בבתי כנסת בשפה הגרמנית או בשפה ההונגרית, אסור לבנות בתי כנסת עם מגדלים, אסור שהבימה תעמוד ליד ארון הקודש במקום שתעמוד במרכז הבניין ועוד[2]. ההחלטות של אסיפת הרבנים במיהאלוביץ התקבלו ברוב הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה הגדולה.

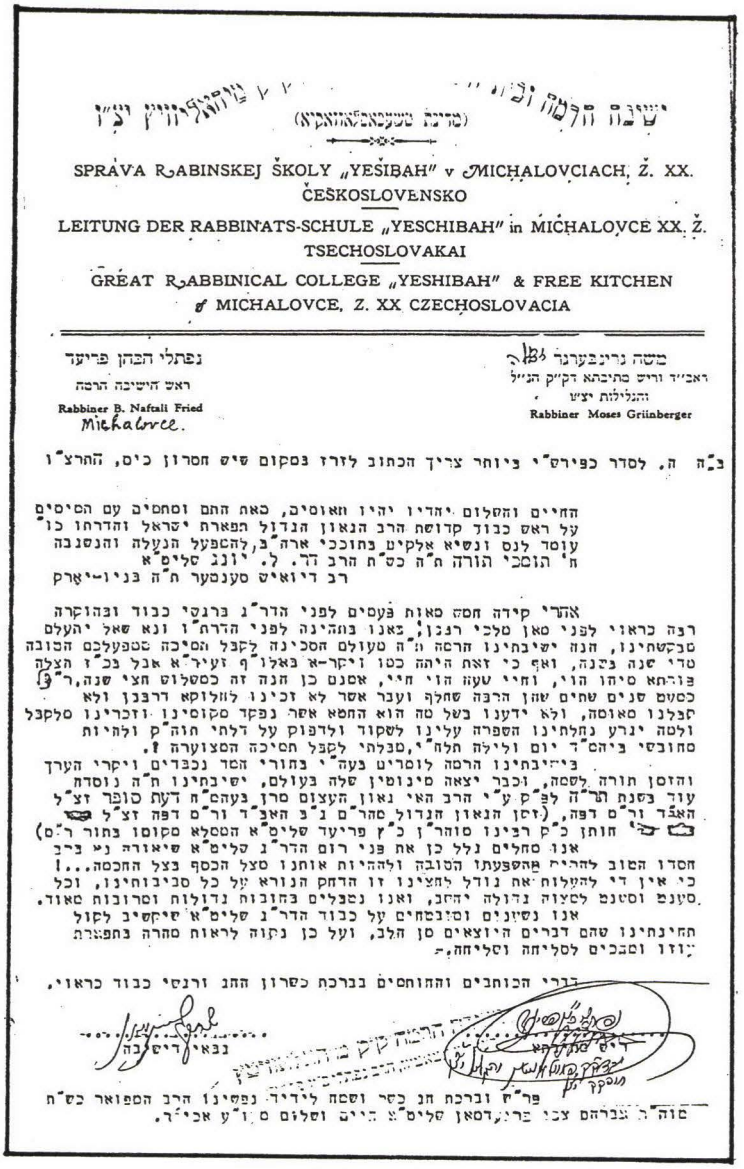
הקהילה במיהאלוביץ הלכה וגדלה עד שבשנת 1941 מנתה 3,955 יהודים. בעקבות הגירושים מסלובקיה, בשנת 1942, עדיין נותרו במקום כ-2,000 יהודים שהוגלו אחר כך בשנת 1944.

הרב הראשון של הקהילה, שיש לנו ידיעות אודותיו, היה רבי אהרן (ביסטריץ) גרינברגר ז"ל מחבר ספר "דעת סופר"[3]. הוא היה מתלמידי החת"ס המובהקים. ספרי רבו היו שגורים בפיו, ויום יום היה משמיע דברי תורה בשם רבו. הוא נפטר בשנת תרנ"ג בהיותו בן פ"ב שנים.

באחד המכתבים שנשלחו ממיהאלוביץ ל"תומכי תורה" בניו יורק בשנת תרצ"ו, מיחסים את ייסודה של הישיבה בעיר בשנת תר"ה (1845) לרבי אהרן גרינברגר[4].

1. פרטים על הקהילה ראה מ. בן זאב, מיכאלובצה, ת"א 1969; Lány and Properné, עמ' 246 ואילך; E.J. (ירושלים 1971), כרך 11, עמ' 1494.
2. י.י. גרינוולד, לפלגות ישראל בהונגריה, דעווא תרפ"ט, עמ' ס"ג-ס"ה; פנקה קהילות הונגריה, עמ' 89.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א', אות ק.
4. להלן צילום המכתב. ראה אודותיו שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות ק.

תצוגת בובות ילדים (מתנת הגב' יהודית פרנקפורטר)

ישיבה הלטה וכו' (מדינת טשעכאסלאוואקיי) ע"י מיכאלאוויץ יצ"ו

SPRÁVA RABINSKEJ ŠKOLY „YEŠIBAH" v MICHALOVCIACH, Ž. XX.
ČESKOSLOVENSKO

LEITUNG DER RABBINATS-SCHULE „YESCHIBAH" in MICHALOVCE XX. Ž.
TSECHOSLOVAKAI

GREAT RABBINICAL COLLEGE „YESHIBAH" & FREE KITCHEN
of MICHALOVCE, Z. XX CZECHOSLOVACIA

משה גרינבערגר
ראב"ד ורוש מתיבתא דק"ק הנ"ל
והגלילות יצ"ו
Rabbiner Moses Grünberger

נפתלי הכהן פריעד
ראש הישיבה הרמה
Rabbiner B. Naftali Fried
Michalovce.

בס"ה. לסדר כפי"ש ביותר צריך הכתוב לזרז בפקום שיש חסרון כיס, ההרצ"ו

החיים והשלום יהדיו יהיו תאוסים, כאת התם וסחסים עם הסיסים
על ראש כבוד קדושת הרב הגאון הגדול הפאורת ישראל והדרתו כו"
עוסד לנס ונשיא אלקים בתוככי ארה"ב, להשפעל הגעלה והנשגבה
ת' הוסכי התורה ת"ה כש"ת הרב דר. ל. יונג שליט"א
רב דיואיש סענטער ת"ה בניו-יארק

אהרי קידה חסה פאות פעסים לפני הדר"ג ברנשי כבוד ובהוקרה
רבה כראוי לפני סאן סלכי רבנן, באנו בהזינה לפני הדרת"ו ונא שאל יהעלם
סבקשתינו, הנה ישיבתינו הרסה ת"ה פעולם הסכינה לקבל הסיכה סטפעלבם הטובה
טרי שנה בשנה, ואף כי זאת היתה כטו ויקר-א באלו"ף זעיר"א אנל בכ"ז הצלה
פוהתא סיתו הוי, וחיי שעה הוי חיי, אסנם כן הנה זה כסשלוש חצי שנה, ר"ל
כשש שנים שתים שהן הרבה שחלף ועבר אשר לא זכינו לשלוקא הרבנן ולא
קבלנו סאומה, ולא ידענו בשל סה הוא החסא אשר נפקד סקומינו וזכרינו סלקבל
ולטה יגרע נחלתינו השפרה עלינו לשקוד ולדפוק על דלתי חוה"ק ולתיות
סחובשי ביהס"ד יום ולילה תלת"י, סבלתי לקבל תסיכה הסצוערה !.
ביהיבתינו הרסה לוסרים בעה"י בתורי הסד נכבדים ויקרי הערך
והזסן תורה לשסה, וכבר יצאה סינומין שלה בעולם, ישיבתינו ת"ה נוסדה
עוד בשנת תר"ה לפ"ק ע"י הרב האי גאון העצום סרן בעהס"ח דעת סופר זצ"ל
האב"ד ור"ם דפה, (זכן הגאון הגדול סהר"ם ג"ב האב"ד ור"ם דפה זצ"ל
חותן כ"ק רבינו סוהר"ן כ"ק פריעד שליט"א הסטלא סקומו בתור ר"ם)
אנו סחלים בלל כן את פני רום הדר"ג שליט"א שיאורה נא ברב
חסדו הטוב להחיות בהשפעתו הטובה ולהחיות אותנו סצל הכסף בצל התכסה...!
כי אין די להעלות את נודל לחציגו זו הדחק הנורא על כל סביבותינו, וכל
סעגם וסטגם לסצוה גדולה יחסב, ואנו נסבלים בחובות גדולות וסרובות סאוד.
אנו נשיגים וסזבחים על כבוד הדר"ג שליט"א שיקשיב לקול
תחינתינו שהם דברים היוצאים סן הלב, ועל כן נקוה לראות סהרה בתפארת
יוזו וסבכים לסליחה וסלישה.

הנני הכוחבים והחוחסים בברכת כשרון התג ורנשי כבוד כראוי,

נבאי"ם בה

פר"ח וברכת חג כשר ושסח לילדיה נפשינו הרב הספואר כש"ת
סוה"ח צבי ברנ"דסאן שליט"א היים ושלום סו"ע אכי"ר.

מכתבו של ר' משה גרינברגר (תרצ"ו) ל"תומכי תורה" בניו יורק (אוסף פרידמן)

הרה״ג ר׳ שמעון עהרנפלד ז״ל

בשנת תרנ״ד (1894) נתקבל לרבה של הקהילה רבי שמעון עהרנפלד[5] נכדו של החת״ס מצד אמו. בבחרותו למד אצל בעל ״שבט סופר״. בשנת תרמ״ה נתקבל לרבה של שעניא וכעשר שנים לאחר מכן לרבה של מיהאלוביץ. הוא ניהל ישיבה גדולה בה למדו כ-80 בחורים. ישיבתו נתקיימה עד לאחר מלחמת העולם הראשונה. ר״ש עהרנפלד הצטיין כדרשן מעולה והיה בבחינת פה מפיק מרגליות. תכונותיו האנושיות, אהבת שלום ואהבת ישראל, עשו רושם על כל אלו שהכירוהו. הוא נפטר בשנת תרצ״ב. לאחר פטירתו לא נבחרו יותר רבנים לקהילה ובני מיהאלוביץ הסתפקו בדיינים מורי צדק.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ניהל ישיבה במיהאלוביץ הדומ״ץ וראב״ד רבי משה גרינברגר ז״ל בנו של רבי שמחה חיים[6] ונכדו של רבי אהרן המוזכר לעיל. שיטת לימודו היתה על פי שיטת הלימוד בפרשבורג בתוספת של חינוך לחסידות. הבחורים אכלו ״אכילת ימים״. חתנו רבי שמואל רובין סייע בידו לנהל את הישיבה, ולאחר פטירתו של רבי משה המשיך ר״ש רובין לנהל את הישיבה עד סמוך לשואה.

5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, אות קפ״ד; אהלי שם, עמ׳ 419, וראה ספר מיכאלובצה, עמ׳ 23-28.
6. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, אות צ״ו. פרטים נמסרו לי מפי ר׳ שלום וולדמן (מונטריאל) ומפי ר׳ עקיבא קשת מירושלים.

רבי שמואל רובין ז"ל הי"ד

רבי שמואל רובין נולד לאביו הדומ"ץ רבי עזריאל יחיאל רובין[7]. הוא למד בישיבתו של רבי שאול בראך עוד בהיותו רבה של קראלי. כמו כן למד בישיבתו של רש"ד אונגר בהיותו רב בטירנאו. את הסמיכה לרבנות קיבל מרבו רש"ד אונגר ומהאדמו"ר רבי יצחק אייזיק וויס מספינקא.

ר"ש רובין קיים את הישיבה גם לאחר שפרצה מלחמת העולם השניה. בשנת תש"ב עדיין למדו אצלו כ-30 בחורים. בישיבה למדו את השיעורים כסדרם לפי הנוהג שבשאר ישיבות הונגריה. חלק משיעוריו לימד בבקרים מיד לאחר תפילת שחרית בהיותו עטור בטלית ותפילין. לפני כל שיעור נהג תחילה ללמד סעיפים אחדים מתוך ספרי מוסר שונים ולאחר מכן עבר ללמודי גפ"ת. הוא דרש מכל תלמידיו שידעו בעל פה את כל פרטי תרי"ג מצוות.

בלמדו עם בחורי ישיבתו מסכת חגיגה קרא את המשנה: "הכל חייבים בראייה" והסביר בדרך הדרש, שאם אדם נכשל בראיית עיניו ומביט במקומות שאסור להביט בהם הרי הוא כולו חייב.

ישיבתו של ר"ש רובין היתה בעלת אופי חסידי והוא עצמו נהג לנסוע ולהסתופף בחצרותיהם של האדמו"ר ממונקאטש, בעל מנחת אליעזר, של האדמו"ר רבי אהר'לה רוט (סאטמר, ברגסאז) ושל האדמו"ר רבי מנחם מנדל האלברשטאם מסטרופקוב. בבואו למונקאטש נהג לדרוש באחד מבתי הכנסת בעיר והאדמו"ר ממונקאטש היה מעודד את בני קהילתו שילכו להאזין לדרשותיו של ר"ש רובין.

כאשר החלו הגירושים מסלובקיה, בשנת תש"ב (1942), נכלל גם ר"ש רובין באחת מרשימות המגורשים, אולם ראש הקהילה במיהאלוביץ הצליח להוציאו מתוך הרשימה. בל"ג בעומר תש"ד בשעה שהרוסים התקרבו לגבולות סלובקיה נצטוו היהודים לעזוב את האיזור ורבים מצאו מקלט בעיר נייטרא. גם ר"ש רובין התישב בנייטרא ומצא לו מקום מגורים בקרבת ביתו של רחמ"ד וייסמנדל[8] שהיה ידיד נעוריו ולמדו יחד בישיבתו של רש"ד אונגר בהיותו עדיין בטירנאו. בשבתו בנייטרא נהג לפעמים לדרוש בפני בעלי בתים וכן קיבץ סביבו בחורים ושוחח עמם על מנת לחזק את אמונתם. פעם לאחר אחת הסעודות כששמע שילד שר את "שיר המעלות בשוב ה'" עמד על הפסוק "אז ימלא שחוק פינו" ושאל מדוע נאמר "שחוק" כי הרי מלה זו באה מצחוק וקלות דעת. מוטב היה לדבריו לכתוב "אז תמלא שמחה פינו". על כך השיב בדרך הדרש "בשוב ה' את שיבת ציון" היינו כאשר כל אלה שהוגלו לפולין והלכו לקידוש ה' ישובו ואיש לא יעדר מהם אז תהפוך השמחה לצחוק של ממש.

באמצע חודש אלול תש"ד חודשו הגירושים מסלובקיה וגם יהודי נייטרא הועברו למחנה סרד. ר"ש רובין הסתתר על עליית גג ביתו של רחמ"ד וייסמנדל. עמו הסתתרו רבי מיכאל מיכלוביץ (כיום ידוע כאדמו"ר רבי מֶכֶלֶה מנתניה) שהיה יד ימינו ובן משק ביתו של ר"ש רובין, הדומ"ץ ממיהאלוביץ רבי עזריאל פרידמן הי"ד ורבה של פישטיאן רבי בן ציון יוסף אונגר בנו של הרב מנייטרא. לאחר כשבועיים, ביום ב' של ראש השנה, נתפסה הקבוצה על עליית הגג והועברה משם למחנה סרד. ברגע שהקבוצה נעצרה שאל מיד ר"ש רובין את הדומ"ץ ר' עזריאל פרידמן האם מותר לו לטלטל את תפיליו. הדומ"ץ השיב לו בחיוב ורבי מכלה נטל תפיליו של רבו בדרך למחנה סדר. מסרד נשלח ר"ש רובין עם אחרים לאושביץ והגיע לשם

7. פרטים ליקטתי מפי האדמו"ר רבי מיכאל מיכלוביץ מנתניה. ראה אודותיו להלן.
8. על הרב וייסמנדל ראה ספרי קראתי ואין עונה, מהדורה שניה, ירושלים תשמ"ה.

ביום א׳ בסוכות תש״ה. בעת שהרכבת היתה בדרכה לאוישביץ שאל יהודי אחד ממיהאלוביץ את דעתו של ר״ש רובין על הגירוש בו הם נקלעו. השיב לו ר״ש רובין: ״אני נמצא ב״ה במצב של שמחה, אבל אינני יכול לגלות זאת ברבים כאשר אחרים שרויים בצער״.

כשהגיעה הקבוצה לאוישביץ שאל ד״ר מנגלה את רבי מכלה על גילו וכשהשיב שהוא בן תשע עשרה שנים שלחו לצד ימין וניצל מהסכנה. את ר״ש רובין ואת בנו שלח מנגלה שמאלה אל הכבשנים והם נספו שם. הי״ד.

שערי ישיבה

שערי **ישיבה הרמה** העומדת תחת על הרב הגאון מהר״ם ג״ע שליט״א הרמ״ד דפק״ק **מיהאלעוויץ** יצ״ו, יפתח בשמ״ב ניוס שנכפל בו כי טוב, כי לר״ק מיה, וסדר סלימודים יפי׳ שיעור : בסוני׳ דמודס במקלת. שיעור פ׳ : במס׳ שבת מן פרק כירס. מסניות: בסדר מיקין מן מס׳ מכות. יוד: פ׳ רבית. חומש ורש״י תמידין בסדרן.—

מודעה בירחון הבחורים ״שערי אורה״, תר״צ, עמ׳ ט״ו

מכתב תודה מר׳ משה גרינברגר (תרצ״ג) ל״תומכי תורה״ בניו יורק (אוסף פרידמן)

פרק ח

ישיבת נייהייזל

היהודים הראשונים התישבו בעיר נייהייזל (בהונגרית: Érsekujvár, בסלובקית: Nové Zámky) ישיבת קבע בראשית המאה התשע עשרה. עד אז יכלו היהודים לשהות בעיר רק במשך היום והצטרכו לצאת ממנה לקראת הלילה. באותה תקופה היה המרכז היהודי החשוב בעיר שוראן. בשנת 1930 מנתה הקהילה 1,200 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-20,000 נפש.

לאחר פילוג הקהילות נוסדה בשנת 1870 קהילה אורתודוקסית. רבה הראשון של קהילה זו היה רבי בנימין זאב וולף גרוסמן. תקופה מסוימת כיהן כרב המקום רבי הרש זוננקלאר[1]. רבה האחרון של נייהייזל היה רבי יוסף מאיר טיגרמן, שישב כ-60 שנה על כס הרבנות ונספה בשואה.

רבי יוסף מאיר טיגרמן נולד בשנת תרי"ז והיה תלמיד בעל "כתב סופר"[2]. לפי גירסא אחרת למד אצל רבי חיים צבי מנהיימר בוורבוי, אצל רבי כלב פייבל שלזינגר בטופלצ'אן ואצל רבי עמרם בלוהם בה'—מאד[3].

שנים אחדות לאחר נישואיו עסק במסחר יינות. לאחר שהפסיד את רכושו קיבל על עצמו את משרת הרבנות בעיר נובוק ומשם עבר לכהן כרבה של נייהייזל. בכבוד רב התייחס לבריות, ובני קהילתו גמלו לו בחיבה ובהערצה. מספרים, שפעם נגנב ממנו המעיל של שבת והוא הגיב בביטול, שדי לו גם במעיל החול שנותר לו. בני הקהילה הזדרזו וקנו לו מעיל שבתי אחר. מעולם לא חתם על כרוז שהיה מכוון נגד מישהו או משהו שעלול לעורר מחלוקת. כאשר ישב וניהל "דין תורה" סירב לקבל דמי פסק דין מאת המתדיינים.

בשנת ת"ש התקיימה כנסיה קטנה של מנהיגי אגודת ישראל בנייהייזל. רי"מ טיגרמן התבקש בתור "מרא דאתרא" לברך את הנאספים. הוא דיבר בהתלהבות ובחמימות בדבר רעיון לימוד "הדף היומי"[4].

מתוך שאלון ששלח בשנת תרפ"ז ל"סנטרל רליף קומיטי" בניו יורק בארה"ב מסתבר שישיבתו הוקמה כבר בשנת תרמ"ט. למדו אצלו כמה עשרות בחורים. בניהול הישיבה סייע בידו חתנו הדומ"ץ רבי אברהם שטרן. בנייהייזל הוקמה "חברת מחזיקי הישיבות" שדאגה לצרכיהם של בני הישיבה. הבחורים אכלו ברובם "אכילת ימים" אצל בעלי הבתים, ו"חברת מחזיקי הישיבות" דאגה לדמי מזונות לבני הישיבה וביחוד לאותם הבחורים שלא השיגו

1. M.Zs.L., עמ' 239-240.
2. אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 422.
3. אלה אזכרה, ניו יורק תשט"ז, כרך א, עמ' 221-227.
4. שם, עמ' 224.

הרה״ג ר׳ יוסף טיגרמן ז״ל

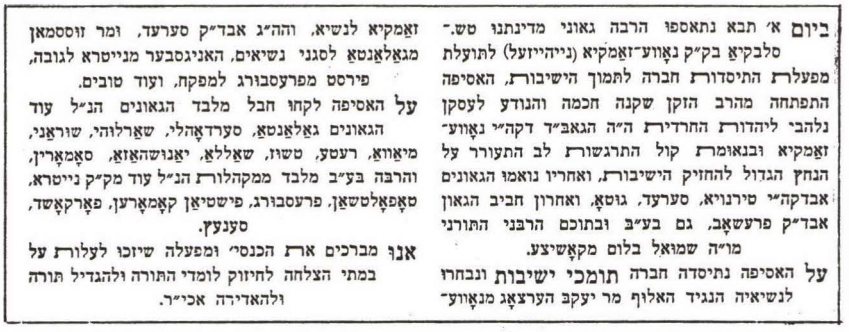

הרה״ג ר׳ אברהם שטרן ז״ל

״אכילת ימים״. כמו כן סיפקה החברה עצים להסקת חדרי האכסניות. הלימודים כללו ״שיעור עיון״, ״שיעור פשוט״, פוסקים, חומש ורש״י[5].

מלבד השיעורים שלמד עם תלמידיו נהג ללמד כל יום שיעור בגמרא ובתוספות לבני קהילתו. שיעוריו נאמרו בצורה מושכת את הלב, וגם פשוטי העם שבאו לשיעוריו נעשו במרוצת השנים לתלמידי חכמים. כששים שנה עמד בראש קהילתו ועד יומו האחרון ״לא כהתה עינו ולא נס ליחו״[6]. הוא עמד בקשרי שו״ת עם רבנים שונים[7], וכן כתב חידושים משלו, שאבדו בשואה.

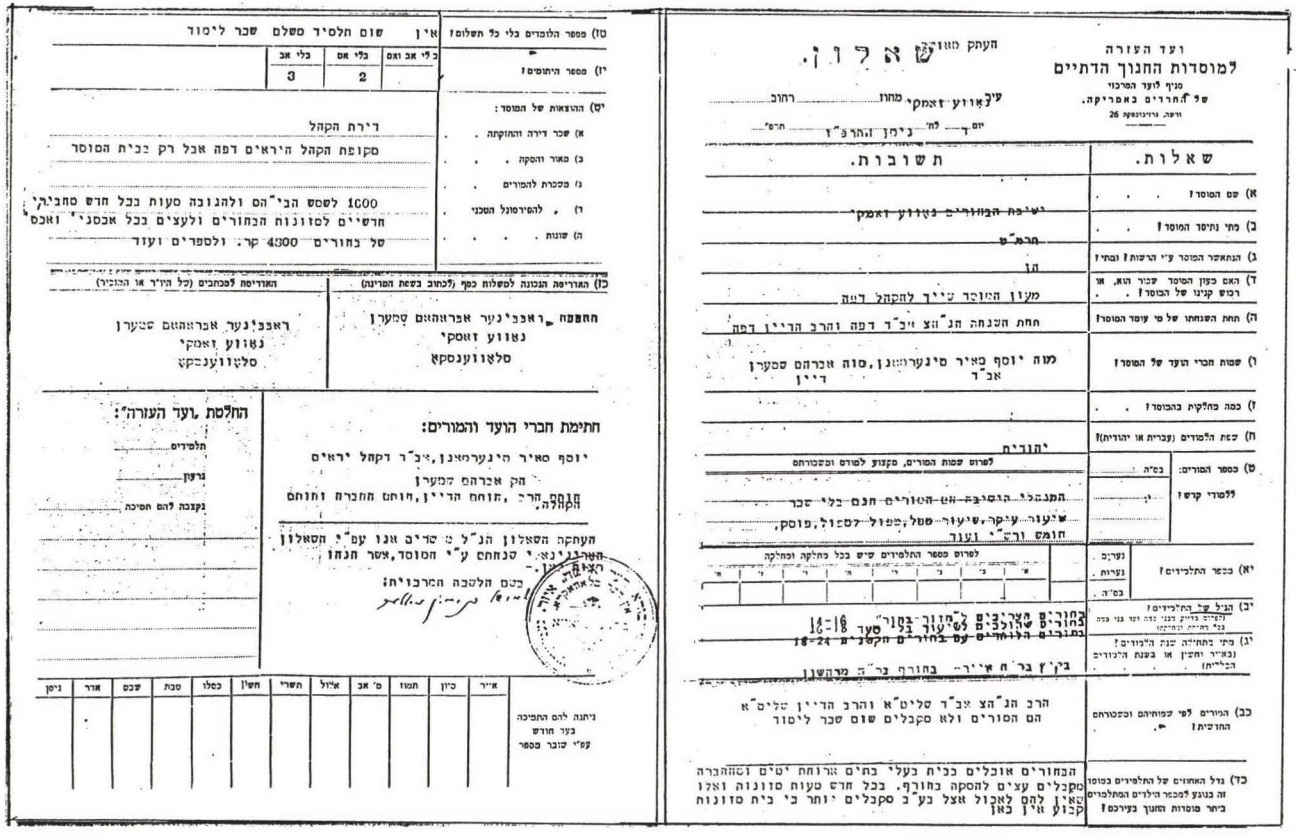
כאשר הובילו אותו למחנה ההשמדה שמר על קור רוחו במשך שלושת ימי הנסיעה הנוראים. ביום כ״ו בסיון תש״ד הגיע עם חתנו רבי אברהם שטרן ועם בני קהילתו למחנה ההשמדה והועלה על המוקד. הי״ד.

ביום א׳ תבא נתאספו הרבה גאוני מדינתנו טש.־
סלבקיאַ בק״ק נאָווע־זאַמקיא (נייהייזעל) לתועלת
מפעלרת התיסדורת חברה לתמוך הישיבורת, האסיפה
התפתחה מהרב הזקן שקנה חכמה והנודע לעסקן
נלהבי ליהדורת החרדירת ה״ה הגאב״ד דקה״י נאָווע־
זאַמקיא ובנאומרת קול התרגשורת לב התעורר על
הנחץ הגדול להחזיק הישיבורת, ואחריו נואמו הגאונים
אבדקה״י טירנויא, סערעד, גוסטאַ, ואחרון חביב הגאון
אבד״ק פרעשאָב, גם בע״ב ובתוכם הרבני התורני
מו״ה שמואל בלום מקאָשיצע.
על האסיפה נתיסדה חברה תומכי ישיבות ונבחרו
לנשיאיה הנגיד האלוף מר יעקב הערצאָג מנאָווע־
זאַמקיא לנשיא, וההג אבד״ק סערעד, ומר זוסמאן
מגאַלאַנטאַ לסגני נשיאים, האניגסבער מנייטרא לגובה,
פירסט מפרעסבורג למפקח, ועוד טובים.
על האסיפה לקחו חבל מלבד הגאונים הנ״ל עוד
הגאונים גאַלאַנטאַ, סערדאָהלי, שאַרלוהי, שוראַני,
מיאַווא, רעעסע, טשוו, שאַללאַ, יאַנושהאַזא, סאַמאָרין,
והרבה בע״ב מלבד ממקהלורת הנ״ל עוד מק״ק נייטרא,
סאַפאָלטשאַן. פרעסבורג, פישטיאַן קאָמארן, פאָרקאָשד,
סענעץ.
אנו מברכים ארת הכנסי׳ ומפעלה שיזכו לעלורת על
במתי הצלחה לחיזוק לומדי התורה ולהגדיל תורה
ולהאדירה אכי״ר.

הקמת ״תומכי ישיבות״ בנייהייזל (מתוך ״שערי אורה״, תרצ״א, חוברת א, עמ׳ י״ד)

5. הפרטים הנ״ל רשומים בטופס שנשלח ל״סנטרל רליף קומיטי״.
6. אלה אזכרה, שם.
7. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות של״ז.

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
סניף לוער המרכזי
של "הדרים באמריקה".
רחוב גרינוקסק 26

העתק מקור
שאלון.

עיר נאוועזאמקי מחוז ..... רחוב .....
יום ד' לח' ניסן תרפ"ז תרס"...

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבת התורה נאוועזאמקי
ב) מתי נתיסד המוסד?	תרפ"ו
ג) התאגד המוסד ע"י הרשות? ומתי?	הן
ד) האם כעת המוסד עכור הוא, או רכוש קנינו של המוסד?	מעון המוסד עייך להקהל דעה
ה) תחת השגחה של מי עומד המוסד?	תחת השגחה הנ"צ אב"ד דפה והרב הדיין דפה
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	מוה יוסף מאיר סינערמאן, סוה אברהם סמערן אב"ד דיין
ז) כמה כתלקות בהמוסד?	
ח) שפת התלמידים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) כמספר המורים:	לפרוט שמות המורים, משכר לפרוט ומשכורתם בס"ה ..... המנהל הוסיבא-אם המורים חנם בלי שכר שיעור עיקר, שיעור שטל, כפול לשבול, פוסק, חומש ורש"י ועוד
?למודי קדש	.....
י) כמספר התלמידים?	לפרוט מספר התלמידים שיש בכל כתלקה וכתלקה נערים ..... נערות ..... בס"ה .....
יב) הגיל של התלמידים?	תחורים מצויים מ"תור" בתור" 14-18 תחורים שהולכים מס' שעה בי' שעה 14-18 תחורים הלומדים עם בחורים מקשנ"מ 18-24
יג) מתי בתחילה שנת הלימודים? (באיזה תחנין או בשנת הלימודים)	בין ר"ח איר- בתורה בר"ה מרחשון
כד) המורים לפי כשפותיהם וכשכורתם התורנית?	הרב הנ"צ אב"ד שליט"א והרב הדיין שליט"א הם המורים ולא מקבלים שום שכר ליסוד
כד) גדל האחוזים של התלמידים כנוסף זה בנוגע למספר הילדים המתלמדים ביחס מוסדות התנך בעירכם?	התחורים אוכלים כניח בעלי בתים ארוחת יום ושהתחרה מקבלים עצים להסקה בחורף. בכל חדש טעות סוזנות ואלו שאין להם לאכול אצל בע"ב מקבלים יותר כי בית סוזנות מקבץ אין כאן

טו) כמספר התלמידים בלי כל תשלום? אין שום תלסיד משלם שכר ליסוד

יז) כמספר היתומים?	כלי אב ואם	כלי אם	כלי אב
		2	3

יח) ההוצאות של המוסד:
א) שכר דירה והחזקה . דירת הקהל
ב) כאור והסקה . . סקופת הקהל היראים דפה אבל רק בכית המוסר
ג) כמכרת להמורים . .
ד) " להפירסונל המכני . 1000 לששם הבי"ם ולהנוכה סעות בכל חדש סחביקי חדשיים לסוזנות המחורים ולעצים בכל אכסני' ואכס
ה) שונות . . . של בחורים 4300 קר. ולספרים ועוד

כז) הוצריסה הנכונה לשלוח כסף (לכתוב בשפת המרינה): החתום ראבי'נער אברהם סמרן נאוועזאמקי סלאוועגסק

הוצריסת לכתבים (כל היוך או הכוכר): ראבי'נער אברהם סמערן נאוועזאמקי סלאוועגסק

החתימת חברי הועד והמורים:
יוסף מאיר הינערמאן, אב"ד דקהל יראים
הק אברהם סמערן
חוחם הרב, חוחם הדיין, חוחם מחברת וחוחם הקהלה

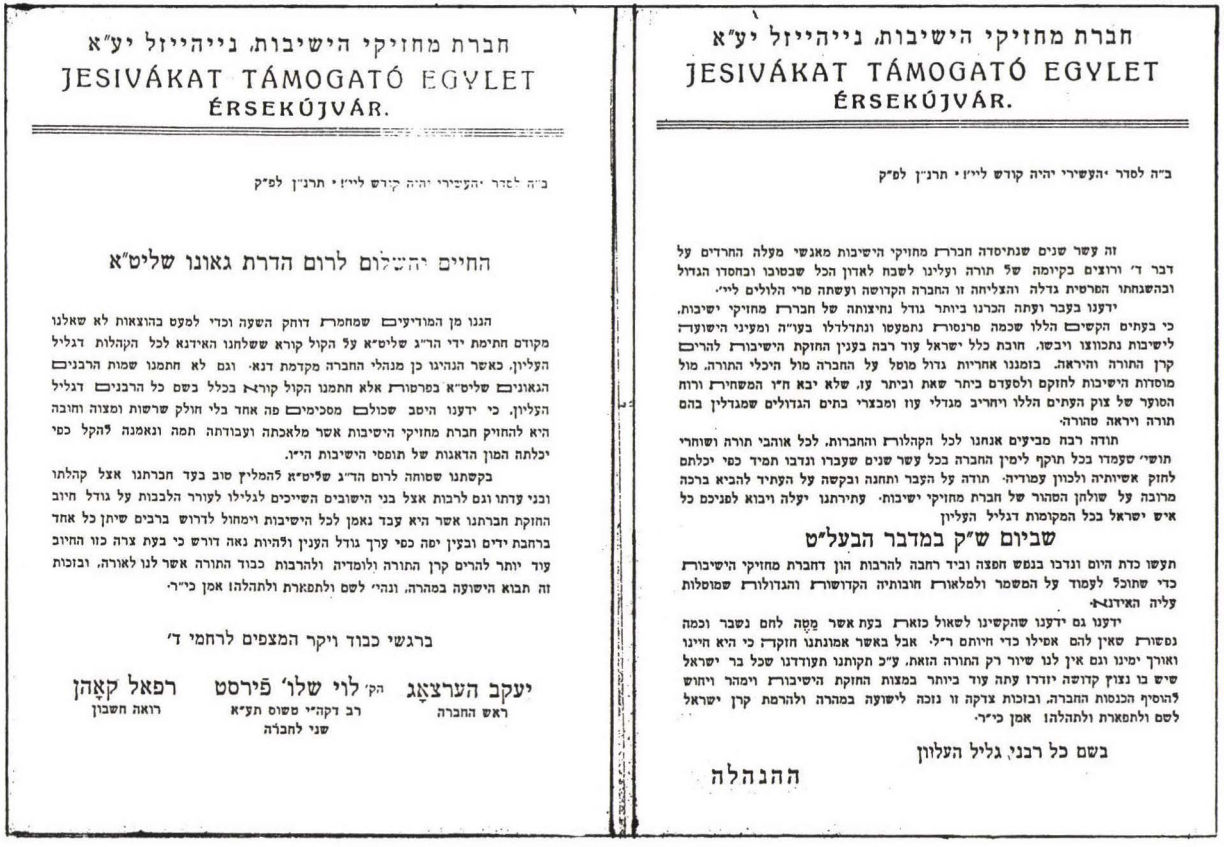
העתקה השאלון הנ"ל ט שרים אנו ע"י השאלון הנ"ל ונאי שנחתם ע"י המוסד, אשר תנחו [illegible]

בשם הלשכה המרכזית:

החלטת ועד העזרה":
תלמידים .....
נרשן .....
נקבצה להם חסיכה .....

ניתנה להם התמיכה בער חודש	איר	כיון	תמוז	מ' אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן
עפ"י כוכר בספר												

שאלון מישיבת נייהייזל (נאוע זאמקי) ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

חברת מחזיקי הישיבות, נייהייזל יע"א
JESIVÁKAT TÁMOGATÓ EGYLET
ÉRSEKÚJVÁR.

ב"ה לסדר יהעשירי יהיה קודש ליי"ו תרנ"ן לפ"ק

זה עשר שנים שנתיסדה חברת מחזיקי הישיבות מאנשי מעלה החרדים על דבר ד' ורוצים בקיומה של תורה ועלינו לשבח לאדון הכל שבסובו ובחסדו הגדול ובהשגחתו הפרטית גדלה והצליחה זו החברה הקדושה ועשתה פרי הלולים ליי.

ידענו בעבר ועתה הכרנו ביותר גודל נחיצותה של חברת מחזיקי ישיבות, כי בעתים הקשים הללו שכמה פרנסות נחמעטו ונתדלדלו בעו"ה ומעיני הישועה לישיבות נתכווצו ויבשו, חובת כלל ישראל עוד רבה בענין החזקת הישיבות להרים קרן התורה והיראה. בזמננו אחריות גדול מוטל על החברה מול היכלי התורה, מול מוסדות הישיבות לחזקם ולסעדם ביתר שאת וביתר עז, שלא יבא ח"ו המשחית ורוח הסוער של צוק העתים הללו ויחריב מגדלי עוז ומבצרי בתים הגדולים שמגדלין בהם תורה ויראה טהורה.

תודה רבה מביעים אנחנו לכל הקהלות והחברות, לכל אוהבי תורה ושוחרי תושי' שעמדו בכל תוקף לימין החברה בכל עשר שנים שעברו ונדבו תמיד כפי יכלתם לחזק אשיותיה ולכונן עמודיה. תודה על העבר ותחנה ובקשה על העתיד להביא ברכה מרובה על שולחן המהור של חברת מחזיקי ישיבות. עתירתנו יעלה ויבוא לפניכם כל איש ישראל בכל המקומות דגליל העליון

שביום ש"ק במדבר הבעל"ט

תעשו כדת היום ונדבו בנפש חפצה וביד רחבה להרבות הון לחברת מחזיקי הישיבות כדי שתוכל לעמוד על המשמר ולמלאות חובותיה הקדושות והגדולות שמוטלות עליה האידנא.

ידענו גם ידענו שהקשינו לשאול כוארת בעת אשר מַסָּה לחם נשבר וכמה נפשות שאין להם אפילו כדי היותם ר"ל. אבל באשר אמונתנו חזקה כי היא חיינו ואורך ימינו וגם אין לנו שיור רק התורה הזאת, ע"כ תקותנו תעודדנו שכל בר ישראל שיש בו נצוץ קדושה יזדרז עתה עוד ביותר במצות החזקת הישיבות וימהר ויחוש להוסיף הכנסות החברה, ובזכות צדקה זו נזכה לישועה במהרה ולהרמת קרן ישראל לשם ולתפארת ולתהלה! אמן כי"ר.

בשם כל רבני גליל העלון

ההנהלה

חברת מחזיקי הישיבות, נייהייזל יע"א
JESIVÁKAT TÁMOGATÓ EGYLET
ÉRSEKÚJVÁR.

ב"ה לסדר יהעשירי יהיה קודש ליי"ו תרנ"ן לפ"ק

החיים יהשלום לרום הדרת גאונו שליט"א

הננו מן המודיעים שמחמת דוחק השעה וכדי למעט בהוצאות לא שאלנו מקודם החתימת ידי הר"ג שליט"א על הקול קורא ששלחנו האידנא לכל הקהלות דגליל העליון, כאשר הנהגינו כן מנהגי החברה מקדמת דנא. וגם לא תחמנו שמות הרבנים הגאונים שליט"א בפרסורת אלא התחמנו הקול קורא בכלל בשם כל הרבנים דגליל העליון, כי ידענו היסב שכולם מסכימים פה אחד בלי חולק שרשות ומצוה ותובה היא להחויק חברת מחזיקי הישיבות אשר מלאכתה ועבודתה תמה ונאמנה להקל כפי יכלתה המון הדאגות של תומכי הישיבות הי"ו.

בקשתנו שמוחה לרום הד"ג שליט"א להמליץ טוב בעד חברתנו אצל קהלתו ובני עדתו וגם לרבות אצל בני הישובים השייכים לגלילו לעורר הלבבות על גודל חיוב החזקת חברתנו אשר היא עבד נאמן לכל הישיבות וימחול לדרוש ברבים שיתן כל אחד ברחבת ידים ובעין יפה כפי ערך גודל הענין ולהיות נאה דורש כי בעת צרה כזו החיוב עוד יותר להרים קרן התורה ולומדיה ולהרבות כבוד התורה אשר לנו לאורה, ובזכות זה תבוא הישועה במהרה, ונהי' לשם ולתפארת ולתהלה! אמן כי"ר.

ברגשי כבוד ויקר המצפים לרחמי ד'

יעקב הערצאג הק' לוי שלו' פירסט רפאל קאהן
ראש החברה רב דקהי' פשוס תע"א רואה חשבון
שני להב"ה

חברת "מחזיקי ישיבות" בנייהייזל מבקשת בשנת ת"ש תרומות לישיבות (ארכיון י.א.)

פרק ט

ישיבת סנינא

העיירה סנינא (בסלובקית: Snina; בהונגרית: Zsinna) נמצאת במזרח סלובקיה בקרבת העיר פרשוב. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התגוררו במקום כארבעת אלפים תושבים. הקהילה היהודית מנתה בשנת 1935 כ-1400 נפש[1].

זמן יסודה של הקהילה אינו ידוע כי בזמן פלישת הרוסים לסנינא, בימי מלחמת העולם הראשונה, הושמדו המסמכים של הקהילה. בית הכנסת הראשון נוסד בשנת 1893. כמה שנים לאחר מכן הוקם בית תפילה נוסף[2].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי שמואל סג"ל קרויס. הוא נפטר בשנת תרע"ג[3]. אחריו נבחר לרבה של סנינא רבי ראובן חיים קליין.

רבי ראובן חיים קליין ז"ל נולד במונקאטש, בשנת תרמ"ד, לאביו ר' צבי דוד קליין שהיה אחד מראשי הקהילה ומחסידי מונקאטש[4]. בבחרותו למד בישיבתו של רבי נתנאל הכהן פריד בבאלמאז-אויווארוש. אחר כך למד במונקאטש אצל בעל "דרכי תשובה" ואצל בעל "מנחת אלעזר".

בשנת תרס"ב נשא לאשה את בתו של האדמו"ר רבי ישעיה שטיינר המכונה רבי ישעי'לה מקערעסטור. כעשר שנים היה רבי ראובן קליין סמוך על שלחן חותנו. תקופה זו הטביעה את חותמה על אישיותו.

בשנת תרע"ב נתקבל רר"ח קליין לרבה של סנינא. הוא הקים ישיבה, אליה באו בחורים מכל הסביבה. בתחילה למדו אצלו רק כעשרה בחורים. בשאלון ששלח, בשנת תרפ"ז, ל"סנטראל רליף קומיטי" בניו יורק ביקש סיוע עבור התלמוד תורה והישיבה שהקים בסנינא. בשאלון הנ"ל כתב כדלקמן:

> "אצלי הח"מ לומדים בני הישיבה עשרה בחורים מבני עניים הצריכים חיזוק הסמוכים על שלחן אחרים ואין להם די סיפוקם ועוסקים בתורה מתוך הדחק. אי לזאת חוץ ממה שנוגע לתמיכת הת"ת דפק"ק גם בני הישיבה צריכים חיזוק ואבקש תמיכה וסעד עבורם"[5].

1. זהו מספר היהודים המופיע בספר Blackbook בהוצאת יד ושם 1965, עמ' 404. דומני שהמספר מוגזם.
2. ראה Lány and Properné, עמ' 248.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש', אות ע"ז.
4. פרטים ביוגרפיים ראה בספרו "מטה ראובן" בהקדמת המו"ל למהדורת ירושלים תשל"ב. הספר הודפס לראשונה בווראנוב תרצ"ח. ראה גם פרטים אצל שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, חלק ב, עמ' ר"ח-רי"ד.
5. ראה להלן צילום השאלון.

בספרו "מטה אפרים" הוא משיב תשובות אחדות לתלמידיו ומכנה אותם "תלמידי הבחור המופלג בתורה"[6].

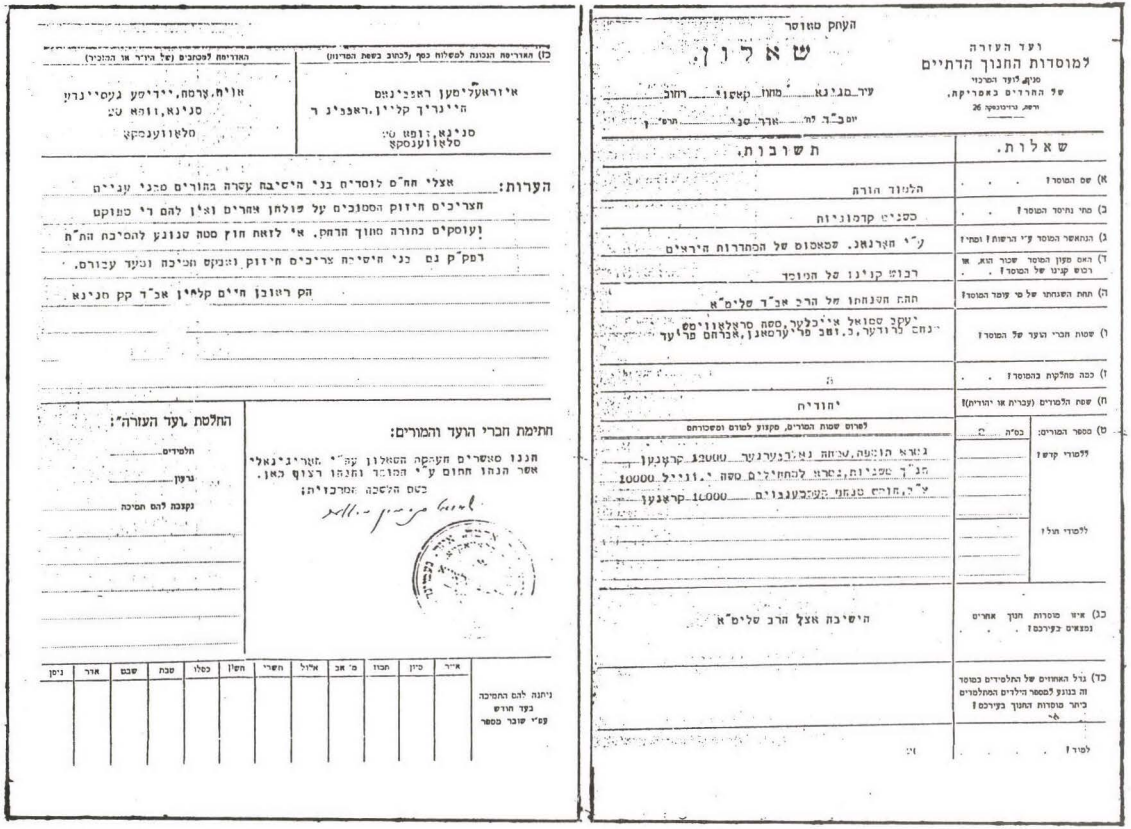
במרוצת השנים גדלה הישיבה ומנתה כמה עשרות בחורים שברובם היו בני עניים. אלה שלא יכלו לקבל "אכילת ימים" אכלו במנזא בה הכינה הרבנית במסירות נפש את מזונם של הבחורים.

בעת גירוש יהודי סלובקיה, בשנת תש"ב, הציע לו אחד הנוצרים מתושבי המקום להסתירו בביתו עד יעבור זעם, אולם הוא סירב לקבל את ההצעה באמרו, שהוא מעדיף ללכת עם בני קהילתו ועם תלמידיו. הוא הוגלה לאיזורי לובלין שבפולין ונספה שם. הי"ד.

הרה"ג ר' ראובן קליין ז"ל הי"ד

6. מטה ראובן, שם, סי' י"ט, נ"ט, קמ"ג, ר"כ.

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
של היהדים באמריקה,
רחוב נידזיבסקי 26

העתק מהמכתב

שאלון.

עיר סנינא מחוז קאשוי רחוב
יסד"ה לח' אדר שנ' תרפ"ז

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	הלימוד הורת
ב) מתי נתיסד המוסד?	כסלו קדמוניות
ג) הנמאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	ע"י חארנאב. שמאסוס של הכחברות היראים
ד) האם סעון המוסד שכור הוא, או רכוש קבוע של המוסד?	רכוש קבוע של המוסד
ה) תחת השגחתו של מי סיסד המוסד?	תחת השגחתו של הרב אב"ד שלים"א
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	יעקב שמואל איכלשר, משה סראלאוויטש, יונחם לרודער, ז. זשב פריעדסאנן, אברהם פריעד
ז) כמה מחלקות בהמוסד?	
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) מספר התלמידים:	לפרוט שמות התלמידים, מקצוע לומדם ומשכורתם — כסף ס.
לימודי קודש?	גאנא הוסשה, שכחה נא'בערנשר 35000 קראנען הנ"ל משניות, גאנא להתחילים משה י. וויגיל 10000 ע"י חזרים שנתני העשבעגויים 10000 קראנען
לימודי חול?	
כ) אילו מוסדות חנוך אחרים נמצאים בעירכם?	הישיבה אצל הרב שלים"א
כא) גדל האחוזים של התלמידים בסוסד זה בנוגע למספר הילדים המתלמדים ביתר מוסדות החנוך בעירכם?	
לפרט?	

כב) האוריסה הנכונה למשלוח כסף (לכתוב בשפת המרכוז) — האוריסה למכתבים (של העיר או המדינה)

איזראעליסען ראפפיינאם
היינריך קליין, ראפפ'נ ר
סנינא, וופפ טס
סלאוועפסק

אוים, ערמה, יידישע געסי'נרע
סנינא, וופא טס
סלאוועפסק

הערות: אצלי חת"ם לומדים בני הישיבה עשרה בחורים סתני עניים
חצריכים חיזוק הסמוכים על פולחן אחרים ואין להם די סמוקם
ועוסקים כתורה סתוך הרחק. אי לזאת חזק סטה שנוגע להסיבה הת"ח
רפק"ן גם בני הישיבה צריכים חיזוק ומבוקש ומכיכה ובעד עבורם.
הק רשובן חיים קלאין אב"ד קק סנינא

תתימת חברי הועד והמורים:

תננו סאשרים תעתקה השאלון ע"י אשר"נאלי
אשר הנהו תחום ע"י המוכר ותנהו רצוף כאן.
בשם הלשכה המרכזית:
Mlle. קיין Carl

החלטת „ועד העזרה":

תלמידים
נרשן
נקבצה להם תמיכה

א"ר	כסלו	תבת	פ' אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	שבט	שבט	אדר	ניסן
ניתנה להם התמיכה בעד חודש עפ"י שובר מספר											

שאלון מישיבת סנינא (תרפ"ז) ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק י

ישיבת פישטיאן

העיירה פישטיאן (בסלובקית: Piešťany) נודעה כמקום של מרחצאות מרפא. לפי שרידי מצבות מתברר שכבר במאה ה-17 גרו במקום מספר יהודים. באותן השנים היתה פישטיאן כפופה לקהילת וורבוי. בשנת 1800 בערך נעשתה פישטיאן לקהלה עצמאית[1]. בשנים שלפני השואה התגוררו שם כ-1,800 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של כ-12,000 נפש.

רבה הראשון של פישטיאן, שיש לנו ידיעות אודותיו, היה רבי דוד פישר[2]. בתחילה היה רב בברעזעווא. משם נתקבל לאב"ד פישטיאן ונפטר בשנת תר"מ (1880). אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי יוסף משה אונגר חתנו של רבי דוד פישר. הוא עמד בקשרי שו"ת עם רבנים בני דורו[3] ונפטר בגיל צעיר בשנת תרנ"ז.

לאחר פטירתו של רבי יוסף משה אונגר נשאר כס הרבנות בפישטיאן פנוי במשך שנים אחדות, עד שנבחר לרבה של הקהילה רבי ברוך נח פישר, שהיה קודם לכן רב בבעלענייש שבטרנסילבניה. רבי ברוך נח פישר הקים מספר מוסדות דת בעיירה וכן הקים אטליז ומסעדה כשרים לנופשים במרחצאות המרפא בפישטיאן. הוא ייסד את הישיבה הראשונה במקום, אליה נמשכו בחורים מן הסביבה. רבי ברוך נח פישר עבר מכאן לפרשוב[4] ומשרת הרבנות בפישטיאן נשארה שוב פנויה.

לאחר שנים אחדות נבחר לרבה של הקהילה רבי קלונימוס קלמן וובר[5]. הוא נולד במאקו ובבחרותו למד בישיבתו של רבי שמחה בונם סופר בעל "שבט סופר" בפרשבורג. תחילה הוא כיהן כרבה של רעטה ובשנת תרס"ב (1902) נבחר לרבה של פישטיאן. הוא היה למדן מופלג ודרשן רב כשרונות. בשנת תרע"ט (1919) פעל לייסודה של הלשכה המרכזית האורתודוקסית בסלובקיה. לאחר שהוקמה הלשכה, נבחר לנשיאה ופעל רבות אצל שרי המדינה לטובת הקהילות ולטובת הישיבות במדינה. רק"ק ווּבר היה מבין עסקני אגודת ישראל החשובים והשתתף בועידותיה ובכנסיות הגדולות. בצד העסקנות הציבורית ניהל ישיבה בה למדו תחילה כ-20 בחורים, שבחלקם הגדול באו לישיבתו מבודאפשט בירת הונגריה. עם התרחבות עיסוקיו הציבוריים של רק"ק ווּבר ועם גידולה של הישיבה הוזמן רבי ישכר שלמה טייכטאל לכהן

1. פרטים על הקהילה ראה שמואל גרינוולד, ספר זכרון לקהילות פישטיאני, ורבובה, מיאוה, ברזובה וסביבתן, ירושלים 1969, (החוברת בשפה הגרמנית). תודה מיוחדת הנני חייב לר' מאיר אייזלר (גבעתיים) שסייע בידי ללקט את החומר על פישטיאן.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד' אות ל"ז.
3. שם, מערכת י' אות ק"ב. ראה גם גרינוולד, בספר זכרון לקהילת פישטיאן... והסביבה.
4. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 174.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ק אות י"ד; מליצי אש, כרך ב, י"ז תשרי, אות ק"מ, עמ' 62. כמו כן ליקטתי פרטים חשובים על הקהילה ועל הרב ווּבר מפי תלמידו ר' שמעון שטרן.

כראב״ד של הקהילה. רק״ק וובר המשיך ללמד שיעור עיון ורבי ישכר שלמה טייכטאל לימד בשנים הראשונות שיעור פשוט וכן סייע בניהול ענייני הרבנות בקהילה.

רק״ק וובר נהרג באסון תאונת דרכים. בחו״מ סוכות, בשעה שנסע לפרשבורג לטפל בענייני הקהילות, נפל מרכבת חשמלית ונפטר בי״ז תשרי תרצ״ב (1931). את מקומו מילא רבי בן ציון יוסף אונגר.

הרה״ג ר׳ קלונימוס קלמן וובר ז״ל

רבי בן ציון יוסף אונגר ז״ל הי״ד

רבי בן ציון יוסף אונגר נולד בערך בשנת תרע״א לאביו רבי שמואל דוד אונגר שכיהן באותו זמן כרבה של קרומפאך (ולאחר מכן כרבה של טירנאו ונייטרא). בבחרותו למד רבי בן ציון יוסף בישיבת אביו בנייטרא ולאחר מכן למד בישיבתו של בעל ״דעת סופר״ בפרשבורג. הוא שימש שם בבית הוראה וקיבל היתר הוראה.

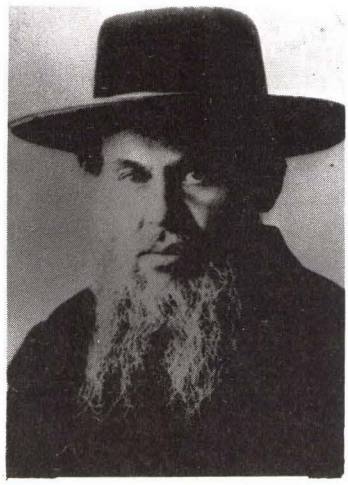
בשנת תרצ״ה התארס עם בתו של רבי קלונימוס קלמן וובר וקיבלוהו למלא את מקומו כאב״ד פישטיאן. באותה הזדמנות דרש אביו רש״ד אונגר בבית הכנסת של פישטיאן ואמר על בנו:

״הגם שאין רצוני להאריך בשבחים כי הלוא כלום מעיד אב על בנו... אבל אחת אוכל לומר שכונתו טובה ורצוי׳ וחפצו ומגמתו, הגם שלא חשב על זה להיות רב, בפרט בשנים אלו, אבל עכשיו שכן היתה סיבה מן השמים, ברב חסדו, תשוקתו היא לזכות את הרבים ולשעבד כוחותיו לעבוד עבודתו הקדושה״[6].

6. ראה בהקדמה לספרו של רש״ד אונגר, נאות דשא, כרך א, מונט קיסקו תשכ״ג.

רבי בן ציון יוסף אונגר היה עדיין אברך צעיר בעת שנתקבל לרבה של פישטיאן, בכל זאת נתלקטו סביבו כ-30-20 בחורים צעירים שלמדו בישיבתו. הוא למד עם תלמידיו על פי שיטת אביו רש"ד אונגר ומיזג בלימודו ובהתנהגותו את שיטת "אויברלנד" עם דרך החסידות. הבחורים אכלו בימות השבוע במנזא של הישיבה ובשבתות אכלו אצל בעלי הבתים.

רבי בן ציון יוסף אונגר היה נח לבריות ולתלמידיו. בעת שנתחדשו הגירושים מסלובקיה בשנת תש"ד, הובא למחנה סרד. הגרמנים ציוו עליו להתעטף בטלית והוא נורה על ידם למות כשהוא צועק בצעקה מרה "שמע ישראל"[7]. הי"ד. ישיבתו של רבי בן ציון יוסף אונגר בפישטיאן היתה קצרת ימים. בו בזמן ניהל שם ישיבה רבי ישכר שלמה טייכטאל. ישיבתו נתקיימה תקופה ממושכת יותר והיתה מיוחדת במינה.

הרה"ג ר' ישכר שלמה טייכטאל ז"ל הי"ד

הרה"ג רבי ישכר שלמה טייכטאל ז"ל הי"ד

רבי ישכר שלמה טייכטאל נולד בשנת תרמ"ה (1885) בנאג'האלאס שבהונגריה לאביו רבי יצחק[8] בהגיעו לגיל בר מצוה נסע לנ'ירדהאזא ללמוד בישיבתו של רבי שלום וידער. אחר כך נסע לטארנוב שבפולין ולמד בבית המדרש של חסידי צאנז. משם הוזמן לז'אבנה ללמוד בחברותא עם אלעזר, בנו של רבי שלום דוב אונגער אב"ד ז'אבנה. בשובו מפולין להונגריה למד בחוסט בישיבתו של רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם". את היתר ההוראה קיבל מידי

7. שם. וראה נאות דשא על ההגדה של פסח, מונט קיסקו תש"י, עמ' ס"ב-ס"ג.
8. פרטים על תולדות חייו ראה שמואל הכהן ויינגרטן, "מיוון מצולה לירושלים של מעלה", אור המזרח, ניו יורק ניסן תש"ל, כרך י"ט, חוברת ג, (ס"ח), עמ' 235-245; אלה אזכרה (בעריכת יצחק לוין) ניו יורק תשל"ב, כרך ז, עמ' 112-123; שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשל"ט, חלק ב, עמ' קפ"א-קצ"ג. ראה גם במבוא למהדורה האחרונה של "אם הבנים שמחה" להרב טייכטאל בהוצאת מכון "פרי הארץ", ירושלים תשמ"ג. לצורך הציטוטים לפרק זה הסתמכתי על המהדורה הקודמת, ניו יורק תשכ"ט (דפוס צילום מתוך מהדורת בודאפסט תש"ג).

גדולי הרבנים בהונגריה: רבי שמואל רוזברג בעל "באר שמואל" מאונסדורף, רבי אברהם יצחק גליק רבה של טולטשובה ומרבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי" מה'-מאד.

הוא נשא לאשה את בתו של רבי יעקב יוסף גינז רבה של הוידו-בסרמין. עם פטירת אשתו נשא בזיווג שני את בתו של רבי דוד פרידמן רבה של צעהלים.

בהיותו בהוידו-בסרמין סייע בידי חותנו רבי יעקב יוסף גינז בניהול הקהילה ואף נבחר לדומ"ץ שלה. לאחר מלחמת העולם הראשונה נבחר כראב"ד של קהילת פישטיאן שבסלובקיה. מאחר והרב קלונימוס קלמן וובר היה עסוק בענייני הלשכה האורתודוקסית בפרשבורג נפלה עיקר הנהלת הקהילה והישיבה בפישטיאן על שכמו של רי"ש טייכטאל.

בצ'כוסלובקיה דאז הוקם משטר דמוקרטי, ובפי רבים היא כונתה "אמריקה הקטנה". היהודים חיו בשלוה ומצאו את פרנסתם בשפע. גדולי הרבנים נהגו לבוא מידי שנה למרחצאות המרפא בפישטיאן. לרי"ש טייכטאל היתה זאת הזדמנות לפגוש את גדולי הרבנים ולנהל עמם מו"מ בדבר הלכה ובבעיות שהטרידו את העולם היהודי.

בשנים אלה, לאחר מלחמת העולם הראשונה, החל לפרסם מאמרים בענייני הלכה בירחונים תורניים, ובשנת תרפ"ד פרסם את ספרו "שו"ת משנה שכיר" חלק א. בשנים שלאחר מכן הכין בכתב יד עוד מספר חלקים של "משנה שכיר".

לאחר פטירתו של הרב קלונימוס קלמן וובר ייסד רי"ש טייכטאל ישיבה משלו בשם "מוריה". ברוב ישיבות הונגריה דאז למדו כדי לגדל בעלי בתים תלמידי חכמים ויראי שמים. הלימוד היה מכוון "לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא". רי"ש טייכטאל ראה שהישוב הולך וגדל, ורבים מתיישבים במקומות נידחים ביותר, על כן הציב לעצמו כמטרה חינוכית לגדל מורי הוראה שיכהנו כרבנים בקהילות השונות ואף הנידחות ביותר. בישיבתו למדו כ-50 בחורים. רובם היו מבוגרים ובחלקם מעל לגיל עשרים שנה. מלבד לימודי שיעור עיון ושיעור פשוט הוקדשה תשומת לב רבה לארבעת חלקי "שלחן ערוך" עם כל המפרשים שהיו נחוצים לכל אלה שהכשירו את עצמם להיות מורי הוראה. גם בלימוד סוגיות הש"ס בחר רי"ש טייכטאל חלק ניכר מאותם הנושאים שהיו נחוצים לפסיקת הלכה למעשה.

באחד ממאמריו שהופיע ב"יידישע צייטונג" במונקאטש הוא פנה אל רבני בני דורו ומנהיגיו שיתרחקו מענייני פוליטיקה ויתמסרו להרבצת תורה בחדרים ובישיבות. וזה לשונו:

> "כל מעשה ופעולה אנושית לא יועילו מאומה להרמת קרן ציון וירושלים עד שישקיף ה' מן השמים להאיר לנו אור חדש משמש ימי בראשית... ועד אותו העת שיחדש ה' האור הגנוז אין לנו התעסקות אחרת רק לעסוק בתורה בקיבוץ וריבוץ בתלמידים בחדרים ובישיבות על הדרך המקובלת בידנו מאבותנו בדרך סתם ולא בדרך פוליטיקה ופרטיי"[9].

הוא דרש מבחורי ישיבתו שיתמסרו רק ללימודי תורה ויתרחקו מלימודי החול. הוא לא התנגד שבחור, לאחר שרכש לו במשך שנים רבות ידיעות בש"ס ופוסקים, ירכוש לו גם ידיעות כלליות לצורך פרנסתו, אך התנגד שבמשך הלימוד בישיבה יערבבו הבחורים לימודי קודש בלימודי חול[10].

בחלקים שונים של ספרו "שו"ת משנה שכיר" שעדיין נשארו בכתב יד[11] הוא ציין שהחידושים נאמרו בעת לימודיו עם בחורי הישיבה:

9. מצוטט אצל ויינגרטן, שם, עמ' 236.
10. שם, עמ' 237.
11. תודתי נתונה להרב חיים מנחם טייכטאל (ירושלים), בנו של רבי ישכר שלמה, שהקדיש מזמנו והרשה לי לצטט מתוך כתבי יד של אביו זצ"ל.

"מה שחידשתי בלימוד הישיבה בחורף בשנת תרצ"ד בסוגי' 'דבשר נחירה' חולין דף י"ז דמבואר שם" (חלק ד).

"אור ליום ו עש"ק תרצ"ה. ארשום בקצרה מה שחידשתי בלימוד הישיבה בחולין דף ע"ה ע"ב 'בן פקועה הבא על בהמה מעליתא הולד דאין לו תקנה'" (חלק ה).

בתשובה לאביו הרב ר' יצחק מנאג'האלאס הוא כותב על טרדתו הרבה בענייני הישיבה:

"אחדש"ה באהבה וביקרת הכבוד אם כי הנני טרוד מאד בלימוד השיעורים הקבועים עם תלמידי בני הישיבה רק לכבודך יצאתי להשיבך בדברי תורה שהעלית לפני... ע"ד שאלתך שבא לידך מעשה באחד ישראל אשר בעוה"ר עשה לו חנות מבשר חזיר ושואל אם חייב במזוזה, כי זולת זה הוא מחזיק בתורה ובמצוה" (חלק ה).

תשובתו אחדות הוא משיב לתלמידיו בכבוד ובחביבות רבה. לגבי אחדים הוא מציין, שהוא מצפה לראותם "שתול על פלגי התורה". להלן מספר קטעים מתשובותיו לתלמידיו:

"ב"ה אור ליום ד' שמיני תרצ"ה לפ"ק פישטיאן. בין גאולה לגאולה יעלה שיחו למעלה כבוד תלמידי כבני הב' החרוץ ובקי משנתו זך ונקי בנש"ק כמר שמחה יוסף וואלטער נ"י נכד מורי אלוף נעורי הגאון מופת הדור אב"ד נירעדאזא.

שמחתי בהגיע מכתבך לידי ואצלתי לי פנאי להשיבך ע"ד הקושיא שהצעת לפני... הצעתי לפניך קצת מטעמים כאשר אהבת ותזכה להיות שתול על פלגי התורה והיראה בהרחבת הדעת בקדושה לשמחת הוריך ומוריך" (חלק ה).

* * *

"א' נשא, א' דימי הגבלה תרצ"ו. שמחת החג לכבוד תלמידי החביב הב' המופלג חו"ש [חריף ושנון] כמר יעקב רוזנפלד נ"י בק"ק חוסט. אהובי תלמידי מכתבך קבלתי ואצלתי לי פנאי להשיב על חקירתך...

תעיין בדברי היטב כי אצלתי לי פנאי להלהיב בד"ת כ"ד [כה דברי] רבך המצפה לראותך שתול על פלגי התורה והיראה ואברכך בשמחת החג ותקבל התורה מחדש בנפש חפצה" (חלק ה).

* * *

"וראה בנחמה כבוד אהובי תלמידי הב' המופלג בתורה חו"ש כמר צבי טייטלבוים מתגורר כעת בבית אבותיו בק"ק מונקאטש יצ"ו. מכתבך הגיעני ביום שב"ק העבר והי' לי למשיבת נפש שאתה שתול בבית אלקים ללמוד בהתמדה כן יהי' ה' עמך גם להלאה שלא לסור מלימוד התורה בהרחבה אמן. ועד"ת שהצעת לפני לא נפניתי עד כעת אפילו לעיין בדבריך ועתה באישון לילה אצלתי לי מעט פנאי לקרא מכתבך וראיתי שהבאת לפני קושיא" (חלק ה).

* * *

"ח' באב תרצ"ז פישטיאן יצ"ו. המנחם ציון וירושלים ינחמנו בכפליים בבניין חומות ירושלים כבוד תלמידי החביב לי כבני הב' החריף ובקי חריף נפלא יראת ה' אוצרו כמו"ה שמואל ברודי בן לאביו הגאון הדומ"ץ דק"ק אונגוואר" (חלק ה).

* * *

"ב"ה ל"ג בעומר תרח"ץ פישטיאן יצ"ו. שלוכט"ס לתלמידי החביב הב' המופלג חרוץ ושנון ירא ושלם כמר ישעי' נתן שפירא נ"י בק"ק בארדיוב יצ"ו. מכתבך קבלתי ושמחתי לשמוע

מטובך ולא נתפניתי להשיבך עד היום וע"ד ששאלתני אודות מה ששמעת ממני כי הפיוט "שושנת יעקב' דיש בה 'ארור המן וברוך מרדכי' צריך לומר תיכף אחר הקריאה קודם הברכה (חלק ה).

עקב מסירותו למען הישיבה, היו שטענו נגדו שהוא מזניח כביכול את ענייני הקהילה. זמן מה נאלץ היה לפרוש מבית מדרשו שבקהילה ושכר לו מקום מיוחד כדי שיוכל להמשיך בלימודיו עם הבחורים. כשנה וחצי נמשך הסכסוך עד שבא שליח מיוחד מפרשבורג לתווך בין הצדדים. בסוף נמצאה פשרה ורי"ש יכול היה להמשיך בהחזקת הישיבה ואף הוסיפו לו על משכורתו. לרגל סיום הסכסוך השמיע רי"ש טייכטאל דרשה בבית הכנסת בפרשת צו. כנראה שהוא השמיע דרשה זו בשנת תרצ"ה[12]. בפתיחה לדרשה רשם בפנקסו את הרקע להשמעתה כדלקמן:

"ארשום הדברים שאמרתי במקהלות אתמול בש"ק פ' צו על דבר המאורע ביני ובין האקרו"ט [אלופי קהל ראשים וטובים] דפה הי"ו שעשיתי לי ישיבה ונתקבצו לי בחורים מופלגי תורה ונעשה לשם ב"ה והראש הקהל הי' מתנגד לזה מחמת איזה טעם פוליטי שהי' לו אבל אני לא נתתי לבי לזאת רק לדרכי הלכתי ולמדתי בהתמדה עם תלמידי תרביצאי ושכרתי לי בית המדרש במקום מוצנע, פרשתי את עצמי מן הקהילה ונתתי את כל כוחי בהישיבה ועי"ז נתהוה קצת מחלוקת והם טענו שלא אשגיח [שאינני משגיח] כלל עפ' הקהילה ואין אני יוצא ידי חובתי נגד הקהילה, אבל כל זאת לא מנע אותי מלהתחזק בלימוד הישיבה ונתתי נגד עיני דברי רבנו רבי שעפטיל בצוואתו שכתב בזה"ל 'אם תזכו שתחזיקו ישיבות והקהל אינם רוצים להניח אתכם בתחילה תאמרו בפה רך ואחר כך בפרך ותודיעו צערכם לרבים שאתם מבקשים להחזיק ישיבות כי ירושה היא לכם מאבותיכם ואם לא ישגיחו אזי תעשו מה שתוכלו לעשות כי מחלוקת זה לשם שמים היא וה' עמכם ואז תצליחו ואז תשכילו' עכ"ל הק' וכה הלך הסכסוך לערך שנה ומחצה עד שהקאנצליי מפ"ב [מפרשבורג] שלח איש נכבד גביר ושוע ירא אלקים לכאן ותיווך השלום ביננו ונתאשר ונתחזק הישיבה גם מהאקרו"ט הי"ו וגם הוסיפו על שכרי ונתקיימו אצלי דברי רבנו הגאון רבי שעפטיל הנ"ל ועל זה דרשתי בשבת פרשת צו דברים שאכתוב להלן"[13].

ישיבתו של רי"ש טייכטאל נתקיימה עד הגירושים מסלובקיה בשנת תש"ב. בפורים בשנה זו ישב שרוי בצער ליד שלחנו לבדו והצטער שתלמידיו לא יכלו לבא לביתו כי גזרו על היהודים שלא לצאת לרחובות לאחר שעה שמונה בערב. וזה לשונו:

"ליל פורים דהאי שתא אל תֵּשֵׁב פני משיחך לפ"ק פישטיאן יצ"ו בעת שהכלל ישראל מסובכין בצרה גדולה וסובל מתוקף חבלי משיח ה' ירחם במהרה ויקויים בנו בזה הפורים ליהודים היתה אורה אכי"ר [אמן כן יהי רצון] בהיות יושבי בסעודת לילה יחידי מפני הגזירה שאחר שעה תשעה שהוא באמת רק שעה שמונה לא יהי' נמצא בר ישראל בשוק נתעכבו התלמידים לבא לשלחני והייתי עסוק במחשבתי בעניין נס פורים"[14].

12. כל שאר הדרשות הרשומות לפי הסדר ליד דרשה זו הן משנת תרצ"ה, לכן סביר להניח שגם דרשה זו נאמרה באותה שנה.
13. משנה שכיר, דרשות על התורה, חלק ה (בכתב יד).
14. שם.

במרכז הרה״ג ר׳ ישכר שלמה טייכטאל

הבריחה להונגריה ופרסום ספרו ״אם הבנים שמחה״

באביב שנת תש״ב, סמוך לחג הפסח, החלו הגירושים מסלובקיה לארץ הגזירה בפולין[15]. הגרמנים החלו לחטוף נערות יהודיות מגיל שש עשרה שנה ומעלה להגלותן לפולין. רי״ש טייכטאל ניסה להמלט עם שתי בנותיו אך שלשתם נתפסו. רבי שמואל דוד אונגאר רבה של נייטרא הצליח לפדות אותם בממון רב.

רי״ש טייכטאל הצליח לאחר מכן להמלט להונגריה. בעת המלטו התחפש לאיכר הונגרי ונאלץ היה להסיר את זקנו ופאותיו.

בשבתו במקום גלותו בבודאפשט קונן על תלמידי בית מדרשו שגורשו מפישטיאן לפולין ועל חורבן הקהילות:

״על ידי סערת הגלות שתקפה עלינו נתבטלה הישיבה מבית מדרשי כי ביום מר שפרצו בעם הפרעות וחמסו ורמסו כל קודש נתגרשו התלמידים בני הישיבה מחדר הורתם ונשארתי לבדי מתבודד במחשבתי על חרבן ישראל וחרבו הקהילות שנעשה בימינו. על מה עשה ה׳ ככה ומה חרי האף הגדול הזה ונתתי לבי לתור ולחקור בקורות ימי חיי עמנו... ומעולם לא לקחתי לי פנאי להתעניין בעניינים הנוגעים לשאלת החיים של כלל אומתנו הקדושה כי היא מצוה שאפשר להיעשות ע״י אחרים... אבל כעת בתוך ההפיכה הגדולה אשר אי אפשר

15. על פרשת הגירושים של יהודי סלובקיה ראה בספרי קראתי ואין עונה, ירושלים תשמ״ה (מהדורה שניה) עמ׳ 33-76.

לצמצם המח בהוויות דאביי ורבא ובהלכות עמוקות וגם כי תלמידיי נתגרשו ממחיצתי ואין לי עם מי לצאת ולבוא במשא ומתן של הלכה נתעוררה בקרבי השאלה בנאמר בדניאל עד מתי קץ הפלאות"[16].

בעיצומה של המלחמה פרסם רי"ש טייכטאל את ספרו "אם הבנים שמחה". את הספר התחיל להדפיס בשנת תש"ג (כפי שרשום בשער ספרו) אך סיימו בב' חנוכה תש"ד כפי המצוין בפנים הספר[17].

בספרו מציין רי"ש טייכטאל שלפני המלחמה היה מחסידי האדמו"ר ממונקאטש בעל "מנחת אלעזר". בהיותו "מבני היכלא דיליה" דגל בשיטתו של האדמו"ר, שהגאולה צריכה להתרחש בניסים ונפלאות וכל מי שעוסק בישוב ובניין הארץ נחשב ככופר בגאולה[18]. בשבתו בהונגריה בימי השואה והזעם הגיע למסקנה שונה:

"אילו היו החרדים נתנו ידם... לפני ששים שנה, חמישים או ארבעים שנה והיו מלהיבים את לבות בני ישראל להשתתף בזה, אז כמה היה הרהיב לנו בארץ. כמה וכמה אלפים מבני ישראל היו מתישבים שמה והיו ניצולים ממות לחיים והיו מקיימים בזה הצל לקוחים ממות"[19].

יתירה מזו, הוא סבר שלו היה בעל "מנחת אלעזר" חי ורואה את השואה בכל אימתה גם הוא היה מציע לעזוב את הגלות ולעלות לארץ. וזה לשונו:

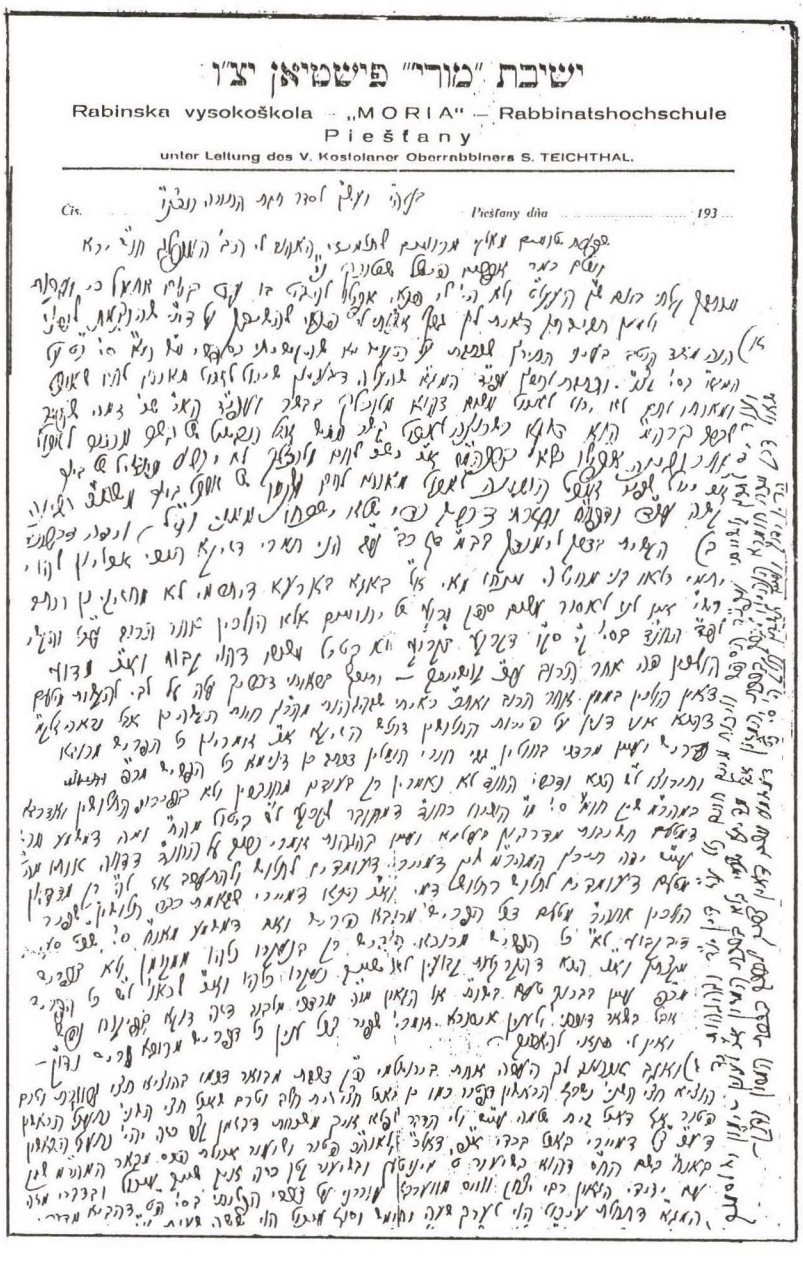
"וכעת נראה להוסיף שאילו הי' רבינו בעל מנחת אלעזר בחיים אתנו וראה את כל אשר הגיע לנו מהגזרות הנוראות ומהריגות שעשו בנו ר"ל גם הוא היה מודה שנעזוב את ארצות הגלות ונלך לא"י"[20].

דברים אלה ודומיהם המופיעים בספר עוררו כידוע תגובות ופרשנויות שונות. במסגרת זו, הדנה בישיבתו אין מקום לדון בסוגיא זו[21].

בשנת תש"ד הסתנן הרב טייכטאל בחזרה לסלובקיה. בעקבות מרד הפרטיזנים בסתו 1944, התחדשו הגירושים מסלובקיה לאחר הפסקה של שנתיים. בין המגורשים לאושביץ היה גם רי"ש טייכטאל. זמן קצר לפני שחרורה של אושביץ ע"י הרוסים החלו הגרמנים לסגת והעלו על רכבות משא מספר שבויי מלחמה ומספר יהודים, שנותרו במחנה, על מנת לקחתם לגרמניה. לפי סיפורו של עד ראיה[22] הוכנסו כששים יהודים וכעשרים אוקראינים בתוך קרון אחד ובתוכם גם רי"ש טייכטאל. האוקראינים שהיו מיעוט בקרון דחקו את היהודים לקרן זוית. הם התעללו ברי"ש טייכטאל וניקרו את שתי עיניו. כשהרגיש את קצו אמר בלב שבור ליהודים שהיו אתו: "עוד מעט ותכלה ממשלת זדון מן הארץ ואתם תזכו לישועה גדולה". בסיום דבריו החזיר את נשמתו לבורא בי' בשבט תש"ה.

16. אם הבנים שמחה, ניו יורק תשכ"ט, עמ' כ"ו.
17. ראה גם ויינגרטן, שם, עמ' 235, הערה 1.
18. אם הבנים שמחה עמ' צ"ד.
19. שם, עמ' ט"ז.
20. שם, עמ' צ"ה.
21. לדברי בנו ר' חיים מנחם (בהקדמה לאם הבנים שמחה, מהדורת ירושלים תשמ"ג, עמ' 17-23) לא הובנו דברי אביו כהלכה.
22. ויינגרטן, עמ' 245; אלה אזכרה, עמ' 121; רוזמן, עמ' קצ"ג.

תמונת הכנסת הראשונה

ישיבת "מורי" פישטיאן יצ"ו

Rabinska vysokoškola „MORIA" — Rabbinatshochschule

Piešťany

unter Leitung des V. Kostolaner Oberrabbiners S. TEICHTHAL.

Čís. ..... Piešťany dňa ..... 193...

קטע ממכתבו של ר"ש טייכטאל אל אחד מתלמידיו (המכתב בידי בנו ר' חיים מנחם)

ישיבת פישטיאן תרצ"ד

פרק יא

ישיבת קעזמרק

בעיירה קעזמרק (בהונגרית: Kézmárk בסלובקית: Kežmarok) התגוררו לפני השואה כ-1,200 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-7,500 נפש. העיירה נמצאת בצפון סלובקיה לא הרחק מן הגבול הפולני. באיזור יש שפע של יערות ולכן התפתחו במקום סחר ותעשיית עצים וכל הכרוך בענף זה.

הקהילה נוסדה במחצית השניה של המאה ה-19 ונחשבה לאחת הקהילות הצעירות באיזור. היהודים השתלבו בסחר עצים, מלאכה ומסחר כללי.

בקעזמרק הוקם בית כנסת גדול בו התפללו בנוסח אשכנז. מוצאם של באי בית הכנסת היה מהערים אונסדורף ואלטנדורף. בקעזמרק היה גם "קלויז" חסידי והמתפללים היו בעיקר מחסידי צאנז. כמו כן היה בית כנסת של "ש"ס חברה" בראשותו של רבי ישראל מאיר גליק חתנו של רב הקהילה רבי אברהם גרינברג[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי אברהם גרינברג ז"ל. הוא עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים והקים ישיבה בעיירה זו שלרגלי הרי טאטרה. ר"א גרינברג היה תחילה דומ"ץ בעיר מישקולץ ובשנת תרל"ז נתקבל כרבה של קעזמרק. כארבעים ושתיים שנה ישב על כס הרבנות עד שנפטר בי"ח בטבת תרע"ט[2]. כממלא מקומו נבחר בנו רבי שמחה נתן.

רבי שמחה נתן גרינברג ז"ל

רבי שמחה נתן התחנך על ברכי אביו ולאחר מכן למד בישיבתו של בעל שבט סופר בפרשבורג ובישיבתו של רבי משה צבי פוקס בגרוסווארדיין. הוא גם הוסמך על ידיהם לרבנות[3]. רש"נ גרינברג המשיך לטפח את הישיבה שייסד אביו והיא מנתה כ-35-40 בחורים. יום יום לימד שיעורים קבועים לפי תכנית הלימודים שהיתה מקובלת בהונגריה. בלמדו שיעור עיון ושיעור פשוט היה מעמיד את הדברים על פשוטם והתרחק מן הפלפול. הבנת הדברים היו חשובים יותר עבורו מזכירתם ומדברי פלפול.

החכמים התלבטו כבר בהזדמנויות שונות ושאלו מה עדיף "סיני" או "עוקר הרים" והנה בא רב מהונגריה ושם את הדגש על הסברא של ההלכה ומנסה לחדור ולמצוא את אמיתה של התורה[4]. לכן כאשר בחן את תלמידיו שאל אותם שאלות כשגמרא פתוחה לפניהם כדי לראות

1. ראה את המאמר "הרב שמחה נתן גרינברג — קעזמרק" ב"אלה אזכרה", ניו יורק תשכ"ג, כרך ה, עמ' 295-298. פרטים חשובים, שמופיעים להלן, שמעתי בעיקר מפי ר' שמואל דב גבריהו. כמו כן ליקטתי פרטים אחדים מפי ר' יוסף ברודי מקעזמרק ומפי ר' יחיאל וולץ (ירושלים).
2. אלה אזכרה, שם.
3. שם, ומפי רש"ד גבריהו.
4. שיטתו היתה קרובה לשיטת הלימוד בישיבות ליטא.

הרה״ג ר׳ שמחה נתן גרינברג ז״ל

את הבנתו של התלמיד. הוא היה אומר שיש אמיתות סמויות בתורה שיש לגלותן, וכשמגלים את הניצוץ הזה של אמת אז זה מאיר את כל הסוגיא. הוא היה דורש את הפסוק: ״ולא תונו איש עמיתו״ (ויקרא, כ״ה, י״ז) והיה אומר שיש לקרא ״אמיתו״ ב״אלף״ ולא ב״עין״ כלומר אין להונות את האמת[5]. אסור שאדם ילך שולל אחר הברקה מידית ומסנוורת, אלא יש לחתור ולהגיע לאמיתה של התורה. לשם כך צריך להתיגע על התורה. הוא המשיל את ההתיגעות בתורה לאדם שמשפשף שני עצים להדליק אש והניצוץ אינו מופיע מיד בהתחלה כי אם לאחר שפשוף רב. לפעמים לא התכונן לשיעוריו שלימד בישיבה כי רצה להראות לתלמידיו כיצד מתיגעים על דף גמרא. לעומת זאת לקראת דרשה שהיה צריך לדרוש בפני קהילתו בבית הכנסת היה מתכונן בקפדנות והיה משמיע את חידושיו לאחד מתלמידיו המובהקים, כי רצה לראות אם דבריו עשויים להתקבל על דעת הבריות. את דרשותיו השמיע באידיש-דויטש, כי רוב מתפללי בית הכנסת באו מאיזור של דוברי גרמנית. בהתנהגותו נהג רש״נ גרינברג כמנהגי יהדות אשכנז, אם כי היתה לו נטיה חזקה לחסידות מונקאטש.

בנאומי הפתיחה בראשית שנת הלימודים היה דורש מתלמידיו להקפיד על הופעה חיצונית נאה כי הופעה מרושלת פוגעת בכבוד התורה ולומדיה. כאשר בעלי בתים מתחו ביקורת על

5. רעיון זה מובא גם בשם רבנים אחרים.

ישיבת קעזמרק תרח״צ. למטה במרכז מוחזק השלט בידי יוסף ברודי

קהל הקודש קעזמארק התניע זיכו ניסך עטרה עשרה סמים את כל הכתובות בכף מזיח העליונה בניהכ״נ ומני בשתות השנים (בשנת פי׳ הכוכם ובשנת שלפני כ״ק אלול) לכומת הַמֶּאָה של בתורי הישיבות, ונם כתב ״ק ו ק ו ח״ לכל הקהלות תוכחילו שלף המם יעשו כן.

ק״ק קעזמארם הוציא גודל לתורי ולכל הקהלות בעזמארם ומכח בשנה ״מכתב בשנה״ לתם ק״ק קעזנזלרק, קהלה יקרה, לבד מתך התלהבותכם ״בכאלת הבחורים״ הבריקו נם זיקוק לימלוק על לבבך בכפות תלגינו זיקוק להגלידים את החכמה_הגדולה תהר בניניותינו. ק״ק קעזמארק העיר את היכנים מתרדמתם, והיה לנורל דלך״ פלומה לכל הקהלות תוכחילו ״זאת העשבה לבד תעבו והדרך תלכו בה״.

ק״ק קעזמארק נעב בתנתי נכות העובקים בבאת תלגינו בעזמארק, ובוה תובטינו, כפך ק״ק קעזמארק לבמתה, ובוה מדשה נתנה בקבינתו כתבה על לוח לבינו בחותות ומוהבים, ותלבים בתדרי בעינתו בתלב לתנש, לתלים נכוחים, ״אל תיכלו בקירי הישיבות״. תקוותם לא תבזה, יתנל בקהלתכם יוצל רבותם. יבוא הישועה בב״ה. יתבוחם בכוד התורה, ויפריחו מיי לעולמים.

לבן ק״ק קעזמארק תקבלו תודתנו הנובעת ומבוקי בלבינו בעד מעשיכם הטובים. והבם ייבר כתכם ותילכם לתורייתא נם להבא.

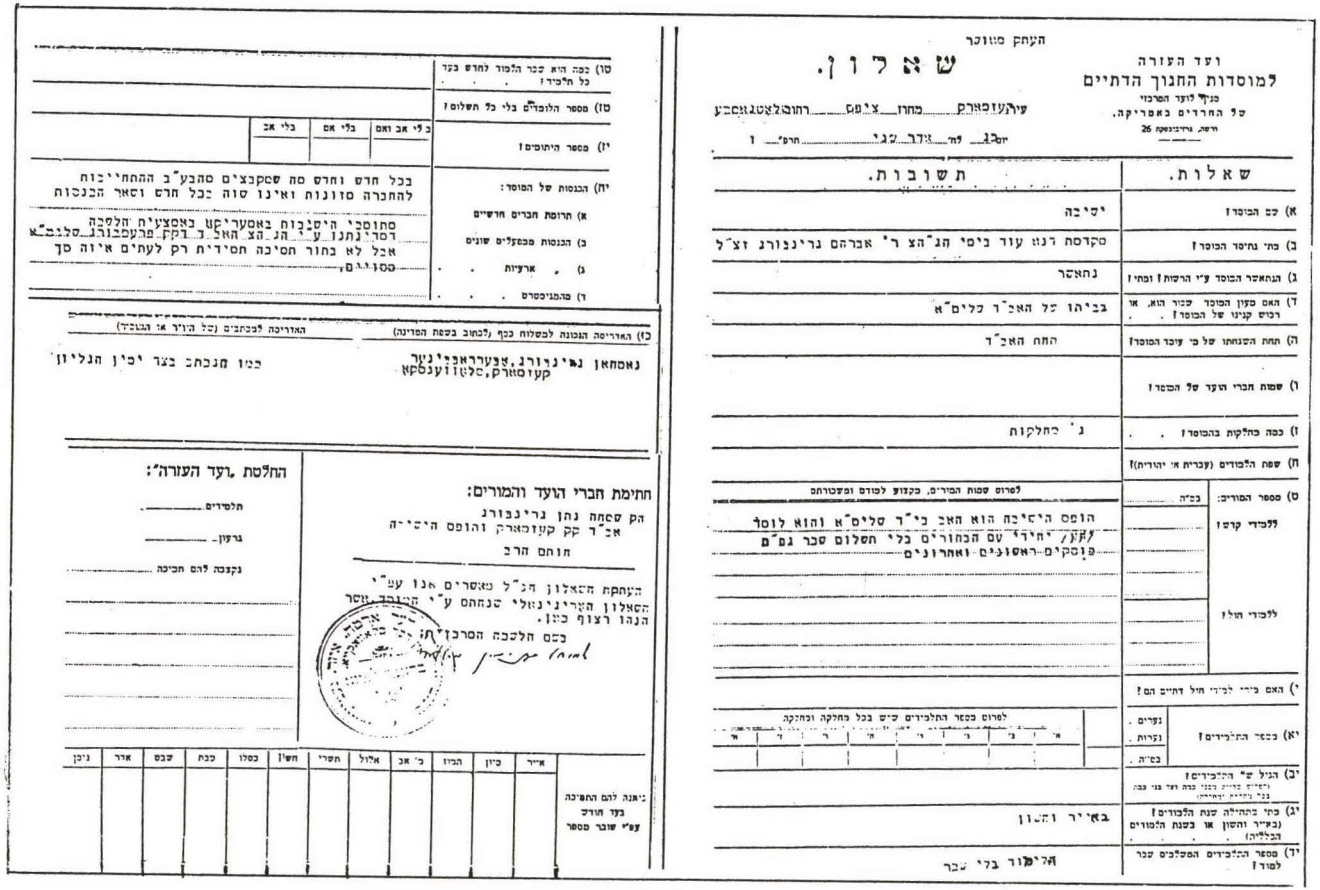
מתוך נטעי בחורים, וייצן תרס״ז, מכתב ד, דף ט״ז

בחורי ישיבה תמיד נחלץ להגנתם של הבחורים והיה שואל את בעלי הבתים האם יש להם מושג באלו תנאים קשים חיים הבחורים, האם הם עצמם שולחים את בניהם לישיבות. יחד עם זאת דרש מהבחורים לנהוג בדרך ארץ כלפי הבעלי בתים וכלפי כל אדם.

הוא דרש מתלמידיו להתמיד בלימודים. פעם לרגל שמחה של מצוה הסכים שאחד מתלמידיו יחיאל וולץ ינגן בכינורו שירי קודש ור׳ שמחה נתן גרינברג האזין לנגינתו בהנאה רבה. בסוף העיר לו, בכדי להגיע לרמה כה גבוהה ומושלמת של נגינה ודאי ביטלת הרבה זמן מלימודיך להתאמן בנגינה. לפעמים אמר לתלמידיו ״תישן כמה שאתה רוצה אבל כשאתה ער תלמד בהתמדה״. רושם בל ימחה עשה על תלמידיו התעניינותו האישית בכל בחור. הוא נהג להתעניין במשפחתו של כל אחד, במצבו הכלכלי ובהתקדמותו בלימודים.

לאחר חיסולה של צ׳כוסלובקיה והקמתה של ״סלובקיה העצמאית״ שהיתה למעשה גרורתה של גרמניה עדיין הצליח לקיים את ישיבתו אם כי ישיבות אחרות נסגרו. באחת מדרשותיו לפרשת ויגש (בראשית מ״ד כ״ח), בימי השואה, אמר: ״ההבחנה בין גולה לגאולה היא רק באות אחת א׳ שבמלה ׳גאולה׳. כאשר האות היחידה א׳ היינו הבורא האחד נשמטת מעולמם של היהודים אז נשארת רק הגולה. ולזה רמז הפסוק: ׳ויצא האחד מאתי ואֹמר אך טרוף טורף׳״.

בעת מרד הפרטיזנים בשנת 1944 הועבר לפולין ושם נורה למות. הי״ד.

ועד העזרה
למוסדות התנוך הדתיים
של הדרדים באמריקה.
ורשא, נאליבוצקיה 26

העתק מעותר

שאלון.

עיר העזמארק מחוז צאפ רחוב לאטאגאסבע
יום 13 לחי אדר שני תרפ"ו

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבה
ב) מתי נתיסד המוסד?	מקדמת דנא עוד ביסי הנ"הצ ר' אברהם גרינגורן זצ"ל
ג) בתאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	נתאשר
ד) האם מעון המוסד שכור הוא, או רכוש קבוע של המוסד?	בבית של האב"ד כלים"א
ה) תחת השגחתו של מי עומד המוסד?	תחת האב"ד
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	
ז) כמה כתה"ק בהמוסד?	ג' כתה"ק
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	
ט) מספר המורים: בכלל	הוסם הישיבה הוא האב"ד הנ"ל כלים"א והוא לומד עם יתר המורים עם התמורים בלי תשלום שכר נם"מ פוסקים ראשונים ואחרונים
ללמדי קדש?	
ללמדי חול?	
י) האם גרי למדי חול דתיים הם?	
יא) מספר התלמידים? נערים / נערות / בסה"כ	
יב) הגיל של התלמידים?	
יג) מתי בתחילה שנת הלמודים? (בתשרי והשון או בשנת הלמודים הכללית)	באייר והשון
יד) מספר התלמידים המשלמים שכר למוד?	אלימלך בלי שכר

לפרוט שמות המורים, מקצוע לומדם ומשכורתם

לפרוט מספר התלמידים איש בכל מחלקה ומחלקה

	א'	ב'	ג'	ד'	ה'	ו'	ז'	ח'
נערים								
נערות								

	כ"א ואם	בלי אם	בלי אב
יז) מספר היתומים?			

יח) הכנסות של המוסד:
א) תרומת חברים חדשים — בכל חדש וחדש סח שמקבלים מהבע"ב ההחתי"כות להחברה סדונות ואינו סוה בכל חדש ושאר הכנסות
ב) הכנסות מפעלים שונים — מחוסכי היסכנות באמעריקא באמצעית הלשכה דסרינתנו ע"י הנ"הצ האב"ד דק"ק פרעסבורג שלום"א
ג) " ארעיות — אבל לא בתור חסיכה חסידית רק לעתים אינה סך
ד) מהנידפסים — כסדרים

טו) כמה הוא שכר הלמוד לחדש בעד כל תלמיד?

טז) מספר הלומדים בלי כל תשלום?

כ) הארזיה הנתונה לכשלוח כסף (לכתוב בשפת המדינה) — הארזיה לשכתים (כל העיר או הנכבד)

נאסחאן נאיגורן אפערראציענער קעסטארק, ipsנענוגלסב — כמו מנכתב בצד ימין הגליון

חתימת חברי הועד והמורים:
הק שסחה נתן גרינגורן
אב"ד קק קעזמארק והופס הישיבה
חותם הרב

העתק תאלון הנ"ל מאשרים אנו עפ"י תאלון הארינגאלי שנחתם ע"י הנכבד אשר הנהו רצוף כאן.
בשם הלשכה המרכזית:

החלטת „ועד העזרה":
תלמידים _____
נערות _____
נקבעה להם תכיכה _____

	אייר	סיון	תמוז	אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן
גיאנה להם התשיכה בעד חודש עפ"י שובר מספר												

שאלון מישיבת קעזמרק ל„סנטרל רליף קומיטי", תרפ"ו (ארכיון י.א.)

חברת הש״ס דק״ק קעזמארק ואגפי׳ יע״א.

בעז״ה קעזמארק ר״ח סיון תרצ״א
שלים וכ״ט בנהוג שליט״א

איינלאדונג

א׳ קרה כ״ט סיון ער״ח תמוז הבע״ל (am 14. Juni)

בעגינן דער אויפשוססזויצונג האלב 2 אוהר נאכמ.
בעגינן דער געזעלפערזאמלונג 2 „ „
סיום הש״ס הזכרת נשמות אנגד דרשה האלב 4 „ „

סעודה של מצוה

מאנעכארדנונג דער נענעראלפערזאמלונג:

1) רעבענשאפטסאריסווייז & בודגעט פראנשלאג.
2) איינקאסשירענען & אויפנאהמע נייער מיטגליעדער.
3) אנטרענע & נייהאהל.

סוגי׳ לסיום הש״ס סעדה מוכן ביצה כ״ד
אום פינקטליכעם ערשיינען ווירד ערזוכט

ה״ק ישראל מאיר גליק ה״ק שמחה נתן גרינבורג
חונה פק״ק קעזמארק — אבי״ד ק״ק ק״ם והגליל יצ״ו
רב התברה — ראש התברה

מתוך הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי (ירושלים)

פרק יב

ישיבות נוספות בסלובקיה

קאמארן (קומרנא)

בעיר קאמארן (בהונגרית: Komárom, בסלובקית: Komárno) היתה אחת הקהילות היהודיות העתיקות ביותר. בדליקה שפרצה בבית הכנסת בשנת 1848 עלו באש התעודות שהתיחסו לימיה הקדומים של הקהילה. בתום מלחמת העולם הראשונה סופח רובה של העיר לצ׳כוסלובקיה ורק חלק קטן ממנה נשאר בידי ההונגרים. בשנת 1938 הוחזרה העיר כולה לידי הונגריה. בשנת 1930 התגוררו בעיר כ-2,000[1] יהודים בקרב אוכלוסיה של 18,000 תושבים בערך. הרבנים הראשונים של הקהילה היו אורתודוקסים. לאחר מכן נבחרו תקופה מסויימת רק רבנים ניאולוגים ובני הקהילה היו פאטריוטים הונגריים. בשנת 1880 נוסדה מחדש גם קהילה אורתודוקסית, שנתקיימה בצד הקהילה הניאולוגית עד ימי השואה. מאז כיהנו בקהילה האורתודוקסית שלשה רבנים בזה אחר זה: רבי אלכסנדר הכהן שטיינברגר, רבי משה דויטש (שעבר בשנת תרפ״ב לסאבאדקה) ורבי יהושע לפקוביץ.

רבי יהושע לפקוביץ, רבה האחרון של הקהילה, למד בבחרותו[2] בישיבתו של רבי שמואל רוזנברג באונסדורף ומשם נסע ללמוד בישיבתו של רבי עקיבא סופר בפרשבורג. ר״י לפקוביץ הוסמך לרבנות על ידי רבו רבי עקיבא סופר, על ידי רבי יוסף אלימלך כהנא רבה של אונגוואר ועל ידי האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש. בהגיע לפרקו נשא לאשה את בתו של רבי יואל זאב גלאטשטיין רבה של קיראליהעלמץ. במשך שנים אחדות היה סמוך על שלחן חותנו, וכשעזב רבי משה דויטש את קאמארן מילא ר״י לפקוביץ את מקומו. לאחר זמן מה הקים ישיבה בה למדו בשנת תרפ״ז 25 בחורים[3]. בשאלון ל״סנטראל רליף קומיטי״ בניו יורק כתב ר״י לפקוביץ בהערה:

> ״הבחורים כולם בני עניים - ועול מוטל על המוסד לשלם להם כדי מחסורם אשר יחסר להם — ומחמת סיבות הן מצד הבחורים אי אפשר לקיים המוסד באופן שיאכלו על שלחן בעלי הבתים — ע״כ החלטנו אי״ה ליסד בית מזון בדרך שאר הישיבות — ומובן שעי״ז יגדל הוצאות המוסד ויבוקש בזה ברגשי תודה על העתיד לבוא לשים עינ׳ פקיח׳ וליתן אוזן קשבת לבקשתנו בזה להחזיק ולסייע בכל דאפשר״.

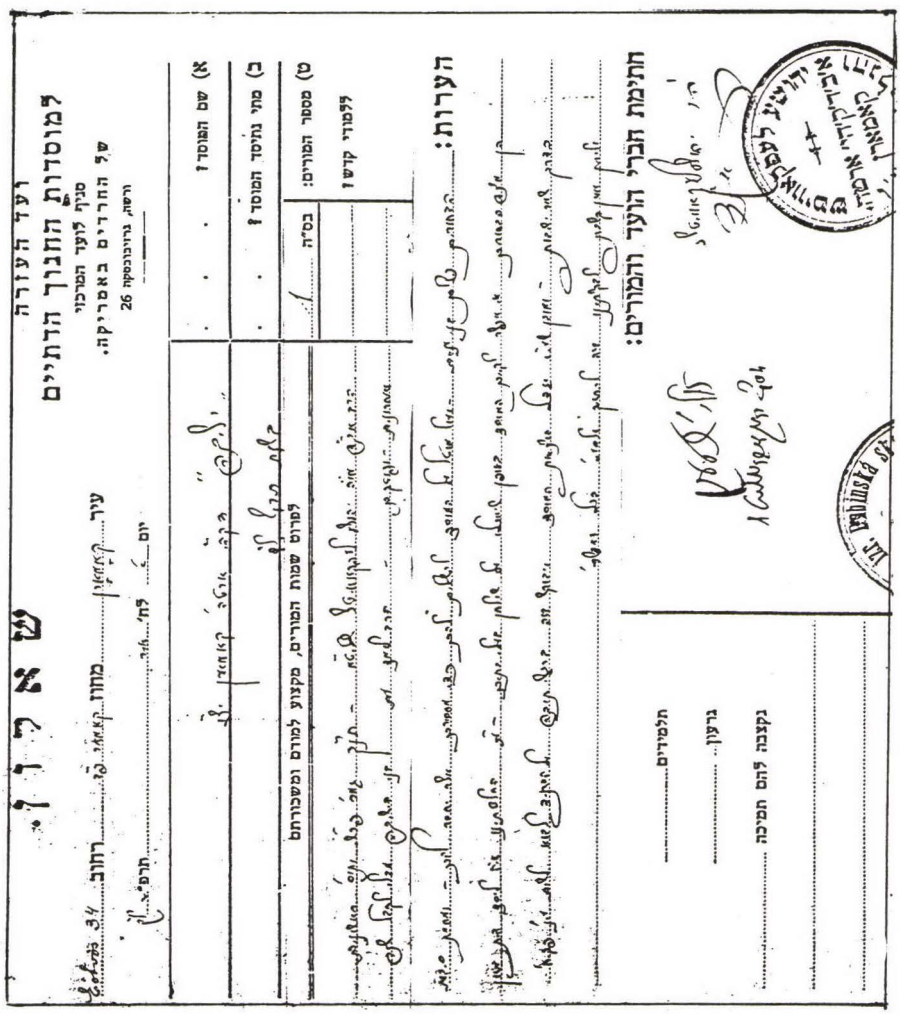
בעת הגירושים מהונגריה הועבר ר״י לפקוביץ לגיטו ג׳יור (ראאב). משם נשלח לאוישביץ ונספה בכ״ז סיון תש״ד. הי״ד.

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 484-485. בלוח אוכלוסיית היהודים במקור הנ״ל עמ׳ 484, חלה כנראה טעות ומספרם של היהודים בקאמארן, במאת השנים האחרונות, נע שם בין 50 ל-290 בלבד. השוה לעומת זה M.Zs.L, עמ׳ 498-499; E.J, כרך 10, עמ׳ 1174 ועוד אנציקלופדיות אחרות.
2. ראה שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשמ״ג, עמ׳ קכ״ח-קל״ו.
3. להלן מובא צילום של קטעי שאלון ששלח ר״י לפקוביץ לניו יורק. בשאלון המלא שבידי נאמר שבישיבתו לומדים 25 בחורים.

בס"ד. ליום יום לתרן קשיים הרשב"ץ
ע"ד ושמע בנם מהרי"ל ומפרש:
ז"ל ולפי תכלי שנעצר זקם ומוכס לא נשוי,
ומוכס פי' ומו לא מתחזק שפיר רק ע"ד
הגדם תבל נפי החמת מי יימר דפירש י
כשהיה מנוכסתם ומשעת ידוק כשניתן כגר
היתה מנוכסתם ומי נעלי? ודו"ק. ועי"ל
לא נהייבא פירש"י רק כיון שכהנתו
נשבעתה ע"י ס. —

סיבל ברוין לומד בקאמארן

דברי תורה של תלמיד קאמרן (נטעי בחורים תרס"ה, מכתב ו, דף כ"ה)

ועד העזרה
למוסדות החנוך התורניים
סניף לועד המרכזי
של התורנים באמריקה.
ורשה נרי'נובסקה 26

עיר ..... מחוז ..... רחוב ..... מס' .....
יום ..... לחי ..... תרפ"ה

א) שם המוסד? . . .
ב) מתי נתיסד המוסד? . .
ג) מספר התורים: בסה"כ .....
לתורי קדש? .....

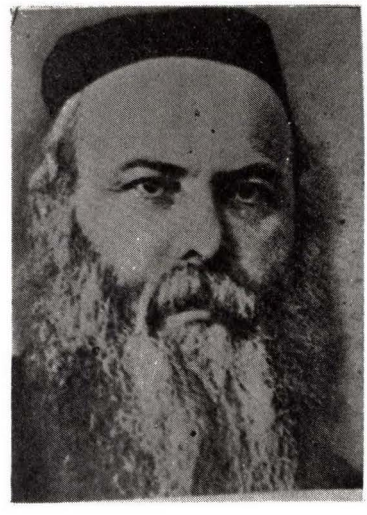
לפרוט שמות התורים, מקצוע לתום ומשכורתם

הערות: .....

חתימת חברי הועד והתורים:

תלמידים .....
גזבר .....
נקבה לתם תסרכה .....

קטעים מהשאלון שנשלח ע"י ר"י לפקוביץ ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

הרה״ג ר׳ מרדכי שטראסר ז״ל הי״ד

שאלא

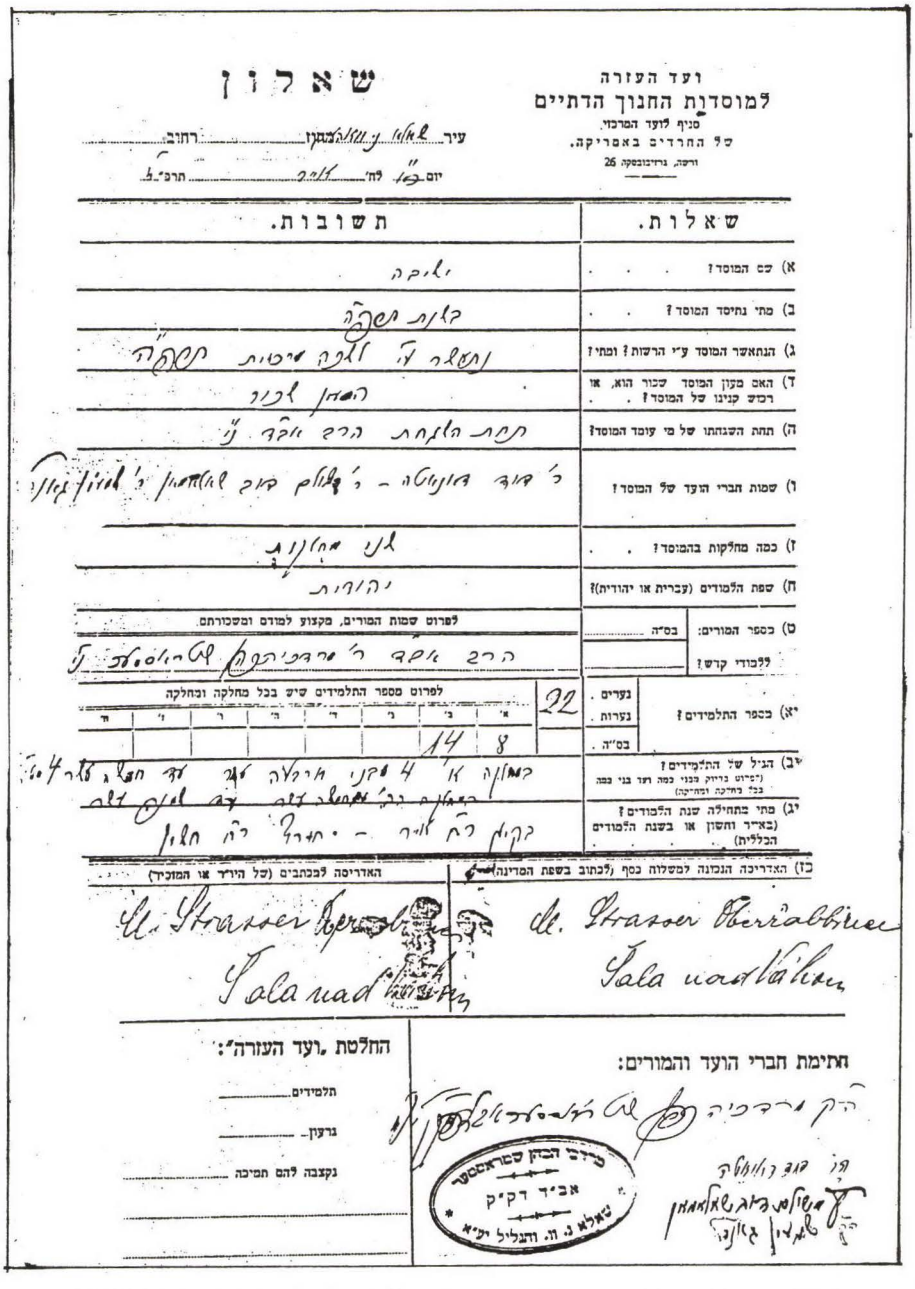
בעיירה שאלא (בסלובקית: Sala nad Vahom, בהונגרית: Vágselye) התגוררו לפני מלחמת העולם השניה כ-80 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של 5,000 תושבים בערך. העיירה שימשה כמרכז חקלאי, והיא נמצאת בקרבת הערים גלנטה ונייטרא.

רבה האחרון של הקהילה היה רבי מרדכי הכהן שטראסר[1]. הוא נולד לאביו רבי עקיבא הכהן שטראסר אב״ד טוקאי. בימי בחרותו למד בישיבת דודו רבי שלמה צבי הכהן שטראסר בדברצן. אחר כך למד בישיבתו של רבי שמואל רוזנברג, בעל ״באר שמואל״ באונסדורף. בשנת תרס״ו נתקבל לרבה של אלטנדורף[2]. משם נתקבל לרבה של שאלא.

לרבי מרדכי הכהן שטראסר לא היו ילדים, אבל בביתו גידל שלש יתומות ודאג להשיאן כאילו היו בנותיו. הוא ניהל ישיבה ואהב את תלמידיו כאילו היו בניו. את רוב הכנסותיו פיזר לצרכי צדקה. מתוך שאלון ל״סנטרל רליף קומיטי״, בשנת תרפ״ז, אנו למדים שהוא ייסד את ישיבתו בשנת תרפ״ה. למדו אצלו 22 בחורים שגילם נע בין 14 ל-18 שנים[3]. הוא רשם דברי תורה שהשמיע מדי פעם, וחידושי סוגיות שטרם פורסמו.

שאלא סופחה להונגריה בעת חיסולה של צ׳כוסלובקיה. בזמן הגירושים מהונגריה, בשנת תש״ד, הוגלה רבי מרדכי הכהן שטראסר עם בני קהילתו לאוישביץ ונספה שם. הי״ד.

1. עיקרי הפרטים על שאלא ליקטתי מפי ר׳ יונתן שטראסר (נתניה).
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ׳, אות רמ״ט; א.ש. בנימין סופר-שרייבר, כתב זאת לזכרון, מהדורת ירושלים תשל״ו, עמ׳ 216-217.
3. ראה צילום קטעים של השאלון להלן.

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
סניף לועד המרכזי
של החרדים באמריקה.
ורשה, גרזיבובסקה 26

שאלון

עיר שאלי y שאלמאן רחוב
יום כ"ו לחו' תרפ"ד תרפ"ד

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	יאוקה
ב) מתי נתיסד המוסד?	בשנת תשפ"ה
ג) הנתאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	ונתאשר ע"י ועדה מיוחדת תשפ"ה
ד) האם מקום המוסד שכור הוא, או רכוש קנינו של המוסד?	השכון שכור
ה) תחת השגחתו של מי עומד המוסד?	תחת השגחת הרב הגדול ני
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	ר' מרדכי פרענקעל - ר' פישל פרעס שוואמען ר' יוזיל צוקער
ז) כמה מחלקות בהמוסד?	שני מחלקות
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) כספר המורים: בס"ה	
?פוזרי קדש	
י) כספר התלמידים? נערים / נערות / בס"ה	22
יא) הגיל של התלמידים? (לפרוט נדיוק בכמה יש בני כמה בכל מחלקה ומחלקה)	כמעט כולם הם מגיל 4 עד 6
יב) מתי בתחילה שנת הלמודים? (בא"י וחשון או בשנת הלמודים הכללית)	בקיץ הת' תרפ"ד - בתרך ה"ה חשון

לפרוט שמות הפורים, מקצוע למודם ומשכורתם: הרב הגאון ר' מרדכי הכהן שטראסער ני

לפרוט מספר התלמידים שיש בכל מחלקה ובחלקה

	א'	ב'	ג'	ד'	ה'	ו'	ז'	ח'
נערים	8	14						
נערות								
בס"ה								

כג) האדריכה הנכונה למשלוח כסף (לכתוב בשפת המדינה)

Al. Strasser Oberrabbiner
Sala nad Váhom

האדריכה (בכתבים (של הירד או המזכיר)

Al. Strasser Oberrabbiner
Sala nad Váhom

חתימת חברי הועד והמורים:

הכהן מרדכי הכהן שטראסער
דוד פרענקעל
משולם זושא שואלמאן

החלטת „ועד העזרה":

תלמידים _____

נרעון _____

נקצבה להם תמיכה _____

קטעים משאלון ששלח רמ"ה שטראסר (תרפ"ד) ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

Moses I. Müller.

Jeschiwah und Talmud Torah.

Der Lebensnerv des slovakischen Judentums.

Zweifellos steht es im Bewußtsein jedes Juden klar und deutlich geschrieben, daß die tiefste, erste und letzte Ursache für die rätselhafte Fortdauer des Bestandes des jüdischen Volkes nur in der Torah liegt. Solange wir der Torah treu bleiben, solange sind wir und leben wir; wo die Torah aufgehört hat das Lebenselement des Judentums zu bilden, dort hat das Judentum aufgehört zu bestehen. Diese aus dem praktischen Leben geschöpfte Wahrheit ist wohl immer betont worden, soll aber immer wiederholt werden. Diwré torah jiheju beénecha k'chadaschim b'chol jom = Die Worte der Torah sollen alltäglich wie neu in deinen Augen sein, heißt ein sehr sinnvoller Ausspruch des Talmuds. Die Torah ist in dem ewig sich wechselnden Zeit- und Lebensbilde das einzige standhaft Unwechselbare, weil sie sich dem Leben anschmiegt und anpaßt, ohne ihr Wesen zu ändern und zu wechseln. Die Torah ist das Lebensgesetz, weil sie Verständnis für das Leben hat. Darum können wir die Torah stets und überall mit uns und in uns tragen, ohne sie als unbrauchbaren Ballast zu empfinden, vielmehr bleibt sie uns der Regulator in allen Wechselfällen des Lebens, sie zeichnet uns den Weg und sie führt uns den Weg, den wir zu gehen haben.

* * *

Wenn wir uns die Liste der Torah-Lehranstalten in der Slovakei betrachten, so gewinnen wir daraus einen tiefen Einblick in die verborgenen Kammern des Lebens der slovakischen Judenschaft, dort, wo die Lebenskräfte und -Säfte aus dem Innersten schießen, wo das Lebenselixier seinen Ursprung hat. Da ist der Jungbrunnen der Lebenskraft des slovakischen Judentums, der ewig frische Quell, dessen sanft dahingleitende Wässer die Gefilde des slovakischen Judentums erfrischen, laben und kräftigen.

Die selbsttätig sich regenerierende Kraft des Torahjudentums in der Slovakei schafft sich ihre Kraftquellen immer von neuem; mit jeder neuen Talmud Torah, mit jeder neuen Jeschiwah ist das Kräftereservoir vergrößert und ein neues Kraftzentrum geschaffen.

Wenn wir uns die Standorte der Jeschiwot betrachten, oft kleine, unbedeutende Gemeinden, Dörfer, die kaum ein Minjan Balé Batim zählen — und wenn wir demgegenüber die großen materiellen Leistungen bemessen, die diese kleinen Gemeinden für ihre Jeschiwot aufbringen, dann erfüllt unser Herz ein freudiger Stolz ob unserer Leistungsfähigkeit, ob unseres Opfersinnes, ob unseres tiefen Verständnisses für die vitalen Interessen unseres Volkes — dann begreifen wir, was der Name „slovakisches Judentum" bedeutet. Nicht die Summe der neuerbauten Prachttempel — die am allerwenigsten —, nicht die Millionen Kronen, die für Ausschmückung unserer Institutsheime geleistet wurden, geben ein Bild der motorischen Kräfte des slovakischen Judentums. Jene bescheidenen, auf das armseligste eingerichteten Lehrhäuser in den kleinen und größeren Orten sind die wahren Stätten, wo das Leben des slovakischen Judentums gewoben wird. Und die Opfer, die hiefür gebracht werden, steigen gegen den Himmel und schöpfen von dort den Tau des jüdischen Lebens.

Wenn man von Jeschiwah und Talmud Torah und den hiefür gebrachten Opfern an Mühe, Zeit und Geld spricht, dann soll und muß man denjenigen Rabbinern, welche diese Institutionen gründen, erbauen und leiten, oft aber auch den kärglichen Bissen Brot mit ihnen teilen, jene hohe Achtung, Wertschätzung und Dank entgegenbringen, die diesen Trägern des Ewigkeitsgedankens des jüdischen Volkes und seiner Torah gebühren.

* * *

Wir können drei Kreise unterscheiden, den westlichen Kreis, Bratislava, den westöstlichen Kreis, Huncovce, und den östlichen Kreis.

Im westlichen Kreise haben fast sämtliche Torahlehranstalten ein gleiches Aussehen. Die Lehrtätigkeit beginnt mit einer mit der Elementarschule parallel laufenden Talmud Torah, wo die männliche Jugend den Elementarunterricht in den talmudischen Disziplinen, der Halacha, Mischnajoth und Morallehre erhält. Darauf folgt die Mittelschule, häufig geht damit parallel der externe Unterricht der Bürgerschule. Hierauf folgt dann die Jeschiwah. In allen diesen Anstalten wird bis zu einer bescheidenen Grenze System und Methode beobachtet. Man kann schon von einem geordneten, schulmäßigen Unterricht sprechen.

Im westöstlichen Kreise kommt dann zu dem Typus des westlichen Kreises noch der Cheder in seiner ursprünglichen unsystematischen Form. Unter Cheder versteht man eine Talmudschule, die reinsten privaten Charakter hat. Er untersteht keinerlei Kontrolle, außer der der Eltern der Kinder, die ihn besuchen. Darum finden wir auch in dem westöstlichen Kreise schon weniger Talmud Torah-Anstalten und Jeschiwoth. Doch die geringe Zahl dieser Anstalten darf nicht zu Schlußfolgerungen auf die Anzahl der torahlernenden Kinder verleiten.

Im östlichen Kreise dominiert wieder hauptsächlich der Cheder. Das Judentum dort ist viel weniger uniform als bei uns, denn der Cheder ist eine par excellence individualisierende Unterrichtsmethode. Da es im Cheder eigentlich keine Schuldisziplin gibt, so ist auch begreiflich, daß die Menschen, die ihm entstammen, über weniger Disziplin im westlichen Sinne verfügen. Ein entschiedener Nachteil des Cheders liegt in seinem privaten Charakter. Denn da der Cheder keine öffentliche Institution ist, so müssen die materiellen Lasten desselben von den Eltern allein getragen werden, die ihre Kinder dort unterrichten lassen. Es ist daher begreiflich, daß die Kinder der Unbemittelten den Cheder entweder nur unter großen Entbehrungen besuchen können oder garnicht besuchen.

Aber trotz der großen Opferforderungen, die der Cheder an die Eltern stellt, ist doch die Masse der Kinder, die den Cheder besuchen, eine verhältnismäßig große und um so größer das Verdienst dieser Eltern. Gerade der Osten liefert noch immer die besten Kräfte dem ganzen Weltjudentume.

על הישיבות ובתי תלמוד תורה בסלובקיה

3858

בעהי"ת.

No. I. חודש אדר תר"צ לפ"ק. Marcz, 1930.

תרס ראשון שנה ראשונה

ספר

שערי אורה

קובץ תלמודי והוא עולת חודש לחידושי השונית הלכות, פלפול וסברא, שירת ונועם מגדים, מאת מרנן ורבנן ותלמודיהון. — יוצא לאור ע"י סידור המערכין הרב בנש"ק מוה"ר נפתלי כ"ץ פריעד ואחי־עזרו הרב מוה"ר מרדכי דוד נ"י בני הגה"צ בנש"ק הרי"ם שליט"א אבדק"ק קאפ"ש גדול והגלילות יצ"ו, בן יחידו של כ"ק אדמו"ר הגה"צ המפורסם הסבא קדישא ציסו"ע מרן יהנשע העשיל הכהן דיגדול זצללה"ה האבדק"ק הנ"ל.

הירחון הזה הוא אחד ומיוחד בארצינו (מדינת טשעכאסלאוואקייא) ותכליתה להגדיל תורה ולהאדירה, בהשתתפות גאוני וגדולי זמנינו ודורינו שליט"א.—

ועומדת תחת צל ביקורית הה"ג הגדול המפורסם מוה"ר משה גרינבער-גער ראבד"ק מיהאלעוויטץ והגליל יצ"ו.—

דמי התימה לשנה ארבעים כתרים. ולחו"ל שני דאללאר.

הכתובת לכל דבר שילוח:

Red. „Schaare Orah" Rabbiner B. Naftali Fried, Michalovce, Košicka ž. Hodvábna u. II. (Czechoslovakia.)

כתב עת תורני מסלובקיה בהשגחת ר' משה גרינברגר אב"ד מיהאלוביץ

הונגריה המצומצמת

פרק יג

ישיבת אדלין (עדעלין)

העיירה אדלין (במקורות יהודיים עדעלין, בהונגרית: Edelény) נמצאת כ-13 ק״מ מהעיר מישקולץ. במפקד שנערך בשנת 1736 נרשמה משפחה יהודית אחת באדלין. הקהילה נתארגנה רק בסוף המאה ה-18, והיא היתה קהילה אורתודוקסית. בית הכנסת הוקם בשנת 1900. בשנת 1930 מנתה הקהילה 298 יהודים בקרב אוכלוסיה של כ-3000 נפש[1]. בעיירה התנהלה ישיבה על ידי רבה של הקהילה רבי ישראל אברהם אלטר לנדא.

הרה״ג רבי ישראל אברהם אלטר לנדא זי״ל

רבי ישראל אברהם אלטר לנדא נולד לאביו רבי שלום, שהיה דומ״ץ בקהילת וואלאווע. בבחרותו למד בסאטמר בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד והוסמך על ידו לרבנות. כמו כן הוסמך לרבנות על ידי רבי מרדכי לייב וינקלר, רבה של מאד. ועל ידי מהר״ם גינז אב״ד בודרוגקרסטור.

בהיותו בן 18 נשא לאשה את בתו של האדמו״ר רבי ישעיה שטיינר מבודרוגקרסטור (המכונה רבי ישעי׳לה קערעסטירער). במשך שנים היה סמוך על שלחן חותנו ושקד על התורה. בחורי ישיבה ואברכים נתלכדו סביבו לשמוע תורה מפיו[2].

בשנת תרפ״א נתקבל כרבה של אדלין וישב שם על כס הרבנות כעשרים ושתיים שנים. הוא עמד על משמר הדת בקהילתו ולא נשא פנים לשום אדם. הוא ניהל ישיבה בה למדו כ-50-60 בחורים במשך ״זמן״ לימוד. במרוצת השנים יצאו מן הישיבה מאות תלמידי חכמים מופלגים ורבנים שעמדו בקשרי שו״ת עם רבם.

ריא״א לנדא השגיח על הלימוד ועל ההתנהגות של כל אחד מתלמידיו. שיטתו היתה ״זרוק מרה בתלמידים״, והוא חינך אותם לדייקנות וליסודיות בלימודים ובהתנהגות היומיומית. בשעות אחר הצהרים למד עם תלמידיו ״שיעור פשוט״ כשני דפי גפ״ת לשבוע בעיון רב. בשעות לפני הצהריים לימד ״שיעור עיון״ מתוך אחת הסוגיות בש״ס. גם את הסוגיות לימד על דרך הפשט והתנגד לפלפול. חידושיו נתפרסמו בספר בשם ״חידושי מהריא״א״ (ברוקלין תשל״ו). בראשית הספר נאמר: ״הערות והגהות למסכת נדרים התחלנו עם התלמידים מסכת זו בקיץ תר״ץ לפ״ק בר״ח אייר פה עדעלין יע״א״. כמו כן השאיר אחריו פירושים ל-60 סוגיות בש״ס, שלמד עם תלמידיו.

בעת הבחינה בחן את תלמידיו מתוך ספר פתוח ולא בעל פה. בדרך זו יכול היה לעמוד על

1. פנקס קהילות הונגריה, יד ושם, ירושלים תשל״ו, עמ׳ 131.
2. ראה בהקדמה לספרו שו״ת בית ישראל, חלק א, ניו יורק תשל״ו. פרטים נוספים המובאים כאן שמעתי מפי בנו הרב הרשל לנדא (ויליאמסבורג) ומפי תלמידיו ר׳ יוסף צבי קניג (אנטוורפן) ואחרים.

הרה״ג ר׳ ישראל אברהם אלטר לנדא ז״ל

ידיעותיו של הבחור בצורה יסודית ולראות אם אכן הוא מבין כל מלה ומלה שבגמרא. מתוך אחת מתשובותיו למדים אנו גם על טרדותיו בענייני הישיבה ועל תכנית הלימודים. וכה דבריו:

״מכתבך הנעים מלא תורה... קבלתי בעתו ובזמנו ורק מחמת שאין הפנאי עמדי לעיין בו מטרדת התלמידים הנצרכין שעורין כסדרן הנחתיו מן הצד, חשבתי אולי יהי׳ לי זמן לעיין בו כי אנו לומדים עם התלמידים מס׳ בבא קמא עם התוספות וגם סוגיא דפלגא ניזקא קנסא ג״כ בבא קמא ובכתובות וגמרא ורש״י מסכת ברכות ואו״ח ה׳ תפילין ע״כ לא אוכל לבוא בכותבת הגסה רק באתי באיזהו שורות שתיים שהם הרבה למלאות דברי הראשונים״[3].

לגבי תכנית הלימודים הוא סבר, שכל רב יכול להרכיב לו תכנית לימודים משלו לפי צרכיו לפסיקת הלכה למעשה ולצרכי השעה. לדעתו הכלל ״אין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ״ נאמר רק לאדם שלומד לעצמו, אבל תלמיד שלומד אצל רבו חייב ללמוד מה שרבו חפץ ללמד. בעניין זה הוא חולק גם על רבי מנחם סגל פולאק, רבה של סרנטש (Szerencs), אשר הציע בהקדמה לספרו ׳שו״ת חלק לוי׳ (מישקולץ, תרצ״ד), שבכל ישיבות הונגריה ילמדו הבחורים בעת ובעונה אחת את אותן המסכתות ואת אותן הסוגיות, כי כאשר יפגשו בחורים מישיבות שונות, בתום לימודיהם בעיר מולדתם או בעת נסיעתם הביתה, שתהיה להם שפה משותפת לשיחות ולדיונים בדברי תורה. לדעת ריא״א לנדא עדיף שהרב תופש הישיבה ילמד את הסוגיות הנחוצות לו להלכה למעשה. וזה לשונו:

״וכן נפסק להלכה בש״ע חושן משפט סי׳ שמ״ו סעיף י״ג שהרב לומד עמהם מסכת זו שהוא חפץ ללמוד אם לא שהתנו עמו מעיקרא שהולכין אצלו ללמוד שילמוד עמהם מה שהם חפצים וא״כ למשל שהרב התופש ישיבה צריך לו ללמוד מסכת זו שצריך בעירו ללמוד

3. שו״ת בית ישראל, חלק א, חלק או״ח, סי׳ ק״ה.

מסכת עירובין כדי להיות בקי בזה לעשות עירוב בעירו למה ילמוד עם התלמידים ברכות מפני שבשאר מקומות לומדין מסכת ברכות כדי שיוכלו התלמידים אח"כ לפלפל אלו עם אלו כשיבואו לביתם כמו שכתב כבוד הדר"ג נ"י טעם זה ואתמה"[4].

על טרדותיו המרובות בענייני הישיבה אנו למדים מתשובות אחדות. לפעמים הוא מודיע שנאלץ היה לדחות או לקצר בתשובתו לשואל בנימוק "דתמידין כסדרן לימוד הישיבה קודמת וחשבתי שיהא מונח עד שיהא לי יותר פנאי"[5]. לפעמים חיכה לסוף "זמן" הלימודים כאשר בחורי הישיבה היו עסוקים בחזרה כללית על לימודיהם ואז הוא הודיע לשואל: "מכתבך הנעים מלא דברי תורה קבלתי ולא הי' לי פנאי לעיין בו עד עתה, ועתה עת חזרה היא לתלמידים שיחי' ולקחתי קצת פנאי לעיין בשאלתך"[6].

באהבה אבהית דאג לתלמידיו לא רק לצרכיהם הרוחניים, אלא גם לקיומם הגשמי. נהוג היה בקהילת אדלין שבעלי הבתים היו מזמינים בחורי הישיבה שאכלו "אכילת ימים" רק לסעודה אחת בודדת ביום מסוים של השבוע. גם לשבתות הזמינו את הבחורים לסעודה אחת בלבד, לליל שבת או למחרת היום, אך לא לשבת כולה. כדי לשנות נוהג זה בקהילה דרש פעם ריא"א לנדא בפני בעלי הבתים את הפסוק "מערב עד ערב שבת תשבתו שבתכם" (ויקרא כ"ג ל"ב) ואמר להם שהפסוק רומז שיש להאכיל את הבחורים במשך כל השבת ואפילו במשך כל השבוע[7].

כאשר ראה את מצוקתם הגדולה של בחורי הישיבה התיר להם לקבל תמיכה גם מיהודים שאינם מדקדקים בכל פרטי המצוות. אחד מתלמידיו לשעבר שאל אותו האם מותר לבחור ישיבה לקבל כסף לצרכי קיומו מאנשים שמחללים את השבת בפרהסיא. לאחר דיון במקורות השונים הגיע ריא"א למסקנה, שאמנם על פי מידת החסידות אין לקבל כל עזרה ממחללי שבת, אבל "בחורים עניים שצריכין חיזוק ללימוד התורה לא צריכין לעשות חומרה"[8].

הישיבה קיבלה תמיכה מסוימת מהנדבן ר' נפתלי פייערשטיין מארצות הברית שתמך בחלק ניכר של הישיבות בהונגריה. ריא"א לנדא יצר גם קשרים עם הרב ליאו יונג ממנהיגי חברת "תומכי תורה" בניו־יורק שהושיטה עזרה לישיבות השונות באירופה. במכתב שכתב אל הרב יונג, כשהוצע לו לקבל את משרת נשיאות "תומכי תורה" יעץ לו:

"והכי נמי אני אומר למר כהד"ג נ"י שיקבל על שכמו המשרה והנשיאות שמינו אותו להיות פרנס ומנהיג חברת תומכי תורה שבהתמנות הזה בודאי יהי' שכרו גדול ונמנה בין הגדולים כי יהי' פרנס לפרנס צעירי הצאן קדשים בחורים הלומדים תורה ויראת שמים בתמיכה לחיי נפשות ושכרו כפליים כי יש בזה שתומך התורה שכר תורה ותומך חיי נפשות הצעירי צאן קדשים"[9].

ריא"א לנדא תכנן גם להקים פנימיה לבחורי הישיבה. הוא קיווה לקבל עזרה למטרה זו מהנדבן פייערשטיין או מ"תומכי תורה", אך בצוק העתים לא יצאה התכנית לפועל.

ריא"א לנדא התעניין במצבו של כל אחד מתלמידיו וגם גילה עניין ביחסים שבין התלמידים לבין עצמם. באחת מתשובותיו הוא דן בסכסוך שפרץ בין שני בחורי ישיבתו. האחד

4. שם, סי' ב. על עמדתו של רבי מנחם סגל פולאק ראה גם בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 22-23.
5. שו"ת בית ישראל, שם, סי' ס"ז וראה גם סי' ק"ה המוזכר לעיל.
6. שם, חלק ב, חלק יו"ד, סי' ח, נ"א. על טרדותיו בענייני הישיבה ראה גם סי' ל"ט.
7. מפי בנו הר"ר הרשל לנדא.
8. שו"ת בית ישראל, חלק א, חלק או"ח סי' כ"ו.
9. שם, סי' א.

מהם היה צעיר שהיה זקוק לעזרה בלימודים, והשני היה בחור ותיק במעמד של מדריך ("חזור בחור") שהדריך חברותא של צעירים תמורת תשלום. הבחור הצעיר בא לישיבת אדלין בלוויית סבו מן העיר סנפטר. ריא"א לנדא המליץ שהבחור הוותיק שמואל בלאס יהיה מדריכו של הצעיר ויכינו יום יום לשיעורים שמלמדים בישיבה. הצדדים הסכימו שהצעיר ישלם ט"ז זהובים כל חודש. לקראת אחת השבתות נסע הצעיר לביתו והרב מסנפטר בחן אותו ולא היה שבע רצון מהשגיו. בשובו לאדלין סיפר הצעיר לרבו על חוסר הצלחתו בלימודיו ושסבו דרש להפסיק את לימודיו אצל הבחור שמואל בלאס. רבו הבטיח לחקור בדבר ולברר את סיבת אי הצלחתו. בינתיים ברח הבחור מן הישיבה ושב לבית סבו. ריא"א לנדא חקר בדבר והגיע למסקנה שהאשמה היתה בצעיר עצמו. הוא הציע לשמואל בלאס לתבוע את סבו של הצעיר לדין תורה על הנזק שנגרם לו[10].

התלמידים נשארו קשורים אל ריא"א בעבותות אהבה גם לאחר שגמרו את לימודיהם בישיבה. חלק ניכר מהתשובות שבספרו נועד לתלמידיו לשעבר והוא מכנה אותם בכינויי חיבה שונים: "תלמידי החביב", "אהובי תלמידי", "אהובי תלמידי הנחמד" וכו'[11]. לפעמים הוא חוזר באמצע התשובה על ביטויי חיבה "אהובי תלמידי"[12].

בתשובותיו מוצאים אנו הד גם לרדיפות שבאו על היהודים בראשית השואה. בתשובה שנכתבה בשנת ת"ש (1940) הוא מציין שבמספר מקומות נסגרו הישיבות והמקוואות: "כעת בעוה"ר שעת צרה היא ליעקב ולישראל שברוב מדינות וגם כאן נתונים ישראל בצרה ושיעבוד הגוף והנפש שעובדים עמהם עבודת פרך ממש כמו במצרים וניתנו לתקן הדרכים ובכמה מקומות בטלו הישיבות וסגרו המקוואות... וכמה וכמה גזירות מתחדשות בכל יום נגד ישראל בעוה"ר השם ירחם עלינו"[13].

ריא"א נפטר באמצע שנות המלחמה בי"ב בשבט תש"ב. על מצבתו נרשם בין השאר:

"רועה נאמן לעדתו כ"ב שנים הנהיגם בדרכי ישרים ונבונים.
הרביץ תו"ש ותלמידים למאות בבית מדרשו חונים".

10. שם, חלק א, חלק חו"מ, סי' קפ"א. על סכסוך דומה ראה בלבושי מרדכי, חלק א, חו"מ סי' ל"ג. וראה בספרי ישיבות הונגריה, חלק א' עמ' 244.
11. שו"ת בית ישראל, חלק א, סי' י"ד, כ, כ"ו, ל"ו, מ"ח, נ, נ"ב, ס, צ"ב, קי"ט ועוד.
12. שם, סי' קכ"א, קכ"ב, קכ"ד, קל"א ועוד.
13. שם חלק אבה"ע, סי' קנ"ב.

Landau edelényi főrabbi זצוק"ל

Nagy tudást, szentéletű gaont, puritánságában ragyogó jellemet, jószívűségében páratlan egyéniséget vesztett a hazai orthodoxia **Landau Alter** edelényi főrabbinak 55 éves korában bekövetkezett elhunytával.

A Boldogult a „Reb Sólem Welawer" néven ismert egykori ökörmezői rabbi fia, valamint R. Jehúdo Grünwald szatmári és R. Naftóli Schreiber kisvárdai főrabbi kiváló tanítványa volt. Nemes jellemének kialakítására nagy hatással volt apósának R. Jesájele Keresztür-nek legendás jósága és szent életmódja.

Huszonkét évig működött Edelényben, ahol szeretettel vette körül hitközsége apraja-nagyja, aki minden ügyesbajos dolgával felkereste és imáját s tanácsát kérte. Állandóan tartott jesivát, amely csakhamar kitünő hírnévre tett szert, a tanítványok sok-sok százait nevelte fel a Tórának. A szent tudományokban való lankadatlan búvárkodásának eredménye: egy könyvtárra való kézirat, amely a vallási irodalom egész területére – a Tóra- és talmudmagyarázatok, drósók, Perek, széljegyzetek a Sülchon Orüch 4 részéhez – kiterjed, most van sajtó alatt „Bész Jiszroél" c., többszáz Saalo-ütsüvót tartalmazó döntvény-gyüjteménye.

Az utóbbi másfél év alatt sokat szenvedett, nagy műtéten is keresztül esett. Az orvosi tudomány s ezernyi híveinek és tanítványainak imája nem tudott most segíteni.

Péntek délben temették és bár a szomszéd hitközségeket sem lehetett kellőkép értesíteni, óriási volt a részvét és a megjelentek száma. Heszpedet tartottak fiai és veje Krausz Ş. sárrétudvari főrabbi, a nyitott sírnál unokaöccse Landau Ferenc kisvárdai dájon búcsúztatta. Az idő rövidsége miatt a jelenvolt Neufeld, Gottlieb, Halberstam s Heimlich miskolci, Grünfeld sajószentpéteri, Rosenfeld szendrői, Jungreisz szikszói rabbik elhatározták, hogy a cadikot otthon, híveik körében fogják kellően méltatni. Neve: Jiszróél Avrohom Alter ben Sólajm. – תנצב"ה

*

A hitközség gyászközgyülésén a megdicsőültnek legidősebb bócher-fiát R. Naftólit egyhangúlag főrabbivá választották. A tudós, népszerű, ifju főrabbi működése elé általános bizalommal tekintenek.

דברי הספד על פטירתו של ריא"א לנדא בעתון היהודי האורתודוקסי בבודאפשט

פרק יד

ישיבת באלקאני

בעיירה באלקאני (Balkány), השוכנת כ-18 ק״מ מהעיר דברצן, התגוררו בשנת 1941, 417 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 7,387 נפש. בית הכנסת של הקהילה נבנה בשנת ת״ר (1840).[1]

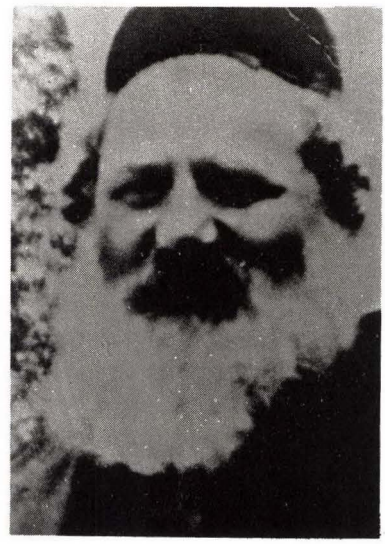
רבה הראשון של הקהילה היה רבי שמואל שמעלקא קליין, שנתקבל לאחר מכן לכהן כרבה של קהילת סוליש[2]. אחריו כיהן כרבה של באלקאני רבי יהושע ברוך רייניץ. מכאן עבר לטשעטשוביץ וניהל שם ישיבה במשך שנים רבות. כפי הנראה הוא הקים את ישיבתו עוד בהיותו בבאלקאני. רבי שלמה זלמן אולמן כתב לו אגרת בשנת תרכ״ב לבאלקאני וכינה אותו: ״אב״ד ור״מ (ריש מתיבתא) דק״ק באלקאני״[3]. לאחר שעזב את המקום מילא את מקומו אחיו רבי אברהם רייניץ.

רבי יקותיאל ליכטנשטיין זצ״ל

בשנת תר״פ נתקבל לרבה של הקהילה רבי יקותיאל ליכטנשטיין. הוא נולד בשנת תרמ״ג לאביו רבי יהודה ליכטנשטיין אב״ד בעטהלען. רבי יקותיאל ליכטנשטיין התחנך על ברכי אביו וכשגדל נסע לישיבתו של רבי משה גרינוולד בעל ״ערוגת הבושם״. בעודנו בחור מסר לו אביו את ניהול הישיבה בבעטהלען. הוא נסמך להוראה על ידי בעל ״ערוגת הבושם״ ועל ידי רבי שמואל רוזנברג מאונסדורף[4]. לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי ישראל מנחם ברוין אב״ד ברעזוביץ ישב סמוך על שלחן חותנו תקופה מסויימת. משם נתקבל לרבה של נ״יראוצ׳אד (Acsád) וניהל שם ישיבה. כאמור משנת תר״פ הוזמן לכהן כרבה של באלקאני[5].

בבואו לבאלקאני שקד רבי יקותיאל ליכטנשטיין על תקנות הקהילה ועל הרבצת תורה ברבים. מדי שלש שנים הזמין סופר סת״ם לקהילתו שיבדוק בכל בית יהודי את המזוזות ואת התפילין של כל אחד מבני הקהילה. הוא הצטיין כדרשן מעולה, והיה בבחינת פה מפיק מרגליות. במרוצת השנים הציעו לו משרות רבנות שונות, אך הוא העדיף להישאר בבאלקאני עד סוף ימיו.

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 176-177. פרטים נוספים ליקטתי מפי רבי אברהם קליין (ברוקלין) חתנו של ר״י ליכטנשטיין.
2. ראה אודותיו בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, בפרק על סולוש, עמ׳ 517-519.
3. ראה ספרו של ר׳ יהושע רייניץ, מכתב ראשון, חלק שני, דף פ״ד.
4. ראה פרטים אלה אזכרה, כרך ז, ניו יורק תשל״ב, עמ׳ 98—101, וראה בהקדמה לספרו שארית יקותיאל, ברוקלין תשל״ט.
5. הפרטים מפי חתנו הרב אברהם קליין.

הרה"ג ר' יקותיאל ליכטנשטיין ז"ל הי"ד

מאמצים רבים השקיע רבי יקותיאל ליכטנשטיין בהרחבת ישיבתו ובדאגתו לעתידם של הבחורים מסיימי הישיבה. בראשית שנות ה-30 למדו בישיבתו כ-50-60 בחורים. ר"י ליכטנשטיין לימד שיעור עיון ושיעור ביו"ד. חתנו רבי אברהם קליין לימד שיעור פשוט ושיעור באו"ח. לאחר שרבי אברהם קליין עזב את באלקאני, והתקבל לרבה של יולשווא־רעווצא, סייע בניהול הישיבה רבי יעקב הלל ליכטנשטיין.

בשנים הראשונות לקיומה של הישיבה הנהיג רבי יקותיאל ליכטנשטיין את שיטת לימוד "תורה עם דרך ארץ". לישיבה היה בית דפוס ובית מלאכה לאריגה בו יצרו טליתות. בחורים אחדים מצאו לאחר נישואיהם את פרנסתם בבית מלאכה זה.

בהזדמנויות שונות עודד ר"י ליכטנשטיין את בני קהילתו שלא יחסכו כל מאמץ לחנך את ילדיהם לתורה. באחת מדרשותיו בענייני חינוך הסתמך על הנאמר במסכת שבת בפרק "במה מדליקין" ואמר כדלקמן:

> "המכבה את הנר מפני עובדי כוכבים, מפני לסטים... פטור, כחס על הנר כחס על השמן חייב". הסביר ר"י ליכטנשטיין: "אם אדם מכבה את הנר היינו אור התורה מפאת לחץ שבא מן החוץ ואין אפשרות להתנגד לכך אז — פטור. אבל אם אדם חס על לימוד התורה של בנו, כי הוא חס על "השמן" כלומר הוא חס על ממונו ועל ההוצאות הכרוכות בלימוד התורה או שהוא מעדיף שבניו ילמדו לימודים חיצוניים אז הוא חייב".

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה הועבר רבי יקותיאל ליכטנשטיין עם בני קהילתו לגיטו בנירדהאזא. משם הועבר לאוישביץ ונספה בי"ז בסיון תש"ד. הי"ד.

פרק טו

ישיבת באלמאז־אויוואר‌וש

העיירה באלמאז־אויוואר‌וש (בהונגרית: Balmazujváros, במקורות יהודיים: אויוואר‌וש) שוכנת קילומטרים אחדים מערבית מן העיר הגדולה דברצן שבמחוז האוידו. היהודים הראשונים התישבו בעיירה כבר במחצית השנייה של המאה ה-18, אבל התפתחותו של הישוב היהודי היתה איטית מאד. הקהילה נתארגנה בשנת 1845, ובית הכנסת נבנה כחמש שנים לאחר מכן. בימי פילוג הקהילות בהונגריה, בשנת 1869, נשארה הקהילה במסגרת הקהילות האורתודוקסיות. בימי השיא, בשנת 1900, מנתה הקהילה כ-500 נפש. בשנת 1941 ישבו במקום 388 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 16,318 נפש[1].

הרה"ג רבי נתנאל הכהן פריד ז"ל

רבה הראשון של הקהילה שיש לנו אודותיו ידיעות, היה רבי נתנאל הכהן פריד. הוא נולד בשנת תרי"ח (1858) לאביו רבי יחיאל מיכל אב"ד קאפיש. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "קול אריה" בברגסאז ובישיבתו של רבי חיים מאנהיימר באונגוואר.

לאחר נישואיו ישב על שלחן חותנו בקליינוורדיין ושקד על התורה. תוך זמן קצר נתלכדו סביבו בחורים רבים ונתרבו ספסלי הישיבה. הוא היה לתלמידיו כאב הרחמן. כאשר נודע לו שמישהו מתלמידיו רעב ללחם נהג להביא לו אוכל לבית המדרש.

בתחילה סירב לקבל על עצמו כל משרה של רבנות. לאחר ששודדים התנפלו עליו ושדדוהו, עזב את קליינוורדיין וקיבל על עצמו את עול הרבנות בב'-אויוואר‌וש. בבואו לקהילה, בשנת תרנ"ד (1893), ערך בדק בית יסודי בקהילה והקים תלמוד תורה וישיבה[2].

הישיבה נתמכה על ידי בני קהילתו. על כך הביע להם רבי נתנאל פריד את תודתו בהקדמה לספרו "שו"ת פני מבין": לבע"ב היקרים וישרים דפה ק"ק ב'-אויוואר‌וש יע"א המתמיכים אותי ואת ישיבתי בחורי חמד לומדי למד בכבוד"[3]. באחדות מתשובותיו הוא מציין שהתאחר להשיב על השאלה בגלל טרדותיו עם בחורי ישיבתו. וכה דבריו: "הן רבו הטרדות עם התלמידים ולהשיב לשואלי דבר לכן איחרתי עד כה"[4]. בתשובות אחרות הוא כותב: "ויען כי טרוד אנכי בשיעורין עם המקשיבין לקולי ושאר דברים להשיב לכן איחרתי"[5]. "והנה הרבה טירדות לימוד התלמידים וכדומה יחבשו לראשי ואבוא בקוצר אומר"[6].

1. מ.א. גונדה, מאה שנה ליהודי דברצן, ת"א תש"ל, עמ' 253-255; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 175-176.
2. פרטים על תולדות חייו ראה בהקדמה לספרו "פני מבין" על התורה, ברגסאז תרפ"ז.
3. שו"ת פני מבין, מונקאטש תרע"ד, בהקדמה.
4. שם, סי' ל"ח.
5. שם, סי' ק"ח.
6. שם, סי' קמ"ג. ראה גם בתשובות נוספות: סי' קצ"ט, ר, רנ"ט, רע"ג, רצ"ט, שי"ז ועוד.

הרה"ג ר' נתנאל הכהן פריד ז"ל

חלק ניכר מתשובותיו השיב לשואליו שהיו תלמידיו לשעבר, והוא כינה אותם בכינויי חיבה שונים: "לכבוד תלמידי", "לתלמידי חביבי", "לתלמידי החריף", "לתלמידי מיודעי" ועוד[7]. הוא שמח לשמוע שתלמידיו ממשיכים בלימודיהם גם לאחר שעזבו את הישיבה. לאחד מתלמידיו כתב: "שמחתי באמרותיך אשר הראית לדעת כי תחזיק בלימודי תורתנו הקדושה ונא תזכור ולא תשכח אשר אמרת כי לא תעזוב תוה"ק"[8].

בימי מלחמת העולם הראשונה עקב בדאגה רבה אחר תלמידיו והירבה לצום ולהתפלל לשלומם. בגלל צומותיו המרובים נחלש כוחו ולעתים רבות חלה והתעלף[9]. מעל לעשרים שנה ניהל את קהילתו ולא עזב את מקום שבתו אפילו לימים ספורים. הוא נפטר בד' באלול תרע"ו (1916) בהיותו בן נ"ח שנים בלבד.

הרה"ג רבי יחיאל מיכל הכהן פריד ז"ל

לאחר פטירתו של רבי נתנאל פריד נתקבל לרבה של הקהילה בנו רבי יחיאל מיכל הכהן. הוא המשיך לנהל את הישיבה בה למדו כ-60 בחורים[10] ולפעמים גם יותר. בבחרותו למד רבי יחיאל מיכל הכהן פריד בישיבתו של רבי משה הרש פוקס, רבה של גרוסוורדיין[11] וממנו קיבל את עיקר תורתו.

מתוך שורה של מכתבים שכתב לארגון "תומכי תורה" בניו יורק[12] מתקבלת תמונה מלאה על סדרי הלימוד ועל אורח החיים בישיבה. מאחד המכתבים מסתבר שבזמן מסויים למדו בישיבתו כמאה בחורים. במכתב זה נאמר כדלהלן:

"לכן אבקש בשם הבחורי חמד לומדי למד דישיבתנו פק"ק כמאה בחורים ת"ח גדולים יר"ש

7. שם, סי' ג, ח, כ, ל"ה, מ"ג, מ"ד, קכ"ז, קע"ד.
8. שם, סי' פ"ה.
9. ראה בהקדמה ל"פני מבין" על התורה.
10. ראה בהקדמה לספרו "תורת יפה", מישקולץ ת"ש. פרטים נוספים שמעתי מפי תלמידיו ר' מרדכי אליעזר גוטמן ור' יוסף כץ.
11. שו"ת יד רמה, חלק ב, סי' ל. ראה בפתיחה לתשובה.
12. צילומים אחדים מהמכתבים מובאים להלן.

נפלאים ותיקים וחסידים אולי מעלה לומדים ומלמדים תורה"ק... נא ונא תחזקו ברכיים כושלות וידיים רפות שינצלו מחרפת רעב ר"ל ומחולאים רעים בהקרירות ששורר צריך עצים להסקה יומם ולילה בשני בתי מדרשות גדולות ב"ה. נא תשלחו במוקדם נדבת ידכם הרחבה ביד רמה בסבר פנים יפות".

במכתב אחר הוא מבקש עזרה כדי שיוכל לספק לתלמידיו אוכל במנזא ואכסניות חינם:

"ונא עתה לתמוך בני הישיבה ביתר שאת ויתר עוז שיש [שיהיה] לנו מנזא גדולה ברחבת ידיים ובאכסניא בחינם וכל הצטרכותם יקבלו התלמידים בדרך כבוד ב"ה כאוכלי מן והקול תורה ישמע בכל עירנו יומם וערב מקצה אל הקצה".

מתוך מכתב נוסף אנו למדים שבישיבה היתה תכנית לימודים גדושה ביותר. הבחורים למדו משעה שלש לפנות בוקר ועד השעות המאוחרות של הלילה. הבחינות התקיימו במעמד בני הקהילה. אחדים מהבחורים לבשו בגדי חסידים. רופאים באו לבדוק את תנאי הבריאות בישיבה. תושבי העיר התיחסו בכבוד אל הבחורים וראו בהם "ילדים קדושים". להלן קטעים אחדים מתוך מכתבו:

"אשריכם שתקיימו התורה מעפר ומאשפות תרימו בני ציון המצויינים בחורים גדולים שלומדים שמונה שיעורים בכל יום בגפ"ת ב"ה ברחמיו וחסה"ג בשיעור עיון ובשיעורים פשוטים וטפלים ופוסק או"ח הל' שב"ת ויור"ד הל' מליחה בב"ח תערובות למקרא ולעיונא בתורה שבעל פה משפה ולחוץ משנתם על לשונם שגורה ערוכה וסדורה בנסיון בכל שבוע ושבוע לפני כל הקהל במעמד כל העדה. חוץ מזה ילמדו לעצמם עוד מס' סוכה וחגיגה ר"ה וכו' שיעמדו בסוף הזמן לנסיון בע"פ עם המפרשים... לפני קהל רב מהסביבות ותלמידים זקנים ת"ח וירי"ש... ונתקיים וראו כל ע' הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך — בחורים גדולים בקומה בביבער היטען [מגבעות קטיפה] וזקנם מגודל ובפיאות ארוכות וגדולות ובציצית גדולות כש"כ וראיתם אותם — וב"ה תל"י שאין פוצה פה ומצפצף בעירנו כלל וב"ה קידוש השם שאדרבא עוד משגיחים על הבחורים שאומרים דיעזע זיך הייליגע קינדער [אלה הם ילדים קדושים] מיום לידתם. ושלושה רופאים באים לבקר הבחורים והבתי מדרשים שיהיה הכל היגעניש [מועיל לבריאות] במעמד טוב בבריאות ושלימות תל"י — ריין — [נקי] והבחורים ילמדו רובם בבית המדרש ובחצר בהמ"ד ובחצר בהכ"נ".

בצורות שונות היה מעודד את תלמידיו להתמיד בלימודים. פעמים רבות נכנס באמצע היום לבית המדרש וניגש לקבוצת בחורים שלמדו בחברותא על מנת להבהיר להם עניינים שהתקשו בהם. עם כל תלמיד ותלמיד נהג לשוחח שיחות פרטיות כדי לתהות על קנקנו ולסייע לו.

פעם הזמין תלמיד לשיחה ושאלו: "האם נכונה השמועה שמדי פעם הנך מעיין במילון עברי הונגרי"? הבחור השיב לו, שנכון הוא הדבר והוא עושה זאת בהסכמת הוריו. רבי יחיאל מיכל הכהן פריד התרשם מאד מיושרו של התלמיד ואמר לו: "אני מעריך מאד, שאתה תלמיד גלוי לב ומכבד את רצון הוריך".

בהזדמנות אחרת, כאשר התכנסו בליל שבועות בחורים יחד עם בעלי הבתים ללימודים, שאל את אחד מתלמידיו החדשים: "מה שלומך בישיבתנו". השיב לו הבחור: "אשרי יושבי ביתך", כי בבית יש מכל טוב ובישיבה אוכלים "ימים" כשבעלי הבתים נותנים לבחורים לארוחת צהריים שעועית, שהוא האוכל הזול ביותר. אחד מבעלי הבתים ששמע את השיחה התערב ואמר הרי כך כתוב "פת במלח תאכל". השיב הרב לבעל הבית: "האם גם לגבי עצמך אתה מקפיד על קיומו של פסוק זה או רק לגבי הבחורים"[13].

13. מפי תלמידו ר' יוסף כהן.

שיטתו היתה "לא הקפדן מלמד", ובדרכי נועם ניסה לעודד את תלמידיו ללימודים. באחד מנאומי הפתיחה, בראשית "זמן" הלימודים, אמר שיש ללמוד בעיון רב ובהתמדה על מנת לקצור את פרי העמל. לימוד שנעשה כבדרך אגב אינו מניב פירות. באותה הזדמנות פירש את הפסוק "האמנתי כי אדבר אני עניתי מאוד אני אמרתי בחפזי כל האדם כוזב", על פי הגמרא (מגילה, דף ו, ע"ב) "אם יאמר לך אדם, יגעתי ולא מצאתי — אל תאמן, לא יגעתי ומצאתי — אל תאמן, יגעתי ומצאתי — תאמן". לפי פירושו, אם יאמר אדם שהגיע להשגים כי התענה מאד ("כי עניתי מאד") יש להאמין לו, אבל אדם שיאמר שהגיע להשגים בלמדו בחפזון ("בחפזי") — אל תאמן לו, כי "כל האדם כוזב"[14].

רבי יחיאל מיכל הכהן פריד נהג אמנם על פי מנהגי היהדות האשכנזית ההונגרית, בכל זאת ערך בלילות שבת שלחן בנוסח חסידי בנוכחות תלמידיו, וכן ערך סעודה שלישית בנוסח צאנז בהשתתפות בעלי בתים ובחורי הישיבה.

בסוף שנות ה-30 גברה האנטישמיות בהונגריה בכלל, וביחוד באזורי דברצן, ששם שכנה גם באלמאז־אויוואַרוש. עקב הלשנות ועלילות מצד אנטישמים נסגרה הישיבה בשנת תרצ"ח. הדבר גרם לרבי יחיאל מיכל הכהן פריד עגמת נפש רבה ויחד עם תלמידיו בכה על רוע הגזירה. חדשים אחדים לאחר מכן נפטר מרוב צער בהיותו רק בן נ"ח שנים כימי שנותיו של אביו במותו.

אחריו כיהן כרבה של הקהילה בנו רבי עוזר. בשנת תש"ד הועבר רבי עוזר למחנות ריכוז שבאוסטריה ונספה שם. הי"ד.

14. מפי ר' מרדכי אליעזר גוטמן.

(1) מכתב מיוחד מאת הרב מנחם מנדל מבוטשאטש אל הרב יחזקאל שרגא מבוטשאטש, בדואר רגיל, בשנת תרפ"ה. "הנה הרב מבוטשאטש כותב 100 מכתבים בשנה..."

(דוגמה פרטית) מכתבו של "תומכי תורה" משנת תרפ"ה בעניין הלימוד והחינוך

הבחורים לעבדים מאשמורת הבוקר עד חצות ובקרים לעזרה להסקת האכסניה (אוסף פרידמן)

A balmazujvárosi főrabbi זצוק"ל

Multheti számunk éppen nyomás alatt volt, amidőn a hióbhírt vettük, hogy Fried Menyhért *(R. Jechiél Mechl)* balmazujvárosi főrabbi aznap, csütörtökön hirtelen elhunyt. Az orth. rabbikar egyik kiválósága szállt el vele körünkből. Erényeit, erkölcsi nagyságát, kvalitásait össze lehet foglalni abban a megállapításban, hogy méltó fia volt nagynevü atyjának, a *Pné Mévin* döntvénytár szerzőjének *Reb Neszanele Friednek*. Rabbi Neszanél 22 éven keresztül vezette páratlan tisztelettel övezve a hitközséget, 1916-ban bekövetkezett elhunytáig. Fried Menyhért főrabbi, aki azóta hű, odaadó lelkipásztora volt községének: atyjának nemcsak mérhetetlen tudását, páratlan szorgalmát a búvárkodásban örökölte, hanem egyéni kvalitásait is. Ismert az a kijelentés, amelyet apja tett, amikor mint fiatal tudóst mindenfelől megostromolták állás-ajánlásokkal. Azt mondotta, hogy ő kohanita és így tehát neki a régi tanítás szerint Áron főpap tanítványának kell lennie, akinek a hivatása, hogy *„ajhév sólajm v'rajdéf sólajm* — békeszerető és béke után törekvő" legyen, ez a törekvése azonban meghiusulna olyan községben, amelyben a választás miatt pártvillongások keletkeznének és ezért olyan hitközségre vár, amely egyhangulag ruházza föl őt a méltósággal. Ez a jóságos békeszeretet jellemezte a most — atyjához hasonlóan szintén mindössze 58 éves korban — oly váratlanul elhunyt *Rabbi Jechiél Mechlt* is. Amikor feddni kellett, azt jósággal, bölcseséggel tette, úgy hogy ebben a tekintetben valósággá vált az Irás szava: *„Divré chachómim b'náchasz nismóin* — a bölcsek szavai, higgadtan, meghallgatásra találnak." Szerették becsülték, tisztelték és ezért áldásos tevékenységével hálás emléket biztosított magának hitközsége apraja-nagyja előtt. Mindenki pedig, aki ismerte, áldani fogja a nagytudású, nagy erkölcsi erényekkel ékeskedő s mégis egészen szerény férfiu emlékét. — תנצב"ה

*

Balmazújvárosról a következő méltatást vettük:

Ével gódajl likhiloszénü! Ez a néhány szó legméltóbb kifejezője az egész hitközség fájdalmának és részvétének, miután Kiszlév 18-án 58 éves korában örök álomra hunyta le szemeit a balmazujvárosi hitközség köztiszteletben álló főrabbija Fried Menyhért z. c. l. Másnap pénteken délelőtt temettük el a templom udvaráról. Előzőleg a hitközség közgyűlés keretében a megdicsőült végakaratához híven fiát *R. Ajzér Friedet* (Halmi) főrabbijává választotta.

Az elhunyt 23 éven keresztül volt híveinek lelkipásztora. Élete utolsó órájáig teljesítette hivatását. Vasszorgalommal élt kizárólag a Tóra tudományának.

A templomban végzett *hakofó*-szertartás után. földi maradványait tanítványai vállukon vitték a templomudvarra, melyet betöltött a gyászolók tömege. Ott volt a község elöljárósága, az egyházak papjai és az iskolák képviselői. Szem nem maradt szárazon és hangos zokogás kísérte a heszpedeket. Gyászbeszédeket tartottak: fiai Fried Jenő (Sajószentpéter), Fried Áron (Balmazújváros), fivérei: Fried Oszkár (Munkács), Fried Ede főrabbi (Tiszabercel), sógora Klein I. főrabbi (Nagyszőllős), Citrom főrabbi (Hajdudorog) egyben a Központi Iroda képviseletében adott fájdalmának kifejezést. Ezután a hajdunánási, hajdubószörményi, nádudvari, tiszafüredi, hajdusámsoni főrabbik és Rosenberg debreceni rabbi búcsúztatták.

A volt tanítványok felkérctnek, hogy a boldogultért a gyászévben misnájoszt tanuljanak. Neve: *Jechiél Mechl ben Peszl.*

Blum Adorján.

ORTHODOX ZSIDÓ UJSÁG

1939. december 10.

דברי הספד על פטירתו של ר' יחיאל מיכל הכהן פריד בעתון היהודי האורתודוקסי

פרק טז

ישיבת דברצן

העיר דברצן (Debrecen) היתה העיר השלישית בגודלה בין ערי הונגריה. מאז ייסודה היתה עיר חקלאית, ואף התעשיה שהוקמה בה בדורות האחרונים היתה קשורה בחקלאות. היהודים נהגו לבוא לירידים לדברצן, אבל עד שנת 1840 אסור היה ליהודים לגור בה, ואפילו בימי הירידים לא הותר להם ללון בעיר. בשנת 1840, עם פרסום החוק החדש שהתיר ליהודים להתישב בערי הונגריה הותר להם להתישב גם בדברצן[1].

בשנת 1843 נוסדה בעיר ה"חברה קדישא" ובשנת 1852 נוסד בית התפילה הראשון. בזמן פילוג קהילות הונגריה בשנת 1869, הגדירה את עצמה קהילת דברצן כקהילת "סטטוס קוא"[2]. בשנת 1886 פרשה קבוצת חרדים מן הקהילה וייסדה קהילה אורתודוקסית משלה. כרבה הראשון של הקהילה האורתודוקסית נבחר רבי וולף זוסמן. אחריו כיהנו בקהילה מספר דיינים עד שנבחר לרבה של הקהילה רבי שלמה צבי הכהן שטראסר. הקהילה האורתודוקסית הלכה והתפתחה, ובשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה מנתה כ-2000 נפש[3]. הקהילה על כל זרמיה מנתה בשנת 1941 בסך הכל 9,142 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 125,936 נפש[4].

הרה"ג רבי שלמה צבי הכהן שטראסר זצ"ל

רבי שלמה צבי שטראסר נולד בשנת תרכ"ג (1863) לאביו ר' יעקב יהודה שטראסר, מנכבדי קהילת טאב, שהיה חתנו של בעל "כתב סופר". בצעירותו למד רש"צ בעיר מולדתו טאב בישיבתו של אב"ד הקהילה רבי וולף ברייער. בהיותו בן שש עשרה שנים נסע לפרשבורג ללמוד בישיבת דודו בעל "שבט סופר". בפרשבורג הצטיין בלימודיו ודודו בעל "שבט סופר" התפעל מתפיסתו המהירה. לאחר נישואיו עסק זמן מה במסחר ולאחר שהפסיד את ממונו קיבל על עצמו את משרת הרבנות בקהילת סאבאטיש. תוך זמן קצר התפרסם כלמדן, כנואם וכדרשן מעולה. מסאבאטיש התקבל לכהן כרבה של טירנא ובשנת תרס"ב נבחר לרבה של הקהילה האורתודוקסית בדברצן. במשרה זו החזיק עד השואה. שמו נודע כעסקן למען כלל ישראל והוא היה מבין פעילי הלשכה האורתודוקסית וממנהיגיה בבודאפשט[5].

1. ראה M.Zs.L, עמ' 188-191; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 245-251; מ.א. גונדה, מאה שנה ליהודי דברצן, ת"א תש"ל, עמ' 25-101.
2. שם, עמ' 40, 47, 56-63.
3. שם, עמ' 101, 103.
4. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 245.
5. פרטים ביוגרפיים ראה אברהם שמואל בנימין סופר שרייבר, כתב זאת זכרון, ירושלים תשל"ו, עמ' 212-214. פרטים נוספים שמעתי מפי בנו ר' שמעון שטראסר ומפי נכדו ר' יעקב לייב. כמו כן נמסרו לי פרטים על ידי תלמידיו: הרב יצחק אייזיק ליברמן רבה של בסרמין (לאחר מכן בניו יורק), ר' ירמיה פלדמן, ישראל וולדמן ור' אהרן עהרנפלד.

הרה״ג ר׳ שלמה צבי הכהן שטראסר ז״ל

עם בואו של רש״צ שטראסר לדברצן קיבלו החיים הדתיים בעיר תנופה חדשה. הוא נחשב למומחה גדול בענייני עירובין ומקוואות. יחד עם מהרי״ץ דושינסקי ביקר במספר קהילות בהונגריה על מנת לתקן בהן מקוואות. גדולי הרבנים פנו אליו בשאלות בענייני מקוואות. הוא חיבר מספר קונטרסים בנושאים שונים על עירובין ועל מקוואות, אבל הם אבדו בעת השואה[6]. בדברצן התישבו קבוצות אחדות של חסידים ביחוד מחסידי קאסוני, צאנז וסיגט. רש״צ שטראסר, למרות היותו רב אשכנזי שהתפלל בנוסח אשכנז, מצא עם כולם שפה משותפת. לא זו בלבד, אלא שבביתו התארחו אדמורי״ם אחדים: האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, האדמו״ר רבי שלום אליעזר הלברשטאם מראצפרט, האדמו״ר רבי ישראל צבי רוטנברג מקאסוני, האדמו״ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגט ואחרים.

רש״צ שטראסר הקים ישיבה אשר גדלה והתפתחה בעיקר בשנות ה-20 של המאה הנוכחית. באותן השנים למדו בממוצע כ-130 — 150 בחורים בישיבתו, ובימי השיא הגיע מספרם ל-200. בתחילה התנהלו הלימודים בבית המדרש של בעלי הבתים ובשנות ה-20 נבנה בית מדרש מיוחד לבחורים. הוקמה גם מנזא שנתמכה על ידי הקהילה. הגב׳ אסתר וייס ניהלה במסירות נפש את המנזא ואף מימנה חלק מן ההוצאות. הבחורים שיננו את לימודיהם בבית המדרש שלהם, או בבית המדרש של בעלי הבתים ובאכסניותיהם.

לרש״צ שטראסר היו תוכניות להרחיב את ישיבתו ולהקים בית מדרש גדול יותר עם בנייני

6. ידיעות החוג, בהוצאת חוג חת״ס בני ברק, חשון תשי״ג. תשובות אחדות אליו מגדולי רבנים פורסמו בשו״ת מקדשי השם לר׳ צבי הירש מייזליש, שיקאגו תשט״ו, סי׳ כ״ז, כ״ח, כ״ט. התשובות דנות בעניין איסור שחיטה מטעם השלטונות בשנת תרצ״ח.

מנזא ופנימיה למגורי הבחורים. במכתבו משנת תרפ"ו לחברת תומכי תורה בניו יורק כתב:

"לעשות רצונם אמהר להודיעם מעמד ישיבתי ות"ת דקהילתי: בישיבתי לומדים קל"ה [135] בחורי חמד, כולם אהובים כולם ברורים יומם ולילה שוקדים על דלתי בית מדרשנו. רובם, קי"ח [118] מבני עניים, מבני עניים אשר מהם תצא תורה וב' תלמידי חכמים מפוארים עומדים על צדי ללמוד עם הבחורים ולהשגיח עליהם בעין פקיחא וגם הם צריכים חיזוק כי תורתם אומנתם...

הנה מעלתם החלו להראות כבודם ואהבת התורה אשר תוקד בלבבם ע"כ ארשה לבא בבקשתי אולי יש לאל ידם להיות לעזרתנו בעניין גדול אשר לפנינו: ישיבתי רק בשנים האחרונות נתרבתה והרבה ספסלים נתיסדו גם בשנה זו ועוד יש לצפות כי בעזה"י עוד תתרבה ואין לנו בית אולפן ורק בבית המדרש של בעלי הבתים לומדים ועי"ז יש להם הרבה ביטולים בעת תפילה וכו'. ע"כ מוכרחין אנו לבנות בית אולפן לישיבתי. אכן כמעט א"א לנו כי זה שנתיים אשר היו טובים מימים אלו ופרנסת ב"ב לא היתה מצומצמת כ"כ בנו בית אולפן ת"ת בניין מפואר ומהודר ועוד חוב גדול נשאר מזה ואין לכסף מוצא. הנה בתחילה עלה על דעתנו לבנות גם בית מזון מנזא וחדרים מקום ללון לבחורים, אבל ראינו כי זה בשום אופן א"א ע"כ אמרנו שבית אולפן לבד נבנה, אבל גם זה רק אם יהי' לנו עזר ותמיכה יהי' ביכלתנו כי יעלה לסך 300 מיליאנען קראנען. ע"כ אל מעלת כבודם אשים בקשתי נא ונא אם יש לאל ידם להיות לעזרתנו בתמיכה שיש בה ממש חושו לעזרתנו..."

רש"צ שטראסר לימד בעיקר את שיעור העיון (סוגיא) ושיעור באו"ח. שיטת לימודו היתה לפי שיטת החת"ס והיה מעמיק ביחוד בדברי ה"פני יהושע", הרי"מ חידושי חת"ס, כתב סופר ועוד. מספרים, שרבי שמעון גרינפלד רבה של סנמיהאלי אמר פעם לתלמידיו: "אשלח אתכם לדברצין לשמוע מפי רש"צ שטראסר כיצד יש ללמוד קטע "פני יהושע". במשך "זמן" לימוד היה מתרכז במספר סוגיות מיוחדות שדנות באותו נושא. ב"זמן" אחד בחר לו ללמוד סוגיות בדיני אישות: "קידשה על תנאי", "מומים", "הפוגמת", וב"זמן" שלאחר מכן בחר לו נושא ב"איסור והיתר" כגון: "טיפת חלב", "מין במינו", "טעם כעיקר", וב"זמן" שלישי דיני ממונות: "חזקה", "סימנים" וחוזר חלילה. את דברי הסוגיות שלמד עם תלמידיו נהג לשלב בדרשות המוסר, שהשמיע בשבת תשובה ובשבת הגדול בבית הכנסת לפני בעלי הבתים.

הוא הצטיין בזכרון נפלא. פעם הופיע לשיעורו ישירות מישיבה של הלשכה האורתודוקסית בבודאפשט ולא הספיק להתכונן לסוגיית "דבר שיש מתירין", שהתחיל ללמוד באותו שבוע. הוא פתח בקושיית הראב"ד על הרמב"ם ויישב את הקושיה במספר תירוצים. בסוף השיעור העיר לו אחד מתלמידיו, שחלק מחידושיו מובאים ב"נודע ביהודה", בצל"ח ובחת"ס. השיב לו רש"צ שטראסר: "בחידושים אלה עסקתי בהיותי בטירנא לפני 30 שנה והסתמכתי על זכרוני מפאת חוסר זמן לעיין במפרשים מחדש. צר לי שלא זכרתי את אומריהם והיה נדמה לי שאלה חידושים משלי". את שיעוריו לימד בעמדו על הבמה בבית המדרש ובהתהלכו עליה מקצה לקצה.

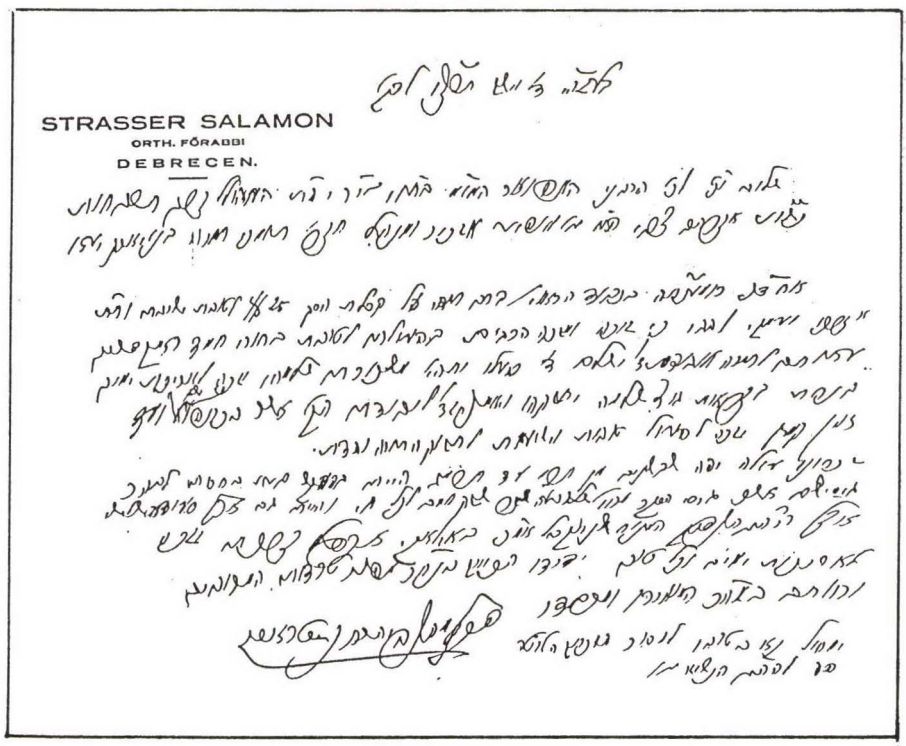
רש"צ שטראסר היה חביב כלפי כל תלמידיו וחיבה יתירה נהג כלפי תלמידים מתמידים. לפעמים היה נכנס לבית המדרש בחצות הלילה והיה לו למשיבת נפש לראות כיצד תלמידים אחדים לומדים עד השעות המאוחרות של הלילה. את תלמידיו המובחרים היה מעודד ללמוד יו"ד ומי שידע הלכות תערובת על בוריין זכה לקבל ממנו תואר "מורינו". בעת הבחינה שאל תלמידים שהיו חלשים בלימודיהם שאלות פשוטות וקלות, לעמות זאת לא הרפה בשאלותיו מבחורים מצטיינים. אותם שאל שאלות בעמקות רבה וציפה מהם שידעו את דברי המפרשים. בסוף הבחינה חתם אחד הגבאים בתעודה של הנבחן את תוצאות הבחינה.

(המגיד מסרט) סטרוזה ה"מגיד" לילדים בסרט ש"מגיד" (המגיד מסרט)

את ה"שיעור פשוט" לימד בישיבה ר' פייש פרנקל ואת השיעור ביו"ד לימד הדומ"ץ רבי מנדל רוזנברג.

בשנות ה-30 כאשר גברה האנטישמיות נצטמצם מספרם של בחורי הישיבה. דברצן התפרסמה במיוחד בשנאתה ליהודים. הבחורים התגוררו בחלקם בבית שהעמידה לרשותם האלמנה הצדקת מרת קליין ברחוב פטרפי 22. בחדר גינת ביתה הוסיפה עוד מספר חדרים שנועדו לאכסן את בחורי הישיבה ללא כל תמורה. על מנת להגיע למקום מגורים זה, נאלצו הבחורים לעבור ברובע בו שכנו בנייני האוניברסיטה והגימנסיה. מדי פעם היו הסטודנטים ותלמידי הגימנסיות מתנפלים על בחורי הישיבה ומכים אותם. ככל שגברה האנטישמיות נצטמצם מספרם של הבחורים. בכל זאת, נותרו בישיבה כמה עשרות בחורים עד השנים האחרונות לפני השואה.

בשנת תש"ד הועבר רש"צ ברכבת לברגן בלזן ומשם הועבר לשוויץ. לאחר המלחמה חזר לזמן מה להונגריה. בשנת 1950 עלה לארץ ונפטר בבני ברק במוצאי שמחת תורה תשי"ג.

STRASSER SALAMON
ORTH. FŐRABBI
DEBRECEN.

מכתב תודה ל"תומכי תורה", תרצ"ו (אוסף פרידמן)

פרק יז

ישיבת דֶרֶצ׳קֶה (דֶרטשקֶה)

בעיירה דרצ׳קה (Derecske) שבקרבת דברצן נתארגנה הקהילה היהודית בערך בשנת 1820. בית הכנסת הוקם בשנת 1851 ובשנת 1905 הוקם בית כנסת חדש וגדול. בימי פילוג הקהילות בשנת 1869 נשארה דרצ׳קה במסגרת הקהילות האורתודוקסיות. היהודים עסקו במסחר ובעסקי חקלאות. בשנים האחרונות לפני השואה מצאו מספר סוחרים יהודיים את פרנסתם מקניית נוצות אווזים לצרכי יצוא. בשנת 1941 התגוררו בדרצ׳קה 523 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 10,399 נפש[1].

בשנת תר״ז (1847) כיהן כרבה של הקהילה רבי אליהו אייזנשטדטר. הוא עמד בקשרי שו״ת עם בעל ״כתב סופר״. כ-30 שנה ישב שם על כס הרבנות[2]. כפי הנראה הוא ייסד שם את הישיבה הראשונה[3]. אחריו כיהן כרבה של הקהילה במשך שנתיים רבי הרש ברמן.

בשנים תרל״ח-תרמ״ד (1878-1884) ישב על כס הרבנות בדרצ׳קה רבי שלמה סופר בנו של בעל ״כתב סופר״. רבי שלמה סופר מספר בספרו ״ויסדתי ישיבה הגונה וחשובה לבחורי חמד בבית מדרשי וגם יסדתי בית הלימוד הכללי יסודי התורה להיות גשר ומעברות מהת״ת לישיבה בשביל צעירי צאן קדשים אשר עדיין לא הגיעו לפלגות ראובן ובאו תלמידים מהקהילות אשר בכל המחוזות הסמוכים והי׳ לשם ולתפארת בכל המדינה״[4]. אחיו בעל ״שבט סופר״ כתב לו מכתב תשובה לדרצ׳קה בפרשת נח תרל״ט ומזכיר את הישיבה שניהל שם רבי שלמה סופר כדלקמן: ״מכתבך עם בישור כל טוב מצדך קבלתי ע״נ [על נכון] ושמחתי לדעת שלום תורתך עם תלמידים סביב לשולחנך האוכלים מלחמך לחם של תורה״[5]. בשנת תרמ״ד נתקבל לרבה של ברגסאז והמשיך לנהל שם את ישיבתו[6].

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 254. ב-M.Zs.L, עמ׳ 194, יש פרטים שונים על ראשית הקהילה. על הקהילה ורשימת הרבנים הראשונים בדרצ׳קה ראה ב-Encyclopedia Judaica (בגרמנית, ברלין 1930), כרך 5, עמ׳ 942. פרטים חשובים על הקהילה, רבניה והישיבה ליקטתי מפי הרב אליעזר ליפמן כהן, אחיו הצעיר וחתנו של רבי צבי הירש הכהן רבה האחרון של דרצ׳קה. ר׳ אליעזר ליפמן היה מו״צ בלובלו שבסלובקיה ואחר המלחמה היה רב באיסט פלדבוש בניו יורק.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות קמ״א.
3. M.Zs.L., שם.
4. ראה ר׳ שלמה סופר, איגרות סופרים, תל אביב 1970, בהקדמה עמ׳ 11.
5. ראה ר׳ שמחה בונם סופר, שבט סופר, חלק יו״ד, סי׳ פ״ב. מתוך תשובות אחדות של המהר״ם שיק מסתבר שר׳ שלמה סופר ישב בדרצ׳קה כבר בשנים תרל״ו-ל״ז. ראה שם חלק או״ח סי׳ קכ״ד, קכ״ה; חלק יו״ד קל״ו, רל״ז; חו״מ סי׳ נ״ו. אמנם לא ברור אם כיהן כבר כרב בשנים אלה בדרצ׳קה. המהר״ם שיק רק מכנה אותו ״יושב בשבת תחכמוני דק״ק דרצ׳קה״ בלי לכנותו כרב. על המקורות שבהערות 5,4 העירני הרב המופלג והחביב אב בחכמה ורוח בשנים רבי עקיבא סופר בן הרה״ג רבי יוחנן סופר מערלוי שליט״א.
6. ראה ספרי, ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 475.

הרה״ג ר׳ שלמה סופר ז״ל

בשנת תרמ״ה (1885) נתקבל רבי יוסף לייב סופר, בנו של רבי אליעזר זוסמן סופר מפאקש לשבת על כס הרבנות בדרצ׳קה. הוא המשיך לטפח את הישיבה בה למדו עשרות בחורים מן הסביבה ואחר כך באו אליו תלמידים גם מחוץ למדינה. הרבנית דאגה לכלכלתם של הבחורים וביחוד לבחורים העניים שבישיבה. בשנת תרס״ג (1903) עבר רי״ל סופר לפאקש למלא את מקום אביו שנפטר. רוב בני הישיבה עברו עמו מדרצ׳קה לפאקש[7].

במקומו של רי״ל סופר נבחר לרבה של דרצ׳קה אחיו הצעיר רבי שמואל בנימין סופר. הוא למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד בסאטמר ובישיבתו של רבי ישעיה זילברשטיין בוייצן. בשנת תרע״ח (1918) פרש מתפקידו עקב מחלה ועזב את דרצ׳קה. הוא חי שנים אחדות בזענטא ומשם עבר לפאקש ונפטר בכ״א בשבט תש״ג[8].

הרה״ג רבי צבי הירש הכהן ז״ל

רבה האחרון של דרצ׳קה לפני השואה היה רבי צבי הירש הכהן. הוא נולד בסולוש לאביו רבי יונתן בנימין הכהן מחבר ספר ״נפש יונתן״, שהיה דומ״ץ בסולוש. בבחרותו למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד בסאטמר ובישיבתו של רבי משה גרינוולד בעל ״ערוגת הבושם״ בחוסט. רצ״ה הכהן הוסמך לרבנות על ידי רבו רבי משה גרינוולד. כמו כן הוסמך לרבנות על ידי רבי יצחק גליק מטולצ׳ובה ועל ידי רבי משה הרש פוקס רבה של גרוסוורדיין[9]. הוא נשא לאשה את בתו של רבי ברוך בנדיט ליכטנשטיין רבה של קראסנא.

7. ראה ש.ב. דוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשכ״ו, כרך ב, עמ׳ 144-148 וביחוד עמ׳ 147. ראה גם ישיבות הונגריה, שם עמ׳ 265-267.
8. מזכרת פאקש, כרך ב, עמ׳ 132 ואילך.
9. ר׳ צבי הירש הכהן, ליקוטי צבי, תל אביב תשמ״א, בהקדמת בני המחברים. רוב הפרטים ליקטתי מפי אחיו הצעיר רבי אליעזר ליפמן כהן. כמו כן שמעתי פרטים מפי ר׳ אברהם פיש (ירושלים) שלמד שנים אחדות בדרצ׳קה.

הרה״ג ר׳ צבי הירש הכהן ז״ל

בהיותו אברך צעיר נתקבל לרבה של סאלארד (על יד גרוסוורדיין) בהמלצתו של רבי משה הרש פוקס. רמ״ה פוקס ויתר על סאלארד ועל עוד 29 ישובים קטנים, שהשתייכו לתחום רבנותו, לטובת הרב הצעיר. רצ״ה הכהן ישב 12 שנים בסאלארד והקהילה עזרה בידו לקיים ישיבה עם קומץ בחורים.

בשנת תרפ״ב נתקבל רצ״ה הכהן לרבה של דרצ׳קה והקים שם ישיבה גדולה שמנתה 50-80 בחורים הוא ערך בדק בית כללי של הקהילה, שכלל גם פיקוח על החדר ועל בית הספר היהודי שעמד בחצר בית הישיבה.

הוא היה מקובל על כל בני הקהילה וגם אצל השלטונות ההונגריים. בזכות הופעתו המרשימה ואישיותו עלה בידו לפעול אצל השלטונות לטובת יהודים שנקלעו לצרה. אפילו האנטישמים שבעיירה התיחסו אליו בכבוד.

באורח חייו נהג כמו שאר רבני הונגריה האורתודוקסים. יחד עם זאת היתה לו נטיה לחסידות. הוא נהג לנסוע לאדמור״י בעלז, מונקאטש, סיגט ועוד. בימי הזכרון (״יארצייט״) של אדמור״י הונגריה, רבי משה טייטלבויום מאויהעלי ורבי יצחק אייזיק טויב מקאליב, נסע עם כל בני הישיבה להשתטח על קבריהם של שני הצדיקים.

האוירה החסידית בישיבה באה לידי ביטוי בצורות שונות. הבחורים התפללו בקול רם, הלכו יום יום למקוה לפני תפילת שחרית. בלילות שבת באו לשלחנו של רצ״ה הכהן רוב בני הישיבה וכן באו ל״מלוה דמלכא״ שנערך על ידו. בסעודה שלישית השמיע לתלמידיו דברי מוסר. לאחר תפילת שחרית נאמרו יום יום פרקי תהלים. בחורים אחדים התפללו באבנטים.

השיעור היומי התחיל בלימוד חומש ורש״י, אח״כ המשיך רצ״ה הכהן בשיעור פשוט תוך כדי שילוב דברי המהר״ם ומהרש״א. כל שבוע רביעי למד עם תלמידיו סוגיא עם כל המפרשים. בשיעורי הסוגיא השמיע דברי פלפול. בסוף השבוע בחן את תלמידיו והקפיד מאוד על מועדי הבחינות.

באחד מנאומי הפתיחה ציטט את דברי האדמו״ר ממונקאטש בעל ״מנחת אלעזר״ ואמר בשמו: ״יש שתי דרכים לשוב לה׳. האחת היא בדרך היסורים והשניה היא בדרכי נועם. לכן הוא מתפלל לה׳ שיזכה לשוב אליו בדרכי נועם ׳אך טוב וחסד ירדפוני כל ימי חיי ושבתי בבית ה׳ לאורך ימים׳״.

בתקופה הראשונה, כאשר הוקמה הישיבה, אכלו הבחורים "אכילת ימים". בעלי הבתים מבני העיירה והכפרים שבסביבה סיפקו לחם לבחורים ותמכו בהם בכספים. במרוצת הזמן הוקמה מנזא. בתור גבאי של המנזא פעל שנים אחדות ר' אברהם פיש. הרב והרבנית דאגו שלבחורים העניים לא יחסר כלום ולא יסבלו חרפת רעב.

רצ"ה הכהן עמד בקשרי מכתבים רבים[10] עם ארגון "תומכי תורה" בניו יורק, שסייע לישיבת דרצ'קה. במכתב משנת תרפ"ו כתב לארגון:

"אחדשה"ט באהבת התורה עד עתה הייתי יושב ומצפה על מכתב מפרומעכת"ה [מפאר רום מעלת כבוד תורתו הרמה] נ"י לחיזוק ישיבתנו הרמה, אבל לא אוכל להתאפק כי היום ראש חודש וכמה וכמה תלמידי תרביצאי הי"ו באו לפני בעיניים זולגות דמעות עד שנמס כל לב ותהי למים לקול צאן קדשים אלו באמרם שאין בידם לפורטה דמי אכסני' ושכר לימוד ומה גם על המחי' והכלכלה. והם לומדים תוה"ק מתוך הלחץ זה הדחק גדול ונורא בהתמדה רבה בחשיכה כאורה, ועליהם קונן ירמי' הנביא ע"ה 'קומי רוני בלילה לראש אשמורת שפכי כמים לבך נוכח פני ה' שאי אליו כפיך על נפש עולליך העטופים ברעב בראש כל חוצות'. בלי עיה"ר שמונים בחורים לומדים בישיבתנו הרמ"ה יצ"ו רובם מבני עניים שמהם תצא תורה ואין בידם לפורטה אפילו שוה פרוטה ...ישיבתנו נודעה בשערים המצויינים בהלכה לישיבה הראשונה במדינתנו בהתמדת לימוד תוה"ק, אולם נגד ישיבה גדולה כזאת העיר קטנה ואנשים בה מעט אין ביכלתם להחזיק אף מחצה, ושליש ורביע וזה ארבע (?) שנים שהוכרחנו להעמיד מענזא על המחי' ועל הכלכלה וכעת צריך לרחמים שיהי' חיזוק וקיום למענזא..."

במכתב אחר משנת תרצ"ט כתב רצ"ה הכהן לארגון "תומכי תורה":

"אחדשה"ט ... יקרת מכתבו הגעני וגם המאה פנגא לתלמידי הישיבה, ולוטה פה הנני שולח הקבלה ברגשי תודה בשם תלמידי תרביצא. ובגוף עניין מכתב הד"ג מ' אמת שבזמן החורף העל"ט סבלו הישיבות הרבה צרות[11] ל"ע עכ"ז בחמלת ה' אשר עוד ידו נטוי' עלינו הוחזר עטרה ליושנה ולומדים בישיבות כבתחילה ועוד ביתר עוז ותעצומות הרבה פעמים במסירות נפש והרבה עשו כרע"ק ועלתה בידן, והקב"ה יהי' בעזרתנו גם להלן... ובכן צדקו דברי הד"ג מ' ועשיתי כמבוקשו הטהורה וכתבתי לידידינו הה"ג מוה"ר שמואל זנוויל כהנא פראנקל שליט"א ראש לשכה המרכזית דמדינתנו יצ"ו שיודיעו לכהד"ג מ' קשוט דברי אמת שהישיבות עומדים על בסיס הראשונה ורק צריכים לישועה ורחמים על המחי' ועל הכלכלה".

בספרו ליקוטי צבי (על התורה), ת"א תשמ"א, נספח יומן שכתב רצ"ה הכהן בימי המלחמה. בעת הגירושים מהונגריה בשנת תש"ד (1944) הוגלה עם יהודים אחרים ובסוף הגיע לסביבות וינה שבאוסטריה. בהיותו שם באחד ממחנות העבודה, ארגן בראש השנה תש"ה, בהשכמת הבוקר, תפילה בציבור. הוא תקע בשופר שהביא עמו. באמצע התקיעות נכנס לצריף קצין גרמני עם אקדח בידו ודרש מרצ"ה הכהן להפסיק את התקיעות או שיהרגו במקום. הוא המשיך בתקיעות עד שגמר, והגרמני לא פגע בו. לאחר המלחמה שאלו בנו מדוע סיכן את עצמו בתקיעת שופר שאין בה מצוה של "יהרג ואל יעבור". על כך השיב, שהגרמנים איימו כל הזמן

10. ראה להלן צילומם המלא של שני מכתבים. בידי נמצאים עוד מספר מכתבים מתקופות שונות. במכתבים אלה מוזכרים 60, 70 ו-80 בחורים שלמדו שם.

11. בשנת 1938 החלו ההונגרים בחקיקת חוקים אנטי יהודיים והטילו הגבלות שונות על היהודים.

מכתבו של רצ"ה הכהן (תרפ"ו) ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

שהיהודים שבמחנה לא יזכו לעולם לשוב לביתם, לכן כשראה את הגרמני עם אקדח בידו "אמר לעצמו שלפחות תצא נפשו על קדושת שמו יתברך תוך קיום המצוה הגדולה של תקיעת שופר"[12].

לאחר המלחמה, עם שובו מן המחנות להונגריה, השתתף בבודאפשט בבית דין הרבני לתקנת עגונות. משם יצא לארה"ב וכיהן כרב בפטרסון ניו ג'רסי. הוא נפטר בי"ח באלול תשל"א והובא למנוחת עולמים בירושלים.

מכתב תודה ל"תומכי תורה", תרצ"ט (אוסף פרידמן)

12. ראה ליקוטי צבי, בהקדמת בני המחבר.

פרק יח

ישיבת הודאס

בכפר הודאס (Hodász) או נ״יר הודאס שליד מאטהסאלקא התישבו היהודים במאה התשע עשרה. בית הכנסת נבנה בשנת 1860. בשנת 1941 התגוררו בכפר 167 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 2,573 נפש[1].

בתקופה הראשונה היתה קהילת הודאס כפופה בענייני הרבנות לקהילת מאטהסאלקא ובמשך הזמן בחרו בני הקהילה רב משלהם.

רבה הראשון הידוע של הקהילה היה רבי אהרן ישעיה פיש. שמו מוזכר בשו״ת ערוגת הבושם, חלק או״ח, סי׳ קי״א. בשנת תר״נ (1890) ייסד ישיבה[2] בכפר הודאס.

רבי ברוך אברהם ריזל ז״ל הי״ד

הישיבה שנוסדה על ידי רבי אהרן ישעיה פיש המשיכה להתקיים בימי נכדו רבי ברוך

הרה״ג ר׳ אהרן ישעיה פיש ז״ל

הרה״ג ר׳ ברוך אברהם ריזל ז״ל הי״ד
(התמונה בידי ר׳ דוד ברקוביץ)

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 275. פרטים נוספים קיבלתי מפי ר׳ דוד שוורץ (ניו יורק, וכעת במיאמי).
2. כך מסתבר מתוך מכתב שהרב ריזל כתב לניו יורק בשפה הגרמנית. ראה להלן צילום המכתב.

אברהם ריזל. בישיבתו למדו כ-40-50 בחורים. בשנת תרצ"ז (1937) עלה בניין הישיבה באש[3]. הרב ריזל עשה מאמצים גדולים להקים את בניין הישיבה מחדש.

באחד המכתבים שכתב ל"סנטראל רליף קומיטי" בניו יורק הוא מתלונן שישיבתו עלתה באש שנתיים[4] לפני כן, וכדי להקים את הבניין מחדש הוא נכנס לחובות גדולים. הוא מבקש שינהגו בו בדרך יוצאת מן הכלל כי הרי גם ישיבתו היא יוצאת מן הכלל כשהיא מתקיימת במקום ישוב קטן שבו מתגוררים רק 30 בעלי בתים שאין ביכולתם לקיים את הישיבה.

במכתב אחר משנת ת"ש אל הרב הנקין שעמד בראש חברת "עזרת תורה" בניו יורק הוא מתאונן שלא קיבל תשובה על בקשתו הקודמת להושיט לו עזרה עבור ישיבתו. הוא מקוה שחוסר המענה למכתבו נבע רק מהשיבושים בחילופי המכתבים בדאר (הפארקערין והפאסטין") ולא מסיבות אחרות. הוא מצפה שבעתיד לא ישכחו אותו. בהמשך המכתב הוא מבקש:

"נא ונא ירחם ויחוס על צאן קדשים בני עניים שמהם תצא תורה היושבים בבהמ"ד הקר ומשימים לילות כימים בהגות בתורתנו הקדושה אשר אשרי אוזן ששומע אותם מלמדים ולומדים בנגינה נאה, אוי ואבוי רבון כל העולמים תרחם נא על עמך בית ישראל כי נפשינו פרושות ח"ו... ומאין יבא עזרינו כי כל יום צרתה מרובה משל חברו..."[5].

הרב ריזל היה קפדן ודרש מתלמידיו להתמיד בלימודים. הוא הקים מנזא כי האוכלוסיה הדלה לא יכלה לספק "אכילת ימים".

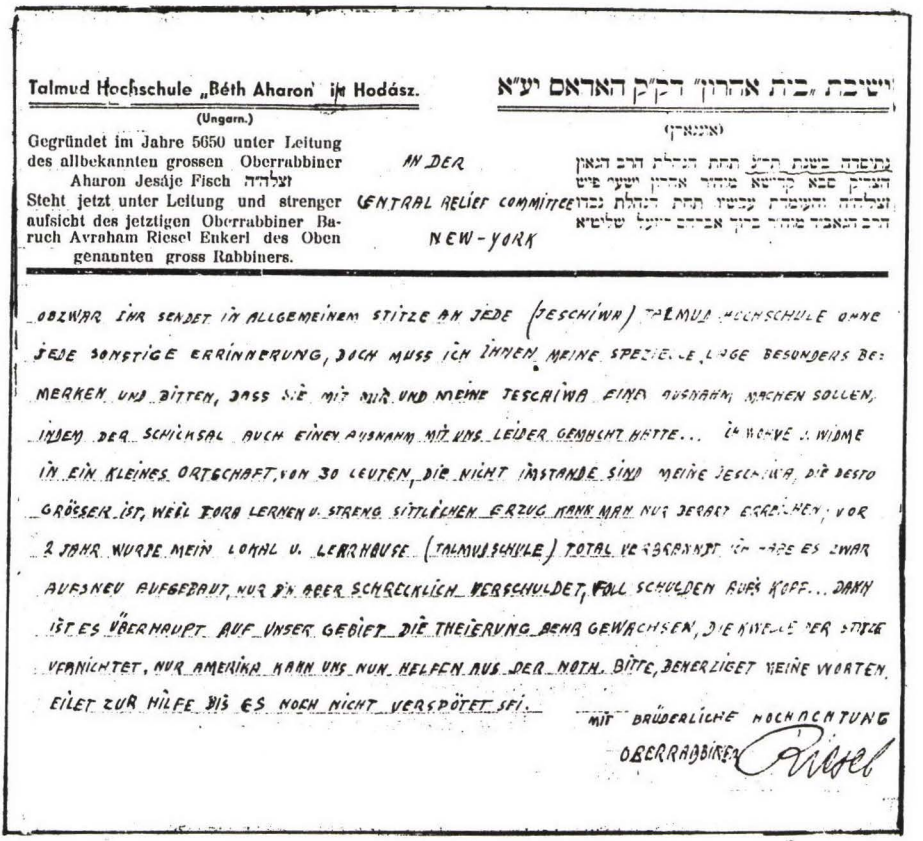
לאחר פלישת הגרמנים להונגריה הועברו בני הקהילה בעגלות לגיטו במאטהסאלקא ומשם הועברו לאוישביץ. רבי ברוך אברהם ריזל נספה שם עם אחרים מבני קהילתו. הי"ד.

— LEÉGETT EGY JESIVA MAGYARORSZÁGON. (Budapest). A Nyirség egyik zsidó hitközségét, Nyirhodászt sulyos szerencsétlenség érte. Gyujtogatásból eredő tüz elhamvasztotta az 50 tanulót magábafoglaló jesivát. A tüzeset nagy kétségbesést váltott ki a bocherek körében, akik elestek tanulási lehetőségüktől. A magyarországi zsidóság körében nagy gyüjtést rendeztek, annál is inkább, mert Risel Bernát nyirhodászi főrabbi kiváló agilitással vezeti a jesiva ügyeit.

על שריפת בניין הישיבה
(בעתון "נייפונק", 8 לאוקטובר 1937)

3. ראה העתון "נייפונק" (8 לאוקטובר 1937) שצילומו מצורף להלן.
4. על המכתב אין תאריך, כפי הנראה נכתב בשנת תרצ"ט.
5. ראה להלן צילום המכתב.

מכתבו של רב"א ריזל ל"עזרת תורה" נ.י. ראשית שנת ת"ש (ארכיון ע.ת.)

Talmud Hochschule „Béth Aharon' in Hodász.
(Ungarn.)
Gegründet im Jahre 5650 unter Leitung des allbekannten grossen Oberrabbiner Aharon Jesáje Fisch זצללה"ה
Steht jetzt unter Leitung und strenger aufsicht des jetztigen Oberrabbiner Baruch Avraham Riesel Enkerl des Oben genannten gross Rabbiners.

ישיבת „בית אהרון" דק"ק האראס יע"א
(אונגארן)
נתיסדה בשנת תרנ"ו תחת הנהלת הרב הגאון הצדיק סבא קדישא מוהר אהרן ישעי' פיש זצללה"ה והעומדת עכשיו תחת הנהלת כבוד הרב הגאון מוהר ברוך אבראהם ריזל שליט"א

AN DER
CENTRAL RELIEF COMMITTEE
NEW-YORK

OBZWAR IHR SENDET IN ALLGEMEINEM STITZE AN JEDE (JESCHIWA) TALMUD HOCHSCHULE OHNE JEDE SONSTIGE ERRINNERUNG, DOCH MUSS ICH IHNEN MEINE SPEZIELLE LAGE BESONDERS BEMERKEN UND BITTEN, DASS SIE MIT MIR UND MEINE JESCHIWA EINE AUSNAHM MACHEN SOLLEN, INDEM DER SCHICKSAL AUCH EINEN AUSNAHM MIT UNS LEIDER GEMACHT HATTE... ICH WOHNE U. WIDME IN EIN KLEINES ORTSCHAFT, VON 30 LEUTEN, DIE NICHT IMSTANDE SIND MEINE JESCHIWA DIE BESTO GRÖSSER IST, WEIL TORO LERNEN U. STRENG SITTLICHEN ERZUG KANN MAN NUR DERAD ERREICHEN; VOR 2 JAHR WURDE MEIN LOKAL U. LERRHUSE (TALMUD SCHULE) TOTAL VERBRANNT ICH HABE ES ZWAR AUFSNEU AUFGEBAUT, NUR BIN ABER SCHRECKLICH VERSCHULDET, FULL SCHULDEN AUFS KOPF... DAHN IST ES ÜBERHAUPT AUF UNSER GEBIET DIE THEIERUNG BENA GEWACHSEN, DIE KWELLE DER STITZE VERNICHTET, NUR AMERIKA KANN UNS NUN HELFEN AUS DER NOTH. BITTE, BENERZIGET MEINE WORTEN EILET ZUR HILFE BIS ES NOCH NICHT VERSPÖTET SEI.

MIT BRÜDERLICHE HOCHACHTUNG
OBERRABBIRER Riesel

מכתבו של רב"א ריזל ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק יט

ישיבת הוידו-בֶּסֶרמִין

העיר הוידו-בסרמין (בהונגרית: Hajduböszörmény, במקורות יהודיים: בוסרמין או בעסערמין) נמצאת במרחק של 12 ק"מ מדברצן. האיזור עשיר בשדות וביערות, והשלטונות המקומיים מנעו מזרים להתישב שם כדי שלא להפחית מעשרם של בני המקום. יהודים אחדים הצליחו להתישב במקום בראשית המאה התשע עשרה ורק לאחר מלחמת השחרור של הונגריה ב-1848 גדל הישוב היהודי במקום.

בית הכנסת נבנה בשנת 1863. בימי פילוג הקהילות בשנת 1869, נשארה בוסרמין במסגרת הקהילות האורתודוקסיות. במרוצת השנים הוקם גם מניין ספרדי חסידי. בשנת 1941 התגוררו בבוסרמין 934 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 30,409 נפש[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי אהרן פריד ז"ל, חתנו של בעל "שמן רוקח". הוא למד בישיבתו של החת"ס סופר. תחילה היה רב במֶאזוצ'אט ואחר כך נתקבל לרבה של בוסרמין. הוא חיבר מספר ספרים: "אומר לציון", "צל הכסף", "שו"ת מהרא"פ", "זקן אהרן על התורה"[2].

הרה"ג רבי יעקב יוסף גינז ז"ל

רבי יעקב יוסף גינז נולד בשנת תרי"ד בקהילת יאנקוביטש לאביו ר' שמעון גינז. בצעירותו למד בישיבתו של רבי משה כץ אב"ד טרבישוף. במשך השנים למד בישיבות נוספות. מפאת מחלת עיניים אסרו רופאיו לקרוא מתוך ספרים ואחד מחבריו הקריא לפניו את הגמרא. לאחר שנתרפאו עיניו למד עוד כ-4 שנים בישיבתו של המהר"ם שיק בחוסט.

לאחר נישואיו ישב שנים אחדות בסיגט סמוך על שלחן חותנו וניהל ישיבה על פי שיטתו של המהר"ם שיק. בימי שבתו בסיגט התקרב לבעל ייט"ב לב ולחסידות סיגט. לאחר שחותנו ירד מנכסיו הסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות בהעיו-טשאבא (Hejőcsaba) שליד מישקולץ. שם ישב כתשע שנים וניהל ישיבה[3].

בשנת תרנ"ו נתקבל לרבה של בוסרמין[4]. כאן הקים את ישיבתו מחדש ולפני מלחמת העולם הראשונה למדו בה קרוב למאה בחורים. בזמן המלחמה נצטמצם מספרם ונותרו אצלו

1. ראה P. Kardos, Adalékok a hajduböszörményi zsidóság történetéhez, Debrecen 1949. ; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 264-266.
2. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו שו"ת מהרא"פ, מונקאטש תרנ"ג, ובהקדמה לספרו זקן אהרן, מונקאטש תרס"ד.
3. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו הרי בשמים על בראשית ושמות, בודפשט תרפ"ז. כמו כן נמסרו לי פרטים מפי תלמידו ר' יהודה לייב קליין (ירושלים).
4. תאריך זה נמסר לי מפי ר' יהודה לייב קליין. במקורות אחרים נאמר שבא לבסרמין בשנת תרנ"ב. ראה אהלי שם, עמ' 221; מליצי אש, כרך ב', בחלק ההשמטות ומילואים, לאחר חודש אלול, אות רצ"ט, דף קי"ד.

הרה"ג ר' יעקב יוסף גינז ז"ל
(התמונה לפי ציורו של ר' יהודה קליין)

רק כ-30 בחורים. תכנית הלימודים היתה לפי השיטה שנתקבלה בשאר ישיבות הונגריה, היינו "שיעור עיון" ו"שיעור פשוט". ביום חמישי לימד רבי יעקב יוסף גינז חומש ורש"י. בלמדו את פרשת בא נהג להסביר את חישובי הלוח העברי ועיבור השנים. לאחר אחד משעוריו בא אליו בחור למחרת היום והראה לו שהצליח בכוחות עצמו להרכיב לוח שנה. רי"י גינז היה בקי גדול בדקדוק ונהג להסביר את כל ענייני הדקדוק המובאים ברש"י. לפעמים נהג לצאת לטיול עם תלמידיו ובדרכו הסביר את טעמי המקרא וכללי הדקדוק. בבחינה דרש מתלמידיו כל שבוע לדעת שני דפי גמרא בעל פה.

רבי יעקב יוסף גינז היה אדם בעל אופקים רחבים והיה מקובל מאוד על השלטונות. היתה לו נטיה לחסידות, ונטיה זו גברה אצלו בשנותיו האחרונות. הוא נפטר בה' בניסן תרפ"ה.

רבי יהושע ציטרון ז"ל

לאחר פטירתו של רי"י גינז נתקבל לרבה של הקהילה חתנו רבי יהושע ציטרון. הוא היה בעל הופעה נאה, דרשן ונואם בחסד. הוא המשיך לנהל ולטפח את הישיבה. בה בשנה שנתמנה לרב פנה לחברת "תומכי תורה" בניו יורק לקבלת תמיכה.

במכתבו משנת תרפ"ה הוא מודה על העזרה שקיבל מהחברה ומציין שבישיבתו לומדים 41 בחורי ישיבה "ורובם ככולם המה בני עניים ודלים שאין להם לשלם לבית מלון ולבחור שילמד עמהם". לפי תוכן מכתבו אכלו ברובם סעודת "ימים" אצל בעלי הבתים. אבל היו כאלה שלא השיגו אכילת "ימים" לכל השבוע. בהמשך מכתבו הוא מתאר את ההוצאות הגדולות שעומדות לפניו לצרכי קניית עצים להסקת התנורים בבית המדרש בחורף. מהכספים שקיבל מחברת "תומכי תורה" קנה לתלמידיו העניים גם נעליים ובגדים[5].

5. ראה צילום המכתב להלן. בפנקס קהילות הונגריה, עמ' 266 נאמר שרבי יהושע ציטרון נתקבל לרבה של בוסרמין בשנת 1928. ממכתב המובא להלן מתברר שכבר בשנת תרפ"ה (1925) הוא נקרא אב"ד בוסרמין.

בשנים האחרונות לפני השואה לימד רבי יהושע ציטרון שיעור עיון פעמיים בשבוע ופעם בשבוע לימד יו"ד. את השיעור הפשוט לימד רבי מאיר ברוין בעל בית תלמיד חכם. לעתים קרובות נוכח רבי יהושע ציטרון בשיעוריו של רבי מאיר ברוין, והיה מעיר אי אלו הערות באמצע השיעור. אחר הצהריים חזר רבי מאיר ברוין עם בחורי הישיבה על כל חומר הלימוד וישב אתם בבית המדרש של הקהילה (הקלויז) והיה משיב לשאלותיהם של הבחורים שהתקשו בלימודיהם[6].

רבי יהושע ציטרון היה דייקן וקפדן. בבחינות דרש גם הוא מתלמידיו שידעו את כל דברי הגמרא בעל פה. לגבי רש"י והמפרשים דרש רק את ידיעת תוכן דבריהם. בבחינה היה שואל את תלמידיו גם על החידושים שחידש בעת שיעוריו. את תוצאות הבחינה נהג לרשום בפנקסו. רבי מאיר ברוין העדיף שהבחורים יבחנו מתוך ספר פתוח, כי הוא העדיף את ההבנה על השינון בעל פה.

רבי יהושע ציטרון היה על פי מנהגיו רב אשכנזי, אבל גם הוא נטה לחסידות ברוח ספינקא ובעלז.

בערב חג השבועות תש"ד נכלאו יהודי בוסרמין בגיטו שהוקם ליד בית הכנסת, ומשם הועברו לגיטו שבדברצן. מדברצן הועברו בחלקם לאוישביץ ובחלקם למחנות שבאוסטריה. רבי יהושע ציטרון ניצל מהמחנות באוסטריה וחזר לאחר המלחמה להוידובסרמין. משם נתקבל לרב בשופרון ואח"כ לרב בבודפשט.

6. הפרטים על הישיבה בימי רבי יהושע ציטרון נמסרו לי מפי תלמידו ר' נחמן זאב קליין, ירושלים.

יהושע ציטרון
אבדקק ה' בסעדטון יע"א.

מכתבו של ר' יהושע ציטרון (תרפ"ה) ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

פרק כ

ישיבת הוידו-הודהאז

העיירה הוידו-הודהאז (Hajduhadház) שוכנת כ-10 ק״מ מהעיר הגדולה דברצן. עד שנת 1840 לא התירו ליהודים להשתקע בה, אם כי כמה משפחות יהודיות מיוחסות הצליחו להתישב בה. מאחר והאיזור ברובו הוא איזור חקלאי עסקו גם היהודים בחקלאות, בגידול ירקות ובתעשיית שימורים. בשנים האחרונות התפרנסו ממסחר וממלאכה. בעת פילוג הקהילות בשנת 1869 נשארה הקהילה במסגרת הקהילות האורתודוקסיות. בית הכנסת נבנה בשנת 1898. עד אז התפללו בבתים פרטיים. בשנת 1941 התגוררו בה׳-הודהאז 471 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 12,540 נפש[1].

הרב הראשון בקהילה היה רבי משה צבי פרידמן[2], אבל הישיבה נוסדה על ידי רבי יצחק רוזנברג והיא נתקיימה עד השואה.

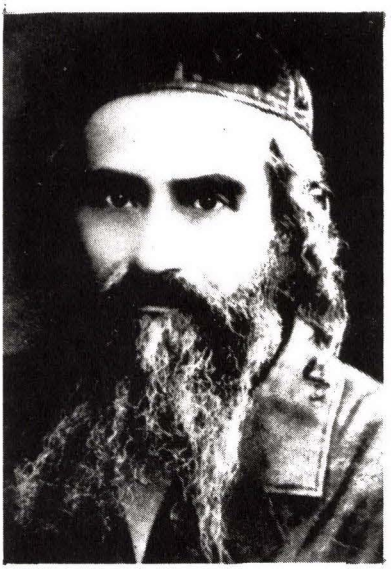
הרה״ג רבי יצחק רוזנברג ז״ל

רבי יצחק רוזנברג נולד בשנת תר״כ לאביו רב יוסף יוזפא אב״ד פושפוק-לודאני. את עיקר תורתו קיבל ר״י רוזנברג מאביו ורק שנה אחת למד בישיבתו של בעל ״קול אריה״ בברגסאז. מלבד התמדתו בגפ״ת ובסוגיות הש״ס למד בנעוריו בעל פה תנ״ך ואגדות הש״ס. מספרים שזקן אחד מחכמי פושפוק-לודאני אהב לשוחח עם הנער בדברי תורה. פעם שאלו פסוק בתנ״ך והנער יצחק התקשה להשיב לו. אמר לו אותו זקן: ״הנך צורבא מדרבנן ועם הארץ מדאורייתא״. הערה זו הניעה אותו לשקוד יומם ולילה וללמוד את התנ״ך כולו בעל פה. ברבות הימים הפליא את שומעיו בדרשותיו, כאשר תיבל את אמרותיו בפסוקים ובקטעים שלמים שציטט מתוך התנ״ך ומתוך אגדות הש״ס.

לאחר שמילא את כרסו בש״ס ובפוסקים הוסמך לרבנות על ידי רבי מנחם מנדל פאנעט אב״ד דעש, על ידי רבי משה הרש פוקס אב״ד גרוסוורדיין, על ידי רבי יצחק אייזיק פרידמן ועל ידי רבי יוסף יוזפא[3].

לאחר שנשא לאשה את בתו של רבי ברוך בנדיט ליכטנשטיין, בנו של רבי הלל מקולומיאה, היה סמוך על שלחן אבי חותנו רבי הלל מקולומיאה שנים רבות. תקופה זו הטביעה את חותמה על דמותו הרוחנית של ר״י רוזנברג.

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 267-269.
2. הוא מוזכר כמורה צדק בהודהאז בשו״ת מהר״ם שיק, חלק יו״ד, סי׳ ל״ד, ס״א, קי״א, ר״א.
3. ראה בהקדמה לספרו גבורות יצחק, ירושלים תשכ״ז, וראה ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, חלק ב, ברוקלין תשל״ט, עמ׳ קס״ח-ק״פ. פרטים חשובים נמסרו לי מפי נכדו ותלמידו הרב יוסף יוזפא רוזנברג (אפרתי) מפרדס חנה.

הרה״ג ר׳ יצחק רוזנברג ז״ל

בשנת תרמ״ד בהיותו בן עשרים וארבע שנים נתקבל לרבה של הוידו-הודהאז. שנים אחדות לאחר בואו לשם ייסד ישיבה שנתקיימה כ-60 שנה תוך כדי הפסקות של שנים אחדות בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה. לאחר שהשיא את בתו הבכירה, בשנת תרס״ו, עזר לו חתנו רבי מרדכי הופמן בניהול הישיבה. בישיבה למדו כ-40-50 בחורים. הלימוד היה מבוסס בעיקר על סברות הראשונים. בזמן המלחמה נסגרה הישיבה רשמית אך למעשה נשארו שם בחורים אחדים שהמשיכו בלימודיהם. הישיבה נתמכה על ידי בעלי הבתים בהודהאז ועל ידי היהודים הכפריים שתרמו תוצרת חקלאית למען המנזא. בהשפעתו של ר״י רוזנברג רכש לו כל צעיר יהודי בהודהאז חינוך יהודי וידע ללמוד דף גמרא. ר״י רוזנברג התנגד להקמת בית ספר יהודי במקום, מתוך נימוק שרוב המורים היהודיים שמלמדים בבתי ספר הם אפיקורסים, על כן מוטב שילד יהודי ילמד לימודים כלליים מפי גויים ולא מפי מורה יהודי שאינו מאמין ושתהיה לו השפעה שלילית גדולה יותר על הילד מאשר השפעתו של המורה הלא יהודי. את קהילתו ניהל לפי העיקרון שקבע החת״ס ״חדש אסור מן התורה״[4].

חיבה יתירה גילה הר״י רוזנברג לצמחים למיניהם ולגידולי האדמה. בחצר ביתו גידל ירקות, ענבים ופרחים. הוא נהג לומר שאת הפרחים יש לגדל לשם הידור מצות סוכה ולאחר מכן אפשר להנות ממצוה זו במשך כל השנה[5]. בסוף ימיו כהו עיניו, ונכדיו ותלמידיו קראו לפניו מתוך מסכתות הש״ס ועדיין חידש חידושים נפלאים. לפעמים ביקש את נכדו הרב יוסף יוזפא רוזנברג שיביאו סמוך לגדר כדי שיוכל לגשש ולמשש בידיו את הענבים הגדלים ומשתרגים על הגדר.

בימי השואה הועבר לאוסטריה ונספה שם בי״א בחשון תש״ה. לאחר המלחמה הועלו עצמותיו לארץ ישראל ונטמנו בבני ברק.

4. מתוך ההקדמה לספרו גבורות יצחק ומפי נכדו ותלמידו הרב יוסף יוזפא רוזנברג.
5. מפי נכדו הנ״ל.

הרה"ג רבי עזריאל יהודה לייבוביץ

הישיבה, שכמעט פסקה להתקיים בימי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה, חידשה את פעילותה ביתר שאת בשנת תר"צ על ידי רבי עזריאל יהודה לייבוביץ, חתנו של ר"י רוזנברג.

רבי ע"י לייבוביץ נולד בשנת תר"ע בפאקש לאביו הר"ר יעקב הי"ד. בשנת תרפ"ד נסע ללמוד בישיבתו של בעל "קרן לדוד" בסאטמר. לאחר מכן למד שלש שנים וחצי בישיבתו של בעל "לבושי מרדכי" במאד. פעם נסע בעל "לבושי מרדכי" מחוץ לעיר והטיל על תלמידו החביב רע"י לייבוביץ ללמד את השיעור במקומו. תפקיד זה הוטל על רע"י לייבוביץ למרות שהיו בישיבה בחורים רבים מבוגרים ממנו. בשנת תרפ"ח הוסמך לרבנות על ידי רבו ממאד וכן על ידי רבי שמעון סופר רבה של פאקש. בשנת תרפ"ט נשא לאשה את בתו של ר"י רוזנברג ושנה לאחר מכן חידש את פעילותה של הישיבה[6].

הרה"ג ר' עזריאל יהודה לייבוביץ בצעירותו

ההצעה לחדש את פעילותה של הישיבה הועלתה על ידי בעלי הבתים בהודהאז. רע"י לייבוביץ היסס תחילה להענות לבקשתם. אולם רבו בעל "לבושי מרדכי" ציוה עליו לחדש את הלימודים בישיבה באמרו שאם מסוגל היה ללמד שיעורים בהיותו בחור ישיבה במאד אין לו מה לחשוש ללמד בישיבה בהודהאז. הוא נענה לעצת רבו ובשנת תר"צ, בהיותו בן תשע עשרה וחצי שנים החל בניהול הישיבה בהודהאז. רבו גם יעץ לו להתחיל את לימודיו בישיבה בפרק "כיצד מברכין על הפירות", כי כאן יסודות היהדות בחיי יום יום ולתכלית זו צריכה לחנך הישיבה.

6. בהקדמה לספר גבורות יצחק נפלה טעות וכתוב שהרב עזריאל יהודה לייבוביץ פתח את הישיבה בשנת תרצ"ט. הפרטים שמובאים כאן ובהמשך נאמרו לי מפי הרב יוסף יוזפא רוזנברג ומפי תלמיד אחד שהיה ונשאר מקורב לרב עד עצם היום הזה וביקש להשאר בעילום שם.

ישיבת הוידו־הודהאז לפני המלחמה

בישיבה למדו בממוצע כ-60-70 בחורים והיו זמנים שלמדו בה כתשעים בחורים. בימות החול פעלה מנזא ושם אכלו רוב הבחורים, בשבתות אכלו כולם אצל בעלי הבתים. הבחורים שלמדו בהדרכת "חזור בחור" למדו במשך היום באכסניותיהם ורק לקראת השיעור של הרב באו לבית המדרש. הבחורים שלמדו בעצמם ("שיעור גייערס") ללא הדרכת "חזור בחור" למדו כל היום בבנין בית המדרש.

בשיעור פשוט לימד רע"י לייבוביץ גפ"ת עם רא"ש, רי"ף, ר"ן, מהרש"א ומהר"ם. בשיעור עיון (סוגיות) לימד כל "זמן" מספר סוגיות בנושאים הקשורים זה בזה. למשל, בזמן אחד לימד את הסוגיות: טעם כעיקר, היתר מצטרף לאיסור, טיפת חלב, ובזמן שלאחר מכן לימד: מודה במקצת, טענו חיטין והודה בשעורין, חמשה נשבעים ונוטלים, ובזמן שלישי לימד: נותן טעם לפגם, דבר שיש לו מתירים, קיבה וכו'. סוגיות אלה לימד עם כל המפרשים ראשונים ואחרונים כולל אחרוני אחרונים. לעתים שילב בלימוד הסוגיות גם תשובות של בעל "נודע ביהודה", בעל "חת"ם סופר" ושל אחרים. בלימוד הסוגיא נהג לומר גם כל פעם "פשעטיל" (פלפול) ולאחר מכן הפריך את דברי הפלפול שאמר, כי רצה להראות לתלמידיו שהדרך הטובה ביותר ללימוד היא על פי שיטת הראשונים ועל פי דרך הפשט. רע"י לייבוביץ לימד גם שיעור באו"ח עם מגן אברהם ומחצית השקל. שיעור מיוחד לימד בחושן משפט עם בחורים שהיו מעל לגיל 20 שנה. בחורים מצטיינים אלה אכלו במנזא בחינם, והנהלת הישיבה דאגה להם לאכסניות ללא תשלום. חומש ורש"י למדו הבחורים בעצמם ונבחנו על כך בשבת אחר הצהריים. רע"י לייבוביץ דרש מתלמידיו לדעת גם את פרושי הדקדוק שברש"י. בסוף זמן הלימוד נתקיימה חזרה כללית ובחינה על כל הגמרא שהבחורים למדו במשך הזמן. בבחינות אלו חייבים היו לדעת את הגמרא כולה בעל פה.

אישיותו וגישתו החינוכית של רע"י לייבוביץ

רבי ע"י לייבוביץ נהג כרב אשכנזי ושמר על מסורת אבותיו. בכל זאת היה מקורב ומקובל אצל כל האדמו"רים. תלמידיו שלומדים אצלו עד היום, נוטים לחסידות.

בכל התנהגותו ואורח חייו הצטיין כדייקן וכקפדן. הוא דרש מעצמו הרבה ודרש הרבה מתלמידיו. הוא נהג לישון כ-3-4 שעות בלילה והיה קם בחצות הלילה ולמד עד שעת התפילה בבוקר. מתלמידיו ה"שיעור גייערס" (אלו שלמדו בעצמם ללא מדריך) דרש להימצא בבית המדרש משעה רבע לארבע בבוקר ולהתחיל בלימודיהם. מן הצעירים יותר שלמדו באכסניות בהשגחת מדריך דרש לקום בשעה ארבע בבוקר ללימודיהם. הרב עצמו נהג לבקר באכסניות לראות אם הבחורים קמו בזמן. עד היום נוהג הוא להכנס לפנימיה שבויליאמסבורג כשלש פעמים ביום לראות את מעשיהם של תלמידיו.

את כח התמדתו בלימודים ניסה לטעת גם בלבות תלמידיו. לתלמידים שלא התמידו בלימודיהם נהג לומר: "גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא למשחית" (משלי כ"ח, כ"ד; וראה ברכות ל"ה ע"ב). בחור ישיבה שמקבל כסף מהוריו על מנת ללמוד ואינו לומד הרי הוא גרוע מגזלן, כי גזלן מעשיו גלויים וידועים ובחור שאינו לומד מרמה את עצמו ומוליך שולל את הוריו. בבחינות החמיר מאד רע"י לייבוביץ. פעם ראה, שבחור בא במבוכה ואינו יודע מאין יבוא עזרו וציפה שמישהו ילחש לו את התשובה. אמר לאותו בחור בבדיחותא: "ויפן כה וכה וירא כי אין איש" "וירא קען נישט" (ראה כי אינו יודע). שיטתו היתה "זרוק מרה בתלמידים" ותפיסתו היתה "חוסך שבטו — שונא בנו (=תלמידו) ואוהבו שיחרו מוסר". בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד היה מציין שהזמן הוא הנכס היקר ביותר של האדם בימי נעוריו ויש לנצלו ללימודים עד תומו. הוא דרש מתלמידיו שלא יגררו אחר סיפורי מעשיות ודברי הבל. הוא אסר

ישיבת הוידו־הודהאז אחר המלחמה (תש״ו) הבחורים ברובם מניצולי השואה
במרכז יושב רבי עזריאל יהודה לייבוביץ

עליהם לשוטט ברחובות כדי שלא יתפסו למחשבות זרות. בנאומים אלו עמד על הלכות דרך ארץ ונימוסין בין אדם לחברו. הוא דרש מהם להקדים ברכת שלום לכל אדם ואפילו לגוי פשוט ביותר, כדי שכולם ידעו ויראו את ההבדל בין בחור שמתחנך ברוח התורה לבין צעירים שמבלים את זמנם שלא במסגרת תורנית.

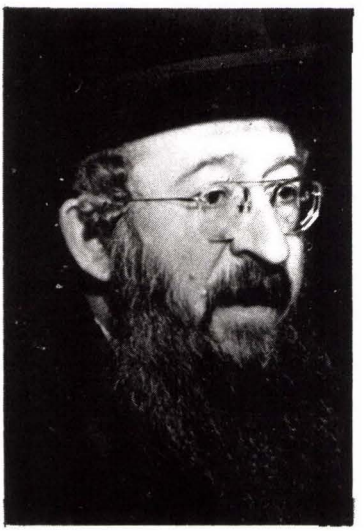
בלילי שבתות ניהל שלחן ולמד עם תלמידיו חומש עם רמב״ן ואור החיים. לאחר זמירות וברכת המזון רקדו הבחורים ושרו ״רננו צדיקים״. בתום הריקודים נשארו בביתו הבחורים המופלגים ונשאו ונתנו עמו בדברי ״פני יהושע״ לשיעור פשוט, שלמדו במשך השבוע.

רע״י לייבוביץ נודע כבר אז כאיש העקרונות ואיש היושר. בתקיפות ובעקביות שמר בקהילתו על מנהגי ומסורת החתם סופר. גם האוכלוסיה הנוצרית והשלטונות המקומיים רחשו לו כבוד רב. הם נהגו להזמינו לקבלות פנים בעיר והוא היה מנצל מעמד זה להשיג טובות הנאה ליהודים שהיו זקוקים לכך. כמו כן עמד בקשרים עם שלטונות הצבא והשפיע עליהם שישחררו את החיילים היהודים שמשרתים באיזור זה לקראת ימים טובים ושבתות.

בימי השואה הובל הרב לייבוביץ לאוסטריה והגיע למחנה הריכוז בטרזיאנשטדט. לאחר שניצל בימי השואה חזר להודהאז וניהל שם במשך שנה ישיבה עם 50 בחורים בערך. מהודהאז נדד לטאנג׳יר, לצרפת ובסוף התישב בארצות הברית ונתקבל לרבה של קהילת ״בני ישראל״ בניו יורק. משם נתקבל ל״קהילת וינה״ בויליאמסבורג שבברוקלין ומנהל שם עד היום את אחת

הישיבות הגדולות המונה כ-150 בחורים. כמו כן הוא עומד בראש כולל של 18 אברכים. לכבוד גדול נחשב היום להמנות בין תלמידי ישיבת הודהאז בויליאמסבורג.

לאחר המלחמה ניהל תקופה מסוימת את הישיבה בהודהאז רבי מרדכי גרינפלד בן ר' אברהם. הוא היה בן אחיו של המהרש"ג. לפני המלחמה גר בטעגלאש. בהיותו שם בעל בית תלמיד חכם ניהל ישיבה עם מספר בחורים. כאמור, לאחר המלחמה ניהל ישיבה בהודהאז. משם נדד עם ישיבתו לנירעדהאזא. לאחר שנתקבל כראב"ד בבודפשט עברה הישיבה לוואדקערט.

הרה"ג ר' עזריאל יהודה לייבוביץ בויליאמסבורג

פרק כא

ישיבת ואידאצ׳קה

בכפר ואידאצ׳קה (Vajdácska) שבקרבת העיר שארושפאטאק התישבו היהודים הראשונים במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה. בשנת 1930 התגוררו בכפר 60-70 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 2000 נפש בערך.

בתחילה היתה הקהילה כפופה לקהילת שארושפאטאק, ובשנת 1930 נעשתה עצמאית. לואידאצ׳קה היה גם "גליל" שכלל שבע קהילות שבסביבה. אנשי ה"גליל" נהגו לבוא לשבתות ולחגים לואידאצ׳קה[1].

תולדותיה של קהילת ואידאצ׳קה היו קצרות ימים. רבה היחידי של הקהילה בכל תקופת קיומה היה רבי ישראל אפרים פישל רוט, שכיהן כאב"ד הקהילה משנת תר"צ (1930) עד ימי השואה, בשנת תש"ד.

הרה"ג ישראל אפרים פישל רוט (ראטה) זצ"ל הי"ד.

ריא"פ רוט רכש את עיקר לימודו בבית אביו השו"ב ר׳ שמואל יעקב רוט בעיר קליינוורדיין. אביו היה בר אוריין ומחבר מספר ספרי קודש: "דבר שיר" (קליינורדיין תרפ"ד), "שיר חדש" (קליינוורדיין תרצ"א) ו"שיר ידידות" (ניו יורק תשט"ו)[2].

במרוצת השנים למד ריא"פ רוט בישיבתו של המהרש"ג בסנמיהאלי והוסמך על ידו לרבנות. כמו כן קיבל היתר הוראה מרבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי" בה׳-מאד.

לאחר נישואיו התגורר שנים אחדות כבעל בית בקהילת אויהעל ולימד שם שיעורים אחדים בישיבתו של רבי דוד מייזליש. בשעה שנתקבל לרבה של ואידאצ׳קה עברו עמו מספר בחורים מאויהעל. ספסלי הישיבה נתרבו על ידי בואם של בחורים מן הסביבה. הישיבה מנתה כ-25-30 בחורים.

שיטת לימודו ותכנית הלימודים בישיבה היתה על פי הדרך המקובלת בשאר ישיבות הונגריה. כמו כן נהג ריא"פ רוט ללמד פרק מתוך ספר משלי לפני כל "שיעור עיון" או "שיעור פשוט". מלבד היותו למדן מופלג וחריף בש"ס ובפוסקים היה גם בקי גדול בכל ספרי התנ"ך, כי בילדותו חינכו אביו ללמוד כל יום לפחות פרק אחד בתנ"ך.

בשיעורי גפ"ת, כאשר נתקל באחד הפסוקים מן התנ"ך או בציטוט ממשנה או גמרא ממקור אחר, דרש מתלמידיו לבדוק את המקור בכתובים עצמם. באותה הזדמנות ביקש מתלמידיו שלא להסתפק בבדיקת הפסוק הבודד או קטע קטן מתוך המשנה והגמרא, אלא ביקשם לעיין בפרק

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 279.
2. הנוטריקון של שי"ר: שמואל יעקב רוט. הפרטים ליקטתי מפי תלמידו ר׳ משה וולף וייסברג ומפי בנו ר׳ חיים אלטר רוט.

התנ"ך במלואו ובדף הגמרא במלואו. הוא עצמו נהג לבדוק את המקור בכתובים במלואם, אם כי ידע לצטט בע"פ פרקים שלמים בתנ"ך ודפי מסכתות רבים.

רוב הזמן ישב בבית המדרש ולמד לעצמו בהתמדה רבה. לימודו בבית המדרש, ולא בביתו, שימש לתלמידיו דוגמא להתמדה בלימודים.

בעת מתן שיעוריו שילב כל הזמן דברי מוסר הנוגעים לחיי יום יום. כאשר השגיו של תלמיד מסוים לא השביעו את רצונו נהג לדבר עמו ברכות, בלי לפגוע בו.

בדאגתו לתלמידיו היה כאב הרחמן. הרבנית ראתה לעצמה זכות גדולה לבשל לבחורי הישיבה אוכל חם וטרי מדי יום ביומו. מספר בחורים אכלו "אכילת ימים".

הישיבה התנהלה ברוח חסידית וביחוד ברוח חסידות מונקאטש. ריא"פ רוט נהג לטבול יום יום במקוה גם כשמימי המקוה היו קרים בימי חורף עזים. לפעמים ביקר בקהילות חסידיות אחרות ודרש בפני קהל המתפללים. דרשותיו עוררו התלהבות גדולה כי הוא היה דרשן מעולה בבחינת "פה מפיק מרגליות"[3].

בשנת תרצ"ח, לרגל האירועים הפוליטיים של חיסול צ'כוסלובקיה, נסגרה הישיבה, כי הכפר היה קרוב לגבול צ'כוסלובקיה. בשנת ת"ש נפתחה הישיבה מחדש והלימודים נתקיימו בה כשנה עד שנסגרה שנית.

בהתקרב השואה רצה ריא"פ רוט להסיח את דעתו מפגעי הזמן ושקע בלימוד התורה ביתר שאת וכן התמסר לפרסום ספריו וספרי סבו. הוא השאיר אחריו את הספר "אהל אפרים"[4] ואת הספר "אור ישראל"[5]. ספרו "אור ישראל" נדפס בעיצומה של המלחמה במישקולץ בשנת תש"ד (כפי שהמחבר מציין שנת "**נר תמיד**"). היה זה מאחרוני הספרים שהודפסו בהונגריה לפני התחלת הגירושים לאוישביץ. ריא"פ רוט הרהיב עוז ורשם בהקדמה לספרו על מעללי הנאצים. להלן קטע מתוך דבריו:

"אריה שאג מי לא ירא, ארי' נוטריקון אֵלוּל רֹאש השנה יוֹם הכפורים הוֹשענא רבה ובפרט בשנה זו מי לא ירא מן "שאגת" (בגמטריה תש"ד) "אריה" אחר שכבר לקינו בכפלי כפלים שנשפכו דמי רבבות מישראל כמים ע"י מיתות משונות ר"ל ילדים בחיק אמותם דמי כלות וחתניהם ואבות ובנות ר"ל מי בחרב ומי במים ומי ברעב ואחר כל אלה בן דוד לא בא ע"כ צריכים אנו להתאמץ בתשובה שלמה".

בהגיעו לאוישביץ עברו עליו ימים קשים ביותר. ברב צדקתו וברב תמימותו לא היה מסוגל לתפוס שבני אנוש מסוגלים להקים מחנה כמו אוישביץ לצרכי השמדה. הוא הועסק בעבודת פרך עד שהגיע לאפיסת כוחות והיה חשש לחייו. בהשפעתו של הרב יהושע משה אהרנסון הסכים אחד מאנשי הקאפו להעבירו לעבודה קלה יותר. קבוצת עבודה זו נהנתה גם מאוכל טוב יותר שכלל מנת מרק יומי מהמטבח הטרף של אנשי הס.ס. ריא"פ רוט סירב לאכול מן המאכלים האסורים והסתפק באכילת פרוסות לחם אחדות ליום[6]. הוא היה יחידי בין אלפי יהודים שמסר את נפשו להזהר מאכילת מאכלים אסורים אף על פי שזה היה כרוך בסכנת נפשות.

3. ראה ירחון בית יעקב, גליון 198/197 (תשל"ו) בחלק צרור מכתבים, "הגיבור של הסיפור דין תורה באוישביץ".
4. הספר נספח לספר הדרשות "בית היוצר" (מישקולץ תרצ"ח) מזקנו רבי יואל צבי רוט אב"ד ור"מ בקהילת חוסט. בעל "שם הגדולים לגדולי הונגריה", חלק שלישי, עמ' 435 סעיף 312, טעה וקרא לספרו של ריא"פ רוט בשם "אהל אברהם". על טעות זו חזרו גם עורכי פנקס קהילות הונגריה, שם.
5. גם ספר זה נספח לספר של זקנו הנקרא "יוצר אור" (תש"ד).
6. ראה יהושע אייבשיץ, בקדושה ובגבורה, ת"א תשל"ו, עמ' 28-33, בקטע "דין תורה באוישביץ".

בשעת נסיגת הגרמנים מפולין, כשנערך "מצעד המות" הרגלי של היהודים, נלקחו אלפי יהודים לאחד היערות בקרבת העיר גלייביץ ונורו שם למות בח' בשבט תש"ה. בין המומתים היה גם ריא"פ רוט ז"ל. הי"ד.

ב"ח

ספר

יוצר אור

חידושי חנוכה בפנינא דכבתה פלפולים עמוקים. ותתעטף פארותיו ברורש ואנדה מדבש מתוקים. דרכי מוסר ועבודה בפנים מסבירות, חקוקים

מאת חרב הגאון הצדיק הספורסם מופה"ד רבים הלכו לאורו מוצ"ק הצ"ץ

כקש"ת מרן יואל צבי ראטה זצוקלה"ה

האב"ד ור"מ דק"ק תיסט והגליל יצ"ו (ושמ"כ)

בעמ"ח ספר שו"ת בית היוצר ב"ח על ד' חלקי ש"ע

וספר דרשות בית חיוצר ושא"ם

ובשולי הוריעה הוספתי איזה פלפולים ודרוש ודברי אגדה אשר העירו בעיוני בחכלת ד' עלי ונתעוררתי מתוך דבריו הקדושים סדי עסקי בסידור תכתבים וכו תמצא

מ"ד אופנים

לפרש המימרא בדברי הש"ס (שבת כ"א ע"ב) אמרוהו רבנן קמי' דאביי משמי' דר' ירמי' ולא קיבלה ומשמי' דר' יוחנן וקבלה וקראתים בשם

אור לישראל

מאתי נכר המחבר הצעיר באלפי ישראל וברכבות אפרים

הק' ישראל אפרים פישל ראטה

אב"ד ק"ק זיחרישאקא וחגלל יצ"ו

המו"ל ספר דרשות בית חיוצר ובעמ"ח אהל אפרים

שנת נר תמיד לפ"ק

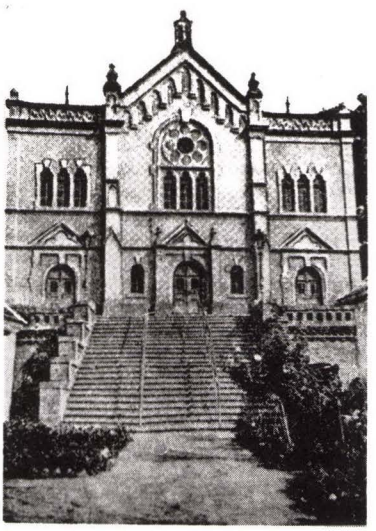
הספר הודפס בשעת המלחמה בשנת תש"ד

פרק כב

ישיבת טאב

בעיירה טאב (Tab) שבמחוז שומוג' התגוררו בשנת 1941 כ-500 יהודים בתוך אוכלוסיה של 4,251 נפש. היהודים הראשונים התישבו בטאב בראשית המאה ה-18. בבית העלמין מצויות מספר מצבות ממחצית המאה ה-18. ארכיון הקהילה עלה באש בדליקה שפרצה בשנת 1886. הקהילות בסביבת טאב היו ברובן ניאולוגיות, אבל בטאב עצמה התנהלה הקהילה ברוח אורתודוקסית כי חלק ניכר של הצעירים למדו בישיבות פרשבורג ורכניץ ובשובם משם הביאו עמם רוח דתית. יהודי טאב התפללו תחילה בכמה בתי תפילה שבעיירה ורק בשנת 1897 נבנה בית כנסת מפואר על ראש גבעה. מדרגות רחבות ידיים הובילו אל בית הכנסת במעלה הגבעה[1].

בשנים 1821-1830 כיהן כרבה של הקהילה רבי יוסף יצחק מינץ שהוציא לאור את ספרו של אביו שו"ת מהר"ם מינץ. הוא מוזכר בשו"ת חת"ס[2].

בית הכנסת בטאב

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 295-296.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות צ"ו.

הישיבה הראשונה נוסדה כנראה על ידי רבי יוחנן סג"ל שפיץ. הוא עמד בקשרי שו"ת עם אחדים מרבני בני דורו[3]. רבי יצחק פרלס, בספרו שו"ת בית נאמן, מכנה אותו "רב ואב"ד ר"מ (ריש מתיבתא) דק"ק טאב"[4]. הוא השאיר אחריו ספר (שהוציאו לאור בנו עקיבא סג"ל שפיץ) בשם "בן זכאי" (פאקש 1908). גם בשער הספר הוא מכונה אב"ד ור"מ. בהקדמת בנו המו"ל נאמר:

"ולמד תורה ברבים בישיבה אשר לא פסק משלחנו אשר אליו יאספו העדרים צעירי צאן קדשים בחורי חמד לשמוע בלימודים ולשאוב מבורו באר מים חיים והעמיד תלמידים הרבה מסובלים בתורה ויראה טהורה בשפעת קדושתו וצדקתו ואור תורתו השפיע עליהם מלא חפנים עד יום פטירתו ולמד בחדוה וגיל שש ושמח לעשות רצון קונו".

אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי וואלף (בנימין זאב) אבעלעס שעמד בקשרי שו"ת עם רבנים אחדים מבני דורו. אחדות מתשובותיו הודפסו בספר נחלת בנימין, סי' קל"ח, קל"ט, ק"מ[5]. לא ברור אם גם בימיו היתה ישיבה בטאב. אחריו כיהן כרבה של טאב רבי וולף ברייער.

רבי וואלף (בנימין זאב) ברייער היה תלמידו של בעל כתב סופר בפרשבורג[6]. לאחר שהוסמך לרבנות כיהן תחילה כרבה של ראגענסדורף ואחר כך כרבה של טאב. הוא מוזכר בתשובות רבות[7] ואף חיבר ספר משלו, שהוזכר לעיל, שו"ת נחלת בנימין (פאקש תרמ"ט). מתוך תשובותיו מסתבר שניהל ישיבה ושמר על קשרים עם תלמידיו מתוך חיבה והערכה גם לאחר שסיימו את לימודיהם בישיבה. בספרו הנ"ל, סי' פ"ו, הוא כותב לאחד מתלמידיו:

"שלום וכל טוב לאהובי כנפשי מחמד לבבי תלמידי הנחמד הבחור המופלא ומופלג בתורה ויראה זך הרעיון שכלו צח ושנון כש"ת כ"ה שמעי' כ"ץ נ"י לנצח".

בתשובה אחרת (סי' כ"ה) הוא כותב לתלמיד אחר שכיהן כרבה של שטיינמנגר:

"שלמה רבה וחיי אריכא לגברא יקירה ה"ה תלמידי אהובי והנצמד בלבבי הרב החרוץ המופלג בתורה וותיק מלא עתיק בעל פיפיות כש"ת מו"ה מרדכי קארנפיין נ"י רב בעדת ישורון שטיינמנגר יע"א" (ראה גם סי' קי"ח).

אחד מתלמידיו היה גם רבי אפרים פישל סופר זוסמן (שהיה ראב"ד בבודאפשט). בהסכמה לספרו של רבי שמחה בונם ברייער, קול שמחה (מישקולץ ת"ש), כותב הרב זוסמן, שהוא למד אצל אביו בעל נחלת בנימין:

"זכיתי ליצק מים על ידו ולשקוד על דלתי בית מדרשו. בניו המופלגים בחורי חמד היו סמוכין על שלחנו הטהור".

אחר פטירתו של רבי וולף ברייער בכ"ה כסלו תרנ"ג (1893) נבחר בנו רבי שמחה בונם למלא את מקומו.

רבי שמחה בונם ברייער כיהן כרבה של טאב תקופה ארוכה בשנים תרנ"ג-תרצ"ח (1893-1938). בשער ספרו קול שמחה נרמז שהחזיק ישיבה: "רועה נאמן לעדתו זקן ויושב בישיבה". באחת מתשובותיו נאמר: "הקשה אותי תלמידי סענדער דייטש מפה הלומד כעת בפאקש". כנראה שהישיבה נתקיימה לסירוגין ומספר התלמידים לא היה קבוע.

3. שם, מערכת י', אות נ"ג.
4. ר' יצחק פרלס, שו"ת בית נאמן, מארמורשסיגט תרס"ז, סי' כ"ה, כ"ו.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ו', אות ב. על ספר נחלת בנימין ראה להלן.
6. ראה שו"ת כתב סופר, פרשבורג תרל"ג, חלק או"ח, סי' מ"ג, חלק יו"ד, סי' ק"מ.
7. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ו, אות ג'.

הרה״ג ר׳ דוד גרוס

רבה האחרון של הקהילה לפני השואה היה רבי דוד גרוס חתנו של רבי שמחה בונם ברייער. הוא נולד ביעמערינג ולמד שם בישיבה. לאחר מכן למד בישיבות גלאנטא, ה׳-מאד ובישיבתו של רבי עקיבא סופר בפרשבורג. בהשפעת לימודיו בגלאנטא נטה כל ימיו לחסידות.

בתחילה היה רבי דוד גרוס דומ״ץ בטאב ולאחר פטירת חותנו נבחר למלא את מקומו כאב״ד הקהילה. הוא הקים ישיבה בה למדו כ-15-20 תלמידים. עקב פרוץ המלחמה והתקרבות השואה לא היתה אפשרות להגדיל את מספר התלמידים[8].

הבחורים שבאו לישיבה היו ברובם מעל לגיל שש עשרה ויכלו ללמוד דף גמרא באופן עצמאי בלי להזדקק ל״חזור בחור״. עם הקמת הישיבה חשב רבי דוד להכין בחורים שיהיו מסוגלים להיות מורי הוראה בצוק העתים של ראשית הגזירות. לכן הירבה ללמוד עם תלמידיו יורה דעה ואורח חיים בצד שיעורי גפ״ת המקובלים. בסוף נטש את הרעיון ולמד לפי שיטת החת״ס שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה.

הוא דאג להסדיר את תלמידיו באכסניות וב״אכילת ימים״ אצל הבעלי בתים. בלימודיו היה קפדן בבחינת ״זרוק מרה בתלמידים״. הוא השגיח שהבחורים ילמדו בהתמדה ולא יבטלו את זמנם מלימודיהם. באחד מנאומי הפתיחה[9] ציטט קטע מתוך מסכת ברכות ל״ה ע״ב: ״גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע חבר הוא לאיש למשחית... לירבעם בן נבט שהשחית את ישראל לאביהם שבשמים״. על זה הוסיף ר״ד גרוס ואמר, שבחור שמקבל כסף מהוריו ואינו מנצל את מלוא הזמן בישיבה ללימודו הרי הוא גוזל את אביו ואמו וחבר הוא לירבעם בן נבט.

ר״ד גרוס ניצל בנס בזמן השואה. לאחר המלחמה התישב בארץ ישראל ושימש כרב במשך שנים אחדות. הוא הוציא לאור את ספרו שו״ת זהב שב״א (ת״א תשי״ט). לאחר מכן יצא לארצות הברית ומאז הוא מכהן כמגיד שיעור בישיבת נייטרא שבמונט קיסקו.

בטאב היתה גם ישיבה קטנה בניהולו של ר׳ יוסף פרנקפורטר. ישיבה זו התנהלה ברוח חסידית. ר׳ יוסף פרנקפורטר נספה בשואה. הי״ד.

8. פרטים קיבלתי מפי אחיו ר׳ יעקב אליעזר גרוס, מפי ר׳ דוד הברפלד ואחרים.
9. דברים דומים הושמעו על ידי רבנים אחרים לתלמידיהם. ראה דבריו של רבי עזריאל יהודה לייבוביץ בפרק על הוידו-הודהאז.

פרק כג

טאליא

היהודים הראשונים התישבו בעיירה טאליא (Tállya), שבמחוז זמפליין, במחצית השניה של המאה ה-18. הישוב היהודי התחיל להתפתח בעיקר בראשית המאה ה-19. עיקר פרנסתם של היהודים היתה מחכירת אדמות מידי אצילים בעלי אחוזות. האיכרים, שראו ביהודים מתחרים, ביקשו מדי פעם מבית הנבחרים ההונגרי לגרשם, אך הדבר לא עלה בידם. בעוד שהאיכרים היו עויינים את היהודים גילו כלפיהם האצילים יחס אוהד. הגראף אנדראשי תרם לאחד מבתי הכנסת של הקהילה פרוכת גדולה ומפוארת. בשנת 1941 גרו בטליא 173 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 3,564 נפש[1].

רבה הראשון של הקהילה שיש לנו ידיעות אודותיו היה רבי יהודה רוטנברג, מחבר הספר "תהלה לדוד". בשער הספר נאמר עליו "הרביץ תורה בישראל יותר מחמישים שנה והעמיד תלמידים מובהקים". מטאליא עבר לסנפטר[2] ונפטר בשנת תרי"ז (1857).

בשנים תרמ"ב-תרס"א (1882-1901) כיהן כרבה של הקהילה רבי גרשון ליטש הלוי רוזנבאום, מחבר הספר משיב דברים (מונקאטש תר"ס). בהקדמה לספרו הוא כתב שבנעוריו למד אצל אביו רבי משה לייב ליטש, שהיה ראב"ד בפרשבורג וכן למד אצל בעל "כתב סופר". בהמשך הוא מביע תודה לקהילתו שעזרה לו ולתלמידיו שבאו ללמוד תורה מפיו:

"ומשבח אני אנשי קהילתי ק"ק טאליא והגליל יע"א שהחזיקו אותי בכבוד ועמסו על שכמם לפרנסני אותי וביתי ותלמידי שבאו ללמוד ולמדתי בחסדי ה' עמהם מס' גטין כתובות קידושין וחולין וזיכני השם יתעלה למצא דברים ישרים לחדש בהם והמה בכתובים אתי במחיצתי ואותם קראתי בשם דברים נכוחים".

אחריו כיהן כרבה של הקהילה בנו רבי אריה לייב סגל ליטש רוזנבאום שמילא משרה זו עד פטירתו בשנת תרצ"ד (1934). בזכות אישיותו ותבונתו נבחר כציר לאסיפת הנבחרים של מחוז זמפליין. לא הרבה יהודים זכו לכבוד מסוג זה בהונגריה, שלא הצטיינה באהבת ישראל בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

מתוך מכתב שכתב בשנת תרפ"ט לחברת "תומכי תורה" שבניו יורק מסתבר, שניהל ישיבה בטאליא. במכתבו הוא מביע:

"תודה כפולה ומכופלת מקרב לב... בעד נדבתכם טשעק 25 דולאר אשר בא נכון לידי ואשר

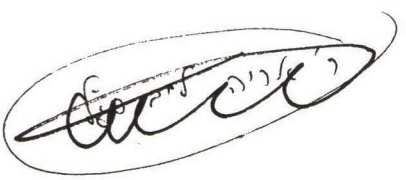
1. ראה ש. פסטרנק, מישקולץ והסביבה (בשפה ההונגרית), בני ברק 1970, עמ' 89-93; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 299-301.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד', אות מ"ח. הוא נקרא שם ר' דוד יהודה ואילו בשער ספרו הוא נקרא ר' יהודה דוד. השתמשתי כאן בשם המופיע בשער ספרו.

שלחו בטובכם ע"י התעוררות האשה הנגידה יקרה וחשובה אלמנת ידידי חביבי המנוח הרבני המופלג בתורה ויראה גדולה מו"ה אליעזר וואהל ז"ל לתמוך ב-ה (?) התורה אשר בו עוסקים תלמידי הבחורים בישיבתנו והנערים בתלמוד תורה בעירי"[3].

רבה האחרון של הקהילה היה רבי מרדכי בנו של רבי אריה לייב. עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי טאליא לגיטו באויהעלי ומשם הועברו לאוישביץ. יחד עם בני הקהילה הועלה על המוקד גם רבי מרדכי רוזנבאום. הי"ד.

הרה"ג ר' אריה סג"ל ליטש רוזנבאום ז"ל

3. ראה את המכתב המצולם כאן.

ROSENBAUM LIPÓT
kér. főrabbi
TÁLLYA

מכתב תודה של ר׳ אריה לייב סג״ל רוזנבאום ל״תומכי תורה״ (אוסף פרידמן)

פרק כד

ישיבת מֶזוֹקוֹבַאצ׳הַאזא

בעיירה מזוקובאצ׳האזא (בהונגרית: Mezőkovácsháza) הסמוכה לעיר מאקו התגוררו בשנת 1930 קרוב לארבע מאות יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 5000-6000 נפש. הקהילה היתה תחילה כפופה למאקו ולאחר מכן נעשתה עצמאית. בשנת 1912 נבנה במקום בית הכנסת[1].

בשנים תרע״ח-תש״ד (1918-1944) כיהן כרבה של הקהילה רבי אהרן דוד רובינשטיין אשר ייסד במקום את הישיבה הראשונה.

רא״ד רובינשטיין למד בבחרותו במאקו אצל רבי אברהם יוסף גרינוולד. במרוצת השנים רכש לעצמו בקיאות עצומה בש״ס ובפוסקים וביחוד הירבה להתעמק בדברי הראשונים. אף רגע לא פסק פומיה מגירסא. בלכתו לבית הכנסת או לכל מקום אחר עסק לאורך כל הדרך בדברי תורה. הוא נהג לחזור על החידושים שחידש בעת שלמד את הסוגיה עם תלמידיו. בדרשותיו נהג לשלב דברי אגדה ופלפול, והיה מחדש חידושים נפלאים. אולם עיקר לימודו היה מבוסס על התעמקות בדברי הש״ס ובדברי הראשונים על מנת לגלות ולמצוא את נקודת האמת בדברי חז״ל ובדברי הראשונים. גם את תלמידיו היה מדרבן ללמוד לשם מציאת האמת ובכדי ללבן ״שמעתתא אליבא דהלכתא״[2].

רא״ד רובינשטיין היה דייקן בזמני תפילותיו, לימודיו ובכל פעולותיו. שיעוריו התקיימו בשעות קבועות על מנת שלא לגרום לביטול תורה. בעונג רב האזין לכל אחד מתלמידיו שסיפר על חידושיו או שניסה להתפלפל עמו ואפילו כשאותו תלמיד ניסה להפריך את הדברים שהשמיע בעת השיעור. בלילות שבת ניהל ״שלחן״ ולאחר ברכת המזון רקד עם תלמידיו תוך כדי שירת הזמר ״רננו צדיקים״, ״וטהר לבנו״ ועוד.

בישיבתו של רא״ד רובינשטיין למדו כ-50 בחורים[3]. בראשית מלחמת העולם השניה, בשנת תש״א, למדו אצלו עדיין 38 בחורים. באותה תקופה קיבלה ישיבתו תמיכה מארצות הברית מחברת ״סנטראל רליף קומיטי״. במכתב למנהלי החברה הביע את תודתו בזה הלשון:

> ״הנני ברוב תודה בשם הישיבה הי״ו על נדבת התמיכה הנשלחה בעדם וזכות ת״ת דרבים צעירי צאן הקדשים יגן על העושים והמעשים להתברך בשפע וכט״ס עד בלי די ובבקשה אף להבא להגדיל מידת הנדיבה כפי הצורך המבוקש עתה בימי הדחקות...״[4].

1. ראה פרטים פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 346-347.
2. ראה בהקדמה של המו״ל לספרו שו״ת יד אהרן, ברוקלין תשכ״ט.
3. ראה י. י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן, עמ׳ 147.
4. ראה צילום המכתב להלן.

אהבתו הרבה לתלמידיו באה לידי ביטוי בתשובות השונות שהשיב לתלמידיו. באחת מתשובותיו כתב כדלקמן:

"לכבוד אהובי תלמידי הנחמד ונעים... והנני להשיבך בתשובה מאהבה וחיבה יתירה. אודות שאלתך שאלת חצי חכם חצי תשובה במה שראית אותי בלמדך פה בישיבתי שאני נוהג להניח הבית העשויה מנייר עב על התפילין של יד... אהובי תלמידי שמחה עלתה בלבי בראותי תלמידי נוהגים כמותי במה שראו אצלי ומקיימים בי והי' עיניך רואות את מוריך".

בסוף התשובה הוא מוסיף לתלמידו דברי חיבה ועידוד:

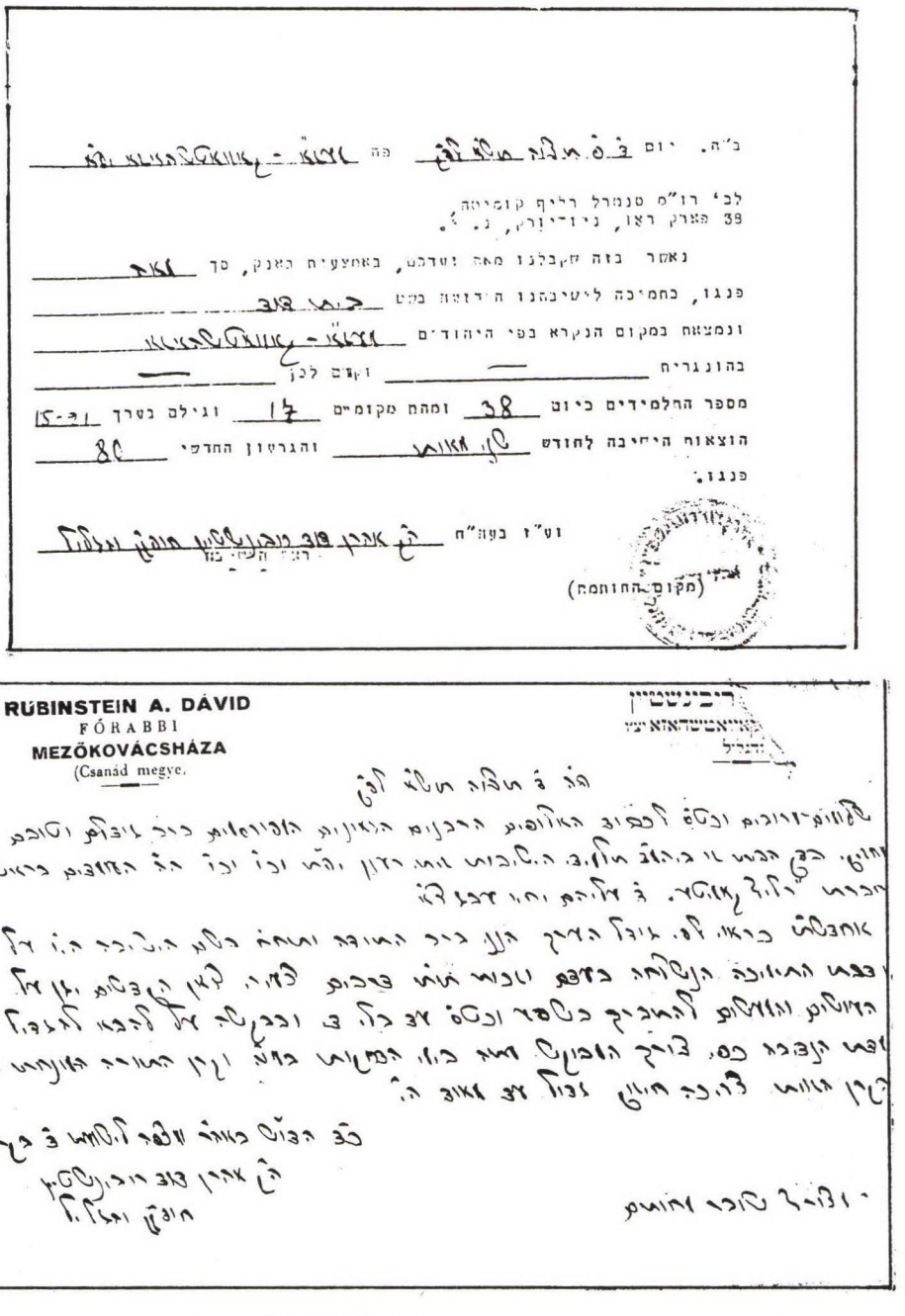
"ואתה חזק ואמץ בתורה ויראה והנני רבך הדו"ש באה"ר ומאווה לך ולכל ב"ב כוח"ט ותתעלה מעלה בגונ"פ כה"י"[5].

דברי חיבה דומים כתב לתלמידו רבי יצחק בנימין מנדלוביטש רבה של פושפוק-לודאני:

"הנני להשיבך בתשובה מאהבה על נועם יקרתך מד"ת שהצעת לפנינו ומפני רב הטרדה לא באתי לידי השב עד הלום". ובסוף הוא מסיים את המכתב: "ואתה אהובי תלמידי תצליח ותתעלה מעלה מעלה להיות ב"ה לאילן רב העושה פרי עץ חיים. רבך הדו"ש באה"ר בלונפ"ח"[6].

עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי מזוקובאצ'האזא לשני מקומות ריכוז בהונגריה: נאג'קאניז'ה ובֶּאקֶשצ'אבא. משם הוגלו בחלקם לאוסטריה ובחלקם לאוישביץ. רבי אהרן דוד רובינשטיין הועבר לאוישביץ ונספה בח' בתמוז תש"ד. הי"ד.

5. שו"ת יד אהרן, חלק שני סי' ג. ראה גם סימנים א, ב, ט, ל"ה.
6. שם, סי' כ"ח.

RUBINSTEIN A. DÁVID
FŐRABBI
MEZŐKOVÁCSHÁZA
(Csanád megye.

ריבינשטיין
מיעזקעווישהאזא יע"ו
הונגריה

קבלה ומכתב תודה של ר׳ אהרן דוד רובינשטיין ל״סנטרל רליף קומיטי״ (ארכיון י.א.)

פרק כה

ישיבת מישקולץ

הישוב היהודי בעיר מישקולץ (Miskolc) שבמחוז בורשוד נוצר במחצית המאה ה-18. עד אז התגוררו היהודים בכפרים שבסביבה, בחסותם של האצילים, בעוד שבעיר עצמה נאסרה עליהם התישבות של קבע. בימי הירידים הביאו את סחורותיהם לעיר ובתום הירידים נאלצו לשוב אל מקום מגוריהם בכפרים שבסביבה. במרוצת הזמן שכרו להם יהודים אחדים חדרים בעיר על מנת לאחסן שם את סחורותיהם. חדרים אלה הפכו לחנויות ויהודים אחדים התישבו בקרבת המקום.

בשנת 1759 נקבע ליהודים שטח מיוחד לצרכי בית קברות ושנים אחדות לאחר מכן (בשנת 1767) נוסדה ה"חברה קדישא". בערך באותו זמן הוקם בית מדרש לתפילה והמתפללים בחרו להם רב.

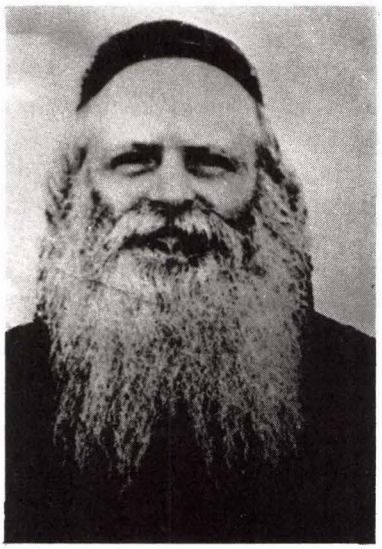
במאה התשע עשרה הוקמו שני בתי כנסת גדולים, האחד ברחוב קאזינצי והשני ברחוב פאלוצ'י. בית הכנסת שברחוב קאזינצי עורר בשעתו ויכוח גדול עקב הכנסת מקהלה והקמת הבימה קרוב לארון הקודש, במקום להעמידה באמצע האולם. בשנים האחרונות לפני השואה כיהן כחזן ראשי של הקהילה החזן המפורסם ר' יהושע וידר. החסידים, שהתפללו בנוסח ספרד, הקימו בית כנסת שלישי משלהם. הנהלת הקהילה הקימה בית חולים יהודי ומוסדות צדקה וחינוך מפוארים. בימי פילוג הקהילות בשנת 1869 נשארה מישקולץ כקהילה אורתודוקסית. זמן מה לאחר מכן התפלגה הקהילה לאורתודוקסים ולניאולוגים, ובשנת 1875 נתאחדו שוב על בסיס המסורת האורתודוקסית. בשנת 1941 מנתה הקהילה 10,428 נפש בתוך אוכלוסיה כללית של 77,362 נוצרים[1].

הרבנים הראשונים במישקולץ שנודע שמם היו רבי ישראל מנדל ורבי אשר אנשיל (האחרון נפטר בשנת 1800). על קיומן של ישיבות יש לנו ידיעות רק מעשרות השנים האחרונות לפני השואה, כשהישיבה הגדולה ביותר התנהלה אצל רבי חיים מרדכי יעקב גוטליב, רבה של הקהילה הספרדית-חסידית.

הרה"ג רבי חיים מרדכי יעקב גוטליב ז"ל מחבר "יגל יעקב"

הרבנים הראשונים שכיהנו בבית הכנסת הספרדי-החסידי במישקולץ היו רבי משה ויטרול ורבי יוסף שלמה ריניץ בן רבי נתן פייטל רבה של ה'-מאד. בשנת תרפ"ו נתקבל לרבה של הקהילה רבי חיים מרדכי יעקב גוטליב מחבר "יגל יעקב".

1. פרטים על הקהילה ראה שלמה פסטרנק, קדושי מישקולץ והסביבה, ת"א תש"ל (בחלק ההונגרי), עמ' 15-24; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 359-364.

הרה״ג ר׳ חיים מרדכי יעקב גוטליב ז״ל

רחמ״י גוטליב נולד בכפר ליד סולוש. בבחרותו למד אצל בעל ״אמרי יוסף״ מספינקא ואצל בעל ״ערוגת הבושם״ בחוסט, שם היה במעמד של בחור ראש ישיבה. מאוחר יותר הוסמך לרבנות על ידי רבי שלום מרדכי הכהן מברעז׳אן בעל שו״ת מהרש״ם ו״תכלת מרדכי״ ועל ידי רבי ישראל יעקב יוקל טייטלבוים מוואלאווע. לפני בואו למישקולץ כיהן כרב וכמורה צדק בקהילות מיידן, בארשא, אויברוישעווע ורזאוואליא. האדמו״ר בעל ״דברי יחזקאל״ משינעווע ברכו לרגל חתונתו ואיחל לו שיזכה לנהל ישיבה ולהרביץ תורה ברבים. ואכן נתקיימה ברכה זו, ובטרם מלאו לו עשרים שנה ניהל ישיבה בקהילת מיידן. לאחר מכן ניהל ישיבות בכל הקהילות בהן כיהן ברבנות. קהילת מיידן היתה במרחק מה מחוסט הרחק ממסילות הברזל ומצמתי הדרכים המרכזיות ובכל זאת מצאו בחורים את דרכם לישיבתו של רחמ״י גוטליב במיידן. ברזאוואליא היו לו הימים השקטים והנוחים ביותר לניהול ישיבתו. בעלי הבתים דאגו לכל צרכי המחיה של הבחורים, כדי שיוכלו להתמסר ללימודיהם[2].

לאחר שעבר למישקולץ המשיך לנהל שם ישיבה למרות הקשיים שהיו כרוכים בניהול ישיבה בעיר גדולה זו. מספר בחורים עברו עמו מרזאוואליא למישקולץ. הבחורים אכלו ברובם במנזא, אחדים אכלו במסעדה כשהישיבה שלמה עבורם ואחדים אכלו ארוחות ״ימים״ אצל בעלי הבתים. השיעורים נתקיימו בבית המדרש של הבחורים שהיה מחובר לבנין בית הכנסת של הקהילה הספרדית. באחת מתשובותיו השיב רחמ״י גוטליב בדבר הריסת הקיר שהפריד בין בניין בית המדרש לבין בניין בית הכנסת. השואל הציע להרוס את הקיר רק באופן זמני לרגל ביקורו של תלמיד חכם גדול בבית הכנסת, כדי שהמקום לא יהיה צפוף מדי. הוא דן בהרחבה בעניין

2. ראה בהקדמה לספרו יגל יעקב על התורה, ירושלים תשכ״ז. מלבד המקורות המובאים להלן שמעתי פרטים אודותיו מפי נכדו ר׳ משה זאב גוטליב, מפי תלמידיו ר׳ יחזקאל נויבירט ור׳ יצחק וקס. כמו כן קבלתי פרטים מאחד מתלמידיו שביקש להשאר בעילום שם.

כולו ובסוף התשובה הוסיף הערה כדלקמן: "אמנם אחר כמה שנים מעת שכתבתי כל הנ"ל נתגלה הדבר כי כל השאלה היתה במרמה ובתחבולת רשע מאיש בליעל אשר עוין אותי מאד ואת כל בני הישיבה ואת כל ת"ח הרוצים בדרך יר"ש"[3]. למרות טרדותיו המרובות ניהל את הישיבה במסירות רבה. באחת מתשובותיו כתב לרבי אליעזר אויסלנדר מאויהעל: "יקרתו הגיעני בזמנו ומועדו בשעה שאין הלבלר יוצא בקולמוסו וגם אח"כ הקיפוני חבלי טרדין נוסף על בני תלמידי תלמידי תרביצאי המתאספים בתחילת הזמן על כן אחרתי עד כה"[4]. את תלמידיו כינה "בני" לא רק בתשובותיו אלא גם בשיחות עמם. לבחור ששכח פעמים אחדות להביא את הגמרא לשיעוריו, סלח פעמיים ובפעם השלישית העיר לו: "בני היקר, בעל חושן משפט פוסק: 'שכחה — פשיעה'". גם כאשר צריך היה לנזוף בתלמיד פנה אליו בחיבה ובחיוך על שפתיו. עוד בהיותו רב באויברוישעווע התפרץ בחור אחד לבית המדרש ופנה בחוצפה אל רבו ואמר: "רבי, הנך צריך לגרש את הרבנית ולתת לה גט כי בנקל תמצא מציאה דומה לה". אותו בחור היה זלזן ורעבתן שכל הארוחות שאכל אצל בעלי הבתים לא השביעו את תאבונו הגדול. כל יום היה נכנס למטבח של הרבנית והשמיע טענות נגד בעלי הבתים וביקש ממנה אוכל. יום אחד דרשה ממנו הרבנית לעזוב את המטבח ויעצה לו שאת טענותיו יביא בפני הרב עצמו. לאחר מקרה זה פנה ישר אל בית המדרש והשמיע את דבריו נגד הרבנית. כל הבחורים נזדעזעו בשמעם את דברי חוצפתו, אך בעל "יגל יעקב" השיב לו בחיוך ובשלוה: "בני היקר, לו היית מבטיח לי שאמצא מציאה גדולה יותר מהרבנית של עכשיו, הייתי אולי שוקל את הצעתך בדבר הגירושין, אבל להתגרש ממנה רק כדי למצא מציאה דומה לה הדבר אינו כדאי"[5].

הוא היה דרשן נפלא. עוד בהיותו דומ"ץ באויברוישעווע נהג אפילו אב"ד הקהילה רבי אליעזר דוד גרינוולד (שהיה אח"כ אב"ד סאטמר) לבוא להאזין לדרשותיו בשבת הגדול ובשבת תשובה. פעם אמר רבי א"ד גרינוולד לאחד מתלמידיו שהוא מחכה כבר לתשובת השנה שיוכל לבוא שוב לשמוע את דרשותיו. למרות גדולתו ובנגלה ובנסתר היה ענו ושפל ברך.

בשנותיו האחרונות לימד בישיבתו את שיעור העיון (סוגיא), שיעור ביו"ד ושיעור בחומש ורש"י ביום חמישי בערב. את שיעור הפשוט לימד בנו רבי יהודה זצ"ל. לפני שיעור העיון נהג לומר דברי חסידות ודברי מוסר מפי רבו בעל "דברי יוסף". גם בשיעור עצמו נהג לשלב דברי אגדה וחסידות. בלמדו חומש ורש"י עמד רק על פסוקים אחדים בעמקות רבה. בעת שבנו מקוה חדשה למדו כל בני הישיבה מסכת מקוואות. את הבחינות ערך בעל "יגל יעקב" עצמו ותוצאות הבחינה נרשמו בתעודה של כל בחור ובפנקסו של הרב עצמו. בבחינה בחומש ורש"י הקפיד הקפדה יתירה ודרש שכל אחד ואחד מקטן ועד גדול ידע את הפרשה על בוריה.

הוא למד בהתמדה רבה עם תלמידיו עד סוף ימיו למרות מחלה ממנה סבל בשנותיו האחרונות. לפעמים אמר, שהעובדה שהוא אינו יכול ללמד בצורה מסודרת מזיקה עוד יותר לבריאות גופו ומגבירה את מחלתו[6]. הוא חס על כל רגע של ביטול תורה וגם מתלמידיו דרש להקדיש את כל זמנם ללימודים. מסיבה זאת התנגד שתלמידיו יחזרו על הפתחים בימי ששי לקבץ "דמי שבוע" מבעלי הבתים, או שיאספו כספים בתקופה שבין הזמנים. באחד מנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד אמר, שישנם לפעמים בחורי ישיבה שדוחים את לימודיהם מיום ליום מקיץ לחורף מחורף לקיץ בנימוקים שונים וכל מאווייהם נתונים לאסוף כספים ברחבי המדינה ("שטרייזל"). על בחורים אלה דרש את הפסוק: "יום ליום יביע אומר ולילה ללילה

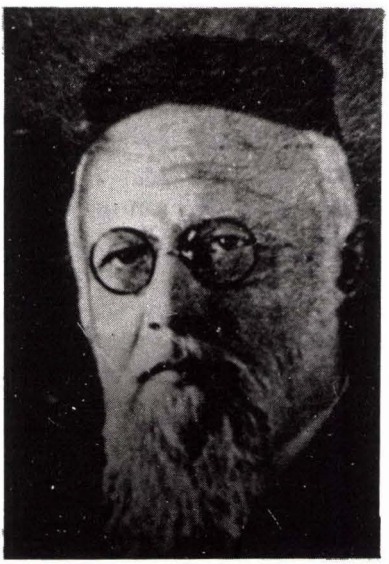
3. שו"ת יגל יעקב, ירושלים תשכ"ד, חלק או"ח סי' ט"ז.
4. שם, סי' ס"ו.
5. מפי אחד מתלמידיו.
6. בהקדמה לספרו יגל יעקב על התורה.

יחוה דעת, אין אומר ואין דברים (בלימוד התורה) בכל הארץ יצא קום (לחזור על הפתחים, לעשות "שטרייזל")".

הוא היה מומחה גדול לחושן משפט והיו מזמינים אותו לניהול דיני תורה מסובכים במקומות שונים במדינה. הוא היה גדול במיוחד ב"כוחא דהיתרא". לדעתו אין להפריז בעניינים שאינם על פי ההלכה ואין לנהוג בחומרא בדברים שאינם נחוצים כדי שהדבר לא יראה כיוהרא. בתשובה לאחד מתלמידיו כתב כדלקמן: "אבל דבר שאינו מדינא רק חומרא וחסידות צריך לשקול הדבר במאזני צדק באיזו פעם לעשות ובאיזו פעם לחדול אי משום יוהרא אי משום שלא ישומם מידת הבריות"[7].

במנהגיו נהג כרב חסידי מתלמידי האדמו"ר מספינקא ומתלמידי בעל "ערוגת הבושם". הוא ניהל "שלחן" בלילות שבת ובסעודה שלישית, ואף קיבל "פתקאות" ("קוויטלעך") מתלמידיו.

בשנותיו האחרונות סבל מלחץ דם גבוה. הוא נפטר בח' בתמוז תרצ"ו. אחר פטירתו המשיך לנהל את הישיבה בנו רבי יהודה שנבחר כאב"ד הקהילה הספרדית. בימי השואה הובל רבי יהודה למחנות הריכוז. בתום המלחמה היה פעיל בגרמניה בקרב שארית הפליטה וביחוד פעל להתרת עגונות. משם היגר לארצות הברית והקים את בית מדרשו "יגל יעקב". הוא נפטר בי"ח בתשרי תשל"ד.

הרה"ג ר' שמואל הלוי אוסטרליץ ז"ל

רבי שמואל הלוי אוסטרליץ, רבה הראשי של מישקולץ

הרב שמואל אוסטרליץ, רבה הראשי של מישקולץ, למרות טרדותיו המרובות בניהול קהילה גדולה מצא לו זמן גם לניהול ישיבה של כמה עשרות בחורים[8]. מוצאו היה מוינה והוא

7. שו"ת יגל יעקב, חלק אבן העזר, סוף סי' י"ד.
8. הפרטים נמסרו לי מפי תלמידו ר' יהושע גוטמן.

ישיבתו של ר׳ שמואל אוסטרליץ (התמונה בידי ר׳ יהושע גוטמן י-ם)

היה תלמיד חכם מופלג בעל אופקים רחבים ביותר. תלמידיו היו בחלקם מבני מישקולץ וחלקם באו מחוץ לעיר. לתלמידיו שבאו מחוץ לעיר הקים פנימיה ומנזא. דרך לימודו היתה לפי תכנית הלימודים המקובלת בשאר ישיבות הונגריה. מלבד זה לימד לפני כל שיעור פרק במשלי או פרק בתהלים. הוא דרש מתלמידיו ללמוד פרקים אלו בעל פה. הוא הנהיג סדרי משמעת קפדניים בישיבתו, וכל בוקר בדק בעצמו את חדרי הפנימיה לראות אם קמו הבחורים ללימודיהם. יחד עם זאת הבין לבעיות האישיות של כל בחור ובחור. בין מגידי השיעור בישיבה היה גם ר׳ יקותיאל קליין בנו של רבי שלמה זלמן קליין אב״ד סילאד׳צ׳ה. בשנות השלושים כאשר התעוררו קשיי קיום ופרנסה התיר לבחורים אחדים ללמוד בערבים מקצועות כגון הנהלת חשבונות, על מנת שיוכלו להתפרנס בכבוד בעת הצורך. הוא היה אוהב גדול של ארץ ישראל ועודד רבים לעלות ולהתישב בה. בין אלו שעלו בהשפעתו היה גם בנו. הרב אוסטרליץ נפטר במישקולץ בשנת תרצ״ט.

ישיבה נוספת ניהל במישקולץ רבי חיים שוורץ נכדו של האדמו״ר רבי צבי ליסקא. רבי חיים שוורץ היה מכונה ״הרבי מטאטנוואר״ על שם הרחוב בו התגורר. מתוך מכתב שכתב בשנת תש״א לניו יורק וביקש עזרה מסתבר שבשנה ההיא למדו אצלו 15 בחורים ובשנים קודמות למדו יותר.

לאחר המלחמה כיהנו שם כרבנים הרה״ג ר׳ ליפא גרוסמן, הרה״ג ר׳ חיים ברגר. לאחר מכן נתאחדו שתי הקהילות, האורתודוקסית והספרדית, ובחרו לרבה של הקהילה בהרה״ג רבי דוד מושקוביץ זצ״ל שהיה קודם לכן רבה של בוניהאד. ממישקולץ קיבלוהו כחבר בית הדין האורתודוקסי בבודפשט. לאחר עלותו ארצה התישב בירושלים וישב על התורה והעבודה בישיבת בעלז ובו בזמן כיהן כמורה צדק בבית ההוראה של העדה החרדית. הוא נפטר בירושלים בש״ק י״ח חשון תשמ״ו.

חיים שווארטץ
בן לאאמים אברהם וציל
פה ק"ק מישכאלץ יע"א

מכתבו של ר' חיים שוורץ ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק כו

ישיבת נ׳ירדהאזא

בעיר נ׳ירדהאזא (Nyiregyháza) התגוררו בשנת 1941 קרוב לחמשת אלפים יהודים בתוך אוכלוסיה של 59.156 נפש.

היהודים הראשונים התישבו במקום בשנת 1840. שנים אחדות לאחר פילוג הקהילות השתייכו ברובם לקהילת ״שטטוס קוו״. קבוצת יהודים פרשה מן הקהילה ויסדה קהילה אורתודוקסית משלה.

בימי עלילת הדם של משפט טיסה אסלאר התנהלו החקירות והמשפט בנ׳ירדהאזא. כתוצאה מכך התנהלה פעילות אנטישמית רבה בעיר[1].

רבה הראשון של הקהילה האורתודוקסית, שיש לנו ידיעות אודותיו, היה רבי יצחק אייזיק פרידמן[2]. הוא היה תחילה רב בבאיאם ולאחר מכן נתקבל לרבה של נ׳ירדהאזא. הוא נפטר בי״ט טבת תרנ״ד (1895). כממלא מקומו נבחר חתנו רבי שלום וידער.

הרה״ג רבי שלום וידער ז״ל הי״ד

רבי שלום וידער נולד בבארשא שליד סיגעט לאביו ר׳ חיים לייב שהתישב לאחר מכן בעיר סיגעט. ר׳ חיים לייב לא היה רב כי אם סוחר נכבד וחסיד שהרבה לנסוע לחצרות אדמורי״ם מבית צאנז ושינעוונה. לעתים קרובות לקח עמו את בנו רבי שלום[3].

כשגדל למד ר׳ שלום וידער בישיבתו של בעל ״קול אריה״ מברגסאז ובישיבתו של בעל ״ייטב לב״ מסיגט. לאחר שנשא לאשה את בתו של ר׳ יצחק אייזיק פרידמן, ישב על שלחן חותנו במשך שנים אחדות. הוא שקד על התורה ובמשך הזמן נבחר לדומ״ץ של נ׳ירדהאזא. עם פטירת חותנו נבחר למלא את מקומו כאב״ד הקהילה.

כחמישים שנה ישב על כס הרבנות בנ׳ירדהאזא עד שהובל בשנת תש״ד לאוישביץ. הוא טיפח את המוסדות הדתיים של הקהילה. ה״תלמוד תורה״, שעמד שנים רבות תחת נשיאותו של ר׳ מרדכי אלפנט, הגיע להשגים מרשימים. ר״ש וידער קנה לו שם בעולם הרבני, וגם השלטונות

1. פרטים על הקהילה ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 379-381.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות רי״ח.
3. ראה אלה אזכרה, ניו יורק תשכ״ג, כרך חמישי, עמ׳ 170-174. ראה גם פרטים ביוגרפיים באי אלה שינויים בהקדמה לספרו שו״ת משמיע שלום, ברוקלין תשל״א. ההקדמה נכתבה על ידי חתנו הרב שלמה דוב וידער. חלק מן הפרטים המובאים להלן נמסרו לי על ידו בע״פ.

הרה"ג ר' שלום וידער ז"ל הי"ד

ההונגריים התיחסו אליו בכבוד. כאשר עמדו האנטישמים ההונגרים לחוקק חוק, שמותר ליהודים לשחוט שחיטה כשרה של בהמות רק לאחר שיהממו את הבהמה, הטילה אסיפת הרבנים של הלשכה האורתודוקסית בבודאפשט על רבי שלום וידער לערוך תשובה בנידון זה. התשובה של ר"ש וידער תורגמה לשפת המדינה והועברה לידי השלטונות ההונגריים. הממשלה שקלה בדבר והתחשבה בתשובה של ר"ש וידער[4].

רבים פנו אליו בשאלות. כמה מתשובותיו נדפסו בשו"ת "נטע שורק", בשו"ת "יד יצחק", בשו"ת "פרי השדה" וכן בירחונים תורניים שונים שהופיעו בהונגריה[5].

במשך רוב שנות כהונתו ברבנות ניהל ר"ש וידער ישיבה בנ"ירדהאזא. בישיבתו למדו 60-40 בחורים. את הלימודים השתדל להתאים לרמת התלמידים. את שיעוריו המשיך ללמד במסירות רבה גם כאשר בריאותו התרופפה.

למרות שרוב מסכתות הש"ס היו שגורות בפיו לימד כל שיעור ושיעור בישיבה כאילו לימד שיעור זה או סוגיא מסויימת בפעם הראשונה בימי חייו. הוא נהג להשיב על שאלה פשוטה ביותר של כל תלמיד חלש, בחיבה ובכבוד, כאילו שמע ממנו חידוש נפלא. את שיעוריו לימד

4. ראה בהקדמה ל"שו"ת משמיע שלום". ראה גם תשובה שכתב בעניין זה לשוויץ, חלק יו"ד סי' כ'.
5. אלה אזכרה, שם, עמ' 172.

בהתלהבות ובחרדת קודש. פעם אמר לאחד מתלמידיו: "התורה מביאה להרבה דברים, ואם הדברים אינם מתגלים אצל מישהו סימן הוא שלא למד תורה לשמה"[6]. תוך כדי לימודו היה מבאר את השיטות השונות. באחת מתשובותיו רשם: "למלאות בקשת ורצון התלמידים אעלה על הגליון בביאור השיטות כפי מה שנשנה בבית מדרשנו בהוספת החידושים שחנני ה' הטוב"[7]. למרות החידושים שחידש מדי פעם, ראה את עיקר לימודו עם תלמידיו כדי להגיע לידי "תכלית". באחת מתשובותיו כתב:

"יען כי רצוני ללמוד גם לצעירים שיבחרו דרך המוביל לתכלית שלא להאריך בפלפולים נקיטנא נפשאי בקצרי להשיב לע"ע על איזה שאלות כסדרן בהערה ומושכל ראשון, וכמעיר מקור מקומם או דמיונם"[8].

כנהוג בישיבות הונגריה הקפיד ר"ש וידער על התמדת תלמידיו בלימודיהם. באחת ההזדמנויות אמר: "התורה אינה מעייפת לעולם. אנשים עייפים מביטול תורה ומדמים בנפשם שכבר למדו תורה"[9].

תלמידיו היו חביבים עליו בעת ששהו בישיבתו וגם לאחר שעזבו. בחיבה רבה כתב לתלמידו רבי חיים אלתר ברקוביץ, שניהל ישיבה בוייצן, ומכנה אותו בראש התשובה "חביבי תלמידי" וחוזר על הביטוי "חביבי" פעמים אחדות בתשובתו[10].

בניהול הישיבה סייעו בידו בניו וחתניו. ביחוד נעזר בבנו ר' נפתלי הירצקא הי"ד ובחתניו ר' משה פרנקל הי"ד, ר' מרדכי וולטר הי"ד והרה"ג ר' שלמה דוב וידער[11]. את שיעור העיון לימד ר"ש וידער ואת שיעור הפשוט לימד אחד מעוזריו.

גישתו של ר"ש וידער היתה אינדיבידואלית כלפי כל בחור ובחור. לפעמים אמר לחתנו ר' שלמה דוב וידער: "כלפי בחור פלוני שמוכשר בלימודיו תנהג בהקפדה ודרוש ממנו ככל האפשר יותר, לעומת זאת כלפי הבחור השני שחלש בלימודיו תהיה ווותרן ותעודד אותו בדברי נועם גם אם השגיו אינם טובים ביותר".

בישיבה היתה גם קבוצה של אברכים שלמדה לקראת היתר הוראה. האברכים הירבו בלימודי יורה דעה. אחד מעוזריו של ר"ש וידער דאג לכל תכנית לימודם כולל "שימוש" וכל הקשור בהכנתם לקראת קבלת "היתר הוראה".

בחורי הישיבה נהגו לבוא לסעודה השלישית של ר"ש וידער. הגבאים הטילו כל שבוע על בחור אחר לומר קטע מן המדרש ועל סמך קטע זה בנה ר"ש וידער דברי תורה. היה זה כבוד גדול לאותו בחור שהוטל עליו לפתוח בדברי המדרש והוא התכונן לכך בהתרגשות רבה. ר"ש וידער עודד מאוד את תלמידיו לדברי דרוש כי רצה להכינם לדרוש בפני הציבור במקרה ותזדמן להם משרת רבנות.

6. שם, עמ' 173.
7. שו"ת משמיע שלום, סי' ב. הוא דן שם בסוגיא "דשבת זמן תפילין".
8. שם, סימן י"ב.
9. אלה אזכרה, עמ' 173.
10. שו"ת משמיע שלום, סי' נ"ה. על אודות ר' חיים אלתר ברקוביץ ראה בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 224.
11. הרב ר' שלמה דוד וידער הוסמך לרבנותו על ידי הרבנים רבי קופל ריין, רבי שמעון גרינפלד (המהרש"ג), רבי ישעיה זילברשטיין (מוייצן) ורבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי" שכתב עליו: "חריף ובקי עצום... אם כי צעיר לימים יש בו טעם זקנים, כמעט אינו בנמצא כמוהו בדור הזה אשר חילו באורייתא".

בנ״ירדהאזא לא היתה מנזא. הבחורים אכלו ברובם ״אכילת ימים״. לפעמים אכלו כעשרה בחורים על שלחנו של ר״ש וידער. בעלי הבתים הכפריים שגרו בסביבת נ״ירדהאזא סיפקו לבחורים קמח ומצרכי מזון אחרים כדי שיוכלו להתקיים.

לאחר פלישת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי נ״ירדהאזא לגיטו ומשם לאוישביץ. בטרנספורט זה לאוישביץ הועבר גם ר״ש וידער וגם האדמו״ר רבי שלום אליעזר האלברשטאם זצ״ל מראצפרט. בט״ז בסיון תש״ד הועלה ר״ש על המוקד. הי״ד.

הרה״ג ר׳ יהושע העשל לנדאו ז״ל

רבי יהושע העשל לנדאו ז״ל

ישיבה נוספת פעלה בנ״ירדהאזא בהנהלתו של רבי יהושע העשל לנדאו שהיה מכונה ״הרבי מויטקא״[12]. הוא לא מילא כל משרה רבנית בנ״ירדהאזא והתמסר כולו לניהול ישיבתו.

רבי יהושע העשל לנדאו היה רגיל להרבות בצום ומדי לילה בלילה אחר חצות הלך לטבול במקוה בליווי ה״הויז בחור״ (בן משק בית) שלו. הוא לא ויתר על טבילה במקוה בלילות גם בשנים שהאנטישמיות גברה, והיתה סכנה ששיכורים אנטישמיים יתנפלו עליו בחוצות העיר. בשובו מן המקוה המשיך ללמוד ליד נר דולק עד אור הבוקר. הוא הסתפק באור קלוש של נר דולק כי לא רצה להפריע ל״הויז בחור״ שלו שישן שם בחדר לימודו. רבי יהושע העשל לנדאו עלה לישון על מיטתו רק בלילות שבת. ביחסו לתלמידיו היה קפדן מאוד. כאשר ראה שתלמיד אינו שוקד על לימודיו נזף בו קשות, אך כאשר נוכח לדעת שאותו תלמיד היטיב את דרכו היה נוח לרצותו ואף נשק על מצחו באמרו: ״כמוך ירבו בישראל״.

לעזר רב היתה לו הרבנית שדאגה במסירות נפש לכל בחור נצרך. ביחוד דאגה לבחורים

12. כינוי זה בא לו בגלל רבנותו לפנים בישוב זה בקרבת מאטהסאלקה. הפרטים אודות הרבי מויטקא נמסרו לי ברובם על ידי תלמידו ר׳ יצחק דוד גרוסמן (פתח תקוה).

הרב לנדאו בעת בניית סוכתו

עניים ולבחורים חולים. כאשר ראתה שבחור עני מתהלך בבגדים בלויים וקרועים ביקשה הרבנית את בגדיו על מנת לתקנם. לבחורים חולים שלחה דברי מאכל ורפואות.

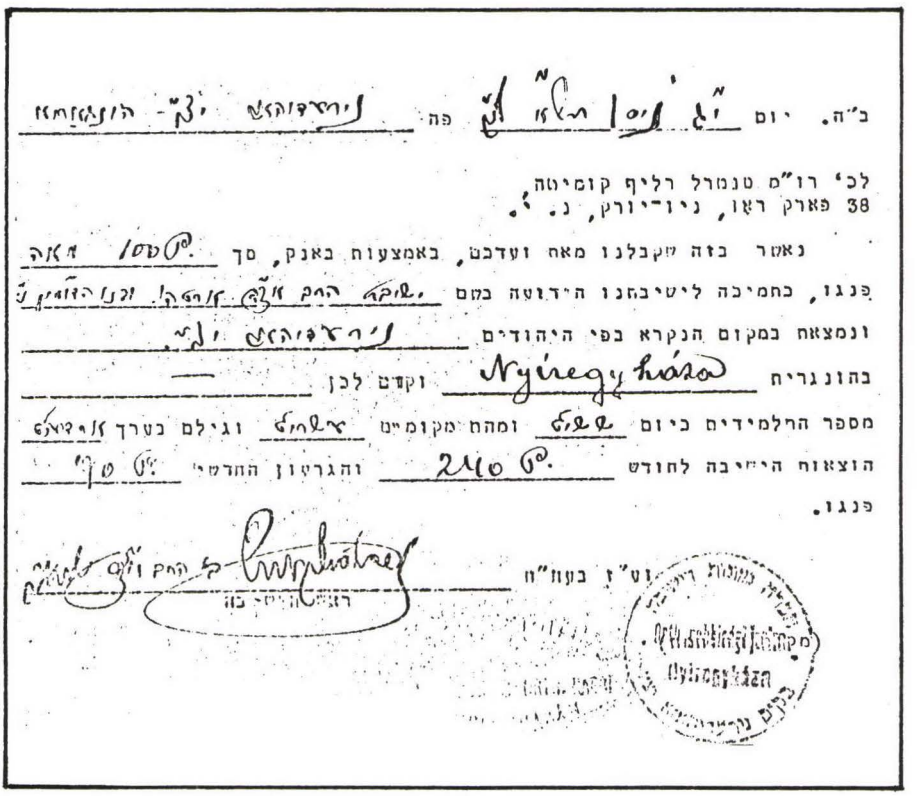
בישיבתו של הרבי מויטקא למדו 30-40 בחורים ובימי השיא הגיע מספרם ל-50. הבחורים אכלו על פי רוב "ימים", אבל היו תקופות שהיתה גם מנזא בה אכלו הבחורים ימים אחדים בלבד ואת שאר הימים השלימו על שלחנם של בעלי בתים.

בירחון של בחורי הישיבה משנת תרפ"ט נאמר כדלקמן:

"הישיבה בנירעדהאז מתנהלת ע"י ר' יהושע העשל לנדא אב"ד וויטקא. לומדים שלושים בחורים. השיעורים: שיעור טפל — בכורות, שיעור עיוני סוגי' דקטן או"נ; פוסק — או"ח הל' שבת, יו"ד מקוואות. חוץ מזה יש שיעור קריאה במס' חולין וגם בזה יעמדו לבחינה. שלושה ימים יקבל כל בחור ארוחתו בבית מזון בחינם ויתר הימים אוכלים על שלחן בע"ב. גבדח"ב הב' יצחק פריעד מקלייינוורדיין"[13].

בעת השואה הועבר עם שאר היהודים שבסביבה לאוישביץ ונספה בט"ו בסיון תש"ד. הי"ד.

13. הישיבה, שנה א תרפ"ט, חודש שבט, קובץ ד, עמ' מ"ד.

קבלה מר׳ שלום וידער ל״סנטרל רליף קומיטי״ בניו יורק (ארכיון י.א.)

פרק כז

נ׳ירמאדא

הקהילה בנ׳ירמאדא (Nyirmáda) שבקרבת נ׳ירעדהאזא נוסדה בשנת תר״כ (1860). בימי פילוג הקהילות נשארו בני הקהילה כיהודים אורתודוקסים. בשנת 1892 פרצה שריפה ובנייני בית הכנסת עלו באש עם כל מסמכי הקהילה. בשנת 1930 התגוררו בנ׳ירמאדא 531 יהודים. אחת עשרה שנה לאחר מכן, בשנת 1941, ירד מספרם ונותרו במקום רק 350 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 3,790 נפש[1].

רבה הראשון של הקהילה, שיש לנו ידיעות אודותיו, היה רבי יחזקאל משולם טעלער. הוא ישב שם על כס הרבנות כארבעים שנה[2].

בשנת תרמ״ט (1889) נתקבל לרבה של הקהילה רבי יצחק צבי סג״ל יונגרייז[3] שעבר משם לקהילת קאשוי. אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי שמואל בראך. הוא נולד בעיר נייטרא. בהיותו בחור צעיר שאף ללמוד בישיבתו של המהר״ם שיק בחוסט. מאחר שלא היו לו כספים להוצאות הנסיעה מנייטרא לחוסט נאלץ היה לכתת את רגליו מעיר לעיר ומכפר לכפר עד שהגיע לחוסט. המהר״ם שיק קיבלו לישיבתו, והיה מאוכלי שלחנו בשבתות ובמועדים כל עוד שלמד בחוסט. לאחר נישואיו גר בעיר אויהעלי והתפרנס מעסקי חציבת אבנים, מהרי הסביבה, שהיו נחוצים לצרכי בנייה. עקב מפולת של אבנים שסיכנה את חייו בעת חציבת הסלעים החליט לעזוב את העסק. בשנת תרנ״ד נתקבל לרבה של נ׳ירמאדא והקים שם ישיבה. הוא עמד בקשרי שו״ת עם גדולי הרבנים והוציא לאור את הספר של רבו ״מהר״ם שיק על תרי״ג מצוות״. ר״ש בראך נפטר בכ״א בטבת תרע״ט[4].

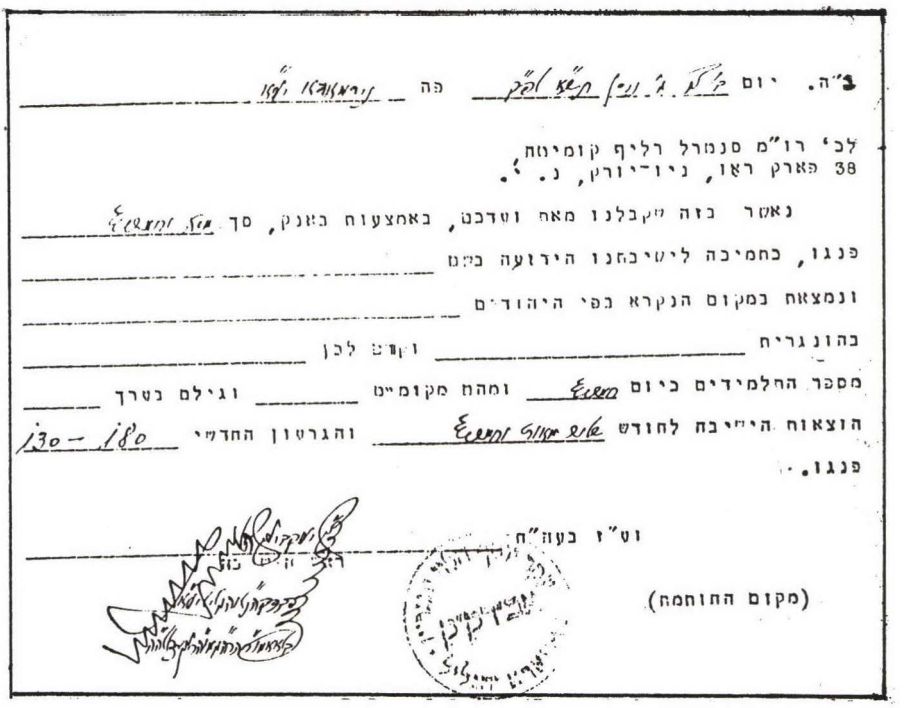
רבה האחרון של הקהילה היה רבי יעקב יוסף יונגרייז[5] שניהל ישיבה בנ׳ירמאדא. בשנת תש״א למדו אצלו כ-50 בחורים. עובדה זו מסתברת מתוך קבלה ששלח ל״סנטראל רליף קומיטי״ בניו יורק. במכתבו למוסד הנ״ל הוא מודה על התמיכה שנשלחה לו עבור בחורי ישיבתו שלומדים מתוך ״הלחץ והדחק בהתמדה נפלאה״. בהמשך המכתב הוא מתלונן שעקב הגזירות ועקב גיוסם של האנשים ל״שירותי עבודה״ נשארו בני קהילתו מחוסרי פרנסה. על כן

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 389-390. כמו כן ראה פרטים על הקהילה בספרו של S.Gervai, חיי היהודים בנ׳ירדהאזא (בשפה ההונגרית), ירושלים 1963, עמ׳ 71-74.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות קי״ז, וראה בספרו של גרוואי, כנ״ל, עמ׳ 72.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות שפ״ו.
4. אהלי שם, עמ׳ 422, ערך נירמאדא, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש׳, אות קנ״ט. ראה במיוחד בהקדמה לשו״ת תפארת נפתלי, לר׳ נפתלי הרצקא הניג, ברוקלין תשמ״ו, בחלק ״תולדות המחבר״, עמ׳ ט״ז-י״ט, הערה י״א.
5. הוא נתקבל לנ׳ירמאדא בשנת תרפ״ז. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ׳ 382, סעיף 96. הוא היה בנו של רבי יצחק צבי יונגרייז, רבה של קאשוי, וחתנו של רבי שמואל בראך.

הוא מבקש לתמוך בישיבה וברבנים המנהלים את הישיבה ומחנכים את תלמידיהם לתורה וליראה. כאן קטעים מתוך מכתבו:

"היות שבצוק עתים הללו אשר פרנסות בנ"י ירדה עשר מעלות אחורנית מהם שנפלו שדוד ע"י חוק שעשו נגד היהודים... ב' שע"י שקראו את הבע"ב לעבודת עבודה נשארו בעירום ובחוסר כל. מובן שפרנסת הרבנים אשר תלוי' בהם הרגשה (=הורגשה) במידה גדושה... ואף שאמרו אם אין גדיים אין תיישים אבל גם להפך אם אין כח הסבל לסבול עול הפרנסה אין גדיים מתגדלים על ברכי התורה והיראה. ע"כ יערב נא ע"י שתשלחו גם להרבנים היושבים על מדין ומגדלים את בני עניים על ברכי התורה והיראה להקל מעליהם עול".

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי נ'ירמאדא לגיטו קליינוורדיין ומשם הועברו למחנות ההשמדה. גם רבי יעקב יוסף יונגרייז עם אשתו ושנים עשר ילדיו הועברו למחנה אוישביץ ונספו שם. הי"ד.

ב"ה. יום ב' ג' ניסן תש"א לפ"ק פה נ'ירמאדא נ'קו

לכ' רו"מ סנטרל רליף קומיטח,
38 פארק ראו, ניו-יורק, נ.י.

נאשר בזה שקבלנו מאת וסדכט, באמצעות בונק, סך אלף דולאר
פנגו, כחמיכה לישיבתנו הירזעה בעט
ונמצאת במקום הנקרא בפי היהודים
בהונגריח ורקש לכן
מספר התלמידים כיום משפ"ג ומהם מקומיט וגילם נטרך
הוצאות הישיבה לחודש שלש מאות דולאר והגרטון החדשי 120 - 130
פנגו.

וט"ז בעה"ח

(מקום החותמת)

קבלה של ר' יעקב יוסף יונגרייז ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

מכתבו של ר׳ יעקב יוסף הלוי יונגרייז ל״סנטרל רליף קומיטי״ (ארכיון י.א.)

פרק כח

ישיבת סאנטוב (אבאוי־סאנטו)

הקהילה היהודית בסאנטוב (Abaujszántó) שבקרבת מישקולץ נוסדה במאה ה-18. היהודים הראשונים התישבו שם לאחר שקיבלו רשות להתישב על אדמותיו של בעל האחוזות בשם באטהיים. בשנת 1765 כבר היה קיים בסאנטוב בית כנסת ובית עלמין. יהודי סנאטוב עסקו בחלקם הגדול בייצור ובמסחר יינות. הישוב היהודי הלך וגדל, ובשנת 1840 גרו שם 1,212 יהודים. במחצית השניה של המאה התשע עשרה קיבלו היהודים רשות להתישב בערים הגדולות, על כן החלו רבים לעזוב את סאנטוב ועברו לערים גדולות יותר. משום כך הלך ופחת מספר בני הקהילה. בשנת 1941 גרו בסאנטוב 681 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של קרוב לחמשת אלפים נפש[1].

רבה הראשון הידוע של סאנטוב, היה רבי צבי הירש לעוו הלוי, שכיהן שם כרב בשנת תקכ"ה (1765). הוא עמד בקשרי שו"ת עם בעל נודע ביהודה. הוא עצמו פרסם ספר בשם "ארץ צבי" (מונקאטש 1887). עקב סכסוך שפרץ בקהילה עזב את סאנטוב והתישב באחד הכפרים הסמוכים, ושם נפטר בשנת 1797[2].

בשנים תקנ"ח-תקס"ה (1798-1805) כיהן כרבה של הקהילה רבי ירמיה בן רבי יצחק אייזיק. בגלל היותו קודם לכן רב במאטרסדורף כינוהו גם "רבי ירמיה ממאטרסדורף". הוא עמד בקשרי שו"ת עם בעל "חת"ם סופר" ועם בעל "שמן רוקח". כמו כן כתב ביאורים לספר "מודעה ואונס"[3]. הוא ניהל ישיבה במאטרסדורף וכנראה גם בסאנטוב. באחת מנסיעותיו נפטר בדרך והובא לקבורה בקהילת שמשון בד' באב תקס"ה. על מצבתו כתבו אנשי שמשון: "צהלי ורוני יושבת שמשון כי גדול בקרבך קדוש ישראל"[4].

רבי יואב אייזיק בנו של רבי ירמיה ממאטרסדורף כיהן תחילה כרב בקהילות צעהלים ואונסדורף ובשנת תקס"ז (1806) נתקבל למלא את מקום אביו בסאנטוב. הוא פרסם שורה של ספרים: שערי בינה, אמרי נועם (שו"ת) ואמרי יואב (דרשות). יחד עם חתנו רבי יצחק פרנקל פרסם את הספר חן טוב וזבד טוב[5]. כפי הנראה ניהל ישיבה בצעהלים ובסאנטוב. על שער ספרו

1. על הקהילה ורבניה ראה M.Zs.L, עמ' 1; אנציקלופדיה יודאיקה (בגרמנית), ברלין 1927, כרך א' עמ' 124-126; ישראל פליישמן, ניצוצות, בני ברק תשל"ב, עמ' מ"ז-נ"ה, ובחלק ההונגרי שם, עמ' 238-263; פנקס קהילות הונגריה עמ' 126-127.
2. פליישמן, עמ' מ"ט-נ; פנקס קהילות הונגריה, שם.
3. M.Zs.L, שם; פנקס קהילות הונגריה, שם; וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות רמ"ג.
4. ראה "דער איד", יום ו' פרשת מקץ תשט"ז (16 לדצמבר 1955), וראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 569.
5. M.Zs.L, שם; פנקס קהילות הונגריה, שם; וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות ל"ז.

"אמרי יואב" (למברג תרנ"ה) הוא מכונה "אב"ד ור"מ בצעהלים ובסאנטוב". בספרו "אמרי נועם" (מונקאטש תרמ"ה) הוא כותב בראש סימן ג' וסימן י"ב: "תשובה לתלמידי".

הרה"ג ר' אליעזר לעוו ז"ל, בעל "שמן רוקח"

הרה"ג רבי אלעזר לעוו בעל שמן רוקח זצ"ל

זכות גדולה נפלה בחלקה של העיר סאנטוב בכך ששם חי, פעל והובא למנוחת עולמים רבי אלעזר לעוו מחבר שו"ת שמן רוקח. רבי אלעזר לעוו כיהן תחילה כרב במספר קהילות: בפילץ (פולין), טריטש (מורביה) ראנשבורג ופילזן. לאחר מכן עבר להונגריה וכיהן תחילה כרבה של ליפטוסנמיקלוש ואחר כך כרבה של סאנטוב. ברוב הקהילות בהן כיהן כרב ניהל גם ישיבה.

רבי אלעזר לעוו ישב על כס הרבנות בסאנטוב משנת תק"צ (1830) עד פטירתו בשנת תקצ"ז (1837). בשנים אלה הלכה וגדלה הקהילה משנה לשנה. בעוד שבשנת 1820 התגוררו שם רק כ-1100 יהודים הרי שבשנת 1850 הגיע מספרם קרוב לשלושת אלפים[6]. בתנאי שגשוג אלה יכול היה ר"א לעוו לטפח גם את ישיבתו.

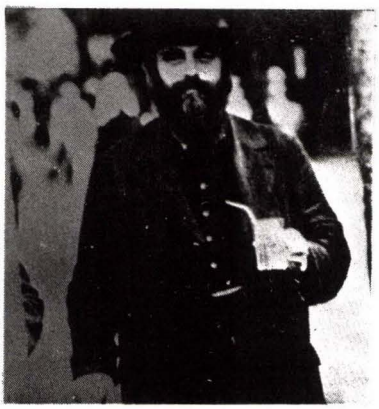
סדר לימודו של רבי אלעזר לעוו היה כדלקמן: בימים א,ב,ג למד עם בני הישיבה בלבד. ביום ד' ערך את הבחינה. בימים ד-ה היתה ישיבתו פתוחה לכל באי בית מדרשו כולל בעלי בתים של הקהילה. חלק משיעוריו נועד לצעירים ובו לימד רק על דרך הפשט, וחלק משיעוריו נועד לאלה שהתקדמו כבר בלימודיהם ועמם עמד גם על דברי חידוד. בבחינות הפנה את שאלותיו לצעירים שבישיבה, אולם כאשר הללו לא ידעו להשיב על שאלותיו פנה גם למבוגרים שבישיבה[7]. בצוואתו כתב שעל מצבתו לא ירבו בדברי שבח וביקש רק שיציינו ש"חיבר ספרים והעמיד תלמידים רבים"[8]. הוא נפטר בכ"ז בשבט תקצ"ז.

6. ראה אנציקלופדיה יודאיקה (מהדורת ברלין) שם; M.Zs.L שם. בפנקס קהילות הונגריה יש מספרים שונים על גידול האוכלוסיה.
7. ראה במפורט בהקדמה לספרו שו"ת שמן רוקח, קראקא תרס"ב; מנחם מנדל גליק, זכרון אלעזר, מישקולץ תרצ"ז, דפים ח-ל"ה; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א', אות קפ"א.
8. ראה בראשית ספרו יבין שמועה על התורה, ברוקלין תש"ו.

בנו רבי בנימין וולף לעוו נתפרסם בספרו "שערי תורה" והיה רבה של וורבוי. לפי מקורות אחדים היה תחילה רב בסאנטוב ומשם עבר לוורבוי ובמקורות אחרים לא נזכרת כלל תקופת כהונתו בסאנטוב.

בשנים תרל"א-תרנ"ו (1871-1896) כיהן כרבה של סאנטוב רבי אריה לייב ליפשיץ, עד שהוזמן לבודאפשט לעמוד בראש הקהילות האורתודוקסיות בהונגריה. הוא נפטר בשנת תרס"ד והובא למנוחת עולמים בסאנטוב.

אחריו כיהן כרבה של סאנטוב רבי פלק הלוי יונגרייז. תחילה היה רב בסומבוטהעלי ובנאג'שאלו ומשם עבר לסאנטוב. הוא עמד בקשרי שו"ת עם רבי שרגא צבי טננבוים בעל "נטע שורק", עם רבי מרדכי וינקלר בעל "לבושי מרדכי", עם רבי אברהם יצחק גליק בעל "יד יצחק" ועם אחרים[9]. בתקופתו הלך והצטמצם הישוב היהודי בסאנטוב, אף על פי כן ניהל ישיבה. באחד המקורות מאותה תקופה נאמר על רבי פאלק הלוי יונגרייז: "תחת הנהלתו מתנהלת ישיבה נכבדה"[10]. הוא נפטר בי"ט בכסלו תרפ"ז.

הרה"ג ר' יעקב משה דייטש ז"ל

רבי יעקב משה דייטש ז"ל

רבה האחרון של הקהילה בסאנטוב היה רבי יעקב משה דייטש. בבחרותו למד בישיבות צעהלים, חוסט ופרשבורג.

בלמדו בפרשבורג כבר הבחין בו רבו בהתמדתו בלימודים ובדייקנותו בכל דבר. מעולם לא איחר לתפילה או לשיעור כלשהוא. תמיד הקדים לבוא לבית המדרש. רבו מפרשבורג ציטט פעם קטע מתוך גמרא ואמר: "כיון שבא הקב"ה לבית הכנסת ולא מצא בו עשרה מיד הוא כועס שנאמר 'מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה'" הוסיף רבו ואמר שהמלה "מיד" הן ראשי תבות "משה יעקב דייטש"[11]. את התכונה הזאת של דייקנות שמר במשך כל ימי חייו והיא שימשה מופת לתלמידיו.

9. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת פ', אות מ"א.
10. אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 424.
11. סיפור זה ועוד פרטים נמסרו לי מפי ר' מנחם ברקוביץ (ניר גלים). כמו כן שמעתי פרטים מפי ר' נפתלי צבי גרינוולד (ירושלים).

לאחר נישואיו כיהן כרב בקהילות אחדות ולאחר פטירת רבי פלק הלוי יונגרייז נתקבל למלא את מקומו בסאנטוב. עם בואו ארגן מחדש את מוסדות הקהילה והקים מחדש ישיבה, בה למדו כ-50 בחורים[12]. שיטת לימודו היתה מבוססת על שיטת פרשבורג שהיתה נהוגה ברוב ישיבות הונגריה. הבחינות נתקיימו אור ליום ששי בבוקר. בליל ששי לפני פֵּן נערך בבית המדרש תיקון ליל חצות. הבחורים נשארו ערים בבית המדרש כל הלילה, למדו שם והתכוננו לבחינה. בדייקנות מופתית הופיע רבי יעקב משה בשעה חמש בבוקר והתחיל מיד לבחון את תלמידיו. בימי החורף הקרים היה נכנס באותה דייקנות לפנות בוקר כשלפעמים היה זקנו מכוסה שלג. בלי שהות ציוה על אחד מתלמידיו להתחיל: "המשנה אומרת" ("זאגט די משנה") ובחן אחד אחר השני. כסמל לדייקנותו קנו לו פעם תלמידיו שעון מיוחד שהיה מורכב על מערכת כלי כתיבה. שעון זה היה ידוע בדייקנותו הרבה.

בשיעוריו נהג להסביר את חידושיו, כמו כן נהג לשלב דברי שו"ת שדנים באותו נושא שלמד עם תלמידיו. בלילות שבת באו תלמידיו אל "שלחנו" וכל פעם הטיל על שני בחורים לדרוש באותו מעמד על פרשת השבוע. הוא סייע בידם קודם לכן למצוא את המקורות לדברי הדרוש שהם עמדו להשמיע. בנוסף לכך השמיעו שני בחורים דברי פלפול כל שבת בבוקר לאחר תפילת שחרית.

מטרתו החינוכית של רבי יעקב משה דייטש היתה לחנך בעלי בתים "קובעי עתים לתורה ובמקומות שאין רב שיוכלו תלמידיו לוֹטיף מילי דאורייתא". סמוך לשואה בשנת תרצ"ט הבין שיש להכשיר בחורים צעירים שיוכלו להתפרנס מיגיע כפיהם. כל מי שרצה בכך יכול היה לעסוק חצי יום בלימוד מלאכה או לימוד חקלאות אצל אחד מבעלי האחוזות היהודיים שבעיירה או בסביבה[13].

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה החלו להעביר את היהודים לגיטאות. באחרון של פסח תש"ד דרש בבית הכנסת הגדול וניסה לעודד את הציבור שלא יפול ברוחו[14]. זמן מה לאחר מכן הועבר לגיטו קאשאו. אחיו הרב ד"ר א. דייטש הצליח להעבירו לבודאפשט. משם יצא עם "רכבת קאסטנר" לברגן בלזן ואחר כך לשוויץ. הוא נפטר בשוויץ בי"ב באב תש"ה ושנים אחדות לאחר מכן הובא למנוחת עולמים בירושלים.

12. ראה פליישמן, עמ' נ"ג-נ"ד; י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגרן, עמ' 147.
13. מפי תלמידו ר' נפתלי צבי גרינוולד (ירושלים). ראה גם מאמרו של הנ"ל זכרון להולכים", הצופה, ט' חשון תשל"א.
14. פליישמן עמ' מ"ח.

פרק כט

ישיבת סומבוטהעלי

העיר סומבוטהעלי (בהונגרית: Szombathely) שעל הגבול האוסטרי, ידועה במקורות יהודיים בשם שטיינמנגר. החוקרים משערים כי כבר בתקופת הרומאים ישבו שם יהודים. עדים דוממים להמצאותם של יהודים בסומבוטהעלי בתקופה קדומה הם כלי החרס ושרידי האבנים שנמצאו במקום ונשתמרו במוזיאון העירוני. על גבי שרידים אלה מוצאים אנו ציורים של מנורות וכפות תמרים. בשנת 1941 התגוררו בעיר 3,088 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 43,000 נפש[1].

רבה הראשון של הקהילה שנודע שמו היה רבי יהודה לייב קניגסברגר. הוא היה מתלמידיו של החת"ס ושל רבי מרדכי בינט מניקלסבורג וגם הוסמך על ידם לרבנות. בשנת תר"ח (1848) נבחר לרבה של סומבוטהעלי וישב על כסא הרבנות עד פטירתו בי"א בטבת תרכ"ב (1862)[2].

בעקבות פילוג הקהילות בהונגריה יסדו היהודים האורתודוקסים קהילה משלהם בשנת תרל"א (1871), ובחרו את רבי מרדכי קורנפיין לרבה של הקהילה[3].

הרה"ג ר' מרדכי מאיר בינט (בנדיקט) ז"ל

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ' 417-419.
2. ראה ספר זכרון מחוז וואש (בעריכת אברהם לוינגר), א"י תשל"ד (בחלק ההונגרי), עמ' 176.
3. שם, עמ' 40; וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ' אות ק'.

בשנת תרנ"ח (1898) נתקבל לרבה של הקהילה רבי מרדכי מאיר ביגט (בנדיקט), שהיה אחד מתלמידיו של בעל שבט סופר. כארבעים ושש שנים ישב על כס הרבנות, עד שבשנת תש"ד הובל לאוישביץ בהיותו בן 86 שנים. הי"ד[4].

הישיבה בסומבוטהעלי נוסדה לראשונה על ידי רבי מרדכי ביגט, אולם בשנות חייו האחרונות ניהלו אותה דייני הקהילה. בתחילה ניהל אותה הדומ"ץ רבי אברהם איינהורן ולאחריו הדומ"ץ רבי גבריאל גשטטנר.

רבי אברהם איינהורן נתקבל לדומ"ץ בסומבוטהעלי בערך בשנת תר"פ, וכיהן במשרה זו עד שנפטר בב' בכסלו תרצ"ג[5]. הוא היה מתלמידי רבי שמואל רוזנברג בעל "באר שמואל" מאונסדורף. בישיבתו למדו כ-60 בחורים. הוא השתדל להפיץ בקרב תלמידיו ובקרב בני הקהילה את רוח החסידות. בלילות שבת וב"סעודה השלישית" ניהל "שלחן". ברבות השנים הוקם בחצר בית הכנסת "קלויז" של חסידי בעלז והבחורים שהתחנכו בישיבתו הירבו לנסוע לבעלז לקראת חגים. החדרת החסידות בסומבוטהעלי לא היתה משימה קלה מאחר ורוב בני הקהילה היו בעלי מסורת אשכנזית של יהודי "אויברלנד".

בחורי הישיבה היו בחלקם מבני המקום ובחלקם באו מחוץ לעיר. מנזא לא היתה בסומבוטהעלי והבחורים אכלו "ימים" אצל בעלי הבתים. ר"א איינהורן נהג בתלמידיו בבחינת "זרוק מרה בתלמידים". כאשר תלמיד לא ידע את לימודו היה נועץ בו מבט חד וזה הספיק להרתיעו מהישנות המקרה.

בשנת תרצ"ד נבחר לדומ"ץ של הקהילה רבי גבריאל גשטטנר. גם הוא היה מתלמידיו של רבי שמואל רוזנברג מאונסדורף. כמו כן למד אצל בעל "קרן לדוד" בסאטמר ובישיבת פרשבורג[6]. לאחר נישואיו עסק במשך שנים אחדות במסחר. גם בהיותו סוחר לימד תורה ברבים. לאחר שנבחר כדומ"ץ של קהילת סומבוטהעלי הצטיין כדרשן ופיו הפיק מרגליות.

רבי גבריאל גשטטנר המשיך לטפח בקרב תלמידיו ובקרב בני קהילתו את רוח החסידות. בלילי ששי ערך עם תלמידיו תיקון חצות, ובתום הלימודים והתפילה אמרו כולם תהלים. מלבד הלימודים הרגילים של שיעור עיון ושיעור פשוט עודד את תלמידיו לעיין בספרי מוסר. מדי שבוע בשבוע שלח שני בחורים לאסוף צדקה למען עניי העיר. הבחורים למדו במשך היום בבית מדרש מיוחד שעמד בחצר בית הכנסת. אלה שבאו מחוץ לעיר אכלו "ימים", ואלה שלא השיגו אכילת "יום" אכלו על שלחן רבם. גם בימיו של ר"ג גשטטנר מנתה הישיבה כ-40-60 בחורים.

בשנת תש"א (1941) כאשר צומצמו פרנסות היהודים וישיבות רבות נסגרו ברחבי הונגריה אמר ר"ג גשטטנר בדרשתו לראש השנה:

> "רבש"ע איפה הם הרועים ברוחניות כי בעוה"ר כל הישיבות בטלו ואיפה הם הרועים בגשמיות כי נוטלים כל הפרנסות מאחב"י. והגידה נא איפה הם רועים הצאן קדושים נפוצים על פני השדות"[7].

בשנת תש"ב, כאשר נודע על הטבח שהגרמנים ערכו ביהודים על אדמת אוקריינה באיזורי

4. שם, מערכת מ' אות רכ"ה; וראה במפורט בספר הזכרון מחוז וואש, עמ' 173-174. פרטים נוספים נמסרו לי מפי ר' ראובן בוכינגר, איש סומבוטהעלי.
5. מליצי אש כרך ג', חלק מילואים אחר חודש שבט, עמ' 94. שאר הפרטים נמסרו לי מפי ר' ראובן בוכינגר.
6. פרטים אודותיו רשומים בהקדמה לספרו שפתי גבריאל, מונטריאל תשכ"ג. פרטים נוספים ליקטתי מפי ר' ראובן בוכינגר ור' אברהם קליין. ר' צבי שטיין (מאילת) העירני שבשנות השלושים היתה גם מעין ישיבה קטנה בסומבוטהעלי שהתנהלה ע"י ר' גמליאל האוזנר.
7. שפתי גבריאל עמ' קמ"ט.

הנהר דנייסטר אמר בדרשתו לראש השנה:

"ואנו מה נענה על נהרות פולין בעוה"ר צריכין אנו להוריד כנחל דמעה על מה שנעשה שם לאחינו בנ"י בעוה"ר אשר מצד אחד עמדו עליהם בקנה שרפה (רובה) וירו המורים עליהם אש להכריחם לעבור הנהר דנייסטר ומצד שני עמדו רשעים אחרים ארורים אשר לא רצו שיעברו היהודים לשם וערכו עליהם בקנה השרפה (רובה) והוכרחו להפיל עצמם לנהר בעוה"ר"[8].

הרה"ג ר' גבריאל גשטטנר ז"ל הי"ד

מסופר שלפני שהעבירו את בני הקהילה לאוישביץ כינס ר"ג גשטטנר את כולם לבית הכנסת ועורר את הציבור לקבל על עצמם את גזירת השמים באמונה שלמה וללא כל תרעומת כלפי הקב"ה. לאחר הדרשה פתחו כולם בשירה ובריקוד, קיבלו עליהם עול מלכות שמים ויצאו לדרכם האחרונה[9].

בי"ז בתמוז הגיעו בני הקהילה ורבם לאוישביץ. ר"ג גשטטנר נספה במחנה בי"ג באלול תש"ד. הי"ד.

לאחר המלחמה חזרו שרידי חרב אחדים לסומבוטהעלי. כאן התרכז ציבור גדול והם קיבלו לרב את הרה"ג רבי יוסף גרינוולד, רבה האחרון של פאפא לפני השואה. הוא הקים שם ישיבה גדולה ועמד בראשה עד שעזב את הונגריה בדרכו לארצות הברית[10]. אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי יהושע כ"ץ בנו של רבי אשר אנשיל כ"ץ מסרדהעלי. בעת המרידה בשנת 1956 עזבו רוב בני הקהילה את המקום.

8. שם עמ' ק"נ.
9. שם בדברי ההסכמה של הרה"ג רבי יוסף גרינוולד לספר הנ"ל.
10. ראה אודותיו בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 297-298.

פרק ל

ישיבת סיקסו

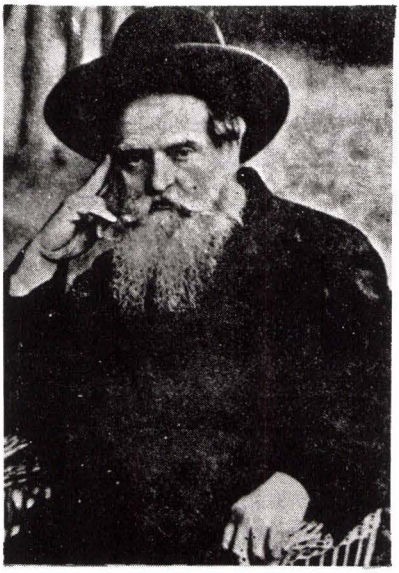
בעיירה סיקסו (Szikszó) שליד מישקולץ התישבו היהודים הראשונים במחצית המאה ה-18. באופן רשמי נוסדה הקהילה בשנת 1791. בעת פילוג הקהילות בשנת 1869 נשארה סיקסו קהילה אורתודוקסית. בשנת 1831 ולאחר מכן בשנת 1873 פרצה בעיירה מגפת כולרה ובין הקרבנות היו גם מספר יהודים. בשנת 1852 פרצה שרפה גדולה בסיקסו וחלק מבתי היהודים עלו באש. בשנת 1941 התגוררו בסיקסו 703 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 5,570 נפש[1].

החל מן המאה ה-18 כיהנו בסיקסו מספר רבנים בזה אחר זה: רבי שמואל רוזנבאום, רבי יעקב בער שנפלד ובנו רבי משה מרדכי, רבי אביש טננבאום, רבי פייביש פישמן ורבי שמואל יצחק[2].

בשנת תרכ"ה (1865) נתקבל לרבה של סיקסו רבי הלל ליכטנשטיין זצ"ל. בהיותו בסיקסו פרסם את ספרו הראשון "משכיל אל דל" (לבוב תרכ"ז). בשנת תרכ"ו (1866) עמד בראש אסיפת רבנים שנתכנסה במיהאלוביץ כדי להילחם נגד זרם "המתחדשים". מלבד זה כיתת את רגליו מקהילה לקהילה כדי להעמיד את הציבור על הסכנה האורבת מצד "המתחדשים" לחיים הדתיים בהונגריה. למרות עסקנותו הציבורית התמסר לענייני הישיבה שייסד בסיקסו[3]. לאחר שנים אחדות נתקבל לרבה של קולומיאה.

אחריו ניהל בסיקסו ישיבה רבי שמואל עהרנפלד בעל "חתן סופר" שנתקבל למלא את מקומו של ר' הלל ליכטנשטיין. רבי שמואל עהרנפלד למד עם תלמידיו על פי שיטת החת"ס. בשיעוריו היה לפעמים מחדש גם חידושים, אם כי נהג להדגיש שהלימודים צריכים להיות לשם שמים ולא לשם הנאת החידושים ולא לשם פלפולים. לדבריו יש לכוון את הלימוד "לאמיתה של תורה וחידושי אורייתא ממילא יבואו". בשנת תרל"ז עזב רבי שמואל עהרנפלד את סיקסו ונתקבל לרבה של מאטרסדורף[4]. במקומו נתקבל בסיקסו אחיו רבי שאול עהרנפלד. גם הוא ניהל ישיבה וכן עמד בקשרי שו"ת עם גדולי הרבנים[5]. הוא נפטר בכ"ז אלול תרס"ה. אחריו כיהן כרבה של הקהילה רבי מנחם מנדל שיק.

1. ראה ישראל פליישמן, ניצוצות, בני ברק תשל"ב, עמ' כ"א-מ"ו; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 220-222. פרטים אחדים שמעתי מפי ר' פרץ ברגמן ז"ל (ירושלים) מתלמידי סיקסו.
2. פליישמן, שם, עמ' ל"ב-ל"ג.
3. פרטים מלאים ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 421-423.
4. ראה במפורט שם, עמ' 571-573.
5. פליישמן, עמ' ל"ה-ל"ו; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, אות א.

הרה״ג ר׳ מנחם מנדל שיק ז״ל

רבי מנחם מנדל שיק ז״ל

רבי מנחם מנדל שיק נולד בשנת תר״ל לאביו ר׳ יעקב שיק. אחר גיל הבר מצוה שלחו אביו לישיבתו של ר׳ עמרם בלום באויפאלו. לאחר תקופה מסויימת נסע לישיבת סבו רבי דוד שיק (בעל ״אמרי דוד״) בטוקאי ולמד שם במשך שלש שנים. משם עבר לפרשבורג ולמד בישיבתו של בעל ״שבט סופר״.

בשנת תרנ״ה נתקבל לדומ״ץ בגרוסווארדיין. לאחר מכן נתקבל לרבה של קירכדורף, שם ישב שש שנים וניהל ישיבה.

בשנת תרס״ז נתקבל לרבה של סיקסו[6]. בכתב הרבנות שהוגש לו נאמר:

״מצאנו בפה אחד ובלב אחד להנחיל לאדוננו כסא כבוד... הוא כסא ההוראה בשבת תחכמוני לתת משרת הרבנות על שכמו ומקל תפארת בידו לנהל צאן קדשים על מי מנוחות התורה״[7].

רמ״מ שיק ניהל ישיבה גדולה בסיקסו ולפעמים הגיע מספרם של הבחורים ל-100. בנו רבי יקותיאל מרדכי כתב על אודות הישיבה:

״היתה לו ישיבה גדולה ומפוארה ולמד בעצמו את כל השיעורין כסדרן והחזיק את בני ישיבתו ואהב אותם כאב את בנו. סדר לימודו היה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא בסברה והבנה. ביום ה בשבוע בשעה עשרה בערב היה הנסיון (=בחינה) ואחר זה עשה תיקון

6. שם, מערכת מ, אות רל״ח, וראה פליישמן, עמ׳ ל״ו-ל״ז, וראה במיוחד ר׳ דוד שיק, אמרי דוד, ברוקלין תשכ״ד, בחלק ״מרקחת בשמים״ (יצא לאור ע״י נינו רבי יקותיאל מרדכי שיק, ובו ביוגרפיה של כל המשפחה), עמ׳ רע״ט-ש.
7. שם, עמ׳ רצ״ח.

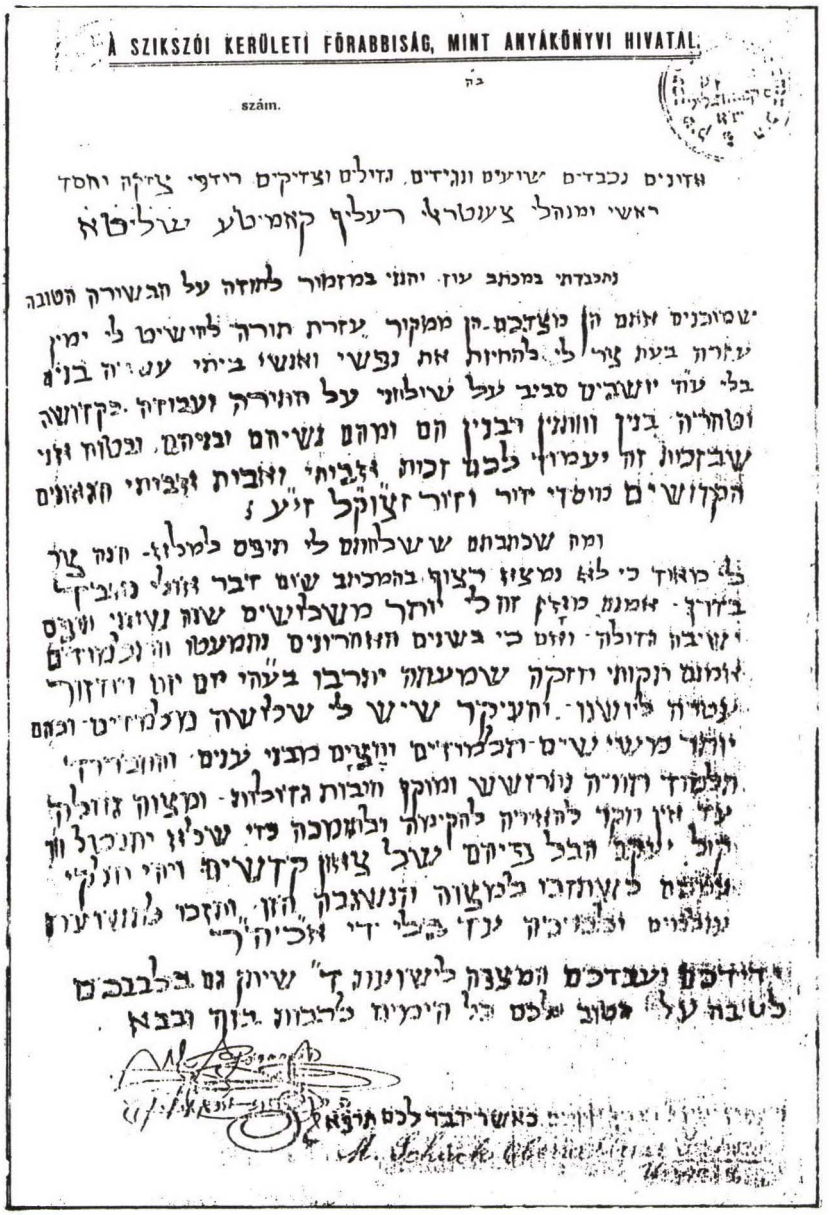
חצות ושתי שעות קודם התפילה סיים תהלים. היו גם חבורות שהי' נעורים כל ליל יום ששי ועסקו בתורה"[8].

לאחר מלחמת העולם הראשונה נצטמצם מספר התלמידים בישיבתו ובצער רב פנה בשנת תרפ"א (1921) ל"סנטראל רליף קומיטי" שבניו יורק בבקשת עזרה לישיבתו ששורותיה נתדלדלו. במכתבו הוא כותב בין השאר:

"אמנם מאז זה לי יותר משלושים שנה שאני תופס ישיבה גדולה ואם כי בשנים האחרונים נתמעטו התלמידים. אמנם תקוותי חזקה שמעתה יתרבו בעה"י יום יום ויחזור עטרה ליושנה"[9].

עשרים ושתיים שנה כיהן רמ"מ שיק כרבה של סיקסו ונפטר בי"ב בתמוז תרפ"ח. רבה האחרון של הקהילה היה רבי אריה לייבוש יונגרייז. בזמן השואה הובל יחד עם בני קהילתו לאוישביץ ונספה שם. בתקופת כהונתו של רבי אריה לייבוש יונגרייז ניהל ישיבה בסיקסו הדומ"ץ רבי אליעזר וייזר. בישיבתו למדו כ-40 בחורים עד שנסגרה בשנת תש"א. הרב וייזר ניצל מאימת השואה ולאחר המלחמה כיהן זמן מה כרבה של סיקסו ואחר כך כרבה של מישקולץ. משם יצא לכהן כרבה של וינה.

8. שם, עמ' ש.
9. ראה המכתב המצולם להלן.

מכתבו של ר׳ מנחם מנדל שיק ל״סנטרל רליף קומיטי״ (ארכיון י.א.)

פרק לא

ישיבת סערענטש

בעיירה סערענטש (Szerencs) הסמוכה למישקולץ התגוררו בשנים האחרונות לפני השואה כאלף יהודים. המתישבים היהודים הראשונים באו לסערענטש במאה ה-18 ועיקר פרנסתם היה מסחר יינות[1].

המסורת החסידית מעלה על נס את חשיבותה של עיירה זו. מסופר שהבעש"ט ביקר בעיירה זו ביום השוק הגדול כשנתרכזו במקום יהודים רבים. לאחר שהתבונן במעשיהם של הסוחרים המשיל את חיי בני האדם עלי אדמות לשוק גדול: הזרזים יקדימו ויסדרו תחילה את ענייני מסחרם ולאחר מכן יפנו גם לבילויים ולתענוגות. לעומת זאת קלי הדעת יתענגו תחילה במחזות ליצנים בשוק וכאשר יפנו להסדיר את צרכי עסקיהם יגלו כי איחרו את המועד. כך הם גם חיי בני האדם בעולם הזה; מי שאינו מזדרז להסדיר תחילה את דרכיו ומעשיו עלול לאחר את המועד[2]. לפי ספורו של ר' דוב מבולוחוב גדל בעיירה בסערענטש הנער יצחק אייזיק טויב בבית אביו ר' יחזקאל[3]. ברבות השנים התפרסם הנער בתור האדמו"ר רבי יצחק אייזיק טויב מקאליב.

את יסודה של הישיבה בסערענטש מיחסים לרבה של הקהילה רבי עמרם ישי סג"ל ביליצער. הוא היה מתלמידיו המובהקים של רבי חיים סופר בעל "מחנה חיים". רבו מזכירו בחיבה רבה באחדות מתשובותיו[4]. רבי עמרם ישי ביליצער נפטר בשנת תרמ"ט (1889) ואת מקומו מילא בנו רבי פנחס ביליצער. יש להניח שגם רבי פנחס ביליצער ניהל ישיבה בסערענטש. בהקדמה לספרו גבעת פנחס (סעיני תרפ"ה) נאמר: "והשקה צאן קדשים מבאר תורתו". לאחר פטירתו ביום ב' באלול תרע"ג נבחר למלא את מקומו חתנו רבי מנחם סג"ל פולאק.

הרה"ג רבי מנחם סג"ל פולאק זי"ע

רבי מנחם סג"ל פולאק נולד בקליינוורדיין לאביו רבי אברהם. בילדותו נהג אביו להעירו בשעות המוקדמות של הבוקר ולמד עמו תורה לפני ששלחו לחדר. בבחרותו למד אצל בעל "באר שמואל" בישיבת אונסדורף.

בהיותו בן עשרים ושלש שנים נבחר לרבה של סערענטש. זמן קצר לאחר מכן פרצה

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמודים 413-414.
2. י. י. גרינוואלד. הצופה לחכמת ישראל, שנה ה (תרפ"א), עמ' 269. וראה בהקדמה לספרי האדמו"ר מסאטמר, ירושלים תש"מ.
3. זכרונות ר' דוב מבולוחוב, ברלין תרפ"ב, עמ' 78-80.
4. שו"ת מחנה חיים, אונגוואר 1873, מהד"ג חלק או"ח, סי' ל"ב, ל"ד; חלק יו"ד סי' א, ו; חלק אבה"ע סי' ל"ד. ראה גם שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ע, אות ט"ו.

מלחמת העולם הראשונה ועליו היה לדאוג לכל ענייני הקהילה. הוא ריכז סביבו את הבחורים מבני המקום ובעלי בתים שטרם גוייסו לצבא ולמד עמם תורה[5].

הרה"ג ר' מנחם סג"ל פולאק ז"ל

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם ניהל ישיבה שלמדו בה כ-60 בחורים ולעתים יותר[6]. שיטת לימודו היתה על פי השיטה שהיתה נהוגה בהונגריה מאז ימי החת"ס. בצעירותו היה משתמש לפעמים בשעשועי לשון ובחידודים, אך לאחר מכן נטש שיטה זו. הוא השקיע הרבה מחשבות ומאמצים להיטיב את מעמדם של הבחורים ואת שיטות הלימוד בישיבות. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התכנסו בסערענטש רבנים ידועי שם במטרה לחזק את דת ישראל ואת הישיבות[7].

את השקפת עולמו על סדרי הישיבות הרצויים סיכם בעצמו בהקדמה לספרו שו"ת חלק לוי (מישקולץ תרצ"ד). הוא טוען ש"הישיבה היא עמוד התוך שעליו נשען כל בית ישראל ואם אין גדיים אין תיישים". הוא דורש מבעלי הבתים בכל אתר ואתר לתמוך בישיבה "כי הישיבה בעיר אינה לטובת הרב אלא לטובת הבעלי בתים, כי היא כבושם שהכל מתבשמים ממנו ורוח ישראל סבא מתפשטת ממנה על פני כל הקהילה. הבחורים שיבואו מכאן ומכאן לישיבה יעירו חשק של תורה גם בלבות הבנים של בני העיר..."

ועוד הוא טוען שאם תהיה ישיבה בכל ישוב הרי זה יחסוך מההורים לשלוח את בניהם הצעירים בני י"ג-י"ד למרחקים מחוץ לבית.

הוא התנגד לאלו שסברו שיש להקים ישיבות מרכזיות עם הרבה בחורים במקומות אחדים בלבד, במקום להקים ישיבה עם מספר מצומצם של בחורים בכל קהילה וקהילה. לדעתו אלו שדוגלים בהקמת ישיבות מרכזיות בלבד אינם מבינים את מהותן של הישיבות. כי הישיבה איננה רק "בית ספר לבחורים" כי אם היא צריכה להיות "בית מצודות לכל העיר שלא יבואו פרוצים ויחללוה". לישיבות קטנות יותר יש גם יתרון בכך שהרב תופס הישיבה יכול להשגיח

5. פרטים ביוגרפיים אודותיו ראה בהקדמה לספרו חידושי שו"ת חלק לוי, ניו יורק תשכ"ח.
6. ראה את רשימת הישיבות בספרו של י. י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגרן, עמ' 147.
7. ראה בהקדמה לחידושי שו"ת חלק לוי, שם.

בצורה יעילה על כל אחד מתלמידיו, מה שאין כן בישיבה עם מספר גדול של תלמידים. רמ"ס פולאק הציע שבכל הישיבות ילמדו בכל שנה לפי אותה תכנית לימודים, את אותן המסכתות ואותן הסוגיות שבש"ס כדי שיהיה לבחורים נושא משותף לשיחה בעת שכולם ישובו לביתם "בין הזמנים" או יפגשו ברכבות בעת נסיעתם מן הישיבה או אליה[8].

בעלי הבתים חייבים לדאוג להחזקת הישיבה ע"י הקמת מנזא או בצורה אחרת. אסור שבחורים יהיו רעבים ללחם. מבחינה זאת הצדיק רמ"ס פולאק את אמרתו של המהר"ם מלובלין, שאמר שיש לפרש את דברי חז"ל "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל" בלשון תמיהה, כלומר — היתכן שצעירים היושבים ועוסקים בתורה יהיו רעבים לפת לחם?

בסערנטש היה ביח"ר לשוקולד ורמ"ס פולאק נתן לבעלי המפעל את ההכשר. לפעמים יצא עם מספר בחורים לבית החרושת והראה להם כיצד יש להשגיח על כשרות השוקולד[9].

בשנת ת"ש קיבל רמ"ס פולאק הזמנה לכהן כרבה של חברה בחורים דאנשי אונגרן בניו יורק. הוא קיבל את ההזמנה ויצא לשם. הוא פעל בקהילתו החדשה במסירות רבה עד שנפטר בשנת תשי"ג.

בסערנטש מילא את מקומו רבי יהודה ליב לעמבערגער, שהמשיך לנהל את הישיבה כל עוד אפשר היה לנהלה. בשנת תש"א עדיין למדו בישיבתו 60 בחורים למרות תנאי המלחמה. במכתב שכתב ל"סנטראל רליף קומיטי" בניו יורק הוא מודיע כדלהלן:

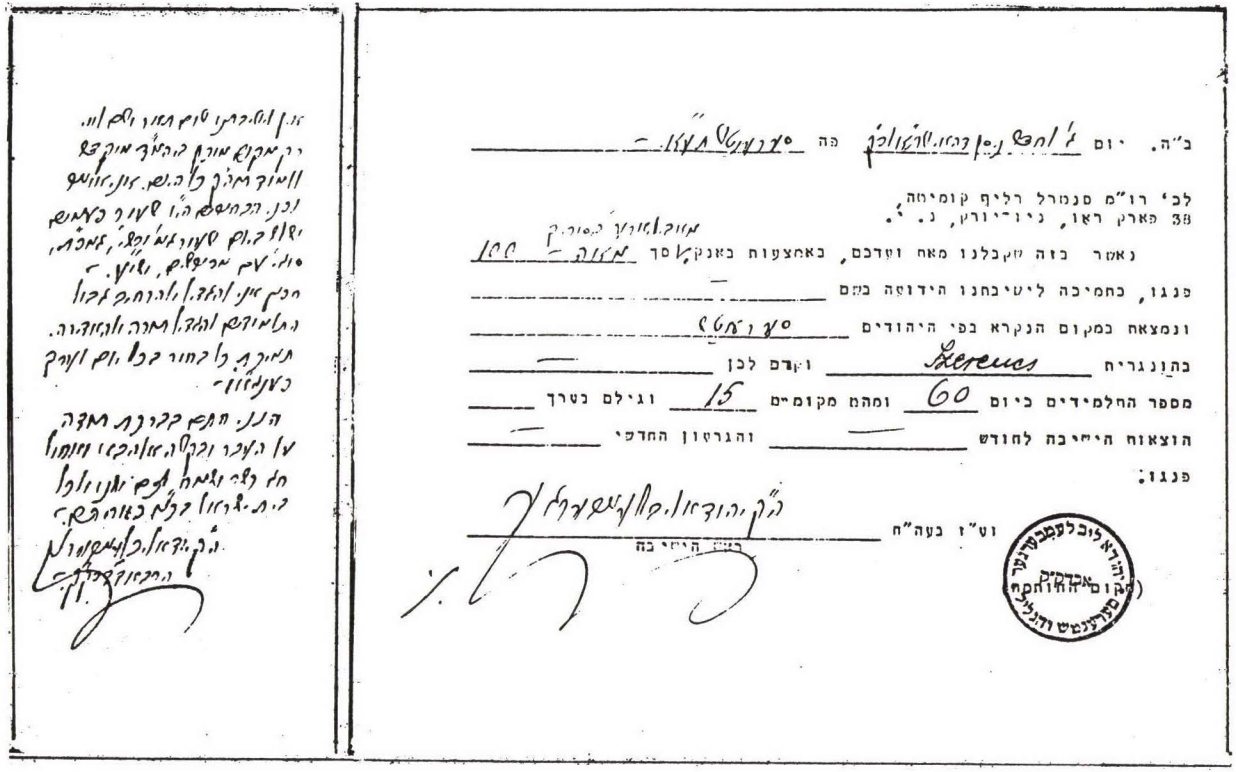
"אין לישיבתנו שום תואר ושם לווי רק מקום מוכן ביהמ"ד מוקדש ללמוד תוה"ק כל היום. אני אומר לפני הבחורים הי"ו שיעור פעמיים ושלש ביום שיעור גמ' ורש"י גמפ"ת סוגי' עם מפרשים ושו"ע.

חפץ אני להגדיל ולהרחיב גבול התלמידים להגדיל תורה ולהאדירה. תמיכת כל בחור בכל יום לערך פענגאו.

הנני חותם בברכת תודה על העבר ובקשה זו להבא ואחול חג כשר ושמח לכם ולנו ולכל בית ישראל בכ"מ בעריהם".

לאחר המלחמה התישב רבי יהודה ליב לעמבערגער בארץ ישראל ומכאן יצא לכהן באחת הקהילות בניו יורק.

8. ראה גם בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 22-23.
9. מפי ר' מנשה בן חיים קניג.

קבלה בתוספת מכתב של ר׳ יהודה לייב למברגר ל״סנטרל רליף קומיטי״ (ארכיון י.א.)

פרק לב

ישיבת פוטנוק

בעיירה פוטנוק (Putnok) שבמחוז ג'ומור התגוררו בשנת 1930 כשבע מאות יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4,200 נפש. מאחר שבמקום היו מכרות, אסור היה ליהודים להתישב שם במשך מאות שנים. בכל זאת גרו בפוטנוק יהודים בודדים כבר במאה ה-18. באופן רשמי נוסדה הקהילה באמצע המאה ה-19[1]. בעת פילוג הקהילות בהונגריה בשנים 1868-1869 נשארו יהודי פוטנוק במסגרת הקהילות האורתודוקסיות.

רבה הראשון של פוטנוק היה רבי שלמה בראון. מלבד ידיעותיו בש"ס ובפוסקים הצטיין גם בידיעותיו הכלליות ודיבר בשפה ההונגרית והגרמנית. עקב נסיונו לדרוש בבית הכנסת בשפות זרות יצא נגדו בחריפות רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה[2]. רבי שלמה בראון נפטר בשנת תרל"ב (1872).

רבה השני של פוטנוק היה רבי יעקב טננבוים ז"ל, מחבר שו"ת נהרי אפרסמון. תחילה הוא היה רב בקהילות טאליא, מזו-טשאט, ולאחר מכן כיהן כ-23 שנים כרבה של פוטנוק[3]. ר"י טננבוים ייסד בפוטנוק ישיבה שנתקיימה גם בימי הרבנים שבאו אחריו עד סמוך לשואה.

בספרו שו"ת נהרי אפרסמון משיב ר"י טננבוים תשובות אחדות לתלמידיו[4]. ברוב תשובותיו לא האריך בתארים ובפתיחות. לפעמים כתב רק שתי מלים: "לתלמידי המופלג", "לתלמידי חביבי", "לתלמידי ידידי". לפעמים הסתפק אפילו בכותרת של מילה אחת: "לתלמידי". בתשובות מעטות מאד הזכיר את תלמידיו בשמם. רק באחת מהן כתב באריכות. וזה לשון התשובה:

> "אהובי תלמידי מעת שהלכת מאתי דרשתי תמיד אחריך ומאד שמחתי בשמעי שאתה לומד בהתמדה נכונה ופנית והלכת לאוהל התורה לבלתי לכת אחר עצת בחורים אשר פנו אל דברי שקר וכבוא מכתבך אלי נתתי שמחה בלבי וחשבתי להשיבך מיד אבל טרדות עכבוני... ועתה עיינתי בדבריך ובאתי להשיבך ועמך הסליחה על עיכוב מכתבי ולא יהיה זאת לך למניעה מלכתוב אלי כי ידוע תדע שדבריך חביבים לי והנני על סדר דבריך"[5].

אחרי פטירתו נתקבל בנו רבי מאיר כרבה של הקהילה.

1. על הקהילה ראה M.Zs.L. עמ' 723; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 443-445.
2. על רבי שלמה בראון ראה מאמרו של יעקב בלומברגר (בהונגרית ב-M.Zs.Sz. 1912, עמ' 207-222, וראה פנקס קהילות הונגריה, שם. רבי הלל ליכטנשטיין היה קודם לכן רב בקהילות אחדות בהונגריה, ונלחם בתקיפות נגד כל סטיה מן הדרך המסורתית המקובלת. ראה אודותיו בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 421-423.
3. ראה בשער לספרו נהרי אפרסמון, פאקש תרנ"ח.
4. שם, חלק או"ח סי' מ"ה; חל"ק יו"ד סי' ל"ג, מ"ג, מ"ט, נ"ג, נ"ז, ס"א, ע', ע"ב, ע"ז, קט"ז, קי"ז, קכ"ה, קל"ג, קמ"ג ועוד.
5. שם, חלק יו"ד, סי' ק'.

הרה"ג רבי מאיר טננבוים ז"ל

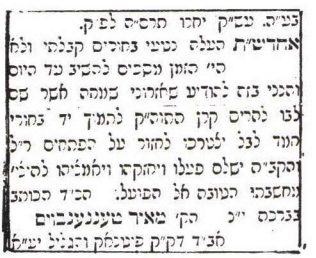
רבי מאיר טננבוים נולד לאביו, רבי יעקב, בעת שישב עדיין בוורפלט. לאחר נישואיו נבחר ר"מ טננבוים לרבה של פולעק. משם נתקבל בשנת תרמ"ז (1887) לכהן כרבה של טארנא. עשר שנים לאחר מכן, בשנת תרנ"ז (1897), נתקבל למלא את מקום אביו בפוטנוק[6]. על הישיבה שניהל בפוטנוק כותב בן אחיו רבי משה טננבוים:

"העמיד תלמידים תלמידי חכמים ויראי השם, כל רואיהם יכירו כי המה זרע ברך ה', ואין להאריך על הכתב גודל אהבתו והשגחתו על התלמידים, והיה להם לאב רחמן ונשאם על כנפיו כאשר ישא האומן את היונק, והשגיח עליהם בפרטיות שילמדו תורה בקדושה וטהרה והשתדל למצא עזרם סמוך לפרקם, פתחו פתוח בכל עת לתלמידיו"[7].

ישיבתו נתמכה על ידי סוחר יין עשיר בשם בירנבוים. תמיכה זו לא הספיקה לכולם. לכן היו מספר בחורים שאכלו על שלחנו של ר"מ טננבוים.

הוא היה חביב כלפי תלמידיו, כי לנגד עיניו היה הכלל "לא הקפדן מלמד". ביתו היה פתוח לתלמידיו בכל עת כאשר משהו הציק להם ברוחניות ובגשמיות[8]. ר"מ טננבוים נפטר בא' מנחם אב תרפ"ה.

רבה האחרון של הקהילה היה רבי חיים יהודה טייטלבוים. הוא המשיך לנהל את הישיבה למרות צוק העתים. עם כניסת הגרמנים להונגריה הועברו יהודי פוטנוק לגיטו במישקולץ ומשם נשלחו לאוישביץ. בין הנספים בשואה היה גם רבי חיים יהודה טייטלבוים. הי"ד.

מכתבו של ר"מ טננבוים ל"נטעי בחורים"
(תרס"ה, ריש אדר, דף מ"ח)

6. ראה בהקדמה לספרו אמרי מאיר, טארנא, תרפ"ט. אביו השיב לו מספר תשובות בעת שהיה רב בפולעק ואח"כ בטארנא. ראה שו"ת נהרי אפרסמון, סי' קנ"ט, קס"ב, קע"ה. ראה אודותיו גם מליצי אש, כרך ג' בחלק מילואים אחר חודש שבט, א באב, סי' תקי"ז, עמ' ע"ט.
7. בהקדמה לאמרי מאיר, שם.
8. מפי תלמידו מר חיים מרדכי דויטש (נתניה).

פרק לג

ישיבת פושפוקלודאני

בעיירה פושפוקלודאני (Püspökladány), שבקרבת דברצן, הותרה התישבותם של היהודים רק בראשית המאה התשע עשרה. הקהילה נתארגנה רשמית בשנת 1840. בעת פילוג הקהילות בהונגריה, בשנת 1869, הכריזו על עצמם בני המקום כקהילה אורתודוקסית. בית הכנסת הגדול נבנה בשנת 1880, וכתוצאה מדליקה שפרצה בעיירה עלה בית הכנסת באש, והוא נבנה מחדש סמוך לשואה בשנת 1937. חלק מבני הקהילה היו חסידים שהגיעו לפושפוקלודאני ממארמורש. בשנת 1941 התגוררו בעיירה 552 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 15,204 נפש[1].

הרה"ג רבי יוסף יוזפא רוזנבורג ז"ל

רבי יוסף יוזפא רוזנבורג, רבה הראשון של פושפוקלודאני, נולד בשנת תקפ"ח (1828) לאביו רבי מנחם צבי שהיה באותו זמן דומ"ץ בבאלשאג'ורמוט. הוא התיתם בגיל צעיר מאביו. בהיותו נער נשלח ללמוד בישיבתו של מהר"ם א"ש אייזנשטדטר באונגוואר[2].

לאחר נישואיו פירנסה אותו אשתו ממכירת יי"ש והוא ישב על התורה ועל העבודה. בהיותו עוד אברך צעיר פרסם את ספרו "יד יוסף", חלק א (פרשבורג תרכ"ג). באחת מנסיעותיו, כשניסה להפיץ את ספרו, התאכסן בביתו של ראש הקהל בפושפוקלודאני. ראש הקהל הציג לו שאלה מסובכת שהתעוררה לגבי כשרות המקוה שבפושפוקלודאני. לאחר שראש הקהל שמע את תשובתו של הרב הצעיר, הציע בפני הקהילה לקבלו כרב. הצעתו נתקבלה, ורי"י רוזנבורג נבחר לרבה של פושפוקלודאני. לאחר שנים אחדות פירסם עוד מספר חלקים של ספרו. חלק מכתבי היד שהשאיר אחריו פורסם לאחר פטירתו.

בהקדמה לספריו הוא נלחם נגד קהילות הניאולוגים והשטטוס־קוא בהונגריה. את הסמינר לרבנים הוא כינה "בית ועד חטאים"[3]. ואת הרבנים שלהם כינה "רע-בנים"[4]. כאשר הוקמו בתי ספר יהודיים בקהילות שונות בהונגריה אמר, שמוטב שהילדים ילמדו בבתי ספר ממשלתיים לא־יהודיים כי שם הם יודעים שהמורים אינם יהודים ואינם צריכים לקיים מצוות. לא כך הדבר לגבי מורים יהודים שאינם שומרי מצוות שלהתנהגותם יש השפעה חינוכית שלילית על הילדים[5].

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 451.
2. על תולדות ריי"ר רוזנבורג ראה בהקדמה לספרו דברי יוסף, חלק רביעי, ירושלים תש"מ. על ישיבתו של מהר"ם א"ש אייזנשטדטר ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 466.
3. ראה בהקדמה לדברי יוסף, חלק ב, מונקאטש תרנ"ב.
4. בהקדמה לדברי יוסף, חלק שלישי על יו"ד, מונקאטש תרנ"ו: "וכבר שמעתי מרב א' בסמינאר שהרעבנים שלהם אמרו לבחורים שלהם שכל התורה שקר".
5. בהקדמה לדברי יוסף, חלק רביעי, ירושלים תש"מ.

רי"י רוזנבורג ניהל ישיבה ולפעמים ציין בספרו שהדברים נאמרו "בלימוד הישיבה עם התלמידים"[6]. באחת מתשובותיו הוא כתב לרבי אברהם ברודי מברעזנע:

"כאשר מכתבו בא אלי הייתי בחדר המיטות עוד כאשר הודעתיו להתפלל בעדי... אעפ"כ באתי להשיבו... מפני כ"ת הרמה ואהי' אח"כ פנוי לעמוד על משמרת השיעורין לבני הישיבה שיחי' ירחיב ה' גבולי בתלמידים"[7].

את עניין הישיבה הוא מזכיר גם בהקשר לפעילותם של המתחדשים אשר גרמו לביטול תורה. וזה לשונו:

"ויהי בעת סדרתי את החיבור היו לי ימים של צער ויסורין של ביטול ונשמע ונעשה שמעשה שטן הצליח לבטל תשב"ר והבחורים מן הישיבות. [ויצאה] גזירה שהרבנים במדינתנו יהיו מוכרחים ללמוד חכ"ז [חכמות זרות] והכל נצמח מן המסיתים שאומרים שאינם רוצים לעקור התורה רק רוצים ארדענונג (=סדר)"[8].

מן הראוי לציין שהוא עצמו לא שלח את בניו לישיבות אחרות והם למדו בביתו בפושפוקלודאני. בהקדמה לספרו כתב: "לא שלחתי את בני לישיבות מטעם כמוס עמדי"[9]. במשך שנים רבות כיהן רי"י רוזנבורג כרבה של פושפוקלודאני ונפטר בכ"ט ניסן תרס"ה (1905).

את מקומו מילא חתנו רבי אברהם סג"ל שטרויס[10]. לפי דברי צאצאיו גם הוא ניהל ישיבה והם זוכרים אחדים מתלמידיו, אך לא נודעו פרטים נוספים על הישיבה. בנו רבי מנחם צבי הלוי כיהן כרב צעיר של הקהילה ונפטר עוד בימי אביו. רבי אברהם סג"ל שטרויס השאיר אחריו כתבי יד העוסקים בחידושי סוגיות ובדברי אגדה. הוא נפטר בכ"א באלול ת"ש. רבה האחרון של הקהילה לפני השואה היה הרה"ג רבי יצחק בנימין מנדלוביטש חתנו של רבי מנחם צבי הלוי שטרויס.

הרה"ג רבי יצחק בנימין מנדלוביטש

רבי יצחק בנימין מנדלוביטש[11] נולד בעיר ראצפרט לאביו ר' אשר מרדכי הי"ד שהיה מחסידי אדמור"י בעלז. לאחר גיל הבר מצוה נסע רי"ב מנדלוביטש למזוקובאצ'האזא ללמוד בישיבתו של רבי אהרן דוד רובינשטיין ולמד שם כשלש שנים. משם נסע לנייטרא ולמד חמש שנים רצופות בישיבתו של רש"ד אונגר ז"ל.

תחילה הוסמך לרבנות על ידי רבותיו רבי אהרן דוד רובינשטיין ועל ידי רש"ד אונגר. לאחר מכן הוסמך על ידי רבי יונתן שטייף וכן על ידי מספר רבנים נוספים מהונגריה. בכתב הסמיכה כתב עליו רש"ד אונגר בין השאר:

"אשר למד זמן זמנים טובא בבית מדרשנו שהם לטובה ולברכה בהתמדה רבה וביר"ש באמת לאמיתו והי' אחד מיוחד מיחידי סגולה בבהמ"ד טופח ע"מ להטפיח אחרים עמו ביראת ה' ובחשקות התורה זוכה ומזכה רבים וכל הלומד תורה לשמה מסייעים לו מן השמים".

6. דברי יוסף, חלק ראשון על יו"ד, קאלאמיא תרמ"ה, סי' ס"ח ובעוד מספר מקומות.
7. שם, סי' י'.
8. בהקדמה לספרו הנ"ל דברי יוסף חלק ראשון על יו"ד.
9. ראה בסוף ההקדמה לדברי יוסף, חלק שלישי, מונקאטש תרנ"ו; וראה גם בהקדמת המו"ל לדברי יוסף, חלק רביעי, תולדות המחבר.
10. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות רט"ז.
11. פרטים ליקטתי מאחדים מתלמידיו ומבני משפחתו.

הרה״ג ר׳ אברהם סג״ל שטרויס ז״ל

הרה״ג ר׳ יצחק בנימין מנדלוביטש

מנייטרא נסע רי״ב מנדלוביטש לבעלז להסתופף במשך שנה בצלו של האדמו״ר רבי אהרן רוקח זצ״ל. לאחר שנתקבל לרבה של פושפוקלודאני, בשנת ת״ש, הקים ישיבה שמנתה תחילה ששה עשר בחורים מבני המקום. לאחר ששמו נודע ברבים גדלה ישיבתו ומספר הבחורים הגיע עד חמישים.

רי״ב מנדלוביטש לימד את כל השיעורים לבדו: שיעור עיון, שיעור פשוט, או״ח ויו״ד ואף חומש ורש״י. בשיעור עיון נהג לברר את שיטת הגמרא והפוסקים. הוא ניחן בחוש מיוחד של מגיד ודרשן. כתוצאה מכן היתה לו השפעה חינוכית רבה על תלמידיו. זמן מיוחד הקדיש ללימוד התפילה, ונהג להסביר לתלמידיו את פירושי המלים וכוונותיהם של קטעי התפילה. לקיומה של הישיבה השיג רי״ב מנדלוביטש עזרה מבני הקהילה במקום ומארגון ״תומכי הישיבות״ שבקהילת ג׳יור (ראב).

לאחר פלישת הגרמנים להונגריה, בשנת תש״ד, נצטמצם מספרם של בחורי הישיבה ושוב נשארו ללמוד בה רק בחורים מבני המקום. בחודש תמוז תש״ד הוגלו בני פושפוקלודאני בחלקם לאוישביץ ובחלקם לאוסטריה.

רי״ב מנדלוביטש ניצל מאימת השואה ויצא לאחר המלחמה לארצות הברית לפי הזמנתו של רחמ״ד וייסמנדל זצ״ל. מאז הוא נמנה על רבני ומנהלי ישיבת נייטרא במונט־קיסקו.

פרק לד

ישיבת קאפובאר

העיר קאפובאר (Kapuvár) נמצאת בקרבת העיר הגדולה שופרון. היהודים הראשונים התישבו שם עוד במאה ה-17, כי מנעו מהם להתישב בעיר שופרון בה רצו לנהל עסקי מסחר. בעת פילוג הקהילות, בשנת 1869, הגדירו את עצמם בני המקום כקהילת "שטטוס-קוא". מאוחר יותר בשנת 1897, הצטרפו אנשי קאפובאר לקהילות האורתודוקסיות. הנסיכים מבית אסתרהאזי תרמו לקהילה בניין בו הוקמו בית כנסת ומוסדות חינוך שונים.

כרבה הראשון של הקהילה האותודוקסית כיהן הרב רוזנברג ולאחר פטירתו נבחר למלא את מקומו רבי דוד סניידרס בנו של רבי בן ציון רבה של ג'יור. כראב"ד הקהילה נבחר רבי אברהם צבי אונגר שטיפח את ה"תלמוד תורה" והקים ישיבה. בשנת 1941 התגוררו במקום 438 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 10,173 נפש. בעת הגירושים בשנת תש"ד (1944) הועברו יהודי קאפובאר לגיטו בשופרון ומשם הוגלו לאוישביץ[1].

הרה"ג רבי אברהם צבי אונגר ז"ל הי"ד

רבי אברהם צבי אונגר[2] נולד לאביו ר' חיים, בעל בית ותלמיד חכם ידוע, בעיר צעהלים. בבחרותו למד בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד" שישב באותם הימים בצעהלים. משם עבר בעקבות רבו לאויבר-וישעווע ולמד שם תקופה מסויימת. אחר כך נסע ללמוד בישיבתו של רבי שמואל רוזנברג בעל "באר שמואל" באונסדורף. לאחר נישואיו המשיך ללמוד זמן מה בישיבתו של רבי יואל פלנר בבעלעד.

עם הבחרו לראב"ד בקהילת קאפובאר הקים ישיבה שמנתה כארבעים בחורים. שיטת לימודו היתה כפי שהיה נהוג בשאר ישיבות הונגריה. אולם ב"שיעור עיון" במקום ללמד סוגיא עם כל המפרשים, העדיף ללמד מסכת כסדרה עם הראשונים וגדולי האחרונים. לפעמים התעכב על קטע של רש"י במשך שעות. הוא נהג לבאר את שיטותיהם של הראשונים ולצורך המחשת הבדלי הש[illegible] השונות צייר לתלמידיו טבלאות מיוחדות[3]. לפעמים היה אומר לתלמידיו, שתכלית הלימוד בישיבה צריכה להיות לימוד דרכו ושיטתו של ראש הישיבה, כי סתם ללמוד ולשנן 40-50 דפי גמרא, במשך "זמן" לימוד, יכול כל בחור להספיק גם בביתו. בישיבתו הירבה

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 471-472.
2. ראה פרטים על תולדות חייו ודרך לימודו בהקדמה ובהסכמות לספרו "מחנה אברהם", (מהדורה שלישית), בני ברק תשמ"ג. פרטים נוספים ליקטתי מבנו הרה"ג רבי יצחק שלמה אונגר רבה של "חוג חת"ם סופר, מחנה אברהם" בבני ברק.
3. אחת הטבלאות מובאת בסוף ספרו מחנה אברהם, חלק הסוגיות, עמ' כ"ז.

בלימוד משניות. תוך שנתיים שלש סיים עם תלמידיו את כל ששת סדרי המשנה, ומספר בחורים נבחנו על כל המשניות בעל פה. בתשובה לאחד מתלמידיו, שרצה להתיעץ עמו אם כדאי לנסוע ללמוד בישיבת קאסוני, הוא השיב שבהונגריה התפתחו שתי שיטות שאחת משלימה את השניה ואין צורך ללכת מקיצוניות אחת לשניה. האחת היא שיטת חוסט שהיא בבחינת "ראשית חכמה" (כשהדגש הוא על יראת שמים) והשיטה השניה היא שיטת אונסדורף שהיא בבחינת "חובת הלבבות" (כשהדגש הוא על הגות ומחשבה). כאן קטע מתוך מכתבו כלשונו:

"והנה בדור שלפנינו היו שתי ישיבות רמות במדינתנו היותר מפורסמות, ישיבת חוסט, וישיבת אונסדורף, ואני אמרתי מאז שהפרש גדול היה ביניהם כי חוסט היה ראשית חכמה ואונסדורף היתה חובת הלבבות, והחילוק הזה היה ניכר ממש באופן הנהגות ישיבות הנ"ל, וגם ניכר היה בכל אחד מן התלמידים עד היום הזה, ואני כבר הקדמתי לך שאין לאחד מן הדרכים שום מעלה על חבירו, אמנם טבע האנשים בכלל גם כן הוא נוטה לשני דרכים הנ"ל ומשונים המה בדעתם ואופן הילוך שכלם... אמנם גם שני הדרכים צריכים זהירות יתירה שלא לנטות ח"ו אל הקצוות יותר מדי בשני הדרכים הנ"ל"[4].

הוא הקפיד לטבול יום יום במקוה. בשנת ת"ש חלה, והרופאים נאלצו לכרות את רגלו השמאלית. בשכבו על מיטת חוליו סייע לו בנו רבי יצחק שלמה בניהול הישיבה ועניניי הרבנות בקהילה. לאחר שהחלים והרכיבו לו רגל תותבת חידש את הליכתו למקוה. יום אחד, בלכתו למקוה, מעד בדרכו ונפל לתוך תעלה שבצדי הדרך שהיתה מכוסה בשלג. הוא לא הצליח לצאת מן התעלה עד שבאו תלמידיו וחילצוהו משם.

בזמן המלחמה נקראו מספר בחורים לשרת ב"שירותי העבודה". בסיועם של רבי אברהם צבי אונגר ובנו רבי יצחק שלמה הצליחו אחדים מהם להסתתר בבית החולים לחולי רוח בעיר קאפובאר. בעד הסתרת הבחורים בבית החולים שילם רבי אברהם צבי דמי שוחד לרופא־המנהל ולשאר אנשי הצוות.

לאחר כניסת הגרמנים להונגריה, ב-19 למרס 1944, ניתנה הוראה לסגור את הישיבה. דוקא באותם הימים של גזירת ורדיפות הגבירו בחורי הישיבה את לימודיהם מתוך התלהבות וקדושה. רבי אברהם צבי פנה אל בנו רבי יצחק שלמה ואמר לו: "אין לי הכח הנפשי להודיע לבחורים על הפסקת לימודיהם. אנא גש אליהם ותאמר להם שנגזרה הגזירה על סגירת הישיבה ועליהם לשוב לביתם". לאחר מסירת ההודעה התפזרו בני הישיבה.

במרוצת הימים כאשר גברו הגזירות מדי יום ביומו הציע רבי אברהם צבי, שכל מי שיכול יציל את נפשו ויעבור לפרטיזנים שביוגוסלביה. בי"ז בתמוז תש"ד הוגלו בני קהילת קאפובאר לאוישביץ.

רבי אברהם צבי אונגר, שהיה גם מוהל לקח עמו לדרך את האיזמיל של ברית מילה. בקרון הרכבת היתה גם אשה מבני קהילתו שהובילה עמה את תינוקה בן שמונת הימים. בהגיעם לאוישביץ, לפני רדתם מן הקרון, מל רבי אברהם צבי את התינוק ונתן לו שם בישראל. הוא אמר לאם ולנוכחים בברית המילה: "אם נגזרה הגזירה שילך התינוק לקידוש השם, מוטב שיקדש את השם כשהוא מהול כיהודי". רבי אברהם צבי נספה באוישביץ. הי"ד. רבי דוד סניידרס הועבר במסגרת "שירותי העבודה" לסביבות טרזיאנשטדט. בעת נסיגה משם נורה למות. הי"ד.

4. ראה שם, בחלק "ליקוטים מכתב יד", לפני "הלכות ברכת הפירות" (אין ציוני עמוד).

פרק לה

ישיבת קישקורוש

העיירה קישקורוש (Kiskőrös) שוכנת כ-100 ק"מ דרומית מבודאפשט. הקהילה היתה קהילה אורתודוקסית וסביבה נמצאו בעיקר קהילות ניאולוגיות. היהודים הראשונים באו לשם מהקהילה הוותיקה אפושטאג (במחוז בודאפשט). לאחר מלחמת העולם הראשונה התישבו שם משפחות אחדות גם ממארמורש וטרנסילבניה.

בימי פילוג הקהילות, בשנת 1869, הגדירו את עצמם בני הקהילה כ"שטטוס-קוא". בכל זאת נשארו בה עדיין "שרידים אשר רוח ה' היה נוסס בקרבם"[1]. בשנת 1912 הצטרפו בני הקהילה לקהילות האורתודוקסיות. צעד זה נעשה בימי רבנותו והשפעתו של הרב דוב לאבלאוויטש. יהודים רבים התפרנסו בעיירה משיווק תוצרת חקלאית. בשנת 1941 התגוררו בקישקורוש 509 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 12,875 נפש.

רבה הראשון של הקהילה היה רבי חיים פייגלסבערג שנפטר בד' בשבט תרכ"ו (1866), זמן מה לפני פילוג הקהילות בהונגריה. על מצבתו רשומים פעליו למען חיזוק הדת[2].

אחריו נבחר לרבה של הקהילה רבי משולם רובינשטיין חתנו של רבי חיים פייגלסברג. כשלושים שנה כיהן כרבה של קישקורוש. הוא עמד בקשרי שו"ת עם מספר רבנים בני דורו[3] והוציא לאור את ספרו "המבי"ט" (קישקורוש תרנ"ו) הכולל בתוכו דרושים לתורה, סוגיות ושו"ת.

בשנת תרנ"ט (1899) נתקבל לרבה של הקהילה הרה"ג רבי דוב לאבלאוויטש[4]. בבחרותו למד בישיבת קייזמרק. משם עבר לישיבתו של רבי משה סופר בטיסאפורד[5]. אחר כך למד בישיבת צעהלים אצל רבי מנחם פרוסניץ ואצל ר' דוד פרידמן.

לאחר בואו לקישקורוש הקים ר"ד לאבלאוויטש ישיבה בה למדו 20-50 בחורים. שיטת הלימוד היתה כמקובל בשאר ישיבות הונגריה וכללה שיעור עיון ושיעור פשוט. מלבד זה לימד ר"ד לאבלאוויטש כל יום עמוד נוסף של גמרא שלא לפי הסדר.

1. ראה פרטים על הקהילה ורבניה, ר' דוב לאבלאוויטש, דיבובי חן, קונסטמיקלוש תרצ"ג, בהקדמת המחבר, וראה פנקס קהילות הונגריה, עמ' 506-507.
2. דיבובי חן, שם. בשם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ח, אות י"ד, הוא מכונה ר' חיים פייגעלעס ולא פייגלסבערג.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות רי"ז.
4. מלבד הדברים המובאים בהקדמה לספרו דיבובי חן, ליקטתי פרטים מפי תלמידו הרה"ג רבי משה דוד וולנר שהיה רבה של פרנץ-ווארוש בהונגריה ולאחר מכן רבה הראשי של אשקלון.
5. רבי משה סופר היה בנו של רבי יעקב שלום דומ"ץ טופולצ'אן ונכד לרבי מרדכי אפרים פישל סופר מפרשבורג. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ, אות רס"ו; מערכת י, אות קפ"ד; מערכת פ, אות כ"ב.

הרה״ג ר׳ דוב לאבלאביטש ז״ל

הבחורים היו חייבים לבוא כל יום בשעה 6 לתפילת שחרית בבית הכנסת הגדול של בעלי הבתים ולא לבית המדרש של הישיבה. כשחשש שבחור מסויים איחר לתפילה היה שואלו: ״מהו הפרק בתהלים שאמרנו היום לפני התפילה״. לאחר התפילה לימד לסירוגין יום אחד או״ח עם מגן אברהם ויום אחד יו״ד. לאחר כל אחד משני השיעורים לימד גם פרק בתנ״ך.

כאשר הבחין שבחור מסויים איננו מקשיב לשיעורו היה מפסיק מיד את לימודו וביקש את הבחור להמשיך לקרוא במקום שהוא הפסיק. בבחינה דרש מתלמידיו לדעת את הגמרא כלשונה וככתבה. לבחורים שהצטיינו בידיעותיהם נהג לומר: ״תְּשַׁמַּח את אמך וכתוב לה שהצטיינת בלימודיך״.

הוא אהב את תלמידיו כאילו היו בניו. בהקדמה לספרו דיבובי חן הוא כותב, שבחורי הישיבה הם תחליף לבניו כי לא היו לו בנים משלו. וזה לשונו בהקדמה:

״ומה גם שהשי״ת בחכמתו הבלתי מוגבלת מנע ממני פרי בטן, ותלמידי ששמחתי בהם, ואהבתי אותם, וקרבתי אותם באהבה ובחיבה, הם הם בני, אשר גידלתים וטפחתים והם הם חלקי מכל עמלי ונחמתי בעניי״.

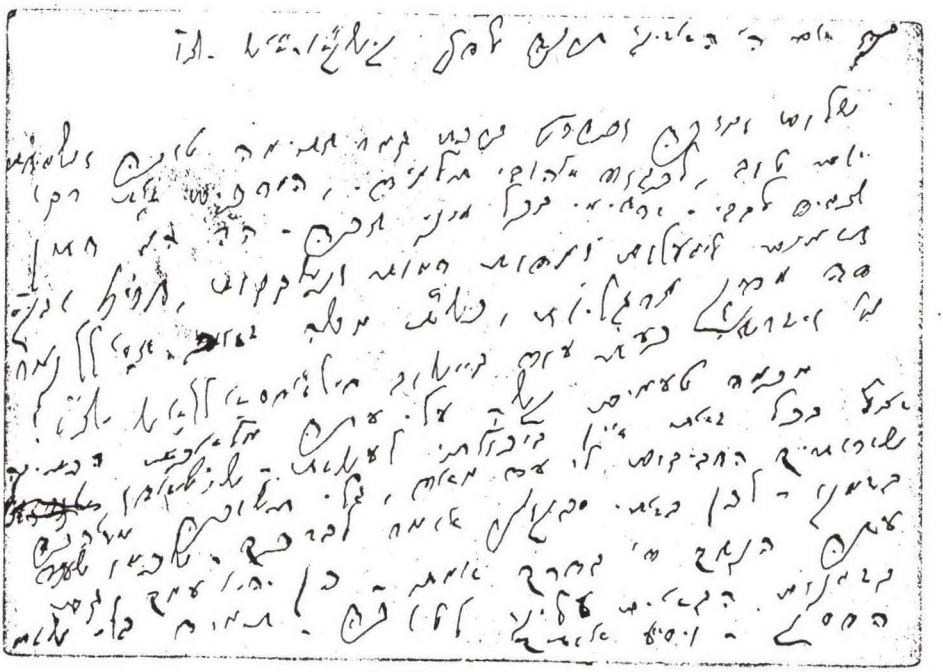
את ספרו ״דיבובי חן״ העלה על הכתב ופרסמו לאחר מכן עבור תלמידיו ״ששתו את דבריו בצמא״. הוא מציין שזכה ״לתלמידים צדיקים ותלמידי חכמים״.

הוא דאג שהבחורים לא ירעבו ללחם. לכן השתדל למצוא להם ״אכילת ימים״, כי בקישקורוש לא היתה מנזא. בחיבה רבה עקב אחר תלמידיו גם כשעזבו את הישיבה ועמדו לבנות את ביתם. בגלויה ששלח אל תלמידו הרה״ג רבי משה דוד וולנר, לרגל נישואיו, הוא כתב כדלהלן:

״שלום וברכה... כבוד אהובי תלמידי המחכים את רבו... מכמה טעמים קשה עלי הכתיבה

בכל זאת אין ביכולתי לעשות שישארו שורותיך שחביבין לי מאד בלי תשובה... הקב"ה יסייע בידך ללמוד בדרך האמת וללמד בדרך האמת ואז מובטחני שתהי' לאילנא רברבא בישראל ותזכה להרבות תורה ויראת שמים בישראל בערך יותר גדול אשר זכיתי אני"[6].

רבי דוב לאבלאוויטש נפטר בח' בשבט תרצ"ו. אחריו כיהן כרבה של הקהילה הרב יעקב סניידרס. בזמן השואה גורש לאוסטריה. הוא ניצל והיגר לאחר המלחמה לבארזיל.

6. הגלויה שמורה בידי רבי משה דוד וולנר.

פרק לו

ישיבת קליינוורדיין (קישוורדה)

העיירה קליינוורדיין (Kisvárda) נמצאת בקרבת העיר נירדהאזא. בגלל היותה על צומת דרכים חשובה התפתחה העיירה, מבחינה כלכלית, בקצב מהיר במאתיים השנים האחרונות. היהודים הראשונים התישבו במקום במחצית המאה ה-18, לפי היתר מיוחד שקיבלו מבעל האחוזה הגראף אסתרהאזי. הם נעשו פעילים בניהול אחוזות, בייצור ובשיווק התוצרת החקלאית.

הקהילה נתארגנה רשמית רק בסוף המאה ה-18, ובשנת 1801 הוקם בית הכנסת על מגרש שהעמיד לרשותה של הקהילה הגראף אסתרהאזי. בשנת 1941 התגוררו בקליינוורדיין 3,770 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 14,728 נפש[1].

המתישבים היהודים הראשונים בקליינוורדיין היו מבחינה דתית כפופים לאדמו"ר רבי יצחק אייזיק טויב, שהיה רבה של קאליב ושל המחוז כולו. אמנם, לאנשי קליינוורדיין היו דיינים ומורי צדק משלהם, אבל בעניינים מסובכים היו כפופים לקאליב.

הרה"ג רבי אברהם יצחק ויינברגר ז"ל

בשנת תר"ד (1844) נבחר לרבה הראשון של הקהילה רבי אברהם יצחק ויינברגר. מוצאו היה מגליציה. תחילה כיהן כרב בבוניהאד, בפריישטאדט ולאחר מכן נתקבל לרבה של קליינוורדיין. כארבעים שנה ישב על כס הרבנות בקליינוורדיין[2]. במשך השנים נודע כדרשן וכבעל תפילה נפלא. רבים באו אל הרינה והתפילה שלו. מתק קולו ולהיטותו הדתית הביאו את הציבור להתעוררות רוחנית. בימי חמישי, ב"יומא דשוקא", נהג לסובב בשוק בין הסוחרים ובעלי החנויות היהודיים והתפלל להצלחת עסקיהם[3].

בני דורו הירבו לציין את מסירותו למען הישיבה. בהקדמה לספרו של רא"י ויינברגר בשם "מלל אברהם" (מונקאטש תרע"ג), כתב רבי משה חיים ליטש רוזנבוים שהוא היה: "צדיק כביר זקן ויושב בישיבה... השקה... עדרים במים טהורים... ולתשוקת תלמידיו לראות מחמדיו... טרח המו"ל... להוציא את הספר לאור". ובהסכמה לספר הנ"ל כתב רבי אליעזר דייטש, רבה של בוניהאד: "הרבין תורה לתלמידיו יותר מארבעים שנה".

בהסכמה לספר אחר של רא"י ויינברגר בשם פני יצחק (מונקאטש תרנ"ב) כתב רבי משה גרינוולד, בעל "ערוגת הבושם", ש"הספר יהיה לתועלת לכל אלה אשר שמעו ובפרט

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 496-498.
2. יזכור לקהילת קליינוורדיין (בעריכת יעקב יולס), ת"א 1980; עמ' י"ב.
3. ראה הקדמת המסדר לספרו של רא"י ויינברגר, מלל אברהם, מונקאטש תרע"ג.

תלמידיו הנאמנים אשר כשתילי זיתים סביב לשלחנו נקבצו באו לו בחיים חיותו לרווות צמאונם מנחל עדניו ולהנות בכל אוות נפשם מפרי מגדיו..."

גם נכדו, רבי מנחם מנדל, ציין בהקדמה לספר הנ"ל: "גם העמיד תלמידים הרבה בנעורתו ובזקנתו וזה היה כל מגמתו להרביץ התורה ולהדריך בחורי ישיבתו בנתיבותיה וללמדם אורחות יושר ויראת ה'".

למרות שבני דורו ציינו את ישיבתו לשבח, מסתבר שרא"י ויינברגר עצמו לא היה שבע רצון ממצבן של הישיבות בזמנו לעומת הישיבות שקדמו לו. בפתיחה לספרו פני יצחק, בהספד על רבנים שנפטרו, כתב:

"אבל כשאני רואה שגם הבחורים שבתו מנגינתם ובטלין מן התורה אז אוי לי על שברי כי מי ירפא לי ולזה יש לקונן כי נסתלקו הצדיקים בזמננו אשר בעו"ה בכל יום נתמעטה התורה ואין פונה אליה... בדורות הראשונים נתרבו בני תורה... לא כן בזמן הזה רובם שונאים לרבנן ותלמידיהון לכן אינם זוכים לבנים ת"ח ואם אירע לו בן מופלג בתורה לקללה יחשב לו".

רבי אברהם יצחק ויינברגר נפטר בי"ב במרחשון תרמ"ה.

בשנים תרמ"ז-תרנ"ג (1887-1893) כיהן כרבה של קליינוורדיין רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם". ה"מתחדשים" לא ראו בעין יפה את שאיפתו להחדיר לקליינוורדיין את מנהגי החסידות. כשייסד ישיבה גדולה הלשינו עליו שהוא מחנך צעירים "ללא דרך ארץ". השלטונות ציוו עליו לסגור את ישיבתו, אך הוא המשיך ללמד את תלמידיו בתנאי מחתרת ב"עזרת נשים" של בית הכנסת ובמקומות סתר אחרים. לאחר שש שנים עזב את המקום ונתקבל לרבה של חוסט[4].

עקב פילוג הקהילות בהונגריה במחצית השניה של המאה ה-19, גברה המתיחות בין הזרם החרדי לבין ה"מתחדשים" גם בקליינוורדיין. החסידים הקימו "קלויז" משלהם בו התפללו. המתחדשים, מצד שני, הגדילו את כוחם עקב קשריהם עם השלטונות והאצולה. לאחר שנים אחדות מצאו בני הקהילה מועמד מתאים שהצליח לשמור על אופיה האורתודוקסי של קליינוורדיין ומנע על ידי כך את פילוגה של הקהילה. המועמד שהצליח ללכד את בני הקהילה למחנה אחד היה רבי משה (מאזעס) חיים סג"ל ליטש רוזנבוים[5].

הרה"ג רבי משה חיים סג"ל ליטש רוזנבוים זי"ע

רמחס"ל רוזנבוים נולד בשנת תרכ"ד לאביו רבי גרשון שכיהן כרב בטאליא[6]. בבחרותו למד אצל רבי שאול עהרנפלד בסיקסו, אצל רבי אלעזר לעוו באוהעלי ואצל בעל שבט סופר בפרשבורג.

תקופה מסוימת כיהן כרבה של שימלוי (בטרנסילבניה), ובשנת תרנ"ז נתקבל לרבה של קליינוורדיין. הוא פעל להקמת בנין בית כנסת חדש כי הבנין הישן לא הכיל את מספר האנשים שהלך וגדל. הוא הוציא לאור את ספרו של אביו שו"ת משיב דברים (מונקאטש תר"ס-ס"ב) וכן פרסם ספר משלו על חלק מסידור התפילה בשם לחם רב (קליינוורדיין תרפ"ב). שאר חלקי הספר נשארו בכתובים ופורסמו על ידי נכדו הרב פנחס רוזנבוים בשם לחם רב השלם (ירושלים תשל"ד).

במשך עשרות שנים ניהל ישיבה בקליינוורדיין. בין תלמידיו נמנה האדמו"ר מקלויזנבורג

4. ישיבות הונגריה, חלק א'. עמ' 483; יזכור לקהילת קליינוורדיין, עמ' י"ד.
5. שם, עמ' ט"ו-י"ט.
6. ראה אודות רבי גרשון רוזנבוים בפרק על טאליא.

רבי יקותיאל יהודה הלברשטאם, שנמלט בימי מלחמת העולם הראשונה עם הוריו מפולין לקליינוורדיין[7]. באחד ממכתביו (משנת תרצ"ד) לחברת "תומכי תורה" בניו יורק הוא מודה על העזרה שהחברה הושיטה לישיבתו. על פי רוב דאג לפרנס את בחורי ישיבתו מכספו הפרטי. הוא חלה בשנת 1935 ולא הצליח להתגבר על מחלתו. מאז סייע בידו לנהל את הרבנות בנו רבי שמואל שמעלקע. רמחס"ל רוזנבוים נפטר ביום ד' דחנוכה תש"ג[8].

רבי שמואל שמעלקע רוזנבוים ז"ל הי"ד

רבי שמואל שמעלקע רוזנבוים נולד בעת שאביו כיהן ברבנות בשימלוי. הוא גדל על ברכי אביו ולמד בישיבתו. בעת שאביו חלה נבחר ל"רב הצעיר" וסייע לו בענייני הרבנות וניהול הישיבה. זמן מה לאחר נישואיו ניסה את מזלו במסחר, עד שהפסיד את כל הכספים שקיבל כנדוניה בעת נישואיו[9].

עם פטירת אביו נבחר כרבה של קליינוורדיין. רק שנה וחצי ישב על כס הרבנות, כי בשנת תש"ד עלתה יד הכורת גם על קהילות הונגריה. בתקופה קצרה זו אף חידש את ישיבתו בה למדו כ-15-20 בחורים. כעשרה מתוכם באו מבודאפשט. הבחורים התגוררו כולם באכסניא אצל אחד מבעלי הבתים. בימות השבוע אכלו הבחורים במנזא, ובשבתות אכלו אצל בעלי בתים תלמידי חכמים שהשמיעו בסעודה דברי תורה או שהבחורים אמרו דברי תורה.

הרה"ג ר' משה חיים סג"ל ליטש רוזנבוים

הרה"ג ר' שמואל שמעלקא רוזנבוים ז"ל הי"ד

7. ראה בהסכמתו של האדמו"ר לספר "לחם רב השלם": "זכיתי בילדותי להיות משומעי לקחו בשיעורי סוגיות הש"ס שלמד בישיבתו הרמה בקליינוורדיין... מלבד מה שהיה זקן ויושב בישיבה להרביץ תורה לבחורי חמד ולהדריכם על דרך הצרופה של תלמידי החתם סופר".
8. ראה אודותיו יזכור לקהילת קליינוורדיין, עמ' ט"ו-י"ט; בהקדמה ללחם רב השלם ובעיתון היהודי האורתודוקסי Orthodox Zsidó Ujság (10 לדצמבר 1942).
9. יזכור לקהילת קליינוורדיין, עמ' י"ט-כ"ו.

קבוצה מתוך בחורי ישיבת קליינוורדיין, חורף תש״ד (התמונה בידי א. פוקס חיפה)

רש״ש רוזנבוים לימד כל יום שיעור עיון והבחורים למדו בעצמם מסכת נוספת לצרכי בקיאות[10].

בנאום הפתיחה בראשית ״זמן״ הלימוד בשנת תש״ד ציטט רש״ש רוזנבוים את דברי רש״י על הנאמר בפסוק ״ארצה שעיר״ בפרשת וישלח: ״כל תיבה שצריכה למ״ד בתחילתה הטיל לה הכתוב ה״א בסופה״. על כך הוסיף ואמר שבדברי רש״י אפשר למצוא רמז לדרך לימודו של כל בחור ישיבה. בתחילה באה ״למד״, היינו לימוד קשה, אך עם ההתקדמות בלימודים באה בסופה הקלה, בדומה לאות ה״א הנחשבת לאות קלה.

באמצע זמן הלימוד פקד את הישיבה משבר כלכלי חמור. רש״ש רוזנבוים כינס את בעלי הבתים לסעודת התרמה. בנאומו ציטט את דברי המשנה באבות: ״פת במלח תאכל, מים במשורה תשתה ועל הארץ תישן״. את המשך המשנה קרא בתמיהה ובצורת שאלה: ״כך דרכה של תורה?!״ האם זו באמת צריכה להיות מנת חלקם של בני הישיבה?! בעלי הבתים נחלצו מיד לעזרתם של בחורי הישיבה, למרות מצבם הקשה בעת המלחמה.

רש״ש רוזנבוים נהג באורח חייו לפי מנהגי יהודים אשכנזים בהונגריה. בכל זאת ערך מדי שבת סעודה שלישית בנוסח חסידי. לאחר השמעת דברי תורה נהג לשיר את הזמר ״ברוך אלוקנו שבראנו לכבודו״ שנהגו לשיר ב״ישיבות מוסר״ של ליטא.

לצרכיהם הגשמיים של הבחורים דאג על פי רוב בנו של רש״ש, הרב פנחס רוזנבוים, שהתישב לאחר המלחמה בשוויץ ונודע בעולם היהודי כאחד העסקנים והנדבנים החשובים.

לקראת פורים נסתיים ״זמן״ הלימודים. באותו זמן בערך פלשו הגרמנים להונגריה. שבועיים לאחר הכיבוש הגרמני השיב רש״ש רוזנבוים לאחד משואליו תשובה מפורטת בעניין מצה שמורה. התשובה פורסמה בספרו אלה דברי שמואל שיצא לאור לאחר המלחמה (ירושלים תשכ״א) על ידי בנו, הרב פנחס.

רש״ש רוזנבוים הובל יחד עם בני קהילתו לאוישביץ ונספה בי׳ בסיון תש״ד. הי״ד.

10. הפרטים על הישיבה נמסרו לי על ידי ידידי מחיפה ששמו גם כן אברהם פוקס.

מאוזם חיים

בלאמיזהנאון מהר"ר נפתלי הכהן מבלזריב וצוקלחה

אביד הקק כלל"ינוואלדיין וגלויל יצ"א

רבי חיים משה ליטש רוגובים מודה לחברת "תומכי תורה" על העזרה שהגישה לישיבה (אוסף פרידמן)

Rosenbaum Mózes kisvárdai főrabbi

צדוקל

A hazai orth. rabbikar egyik legkiválóbb reprezentánsa költözött el az élők sorából. *Rabbi Mózesz Chájim Rosenbaum*, kisvárdai főrabbi hosszas gyengélkedés után Chanuka 4. napján jobblétre szenderült.

A chanukai mécses mellé a hazai orthodoxia — amelynek a nagy Mester mint a központi bizottság rabbitagja évtizedeken keresztül szolgálatában állott — a kegyelet mécsesét gyújtja meg. Mert ha valakire, úgy őrá lehet alkalmazni a szentigét: *„Nér Élajkim nismasz ódom* — az Örökkévaló szövétneke az ember lelke". Lelkét betöltötték a vallási és emberi erények fénysugarai. A Midras szerint a Menóra jelképe az igaz Embernek, aki az Élet menóráját a Tórának és jótettnek olajával táplálja. Ilyen igaz Ember volt a Megdicsőült, aki a Tóra és jócselekedetek menórájával világosságot árasztott hitközségében és azon túl az ország orthodox-zsidó közéletében.

Nagy családi tradiciókat elmélyített és értékessé tett, egyéni kiválóságával. Valóban, nála úgy volt, ahogy *Kajheless* mondja: *„Tajvó chochmó imi nachló* — üdvhozó a bölcseség, családi örökségel". Bölcseségét a köz szolgálatába állította, hivatásérzettel és önzetlenségel. Harmonikusan olvadtak egybe értékes egyéniségében a jámborság összes elemei: a Tóráért való kristálytiszta lelkesedés *(hiszlahavüsz)*, a boldogító áhitat *(k'vónó)*, az előkelő szerénység *(sifluszt)* és a lankadatlan I'tenszolgálat *(avodó)*. Ezeket a nemes értékeket plántálta híveibe nagyszerű szónoki készségével, híres drósóival.

Legyen *mélicz jajser* családjának, hitközségének és *kol jiszroél*-nek!

*

(Saját tudósítónktól.) Kisvárda, dec. 8. A Megboldogult 1864-ben született Pozsonyban, mint a későbbi tállyai főrabbi R. Gerson Rosenbaum z. c. l. fia. Jesivai tanulmányait a *Sévet Szajfér* pozsonyi, a *Chaszan Szajfér* nagymartoni és *R. Előzör Löw* sátoraljaújhelyi jesiváin végezte.

1887-ben nőül vette R. Pinchosz Chájim Klein nagyszőllősi főrabbi z. c. l. leányát, miután rövidesen *Szilágysomlyó* hitközsége főrabbijának választotta, ahol 10 évig működött.

1897-ben *Kisvárda* főrabbija lett. Itt hosszú évtizedeken át jesivát vezetett és tanítványai sorsát atyai szeretettel viselte szivén mindenkoron. Negyvenöt éven keresztül szolgálta hitközségét áldásosan, hűséggel, szeretettel, híveinek rajongásával körülvéve. 1920-ban kiadta *„Lechem Rov"* című nagy agadikus remekművét. Már ezt előzőleg sajtó alá rendezte édesatyja z. c. l. *„Mésiv Devórim"* responzumait, valamint nagyatyja *R. Majse Léb Rosenbaum* pozsonyi rabbi *„Szajájasz Reém"* c. művét a jövendő megváltásról... A megdicsőültnek rengeteg halachikus magyarázata, responzuma és drósója maradt kéziratban. 1935-ben megbetegedett s azóta sajnos nem épült fel, míg azután tegnap az örökléthe költözött.

A haláleset híre futótűzként terjedt el az egész városban és minden hívőnek önkéntelen az ajkára tolult az ige: *„Hálaj szédü ki szár v'gódajl nófal hajajm haze b'jiszroél* — ... fejedelem és nagyság hullott el mai nap Izráelben". A hitközség és Chevra gyászülésre ült össze és *Kain* elnök megindító szavakban emlékezett meg a nagy Mesterről és érdemeiről, melyeket jegyzőkönyvileg megörökítettek. Elnök egyben emlékeztetett egy már évekkel ezelőtt hozott határozatra, mely szerint a Megdicsőült legidősebb fiát helyettes főrabbivá választották. Erre a nagygyűlés *Rosenberg Sámuel* (R. Smülel Smelke) eddigi főrabbihelyettest egyhangúlag főrabbivá választotta és a közönség lelkesedésével kiáltotta: *„Jechi adajnénü majrénü v'rabbénü"* — éljen az új főrabbi!

A mai napon, kedden lefolyt levájóra a vasutkorlátozás miatt csak a közelebbi vidékekről jöhettek el, így is óriási közönség vett részt a temetésen. A templomban először elvégezték a *hakafó* szertartást, majd elsőnek fia, az új főrabbi búcsúztatta szivbemarkolóan, elcsukló hangon. A második beszedet királyhelmeci fia, R. Mordche Léb tartotta, miután sógora, Klein főrabbi (Nagyszőllős), továbbá Glattstein főrabbi (Királyhelmec) és Lebovits főrabbi (Csap), utóbbi a Központi Iroda megbizásából is, méltatta érdemeit. Az idő előrehaladottságára tekintettel a többi megjelent rabbik elállitak a szótól. Megindult a beláthatatlan menet a temetőbe. Hulltak a rögök és a Megdicsőült Mester bevonult a halhatatlanságba. — תנצבה

SCHWARCZ ZSIGMOND.

A zsidó naptár egy aktuális érdekessége

Mikécz hetiszakasza rendszerint Chanuka szombatja szokott lenni. Előfordul az is, hogy úgy Vasájev, mint Mikécz szombatja Chanukával esik egybe, még pedig akkor, ha Chanuka első napja szombat. Chanuka szombatján természetesen chanukai haftóra recitálandó és a hetiszakaszra előírt haftóra elmarad.

Olykor ritka eset azonban az idei, amidőn Mikécz szombatja már Chanuka után van, s ekkor a szidrára előírt haftóra „Vajikacz Slajmaj" lép jogaiba. Ilyen eset legutóbb 13 év előtt 5690-ben volt, 3 és 7 év múlva 5706-ban és 5710-ben újból így lesz, de azután csak 20 évvel később, 5730-ban találkozunk majd ismét a Mikécz-re előírt haftórával.

דברי הספד על פטירתו של ר' משה חיים ליטש רוזנבוים בעתון היהודי האורתודוקסי בבודאפשט

הערותיו של רמ"ח רוזנבוים בעניין התארגנות הבחורים

(נטעי בחורים תרס"ה, מכתב כ"ג, דף צ"ו)

פרק לז

ישיבת ראצפרט

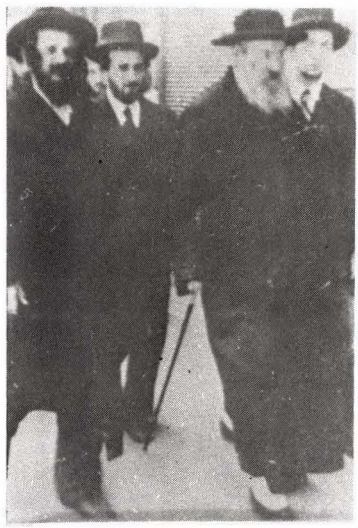
העיר ראצפרט (בהונגרית: Ujfehértó), הנמצאת בקרבת נירדהאזא, נתפרסמה כעיר חסידית בה התגורר עשרות בשנים האדמו"ר רבי שלום אליעזר האלברשטאם זצ"ל וכארבע שנים גר שם האדמו"ר רבי ישכר דוב רוקח זצ"ל מבעלז.

היהודים הראשונים התישבו במקום במחצית הראשונה של המאה ה-18. החל משנת 1840, מאז שהותר ליהודים להתישב בערים, גדל גם מספר היהודים בראצפרט. בשנת 1941 מנתה הקהילה 1,359 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 15,154 נפש[1].

רבה הראשון של ראצפרט שנודע שמו היה רבי נפתלי הרצקא הלוי ז"ל. בתחילה היה רב בכפר יאנושי ורצה שיתיחסו אליו כאל אחד מבעלי הבתים ולא יכנו אותו אפילו בשם רב. משם נתקבל לראצפרט ונתפרסם כאחד הגדולים בנגלה ובנסתר וכבעל מופת ופועל ישועות. הוא נפטר בערב יום הכיפורים, ט' בתשרי תרנ"ח[2].

בשנת תר"ס בערך התישב האדמו"ר רבי שלום אליעזר האלברשטאם בראצפרט[3]. בכך נפתח פרק חדש בתולדות הקהילה. חסידי הונגריה החלו לנהור לראצפרט, כי ראו ברבי שלום אליעזר את ממשיך דרכו של אביו הגדול בעל "דברי חיים" מצאנז. בשבתות ובחגים היתה העיר הומה מחסידים שבאו מחוץ לעיר. ביחוד באו חסידים בהמוניהם לראצפרט בשבת שלפני ז' באדר, כי ביום ז' באדר עלו יחד עם רבי שלום אליעזר לעיר קאליב לקברו של האדמו"ר רבי יצחק אייזיק טויב שיום הזכרון שלו (היארצייט) חל ביום זה. הוא עצמו ערך מסעות על פני ערים שונות בהונגריה, רומניה וצ'כוסלובקיה, וכל איש שהיה בצרה ובמצוק בא לשפוך לפניו את מרי שיחו. באזניים קשובות האזין לצרתו של כל אחד ואחד. פשטותו וענוותנותו היו לפלא בעיני הכל. נוכחותו בראצפרט יצרה במקום אוירה חסידית מיוחדת במינה והיתה לכך השפעה רבה גם על בחורי הישיבה שלמדו אצל רבה של העיר רבי שאול רוזנברג. האוירה החסידית נתחזקה בימי מלחמת העולם הראשונה כאשר האדמו"ר רבי ישכר דוב רוקח מבעלז נמלט להונגריה ורבה של הקהילה רבי שאול רוזנברג הזמינו לגור בראצפרט. האדמו"ר נענה להזמנתו והתגורר שם כארבע שנים[4].

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 138.
2. מליצי אש, כרך ב, חודש תשרי אות ס"ו. על מעשיו כבעל מופת ראה שלום סגל ביילוש, זכרון נפתלי, קליינוורדיין תרצ"ח, ובמהדורה מורחבת, ברוקלין תשכ"ב.
3. ראה אודותיו, "רבי שלום אליעזר האלברשטאם" באלה אזכרה, ניו יורק תשכ"ג, פרק חמישי, עמ' 180-186. ראה גם יוסף יהודה וייסברג, רבנו הקדוש מצאנז, ירושלים תשל"ז, חלק ב, עמ' שע"ג-שצ"ו.
4. ראה בהקדמה לספרו של רבי שאול רוזנברג, שו"ת חמדת שאול, ירושלים תשכ"ט.

האדמו״ר הרהגה״צ ר׳ שלום אליעזר האלברשטאם זצ״ל הי״ד

הרה״ג רבי שאול רוזנברג ז״ל

רבי שאול רוזנברג נולד בשנת תרכ״ה לאביו רבי מרדכי אב״ד בקהילת טרצל. בבחרותו למד בישיבותיהם של גדולי הדור: המהר״ם שיק, בעל ״חתן סופר״, בעל ״קול אריה״, בעל ״בית שערים״ ובעל ״תבואת השדה״. לעת זיקנתו סיפר שאצל המהר״ם שיק למד שלש שנים והוא זוכר עדיין את כל החידושים ששמע מפי רבו.

שנים אחדות לאחר פטירתו של רבי נפתלי הרצקא הלוי נתקבל למלא את מקומו כרבה של ראצפרט. בהתמדה רבה שקד יומם ולילה על התורה, ורק בשבתות ישן במיטתו. בעבותות אהבה נתקשר לאדמו״י בעלז. הוא הספיק עוד להיות אצל האדמו״ר רבי יהושע רוקח זצ״ל. לאחר מכן הירבה לנסוע לאדמו״ר רבי ישכר דוב זצ״ל, ולבסוף קיבל את מרותו של האדמו״ר רבי אהרן רוקח זצ״ל. הוא סיפר לחסידיו ולתלמידיו, שנסע כארבעים פעם לבעלז להסתופף בצלם של האדמורי״ם. בספריו ובדרשותיו הירבה להביא את דבריהם של אדמור״י בעלז[5].

זמן מה לאחר בואו לראצפרט הקים ישיבה. בחידושיו לסוגיות (שעדיין נמצאים בכתב יד בידי נכדו ר׳ מנחם צבי רוזנברג) הוא מציין בראש הסוגיא דרבוצא את המלים הבאות: ״הסוגיא שלמדנו חודש תמוז כהאי שתא תרס״ג פה״ק ראצפרט״.

בלימודיו עם תלמידי ישיבתו היה מחדש חידושים נפלאים בבקיאות ובעמקות, כי הוא מיזג בתוכו דמות של סיני ועוקר הרים. הוא לא פסח גם על האגדות בש״ס והיה מסביר לתלמידיו כי סודות עמוקים טמונים בתוכן ולכן אין לדלג עליהן. את האגדות היה מלמד תוך כדי הפקת הלקח המוסרי מתוכן.

5. שם, בהקדמה, וראה גם בהקדמה לספרו דרוש וחידוש חמדת שאול, ירושלים תשל״ב. פרטים נוספים ליקטתי מפי נכדו ותלמידו ר׳ מנחם צבי רוזנברג, מפי הר״ר יחזקאל מנדל ומפי ר׳ יצחק אייזיק פינקלשטיין ז״ל.

מתוך מכתב ששלח לחברת "תומכי תורה" בניו יורק בשנת תרפ"ה מתברר שלפני מלחמת העולם הראשונה למדו בישיבתו כמאה בחורים, ולאחר המלחמה נצטמצם מספרם לשלשים. במכתבו הנ"ל הוא כותב בין השאר:

"מספר הבחורים אשר למדו בישיבתי בזמן הזה הוא שלשים בחורים. מספר נערי תלמוד תורה הצריכים תמיכה לשילום המלמדים הוא לערך ארבעים. אמת הדבר שנתקיים בי כד הוינא זוטרא לגברי וכדקשישנא לדרדקי כי לפני המלחמה הי' מספר הבחורים של ישיבתי לערך מאה בחורים ויותר ובהם מופלגי תורה וכמה מהם יצאו להוראה. רק מחמת המלחמה פסקה הישיבה, ואחר המלחמה ג"כ נאספו חמישים ויותר בחורים ולמדנו ב"ה בהתמדה רבה וביגיעה. רק מחמת צוק העתים והיקרות הגדול נתמעטו כי לא השיגו ארוחת ימים אצל הבעלי בתים. וידעתי כי אילו היה בידי סך מסויים שאוכל ליסד מענזא היו נאספים גם עתה כמה בחורים אשר היו רוצים לשאוב מבאר ישיבתי כי המקום לפי גודלו וקוטנו הוא מסוגל לישיבה"[6].

הרה"ג ר' שאול רוזנברג ז"ל

בהתיחסותו לתלמידיו היה קפדן מאד ובבחינות היה מחמיר בשאלותיו. פעם בחן קבוצת בחורים צעירים שלמדו תחת השגחתו של "חזור בחור" (מדריך שחוזר ומשנן לצעירים את לימודיהם) וראה שאינם שולטים היטב בחומר לימודיהם. קרא ל"חזור בחור" ואמר: "יבוא בעל השור ויעמוד על שורו". כשנוכח לדעת שגם הוא אינו שולט בעניין שלל ממנו את הזכות ללמד את הבחורים הצעירים. כדי למנוע משחקי "קוויטלעך" (קלפים) בחנוכה קבע את הבחינות בסוגיא ובשיעור פשוט דווקא לימים אלו. לגבי הבחורים המתקדמים אף הגביר את דרישותיו וביקש מהם להבחן גם על שו"ע אורח חיים[7].

רבי בנציון בלום, רבה של סארוואש, התעניין בהשגיו הלימודיים של בנו שלמד בראצפרט. על כך השיב לו רבי שאול רוזנברג: "וע"ד שאלתו על אודות בנו שיחי' ואחוזת מרעהו, הנני שמח מאד בזה שבידי לבשר לו אך טוב, המה לומדים בהתמדה ומתנהגים בדרך הישר, ולא

6. ראה להלן צילום המכתב.
7. מפי ר' יצחק אייזיק פינקלשטיין ז"ל.

מכתבו של ר׳ שאול רוזנברג ל״תומכי תורה״ (אוסף פרידמן)

מצאתי בהם שום נפתל ועקש ושותים בצמא דברי תורה ואקוה שלא יבוש בהם כי הם זרע ברוכי ה׳׳[8].

כאשר אחד מתלמידיו עלה לארץ ישראל כתב מכתב אל מהרי״ץ דושינסקי ובקשו להשגיח עליו. והנה קטע מתוך המכתב: ״וחוץ לזה למד החתן הנ״ל בישיבתי איזה זמנים, אבקש את כהד״ג נ״י שימחול נא להשגיח עליו בעינא פקיחא בכל עניינים ולהורות לו הדרך הישרה אשר ילך בה ולא יתערב עם זרים״[9].

רבי שאול רוזנברג נפטר בי״ד בכסלו שנת ת״ש. על מצבתו רשום שישב ל״ח שנים על כס הרבנות בראצפרט. לאחר פטירתו מילא את מקומו בנו רבי עמרם. בימי השואה הועבר רבי עמרם עם בני קהילתו לנירדהאזא. משם נשלח למחנות ריכוז עד שהועבר לאוישביץ ונספה שם. הי״ד.

8. שו״ת חמדת שאול, סי׳ נ״ב.
9. המכתב בידי נכדו ר׳ מנחם צבי רוזנברג.

Ösztöndíjak

budapesti bócherek részére

A „Hizohárü"-bizottság november 13-án tartott ülésében óbudai Freudiger Fülöp elnöklete alatt részletesen és alaposan megtárgyalta az immár intézményessé váló ösztöndíjak kiirását. Eddig csak évenként egyszer — a nyári szemeszter végén — kerültek az ösztöndíjak kiosztásra, a jövőben azonban a hitközség felejthetetlen elnökének és a Hizoháru-bizottság céltudatos fejlesztőjének óbudai Freudiger Ábrahámnak z. l. emlékére Peszach előtt is lesznek rendszeres jutalmazások. A bizottság a tudás és a tudásvágy fokozása érdekében a következő pályatételeket tüzte ki.

I.

A peszachi vizsgálat tételei és díjai:

1. Négy ösztöndíjra azok pályázhatnak, akik a Tajr és Sülchon Orüch Ajrach Chájim 442, 447, 451 és 452 §§-ait Mógén Ávrohom és Tajré Zohov, valamint a fontosabb Chok Jákajv részekkel alaposan és kivülről tudják. A bizottság feltételezi, hogy a pályázók a jelzett Ajrach Chájim §-ok alapját képező szügjokkal is tisztában lesznek. E csoportra nézve kötelező Sabosz és Pszóchim összes misnáinak tudása is, Bartenüróval és Tajszefesz Jajmtajvval.

2. Négy ösztöndíjat azok kapnak, akik Perek Kéczed M'vorchin-t Tajszefesszel és Ras-sal, továbbá a Tajr és Sülchon Orüch Ajrach Chájim 202—211. §§-ait, mind a 10 §-t Mógén Avrohommal és Tajré Zohov-val alaposan és kivülről tudják. E csoport részére kötelező Érüvin és Pazóchim összes misnáinak tudása Bartenüróval és Tajszefesz Jajmtajvval.

A pályadíjak összegei mindkét csoportban 400—400 pengő, melyek nem egyenlő részekben, hanem a tudás mérete szerint lesznek szétosztva. Pályázati határidő: Rajs-chajdes Nisszon.

II.

A szükajszi vizsgálat tételei és díjai:

1. Öt ösztöndíjra azok pályázhatnak, akik Perek Ézehü Nesech-et, valamint a Tajr és Sülchon Orüch Jajre Déo, Hilchajsz Ribisz-t alaposan és kivülről tudják. Ezen csoport részére kötelező Bovo Meczio összes misnáinak tudása Bartenüróval és Tajszefesz Jajmtajvval.

2. Öt díj jár Sovüjasz traktátusának Rasi-Tajszefesszel alapos és kivülről való tudásáért.

3. Öt ösztöndíjra azok pályázhatnak, akik Vajikró-t Rasival, továbbá a kapcsolatos áldozati törvényeket, n'góim és tahárajsz-t is, alaposan és kivülről tudják. Ezen csoportra nézve kötelező Z'vóchim összes misnáinak tudása Bartenüróval és Tajszefesz Jajmtajvval.

Az őszi vizsgálat díjai a mult évi keretekben mozognak. Pályázati határidő: Elül hó vége.

A bizottság alapos tudást vár, tehát nem kívánatos, hogy ugyanazon pályázók jelentkezzenek Peszachkor és Szükajszkor.

A bizottság nem a jesivában tanultakat, hanem a magánszorgalomból elvégzett anyagot kívánja jutalmazni, tehát azok, akik a kitűzött tételeket mint jesivapenzumot tanulják, csak másodsorban jöhetnek tekintetbe.

Csak Budapesten lakó és jesivákon tanuló bócherek pályázhatnak, kik kötelesek pályázataikhoz mestereik ajánló sorait is mellékelni.

A jesivavezető főtisztelendő rabbi urak felkéretnek, hogy a maguk részéről is serkentsék a jesiváikban tanuló bpesti bócherekeket a pályázaton való részvételre.

Az ülés keretében a bizottság nevében Sussmann rabbi üdvözölte Stern Ödön elnököt 25 éves jubileuma alkalmából.

R. Saul Rosenberg ujfehértói főrabbi זצוק"ל

A Tóra-nagyságáról hírneves ujfehértói főrabbi nincs többé az élők sorában. Három esztendős szenvedés után szombaton este kileheltе lelkét. A Tórának egyik kiválósága hagyta el vele földi pályáját. Nagy mesterei — a berversászi „Kajl Arjéh", a bonyhádi R. Eliezer Deutsch. a berettyóujfalusi R. Amrom Blum z. c. l. — mélységes tudományát és vallásosságát folytatta és terjesztette. Szerény elvonultságban működött „a halacha négy röfje" között. de hírneve mégis szárnyra kelt és megvalósult nála bölcseink kijelentése: *„Kol hoajszék batajró mibifnim, hatajro machrezesz ólov mibachüsz* — aki elvonultan foglalkozik a Tórával, annak hírét a Tan nyilvánosságra hozza." *Közelről-távolról intéztek hozzá halachikus tárgyu kérdéseket!* Az orth.-zsidó közélet vezetősége. önmagát tisztelte meg akkor. amidőn a szentéletü gaont az orthodox központi bizottság örökös disztagjává választotta.

A megdicsőült 1865-ben született Tarcalon. ahol atyja rabbiként működött. Nősülése után éveken át Makón élt a Tóranak és vallásosságnak. 1901-ben választotta meg lelkipásztorává az ujfehértói hitközség. Itt működött azóta bölcseséggel, jósággal, erényeiből kiáradó nevelői hatással. Az ő lelkében domináló szerepet játszottak mindazok az erkölcsi értékek, amelyeket az igaz vallásosság kellékei gyanánt állapitanak meg a zsidó moralizáló *(müszor-)* irodalom nagy mesterei: lelkesedés *(hiszlahávüsz)*, bensőség *(k'vónó)*, hivatásszerü I'ten-szolgálat *(avajdó)*, alázatosság *(süllüsz)*. Akinek alkalma volt vele érintkezni. észlelhette ezt Sohasem éreztette Tóra-tudásban való fölényességét. És ebben a tekintetben ugyanazt lehet róla mondani, mint Majse Rabénüről: „Leszállt a hegyről és megszentelte a népet", mert nemes egyéniségével, szeretetével, példaadásával, közvetlenségével: a valódi vallásosság szent légkörét terjesztette.

*

A hitközség vezetősége Rosenfeld Adolf elnöklete alatt vasárnap gyászülést tartott. melyben a megdicsőült 38 éves áldásos működését jegyzőkönyvileg örökitették meg. A temetést este 5 órára tüzték ki. amikorra ezrek és ezrek érkeztek mindenfelől, ahol a szomorú eseményről ideiében tudomást szereztek. Ujfehértó község képviseletében résztvettek a végtisztességen: Porzsolt András ref. főesperes, Veress Dezső főjegyző. dr. Fekete Jenő és dr. Biró Béla tisztiorvosok. A Központi Iroda Widder Sólem nyiregyházai főrabbit kérte fel a képviseletére.

A gyászszertartás a templomban kezdődött. Szem nem maradt szárazon, amidőn *Reb Sólem Eliezer* Halberstamm, a népszerü ujfehértói Rebbe búcsúztatta kollegáját. Mély megindultság közepette tartottak hesznedet gyermekei: veje Schönfeld Lipót rabbi (Ujfehértó), fiai Rosenberg József rabbi (Sopron). Rosenberg Ábrahám rabbi (Ujfehértó). Ezután Vorhand Mózes makói főrabbi beszélt nagy hatással. Majd sorban a kör. rabbik tartottak szivbemarkoló hesznedet: Schreiber főrabbi (Nagyberezna), Rosenbaum Sámuel rabbi (Kisvárda), Rosner főrabbi (Tarcal), Leichtag főrabbi (Dombrád), Leonorovits főrabbi (Kemecse), Briszk főrabbi (Bajom), Lebovits rabbi (Hadház). Végül a bökönyi, valamnt a perecsenyi és valkói rabbik méltatták eme *gódajl hadajr* érdemeit. Mindannyian kiemelték azt a pótolhatatlan veszteséget, amelyet ezen Tóra-nagyság távozása hitközségének valamint az egész hazai orthodox zsidóság számára jelent. A *hakófó*-szertartás után megindult a gyászmenet a temetőbe. Este tíz felé járt már az idő, amidőn hulltak a rögök és R. Saul Rosenberget örök nyugalomra helyezték. Emlékét áldással övezi az egész hazai orthodoxia.

ת נ צ ב ה

Az OMZSA-akció hirei. Biharkeresztesen nov. 15-én megalakult az OMZSA helyibizottsága. Fuchs Lipót főrabbi lelkes beszédben ismertette a nagyvonalu akció célkitüzéseit. — Nagyberezнán Steiger Ignác hitk. elnök vezetésével folyt le az OMZSA propagandaülése. melyen Ungvárról dr. László Gyula hitk. elnök, Fischgrund Sándor főtitkár és dr. Salamon vázolták a magyar zsidóság átmentésének szükségességét és felhívták a megjelenteket fokozott áldozatkészségre. Steiger hitk. elnök ajánlatára azután megalakult az OMZSA helyi szervezete a köv. tisztikarral: Fleischmann Herman elnök, Simkovits Márton alelnök. Goldstein Dezső pénztáros, valamint egy tiztagu választmány.

הספד על פטירתו של ר"ש רוזנברג. בצד שמאל פרטים על חלוקת מילגות לבחורי ישיבה מבודאפשט

פרק לח

ישיבת שאיוסנפטר

העיירה שאיוסנפטר (בהונגרית: Sajósznepéter) או סנפטר נמצאת במרחק של 9 ק״מ מן העיר מישקולץ. הקהילה נוסדה בראשית המאה התשע עשרה והיא נשארה קהילה אורתודוקסית גם לאחר פילוג הקהילות. סמוך לשואה התגוררו בעיירה כ-600 יהודים בקרב אוכלוסיה של 7,000 נפש. בשנת 1944 רוכזו היהודים תחילה בגיטו המקומי ולאחר מכן הועברו לעיר מישקולץ. משם נשלחו לאוישביץ[1].

בין הרבנים הראשונים נציין את שמותיהם של רבי זאב וולף פאפא שנפטר בשנת תקפ״ג[2], רבי אברהם צבי הכהן שעמד בקשרי שו״ת עם החת״ס[3], רבי אשר זליג קאניז׳א מתלמידי החת״ס[4], ורבי דוד יהודה רוטנברג, מחבר הספר ״תהלה לדוד״, שעמד בקשרי שו״ת עם מספר רבנים חשובים[5].

הישיבה הראשונה נוסדה כפי הנראה על ידי רבי חיים סופר בעל ״מחנה חיים״. לפני כן כיהן כרב ביעמרינג וניהל שם ישיבה. כדי לפרנס את ישיבתו ביעמרינג נסע לקהילות שונות למכור את ספרו ״פלס חיים״. באחת מנסיעותיו הציעו לו את משרת הרבנות בסנפטר והובטח לו לפרנס את ישיבתו בכבוד רב. הוא קיבל את ההצעה ובשנת תרי״ח (1858) עבר לסנפטר. במקום כהונתו החדש אמנם רווח לו והוא הגדיל את ישיבתו. בכל זאת זכר כל ימיו לטובה את יעמרינג, בה ישב על התורה בשלוות נפש. בשנת תרכ״ח עבר לכהן כרבה של מונקאטש. משם עבר לכהן כרבה של הקהילה האורתודוקסית בבודפשט ושם נפטר בכ״ה סיון תרמ״ו[6].

בין תלמידיו נמנו רבי עמרם בלום, בעל ״בית שערים״, רבי ישעיה זילברשטיין, רבי עמרם ישי ביליצר ואחרים[7].

הרה״ג רבי יצחק גליק

בשנת תר״ל נתקבל לרבה של הקהילה רבי יצחק גליק. הוא היה מתלמידיו של רבי יהודה אסאד מסערדאהעלי. בשנת תר״כ נתקבל לרבה של קהילת פעלעדהאז וכעשר שנים לאחר מכן

1. פנקס קהילות הונגריה, עמוד 516.
2. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ו, אות ל״א.
3. שם, מערכת ו, אות פ״ג.
4. שם, מערכת ז׳, אות י״ז.
5. שם, מערכת ד, אות מ״ח.
6. ראה ר׳ יוסף צבי סופר, תולדות סופרים, לונדון תשכ״ג עמ׳ קי״ח, קי״ט-קכ״א. על החלטתו לעבור לסנפטר ראה שם, עמ׳ ק״כ הערה י״א. ראה גם בספרי ישיבות הונגריה חלק א׳ בפרק על יעמרינג עמ׳ 231, ובפרק על מונקאטש עמ׳ 496.
7. ראה בהקדמה לספרו שערי חיים על תהלים, ניו יורק תש״ל.

הרה"ג ר' חיים פריד ז"ל

עבר לסנפטר. הוא היה אדם חלוש וכל ימיו סבל יסורים ומכאובים. בכל זאת ניהל ישיבה[8]. בישיבתו למד גם בנו של רבי חיים סופר רבה הקודם של סנפטר שעבר בינתיים למונקאטש. באחת מהתשובות שהשיב לרבי חיים סופר הוא מוסר פרטים אחדים על בנו הלומד אצלו. וזו לשונו:

"ראשית דרך אודיעהו משלום בנו היקר נ"י המסתופף במחיצתי לשקוד על דלתי התורה, ועיני ולבי עליו כל היום למען יתמיד בלימודו ויחזיק במעוזו להגיע למטרת חפצו לרוות תלמי לבו הצמאים מפלגי התורה והיראה"[9].

רבי יצחק גליק נפטר בז' בטבת תרמ"ח.

רבי חיים פריד

רבי חיים פריד חתנו של רבי יצחק גליק, היה מתלמידיו של בעל קול אריה[10]. הוא נתקבל למלא את מקום חותנו בשנת תרמ"ח. בדומה לרבנים שקדמו לו ניהל ישיבה בסנפטר. מפאת חריפותו יכלו ללמוד בישיבתו רק בחורים מופלגים במיוחד[11]. הוא עמד בקשרי שו"ת עם רבנים ידועי שם בני דורו, ונפטר בה' בתמוז תרפ"ג[12].

הרה"ג רבי משה חיים גרינפלד ז"ל הי"ד

רמ"ח גרינפלד, חתנו של רבי חיים פריד, למד בישיבות אחדות. בין השאר למד אצל בעל "לבושי מרדכי" במאד ואצל רבי עקיבא סופר בפרשבורג[13]. בפרשבורג היה רמ"ח גרינפלג בין

8. ראה בהקדמה לספרו חינוך בית יצחק על התורה, פאקש תר"נ.
9. ראה בספרו שו"ת בית יצחק, שימלוי תרצ"ו, חלק אבה"ע סי' י"א.
10. ראה תולדות קול אריה, ברוקלין תשל"ו, עמ' י"ח.
11. כך העירני נכדו ר' חיים קרויס וראה גם בהקדמה לספרו של רבי משה חיים גרינפלד "חיים ברצונו" חלק שו"ת הנמצא כעת בדפוס.
12. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ח אות מ"א.
13. ראה אודותיו אלה אזכרה כרך ה, עמ' 58-61. פרטים נוספים שמעתי מפי ר' חיים קרויס מירושלים, בן גיסו של רבי משה חיים גרינפלד. וראה בהקדמת "חיים ברצונו".

הבחורים המצטיינים ונבחר לראש ישיבה. כשנתיים אחר פטירת חותנו נתקבל רמ"ח גרינפלד לרבה של סנפטר[14].

בצד עניני הקהילה התמסר רמ"ח גרינפלד לניהול ישיבתו שמנתה כ-50-60 בחורים. דרך לימודו היתה מבוססת על שיטת הלימוד שהיתה נהוגה בפרשבורג. בצד השיעור הרגיל למדו הבחורים במשך זמן לימוד מספר סוגיות. שיעוריו היו מבוססים על סברא ובקיאות. בחיבה רבה התייחס גם לתלמידים מתחילים והיה מסביר להם בסבלנות כל דבר שהתקשו להבין. הוא התעניין וטיפל אישית בכל בחור, הדריך כל אחד מהם כיצד ללמוד, כיצד להתפלל וכיצד לנהוג בין אדם לחברו. מלבד הקפדתו לתורה ולירא שמים חינך את תלמידיו לסדר ולנקיון.

למרות הנטיה לחסידות שגברה בחלק ניכר מקהילות הונגריה שמר רמ"ח גרינפלד בקפדנות על המסורת האשכנזית שספג בפרשבורג, ובדרך זו חינך גם את תלמידיו.

רוב תלמידיו למדו בישיבתו עד לנישואיהם. הוא התעניין ועזר גם לאלה שעזבו את ישיבתו והיו זקוקים לעזרתו. במכתב לאחד מתלמידיו הודיע שהוא מוכן להושיט עזרה כספית לאחיו הצעיר שעבר ללמוד בישיבה אחרת. הוא רק מבקש ממנו שידאג שאחיו ילמד בהתמדה ויהיה ירא שמים[15].

בקיץ תש"ד הובל לגיטו מישקולץ. משם הועבר לאושביץ ונספה בכ"ב בסיון תש"ד. הי"ד.

רמ"ח גרינפלד מסייע לבחור מוכשר לנסוע ללמוד בישיבת מונקאטש

14. לפי דברי ר' חיים קרויס נתקבל לרבה של סנפטר בשנת תרפ"ה ולא בשנת תרפ"ח כפי שנכתב באלה אזכרה עמ' 59.

15. העתק מכתב זה מצוי בידי בן גיסו ר' חיים קרויס.

פרק לט

ישיבת שופרון

העיר שופרון (בהונגרית: Sopron, בגרמנית: Odenburg) שוכנת סמוך לגבול אוסטריה. לאחר מלחמת העולם הראשונה הועברה העיר תחת שלטונם של האוסטרים, ובשנת 1921 הוחזרה להונגריה. בשופרון היה קיים בית כנסת עתיק, שמשערים שנבנה בשנת 1350. בשנת 1360 גורשו היהודים משופרון. לאחר שהותר להם לשוב גורשו בפעם נוספת בשנת 1526. לאחר גירוש זה התישבו היהודים בעיירות שונות בבורגנלנד וניהלו משם מאבק נגד שליטי העיר בפני המלך. מאבק זה לא הוכתר בהצלחה. החל משנת 1791 הצליחו יהודים אחדים להתישב בעיר למרות מחאתם של אנשי העיר. יהודים אחרים שהתגוררו בבורגנלנד באו רק לשוק שהתקיים בשופרון ולקראת הלילה שבו למקומות מגוריהם. היהודים שגרו בעיר עצמה השתייכו מבחינה ארגונית לקהילת צעהלים ושילמו שם את מסיהם. לאחר מתן שויון זכויות ליהודים (1849) חל שיפור לטובת היהודים ומספר היהודים בשופרון הלך וגדל בקצב מהיר. בזמן פילוג הקהילות בשנת 1869 נשארה שופרון במעמד של קהילת "שטטוס־קוו", אבל חלק מן הקהילה פרש וקיבל על עצמו את התקנות של הקהילות האורתודוקסיות[1].

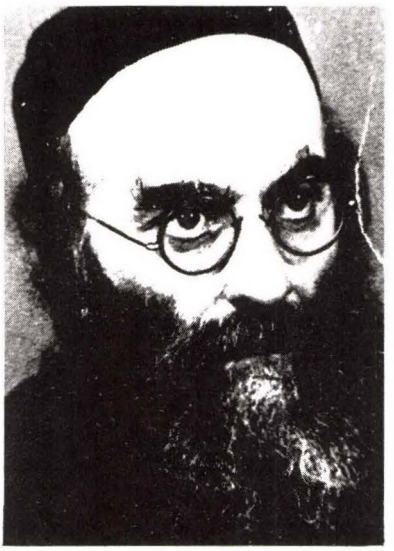
בסוף המאה ה-14 חי בשופרון רב בשם רבי מאיר שמוזכר אצל המהרי"ל ("מנהגים"). כמו כן מוזכר בשלשלת הקבלה רב בשם רבי יהודה שחי בשופרון[2]. בשנים שקדמו לשנת תרצ"א כיהן כרבה של הקהילה רבי מנחם גרינוולד. משנת תרצ"א עד השואה כיהן כרבה של הקהילה האורתודוקסית רבי שמעון ישראל פוזן.

הרה"ג רבי שמעון ישראל פוזן ז"ל

רבי שמעון ישראל פוזן נולד בשנת תרנ"ד לאביו רבי גרשון פוזנא שהיה דומ"ץ בקהילת פרנקפורט קרוב לחמישים שנה[3] והיה צאצא למשפחת רבנים ודיינים שכיהנו בקודש במשך דורות רבים. בהיותו בחור צעיר בא לבלד ולמד בישיבתו של רבי יואל פלנר. משם עבר יחד עם רבו לאויהל והמשיך ללמוד שם בישיבתו. לאחר שנשא אשה באויהל שקד שם על תורתו במשך שנים אחדות.

עולם חדש נפתח לפניו כאשר התקרב לחסידות. הוא בעצמו כתב כי בילדותו היה רחוק מאד מחסידות אם כי אבותיו היו מגדולי התורה בפרנקפורט. קרבה יתירה חש אל האדמו"ר

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 528-532.
2. שם, עמ' 530.
3. ראה בספרו של רש"י פוזן, קונטרס תורת א, חלק ראשון, ברוקלין תש"ל, עמ' נ"ב, הערה א. ראה גם קונטרס ימות המשיח, ירושלים תש"ל (בעריכת ר' בעריש ויינברגר), עמ' י"ז-כ. מלבד המקורות המובאים כאן שמעתי פרטים מפי הרב ר' חנוך שלום סג"ל גליק, הרב ר' מאיר משה שפיצר, ר' גדליה שוורץ. לעזר רב היה לי האברך ר' יעקב משה וייס.

הרה״ג ר׳ שמעון ישראל פוזן ז״ל

בעל ״מנחת אלעזר״ ממונקאטש. וזה לשונו באחד ממכתביו: ״זכיתי להתקרב אל הגה״ק אדמו״ר ממונקאטש זי״ע נ״ע והוא בנה בכוחו הגדול את נשמתי בס״ד להיות דבוק מאד בדרכי תלמידי בעש״ט הקדוש זי״ע״[4]. האדמו״ר קרבו מאוד אל שיטתו ובהסכמתו החל לעסוק בתורת הנסתר.

האדמו״ר מלובאביץ רבי יוסף יצחק שניאורסון זצ״ל פנה אל האדמו״ר ממונקאטש ובקשו שימליץ על אדם מוכשר שיוכל להקים ולנהל ישיבה חסידית בפרנקפורט[5]. האדמו״ר ממונקאטש הציע מיד את רבי שמעון ישראל פוזן למשרה זו אף שהיה רק בן 29 שנים. רבי שמעון ישראל פוזן סירב לקבל את המשרה כיון שהבין שעיר מולדתו פרנקפורט אינה מתאימה להקמת ישיבה מעין זו[6].

בשנת תרפ״ז התישב רבי שמעון ישראל פוזן בשופרון והקים שם את ישיבתו שמנתה 30-40 בחורים. שנים אחדות לאחר מכן, בשנת תרצ״א (1931), נבחר לרבה של הקהילה וישיבתו גדלה משנה לשנה, ובימי השיא מנתה כ-80-100 בחורים.

שיטת לימודו

כנהוג בשאר ישיבות הונגריה למד רבי שמעון ישראל פוזן עם תלמידיו שיעור פשוט, שיעור עיון, חומש ורש״י, או״ח ויו״ד. בלימודיו היה פשטן ועמקן גדול כאחד, אבל נמנע מלהכנס לפלפולים. אפילו בלימודי סוגיא התרחק מפלפולים ונהג רק לסדר ולברר את שיטות הראשונים בבהירות רבה.

4. תורת א, חלק שלישי, ברוקלין תשל״ג, מכתב י׳ עמ׳ מ.
5. [משה גולדשטיין], תיקון עולם, מונקאטש תרצ״ו, סימן ס״ב, עמ׳ ע״ד-ע״ו.
6. תורת א, על התורה, חלק שני, ברוקלין תשל״ג, עמ׳ ד בהערה, וראה שם בחלק המכתבים, חלק שלישי, ברוקלין תשל״ג עמ׳ מ״א.

בהסכמה שכתב לספרו של בעל "מחנה אברהם" על מסכת מקוואות[7] הוא משבח את המחבר שסידר את שיטות הראשונים ונמנע מפלפולים של "גג על גג". וזה לשונו:

"ועיינתי בהם לפי מסת הפנאי ומצאתי בהם את שאהבה נפשי לימוד להלכה לאמתה של תורה להסביר דברי התנאים והאמוראים בסברות ישרות להראות האיך שיטות הראשונים, אף במקום שהם חולקים זה על זה ואלו ואלו דברי אלקים חיים הם בנויים על אדני פז. וכל מן דין סמוכו לנא בפרט בדרא בתראה הדין אשר נתקיימה בנו בעה"ר עתידה תורה להשתכח מישראל וגם העוסקים בתורה לדאבון לבנו הרבה פעמים מראים חידודה קודם לקיבונה קודם שבירורו בעומק שיטות התנאים והאמוראים והראשונים כמלאכים וכבר בונים לעצמם בתים "גג על גג" קודם שיש כאן יסוד בסוד מגדל פורח באויר וראשו מגיע לשמים אבל רגליו אינם נראים כלל כי שקר אין לו רגליים".

הישיבה בשופרון, תרצ"ז (התמונה בידי ר' יצחק מנחם פרל)

לאחד מתלמידיו אמר: "אני נוהג ללמוד תחילה את הגמרא בלי רש"י, לפי הבנתי ולפי הפשט. אחר כך אני חוזר על הגמרא שנית עם פירוש רש"י. אם מתברר לי שרש"י הסביר את הגמרא בדרך שונה ממה שהבנתי על פי שכלי, אז הנני בודק את העניין בפעם נוספת על מנת להבין מה הניע את רש"י להסביר בדרך אחרת ומדוע הפשט שלי אינו מתאים".

הוא היה חוזר ומשנן את לימודו פעמים רבות ועל כל מסכת עבר עשרות פעמים. לאחד מתלמידיו אמר שאת מסכת חולין למד ושינן מאה ואחת פעמים. כל יום חמישי ישב עם בחור צעיר ושינן את כל הגמרא שלמדו בישיבה עד שידעו בעל פה. בשעת הבחינה היה בוחן את תלמידיו בעל פה בלא שנזדקק להסתכל בגמרא. קרה שבחור הסביר את פשט הגמרא בדרך אחרת מכפי שהסבירה רבי שמעון ישראל פוזן. במקרים אלה בדק היטב את דברי תלמידו

7. ראה רבי אברהם צבי אונגער, מחנה אברהם על מסכת מקוואות, ירושלים תשט"ז.

ולאחר שנכח לדעת שדברי תלמידו נכונים קם והודה ברבים שתלמידו צדק. מעשים אלה עשו רושם רב והתקבלו בבחינת "מודים דרבנן שבחי הוא".

בימות השבוע התפלל יחד עם תלמידיו, רק בשבת נכנס לתפילת מוסף לבית הכנסת הגדול של הקהילה. בלילות שבת ערך "שלחן" והשמיע דברי תורה מתובלים בדברי חסידות כשעיניו זולגות דמעות. גם בסעודה שלישית השמיע דברי חסידות ומוסר בנוסח בעל "מנחת אלעזר".

אל ישיבתו נהרו בחורים מהונגריה, משווייץ ומאוסטריה. כאשר ראה שבחור בא אליו מאיזור שאם לא היתה לו האפשרות להתחנך ברוח יהודית טהורה היה מזמינו לטיול על מנת לשוחח עמו. עם בחור כזה היה מרבה לשוחח עד שנכח לדעת שהוא איתן בדתו ובאמונתו.

אישיותו והשקפתו

איש צנוע ועניו היה רבי שמעון ישראל פוזן והיה מקדים שלום לכל אדם ברחוב בכפיפת ראש. אפילו בחורים צעירים ביותר קידם בברכת שלום ובחיוך רחב על פניו. אל תלמידיו דיבר בחיבה אבהית וברכות. בגמר שיעוריו היה פונה אל תלמידיו ושאלם: "ילדים, האם אפשר כבר לערוך את הבחינות, האם הנכם מוכנים כבר?". כאשר מישהו פגע פעם בכבודו אמר בשלוות נפש לאחד מתלמידיו: "באמת האמן לי בני היקר שהכבוד אינו מענייני". לבחורים עניים סייע מכספו הפרטי לשלם את דמי האכסניה והוצאות קיום אחרות. כאשר ראה בשעת הבחינה שבחור מסויים אינו מבין את דברי ה"תוספות" לא הלבין את פניו כי אם אחז בידו בצורה אבהית ואמר לו: "בא ואסביר לך את התוספות מחדש על מנת שתבין זאת טוב יותר"[8].

בהנהגת הקהילה לא הכיר פני איש, אם כי מעצם טבעו היה אדם רך וטוב לב. הוא נמנע לקבל מתנות מבני הקהילה. גם הנוצרים כיבדוהו מאד בגלל היותו איש אמת ואיש עקרונות.

כשם שהיה עניו וחביב לתלמידיו ולכל אדם ואדם, כך היה גם קנאי ביותר להשקפותיו. עוד בהיותו בשופרון התפרסם בקנאותו הגדולה. בהיותו איש פרנקפורט היה בקי בהוויות העולם, בכל זאת יצא בחריפות נגד לימודים חיצוניים. הוא היה מהמתנגדים הקיצוניים לציונות ואף נלחם נגד אגודת ישראל. הוא התנגד לכל נסיון של הקמת ארגונים יהודיים, כי כך קיבל מרבו האדמו"ר ממונקאטש בעל "מנחת אלעזר". לנגד עיניו היה הכלל "חדש אסור מן התורה"[9].

בעידודו הופיע בשופרון ירחון הבחורים בשם "הפלפול". בירחון זה, שנערך על ידי הבחור מאיר משה שפיצר, הודפסו חידושי תורה של בחורים מישיבות שונות. הירחון זכה להסכמות מאת האדמו"ר מלובאביץ רבי יוסף יצחק שניאורסון זצ"ל, מרבי שמעון ישראל פוזן זצ"ל ומרבה של אויהעל רבי דוד מייזליש זצ"ל הי"ד.

במלחמה ולאחריה

בתקופה האחרונה של המלחמה ישב רבי שמעון ישראל פוזן ב"בית מוגן" שהיה תחילה תחת שמירה גרמנית ולאחר מכן תחת חסותם של השווייצרים.

בתום המלחמה היה בין הראשונים ששקד להקים מחדש את חומות הדת של יהדות הונגריה ההרוסה וניהל ישיבה בהובושוולג'י שליד בודאפשט. בישיבתו למדו כ-60-80 בחורים. ישיבה זו בהובושוולג'י נוסדה על ידי אגודת ישראל ומנהלה הראשון היה רבי יהושע גרינוולד מחוסט. לאחר שר"י גרינוולד נסע לארה"ב קיבל את ניהולה רש"י פוזן שהיה ידוע כמתנגדי

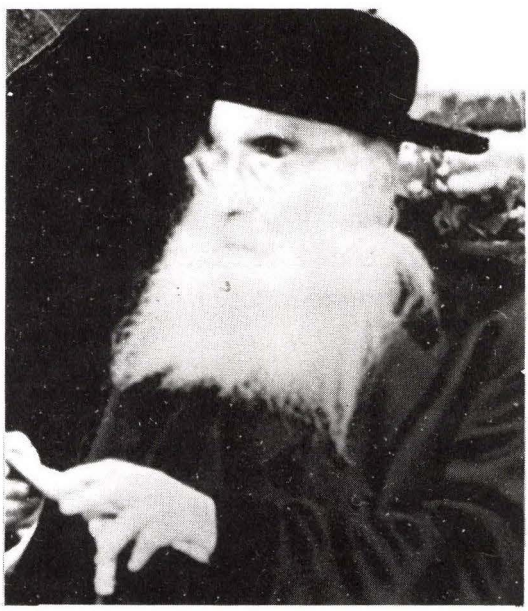
8. מפי ר' גדליה שוורץ, ברוקלין.
9. תיקון עולם, שם סי' ע"ג, עמ' צ"ו.

אגודת ישראל[10]. באגרתו לתלמידיו[11] אסר עליהם להיכנס לעיר הבירה בודאפשט כי חשש מההשפעות המזיקות של העיר הגדולה על תלמידיו. משם העביר את ישיבתו לעיר פאפא ולימד שם כשנה וחצי — שנתיים.

בשופרון עצמה כיהן לאחר המלחמה כרבה של הקהילה רבי יהושע ציטרון זצ"ל ולאחריו חתנו רבי אהרן מאיר קראוס.

בשנת תש"ט התישב רש"י פוזן בארצות הברית. בבואו לויליאמסבורג מינה אותו האדמו"ר מסאטמר לראש מתיבתא של ישיבתו ולמורה הוראה בקהילת סאטמר. הוא נחשב לאחד מגדולי ההוראה והשיב תשובות רבות בע"פ ובכתב לשואליו. ביתו היה פתוח לשואלים אפילו בחצות הלילה. כאשר השואל היה תלמיד חכם היה מבקשו לשבת בחדרו על מנת לברר וללבן את השאלה יחד על פי מקורות ההלכה.

בשנת תשכ"ט חלה במחלה קשה ונפטר בשביעי של פסח. את מקומו ממלא, לפי צוואתו, תלמידו חתנו רבי צבי הרש מייזליש שליט"א, אשר ייסד בשנת תשל"ה תלמוד תורה לזכר חמיו בשם "ת"ת בני שמעון ישראל" המונה כ-150 תלמידים.

הרה"ג ר' שמעון ישראל פוזן בשנותיו האחרונות

10. במכתבו מבודאפשט, בפרשת משפטים תש"ז, כתב רש"י פוזן: "והנה הישיבה אשר אני מנהל כאן, באמת אין לה שייכות כלל להאגודה אף שהם קוראים אותה ישיבת אגודת ישראל... ובאמת הם יודעים שאני מתנגד מאד לשיטתם... אף שבאמת אין אני מקבל מהם תמיכה כלל. ראה ספרו תורת א, על התורה, חלק שלישי, ברוקלין תשל"ו, עמ' פ"ו.
11. תורת א, חלק רביעי מכתבים, ברוקלין תשל"ו, מכתב א, עמ' ד.

קובץ

הפלפול

"HAPILPUL" SZERKESZTŐSÉG

SOZZON. PARRET 26 (Ungarn)

CSEKKSZ. 28332

TELEFON: 226

כתב עת תורני שיצא לאור בשופרון

הישיבה בהובושוולג׳ (התמונה בידי האחים ר׳ שמואל יצחק ור׳ ישעיה רוט)

פרק מ

ישיבות נוספות בהונגריה

ג׳יור

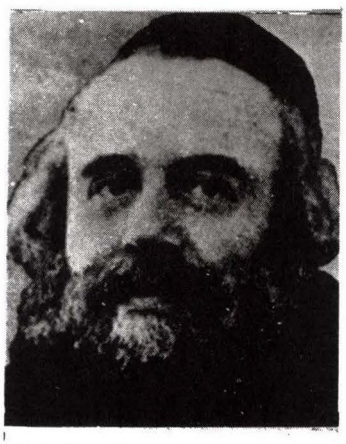
העיר ג׳יור (במקורות יהודיים נקראת גם: ראאב, בהונגרית: Györ) היתה עיר תעשייתית חשובה, במרחק של 66 קילומטרים מבודאפשט. כבר במוצאי ימי הביניים ישבו שם מספר יהודים, אבל לאחר מכן אסרו עליהם להתגורר בג׳יור עצמה והתירו להם לגור ליד ג׳יור.

בשנת 1840 הותרה התישבותם של היהודים מחדש בעיר ג׳יור עצמה. בעת פילוג הקהילות, בשנת 1869, נוסדה בג׳יור קהילה ניאולוגית גדולה. בו בזמן התארגנה גם קהילה אורתודוקסית. בשנת 1941 התגוררו בג׳יור 4,688 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 57,000 תושבים[1].

לאחר שנתארגנה הקהילה האורתודוקסית כיהן כרבה רבי יעקב סניידרס בשנים תרל״ד-תרס״ד (1874-1904)[2]. רבה האחרון של הקהילה היה בנו רבי בן ציון סניידרס.

רבי בן ציון סניידרס[3] היה תקופה מסויימת רבה של הקהילה יאקא ולאחר פטירת אביו בג׳יור הוזמן למלא את מקומו. הוא ייסד ישיבה עם קבוצת בחורים ולימדם לפי שיטת הלימוד שהיתה מקובלת בהונגריה. הוא היה מדקדק ביחוד בדברי רש״י. לפעמים הראה לתלמידיו כיצד דברי רש״י כלולים בדבריהם של האחרונים. אחת מתקנות הישיבה היתה שלבחורים אסור לקרא עתונים. אולם הוא התיר לאחד הבחורים מיחידי סגולה שיעיין בעתון ויספר לאחרים על החדשות החשובות המתרחשות. בין תלמידיו נמנה גם בחור בשם משה אהרן כהנא שבא מאנגליה ללמוד בישיבתו. בתום לימודיו נתן לו מכתב המלצה על תקופת לימודיו בג׳יור.

בשנת תש״ד, בעת הגירושים מהונגריה לאוישביץ היה חולה בגלל ניתוח שעבר לפני כן. הוא נפטר בתוך קרון הרכבת שהובילה אותו ואת בני קהילתו לאוישביץ. הי״ד.

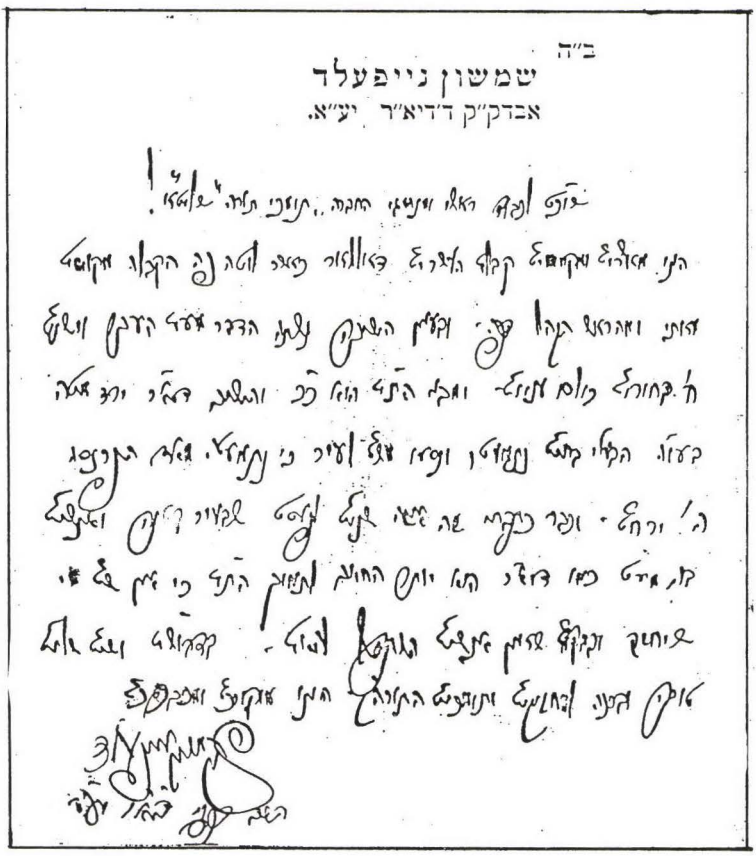
הרה״ג ר׳ בן ציון סניידרס ז״ל הי״ד

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 240-243. מלבד המקורות המובאים להלן קיבלתי פרטים מאת ר׳ יו״ט ליפמן ראקאוו (מלונדון) שרשם על תולדותיהם של הרבנים בג׳יור מפי חמיו.
2. תאריך פטירתו ראה ראשי גולת אריאל, כרך ג, עמ׳ נ״ח. לגבי תאריך פטירתו ישנה אי בהירות. בשם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות קנ״ה, נאמר שהוא נפטר בשנת תר״ס, ואילו בפנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 242 נאמר שהוא נפטר בשנת תרס״ו (1906).
3. פרטים אחדים ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ׳ 374, סעיף 35.

מכתב המלצה של רב"צ סניידרס לתלמידו משה אהרן כהנא

דיושדיור

בעיר דיושדיור (Diósgyör) שליד מישקולץ התגוררו בשנת 1941 רק 222 יהודים[1]. בשנת תרס"ו נתקבל לרבה של הקהילה רבי שמשון נייפלד[2]. הוא ניהל ישיבה עם שמונה בחורים. במכתבו ל"תומכי תורה" ביקש עזרה לישיבתו כי "הישוב דיאור ירד מטה בעו"ה הבעלי בתים נתמעטו ונסעו משם לעיר כי נתמעטה מאד הפרנסה". רבה האחרון של הקהילה היה רבי פרץ טוביה שטיין. הוא נספה בשואה. הי"ד.

מכתבו של ר' שמשון נייפלד ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

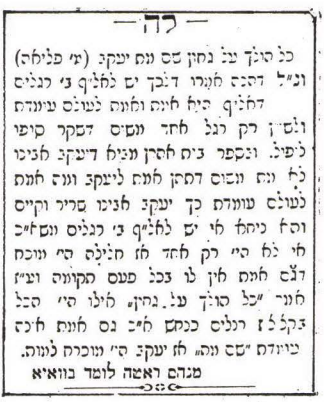
1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 261.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ' 395, סימן 186. בטעות הוא נקרא שם שמעון במקום שמשון.

ואיא (נ'יר ואיא)

בכפר ואיא (Vaja) התישבו היהודים הראשונים בסוף המאה ה-19. בשנת 1930 גרו בכפר 220 יהודים[1].

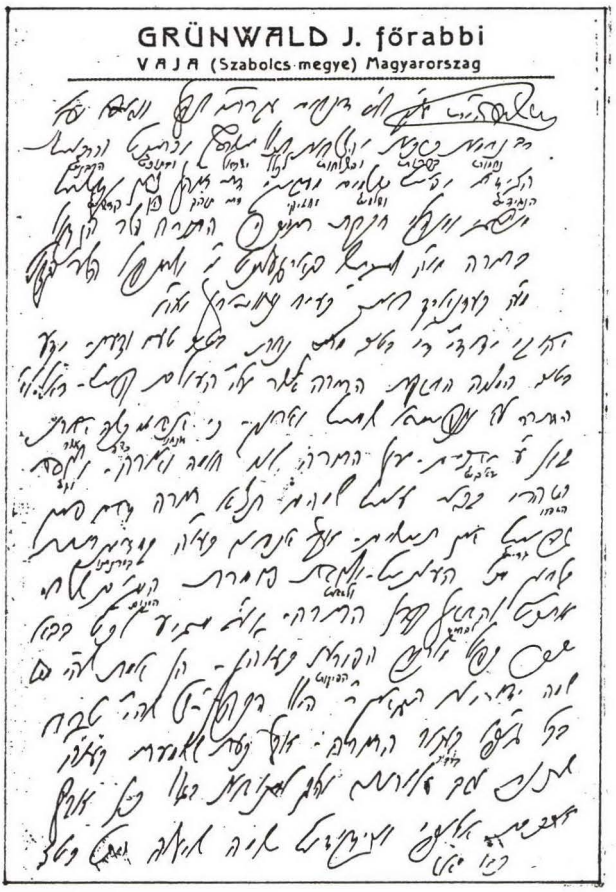
בשנת תרנ"א (1991) נתקבל לרבה של הקהילה רבי יהודה גרינוולד, שעמד בקשרי שו"ת עם מספר רבנים[2].

רבי יהודה גרינוולד נולד בעיר נ'ירמאדא. לאחר נישואיו היה בעל עסקים עשיר והחזיק ישיבה על חשבונו הפרטי. לאחר שנתקבל לרבה של ואיא הקים שם "ישיבה גדולה ונכבדה"[3]. במכתבו לארגון "תומכי תורה" בניו יורק הוא מחזק את ידי מנהלי הארגון, שימשיכו לתמוך בלומדי התורה גם לאחר פטירתו של אחד המנהלים — ר' הלל הכהן[4]. רבי יהודה גרינוולד נפטר בג' בסיון תרצ"א[5].

דברי דרוש של תלמיד ואיא (נטעי בחורים תרס"ו, מכתב ה, דף י"ט)

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 278.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות רצ"ג. באהלי שם, המצוטט בהערה 3 להלן, נאמר שהוא נתקבל לרבה של ואיא בשנת תרנ"ט.
3. אהלי שם, עמ' 400.
4. ראה צילום קטע מן המכתב המצורף כאן.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ' 399.

GRÜNWALD J. főrabbi
VAJA (Szabolcs-megye) Magyarország

קטע ממכתבו של ר״י גרינוולד ל״תומכי תורה״ (אוסף פרידמן)

נאג׳אורוסי

בעיירה נאג׳אורוסי (Nagyoroszi) שליד באלאשאג׳ורמוט התישבו יהודים רק במאה התשע עשרה. בתחילה היו מתישבים אלה תלויים מבחינה דתית בקהילות הגדולות שבסביבה. רק בסוף המאה ה-19 נעשו בני המקום לקהילה עצמאית והקימו מוסדות דת משלהם. הקהילה נשארה קטנה יחסית. בשנת 1930 התגוררו במקום 68 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 6000-7000 נפש[1].

בשנת תר״נ (1890) נתקבל לרבה של הקהילה רבי יצחק לורינץ. הוא היה מתלמידיו של רבי אהרן דוד דייטש בעל ״גורן דוד״ רבה של באלאשאג׳ורמוט[2]. הוא נודע בגדולתו בתורת הנגלה והנסתר. רבים ראו בו פועל ישועות ובאו לקבל את ברכתו. ר״י לורינץ הקים ישיבה שנתרחבה וגדלה בימי חתנו רבי זכריה הלוי פולאק. ר״י לורנץ נפטר בשנת תרצ״א (1931) לאחר שישב למעלה מארבעים שנה על כס הרבנות בקהילה.

רבי זכריה הלוי פולאק ז״ל

רבי זכריה הלוי פולאק נבחר למלא את מקומו של ר״י לורינץ. הוא נולד באויהעלי לאביו ר׳ אברהם פולאק. בבחרותו למד בישיבתו של רבי שמשון אלטמן בפאקש. לאחר שנבחר לרבה של נאג׳אורוסי ארגן מחדש את מוסדות הקהילה. לעתים קרובות סבב בכפרים הסמוכים, שהשתייכו ל״גליל״ שלו, על מנת לחזק בהם את רוח הדת. הוא מינה שוחטים, דאג לחינוך הילדים ועודד את הציבור להקים מקוואות.

הוא המשיך לטפח את הישיבה שקיבל מקודמו. אחיו רבי יוסף אשר הלוי פולאק מוורפלט[3] שלח אליו מספר בחורים שילמדו אצלו ויסייעו לחזק את הישיבה באיכות ובכמות. רז״ה פולאק הקפיד שבחוריו ילמדו בהתמדה ונהג על פי השיטה ״זרוק מרה בתלמידים״. מצד שני גילה חיבה יתירה למתמידים שבין תלמידיו. הוא נהג לחלק פרסים לאלה שהצטיינו בלימודיהם ובבחינות. פעמיים ביום לימד את שיעוריו בפני בני הישיבה. מדי פעם הביא בפני תלמידיו את חידושיו, שנהג לרשום לאחר מכן בפנקסו. לפעמים בא אביו רבי אברהם לבקר בישיבה והיה משמיע דברי תורה בפני הבחורים. בשנים האחרונות לפני השואה נהגו אנשי המשטרה להתנכל לבחורי הישיבה. מדי פעם הוזמנו הבחורים למשטרה ונחקרו על מעשיהם בעיירה.

בחג הסוכות ת״ש (1939) בעת שרבי זכריה הלוי פולאק ישב בסוכתו, באו אנשי המשטרה ועצרוהו בעלילת שוא. הם העלילו עליו שהבריח כספים מחוץ לגבולות המדינה. עמו נעצרו מנהיגי הקהילה ואדם אחד מכל משפחה. הם הועברו למחנה מעצר בבודאפשט. השלטונות הכינו משפט, אך התברר שלא היתה כאן כי אם עלילת שוא וכל הנעצרים שוחררו. מחשש של נקמת בני המקום לא חזר רבי זכריה הלוי לנאג׳אורוסי, כי אם קבע את מקום מושבו בבאלאשאג׳ורמוט ומשם ניהל את קהילתו. בשנת תש״ד הועבר לאוישביץ ונספה שם. הי״ד.

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 365.
2. אהלי שם, עמ׳ 385. פרטים נוספים המובאים כאן קיבלתי מפי ר׳ יצחק זעקל פולאק מאנטוורפן שאסף ורשם את הדברים מפי בני משפחתו.
3. ראה אודותיו בספרי ישיבות הונגריה, חלק א׳, עמ׳ 226-230.

הרה״ג ר׳ זכריה הלוי פולאק ז״ל הי״ד

קבוצת בחורים מישיבת נאג׳אורוסי (התמונה בידי ר׳ יצחק זעקל פולאק)

נאדיעטשעד (נאג׳אצ׳ד)

העיירה נאדיעטשעד (Nagyecsed) נמצאת בקרבת העיר נ׳ירדהאזא. היהודים הראשונים התישבו שם בסוף המאה ה-18. הקהילה היתה אורתודוקסית מובהקת. חלק ניכר של אנשי הקהילה עסק בגידולים חקלאיים ובמסחר של תוצרת חקלאית. בשנת 1941 התגוררו בעיירה 600 יהודים בקרב אוכלוסיה של 7,500 תושבים בערך[1].

בשנים תרע״ב-תש״ד (1912-1944) כיהן כרבה של הקהילה רבי דוד טייטלבוים, בנו של רבי אברהם אהרן רבה של קולבאסוב[2]. הוא ניהל ישיבה שלפעמים למדו בה 50-60 בחורים.

הרה״ג ר׳ דוד טייטלבוים ז״ל

1. פנקס קהילות הונגריה עמ׳ 366-367.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד, אות נ״ט/2; שם, חלק קונטרס אנשי השם, עמ׳ 375, סעיף 46. ראה גם מאמר על ר׳ נפתלי צבי טייטלבוים בנו של רבי דוד בעתון ״דער איד״, ערב יום כיפור תשל״ד.

באחד ממכתביו לארגון "תומכי תורה" בניו יורק התלונן על כך שלא ענו על מכתבו ולא הושיטו לו עזרה. להלן קטע ממכתבו:

"...מאד גדלה פליאתי בעיקר על אשר לא קבלתי שום תשובה על המכתב בקשה לתמוך את ישיבתי... וכי הישיבות דבני מדינתנו אינה כשאר המדינות מפני מה אינה מגיע לנו איזה תמיכה או אפשר מחמת שישיבתנו אינה גדולה ומפורסמת כל כך גם על זה אתמה וכי ישיבה קטנה אינה צריך תמיכה בפרט כעת הזאת אשר ההתנהלות הישיבות הוא בכבדות גדול מחמת הרשעות אשר מתגברות בכל יום ויום חוקות וגזירת חדשות..."[3].

במכתב אחר כתב לארגון "תומכי תורה":

"...שוא ושקר הוא השמועה אשר בטלו הישיבות כי יש ב"ה ישיבות רק שבקושי גדול הוא מחמת כמה טעמים כמוסים אשר אין להעלותם על הכתב וע"י כך נתמעטו הבחורים היינו גם אצלי הי' מקודם סך חמישים ושש בחורים, וכעת שהרשעות מתגברות נתמעטו על שלשים, אבל יש ישיבות ב"ה בכל מקום שהי' עד עתה..."

לעת זקנתו של רבי דוד טייטלבוים ניהל את הישיבה בנו רבי אברהם אהרן. הוא כתב על פי רוב את מכתבי אביו רבי דוד. לפעמים כתב גם מכתבים משלו לתומכי תורה. באחד מהם כתב ל"תומכי תורה":

"...ויהי חלקינו עמכם מחמת הלחץ זה הדחק אשר במדינתו ר"ל הפרנסות מתמעטות והולכות בכל יום מחמת הגזירות החדשות אשר באות בכל עת ובכל עידן כידוע בודאי מן המכתבי עתונים, מובן ממילא שגם התנהלות הישיבה הוא בכבידות גדול, ואין לתאר בחרט עלי הגליון שעד כמה קשה לדחוף הימים והזמנים לנהל בני ישיבה בלחם צר ומים לחץ..."

בעת הגירושים מהונגריה בשנת תש"ד רוכזו יהודי המקום בבית הכנסת ובדירתו של הרב. משם העוברו לגיטו מאטהסאלקא ואחר כך הוגלו לאוישביץ. רבי דוד טייטלבוים ורוב בני משפחתו נספו שם. הי"ד. בנו רבי נפתלי צבי שניצל בזמן השואה נפטר בניו יורק בשנת תשל"ד.

3. ראה להלן צילומים של חלק מן המכתבים. על המכתבים לא צויינו תאריכי השנה. כנראה שהם נכתבו סמוך למלחמת העולם השניה או בראשיתה.

מכתבו של ר' דוד טייטלבוים מפרשת ויגש ומפרשת שלח ל"תומכי תורה" (אוסף פריבלן)

אברהם אהרן טייטעלבוים
רב ומו"צ דק"ק
נאדיעטשעד יע"א

מכתבו של ר' אברהם אהרן טייטלבוים ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

נ׳יראוצ׳אַד

בעיירה נ״יראוצ׳אַד (Nyiracsád), שבקרבת דברצן, נוסדה הקהילה בשנת 1850, אם כי גם לפני כן גרו שם מעט יהודים.

הקהילה היתה אורתודוקסית ובשנת 1930 התגוררו בה 210 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4000 נפש בערך[1].

בשנת תרס״ט נבחר לרבה של הקהילה רבי יקותיאל ליכטנשטיין. בבואו לשם הקים ישיבה[2]. בשנת תר״פ נבחר לרבה של באלקאני, ואת מקומו בנ״יראוצ׳אד מילא בנו רבי אברהם יוסף.

רבי אברהם יוסף ליכטנשטיין זצ״ל הי״ד

רבי אברהם יוסף ליכטנשטיין[3] למד בבחרותו בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל ״קרן לדוד״. במרוצת הזמן נשא לאשה את בתו של רבי מנחם סופר אב״ד מארושוואשארהעלי. בשנת תרצ״ב נתמנה לרבה של נ״יראוצ׳אד. בבואו לקהילתו ארגן את הישיבה מחדש והיא התנהלה ברוח חסידית. בישיבה למדו 20-30 בחורים, ואחדים מהם היו מבוגרים מרבי אברהם יוסף. הבחורים אכלו כולם ״אכילת ימים״.

בשנת תש״ד הועבר לגיטו בנ״ירעדהאזא. משם הועבר עם בני קהילתו לאוישביץ ונספה שם. הי״ד.

חדשים אחדים לפני שהועבר למחנה ההשמדה השמיע דרשה על סמך הדברים של רבה בר בר חנה בבבא בתרא (ע״ג ע״ב): ״זימנא חדא הוה קא אזלינן בספינתא וחזינן ההוא כוורא... סברינן יבשתא היא סלקינן ואפינן ובשלינן״. על כך הוסיף ואמר:

״גם אנו ישבנו במדינה זו בבטח כמה וכמה דורות. בישלנו אֲפינו והעמדנו דירות נאות ומסחרים טובים, כה ישבנו כאן בשלום ושלוה עם העמים, והיה לנו חרות כאחד משלהם. אבל כעת נתחמם האש וחמתם בערה בם, ונתהפכו עלינו לשונאים, היינו לעג וקלס בגויים, נחשבנו כצאן לטבח יובל ואנו עומדים בסכנה גדולה להיות נטבעים באש ובמים. ה׳ ירחם על שארית עמו״[4].

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 382-383.
2. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, השמטות למערכת י׳, אות ז׳, עמ׳ 247, וראה במפורט בהקדמה לספרו שארית יקותיאל, ברוקלין תשל״ג. על תקופת שבתו בבאלקאני ראה בפרק על באלקאני למעלה.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ׳ 370, סעיף 12, וראה בהקדמה לספרו שארית יקותיאל, שם.
4. שארית יקותיאל, עמ׳ ק״י.

סארוואש

העיר סארוואש (Szarvas) נוסדה עוד בימי הרומאים. היהודים הראשונים התישבו בה בשנת 1842. בשנת 1870 נתפלגה הקהילה לאורתודוקסים ולניאולוגים. שתי הקהילות הקימו מוסדות דת משלהם. בשנת 1941 התגוררו בסארוואש 636 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 18,000 תושבים בערך[1].

בשנת תרע"ג (1913) נבחר לרבה של הקהילה האורתודוקסית רבי בן ציון בלוהם[2] בנו של רבי עמרם בלוהם אב"ד בֶּרֶט'ה-אויפאלו. מאחד המסמכים מסתבר שבימיו ניהל שם ישיבה ר' חיים אלימלך אפל, חתנו של השו"ב ר' שמואל רוזנברג. הוא פנה ל"סנטרל רליף קומיטי" בבקשת עזרה לישיבתו, בנמקו, ש"המקום פה עיר מצער היא ואינם ביכולתם להחזיק את ישיבתנו"[3]. במרוצת השנים עבר רבי בן ציון בלוהם לכהן כרבה של ברט'ה-אויפאלו. הוא נספה בשואה בהיותו בבודאפשט[4]. הי"ד.

רבה האחרון של הקהילה היה הרה"ג רבי חיים מייזליש[5] בנו של רבי דוד דוב מייזליש בעל "בניין דוד" שהיה אב"ד אויהעל. ר"ח מייזליש למד בישיבתו של אביו, וכאברך סייע לו בניהול הישיבה ואף לימד מספר שיעורים. הוא קיבל "היתר הוראה" מידי רבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי".

בשנת תר"צ נתקבל ר"ח מייזליש לרבה של הקהילה האורתודוקסית בסארוואש. אנשי הקהילה נהגו עד אז לפי המסורת האשכנזית ההונגרית. ר"ח מייזליש הצליח להחדיר לקהילה אוירה חסידית ברוח שושלות אויהעל-סיגט-צאנז.

עם בואו לקהילה ייסד ישיבה בה למדו כ-30 בחורים. אחדים מהם עברו עמו מאויהעל והמשיכו בלימודיהם בסארוואש. הבחורים אכלו "אכילת ימים". בתקופות מסויימות היתה גם מנזא ואכלו שם.

בהזדמנויות שונות השמיע ר"ח מייזליש דברי תורה ומוסר לתלמידיו. בז' באדר נהג להספיד את גדולי הרבנים שהלכו לעולמם באותה שנה. בשנת תרצ"א הספיד את רבי ישעיה

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ' 414. על האוכלוסיה הכללית נאמר שם שהיא מנתה 25,000 תושבים. דומני שנפלה שם טעות, כי בלקסיקונים הגיאוגרפיים ההונגריים, משנות ה-60, נאמר שהאוכלוסיה מנתה כ-18,000 נפש בלבד.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ב, אות כ"ז, וראה שם עמ' 373, סימן 34.
3. ראה להלן צילום המכתב.
4. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 183.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ' 377, סימן 58. פרטים אודותיו ועל ניהול ישיבתו ליקטתי מפני בנו הרב יהושע זאב מייזליש רב דקהל ליעזש בלונדון ומפי תלמידו ר' בן ציון שוורץ (כעת בירושלים).

מכתבו של ר׳ חיים אלימלך אפל ל״סנטרל רליף קומיטי״ (ארכיון י.א.)

הרה״ג ר׳ חיים מייזליש בנסיעה לחתונת אחותו (התמונה בידי ר׳ בנציון שוורץ)

זילברשטיין מוייצן. הוא רצה לעודד את תלמידיו שיעיינו בספרו של רי״ש זילברשטיין ״מעשי למלך״ ופתח בהספדו בפסוק: ״רחש לבי דבר טוב — אומר אני מעשי למלך״ (תהלים מ״ה ב). הבחורים הבינו את הרמז ולמדו מתוך הספר בעניין רב.

הלימודים בישיבה התנהלו לפי השיטה שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה. אולם, ר״ח מייזליש הוסיף נופך משלו ושילב מדי פעם בלימודיו דברי פלפול לפי המסורת שאביו, בעל ״בניין דוד״, הביא עמו מפולין.

ר״ח מייזליש היה ענו וצנוע. בבקרים הוא עצמו היה מעיר את הבחורים שהתגוררו בחדרים הסמוכים לבית מדרשו. לאחר גמר שיעוריו ישב עוד שעות רבות עם תלמידיו בבית המדרש. בלילות הקיץ החמים ישבו הבחורים בחצר אכסניותיהם וכל אחד למד לעצמו. גם שם היה ניגש אליהם ר״ח מייזליש ושוחח עמם על הנושאים שלמדו במשך אותו יום או על הבעיות שהטרידו אותם.

הוא השאיר אחריו בכתב יד דרושים על התורה וחידושים על סוגיות הש״ס. ספר שכתב על הלכות קידושין נמצא כעת בשלבי הכנה לדפוס.

בעת הגירושים מהונגריה הועבר לגיטו ומשם טולטל למחנות שונים עד ששוחרר בטרזיינ־שטאדט. לאחר המלחמה התישב בארה״ב וכיהן כרב בבורו־פארק (ברוקלין). הוא נפטר שם בשיבה טובה, בהיותו בן פ״ד שנים.

ישיבת פאקש לאחר המלחמה

לקהילת פאקש וישיבתה יצאו מוניטין במשך דורות רבים לפני המלחמה העולמית השניה[1]. לאחר המלחמה ניהל שם רבי ברוך צבי הכהן מושקוביץ ישיבה גדולה.

הרה"ג רבי ברוך צבי מושקוביץ

רבי ברוך צבי מושקוביץ נולד במאקו ובבחרותו למד במשך שבע שנים בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד" בסאטמר. הוא הוסמך לרבנות על ידי רבי יוסף גרינוולד, רבה האחרון של פאפא, על ידי רבי ישראל וולץ מבודאפשט ועל ידי רבי דוד יונגרייז (ראב"ד בעדה החרדית בירושלים).

מיד לאחר המלחמה ייסד בפאקש ישיבה, שנתקיימה עד שנת 1956, שנת המרד בהונגריה. רוב הבחורים למדו שם כשבע-שמונה שנים ברציפות.

הממשלה ההונגרית נתנה שני רשיונות לניהול ישיבה בהונגריה. ישיבה אחת הוקמה בפאקש בהנהלתו של רב"צ מושקוביץ והשניה בנ'ירדהאזא בהנהלתו של רבי מרדכי גרינפלד בן אחיו של המהרש"ג. כאשר רבי מרדכי גרינפלד יצא מהונגריה לאנטוורפן עברו רבים מתלמידיו לישיבת וואדקערט[2].

בחורי הישיבה שלמדו בפאקש באו מערים שונות ובעיקר מדברצן ומבודאפשט. הישיבה מנתה 60-70 בחורים. בחלקם היו יתומים שהוריהם נספו בזמן השואה. גילם של הבחורים נע בין חמש עשרה לעשרים, והיו גם בחורים מעל לגיל עשרים. עקב היותם בחורי ישיבה שוחררו משירות צבאי.

כל בחור חייב היה ללמוד ולדעת כשני דפי גפ"ת לשבוע. שאר הלימודים התקיימו והתנהלו כפי שהיה מקובל בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד" בסאטמר.

רב"צ מושקוביץ הקפיד מאד על התמדה בלימודים כיון שראה את החורבן הרוחני הגדול לאחר השואה. הוא דרש מתלמידיו שכבר במוצאי שבת יתחילו להתכונן לקראת השיעורים של השבוע הבא.

מאחר ולא היו לרב"ץ מושקוביץ בנים, ראה בכל אחד מתלמידיו כאילו היה בנו. הוא היה מכנה אותם בקביעות "מיינע קינדערלך" (בנים שלי). הוא דאג להם בחומר וברוח. בשנים הראשונות לאחר המלחמה נמכר הלחם בהונגריה לפי מנות שבהקצבה. רבה של פאקש עשה מאמצים להשיג לתלמידיו לחם גם מחוץ להקצבה. מסיבה זאת נעצר לחקירה ושוחרר לאחר

1. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 261-272. הפרטים להלן ליקטתי מפי תלמידים שלמדו שם אחר המלחמה.
2. ראה שם, עמ' 315.

מכן, כאשר הסביר את מצבם המיוחד של הבחורים. הרבנית יוטא (לבית קראוס מסנפטר) ניהלה במסירות נפש את המנזא ודאגה שלא יחסר מאומה לבחורים.

השלטונות ניסו להשפיע על הרב מושקוביץ, שבישיבה ילמדו גם את תורת הסוציאליזם עליה התבסס המשטר החדש בהונגריה. הרב מושקוביץ עמד נגד מגמה זו במסירות נפש, והישיבה התנהלה בשלמות ברוח ישראל סבא. בשנת 1956 כאשר פרץ המרד בהונגריה יצאו הבחורים לוינה שבאוסטריה ומשם היגרו לארצות אחרות. רב"צ מושקוביץ נתקבל לכהן כרבה של קהילת "מחזיקי הדת" בוינה. לפני שנים אחדות התישב בברוקלין שבניו יורק.

הישיבה בפאקש אחר המלחמה (1956) בהנהלתו של רב"צ מושקוביץ

ציגאנד

בכפר ציגאנד (Cigánd) שבמחוז זמפליין התגוררו בתחילה צוענים בלבד בסמוך לאחוזת אחד האצילים ההונגריים. כאשר השליטים רצו לפתח את המקום הזמינו לשם איכרים עובדי אדמה וסוחרים יהודים. כך נוסדה במאה התשע־עשרה הקהילה היהודית במקום.

הקהילה האורתודוקסית השתייכה מבחינה דתית לקיראלי הלמעץ. במרוצת הזמן בחרו להם בני הקהילה רב משלהם. בשנים תרע״ח-תש״ד (1918-1944) ישב על כס הרבנות בציגאנד רבי דוד ניימן ז״ל הי״ד. בשנת 1920 נבנה בית הכנסת. בשנים שלפני השואה התגוררו בציגאנד כ-300 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של כ-5,000 נפש. בקיץ תש״ד הועברו בני הקהילה לגיטו שאטוראוליואויהעל ומשם הועברו לאוישביץ[1].

רבי דוד הכהן ניימן זצ״ל הי״ד היה בנו של סוחר מקאשוי. בבחרותו למד בישיבת אונסדורף והוסמך ע״י רבו בעל ״באר שמואל״ ועל ידי הרה״ג רבי שמואל ענגל מרדמישלא. לעתים קרובות היה מספר לתלמידיו על זכרונותיו מהתקופה שבה למד באונסדורף[2].

בשנים הראשונות לשבתו בציגאנד סייע בידו להתפרנס חותנו ר׳ יצחק שרייבר. לאחר שחותנו ירד מנכסיו חי רבי דוד הכהן ניימן בדחקות גדולה. באחד מימי חג הסוכות עלתה דירתו באש והקהילה בנתה לו בית מגורים חדש ליד בית הכנסת. בישיבתו של רבי דוד הכהן ניימן למדו כ-30 בחורים. הבחורים למדו במשך השבוע כ-4—5 דפי גפ״ת. מתוך אלה היו חייבים לדעת כל שבוע כ-2 דפים בעל פה מלה במלה.

רבי דוד הכהן ניימן היה דוגמא לתלמידיו בהתמדתו בלימודים. הוא למד יומם ולילה ועלה על מיטתו רק משבת לשבת. לפנות בוקר בשעה ארבע היה הולך למקוה ובדרכו לשם ובחזרה משם היה מעיר את תלמידיו ללימודיהם. בתפילותיו ובמנהגיו נהג על פי מנהגי אשכנז, אם כי הוא עצמו נהג לנסוע לאדמו״ר ממונקאטש. בלילות שבת נהגו תלמידיו לבוא לשלחנו לקראת ברכת המזון.

באחד המכתבים ששלח ל״תומכי תורה״ בארצות הברית הודה על התרומה שנשלחה לישיבתו. באותה הזדמנות שיבח את תלמידיו שהם ״תלמידים חשובים כולם אהובים וברורים״. בהמשך הוא כותב, שאם ישאלו פרטים על בני הישיבה מפי אחרים אז יתברר כי כולם ״יענו בקול מהללים ומשבחים פה מלא תהלה״[3].

בזמן השואה הועבר רבי דוד הכהן ניימן לאוישביץ יחד עם בני קהלתו ונספה שם. הי״ד.

1. ראה פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 463-464.
2. הפרטים נמסרו לי מפי ר׳ שלום רייזמן מטבריה ומפי ר׳ משה ויינברגר מירושלים.
3. צילום המכתב מובא להלן במלואו.

דוד הכהן ניימאן
רב דק"ק צינאנד יצ"ו

מכתב המלצה של ר' דוד הכהן ניימן לתלמידו ר' אשר אנשיל הלוי יונגרייז

דוד הכהן נייומאן
רב דק"ק צינגאנד יצ"ו

מכתב תודה ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

שאלגוטאריאן

העיר שאלגוטאריאן (Salgótarján) נמצאת בקרבת הבירה בודאפשט. עקב מכרות הפחם שבמקום לא ניתנה ליהודים הרשות להתישב שם עד המאה ה-19. היהודים שהתישבו לאחר מכן היו שומרי מצוות, ובימי פילוג הקהילות (בשנת 1869) הכריזו על עצמם כאורתודוקסים. בשנת 1941 גרו שם 1,255 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-20,000 תושבים[1].

ישיבה גדולה עם 100 בחורים בערך ניהל שם רבי זאב וולף גינצלר[2] עד שעבר בשנת תרצ"ד לפהרג'ורמוט. רוב בחורי הישיבה עברו עמו למקום מושבו החדש. אחריו כיהן ברבנות רבי נתן פרנקפורטר[3] שנספה בשואה בהיותו בן 78.

מתוך מכתב שנשלח ל"סנטרל רליף קומיטי"[4] בשנת תש"א (1941) מסתבר שבשנה זו התנהלה שם ישיבה בשם "עץ חיים" תחת הנהלתו של רבי אליעזר פרנקל. במכתב זה הגדיר ר"א פרנקל את מטרת החינוך כדלקמן:

"והנה מטרת ישיבתנו לאסוף בחורים צעירים — ללמדם תורה ויראה — להביאם ולקרבם למקור הקדושה — לבל יפלו לבורות נשברות ח"ו — ונקבל את בני העניים בלי תשלומין — ונטריח בטרחה יתירה ועמל רב להביא אף את המתחילים למדריגה — בלימוד עצמי בגמרא פ"ת ראשונים ופוסקים — ונקיים בזה ממש הצלת נפשות של אלו צעירי הצאן, כי באם לא נוכל לקבל אותם — יפלו לגמרי מאת האפשרות להגיע לידיעת תורה באשר בשאר הישיבות בל יוכלו להתקבל בלי תשלומין ולזה אין היכולת בידם".

על המכתב חתם רבי אליעזר פרנקל בתור "תופס ישיבה".

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 518-520.
2. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 279-281.
3. פנקס קהילות הונגריה, עמ' 519. לא עלה בידי לברר אם גם הוא ניהל ישיבה.
4. ראה צילום המכתב להלן. במקורות השונים לא מצאתי פרטים נוספים על ר"א פרנקל ולא נודעו לי פרטים על גורלו בזמן השואה.

ישיבת עץ חיים פה"ק שאלגאטארין יצו מדינת אונגארן
Jeschiva Anstalt Salgotarján Ungarn

מכתבו של ר' אליעזר פרנקל ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

Salgótarjáni Jesiva Menzája

Salgótarján, 1929 ... 2 ...

פניית גבאי המנזא בשאלגוטוריאן ל"עזרת תורה" בניו יורק (ארכיון ע.ת.)

שארקאד

העיירה שארקאד (Sarkad) נמצאת במרחק של 16 קילומטרים מן העיר בקשצ׳אבה. הקהילה היהודית בשארקאד נתארגנה בשנת 1840. בעת פילוג הקהילות בהונגריה, בשנת 1869, הצטרפו בני הקהילה לאורתודוקסים[1].

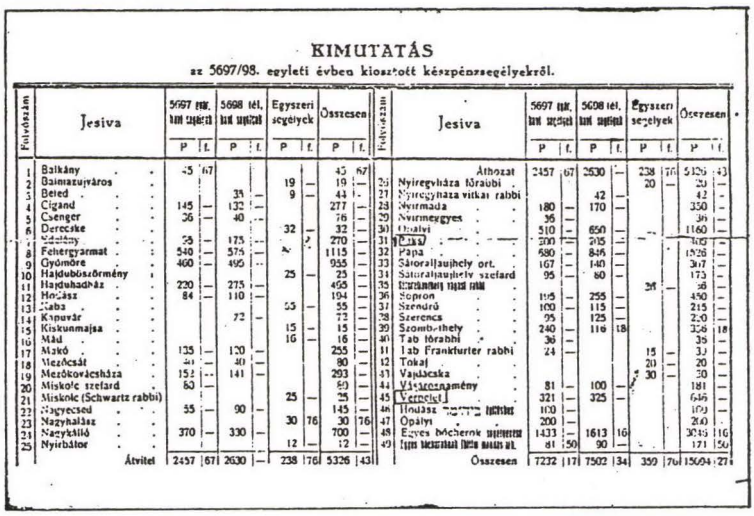
אחד מרבני הקהילה, רבי שלמה זילברשטיין חיבר ספר בשם ״אהל שלמה״ (אוראדיה תרפ״ח). רבה האחרון של הקהילה היה רבי מאיר גרוס[2].

רבי מאיר גרוס נולד לאביו רבי יעקב גרוס שהיה רב באובן (בודא)[3]. בבחרותו למד בישיבתו של רבי ישעיה זילברשטיין בוייצן ובישיבתו של מהר״ם בריסק מטאשנד. ר״מ גרוס נתקבל לרבה של שארקאד בשנת תרפ״ד[4] וכיהן שם כעשרים שנה. הוא הזמין מספר תלמידי חכמים ויראי שמים שיתישבו בשארקאד, כי רצה לתת לעיירה צביון דתי יותר.

בשנותיו האחרונות ניהל ר״מ גרוס ישיבה בשארקאד. בתחילה לא ראו בעלי הבתים הוותיקים בעין יפה את ייסודה של הישיבה. במרוצת הזמן השלימו עם העובדה, ואף ראו בכך זכות גדולה להיות בין תומכיה.

בעת הגירושים מהונגריה הוגלה ר״מ גרוס עם בני קהילתו לאוישביץ ונספה שם בז׳ בשבט תש״ה. הי״ד.

1. פנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 523-524.
2. בפנקס קהילות הונגריה, עמ׳ 524, נפלה טעות והוא מכונה משה גרוס. ראה לעומת זאת שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ׳ 386, סעיף 124, וראה במיוחד ספרו של ר״מ גרוס,אמרי לב, מישקולץ תרצ״ה.
3. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה למהדורה השניה של הספר אמרי לב, תל אביב תשכ״ו. ההקדמה נכתבה על ידי בנו ר׳ ישראל גרוס (יסודות).
4. שם בהקדמה. בשם הגדולים לגדולי הונגריה, שם, נאמר שהוא נבחר לרבה של שארקאד בשנת תר״ץ.

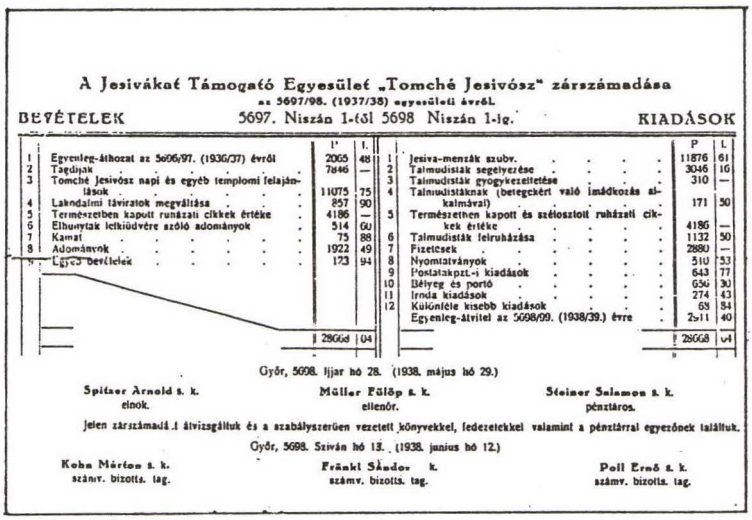

KIMUTATÁS

az 5697/98. egyleti évben kiosztott készpénzsegélyekről.

Folyószám	Jesiva	5697 évf. kint segélyek P	f.	5698 tél. kint segélyek P	f.	Egyszeri segélyek P	f.	Összesen P	f.
1	Balkány	45	67					45	67
2	Bánrazujváros					19	—	19	—
3	Beled			35	—	9	—	44	—
4	Cigánd	145	—	132	—			277	—
5	Csenger	36	—	40	—			76	—
6	Derecske					32	—	32	—
7	Mádény	55	—	175	—			270	—
8	Fehérgyarmat	540	—	575	—			1115	—
9	Gyömöre	460	—	495	—			955	—
10	Hajdúböszörmény					25	—	25	—
11	Hajdúhadház	220	—	275	—			495	—
12	Hosász	84	—	110	—			194	—
13	Kaba					55	—	55	—
14	Kispuvár			72	—			72	—
15	Kisvarsmajsa					15	—	15	—
16	Mád					16	—	16	—
17	Makó	135	—	120	—			255	—
18	Mezőcsát	40	—	40	—			80	—
19	Mezőkovácsháza	152	—	141	—			293	—
20	Miskolc szefard	80	—					80	—
21	Miskolc (Schwartz rabbi)					25	—	25	—
22	Nagyecsed	55	—	90	—			145	—
23	Nagyhalász					30	76	30	76
24	Nagykálló	370	—	330	—			700	—
25	Nyírbátor					12	—	12	—
	Átvitel	2457	67	2630	—	238	76	5326	43

Folyószám	Jesiva	5697 évf. kint segélyek P	f.	5698 tél. kint segélyek P	f.	Egyszeri segélyek P	f.	Összesen P	f.
	Áthozat	2457	67	2630	—	238	76	5326	43
26	Nyíregyháza főraabi					20	—	20	—
27	Nyíregyháza vitkai rabbi			42	—			42	—
28	Nyírmada	180	—	170	—			350	—
29	Nyírmeggyes	36	—					36	—
30	Ohalyi	510	—	650	—			1160	—
31	Orosz	200	—	205	—			405	—
32	Papa	680	—	846	—			1526	—
33	Sárospataki ort.	167	—	140	—			307	—
34	Sátoraljaujhely szefard	95	—	80	—			175	—
35	Sátoraljaujhely tiszai rabbi					38	—	38	—
36	Sopron	195	—	255	—			450	—
37	Szendrő	100	—	115	—			215	—
38	Szerencs	95	—	125	—			220	—
39	Szombathely	240	—	116	18			356	18
40	Tab főrabbi	36	—					36	—
41	Tab Frankfurter rabbi	24	—			15	—	39	—
42	Tokaj					20	—	20	—
43	Vajdácska					30	—	30	—
44	Vásárosnamény	81	—	100	—			181	—
45	Vezekel	321	—	325	—			646	—
46	Hodász [illegible]	100	—					100	—
47	Opályi	200	—					200	—
48	Egyes bécsiek	1433	—	1613	16			3046	16
49	[illegible]	81	50	90	—			171	50
	Összesen	7232	17	7502	34	359	76	15094	27

A Jesivákat Támogató Egyesület „Tomché Jesivósz" zárszámadása

az 5697/98. (1937/38) egyesületi évről.

BEVÉTELEK — 5697. Niszán 1-től 5698 Niszán 1-ig. — KIADÁSOK

		P	f.
1	Egyenleg-áthozat az 5696/97. (1936/37) évről	2065	48
2	Tagdíjak	7846	—
3	Tomché Jesivósz napi és egyéb templomi felajánlások	11075	75
4	Lakodalmi táviratok megváltása	857	90
5	Természetben kapott ruházati cikkek értéke	4186	—
6	Elhunytak lelkiüdvére szóló adományok	514	60
7	Kamat	75	88
8	Adományok	1922	49
9	Egyes bérlelek	123	94
		P 28668	f. 04

		P	f.
1	Jesiva-menzák szubv.	11876	61
2	Talmudisták segélyezése	3046	16
3	Talmudisták gyógykezeltetése	310	—
4	Talmudistáknak (betegekért való imádkozás alkalmával)	171	50
5	Természetben kapott és szétosztott ruházati cikkek értéke	4186	—
6	Talmudisták felruházása	1132	50
7	Fizetések	2880	—
8	Nyomtatványok	510	53
9	Postatakpzt.-i kiadások	643	77
10	Bélyeg és porló	936	30
11	Iroda kiadások	274	43
12	Különféle kisebb kiadások	68	84
	Egyenleg-átvitel az 5698/99. (1938/39.) évre	2511	40
		P 28668	f. 04

Győr, 5698. Ijjar hó 28. (1938. május hó 29.)

Spitzer Arnold s. k. elnök. — Müller Fülöp s. k. ellenőr. — Steiner Salamon s. k. pénztáros.

Jelen zárszámadá.i átvizsgálluk és a szabályszerűen vezetett könyvekkel, fedezetekkel valamint a pénztárral egyezőnek találtuk.

Győr, 5698. Sziván hó 13. (1938. junius hó 12.)

Kohn Márton s. k. számv. bizottsági tag. — Fränkl Sándor s. k. számv. bizottsági tag. — Pöll Ernő s. k. számv. bizottsági tag.

דין וחשבון על תמיכה בישיבות הונגריה (מתוך אוסף ר' יצחק זעקל פולאק, אנטוורפן)

Társadalom és jesiva

Az „Ujság" interjut közölt egy szociáldemokrata képviselővel, aki elmondta, hogy hentes-fia leérettségizett és most jogot tanul anélkül, hogy szándékában volna előbbi foglalkozását abbahagyni. A riporter ebből a tényből nagy horderejű következtetéseket enged az olvasótól levonni és ebben látja a jövő társadalmi revizijának egyre élesebben kirajzolódó konturjait kibontakozni. Ebben előjelét látja az író annak a kornak, mikor a tudás és müveltség nemcsak mint a megélhetés és kenyérkereset eszközei élnek majd a köztudatban, hanem tanulni fognak az emberek csupán a tudás és művelődés kedvéért, kizárólag ideális szempontoktól vezérelteve, függetlenül a megélhetésüket biztosító hivatástól. Tehát nemcsak a bíró, orvos, ügyvéd, mérnök, hivatalnok lesz intellektuel, de inteilektuel lesz a suszter, szabó, földműves és hentes is.

Az ilyen gondolatok olvasásánál akaratlanul is az elégtétel érzése tölt el bennünket.

Mert a képviselő úr hentes-fia példáját és az író elképzelését az igazi vallásos zsidóság már régen megvalósította a jesiva keretében. A sokat ócsárolt és még bizonyos zsidó részről is becsmérelt jesiva, a vallásos zsidóság rétegeiben már réges-rég megvalósította azt, amit a cikkíró a jövőtől vár.

Valóban, a zsidóság kevésbbé vallásos köreiben is gyakran halljuk, hogy azért vonják el az ifjúságot az alapos vallásoktatástól, hogy minél intenzivebben foglalkozhassék a kenyeret biztosító studiumokkal. Nagyon is természetes, hogy senki sem menne tanulni oly gimnáziumba, ahol nem adnak érettségi bizonyítványt és nem járna olyan egyetemre, ahol a végén nem adnának valamire jogosító diplomát.

Ilyen önzetlen tanulást, mely nem diplomáért, sem anyagi előnyökért folyik, csak a jesivákban találunk. A valódi zsidó felfogás szerint: nemcsak a rabbinak, a teológusnak kell jártasnak lenni a zsidó Tanban, mely magábafoglalja a kultúra alapjait is és a legnemesebb erkölcsre tanít. Ezt ismerni kell minden zsidó iparosnak, kereskedőnek, földmüvesnek és intellektuelnek. A vallásos zsidó ifjú, azon éveiben, – melyekben más ifjak gyakorlati pályára készülődnek – elmegy a jesivába, hogy szellemi kincseket, lelki müveltséget és igazi emberi kultúrát gyüjtsön magának. Csak ezeknek a megszerzése után néz gyakorlati foglalkozás után.

Az ilyen ideális talmudista, bár ifjúságát egy magasabb kultúrális cél érdekében feláldozta, idősebb korában nem hátránnyal indul el a többiekkel szemben az élet küzdelmeibe, mert a szent Tanban való elmerüléssel és a Talmud logikus gondolkodásra késztető tanulmányozásával a lelkét fogékonyabbá tette és gondolkodási képességét erősen kifejlesztette. Ezek az előnyök bőven kárpótolják és behozzák az időveszteséget.

A talmudisták túlnyomó többsége nem használja fel a gyakorlati életben a jesivában tanult tananyagot. Csak az elenyésző kisebbség – rabbi, rabbihelyettes, kántor, metszö – veszi ténylegesen használt jesivai tanulmányainak. De közismert, hogy a jesivai ifjúság legnagyobb része, az életbe kikerülve, a legkülönbözőbb foglalkozási ágakban helyezkedik el és a jesiva tananyaga élete szellemi alapjául, életszemlélete irányitójául szolgál és ezek a talmudisták a polgári társadalom értékes tagjaivá válnak.

A zsidó vallás tanai, amelyek a kultúrális és lelki élet majdnem minden ágára kiterjednek, sohasem voltak hivatva arra, hogy a papok, a teológusok monopolizált tudománya legyen, hanem az a legfőbb cél, hogy a nép széles rétegeiben minél nagyobb mértékben elterjedjenek. A tudás a zsidóságnál nem jelent jogot anyagi kincsek felhalmozására és materiális előnyt, melyet csak egy bizonyos kaszt van hivatva ismerni, hogy ebből megélhetést szerezzen. A zsidó ideál: „V'chol bonájich limúdé Hasém", minden gyermeked l'ten tanában otthonos legyen és egyenesen tiltja, hogy a tudást ásónak használjuk. „Vlaj kárdajm láchpajr ba" . . .

A jesivának köszönhetjük tehát, hogy a vallásos zsidóság keretében a vagyonilag és társadalmilag különböző rétegek között szellemi és kultúrális szempontból távolról sincs oly nagy szakadék, mint az anyagi tagoltság tekintetében. És az osztályrétegeződések határvonalai is elmosódnak és lényegesen sokat veszítenek jelentőségükből, a szellemi és kultúrális nívó egyformasága és hasonlósága következtében. A jesivában együtt tanul a jövendő cipész, a jövő nagykereskedőjével és az egykori rabbi a leendő villanyszerelővel. És mikor már elhelyezkedtek az életben, könnyen lehet, hogy együtt megy a mindennapi esti tanuláshoz a kis házaló zsidó, a gazdag földbirtokossal és heves pilpülbe (vita) keveredhet a Zsidó-utca füszerese a Fő-utca nagykereskedőjével.

Ezek szerint a társadalom kultúrális rétegeződésének revizióját, melyet a cikkíró még csak kialakuló vonalaiban lát, a vallásos zsidóság már a multban megvalósította azáltal, hogy ifjait elküldi a jesivába és mindenkinek kötelezővé teszi a szellem művelését és a lélek kultúrálását.

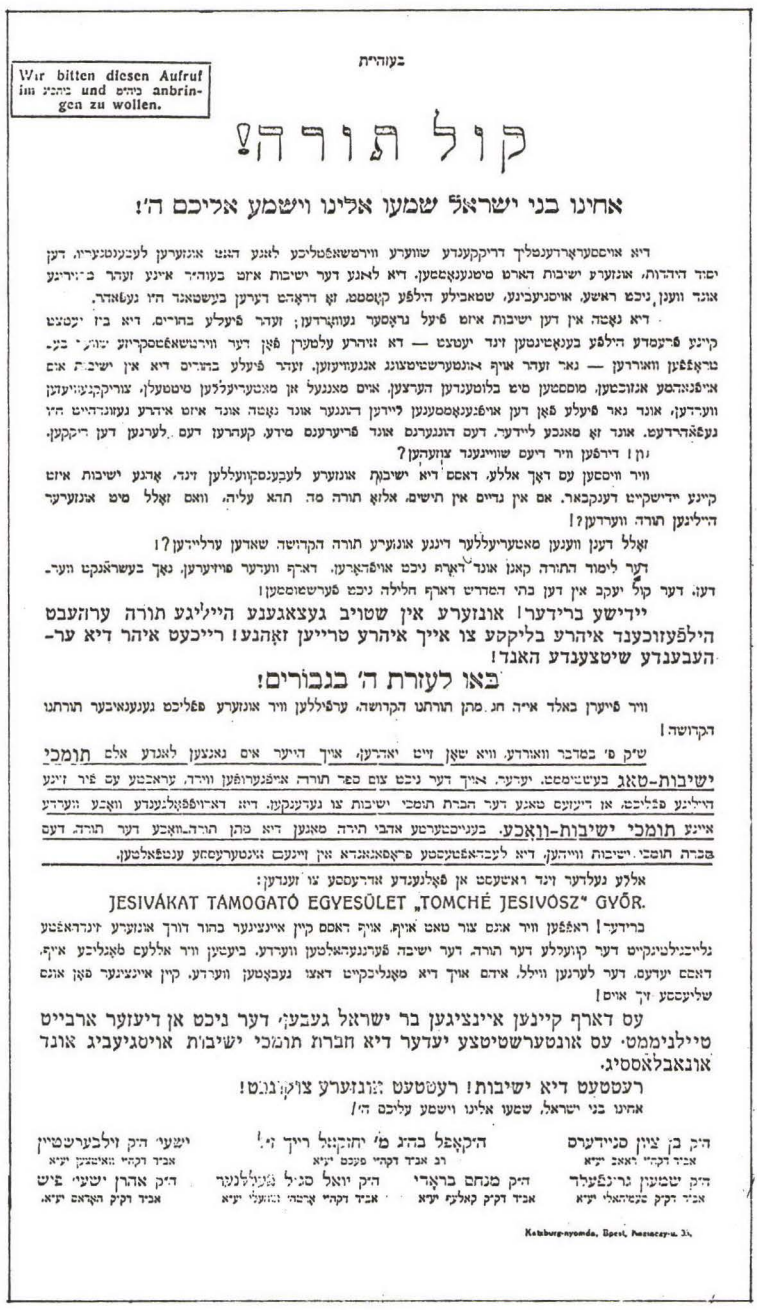
Tanuljunk tehát zsidó testvéreim a kívülállók önkéntelen ítéletéből. Tanuljuk meg tisztelni és becsülni az önzetlen talmudistát, aki minden diploma és anyagi előny reménye nélkül, ifjúsága legszebb idejét áldozza fel.

És a zsidóság által nyújtott többi értékek megbecsülésével se várjunk addig, míg az idegenek hívják fel reájuk figyelmünket. Gondoljunk csak a Sabosz intézményére. Évszázadokig volt a szombat a népek gúnyolódó kedvteléseik célpontja. „Szochákü al misbateho", lusta és henyélő népnek tartották a zsidóságot a szombati munkaszünet miatt. Ma már elképzelhetetlen egy szociális állam, mely ne iktatta volna törvénybe, a heti munkaszüneti napot. És így van a zsidó Tan többi intézményeivel is, azok mély igazságait az idő előbb-utóbb igazolja.

Nekünk pedig kötelességünk, hogy kitartsunk a tórai törvények gyakorlása mellett, függetlenül a külvilág véleményétől. És ha az emberi szellemtörténeti fejlődés hosszú, tekervényes kalandozások és tévelygések után rátalál a Tóra által rég hirdetett igazságokra, azt tekintsük az emberiség szellemfejlődésének és az i'teni törvények és igazságok végleges győzelme előjelének.

Baum Dávid (Pápa).

"החברה והישיבה". מאמר בעתון היהודי האורתודוקסי בעיצומה של המלחמה בשנת 1944

בעוהית

Wir bitten diesen Aufruf im ביהמ und ביהס anbringen zu wollen.

קול תורה!

אחינו בני ישראל שמעו אלינו וישמע אליכם ה'!

דיא אויסערדענטליך דרינגענדע שוועריקייט וועלכע דער ישוב איז איצטער אונטערגעווארפן, דען יסוד היהדות, אונזערע ישיבות דארט סטענדיג אין גרויסער סכנה שוועבן, דיא לאנגע דער ישיבות איז בעוהיד איינע זעהר ב־וידיגע אונד וועגן ניכט ראשטע, אויסנעבינע, שטאבילע הילפע קומט, זיא דראהט דערגן בעשטאנד היז נעזאדר.

דיא נאכה אין דען ישיבות איז פיעל נראסער נעוואדרדן; זעהר פיעלע בחורים, דיא ביז יעטצט קיינע פרימדע הילפע בעזאנדענען זינד יעטצט — דא זיהרע עלטערן פאן דער וועלטקריג שוין בי־ נרויסזין וואורדן — נאר זעהר אויף אונטערשטיצונג אנגעוויזען, זעהר פיעלע בחורים דיא אין ישיבות אים אויסהאלטן אונטצוקומען, מוסטען טיא בלוטענדען הערצען, אוים מאנגעל אן מאטעריעללען טיטעלן, צוריקקנייפענדען וועדען, אונד נאר פיעלע פאן דען אויסנאמסטענען ליידען דונגער אונד נאכה אונד איזט אידרע נעזונדהיים היז נעזאהרדעט. אונד זיא מאנכע ליידע. דעם הונגערנם אונד פריערנם מידע. קהרהרן דעם לערנען דען ריקקען.

נון! דירפען תיר דיעם שווייגענד צוזעהן?

ווייר וויסטען עס דאך אללע, דאסם דיא ישיבות לעבענסקוועללען זינד, אדנג ישיבות איזט קיינע ידישקייט דענקבאר. אם אין נדיים אין תישים, אלזא תורה סה תהא עליה, וואם זאלל טיט אונזערער הילינען תורה, ווערדן?!

זאלל דענן וועגען מאטעריעללער דינגע אונזערע תורה הקדושה שאדען ערלייזדן?!

דער ליסוד התורה קאנן אונד דארף ניכט אויפהארט. דארף וועדער פוידערן, נאך בעשלאנקט ווער־ דען, דער קול יעקב אין דען בתי המדרש דארף חלילה ניכט פערשוומטמן!

יידישע ברידער! אונזערע אין שטויב געצאגענע הייליגע תורה ערוזעבט הילפעזוכענד איהרע בליקקע צו אייך איהרע טרייען זאהנע! רייכט איהר דיא ער־ העבענדע שיטצענדע האנד!

באו לעזרת ה' בגבורים!

ווייר פיערן באלד אייה חג. פתן תורתנו הקדושה, ערפילען ווייר אונזערע פליכט נענעגאבער תורתנו הקדושה!

שיק ס' במדבר וואורדע, ווייא שאן זיין יאהרען, אייך דייער אים נאנצען לאנדע אלם תומכי ישיבות־טאג בעשטימטמ. יערער. אייך דער ניכט צום סאר תורה איפענרופען ווירד, ערשיינט עס זיר זיינע הייליגע פליכט, אן דיעזעם טאנע דער הברת תומכי ישיבות צו נעדענקען. דיזע דא־וויפאלגענדע וואנע וועדיג איינע תומכי ישיבות־וואכע. בעניישטערטע אדבי תירה מאנען דיא כהן הורה־וואנע דער תורה דעם חברה תומכי ישיבות וויהנען, דיא לעבראשטטע פראסאנדא אין זיינעם אינטערעסטע ענטפאלטען.

אללע נעלדער זינד ראשטט אן פאלנענדע אדרעסטע צו זענדען:

JESIVÁKAT TÁMOGATÓ EGYESÜLET „TOMCHÉ JESIVÓSZ" GYŐR.

ברידער! ראפפען ווייר אום צור טאט אויף. אויף דאסם קיין אייניגער בחור דורך אונזערע זינדראנטע גלייכגילטיגקיט דער קוועלע דער תורה, דער ישיבה פערנעהאלטען וועדע. ביעטצונ ווייר אללעם פאגליכע איף. דאסם יעדעם. דער לערנען וויללּ. אידם אויך דיא פאגליכקיט דאצו נעבאטען וועדע. קיין אינציגער פאן אונם שליעסטע זיך אוים!

עס דארף קיינען איינציגען בר ישראל געבען, דער ניכט אן דיעזער ארבייט טיילניממט. עס אונטערשטיצע יעדער דיא חברת תומכי ישיבות אויסגיביג אונד אונאבלאסטיג.

רעטטעט דיא ישיבות! רעטטעט אונזערע צוקונפט!

אחינו בני ישראל, שמעו אלינו וישמע עליכם ה'!

הק בן ציון סניידערס אבד דק"ק ראאב יצ"א	הקאהל כהנ"מ יחזקאל רייך ז"ל רב אבד דק"ק פעקש יצ"א	ישעי' הק וילכערשטיין אבד דק"ק וואשקון יצ"א
הק שמעון גרינפעלד אבד דק"ק בעטהאלי יצ"א	הק מנחם בראדי אבד דק"ק קאלע יצ"א	הק יואל סג"ל פעללנער אבד דק"ק אבמי וואעלי יצ"א
הק אהרן ישעי' ציש אבד דק"ק האראס יצ"א		

Kotsburg-nyomda, Pest, Paulaccy-u. 33.

ההכנסות של "שבת במדבר" קודש ל"תומכי ישיבות" (ארכיון י.א.)

A zsidó jövőért

Vezetőink a következő megrázó felhívással fordulnak a zsidó közönséghez:

SZERETETT HITTESTVÉREINK!

Szomoru események és tények idejében szól Hozzátok esdő szavunk a szent jesiváért. Nyomasztóan nehezedik szivünkre a zsidó jövőért való sulyos aggodalom. Egyetlen reménységünk ezen vészterhes időkben, egyetlen bizalmunk: a Tajró Hakdajsó.

A kérdések, a problémák oly zuhataga omlik reánk, amelyre alig tudunk választ adni. A nagy veszély nagy feladatokat jelent. De a legsulyosabb feladatok a most felnevelkedő zsidó generációra várnak. És azok megoldásának vezérszinéje sem lehet más mint a Tajró Hakdajsó. Igaz l'tenfélelem, bő Tajró-tudás és mély vallásosság. Mindezekkel pedig a jesiva és csakis a jesiva vértezi fel ifjainkat. Életkérdés, legeminensebb létérdekünk tehát a Tajró-tanulás és tanitás végváraink, az összeomlással fenyegetett jesiváknak megmentése.

Sabbosz Bamidbor a Tomché Jesivósz Egyesületé!

Testvéreink! Tettek ideje van, a lélekmentés, a zsidóság testének és lelkének megmentési ideje. Mindenki, aki nem akar részes lenni az összeomlás nagy felelősségében, köteles megfeszitett erővel, rendkivüli buzgalommal közreműködni jesiváink megmentésében.

Sabbosz Bamidborkor az ország összes zsidó templomaiban és imaházaiban a Tajró-felolvasásnál annyi תוספה **-t kell rendezni, amennyit csak lehet. Az összes alijók és misebórach-bevételek mindenhol kizárólag a Tomché Jesivószé. És mindenhol jelentékeny, az idők követelményeinek megfelelő összegeket ajánljanak fel. És mindenki, az is aki nem járulhat a Tajró elé, emlékezzék meg a templomban e napon mi sebérach adomány felajánlással a Tomché Jesivószról. Nem szabad oly hitközségnek, gyülekezetnek vagy minjonnak lenni, ahol no rendeznék a „Tomché Jesivósz Sabbosz"-t. De egyetlen oly zsidó sem akadhat, aki ezen mentési munkában részt ne venne. — Lényegesen többnek kell ezidén a „Tomché Jesivósz Sabbosz" jövedelmének lenni, mint a korábbi években.**

Az összes felajánlások soronkivül szedendők be és az adakozók pontos névsorával együtt (hirlapi nyugtázás végett) mielőbb a következő cimre küldendők:

Jesiválkat Támogató Egyesület, „Tomché Jesivósz", Győr. (Postacsekkszám: 40.530.)

Zsidó Testvéreink! Értsük meg az idők, a „kürtharsogás" szavát. Mentsük meg a Tajró hajlékait, őrködjünk jesiváink felett. A Tajró-tanulás érdeme meg fog menteni, óvni és őrizni bennünket.

Száljon sóhajtásunk és imádságunk a magasságba, a magasságos Mindenhatóhoz, hogy könyörüljön rajtunk és hagyja meg nekünk az országban még meglevő Tajró-maradványt. Könyörüljön rajtunk és vezéreljen minket sötétségről világosságra, megaláztatásról megváltásra.

Kahan-Frankl Samu
az orth. közp. iroda elnöke.
Snyders Bernát főrabbi
Győr.
Benedikt Márk főrabbi
Szombathely.
Schreiber Simon főrabbi
Eger.
Halberstamm S. L. rabbi
Ujfehértó.
Sussmann Viktor rabbi
Budapest.
Strasser Salamon főrabbi
Debrecen.
Rosenbaum Mózes főrabbi
Kisvárda.
Löwy Emánuel főrabbi.
Nyirtass.
Rosenberg Saul főrabbi
Ujfehértó.
Vorhand Mózes főrabbi
Makó.

ההכנסות של "שבת במדבר" קודש ל"תומכי ישיבות" (מתוך העתון היהודי האורתודוקסי בודאפשט)

Jesivai hallgatók pályadíjai

A budapesti *Hizohárü* egyesület, mely köztudomás szerint rendszeres havi támogatást nyujt a különböző jesivákon tanuló budapesti ifjúság részére, immár néhány év óta, nagyobb összegü *pályadíjakat* is oszt szét a kiváló eredményt tanusító bócherek között. Ez évben a következő pályatételek szerepeltek: *1. Mikroajsz Rassal, Tajszefesz Jomtovval, Tajr és Jajre Dóó. 2. Ilü Tréfesz Tajszefesszel, Rassal, Rambammal és Édlijesz traktátusa. 3. Vajikró Rasival és Édlijesz.*

A pályatételek nagy érdeklődést váltottak ki bócherjeink körében. Az első pályatételre 15-en, a másodikra 9-en, a harmadikra 5-en pályáztak.

A vizsgázó bizottság, — melynek elnöki tisztét *Sussmann Viktor* s *Steif Jonathan* rabbik és *Pfeffer Mór* talmudtudós látták el — nagy odaadással és lelkiismeretességgel, napokon át kisebb csoportokban igen alaposan és behatóan examinálta a jelölteket. Legkiválóbb eredményt mutatkozott a *Mikroajsz* pályatételnél, ahol a jelentkezők tudása sok esetben egyenesen csodálatraméltó volt. A jelöltek nemcsak az előírt penzumot végezték el, hanem bámulatos jártasságot mutattak az idevágó responzum-irodalom terén is. Ennél a csoportnál a bizottság szinte zavarban volt a várakozáson felüli szép eredmény folytán a díjak elosztása tekintetében. A második csoport résztvevői szintén kiválót produkáltak, ellenben a harmadik pályatétel jelöltjei nem tették meg teljesen a kívánt mértéket. A jesivák *chümis-rasi* tanulási módszere kissé hézagos és ennek tudható be elsősorban, hogy ebben a csoportban oly *kevesen* és oly *kevéssel* jelentkeztek.

A pályadíjakat ünnepélyes ülésen osztották szét. Ezen az ülésen *Kahan-Fraenkel Samu* országos irodai elnök, *Dr. Friedmann Izidor* chevra-elnök és *óbudai Freudiger Fülöp* Hizohárü-elnökön kivül megjelentek a Hizohárü-bizottság tagjai is. A nyertesekhez *Sussmann Viktor* rabbi buzdító szavakat intézett. Ezután kiosztották közöttük díjakat, széfereket és díszes kiállitású diesárőiratokat.

Dr. Deutsch Adolf igazgató, bizottsági előadó, a bizottság nevében köszönetet mondott Groszmann Mór, Grosznann I. M., Kohn Béla és Friedmann Arturnak is, akik mindvégig résztvettek a vizsgákon és éber figyelemmel kisérték a jelöltek feleletét.

A *Hizohárü* munkáia, melv már sok más nagyobb hitközségben utánzásra talált, méltó a budapesti orth. izr. hitközség nagyvonalú működéséhez és bócherjeink is minden tekintetben méltók a támogatásra. A Tóra-tanulás szépen foilódik a budapesti felnövekvő ifjúság körében és az ösztöndíjak nagyban hozzájárulnak a Tóra-tudás elmélyítéséhez is.

Köszönet és elismerés jár a budapesti orth. chevrának, melyből a pályadíjak gondolata kiindult és a többi intézményeknek (hitközség, központi iroda, hikur-chólim, sasz-chevra) és mecénásoknak (Böhm Jakab, Freudiger Mózes és Fiai, Mayer Testvérek, Klein Márkusz, Stern Leó, Spitz Hermann, Sputz Sándor, Süssmann Adolf), akik az eszmét felkarolták és a gyakorlatba átvitték.

A jesiva-ifjúság minden ügyével kapcsolatban, kegyelettel gondolunk *óbudai Freudiger Ábrahám* z. e. l. hitközségi elnökre és *óbudai Freudiger J. Lipót* z. l. Hizohárü-elnökre, akik soha nem lankadó szeretettel foglalkoztak a bócherek minden ügyes-bajos dolgával.

ORTHODOX ZSIDÓ UJSÁG
1939. október 27.

– A Budapesti Igaz Tóra és Jesivákat Támogató Egylet (Hizohárü) május hó 10.-én a hitközség dísztermében nagy számban megjelent tagok részvétele mellett, óbudai Freudiger Sámuel elnökletével tartotta meg rendes évi közgyülését. Elnök beszámolójában közölte, hogy az elmult évben átlag 120 budapesti bócher részesült tanulmányi segélyben. A téli zmanban az élelmezési stb. költségek emelkedésére való tekintettel a segélyösszegek 20%-kal, a jelen nyári zmanban további átlagos 30%-kal lettek emelve. Az ösztöndíjakra jelentkező ifjak úgy a peszachi, mint a szükajszi pályázaton komoly és alapos tudásukról tettek bizonyságot. Elnök köszönetét fejezte ki a templomok vezetőségeinek és rabbijainak az egylet iránt tanusított megértő és nemes segitségükért. Fischer Ármin felszólalása után, melyben a közgyülés nevében az elnök és elöljáróságnak eredményes működéséért köszönetet mondott, a közgyülés az 1941. évi zárszámadást és az 1942. évi költségvetést tudomásul vette és a felmentvényt egyhangulag megadta.

ORTHODOX ZSIDÓ UJSÁG
1942. majus 26.

טרנסילבניה

פרק מא

ישיבת אילנדה

בעיירה אילנדה (ברומנית: Ilanda Mare, בהונגרית: Nagyilonda) שבקרבת העיר דעש התגוררו סמוך לשואה, בשנת 1944, כחמש מאות יהודים. בית הכנסת נבנה בשנת 1883, ובאותו זמן נבחר לקהילה דומ"ץ בשם רבי יעקב יוסף צוקרמנדל[1].

לאחר פטירתו של הדומ"ץ, בשנת תרפ"ו, נבחר לרבה של הקהילה הרה"ג רבי יוסף פאנעט בנו של בעל "כנסת יחזקאל" מדעש. רבי יוסף פאנעט למד בישיבתו של רבי אליעזר דוד גרינוולד בעל "קרן לדוד" בהיותו עדיין באויברוישעווע, לפני שעבר לסאטמר. הוא הוסמך לרבנות על ידי רבי מאיר יחיאל הלוי מאוסטרופצה והתקבל לכהן כרבה של קהילת טקנדורף. כאמור, בשנת תרפ"ו נבחר לכהן כרבה של אילנדה וייסד בה ישיבה בה למדו כ-40-50 בחורים.

הרה"ג ר' יוסף פאנעט ז"ל

תכנית הלימודים היתה על פי שיטת הלימוד המקובלת בהונגריה: שיעור פשוט, שיעור עיון, חומש ורש"י, או"ח ויו"ד. לפעמים כשרבי יוסף היה טרוד מדי היה נעזר בבנו הבחור משה הי"ד (נספה באוישביץ), שהיה ממלא את מקומו גם בעת חוליו או בעת היעדרו מן העיירה. בשנים האחרונות לפני השואה נעזר רבי יוסף פאנעט גם בבנו הרה"ג רבי צבי מאיר.

1. ראה פנקס קהילות רומניה, חלק ב', ירושלים תש"מ, עמ' 79-81. דברי הספד על רי"י צוקרמנדל ראה בספר "כנסת יחזקאל", דעש תרצ"א, דף כ"ג. שאר הפרטים המובאים כאן ליקטתי מפי בני המשפחה ותלמידי הישיבה לשעבר.

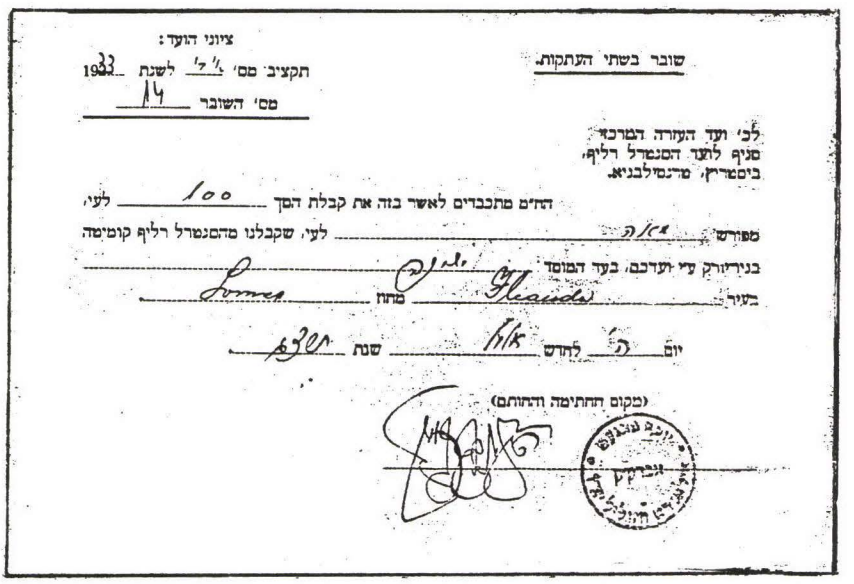
בלילות חנוכה נהג רבי יוסף פאנעט ללמוד כל הלילה עם בחוריו כדי שלא יתפנו ולא יעלה על דעתם לשחק "קוויטלעך" (קלפים).

רבי יוסף פאנעט חינך את תלמידיו בדרכי נועם ונמנע מלגעור בהם. כשראה שבחור מסויים אינו נוהג לפי רוחו היה מזמינו לשיחה ולמד אתו קטע גמרא או קטע מתוך ספר מוסר. תוך כדי הלימוד פנה אליו בשאלה: "האם אינך מרחם על נשמתך"? לשיחה מעין זו היתה בדרך כלל השפעה חיובית והתלמיד שינה את דרכו.

עקב הגזירות והרדיפות נסגרה הישיבה בשנת תש"ב. עם כניסת הגרמנים, בשנת תש"ד, הועברו יהדי אילנדה לגיטו דעש. רבי יוסף פאנעט הצליח להימלט מן הגיטו, ולאחר נדודים ותלאות רבות חצה את הגבול והגיע לטורדה שברומניה. בנו הבחור משה חזר פעמים אחדות לגיטו על מנת להציל אחרים. תוך כדי פעילות זו נתפס ונשלח לאוישביץ ונספה שם.

לאחר המלחמה נתקבל רבי יוסף פאנעט לרבה של דעש. משם יצא דרך אירופה לארה"ב והקים את בית מדרש "כנסת יחזקאל" בויליאמסבורג. הוא נפטר בי' מנחם אב תשכ"ב.

בנו הרה"ג רבי צבי מאיר ייסד בבני ברק בית מדרש בשם "זכרון יעקב" וכולל בשם "כנסת יחזקאל". בשנים האחרונות הוא מנהל את בית מדרשו של אביו "כנסת יחזקאל" ויליאמסבורג שבברוקלין.

שובר בשתי התקות.

ציוני הועד:

תקציב מס' ל"ל לשנת 1933

מס' השובר 14

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לתע"ס סענטרל רליף,
ביימסריק, מ"נסילבניא.

הח"מ מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 100 לעי'

מפורש ... לעי' שקבלנו מהסענטרל רליף קומיטה

בנירזורק עי' ועדכם, בעד המוסד ...

בעיר ... מתח ...

יום ... לחדש ... שנת ...

(מקום החתימה והחותם)

קבלה של ר' יוסף פאנעט ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק מב

ישיבת אראד

על הימצאותם של יהודים אחדים בעיר אראד (ברומנית ובהונגרית: Arad) שומעים אנו רק משנת 1717 ואילך. סימנים ראשונים לקהילה מאורגנת במקום מוצאים אנו החל משנת 1742 ואילך. בין הרבנים הראשונים של הקהילה נמנו רבי יצחק יעקב, רבי ישראל שכטר, רבי לייב ברודא ורבי הירש סמניץ[1].

בשנת 1789 נבחר לרבה של הקהילה הרב אהרן חורין. בשמו של הרב חורין קשורה ראשית תנועת הרפורמה בהונגריה[2]. הוא התיר לבני קהילתו להתפלל בגילוי ראש ולחלל את השבת. מעשיו של הרב חורין עוררו את זעמם של רבני הקהילות האורתודוקסיות. הרבנים שבאו אחריו המשיכו בדרכו של הרב חורין. למעלה ממאה שנה לא היו רבנים אורתודוקסים באראד.

בשנת תרס"ה (1905) נתחדשה הקהילה האורתודוקסית באראד תחת רבנותו של רבי יהודה סופר בנו של רבי אליעזר זוסמן סופר רבה של פאקש. רבי יהודה עסק שנים אחדות לאחר נישואיו במסחר, בוינה שבאוסטריה. לאחר מכן כיהן כרב בקהילות: קדלבורג, יעמרינג וסנמיקלוש.

בבואו לאראד ארגן את הקהילה האורתודוקסית מחדש והקים בה בית תפילה, מקוה כשרה, ישיבה ומוסדות דת נוספים. הוא נפטר בערב שביעי של פסח תרע"ג[3].

רבי חיים סופר ז"ל

לאחר פטירתו של רבי יהודה סופר נבחר למלא את מקומו חתנו רבי חיים סופר (שרייבר) בנו של רבי יעקב שלום סופר דומ"ץ בבודאפשט[4]. בזמנו נבנה בית כנסת חדש והוקמו שלשה "חדרים" עם כתות לימוד ברמות שונות.

רבי חיים סופר המשיך לנהל ישיבה, אבל הנהיג בה שיטה חדשה לעומת הישיבה שהיתה קיימת קודם לכן בימיו של רבי יהודה סופר. במכתבו ל"תומכי תורה" בניו יורק מתאר רבי חיים סופר את חיי הקהילה וכותב, שלפני מספר שנים היתה שם ישיבה כנהוג "אבל העיר גדולה והפסד רב כרוך בעקבה ולא היה אפשרות להשגיח עליהם" (ראה צילום המכתב להלן).

1. ראה Enyclopedia Judaica (בגרמנית), ברלין 1929, כרך ג, עמ' 96-97; M.Zs.L, עמ' 57-59; פנקס קהילות רומניה, ירושלים (יד ושם) תש"ל, כרך א, עמ' 279-285; י.י. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגרן, ניו יורק תשל"ז, עמ' 197-201.
2. פנקס קהילות רומניה, שם; גרינוולד, שם, עמ' 198-201. על מלחמתו של רבי יצחק גריסהבר נגד הרב חורין, שהתיר לאכול סוג של דג שנחשב למאכל טמא, ראה בספרו של ש"ב דוד סופר, מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ב, כרך א, עמ' 7-87, וראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 261.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות י"ט; מזכרת פאקש, ירושלים תשכ"ו, כרך ג', עמ' 131.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ח, אות ס"ב.

מסיבה זו, האמורה לעיל, הסתפק רבי חיים סופר בישיבה של כחמשה עשר בחורים, שרובם עסקו במשך היום במלאכה ולמדו בישיבה בשעות הערב, בשבתות ובימי ראשון. להלן קטע מתוך מכתבו של רבי חיים סופר אודות הישיבה:

"בעניין הישיבה מפה ישנם לערך חמשה עשר בחורים, חציים מפה וחציים משאר מקום, רובם ביום עוסקים במלאכה זה חייט, זה גולדארבייטער (=צורף זהב), זה קירשנער (=פרוון) וכדומה, ועומדים תחת השגחה בנוגע להתנהגותם, ושמירת שבת, והתמדת ביאתם לבית הכנסת, ובכל שבוע ושבוע ביום א' משעה 8 והלאה באים לבית המדרש ואני לומד עמהם... מתחילה מספרי מוסר ואח"כ דינים בקיצור. ביום ג' לשבוע ילמוד מלמד אחד דינים ומוסר ודף גמ', תוספות, ביום ה' לשבוע לומד אני עמהם כאמור למעלה, ובש"ק בכל שבוע קודם הצהריים שו"ע מג"א (=שלחן ערוך מגן אברהם) ואחר הצהריים גמ' תוס', וזולת זה ישנם איזה בחורים שלומדים בתמידות ב"ה אתי וגם בחברה ש"ס כנהוג — וישנם בתוכם עניים בני טובים, וגם ב"ה עלו ונתגדלו אצלי במשך היותי כאן ולמדו המלאכה הדק היטב ונסעו לביתם, למקומם בחזרה ובעה"י שהם בעלי אומנויות יראים ושלמים וגם לומדים כעת כאשר הרגלתים ובאים אלי באגרותיהם בתודה רבה וכפולה..."

לאחר שנים נסגרה הישיבה. רבי חיים סופר נפטר בב' בסיון תש"ט, והובא למנוחת עולמים בארץ ישראל. במקומו נבחר לרבה של הקהילה האורתודוקסית רבי אהרן צבי בריסק.

הרה"ג רבי אהרן צבי בריסק ז"ל

רבי אהרן צבי בריסק, בנו של מהר"ם בריסק מטאשנד, היה בתחילה רב בעיירה צ'ייקה[5]. בזמן מלחמת העולם השניה עבר לאראד וייסד שם ישיבה עם קומץ בחורים. הישיבה גדלה ובתום המלחמה מנתה כ-50-60 בחורים. לישיבה היתה פנימיה והיא נתמכה על ידי רבי משה לוי מעסקני הקהילה. בימי הקיץ נסעו הבחורים לכפר גוראהונט והתאכסנו בבתיהם של משפחת פולאצ'ק שסיפקה את צרכיהם הכלכליים של בני הישיבה. הבחורים למדו בחיק הטבע ויכלו להתבונן בפלאי הבריאה.

שיטת הלימוד של רבי אהרן צבי היתה לפי שיטת אביו הדגול המהר"ם בריסק בטאשנד[6], באי אלה שינויים, שהיו נחוצים לצרכי השעה. הבעיה העיקרית היתה שלא כל הבחורים היו ברמה שוה. היו בחורים שיכלו ללמוד באופן סדיר גם בימי המלחמה ולא הפסידו כמעט מלימודיהם. לעומתם היו כאלה שגורשו לטרנסניסטרה, ובשובם משם היה עליהם להשלים את כל מה שהחסירו בעת גלותם. רבי אהרן צבי לימד בבקרים את השיעור עם תלמידיו בעלי הרמה הנמוכה, ולפנות ערב חזר על שיעוריו שנית בנוכחות כל בני הישיבה. כך האזינו התלמידים שהתקשו בלימודיהם פעמיים לאותו שיעור. הבחורים שהתקשו בלימודיהם למדו רק "שיעור פשוט" והבחורים המתקדמים למדו גם כל שבוע רביעי סוגיא וכן אורח חיים ויורה דעה.

באחת משיחותיו עם התלמידים בעת השואה העלה רבי אהרן צבי את השאלה: הכיצד זה, שבני ישראל נמשלים לכוכבי שמים ולעפר הארץ? אפשר להבין שהם נמשלים לכוכבי השמים המזהירים ברקיע אך לשם מה יש להמשילם לעפר הארץ המושפלים למטה. על כך השיב ואמר,

5. בכפר צ'ייקה בדרום טרנסילבניה התגוררו בשנת 1930 כ-130 יהודים. רבה הראשון של הקהילה היה רבי נתן צבי בריסק אחיו של מהר"ם בריסק מטאשנד. בשנת תרפ"ט עבר לכהן כרבה של סאלונטה ואת מקומו מילא חתנו רבי אהרן צבי בריסק שניהל שם ישיבה עם 20-30 בחורים. בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 457, הקדשתי דברים אחדים לישיבתו של רבי אהרן צבי. מאז נוספו לי פרטים אודותיו וגם על רבנים שקדמו לו בארד ולכן הרחבתי את היריעה עד כדי פרק שלם.

6. ראה בספרי טאשנד, עמ' 65-66.

שבני ישראל דומים לעפר בכך, שכאשר דורכים על העפר ונוצרת גומא מיד מתמלאת הגומא מחדש. כך היו גם בני ישראל במשך כל הדורות, רדפו אותם ותמיד קמו מחדש. כך גם עתידים בני ישראל לקום מחדש למרות הגזירות והרדיפות של מלחמת העולם השניה. הוא הוסיף ואמר, שיש דמיון נוסף בין עפר הארץ לעם ישראל. העפר בעת מזג אויר נאה מפורד לחלקיקים קטנים, אך בבוא הגשם והבוץ מתלכדים כל החלקיקים לגוש אחד. כך בני ישראל מתאחדים לגוש אחד בעת צרה ומסייעים איש לרעהו.

רבי אהרן צבי ניהל את הישיבה באותה רוח של התמדה שראה אצל אביו המהר"ם בריסק. אולם בעוד שהמהר"ם בריסק נהג לפי העקרון של "זרוק מרה בתלמידים" הרי שרבי אהרן צבי ניסה לקרב כל תלמיד ללימוד התורה בדרכי נועם וחיבה אישית. אימת השואה מילאה את לבו בהרגשת שליחות, שיש לקרב כל תלמיד ותלמיד בחיבה אבהית ללימוד התורה. ליחס חם זכה כל אחד שבא אליו ללמוד בימי המלחמה תחת המשטר הנאצי וכל מי שבא ללמוד אצלו אחר המלחמה עם ביסוס המשטר הקומוניסטי. הישיבה המשיכה להתקיים שנים אחדות לאחר המלחמה בימי המשטר החדש. פעם בשבוע הצטרכו הבחורים להאזין לשיחותיו של יהודי, נציג המפלגה הקומוניסטית, בענייני מרכסיזם ותורת המשטר החדש. אותו איש מפלגה גם בחן את הבחורים פעם בשבוע על הנושא ששוחח עמם. מן הראוי לציין, שהשלטונות שאמנם לא ראו בעין יפה את המשך קיומה של הישיבה, בכל זאת הקציבו תמיכה מסויימת להחזקתה והמשך קיומה.

בשנת 1950 עלה רבי אהרן צבי לארץ ישראל והקים את ישיבתו בנתניה. בעת שהותו הזמנית בארה"ב, לרגל נישואי בתו, נפטר שם באופן פתאומי בכ"ח בסיון תשי"ט והובא למנוחת עולמים בארץ ישראל. בניו הרה"ג רבי יהושע, ר' נפתלי ור' שמואל ממשיכים לנהל "כולל" בנתניה.

מכתבו של ר' חיים סופר ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

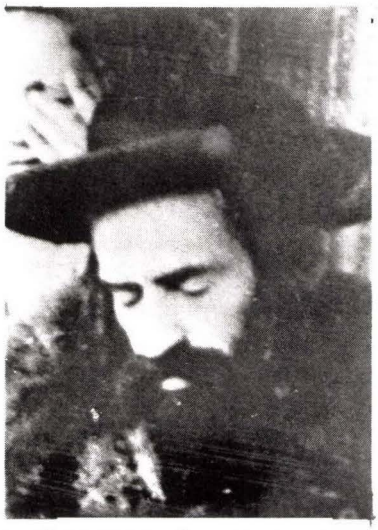
Joachim Schreiber
Rabbi Arad.
Israel Rumanien.

ARAD. IOACHIM SCHREIBER • Prim rabin orașului •

פרק מג

ישיבת ביקסאד

הכפר ביקסאד (ברומנית: Bixad, בהונגרית: Bikszád), שליד סאטמר, נודע במעיינות המרפא שלו. בשנת 1930 התגוררו שם 119 יהודים[1]. הכפר נודע ביחוד בגלל האדמו"ר רבי אליעזר פיש שגר שם תקופה מסויימת.

האדמו"ר הגה"צ ר' אליעזר פיש זצ"ל הי"ד

האדמו"ר רבי אליעזר פיש זצ"ל הי"ד

האדמו"ר רבי אליעזר פיש נולד בשנת תר"מ במסיף שבמארמורש לאביו ר' משה ב"ר צבי אלימלך[2]. בלמדו ב"חדר" כבר הצטיין בשקידתו הרבה. בשובו מן ה"חדר" לביתו היה חוזר ומשנן את הגמרא בקול רם כדי לגרום נחת רוח לאמו החולה. בהיותו עדיין צעיר לימים נסע

1. ראה פנקס קהילות רומניה, כרך ב', עמ' 104.
2. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו שם אליעזר, ניו יורק תשי"ד; אלה אזכרה, כרך ששי, ניו יורק תשכ"ה, עמ' 86-90; ש. רוזמן, ראשי גולת אריאל, חלק ב, ברוקלין תשל"ט, עמ' י"ג-כ"ו. פרטים אחדים קיבלתי מפי בנו רבי נחום צבי פיש שליט"א.

ללמוד אצל רבי מרדכי יודא לעוו רבה של אונטערדאם, שהיה מגדולי תלמידיו של בעל "דברי חיים" מצאנז. הוא למד שם שמונה שנים ורבו חיבבו מאוד. פעם נכנס לחדר רבו לעיין בספר השל"ה וגילה להפתעתו, שרבו הכין לו כתב סמיכה בלי ידיעתו ובלי שיבקש זאת ממנו.

לאחר שנשא אשה גר תקופה מסויימת בסיגט ולמד שם בצוותא עם בניו של רבי חנניה יו"ט ליפא טייטלבוים בעל "קדושת יו"ט". בלילות למד בצוותא עם רבי חיים צבי בעל "עצי חיים", ובמשך שבועות רבים לא פשטו השנים את בגדיהם פרט לשבתות. בשעות היום למד עם האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים זצ"ל. מאז שררה אהבה וידידות בין השניים עד שנפרדו דרכיהם בגיטו.

רבי אליעזר פיש ישב בסיגט עד שנתקבל בשנת תרס"ה לדומ"ץ בעיר ניר בוגדן. שם הקים לראשונה ישיבה, שלא פסקה ממנו עד סוף ימיו. בשנת תרע"ב עבר לכהן כרב בביקסאד, והעתיק לשם את ישיבתו. הוא נהג ללמוד כל הלילה, וביקש מתלמידיו שיבואו אתו לתיקון ליל חצות, כי רצה להראות להם את דרכו בקודש.

בשנת תר"פ (1920) עבר מביקסאד לסאטמר והמשיך לנהל שם את ישיבתו. בעבותות אהבה ניסה לקרב אליו את תלמידיו. ביום רביעי שהיה יומא דשוקא בסאטמר היו אוכלים כארבעים בחורים על שולחנו, כי ידע שבעלי הבתים לא יוכלו לספק לבחורים "אכילת ימים". באחד מנאומי הפתיחה הביא את דברי חז"ל "נהוג נשיאותך ברמים זרוק מרה בתלמידים" ואמר: אם תרצה להצליח בלימוד התלמידים ולנהוג את נשיאותך אז "ברמים זרוק", היינו זרוק את גאוותך. "מרה בתלמידים" פירש "מרה" — הכנעה וענווה תוכל לקבל ולמצוא על ידי לימוד תלמידים.

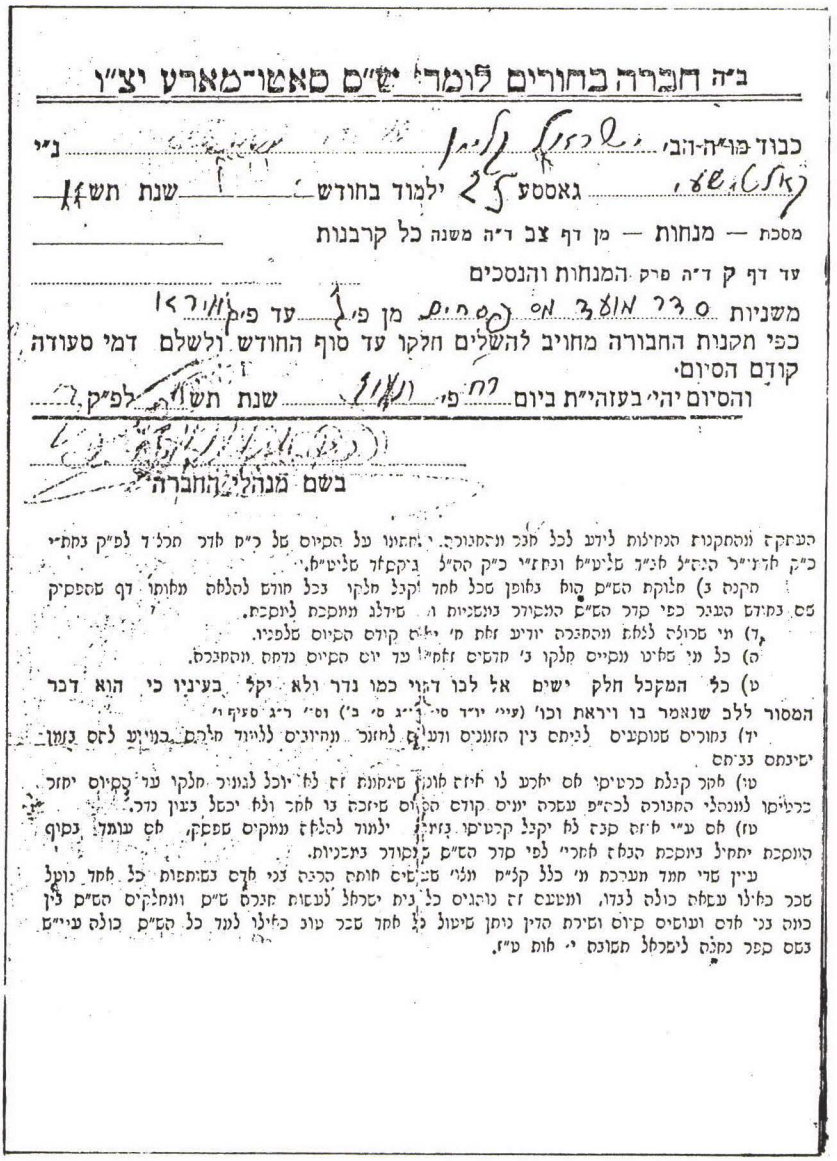
חביבים היו התלמידים על האדמו"ר והוא השתדל לבוא לעזרתם בכל עת. פעם באו בעלי בתים אחדים והתלוננו לפניו, שמספר בחורים שלמדו בלילה בבית המדרש נרדמו שם וזה אינו לכבוד המקום. השיב להם האדמו"ר, שבירושלמי נאמר שאפילו אדם שיודע ללמוד מקרא בלבד רשאי להיכנס לבית המדרש עם חמורו ואין בכך כל פגיעה, על אחת כמה וכמה שאין פגיעה בכך כאשר בחורים שלומדים תורה יומם ולילה נרדמים בבית המדרש מתוך עייפות רבה[3]. כאשר לא יכול היה כבר ללמד את תלמידיו מפאת חולשתו הגופנית, מינה לראש ישיבה את ר' חיים יצחק מאליק ולאחר מכן את ר' ישי הכט והם ניהלו את הישיבה.

כל עוד שכוחותיו היו עמו היה יוצא לקהילות שונות לסייע בהקמת מקוואות והיה משפיע על הציבור להקים חברת משניות וחברת ש"ס. בסאטמר הקים "חברת בחורים לומדי ש"ס" שמתפקידה היה לחלק את מסכתות הש"ס בין קבוצות לומדים. כל אחד קיבל על עצמו לסיים מסכת אחת תוך חודש. על ידי כך גמרה הקבוצה את לימוד הש"ס תוך חודש ימים.

רבים צבאו על פתח ביתו כי הוא נתפרסם כאיש מופת ופועל ישועות. להמוני עם שבאו לבקש ממנו ישועה היה מעניק במתנה את ספרי המוסר של רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה. כמו כן הדריך אותם ללמוד מדי יום "חק לישראל", והיה משפיע עליהם שישלחו את בניהם לישיבות.

הוא הרבה בסיגופים ובתעניות. אפילו בשבתות ובחגים מיעט באכילה. לעתים היה נוטל את ידיו לסעודה אבל לא ברך ברכת המזון וביקש מאדם אחר שיוציא אותו ידי חובה, כי הוא לא אכל כזית. באחרית ימיו כשגברה עליו חולשתו ציוו עליו הרופאים לאכול, והוא הסכים לטעום יום יום מעט מרק ופירות מבושלים. מאז התחיל לנהוג בתענית דיבור במקום תענית אכילה. הוא מיעט בדיבור והיה פונה אל הזולת בשפת רמזים או בלשון הקודש. במשך שעות

3. מפי בנו הנ"ל.

ב"ה חברה בחורים לומדי ש"ס סאטו־מארע יצ"ו

כבוד פו"ה-הבי, ... נ"י

גאסטע 25 ילמוד בחודש ... שנת תשי"ז

מסכת — מנחות — מן דף צב ד"ה משנה כל קרבנות

עד דף ק ד"ה פרק המנחות והנסכים

משניות 230 מועד מס קפיטים מן פ"ג עד פ"ק מ"ו כ"ו

כפי תקנות החבורה מחויב להשלים חלקו עד סוף החודש ולשלם דמי סעודה קודם הסיום.

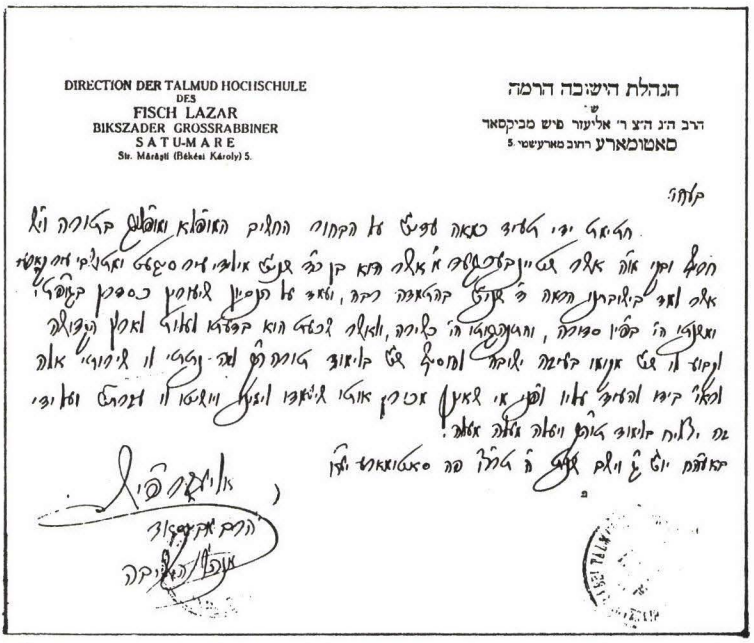
והסיום יהי' בעזהי"ת ביום רח"פ ... שנת תשי"ז לפ"ק

בשם מנהלי החברה

תקנות "חברה בחורים לומדי ש"ס" (באדיבותו של מר יהושע מונדשיין)

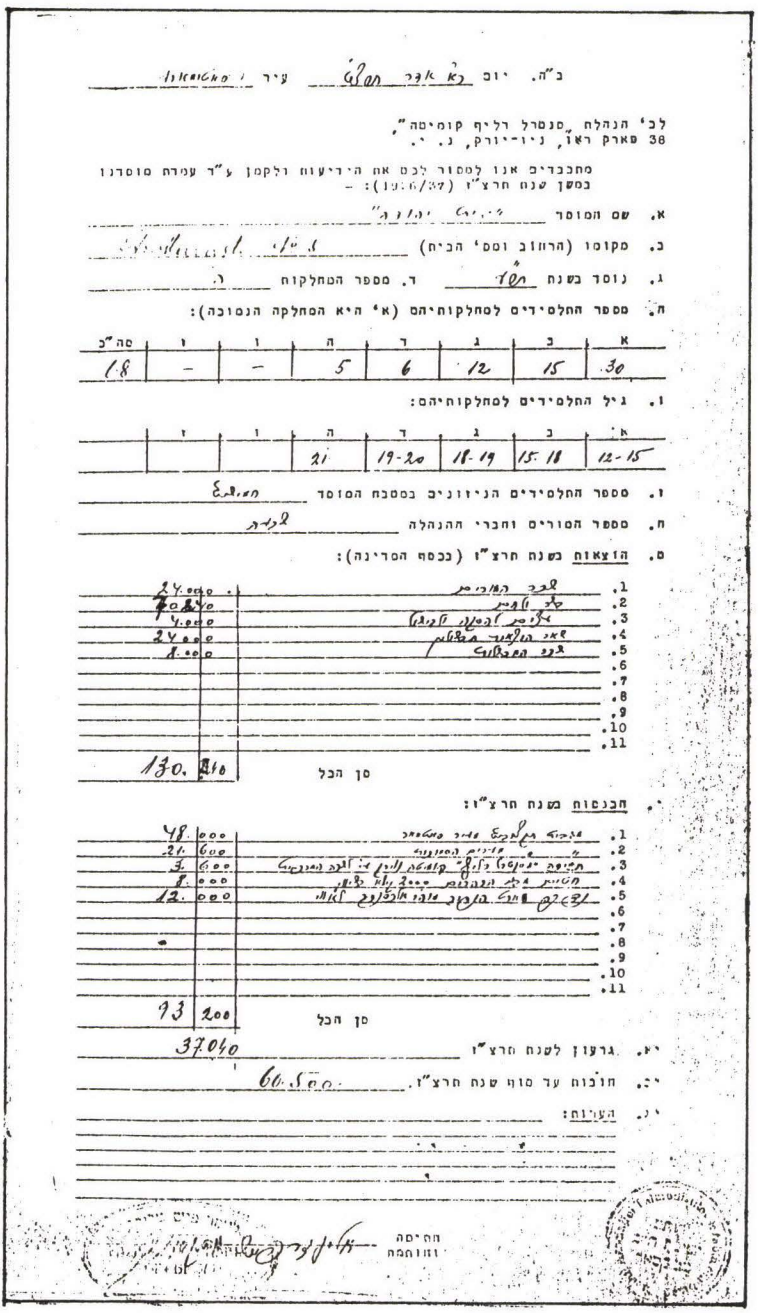
רבות היו לפעמים שפתותיו נעות בהיותו משנן לעצמו עשרות דפים ממסכתות הש״ס. ביתו היה פתוח לכל עובר ושב, ואת כספו היה מחלק לצדקה. ביחוד הרבה לתת צדקה ״מתן בסתר״. פעם ביקר אצלו רב אחד ומצאו שותה תה בלי סוכר. על תמיהת הרב מדוע הוא שותה תה בלי סוכר השיב הרבי מביקסאד: כל הכנסותי באות לי ממה שאנשים מרי נפש נותנים לי כפדיון בעת שבאים לשפוך לפני את מר לבם. איך אוכל לקנות סוכר מתוך ממונם של מרי נפש ולהמתיק לי את הפה?...

לאחר שהגרמנים נכנסו לסאטמר ניסה רבי אליעזר פיש לעבור לרומניה יחד עם האדמו״ר מסאטמר, אך הקבוצה כולה נתפסה והועברה לגיטו בקלויזנבורג. משם הועבר הרבי מביקסאד לאוישביץ והועלה על המוקד ביום כ בסיון תש״ד. הי״ד.

DIRECTION DER TALMUD HOCHSCHULE
DES
FISCH LAZAR
BIKSZADER GROSSRABBINER
S A T U-M A R E
Str. Mărăşti (Békési Károly) 5.

הנהלת הישיבה הרמה
ש׳
הרב הג׳ג ה״צ ר׳ אליעזר פיש מביקסאר
סאטומארע רחוב מארעשטי 5.

מכתב המלצה של האדמו״ר מביקסאד לתלמידו ר׳ אשר שטיינברגר

ב"ה. יום כ"א אדר תשל"ג עיר פאטערזון

לכ' הנהלת "סנטרל רליף קומיטה",
38 פארק ראו, ניו-יורק, נ. י.

מחכבדים אנו למסור לכם את הידיעות הלקמן ע"ד עמדת מוסדנו בשנת חרצ"ו (1975/76):

א. שם המוסד ישיבת "

ב. מקומו (הרחוב ומס' הבית) [illegible]

ג. נוסד בשנת תש" ד. מספר התלקוח [illegible]

ה. מספר התלמידים למחלקותיהם (א' היא המחלקה הנמוכה):

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	סה"כ
30	15	12	6	5	-	-	68

ו. גיל התלמידים למחלקותיהם:

א'	ב	ג	ד	ה	ו	ז
12-15	15-18	18-19	19-20	21		

ז. מספר התלמידים הניזונים בפנימיה המוסד 63

ח. מספר המורים וחברי ההנהלה 6

ט. הוצאות בשנת חרצ"ו (בכסף הסרינה):

1.	שכר המורים	24	000
2.	שכר מדריכים	40	840
3.	אלימות לבחורים וקרובים	4	000
4.	שאר הוצאות המוסד	24	000
5.	בנין המוסד	8	000
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			
11.			
	סך הכל	130	840

י. הכנסות בשנת חרצ"ו:

1.	תרומות מאנשי פאטערזון	48	000
2.	" מאנשים בחוץ-לארץ	21	600
3.	תמיכה מ"סנטרל רליף קומיטה" (ניו יורק)	3	600
4.	תמיכות מיתר הנהנות	8	000
5.	[illegible]	12	000
6.			
7.			
8.			
9.			
10.			
11.			
	סך הכל	93	200

יא. גרעון לשנת חרצ"ו 37040

יב. חובות עד סוף שנת חרצ"ו. 60,000

יג. הערות:

[illegible]

חתימה [illegible]

שאלון ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

פרק מד

ישיבת בעטהלען

בעיירה בעטהלען (ברומנית: Beclean; בהונגרית: Bethlen) הסמוכה לעיר דעש התחילו היהודים להתישב במחצית המאה ה-18. הגראפים ממשפחת בעטהלען התיחסו בצורה חיובית כלפי היהודים שהתישבו במקום[1]. עיקר עיסוקם של היהודים הראשונים היה גידול בקר, שיווק פירות ויצור משקאות חריפים.

רבה הראשון של בעטהלען, שיש עליו ידיעות, היה הרה"ג רבי שמואל עהרנפלד, מחבר הספר "חתן סופר" נכדו של החת"ס מצד אמו. הוא כיהן שם ברבנות כשנתיים, משנת תרכ"ו עד תרכ"ח (1866-1868). משם עבר לקהילת סיקסו ולאחר מכן נתקבל לרבה של מאטרסדורף[2]. רבי שמואל עהרנפלד הקים ישיבה בבעטהלען וכל אלה שבאו אחריו המשיכו לקיים את הישיבה.

בשנים תרל"א-תרל"ח (1871-1878) כיהן כרבה של בעטהלען רבי יעקב קאפל ליכטנשטיין[3] אחיו של רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה[4]. אחריו מילא את מקומו רבי יהודה ליכטנשטיין שישב שם על כס הרבנות עד פטירתו בט' בשבט תרפ"א (1921). בימיו גדלה הישיבה ומנתה כ-100 בחורים, ולפי דעה אחרת מנתה כ-200 בחורים[5]. עקב התלהבותו הדתית בתפילה וקולו הערב, באו אליו רבים לשמוע אל הרינה והתפילה. בספרו "חנוך בית יהודה" (בעקלאן תרצ"ז) הוא דן כיצד לחנך את בני הדור שלא יגררו אחר רוח ההתבוללות.

רבה האחרון של הקהילה היה רבי שלמה זלמן ליכטנשטיין זצ"ל הי"ד בנו של רבי יהודה. הוא המשיך לנהל את הישיבה כשסייע בידו גיסו הדומ"ץ רבי אפרים ביליצר.

1. תיאור מפורט על הקהילה ראה בספרו של ז. זינגר, דעש (בהונגרית), ת"א 1959, חלק ב, עמ' 291-327, וראה פנקס קהילות רומניה, חלק ב, ירושלים תש"מ, עמ' 104-107. על שם המקום "בעטהלען" התהלכה אצל היהודים האגדה הבאה: בימי מסעי הצלב הגיעו הצלבנים למקום הנ"ל ומצאו יהודי בן תורה. הם הכריחו אותו להמיר את דתו ודרשו ממנו לשנות את שמו. בשמו החדש הוא קרא לעצמו "בית לחם" כי רצה לרמוז על מוצאו היהודי ועל היותו מצאצאי רחל אמנו שנקברה בדרך בית לחם והיא "מבכה את בניה ומאנה להנחם". היהודי חזר לאחר מכן ליהדותו וכעונש הוצא להורג. העבד של בני המשפחה שעלה לדרגת אצולה קרא לשם המקום ולשם משפחתו "בעטהלען". ראה את הסיפור בשינוי קל בספרו של אפרים ביליצר, יד אפרים, ת"א תש"ל, בחלק הנספח בשם "לזכר קדושי בעטלאן", עמ' 10-11.
2. ראה בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 571-573.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה מערכת ק, אות ג.
4. ישיבות הונגריה, עמ' 421-423.
5. השווה את מספר בחורי הישיבה בפנקס קהילות רומניה, עמ' 105, לנאמר בספרו של א. ביליצר בחלק "לזכר קדושי בעטלאן", עמ' 5.

הרה"ג ר' יהודה ליכטנשטיין ז"ל

רבי שלמה זלמן ליכטנשטיין ז"ל הי"ד

רבי שלמה זלמן ליכטנשטיין[6] למד בבחרותו בסיגט אצל בעל "עצי חיים" וכן אצל דודו רבי יוסף ליכטנשטיין. לאחר שקיבל את משרת הרבנות בבעטהלען המשיך לטפח גם את הישיבה. בראשית זמן הלימוד היה פונה אל תלמידיו ומדגיש את חשיבות הלימוד בחברותא תוך הבאת דברי חז"ל "קנה לך חבר". על עצמו היה מספר לתלמידיו: "הרבה למדתי מרבותי ויותר מכולם מחברי". בלילות שבת באו בחורי הישיבה אל שלחנו ואילו את הסעודה השלישית ערך עם בעלי הבתים. בדרשותיו הביא את קהל שומעיו ל"התעוררות" עצומה. בלילות ששי ערך תיקון ליל חצות עם בחורי הישיבה. בשעות הבוקר המוקדמות ערך מדי פעם ביקורי פתע באכסניות הבחורים לבדוק אם הבחורים קמו ללימודיהם.

בישיבתו למדו כארבעים-חמישים בחורים. באחד מירחוני הבחורים משנת תרפ"ח נאמר על הישיבה כדלקמן:

"בישיבתנו לומדים 40 בחורים, אדמו"ר מרציא ש"ע [שיעור עיון] ושו"ע ומוסר, וגיסו הדומ"ץ פק"ק הי"ו ש"פ [שיעור פשוט]. הגבאים: הב' בנימין ווערבער מפה, הב' פסח הופמן (מאסיעף) שלמה שניטצער (גוו"ד)"[7].

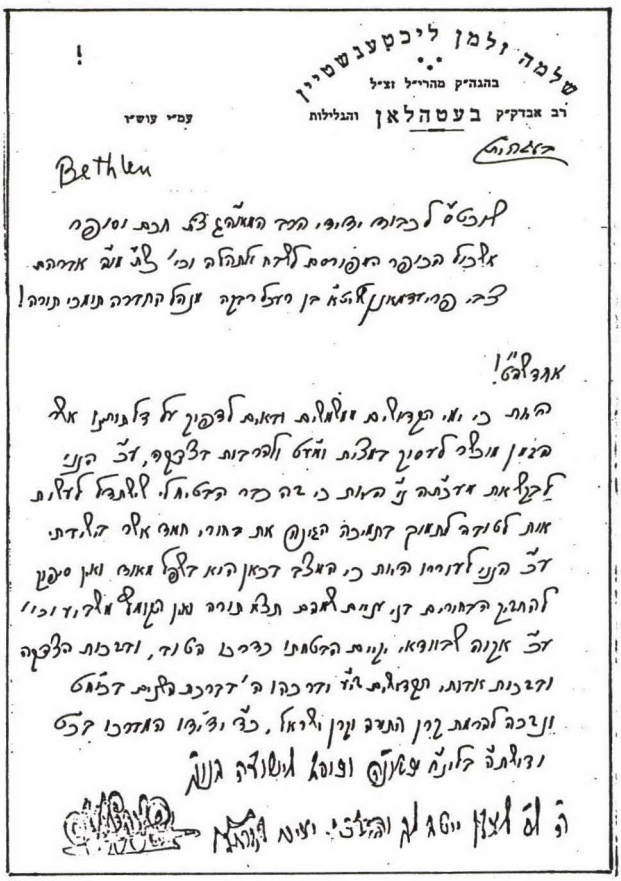
הבחורים אכלו בחלקם "אכילת ימים" ואחרים אכלו במנזא. את ענייני המנזא ניהל בשנים האחרונות ר' אברהם מרדכי ליכטנשטיין בנו של הרב. בני הקהילה והיהודים מכפרי הסביבה תמכו בהחזקת המנזא. ר' יהודה מנחם גרוסמן ושותפו איידינגר, שחכרו את טחנת הקמח של הגראף בעטהעלן נהגו לתרום להחזקת הישיבה מדי חודש בחודשו 30 קילוגרם קמח. כמו כן נתמכה הישיבה על ידי חברת "תומכי תורה" בניו יורק וכן על ידי ה"סנטראל רליף קומיטי"

6. חלק מן הפרטים להלן קיבלתי מבנו ר' אברהם מרדכי ליכטנשטיין (ירושלים).
7. הבחור, דעווא תרפ"ח תמוז, גליון ג, עמ' כ"ג.

בניו יורק. במכתב ל"תומכי תורה"[8] הוא מבקש לסייע להחזקת הישיבה: "כי המצב בכאן הוא בשפל מאוד ואין סיפוק להחזיק הבחורים בני עניים שמהם תצא תורה ואין הקומץ משביע וכו'". בשאלון ל"סנטראל רליף קומיטי"[9] משנת תרצ"ט כתב רש"ז ליכטנשטיין:

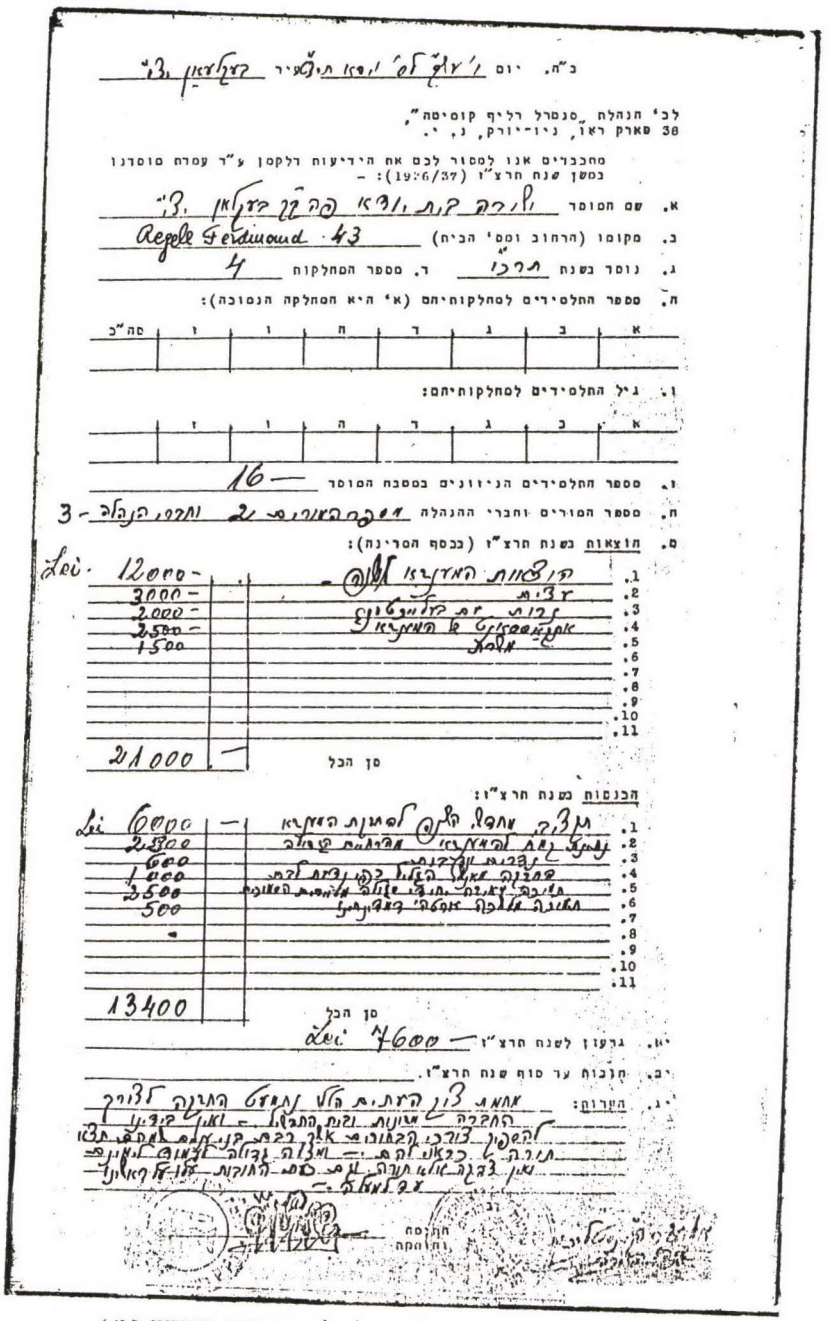
"מחמת צוק העתים הללו נתמעט החזקה לצורך החברה מזונות ובית תבשיל ואין בידנו להספיק צרכי הבחורים אשר רובם בני עניים שמהם תצא תורה, כראוי להם ומצוה גדולה לעמוד לימינם".

לאחר כניסת הגרמנים הועבר עם בני קהילתו לגיטו בדעש. משם הועבר עם שאר תושבי הגיטו לאוישביץ ונספה שם בי' בסיון תש"ד. הי"ד.

מכתבו של רש"ז ליכטנשטיין ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

8. ראה צילום המכתב להלן.
9. ראה צילום השאלון להלן.

שאלון עם פרטים על הישיבה ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

מכתבו של רש"ז ליכטנשטיין ל"תומכי תורה", תרפ"ו (מידי בנו ר' אברהם מרדכי)

פרק מה

ישיבת גרוסווארדיין

גרוסווארדיין (ברומנית: Oradea Mare; בהונגרית: Nagyvárad) היא אחת הערים הגדולות והעתיקות ביותר שבטרנסילבניה. כפי הנראה היו כבר יהודים בגוו"ד במאה ה-15. במקורות יהודיים מן המאה ה-16 מציינים את העיר לצרכי גטין בשם "וארדיין". החל מאמצע המאה ה-17 ועד אמצע המאה התשע עשרה היתה העיר מחולקת לארבעה חלקים: וארוד, ואלנצא, וארליה, ואולאסי. ההתיחסות ליהודים היתה שונה בכל אחד מחלקי העיר. ה"חברה קדישא" נוסדה בראשית המאה ה-18. בשנת 1772 נבנה בית כנסת במרכז העיר ובשנת 1787 נבנה גם בית כנסת ברובע וארליה. בשנים שלפני השואה היו בגוו"ד שלושה בתי כנסת גדולים וששה עשר בתי תפילה שונים. בשנת 1941 מנתה האוכלוסיה היהודית בגוו"ד 21,333 נפש בתוך אוכלוסיה כללית של כ-92,000 תושבים[1].

רבה הראשון של הקהילה היה רבי נפתלי הירץ ליפקאוויץ שבא לגוו"ד ממורביה. מצבתו נתגלתה באופן מקרי באחד מגני העיר, שם היא שימשה כספסל ישיבה למטיילים. הוא נפטר בשנת תקל"ג (1773). אחריו כיהן כרבה של גוו"ד רבי אליה ב"ר משה גרשון צאלין מפינטשוב. הוא חיבר מספר ספרים ובימי שבתו בגוו"ד חיבר את ספר הדרשות "הדרת אליה" (פראג תקמ"ג)[2].

הרה"ג רבי ישראל נחמן דרוהוביצר זי"ע

הישיבה הראשונה בגוו"ד נוסדה בסוף המאה ה-18 על ידי רבי ישראל נחמן דרוהוביצר מחבר קונטרס "פקודת המלך" (ליוורנו תקס"ד). בהקדמה לחלק א של ספרו הוא מספר שהיה רב בקהילות בפולין ולאחר מכן נתקבל לרבה של שימאנדע (ברומנית: שימנדיל דה סוס). בהמשך הוא מודה לקהילת ווארי "הסמוך לאראד", שהיטיבו עמו, וכן הוא מודה לבני קהילת גרוסווארדיין שרכשו את ספריו. מתוך ההקדמה לחלק השני של ספרו מתברר שבמשך שנים אחדות לפני נסיעתו לארץ ישראל (בשנת 1803) התגורר בגוו"ד ובני הקהילה פירנסו אותו בכבוד. באותה תקופה ניהל שם ישיבה ולמד עם תלמידיו ש"ס ופוסקים. וזה לשונו:

"זכרה אלה לטובה לה"ה אנשי העיר גדולה של שלימים ויראים קצינים מפורסמים בעלי

1. ראה M.Zs.L, עמ' 637-639; E.J. (מהדורה אנגלית, ירושלים 1971), כרך 12, עמ' 1437; י'. י'. גרינוולד, טויזנט יאר אידיש לעבן אין אוגארן, ניו יורק 1945, עמ' 192-194; פנקס קהילות רומניה, הוצאת יד ושם, ירושלים תש"מ, כרך ב, עמ' 55 ואילך. ראה גם סקירה על התפתחות הקהילה בספר שהופיע לאחרונה בעריכת צבי גרוסמן, ספר זכרון ליהדות גרוסווארדיין-אוראדאה-נאג'וואראד, תל אביב תשד"מ, עמ' 17-134.
2. פנקס קהילות רומניה, שם, עמ' 65; גרינוולד, עמ' 193.

גמ״ח ונדיבי עם קודש ק״ק גרוסוורדיין יצ״ו אשר היטיבו חסדם עמי קודם נסיעתי לארץ הקדושה וישבתי בעירם עם אנשי ביתי כל משך הזמן והספיקו לידי מחסורי בפרנסתי בכבוד גדול והחזקתי שם תלמידים הגונים ללמוד יומם ולילה בש״ס ופוסקים ת״ל. יטיב ה׳ עמהם ויברך לחמם ומימיהם וירחם עליהם ועל צאצאיהם ולא יהיה שוד ושבר בגבולותיהם ויאריך ימיהם ושנותיהם עד ביאת גואל הגואל ינון שמו״[3].

בשנת תקס״ג (1803) נבחר לרבה של הקהילה רבי יוסף רוזנפלד. גם הוא ניהל ישיבה בגוו״ד. בזמנו היה רבי הרש (צבי) לייפניק ראש בית הדין ומורה הוראה בקהילה. רבי הרש לייפניק מודה בספרו (״קב נקי״, אופן 1826) לקהילת גרוו״ד ולרבה של הקהילה רבי יוסף רוזנפלד על עזרתם הרבה. במיוחד הוא מברך את רבי יוסף רוזנפלד שיזכה לטפח את ישיבתו:

״ויזכה להרביץ ולמוד תורה לשמה לעדרי צאן קדשים ויעשו כמו שעשו פרי מה שלא זכו בעירנו הדורות שלפנינו ועינינו רואות כי הבא לטהר מסייעין אותו ומן השמים ירחמו ויותן לו כל משאלותיו לרעות גדיו על נוה תורה להרביץ, עד יעמוד הכהן לאורים ותומים לבוש תשבץ״.

הרה״ג רבי ישראל איצק אהרן לנדסברג זצ״ל

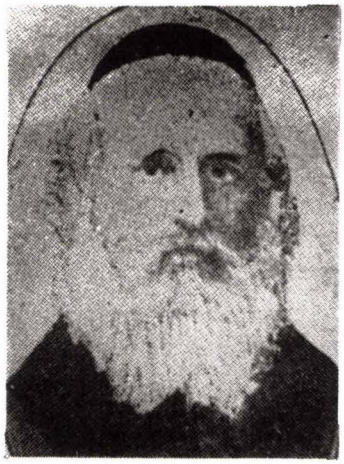
בשנת תרי״ג (1853) נתקבל לרבה של גוו״ד רבי ישראל איצק אהרן לנדסברג[4]. בצעירותו למד תשע שנים בישיבתו של החת״ס בפרשבורג. כמו כן למד תקופה מסויימת אצל רבי קאפל חריף בוורבוי ואצל רבי משה פרלס רבה של אייזנשטאדט. בישיבתו של החת״ס היה אחד התלמידים המובחרים ביותר. באחת מהתשובות בספרו, שבכתב יד, כתב למהר״ם שיק:

״מעלתו הוא היודע שאני הייתי למופת בין הבחורים שהמה עתה גדולי זמננו, ורבותינו היו מכבדים אותי כאחד מהגדולים בימי בחרותי. כה יהי׳ ה׳ בעזרי רבינו הח״ס היה אומר לפני ג׳ מאות בחורים ומקצת שבחי זה לפני, בכל יום ויום כשחוזר על השיעור חוזר גם על הפלפול שלי, ואמר מה אעשה, לי לא נתן העת לעסוק בהתמדה כמו איצק אהרן ועבור זה הוא גבר עלי בפלפול״[5].

לפני בואו לגוו״ד כיהן ריא״א לנדסברג כרב בשלש קהילות: ביעמרינג, בפרויקירכן, ובגאלגוץ (פריישטאדט). בגאלגוץ ניהל ישיבה ולמד תורה עם ״בחורי חמד״ שהיו ברבות השנים למורי הוראה בישראל[6].

בבואו לגוו״ד בשנת 1853 הועמד בפני נסיון קשה ביותר לנהל קהילה בה היו זרמים

3. ראה בהקדמה לחלק שני של ספרו ״פקודת המלך״ (ליוורנו תקס״ד). המלומד ש. אברמסון, בספר ״בן קוהלת לר׳ שמואל הנגיד״, ת״א תשי״ג, עמ׳ 301 ואילך, מתקן ומוסיף הערות על מה שאחרים כתבו על תולדות חייו של רבי ישראל נחמן דרוהוביצר. לגבי גוו״ד הוא מעיר שהרב דרוהוביצר הודה לבני הקהילה שקנו את ספריו (עמ׳ 308). הוא עצמו לא הבחין בנאמר בהקדמה לחלק ב, שהרב דרוהוביצר גם התגורר בגוו״ד, ניהל שם ישיבה והקהילה פירנסה אותו בכבוד.
4. ״תולדות ריא״א לנדסברג״ נרשמו על ידי בנו ר׳ לייב לנדסברג. כתב היד מצוי בבית הספרים הלאומי האוניברסיטאי ומספרו 1396 Heb 4°. כתב היד הודפס לאחרונה בירחון ״מעין התורה״, בני ברק, סיון תשל״ה, גליון ה; תמוז תשל״ה, גליון ו; אלול תשל״ה—תשרי תשל״ו; חשון תשל״ו. פרטים ביוגרפיים ראה גם M. Stein, Magyar Rabbik, שנה א, גליונות 3-4, שנה ב׳, גליונות 1-2.
5. מטה אהרן, סי׳ י״ז, עמ׳ 23. כתב היד מצוי בבית הספרים הלאומי האוניברסיטאי ומספרו 1395 Heb 4°..
6. ראה כתב יד של ר׳ לייב לנדסברג. פרטים על תקופת גאלגוץ רשם אחד מתלמידיו א. מונק, A. Munk, Önéletrajza (נאג׳ קאניז׳א 1942), עמ׳ 75 ואילך. הספר נדפס במכונת כתיבה ומצוי בבית הספרים הלאומי בירושלים.

הרה"ג ר' ישראל אהרן לנדסברג ז"ל

שונים, מחרדים ועד בעלי נטיות לחידושים ולתיקונים בדת. קשה היה לו להשביע את רצון כולם ולעמוד בפני בקורתם של כולם. הוא נלחם קשות נגד ה"מתחדשים" שרצו להנהיג קטעי תפילה בלשון אשכנז[7], ובכל זאת היו גם חוגים חרדיים שהסתייגו ממנו[8].

בשנת תרכ"ו (1866) ייסד ריא"א לנדסברג את חברת "מחזיקי תורה" שמטרתה היתה לתמוך באלה שעוסקים כל היום בתורה ותורתן אומנתן. כמגידי שיעור כיהנו רבנים חשובים במשך שנים רבות. בין דפי הגמרא של אחת המסכתות שבחברת "מחזיקי תורה" נמצא קונטרס עם דברי מוסר הקורא לציבור ללמוד תורה יום יום, להתרחק מחכמות חיצוניות, לתת צדקה ללומדי תורה וביחוד לבחורים שלומדים. לפי ההשערה חיבר את הקונטרס רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה שישב זמן מה בגוו"ד לאחר שנאלץ היה לעזוב את קלויזנבורג[9].

בגוו"ד ניהל ריא"א לנדסברג ישיבה שיצאו ממנה רבנים חשובים. בנו, ר' לייב לנדסברג, כותב על ישיבת אביו:

> "בינתיים הרביץ אבי ז"ל תורה והורה עם בחורי חמד מכל אפסי המדינה בישיבתו הרמה. בכל שנה ושנה נתוספו ספסלי ביהמ"ד עם בחורים מופלגים, אשר המה היום לגאון ולתפארת ישראל ובפרט ע"י הזכות שהשיג מהממשלה (בין השאה ישיבות במדינה) שכל בחור אשר הכיר בישיבתו ג' שנים בלימודים חפשי הנהו מעבודת הצבא נהרו רבים, וכל איש קשה אם אשר היה במצור ובמצוק לאור עצתו נסע והלך"[10].

הישיבה אכן הוכרה בשנת תרכ"ו כאחת מבין 31 הישיבות שנחשבו ככתות מכינות לישיבת פרשבורג. כל מי שלמד באחת מהישיבות הללו שלש שנים יכול היה להמשיך בפרשבורג,

7. כתב יד של ר' לייב לנדסברג, עמ' 11 ואילך.
8. ראה שטיין, רבני הונגריה (בשפה הונגרית), שם.
9. על רבי הלל ליכטנשטיין ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 421-423. על חברת מחזיקי תורה ראה קונטרס "אגרת צפון", בהוצאת יוסף הכהן שוורץ, סעיני תרפ"ז.
10. כתב יד של ר' לייב לנדסברג, דף 24 ע"ב. הטקסט משובש. המחבר העביר קווים אחדים על עמוד זה מתוך כוונה להעתיקו מחדש. העמוד המתוקן וכן מספר דפים נוספים חסרים בפנקס.

שהיתה מוכרת כבית מדרש לרבנים, ועל ידי כך יכול היה להשתחרר משירות צבאי[11].

במסירות רבה לימד את שיעוריו יום יום עם תלמידיו עד שעת הצהריים. לפעמים כאשר התאחר בכתיבת תשובתו לשואל היה מתנצל ומציין את סיבת האיחור "כי הקדשתי כל היום עד הצהריים בלימודי השיעורים תמידים כסדרם עם בחורי חמד הישיבה ולאחר הצהריים מונח עלי המשא לעיפה עול הקהילה"[12].

מישיבתו יצאו מספר רבנים חשובים, ביניהם גם רבי מרדכי לייב וינקלר בעל "לבושי מרדכי" אשר מביא בספרו שלש מתשובותיו של רבו ריא"א לנדסברג[13]. בתשובתו למהר"ם שיק מתרעם הרב לנדסברג על כך שמישהו הטיל דופי בתלמידיו והעליל עליהם שאחדים מהם אינם מתנהגים כראוי. וזה לשונו:

"ואני יושב ארבעים שנה עם תלמידים הגונים ובהתמדה ב"ה והעמדתי כמה וכמה תלמידי חכמים צדיקים וידעתי כי מעלתו היטה אזנו לשמוע אל העוכר נואף וחסר לב שתלמידי אינם מתנהגים כדת וזה שקר מוחלט ת"ל המה יראים כמו הבחורים תחת רבים ודי בזה"[14].

לאחר שכיהן כעשרים וחמש שנים על כסא הרבנות נפטר בגרוסווארדיין ביום א' של פסח תרל"ט (1879) ובמקומו נבחר לרבה של העיר רבי משה צבי פוקס.

הרה"ג רבי משה צבי (הרש) פוקס ז"ל[15]

רבי משה צבי פוקס נולד בשנת תר"א (1841) בלאוואש־בערעני לאביו רבי בנימין זאב, שהיה לאחר מכן רב בסערעד. בגיל צעיר שלחו אביו לישיבתו של המהר"ם שיק. לאחר מכן למד אצל ר' חיים צבי מנהיימר וכן אצל בעל "כתב סופר" בפרשבורג. מספרים, שפעם העיר באמצע השיעור לרבו בעל "כתב סופר" ואמר: "לא כך הוא הפשט". רבו גער בו, אך למחרת היום הודה בנוכחות בני הישיבה שהצדק היה עם תלמידו משה צבי. בתום לימודיו הסמיכו בעל "כתב סופר" וכתב לו: "ובני ישראל יוצאים ביד רמה" (רמה = ר' משה הרש). לאחר פטירת אביו בסערעד נבחר למלא את מקומו וניהל שם ישיבה. לאחר תקופה מסויימת הוזמן לכהן כרבה של פאפא, אך סירב לקבל את המשרה לאחר שנודע לו שהבימה נמצאת ליד ארון הקודש ולא במרכז אולם בית הכנסת כפי המקובל בבתי כנסת חרדיים[15].

בשנת תרמ"ב (1882) נבחר לרבה של גרוסווארדיין. את נשיאותו נהג ברמה ולא הכיר פני איש. עם קבלת המשרה ביטל את המנהג לערוך חופות בפנים בית הכנסת ודרש שהחופות תערכנה תחת כפת השמים. הוא ייסד מוסדות תורה שונים: "חברה ש"ס", "חברה משניות", וכן הקים מוסד חינוכי בשם "יסוד התורה". בהשפעתו נבנה בית חולים מפואר ו"בית מזון כללי" בו אכלו יהודים נצרכים חינם[16].

11. M. Zs. .Sz, 1884, עמ' 638; 1886 עמ' 418, וראה ש. הכהן ויינגרטן, הישיבות בהונגריה, ירושלים 1976, עמ' 12.
12. שו"ת מטה אהרן, סי' ד, וראה גם סי' י"ב.
13. שו"ת לבושי מרדכי, חלק או"ח, סי' י; חלק יו"ד, סי' מ"ד; חלק חו"מ, סי' כ"א. במפתח התשובות, חלק או"ח סי' י, מציין המחבר שהוא מסופק בדברי רבו. יחד עם זאת הוא מוסיף: "ואין אני חולק ח"ו על מו"ר כי גם הוא להלכה קאמר ולא למעשה".
14. שו"ת מטה אהרן, סי' י"ז.
15. פרטים ביוגרפיים ראה אביגדור קאטצבורג, תמונת הגדולים, נייפסט תרפ"ה; בהקדמה לספרו של רמ"ה פוקס, שו"ת יד רמה, גרוסווארדיין ת"ש; משה גולדשטיין, שלשלת זהב, גרוסווארדיין תש"ב, עמ' 9-39; גרוסמן, גרוסווארדיין, שם עמ' 128-138.
16. תמונת הגדולים, שם.

הוא נלחם באומץ בעד עקרונותיו הדתיים והמוסריים. בכבוד ובקומה זקופה ייצג את קהילתו בפני השלטונות. פעם הופיע כעד בבית משפט והשופט ציוה עליו להישבע בגילוי ראש. הוא סירב להישבע למרות הקנס הכספי שהוטל עליו. בסוף ויתר לו השופט על הקנס והתיר לו לעמוד עם כפה על ראשו ולהישבע בדרך שלו[17].

הוא הקים ישיבה ממנה יצאו אלפי תלמידים. כפי הנראה היתנה עם מנהיגי הקהילה לפני בואו לגוו״ד שיאפשרו לו לקיים ישיבה. בכתב המינוי לרבנותו קיבלו על עצמם מנהיגי הקהילה לסייע לו: ״להושיב ישיבה לתלמידים הגונים בחורי חמד להרביץ תורה להגדילה ולהאדירה וכל בני הקהילה עומדים מוכנים להחזיקה ולסעדה במה דאפשר״[18].

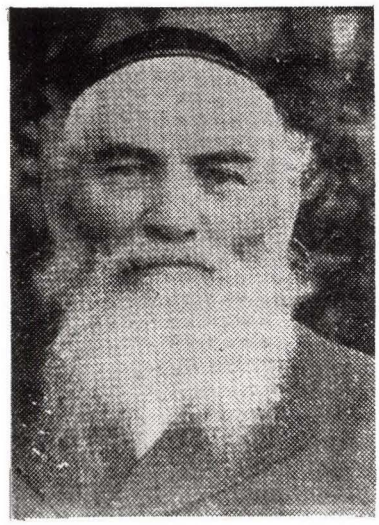
למרות היותו רב בקהילה גדולה, בה היו לו טרדות מרובות והגיעו אליו שאלות בעניינים חשובים, נתן עדיפות ראשונית ללימודיו בישיבה. באחדות מתשובותיו הוא מציין שהוא מתפנה להשיב רק בתום לימודיו עם בחורי ישיבתו. באחת מתשובותיו כתב: ״וכל ימי השבוע אני שאול לתלמידים המבקשים תפקידם ולא אוכל להשיב לשואלי דבר רק ביום ה אחהצ״ה ובעש״ק״[19]. תשובה דומה השיב גם לרבי משה שמואל גלזנר רבה של קלויזנבורג: ״את גי״ה קבלתי ביום ג שבוע העבר והנחתיו עד סוף השבוע שאני פנוי מן התלמידים וביום עש״ק התחלתי כבר לכתוב למע״כ נ״ר״[20]. בתשובה אחרת כתב לאחד משואליו:

> ״כמעט ב׳ שבועות הייתי עצור בחדר המטות כי נחלתי ל״ע וביום א שבוע זו התחלתי לצאת החוצה והוכרחתי ללמוד עם התלמידים המבקשים תפקידם בסוגי׳ עמוקה דאין לוקה ומשלם וטרדות נוספות עלי התמידיות כתרוני בימים האלו אחר אשר כמעט ד׳ שבועות לא עשיתי עבודתי המוטל עלי מחמת עול המלכות כי רב הוא בעירנו. לכן יהי׳ נא כבודו מחול אם אחרו פעמי תשובתי כעת״[21].

חלק מתשובותיו נועדו לתלמידיו לשעבר והוא נהג לכנותם ״אהובי תלמידי״[22]. אלפי בחורים יצאו מישיבתו[23]. הלימודים התנהלו על פי מסורת ישיבת פרשבורג ברוח ההדות האשכנזית ההונגרית.

בתקופתו החלה להתפשט החסידות בקהילות שונות בטרנסילבניה. יתכן שגם לרמ״ה היתה נטיה מסויימת לחסידות. מספרים שכאשר החסידים פתחו בית מדרש ספרדי־חסידי בגוו״ד ביקשו ממנו שיביע את התנגדותו לכך, השיב להם: ״פתחו כל כך הרבה תיאטראות בעירנו ואיש אינו פוצה פה, מדוע עלי להתנגד לבית מדרש חסידי״[24]. עוד מספרים, שפעם התפלל אחד מבני הקהילה כש״ץ לפני התיבה בנוסח ספרד וראש הקהל התרעם ואמר: ״כלום חייב אני לשמוע את תפילתו ״ויצמח פורקניה״? השיב לו רמ״ה פוקס בדרך הלצה: ״הרי הוא אמר זאת בפירוש לעצמו ׳ויצ־מיך׳ (׳מיך׳ פירושה באידיש ׳אותי׳) אם כן מה זה מפריע לך״[25]. אמנם

17. שלשלת זהב, עמ׳ 24.
18. שם, עמ׳ 17.
19. שו״ת יד רמה, חלק א, סי׳ ע״ח.
20. שם, חלק ב, סי׳ י״א.
21. שם, סי׳ י״ז. ראה גם סי׳ כ״ח, ל״ח, ע״ו, צ׳ ועוד.
22. שם, חלק א, סי׳ ה, ס״ג; חלק ב, סי׳ ו, כ״ט, ל ועוד.
23. ראה תמונת הגדולים, שם. בעתון ״דער איד״, מא׳ אלול תשט״ו נכתב שבישיבתו למדו במשך כל ״זמן״ לימוד 300-400 בחורים. ללא כל ספק מספר זה מוגזם מדי. ועוד יותר הגזים גרוסמן בספר גרוסוורדיין, עמ׳ 131, בכתבו: ״בין 400-500 בחורים היו תמיד מספר בני ישיבתו״.
24. דער איד, שם.
25. תמונת הגדולים, שם.

הרה״ג ר׳ משה צבי הרש פוקס ז״ל

הרה״ג בנימין פוקס ז״ל

בתשובה שהשיב בענייני חסידות היה זהיר מאד בניסוחו. לאחד משואליו שביקש לדעת אם עליו להניח תפילין של רבנו תם השיב רמ״ה פוקס, שמאחר שרוב בני הקהילה של השואל נוהגים כך, אסור לו להוציא את עצמו מן הכלל. בהמשך הוא מציע לו לנהוג בחסידות אמיתית אשר לפי דעתו היא לדקדק במצוות בזהירות ובזריזות כי עיקר החסידות היא ״אהבה לה׳ ולתורתו הקדושה״. הוא גם הציע לו לבקר מדי פעם אצל צדיק מפורסם ולהתבונן בהתנהגותו בלי להגרר אחר המוני העם שהם ״מִפת החסידים״. וזה לשונו:

״מ״מ כעת אשר רובא דרובא מבני תורה היראים וכמעט גם ע״ה בפולין וגליל התחתון שבארצנו נהג להניח גם תפילין דר״ת. לדעתי לא די שאין זה יוהרא אם מי שהוא בן תורה מניח תפילין דר״ת עוד נהפוך הוא לדעתי אם מוצא עצמו מן הכלל לעוון יחשב לו... ואם לבו נוקפו באמרו בכ״ז כתוב בשו״ע שרק מי שהוא מפורסם בחסידות ינהוג כן, זאת עצתי ישתדל באמת לקיים מילי דחסידות — חסידות אמיתי — להתחסד עם קונו לדקדק במצוות בזהירות וזריזות יתירה ולדבק עם חסידים באמת ואנשי מעשה אשר כוונתם לש״ש ועיקר החסידות ומקורו לדעתי הוא אהבה לה׳ ולתורתו הקדושה, ישקוד בכל כח ועוז על דלתי התורה בעת אשר אינו מוכרח להשתדל בפרנסת ביתו וילמוד בעיון רב ושמחת הנפש וגם לילך כפעם בפעם אל צדיק מפורסם לראות התנהגותו בקדושה וללמוד ממעשיו מה טוב והחכם עיניו בראשו ללמוד מהצדיקים ומתלמידיהם החסידים באמת, אבל לא ישגיח על המון עם הרצים אחריהם ונקראים חסידים ואינם אלא מִפַּת דחסידים, אבל גם באלו אין להתגרות ולהתווכח ח״ו״[26].

קרוב לשלושים שנה ישב רבי משה צבי פוקס על כס הרבנות בגוו״ד עד שנפטר ביום א׳ ר״ח תמוז תרע״א (1911).

26. שו״ת יד רמה, חלק א, סי׳ קל״ד.

COMUNITATEA EVREEASCĂ ORT. ORADEA || ק"ק ארט' וואראדיין-גרויס תצו'

No. 532/1937

בזה

מכתב אל הרב צירלסון בדבר ייסוד "חברת תומכי ישיבות" בגרוסווארדיין

COMUNITATEA EVREEASCĂ ORT. ORADEA || ק"ק ארט' וואַרדיין־גרויל תצ"ע

No.....

בזה

ממנהלי "תומכי ישיבות" לרב צירלסון שיקדישו את הכנסות ש"ק משפטים למען החברה

הרה״ג רבי בנימין פוקס ז״ל

לאחר פטירתו של רמ״ה פוקס היה כסא הרבנות בגוו״ד פנוי כשבע שנים. בשנת תרע״ח (1918) נבחר רבי בנימין פוקס למלא את מקום אביו. בבחרותו למד בישיבותיהם של רבי יהודה גרינוולד בסאטמר, של רבי מרדכי לייב וינקלר במאד ושל בעל ״שבט סופר״ בפרשבורג. לאחר נישואיו כיהן כרב במספר קהילות: בבראשוב, ביאקא, בבעזינג ובנאג׳־באניא. בנאג׳־באניא ניהל ישיבה ומשם נתקבל למלא את מקום אביו בגרוסווארדיין.

בתקופה בה נתקבל כרבה של גוו״ד התגלתה תסיסה אנטישמית בעריה השונות של רומניה. בי״ג בכסלו תרפ״ח (דצמבר 1927) נערך בגוו״ד כינוס ארצי של סטודנטים תלמידי האוניבר־סיטאות השונות במדינה. הסטודנטים ערכו פרעות ביהודי גוו״ד, התנפלו עליהם ברחובות, שדדו בתי מסחר והעלו באש ספרי תורה שהיו בבתי כנסת שונים. הציבור היהודי ואף השלטונות נזדעזעו מעצמת ההתפרצות האנטישמית. רבי בנימין פוקס הביע את מחאתו החריפה על מעשה נבלה זה. מאורע זה ואירועים נוספים השפיעו לרעה על מצב בריאותו.

בכ״א באדר תרצ״ו (1936) נערך בגוו״ד כינוס של אגודת ישראל ורבי בנימין פוקס נתבקש לברך את באי האסיפה. הוא פתח את נאומו בענייני חינוך והספיק רק לומר ש״חינוך הנוער הוא התפקיד החשוב ביותר שהוטל על הציבור היהודי בשעה זו״[27]. בקושי סיים מלים אלה כשצנח על הרצפה ונפטר.

רבי בנימין פוקס לא ניהל ישיבה משלו אבל עודד את הדומ״ץ רבי פנחס הורוביץ ז״ל לנהל ישיבה. רבי בנימין פוקס פעל למען הקמת ארגון ארצי של ״תומכי ישיבות״ בטרנסיל־בניה[28]. אולם מפאת התנגדותם של רבנים אחדים לא יצאה התכנית לפועל. אף על פי כן לא ויתר על תכניתו לחלוטין והוא הקים ארגון מקומי לתמיכה בבחורי ישיבה ילידי גרוסווארדיין שיצאו ללמוד בישיבות שונות מחוץ לעיר.

עוד בשנים שלאחר פטירת רבי משה צבי פוקס ניהל ישיבה הדומ״ץ רבי יעקב שלום קליין. לאחר שהוא נתקבל לרבה של האלמין[29] ניהל, כאמור, את הישיבה הדומ״ץ רבי פנחס הלוי הורוביץ. הוא היה חסיד ויז׳ניץ ולמדן גדול. בישיבתו למדו כמה עשרות בחורים אשר העריצוהו מאד וראו בו סמל של היהדות הפולנית הלמדנית. בישיבה היו שני מגידי שיעור נוספים רבי משה יעקב רוזנפלד ורבי יעקב ליימזידר. את שיעור העיון לימד רבי פנחס הלוי הורוביץ ואת השיעורים הנוספים לימדו שני מגידי השיעור. רבי פנחס הלוי השאיר אחריו ספר שו״ת וחידושים בשם ״פתחא זוטא״. רבי בנימין פוקס בא מדי פעם לבחון את הבחורים ולפעמים אף לימד שיעורים אחדים בישיבה[30].

ישיבת ויז׳ניץ בגרוסווארדיין

גם קהילת גוו״ד זכתה לישיבה חסידית בדומה לקהילות קראלי, סאטמר, סיגט, דעש, אויבר־וישעווע ועוד. אולם קורותיה היו קצרות ימים והיא נתחסלה בעקבות השואה.

החסידות היכתה שרשים בגוו״ד בעיקר החל ממלחמת העולם הראשונה כאשר נתישב בה האדמו״ר הגה״צ רבי ישראל הגר זצ״ל מויז׳ניץ. האדמו״ר, שניהל חצר מפוארת בויז׳ניץ, נאלץ היה לעזוב את מקום מושבו בגלל פלישת הרוסים לבוקובינה ומפאת אימת הקוזאקים בימי

27. שלשלת זהב, עמ׳ 47 ואילך; וראה בעתון ״נייפונק״ (בשפה ההונגרית) מ-20 למרס 1936.
28. ראה את הכרוזים בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 592-593.
29. שם, עמ׳ 429-434.
30. פרטים ליקטתי מפי ר׳ ירמיה פלדמן, מיוצאי ותלמידי גוו״ד.

מלחמת עולם הראשונה. בתכניתו היה לשוב לויז'ניץ לאחר המלחמה, כי גוו"ד היתה רחוקה מדרך החסידות, אף על פי שהיתה מלאה חכמים וסופרים יראי שמים בעלי מסורת ומנהג יהודי אשכנז. אולם כאשר האדמו"ר ראה את החורבן ואת השממה הרוחנית בבוקובינה שלאחר מלחמת העולם הראשונה החליט להשתקע בגוו"ד. הוא הגיע לידי הסכם עם מנהיגי הקהילה שלא לעשות כל פעולה שעלולה היתה להפריע לסדרי הקהילה הרגילים, כך קיבל על עצמו גם שלא לנהל ישיבה שעלולה היתה להפריע לישיבה שנתקיימה בניהולו של רבי יעקב שלום קליין.

המוני חסידים צבאו על פתחי דלתו של האדמו"ר רבי ישראל הגר בגוו"ד. אגדות רבות נרקמו על אהבת ישראל שלו ועל אהבתו הגדולה לכל הנברא בצלם אלקים ברוח מייסד החסידות הבעש"ט. הוא היה מברך כל יהודי בברכת "חיים מתוקים עליך" וחסידיו כינוהו "אוהב ישראל"[31].

חיבה יתירה גילה לבחורי ישיבה בכל הזדמנות שנזדמנה לו. כשחזר לגוו"ד מביקורו בויז'ניץ, בשנת תרצ"ה, הביע את צערו שלא היתה לו שם ההזדמנות לבלות זמן מה במחיצתם של בחורי הישיבה, שהתנהלה על ידי בנו האדמו"ר רבי אליעזר, בשם ישיבת "בית ישראל ודמשק אליעזר". בביקורו בויז'ניץ שנה לאחר מכן, בשנת תרצ"ו, הזכירו לו בחורי הישיבה את דבריו שהשמיע בעניינם שנה קודם לכן. כתגובה לכך ערך "שלחן" לרגל סיום תענית עשרה בטבת והשמיע בפני הבחורים דברי תורה. היה זה מעשה בלתי רגיל מצדו להשמיע דברי תורה בסעודה ביום חול. הוא עשה זאת רק כדי להפגין את אהבתו לבחורי הישיבה[32]. הוא שבע נחת בראותו שבנו האדמו"ר רבי מנחם מנדל מנהל ישיבה באויבר וישעווע, שהיתה אחת הישיבות המפורסמות ביותר בטרנסילבניה ובמארמורש[33].

ביום ב' בסיון תרצ"ו נפטר האדמו"ר רבי ישראל ואבל גדול ירד על המוני החסידים במזרח אירופה ובפרט בבוקובינה, במארמורש ובטרנסילבניה.

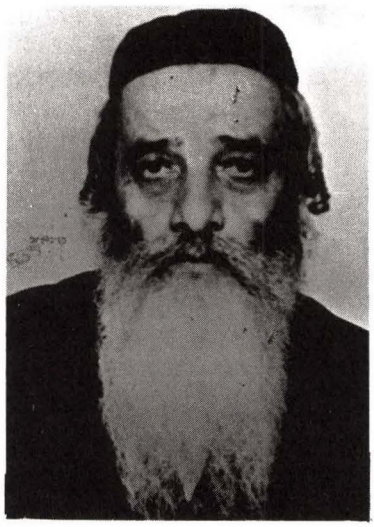
האדמו"ר רבי חיים מאיר הגר זצ"ל

לאחר פטירתו של האדמו"ר רבי ישראל נבחר בנו רבי חיים מאיר למלא את מקומו. את עיקר חינוכו קיבל רבי חיים מאיר בבית אביו בויז'ניץ. בשנת תר"ע נתקבל לרבה של וילחוביץ. בשנים הראשונות ישב בקהילתו בקביעות ולאחר מכן כאשר תקפה את אביו חולשה גדולה נהג לשבת כחצי שנה בוילחוביץ וכחצי שנה במחיצת אביו בגרוסווארדיין[34].

בוילחוביץ ניהל האדמו"ר רבי חיים מאיר ישיבה שמנתה כמה עשרות בחורים. במכתב שכתב אל ארגון "תומכי תורה" בניו יורק, בשנת תרפ"ו, הוא מודה על העזרה בסך 50 דולאר אשר חלק ממנה נועד לת"ת וחלק "לצורך הבני ישיבה תינוקות של בית רבן בני עניים אשר מהם תצא תורה". בהמשך מכתבו הוא מתאר את הקשיים הגדולים שבאיזור וגודל המצוה שהארגון עושה במתן התמיכה: "והנה להעריך לפניכם גודל המצוה אשר עשיתם בזה לא יספיק הגליון כי גודל הלחץ זו הדחק השורר בעוה"ר במחוזינו בין אחבנ"י א"א להעלות על הכתב כי רובם עניים מסתפקים במועט". בהערה בסוף המכתב הוא מציין שמספר הבחורים הזקוקים לתמיכה הוא 30, ומספר הילדים הזקוקים לעזרה בת"ת הוא 110[35].

31. ראה י. אלפסי, תפארת שבמלכות, ת"א תשל"ג, עמ' 225-234; נתן אלי' רוט, קדוש ישראל, בני ברק תשל"ו, עמ' ע-ע"ד.
32. מרדכי ארי' הלוי הורוביץ, ספר זכרון ישראל, קלוז' תרצ"ז, דף כ"ה ע"ב.
33. על ישיבת אויבר וישעווע ראה בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 524-536.
34. אלפסי, עמ' 264-267.
35. ראה צילום המכתב להלן.

מכתבו של האדמו"ר מוילחובין ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

האדמו״ר ר׳ חיים מאיר הגר זצ״ל

כפי הנראה בשנים שלאחר מכן לא היה יכול להתמיד בניהול הישיבה, כיון שנאלץ היה לחלק את זמנו בין וילחוביץ ובין גרוסוורדיין במחיצת אביו האדמו״ר רבי ישראל. גם בשנים הראשונות לאחר שהתישב בגרוסוורדיין לא התפנה לנהל שם ישיבה.

בשנת ת״ש (1940) נכבשה צפון בוקובינה על ידי הרוסים וישיבת ״בית ישראל ודמשק אליעזר״ שבויז׳ניץ נסגרה. חלק מהבחורים נמלט לגרוסוורדיין שסופחה לאחר מכן להונגריה. כאשר גבר זרם הפליטים של בחורי הישיבה, מויז׳ניץ לגרוסוורדיין, החליט האדמו״ר להקים את ישיבת ויז׳ניץ בגרוסוורדיין. האדמו״ר רבי אליעזר שניהל קודם לכן את הישיבה בויז׳ניץ נשלח לטרנסניסטר עם גולי יהודי רומניה אחרים. לאחר ששוחרר משם עלה לארץ ישראל ונפטר בירושלים ביום ב׳ באלול תש״ז.

ישיבת ויז׳ניץ בגוו״ד נפתחה בחורף תש״א ונתקיימה שלש וחצי שנים. בעת פתיחת הישיבה למדו בה כ-60 בחורים ולאחר מכן הגיע מספרם ל 100-200 בחורים[36]. ב״זמן״ הראשון (חורף תש״א) לימד חלק מן השיעורים האדמו״ר רבי משה יהושע הגר, בנו של רבי חיים מאיר. אם כי היה עדיין צעיר לימים מילא בהצלחה את תפקידו כראש ישיבה. לאחר שהאדמו״ר רבי משה יהושע עבר לכהן כרבה של וילחוביץ נפלה עיקר המעמסה של ניהול הישיבה על שכמו של האדמו״ר רבי חיים מאיר עצמו. הוא לימד את השיעורים וגם בחן את תלמידיו. בשעה 6 בבוקר באו כל הבחורים לבית המדרש. מי שאיחר לשיעור לא יכול היה להיכנס כי הדלתות נסגרו. לאחר שעה וחצי של לימודים הלכו כולם למקוה וחזרו לתפילה. לכל הבחורים היו מקומות קבועים לתפילה. איש לא רצה להיעדר מהתפילה במניינו של האדמו״ר שהיתה חויה בלתי רגילה ובלתי נשכחת. האדמו״ר התפלל בהתלהבות עצומה מלה במלה בקול רם. לפני הצהריים התקיים שיעור בגפ״ת עם מפרשים ופוסקים. תקופה מסויימת ניתנו שיעורים אלה על ידי רבי אברהם דוד הורוביץ (שהיה לאחר המלחמה רבה של שטראסבורג). בשיעורים אלה

36. הפרטים על הישיבה נמסרו לי מפי ר׳ י.י. כהן, ר׳ אייזיק אדלר, ר׳ חיים גליק, ר׳ נתן אלי׳ רוט ומפי הר״ר אליעזר דוד פרידמן.

למדו הבחורים כארבעה דפי גפ״ת לשבוע. הרב הורוביץ נהג לשלב בשיעוריו ״פשעטליך״ (דברי פלפול) שהיו מבוססים על בעל ״מגיני שלמה״.

בין מנחה למעריב לימד האדמו״ר שיעור בשל״ה הקדוש. בלמדו את שער האותיות בשל״ה הקדוש שילב בדבריו דברי חסידות, מידות ודרכי הנהגה. בית המדרש היה מלא מפה אל פה בשיעורים אלה, כי בצד הבחורים ישבו גם בעלי בתים שבאו במיוחד לשיעור זה. הבחורים האזינו לשיעור זה בפה פעור וזה השפיע עליהם לשפר את התנהגותם ומידותיהם.

בשיעוריו ובשיחותיו עם התלמידים שם לב האדמו״ר לחינוך לטהרת המידות. לעתים היה אומר לתלמידיו: ״הנני מבקש מכם שתהיו בני ישראל תלמידים אמיתיים של אבי ז״ל האדמו״ר סבא קדישא (האדמו״ר רבי ישראל), היו דבקים במידותיו״. בלמדו מסכת חולין עם תלמידיו בעניין הכשר זרעים אמר להם, שאם בחור ישיבה בן תורה עושה משהו שאינו הולם אותו נחשב הדבר מיד למעשה שלילי בדומה לזרעים שנרטבו במים ומקבלים טומאה.

בסוף השבוע נתקיימו בחינות כפי שהיה מקובל בשאר ישיבות הונגריה. אולם הבחינה בישיבת ויז׳ניץ היתה חויה מרגשת ומעוררת התלהבות. בישיבות אחרות פחדו והתרגשו הבחורים לפני הבחינה ואילו כאן ציפו לבחינה בקוצר רוח. בשעת הבחינה הוסיף האדמו״ר את חידושיו, ובשאלותיו חידד את מחשבות תלמידיו. בסוף הבחינה פירש האדמו״ר את הגמרא מחדש בדרך חסידית וחינוכית.

השפעה חינוכית חשובה על בני הישיבה היתה גם לאדמו״ר רבי מוטעלה (נודע לאחר המלחמה כאדמו״ר ממונסי בארה״ב) בנו השני של האדמו״ר ישראל הגר. אמנם הוא לא נשא כל תפקיד רשמי בישיבה, אבל מדי פעם נכנס לבית המדרש, ניגש לאחד הבחורים והציע לו: ״בא נלמד דף גמרא בצוותא״. כל פעם עשה זאת עם בחור אחר והראה לו כיצד ללמוד מתוך חריפות והתלהבות.

בלילות שבת ניהל האדמו״ר רבי חיים מאיר שלשה ״שלחנות״. שני השלחנות הראשונים התנהלו כפי שהיה מקובל אצל אדמורי״ם אחרים. ב״שלחן״ השלישי הטיל האדמו״ר כל פעם על בחור אחר להשמיע מאמר חסידי ובסיום דבריו של הבחור הוסיף האדמו״ר דברים משלו תוך כדי שילוב דברים מתורתו של הבעש״ט ותלמידיו.

בשנת תש״ד, בשעה שהוקם הגיטו בגרויסווארדיין, נמלט האדמו״ר לרומניה. לאחר המלחמה חזר לגוו״ד לתקופה מסויימת והקים מחדש את ישיבתו. בתקופה זו שלאחר השואה נוצרה קרבה עוד יותר גדולה בין האדמו״ר ותלמידיו שמנו כ-60 בחורים. האדמו״ר העיר בעצמו את תלמידיו לפנות בוקר כדי שיקומו ללימודיהם. הוא ניגש אל חלונותיהם ובניגון מיוחד היה מכריז: ״ילדים קומו לעבודת הבורא״. רבי דוד צבי שנייבאלג ז״ל נבחר לראש הישיבה וסייע בידי האדמו״ר בניהול הישיבה.

לאחר שהאדמו״ר ראה שאין עתיד ליהודים ברומניה עלה לארץ ישראל וניהל בתל אביב את ישיבת ״דמשק אליעזר״ שנוסדה על ידי אחיו רבי אליעזר. משם עבר לבני ברק והקים את שיכון ויז׳ניץ עם מוסדות חינוך מפוארים שבתוכם הישיבה המפורסמת ״דמשק אליעזר״. האדמו״ר נפטר בט׳ בניסן תשל״ב בהשאירו אחריו קהל גדול של חסידי ותלמידי ויז׳ניץ.

ישיבת ״בית פנחס״

לאחר המלחמה הוקמה ישיבה נוספת בגוו״ד על ידי הרה״ג רבי יצחק יעקב וייס. הרב וייס היה עוד לפני המלחמה אחד מגדולי התלמידי חכמים בעיר מונקאטש[37]. הוא נשא לאשה את

37. ספר גרויסווארדיין, עמ׳ 167. על תלאותיו בימי השואה ראה בספרו מנחת יצחק, דפוס כפר חב״ד תשכ״ט, בסוף הספר בקונטרס ״פירסומי ניסא״.

מימין הרה"ג ר' יצחק יעקב וייס (יו"ר). משמאל הרה"ג ר' פנחס צימטבאום (נשיא)

בתו של הרה"ג ר' פנחס צימטבוים ז"ל ראב"ד של גרויסוורדיין. לאחר חתונתו, בשנת תרפ"ט, התקבל רי"י וייס כדומ"ץ בקהילת גוו"ד. בעת הגירושים מגרויסוורדיין, בשנת תש"ד, הסתתר בבונקר ובסוף הצליח להימלט לרומניה.

בתום המלחמה רצה רי"י וייס לעלות לארץ ישראל אך הדבר לא עלה בידו. הוא חזר לגוו"ד והתחיל לאסוף את כל בני הנוער שרידי השואה מקטן ועד גדול והקים ישיבה. לגוו"ד הגיעו גלים גלים של פליטים מרומניה ומהונגריה ובעיקר אלה שחזרו ממחנות המות בפולין ובגרמניה. רי"י וייס השתדל לקבל את כולם לישיבתו. היו בין הבחורים שלא היה להם כל רקע, כי בגלל המלחמה הפסידו את מיטב שנות לימודיהם. בגלל הרמות השונות של בחורי הישיבה היה צורך במגידי שיעור אחדים שיוכלו ללמוד עם כל קבוצה בנפרד. תקופה מסויימת למד עם הבחורים המתקדמים רבי דוד צבי שנייבאלג שהיה ראש ישיבת ויז'ניץ בגוו"ד.

רי"י וייס ניהל את הישיבה בתנאים קשים ביותר עקב הקמת המשטר החדש ברומניה. הישיבה נקראה "בית פנחס" על שם חותנו רבי פנחס צימטבוים. רי"י וייס היה דייקן ועקבי בדרישותיו כלפי הבחורים, יחד עם זאת היה חביב ומלא אהבה כלפי תלמידיו שרידי השואה.

במכתבו אל משפחת העסקנים שטרנבוך משוייץ כתב רי"י וייס כדלקמן:

"בישיבתנו נמצאים אחד מעיר ושניים ממשפחה מן הצאן קדשים עוסקים בתורה ובמצוות ה' ויש לחוס עליהם להחזיקם שלא יתפסו ח"ו בזרם הזמן... והנה בעירנו עיר גרוסוורדיין אשר נודע מאז עיר ואם בישראל בעוה"ר כעת עיר חרבה וראיתי בני עליה והמה מועטים ס"ה לערך חמישים תלמידים לומדים אשר מנויים לישיבתנו "בית פנחס" ורובם יתומים ובכל זאת הקדישו זמנם לתורה ועבודה... ובזה נבקש למען השם בעוד מועד להעלות אותם למקום

תורה למען נוכל לגדלם עפ״י דרך אבותינו הקדושים... ואין צורך להרבות במלין כי יותר מן מה שאפשר להעלות בכתב ידוע״[38].

שאלות רבות הופנו אל רי״י וייס מיד לאחר השואה. בין השאלות הרבות תופסים מקום חשוב ענייני עגונות ובעיות אחרות שהתעוררו בקשר לשואה. תשובותיו פורסמו לאחר כמה שנים בספרו ״מנחת יצחק״ במספר כרכים.

בשנת תש״ז עזב הרב וייס את גוו״ד ולאחר טלטולים רבים, ותוך כדי שהייה של מספר חדשים בפראג, הגיע למאנצ׳סטר שבאנגליה. הוא נבחר לרבה של קהילת מנצ׳סטר ושם התחיל לפרסם את תשובותיו שהוזכרו לעיל. ספריו זכו לפרסום רב בכל החוגים הדתיים ללא הבדל. ממאנצ׳סטר נתקבל לראב״ד של העדה החרדית בירושלים. לאחר פטירתו של האדמו״ר מסאטמר, בשנת תשל״ט, נבחר רי״י וייס למלא את מקומו כאב״ד העדה החרדית בירושלים.

38. ראה את המכתב במלואו בספרו האנגלי של יוסף פרידנזון / דוד קרנצלר, Heroine of Rescue, ניו יורק 1984, עמ׳ 190.

Fischer S. Joel, a dévai orth. hitközség főrabbija:

Az oradeai főrabbi זצ"ל emlékezetére.

Éppen egy nagytudású, idősebb rabbitársam volt nálam látogatóban, midőn a szivettépő, lelketrázó hir befutott: der Wardeiner Rav ist gestorben...

Mi ez — kérdezte ő döbbenten — a rabbik és éppen a nagy, vezető rabbik életében ez az oly gyakran megismétlődő tragédia? Hogy oly flatalon és váratlanul dőlnek ki!

Hiszen, ha csak a közelmult évekre pillantunk, hány Gáon hunyt el hirtelenül, hány nagy fény lobbant ki váratlanul, hány diadém tört le a Tóra koronájáról?! — folytatta könnyes szemekkel.

A sigheti Cadik עצי חיים זצוק"ל, a satmari Cadik קרן לדוד זצוק"ל, Rabbi Meir Schapira זצוק"ל és még sokáig lehetne folytatni azoknak sorát, kik napok alatt, órák alatt és — óh! — percek alatt életük delén ragadtattak el a magasba!

Mi ennek az oka?

Kiálló kérdés!

És fájdalmasan a kérdésbe merülve a következő gondolatsorra jutottam.

Ismeretes, hogy a Kuzari (II. 38. ff.) Izraelt a népek szivének nevezi. A szivbe árad be és onnan árad ki a vérnek éltető nedüje. Ott futnak össze az érzések. Ott lüktet az öröm, oda hasit a fájdalom. És ha a test bonyolult organizmusában bármily kicsiny, vagy bármily távoli részecske fáj, a szív sajdul fel és remeg meg miatta.

Vajjon nem ugyanez a sorsa a rabbiknak Izrael életében? Vajjon nem az övék is a szivnek éltető és a fájdalomtól meg-megremegő szerepe? Nemde ők, a Tóra letéteményesei, viszik szét és áraszják szét a Tóra éltető nedüjét Izrael népében?

És ha a nép bármelyik és bármily távoli porcikája beteg vagy szenved, nem-e az ő ajkuk jajdul fel, nem-e az ő szivük sajdul fel először?

אכן חלינו הוא נשא ומכאבינו סבלם (ישעי' נ"ג) — bizony, betegségünket hordozza és fájdalmainkat szenvedi.

És minthogy soha nem zudult Izraelre több csapás, mint manapság és minthogy nincs talán e népnek egyetlen részecskéje sem, mely ne vérezne és minthogy nincs nap, melynek szomorusága nem lenne nagyobb, mint az előzőé, csoda-e ha ezek az érzékeny szivek nem birják sokáig és időnek előtte megszünnek dobogni?

*

Szivhez hasonlitja az Áfiké Jehüdo is a Nagyokat és Jámborokat, de más vonatkozásban (M'lochim II. 2.)

Szív a Jámbor, szive népének.

És ha az ember végső percei közelednek, a végtagok hülnek el és halnak el leghamarább, mert legtávolabb vannak a szív melegétől. De a szervek a szív közelében még sokáig élnek, lüktetnek, melegek a szív melegétől az utolsó dobbanásig.

Igy az igazak is. Ha erejük fogy, fogyatkozik, lankad, a távollevők ezt hamarabb megérzik. Az az átüző energia, mely eddig nagy területekre sugárzott, már nem tud a messzeségbe hatni. De akik közelében élnek, még sokáig élvezik fényét, érzik melegét, egészen az igaz utolsó lehelletéig.

... Mi, kik távolban élünk, mi, kik távolból csodálluk a Nagy Elköltözött lelkének nagy szépségeit: azt a nagy szeretetet, mellyel minden ügyet megértett, azt a nagy szivjóságot, mellyel minden mélló kérést felkaroli és nem hárított el magától semmit álürüggyel, hanem tenni akart, igazán tenni, segiteni, igazán segiteni — mi rövid idő óta szivlesujtva észleltük, mintha a Wardeiner Rávi már nem egészen az a régi lenne; az a régi lendület, hév, ruqalmasság mintha törést kapott volna... de ti, váradi zsidóság, még mindig éreztétek e nagy lélek nagy szépségeit egészen az utolsó lehelletéig...

Halljátok-e a fent jelzett szomoru szózatot: »tudod-e, hogy az Örökkévaló ma elveszi uradat« — tőlünk már előbb, tőled csak ma, halála pillanatában...

*

„És senki sem tudja (Móse) sirját"... ezt Mose Rabbénüről mondja a Tóra.

De egy magyarázónk azt mondja, hogy ez minden emberre vonatkozik ולא ידע איש את קברתו senki sem tudja (a maga) sirját, hol és mikor nyilik meg előtte.

Vajjon a Wardeiner Rávi זצ"ל tudta-e, tudhatta-e?

Vajjon mikor a gyülésre indulva kilépett házából, sejthette-e, hogy oda nem lép be többé? vajjon, mikor a

terembe belépett, sejthette-e, hogy onnan nem lép ki többé, vajjon, mikor hivei tömegeire pillantott, sejtette-e, hogy nemsokára nem látja őket?

Milyen megrázó vég?

És milyen fenséges!

Mennyi muszorral, intelemmel telve az élők számára...

*

»Mikor Rabbi Eliezer megbetegedett, elmentek tanitványai, hogy meglátogassák. Szólott (a beteg) hozzájuk: Izzó hőség gyötör. Elkezdtek a tanitványok zokogni, R. Akivó mosolygott. Mondták neki: Miért mosolyogsz? Mondotta nekik: Miért zokogtok? Mondották: Ime, e Széler Tóra kinokban vergődik és mi ne sirjunk? Válaszolt: Éppen ezért örvendek. Amig láttam, hogy Tanitónknak bora nem ecelesedik, terméze nem romlik, olaja nem avasodik, féltem, hogy Tanitónk már itt a földön elnyeri jutalmát. Most, hogy gyötrelmekben látom őt — örvendek."

Mily gyönyörü auspiciumok között indult meg a Nagy Elhunyt pályáján. A nagy R. Mose Cvi Fuchs זצוק"ל fia, elragadó szónok, impressiv külső és megjelenés. Egyik állás a másik után nyilott meg előtte, fokról-fokra emelkedett. Jóka—Bazin—Baia-Mare, mindenütt rajongva szerették és végül alyjának ulóda lett, a legnagyobb orthodox hitközség rabbiszékében.

És mégis, derüll elégedettség helyett valami különös melancholia ömlött rajta végig. Helytelen felfogás ezt külső okokkal vagy körülményekkel magyarázni. Hány embernek vannak küzdelmei és csalódásai és ime, legtöbben mily dölyfösek és gőgösek.

Ez a melancholia mélyen lényében rejlett, ez lelkének egyik alkatrésze volt. Ez a mélyenlátók, a gondolkozók, a kutatószemüek lehangoltsága volt. Ez a zsidó nagyoknak tiszta mélabuja volt: das grosse, melancholische, jüdische Auge, melyről már annyit irtak.

Igen, ez, volt az ő nagy erényeinek forrása: az elmélkedés és nagyság idején is kiemelkedő poziciója magaslatán is mélyen meghajlotta fejét és pornak érzett mindent, ami földi.

*

דברים לזכרו של ר' בנימין פוקס ז"ל

קהל אדת"ה וועד הישיבות בעיה"ק אראדיא
Comunitatea Izr. Orth. Oradea

בי"ה

קול קורא

אם נשים נא בלבי על מעמד ומצב הישיבות במדינתינו ראה אינו לדאבון נפשינו כן לא להגם ולא לישוא תצלינה אזנינו מכולות לזעקות עשרות בני ישראל הנאמנים לד' ולתורתו כאשר נקראו אלינו ראות נפשם מריע אהם וישבים ומהשים תשכבו בין שפתים ותחרישו א עת להשיח הוא ולא עת לשבת עוד בכתים ספונים ולטוח עיניכם לראות איך דרך לימוד התורה מטה מטה. — עת לעשות הוא לד' להורתו להבין ולהשכיל להמתיק סוד וליתן עצות בנפשכם איד דרך בטון אור להזק ולהחזק לפאר ולרומם את ישיבות הרמות במדינתנו הרחיב נבוליהם ולהחזיק יסודותיהם למען תהי באפשרותם לעמוד על מתי מטרתם רשם ולחאזרת ולמען תהי לאל יד להחזיק לימוד התורה יהר שאת וביהר עוז ליתן תקוטה ומהיה כבחורי חמד בני עניים אשר הם תצא הורה אשר נכספה וגם כלתה נפשם להגות באמרי שפר שקוד על דלתי התורה והוראה ולהסתופף בצילה בהתשדה אבל בלי אנה ובלי שפריע. — גם אנו ידענו גם ידענו נודל הנחיצות ומיום ליום אים אנו לידי הרגשה יהר שאת ויתר עוז על דבר הכפרון יען שעינינו רואות עלטונה של תורה והשכ ללימוד התורה איך שהמעט והולך ם יום כי גם אלה האבות אשר עוד לבם הרד לדבר ד' מוציאים את אצאידם מהים התורה באביב ילדותם באפים כי אין מרעה לצאן רשים אשה יכחו שבר רעבון בניהם אנה יפנו ואנה ילכו למצא איז ישקן ושטעה לכלכל את נופש אף בלהם צער—וגם הבחורים אשר עודם אבם באדמה קרן בן שמן ומוכנים לקבל ערע הדעת והתבונה יהעו אנה אנה כי לא למצאו די מהמורים אשר יהפר להם למען יכולו לישב השקט בשה להשביע נפשם השוקקה ללהם אבירים להמה של תורה — לכן עובו דרכם הקדש בעו השהר עלה שהר עתידותם וניעו ליטים יש בין בהם ואיש לדרכו יפנה וגבר בשפלתו ילך ואאהזו בהבלי הטפהר בדומה לו לימוד התורה ישליכו אהרי גיווט ועדר ד' נשאר רק זעיר עם זעיר שם.—לכן אך טבל להעצים ולהעלים עיניהם החוים את הרעה ואטהה מעמנו ואך אנו מסיהים דעתינו מן הרעה אשר תקרה אותנו באחדיה השים כי הז יהרב וייבש מקור טם היים והורה טה הזו עליה.

ההזון הרע הזה הי' נראה גם במדינת אונגי ושרשלי ועוד לפני שבע שנים הטו שבשם לבא לעזרת ד' בכוחים להחזיק הישיבות כפי יכלהם בהם ובדי מעשיהם יגדל וישגשג לדרבות בנים בהודי הטד למודי ד' ומודעי התורה והאמונה ובשילים אותם מעפיל בדשת ההדשכים על יעצים רעה להפיש את עזירי האמן בלבבם – הם אמצו וזרזו חיל ומרו הכבי הישבה אשר מטרתה להחזיק במעוז את לימוד התורה בישיבות שונות הם עזרו חיל לעשות הישי בקרב ישראל להות [illegible] עניים אשר מהם הצא התורה לעמן ישיו עזר ומעד [illegible] ההוצאות ללמוד בחקום שלבם הפץ כשלום ובשלה בלי [illegible] ובדי מבזיע את כל זאת שמנו גם אנו על לבנו כי נקשיו בנפשינו [illegible] הדהיון זה להדהק וכן נחיצות היקון הטבשול ואמרנו למה נגרע מאחינו [illegible] בשעבים בטבוכות ארצינו—גם אנו מהחייבים לפעול לטובת הישיבות אשר בארצנו להציל את לימוד התורה מאכדון לחזק ולאמץ לומדי ועסקן התורה ליסד ולהקן הברת מעריצי דת מורשה למען לא יחמשכו וידיכו עמודיה וקרן וכבוד ההורה יהגדל ויחרומם עי בהרי צעדי שאי קדשים ולא יסחטו עיניהם מצוק העתים ויהי להם דעת מבינים להעדות פנינים ולדלות מים היים טם החלטר העמוקים להגדיל תורה ולהאדירה להרבות ולהגדיל כבודה.

טה נהדר הי' הטראה לראות את גודל השטחה והשוקה נפרשה כאשר באנו לידי הסכטה ליסד גם פה בטדינתינו הבר' הנעלי ישיבה וכל בני החבורה אשר היו מסובין שם רובם ממנהיכי ומנהיגי קהלתינו הרטה בפה טלא ובלב אחד ענו ואטרו זה היום שקיינהו טעאנו שרחיטו וקיימנו לזמן הזה שוכינו גם אנו ליסד בעזרת השם הבר' הי' יבבר ר' ונפש הפצה טוכנים אנו להחזיקה לתומכה ולטעדה כי הועלתה רבת הא ומפעלה תהי טאוד טאוד יקרה לטובת הישיבות בטדינתינו לטען תהי להם תקומה בתוקף עוז עד בלי ירה — ועתה הסבת ושטע ישראל אל הנכבדים לכל הדברים אשר אנו דוברים אליכם הלא כאנו גם אתם יודעים גם יודעים טנודל החכלית של הבר' תומכי ישיבה ואך למותר הוא להאר את טרתה בכללה ופרטה כי רבים הם ואי אפשר לפרטם גם זאת שכן טאליו שלא עלינו לבר המלאכה לגטור כי לא חבר' פרטית הוא רק על הכלל כולו יצא ואי אתם בני חורין להבטל טטנו כי רק אז יש הקומה לחברי כואת אם כל בני המדינה יעניקו טטובם בנדבות לכם להחזיק את נפש צעירי. צאן קדשים ולהיות להם לפליטה גדולה—לכן אליכם אישים נקרא הזקן ואטצו נושו חושו ובל האחרו להיות הבר' ונשבל לטשה גדולה כזו ואל יעלה על לבבכם שינטר הדבר גם טפלעדכם נפפיל ונשוה שטעה על כל אחד ואחד לחנור שארית כחו להיות באנדה אחת להחזיק לימוד התורה ועטור הוראה אנו נעשה את שלנו יד' הטוב יריק ברכתו הטוב טעפל וישפיע שפע טל ברכות ורב הצלחת שנזכה לעשות נחת רוח ליוצרנו אשר אין לו בעולטו"ד אטת של הלכה ולא חשכה התורה טפינו ומפי זרעינו עד עולם. וידינו בל נרף טלעשות הושיר בקרב טחנה ישראל עד נוכה לעת ההיא כי טלאה הארין דעה את ד' וכטים לים טכסים אטן.

וזאת לדעה שאירה עה יום ב' חשון הרפיט הכבנו לעשות אסיפה כללית ונבקש בזה את כבודכם שבא האחרו לעשות שליה לדבר טצוה ליום אסיפה ועצרה לבא בטה עה יום הנ"ל—ואז אירה נטתיק סוד לישא וליתן בעניני הבר' את כה ונוכחת

ובטרם נשים קנצי לטילין אל ד' נשא כפינו שישר' שכינתו במעשה ידינו ויהי נועם ד' עלינו ומעשה ידינו יכוננו כאות ועתירות נפש טוקירכם ההותמים בברכת השנה ד' יגטור לנו ההניטה לטוב עמנו כל הימים ויהי' שנה זו שנת ברכה והצלחה שנת נאולה וישועה שנת הרמת קרן הורה והיראה לנו ולכל ישראל אמן.

ברגשי כבוד:

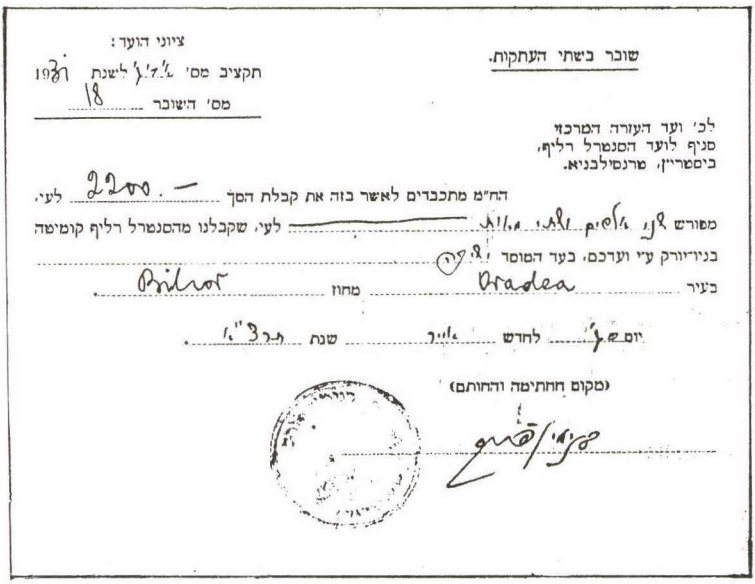
פה אראדעא (נראסנווארדיין) יום א' דסליחות תרפ"ה לפ"ק.

בשם קהל ארטאדקסען:

חיים צבי קורש — אהרן יוסף [illegible]
מזכיר — הזכ"ר

בשם השמדים:

יצחק יהונן הכהן שטראסנסער — דוד יעקב קאהן
יעקב קאפל טיטטעלטאנן — צבי יהודא כרייזל
שלמה זלמן פוקס — פייש פרידענטאל
יונה אליטלך ווינבערגער — יצחק וועלש

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:
תקציב מס' 1931
מס' הישובר 18

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטריין, טרנסילבניא.

הח"מ מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 2200.— לעי,
מפורש לעי, שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה
בניו־יורק ע"י ועדכם, בעד המוסד
בעיר Bihor מחוז Oradea
יום 3 לחדש אייר שנת תרצ"ג.

(מקום חותמת והחותם)

קבלה ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

Az oradeai Tomché Jesivosz Egylet

Kevesen tudnak Erdélyben arról, hogy Oradeán létezik egy csendesen, de annál eredményesebben és dicséretreméltóbban működő intézmény, a helyi Jesivákat Támogató Egyesület és bizonyára még kevesebben tudják, hogy ez az orth. zsidó szempontból nélkülözhetetlen intézmény mily nehéz válsággal küzd. A vezetőség Fuchs B. főrabbi, ezen intézmény életrehivójának elnöklete, Kohn Dávid és Stern Miksa irányitása mellett mindent elkövet — nem sajnálván semmilyen fáradtságot, — hogy ez az intézmény megfeleljen a hozzáfüzött várakozásnak, nemes hivatásának. Az egylet példás tevékenységét igazolja a tény, hogy 50 oradeai 20 különböző jesivában tanuló szegény talmudistát részesit rendszeres havi támogatásban. Továbbá fenntart Oradeán egy helyi jesivát, melyben 30 tanuló részesül fizetett tanerő általi rendszeres oktatásban. Mindezen horribilisnak nevezhető kiadások fedezetét egyedül a tagdijak képezik, melyek azonban nincsenek arányban a tagok számával, lévén köztük sok olyan, akik nem »nyugtával dicsérik a napot.« Az orth. hitközség jelenlegi vezetősége — minden nemes ügy felkarolója — ezen egyletnél is felismerte a jótékony cél fontosságát, belátván, mit jelent az, ha az eljövendő hitközségi tagok tudják és érzik, hogy vannak még odahaza, kik szeretettel és támogatással gondolnak reájuk és költségvetésébe a Tomché Jesivosz Egyesület részére 60.000 lejes tételt iktatott be. Ugyanakkor elhatároztatott, hogy az év valamelyik szombatjának összbevételei szintén e célra fordítandók. De még igy is csak nagyon nehezen és megkésve tud az egylet szent kötelességének eleget tenni, minek folytán ajánlatos volna egy széleskörü felvilágositó és propaganda mozgalom bevezetése e szent cél érdekében.

B. J. Oradea.

HOEMESZ 1934 február 2.

בדבר "תומכי ישיבות" בגרוסווארדיין

פרק מו

ישיבת דיערעש (ג׳ערעש)

העיירה דיערעש (בהונגרית: Aranyosgéres, ברומנית נקראה בעבר: Ghiris; כיום היא נקראת קאמפיה־טורז׳) נמצאת בקרבת העיר טורדה. היהודים הראשונים שהתישבו במקום היו כפופים לקהילת טורדה ורק בסוף המאה התשע עשרה נעשתה דיערעש לקהילה עצמאית. בשנת 1930 גרו במקום 208 יהודים[1].

בשנת תרע״ח נתקבל לרבה של הקהילה הרה״ג רבי יקותיאל יהודה רוזנברגר ז״ל. מאז החלו חיים יהודיים תוססים וערים בעיירה, כיון שרי״י רוזנברגר ייסד בדיערעש ישיבה והיה מוכר כבעל סמכות בעולם ההלכה בזכות ספרו שו״ת תורת יקותיאל (בארדיוב תר״פ). ספרו הנ״ל זכה להסכמה של גדולי הרבנים בתקופתו.

רי״י רוזנברגר נולד בשנת תרמ״ה לאביו רבי פרץ, שהיה מו״צ בדיערעש[2]. בבחרותו למד אצל רבי משה דוד טייטלבוים בלאפוש ולאחר מכן אצל רבי משה גרינוולד בעל ״ערוגת הבושם״ בחוסט. ימי בחרותו עברו עליו בעוני ובדחקות רבה מאד. לפעמים בשבתות, כשלא הוזמן לסעוד על שלחנו של אחד מבעלי הבתים של העיר, נשאר באכסניה שלו ואכל לבדו. ולעתים כשלא היה לו כסף לקנות חלות לשבת, השתמש בשני שזיפים לצרכי ״לחם משנה״.

לאחר נישואיו ישב על התורה סמוך על שלחן חותנו בסטרופקוב במשך שנתיים. משם התקבל כדומ״ץ בקהילת מארושוואשרהעלי וכבר שם ניהל ישיבה עם בחורים אחדים.

כאשר עבר לדיערעש הקים ישיבה שנתקיימה עד מלחמת העולם השניה. בישיבתו למדו כ-50 בחורים. בימי מצוקה ירד מספרם ובתקופת רגיעה שוב גדל מספרם. הישיבה היתה הודה וזיוה של העיירה דיערעש.

גישתו של רי״י רוזנברגר לתלמידיו היתה אבהית מאד, אף שהקפיד מאד על התמדה בלימודים. שיעור רדף שיעור ובחינה רדפה בחינה. כאשר התמרמרו הבחורים על ריבוי השיעורים היה רגיל להשיב להם: ״הרי חז״ל אמרו רצה הקב״ה לזכות את ישראל, לפיכך הירבה להם תורה ומצוות״. פעמים אחדות ביום הציץ דרך חור שבדלת בנין בית המדרש לראות

1. ראה פנקס קהילות רומניה, ירושלים תש״ל, חלק א׳, עמ׳ 340.
2. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו שו״ת תורת יקותיאל על שו״ע אורח חיים מהדו״ת, ירושלים תש״מ. כמו כן שמעתי פרטים מפי בנו הרה״ג רבי אבו׳הם ברוך רוזנברגר זצ״ל, רבה של גמזו, יום לפני פטירתו, בעת שכבו על ערש דוי בירושלים. לעולם לא ימושו מזכרוני רגעים אלה של ישיבתי במחיצתו כשכולו מתפתל ביסורים נוראים ובשארית כוחותיו אחז בידי. בחום לבו, המלא אהבת ישראל, ניסה למסור מסר לדורות הבאים, שיזכרו את העבר המפואר של ישיבות הונגריה בכלל ושל ישיבת אביו בפרט.

אם תלמידיו מתמידים בלימודיהם. על סדר לימודיו עם בחורי הישיבה נאמר בהקדמה לספרו:

"סדר יומו: לפנה"צ למד שיעור עיון בסוגיות הש"ס. פעם בשבוע שיעור באו"ח ופעם בשבוע שיעור ביו"ד ח"א. אחהצ"ה שיעור פשוט גפ"ת מהרש"א מהר"ם. ליל ששי הרצה להם פרשת השבוע עם פרש"י, ולכל השיעורים הנ"ל היו בחינות ואפילו רש"י על פרשת השבוע בחן במוש"ק".

הוא הרבה לנסוע אל האדמו"ר רבי משה הלברשטאם מצאנז, אל האדמו"ר מהרי"ד מבעלז ואל האדמו"ר רבי חיים צבי טייטלבוים בעל "עצי חיים" מסיגט. גם את תלמידיו חינך ברוח חסידות. התלמידים קיבלו את השראתם מתפילותיו שנאמרו בהתלהבות ובדמעות שליש ומדברי התורה שהשמיע ליד שלחנו.

הרה"ג ר' יקותיאל יהודה רוזנברגר ז"ל

הרה"ג ר' אברהם ברוך רוזנברגר ז"ל

במשך שנים רבות סבל יסורים קשים ובכל זאת התמיד בלימודיו עם בחורי ישיבתו וגם השתדל להשיב לשואליו כשהתפנה לכך. באחת מתשובותיו כתב:

"והנה אם אמנם כי קשה עלי הכתיבה כעת בעוה"ר היסורים גוברים עלי תמיד יום ולילה וכל אברי דא לדא נקשן, נוסף לכך הנני שאול לתלמידי בחורי חמד השואבים מי בארי, אך למען הראות אות כי חביבים עלי דבריו אמרתי להשיבו בתשובה"[3].

הוא התנגד לכל רוח של חידושים על פי הכלל "חדש אסור מן התורה". כך גם התנגד לפעילות ציונית בקהילתו.

בניהול הישיבה סייע לו בנו בכורו הרה"ג רבי אברהם ברוך רוזנברגר ז"ל[4]. לאחר מכן סייעו בידו בניו האחרים רבי חיים ורבי פרץ רוזנברגר.

בשנת תש"א הוציאו שלטונות רומניה הוראה שהיהודים שגרים בעיירות ובכפרים חייבים לעבור לערים הגדולות. כך הועברו יהודי דיערעש לטורדא. בשנת תש"ד צרו הגרמנים וההונגרים על העיר טורדא לכובשה. בהיות רבי יהודה יקותיאל רוזנברגר בדרך, על מנת להמלט מן העיר, חש ברע ונפטר בי"ז באלול תש"ד.

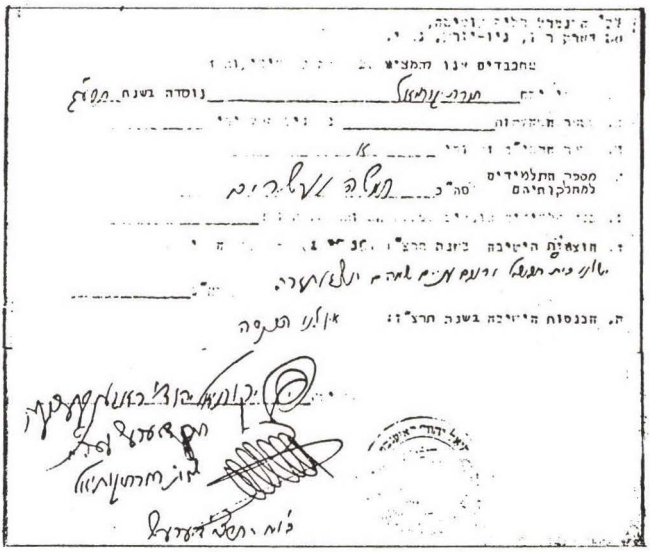
3. שו"ת תורת יקותיאל מהדו"ת, סימן ק.
4. רבי אברהם ברוך רוזנברגר עזב את ג'ערעש כי התקבל לכהן כרבה של סוליצה. לאחר המלחמה התישב בארץ ישראל. ראה להלן.

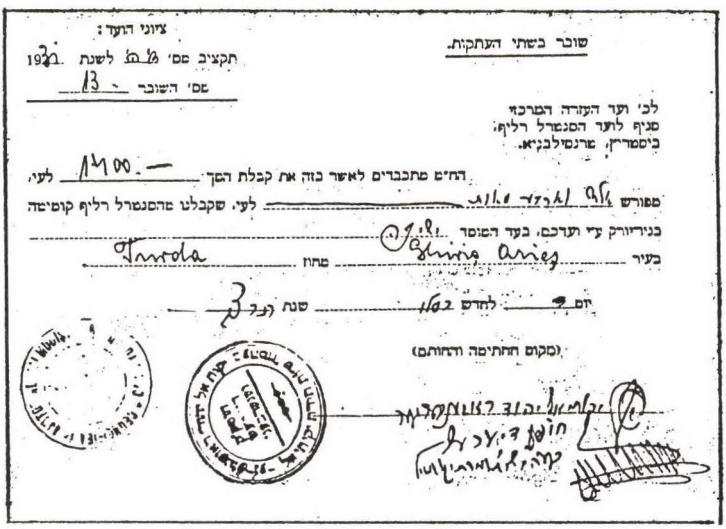

ישיבתָ דיערעש

לאחר המלחמה התישב רבי אברהם ברוך רוזנברגר בארץ ישראל ונתקבל לרבה של גמזו. הוא הוציא לאור את ספרו של אביו שו"ת תורת יקותיאל (מהדו"ת) וכן הוציא ספר משלו בשם "שו"ת ברכת אברהם ב" (ת"א תשל"ט). שאר האחים התישבו בויליאמסבורג והקימו שם את בית מדרשם. מספרים שפעם התבטא האדמו"ר מסאטמר בלשון צחות: "מגרש אחד נוצרו גרשיים". רבי אברהם ברוך רוזנברגר נפטר בירושלים בכ"ה בשבט תשמ"א.

קבלות ל"סנטרל רליף קומיטי"

פרק מז

ישיבת הידאלמאש

בכפר הידאלמאש (בהונגרית: Hidalmás, ברומנית: Hida) שליד קלויזנבורג התישבו היהודים בסוף המאה ה-18. הקהילה נתארגנה רק בראשית המאה ה-19. האיזור נתפרסם במטעי התפוחים ומכאן נוצר השם הידאלמאש (תפוח בהונגרית: אלמה). היהודים מילאו תפקיד חשוב במסחר וביצוא התפוחים שגדלו באיזור. בשנת 1944 נתגוררו בקהילה 338 יהודים[1].

בין הרבנים הראשונים במקום נמנו רבי אברהם שטיין, רבי ישכר אברהם לייכטאג ורבי נטע שאלאמון. התפתחותה של הקהילה קיבלה תנופה חשובה מאז בואו של רבי אשר שמואל פאנעט להידאלמאש.

רבי אשר שמואל פאנעט[2] היה בנו של רבי חיים בצלאל פאנעט רבה של טאשנד[3] ונכדו של רבי יחזקאל פאנעט (בעל "מראה יחזקאל"), שהיה רבה של קרלסבורג ורב המדינה של טרנסילבניה. הוא הוציא לאור את ספר אביו "דרך יבחר" וכן חיבר ספר משלו "דברות אש". כשלושים שנה כיהן כרבה של הידאלמאש וניהל שם ישיבה. הוא נפטר בי' בשבט תרס"ט. כממלא מקומו נבחר בנו רבי יחיאל מאיר.

רבי יחיאל מאיר פאנעט ז"ל

רבי יחיאל מאיר פאנעט נולד בשנת תרכ"ג[4]. בבחרותו למד בישיבת דודו רבי מנחם מנדל פאנעט אב"ד דעש[5] ואחר כך למד בישיבתו של רבי שמואל אהרנפלד בעל "חתן סופר" במאטרסדורף[6]. בהיותו אברך צעיר נתקבל לכהן כרבה של העיר בוצ'ום (בהונגרית: ווארמזו) וניהל שם ישיבה. לאחר פטירת אביו בשנת תרס"ט (1909) נתקבל לכהן כרבה של הידאלמאש. בני הקהילה נהגו על פי המסורת היהודית ההונגרית האשכנזית, והם היו גאים שלא נמצא

1. פנקס קהילות רומניה, כרך שני, עמ' 128-129; יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, ת"א תשל"ו, עמ' 56-57.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות ר"ח; מליצי אש, כרך ג, סי' קי"ז, י שבט, עמ' 20.
3. ראה מאמרו של א.מ. ישראלי "ר' אשר שמואל פאנעט" בעתון "דעיר איד", י"א תמוז תשט"ו. ראה גם ספרי טאשנד, ירושלים תשל"ד, עמ' 27-29.
4. פרטים אודותיו ליקטתי מפי בנו ר' אשר שמואל פאנעט (ירושלים) ומפי תלמידיו ר' דוד גידלי ור' זאב פאנעט. ראה גם "כתב זאת לזכרון", מהדורה שניה, ירושלים תשל"ו (המהדיר אשר שמואל פאנעט), בהוספה להוצאה שניה אחרי עמ' 170.
5. ראה אודותיו בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 322-323.
6. שם, עמ' 571-573.

הרה״ג ר׳ יחיאל מאיר פאנעט ז״ל

ביניהם אף מחלל שבת אחד. לאחר בואו להידאלמאש הקים שם רבי יחיאל מאיר ישיבה בה למדו כשלושים בחורים. ברובם היו מבני הסביבה בטרנסילבניה.

בני הקהילה גילו חיבה יתירה לבחורים לומדי התורה, וברוחב לב הזמינו אותם ל״אכילת ימים״ בביתם. גבאי ״חברה מזונות״ דאג לכלכלתם של אותם הבחורים שלא השיגו ״אכילת ימים״. מבין בעלי הבתים תומכי הישיבה ראוי להזכיר במיוחד את ר׳ שמואל מאיר שן, שנהג לחתום את שמו בראשי תיבות ״שמש״.

בראשית זמני הלימוד נהג רבי יחיאל מאיר להסביר את כללי התלמוד ואף עמד על תולדות התנאים והאמוראים. הלימוד עצמו היה על פי שיטת ״לימוד על הדף״ ורבי יחיאל מאיר היה מדקדק בעיון רב בדבריהם של הראשונים. בסוף ימיו ניהל את הישיבה חתנו ה״רב הצעיר״ רבי חיים אהרן וייס בנו של הרב אשר אנשיל וייס מנאד׳פאלו. רבי יחיאל מאיר הדריך את ה״רב הצעיר״ ללמד את תלמידי הישיבה לפי אותה שיטה שהוא עצמו לימד אותם כל השנים. עם העברת ניהול הישיבה בידי רבי אהרן וייס הסתפק רבי יחיאל מאיר בלימוד פרקים אחדים מסדר קדשים בפני קבוצת בחורים מופלגים. בלימוד זה ראה סגולה לקרב את ביאת המשיח ובניין בית המקדש. לעת זקנתו וסמוך לפטירתו כתב מכתב לתלמידו ר׳ דוד גידלי ששירת באותו זמן ב״שירותי העבודה״. את מכתבו פתח במלים הבאות: ״חכמה אין כאן אבל זקנה ושכחה יש כאן״. רבי יחיאל מאיר נפטר ביום ה׳ באדר תש״ד כשבועיים לפני פלישת הגרמנים להונגריה. חתנו רבי אהרן וייס נשלח למחנות הריכוז בגרמניה ונספה שם. הי״ד.

פרק מח

ישיבת הרמנשטאדט (סֶבֶּן)

בעיר הרמנשטאדט (בהונגרית: Nagyszeben, ברומנית: Sibiu) לא הותרה התישבות יהודית עד אמצע המאה ה-19. המפנה לטובה בא בעקבות מהפכת 1848. בשנת 1860 נתכנס המניין הראשון לתפילה בעיר. כשבע שנים לאחר מכן נחנכו בנייני בית הכנסת והחדר שלידם. בשנת תר"נ (1890) נבחר רבי צבי הלוי הורוביץ ז"ל לרבה הראשון של הקהילה. בשנת 1941 התגוררו בעיר 1,361 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 63,000 נפש בערך[1].

בשנת תרע"ח (1918) נוסדה בעיר גם קהילה ספרדית-חסידית ובראשה כיהן כרב רבי צבי הירש קינסטליכר.

הרה"ג רבי צבי הירש קינסטליכר ז"ל

רבי צבי הירש קינסטליכר נולד בשנת תרל"א לאביו ר' אריה בעיר הנשוביץ[2]. בגיל צעיר התקבל לישיבתו של רבי אליעזר חיים דייטש שניהל באותם הימים ישיבה בהנשוביץ. משם נסע ללמוד בישיבתו של בעל "ערוגת הבושם" שהיה אז רב בהומענע. לאחר מכן למד בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג. ברבות הימים הוסמך לרבנות על ידי שני רבותיו וכן על ידי רבי יהודה גרינפלד אב"ד סנמיהאלי ועל ידי בעל "לבוש מרדכי" ממאד.

לאחר נישואיו ישב שנים אחדות על שלחן חותנו הגביר, שסיפק את כל צרכיו כדי שיוכל ללמוד בשקידה. במרוצת הזמן נתקבל לדומ"ץ בעיר באנפי הוניאד והוא ניהל שם ישיבה[3]. בשנת תרע"ט נתקבל לרבה של הקהילה החסידית — ספרדית בהרמנשטאדט. הוא הצליח להחדיר לבני קהילתו את רוח החסידות, למרות שרובם היו דוברי השפה הגרמנית והיו בקיאים בהוויות העולם. בזכות תבונתו ויושרו הוזמן לעתים קרובות להכריע במחלוקות שפרצו בין קהילות שונות בטרנסילבניה. הוא הקים ישיבה בה למדו עשרות בחורים.

תלמידו ר' צבי יעקב אבראהאם שלמד אצלו עוד בבאנפי הוניאד כתב על שיטת לימודו כדלהלן:

"כשהרציא שיעוריו בישיבתו הן בשיעור פשוט הן בשיעור עיון או ביו"ד נתהפך ממש מהפך להיפוך. הוא התאמץ להרציא ברוב כשרון הבעיה והסברה על הדף, שאף בחור בגיל צעיר

1. פנקס קהילות רומניה, כרך א, עמ' 327-329.
2. ראה פרטים ביוגרפיים בהקדמת חתנו לספר שו"ת באר צבי, ירושלים תשל"א. קטעי עתונות ותמונות העמיד לרשותי האברך ר' אהרן אשר אנשיל יונגרייז.
3. עוד בהיותו בבאנפי הוניאד עמד בקשרי שו"ת עם רבנים חשובים. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת צ, אות נ"ה.

הרה״ג ר׳ צבי הירש קינסטליכר ז״ל

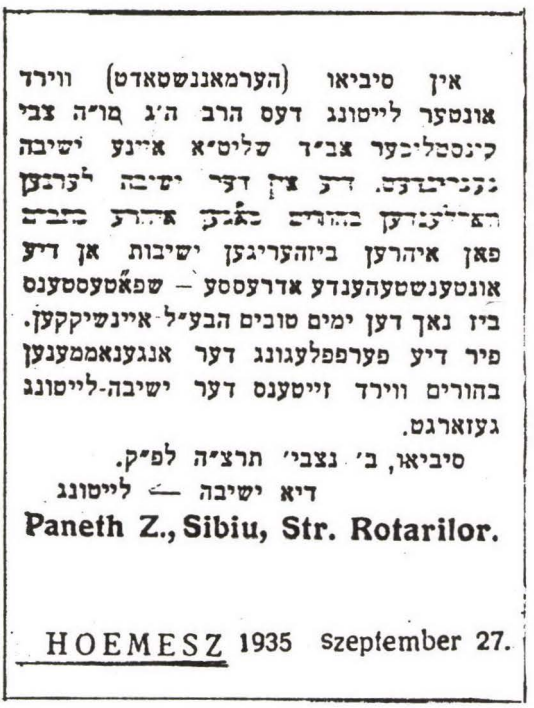

קבוצה מבין בחורי הישיבה בסֶבֶּן (סיביו)

כמוני יבין את העניין לאישורו, ומצד שני גם בחורים גדולים ות"ח ייהנו ממנו בשביעות רצון. בדברו על איזה עניין דיבור ודיבור הביע מושג, הגדרה, הסבר, מיוסד על אדני הגיון, בקו ישר הוביל מתחילת הבירור עד מטרתו כשהוא מתנוצץ בבהירות מחשבה וזכות השכל"[4].

לפעמים כאשר הופיע בפני ציבור של תלמידי חכמים היה פוזח בדברי פלפול, קישר מספר קושיות יחד ויישב אותן בתירוץ אחד[5].

בשנת תש"ט עלה רבי צבי הירש קינסטליכר לארץ ישראל והתישב בירושלים. כאן המשיך להרביץ תורה ברבים וכן נבחר לעמוד בראש נשיאות "כולל זיבנברגן". הוא נפטר בשיבה טובה בז' באדר תשכ"ה.

אין סיביאו (הערמאננשטאדט) ווירד
אונטער לייטונג דעס הרב ה'ג מוה"ר צבי
קינסטליכער צ"ל שליט"א אינע ישיבה
נקניבדם. דע צין דער ישיבה לערנען
הא"לכתען בהורים כאנק אהרת כתבים
פאן איהרען ביזהעריגען ישיבות אן דע
אונטענשטעהענדע אדרעסס – שפאטעסטענס
ביז נאך דען ימים טובים הבע"ל איינשיקקען.
פיר דיע פערפפלעגונג דער אנגענאממענען
בהורים ווירד זייטענס דער ישיבה-לייטונג
געזארגט.
סיביאו, ב' נצבי' תרצ"ה לפ"ק.
דיא ישיבה — לייטונג
Paneth Z., Sibiu, Str. Rotarilor.

HOEMESZ 1935 Szeptember 27.

מודעה בעתון "האמת" על פתיחת הישיבה בסיביו

4. ראה מאמרו של ר' צבי יעקב אברהם, "הגה"צ רבי צבי קינסטליכר זצ"ל, המודיע, י"ג אדר א, תשכ"ה.
5. שם.

מכתב המלצה של הרב קינסטליכר לתלמידו ר׳ צבי רייך ממדיאש

פרק מט

ישיבת טמשוואר

המתישבים היהודים הראשונים בטמשוואר (בהונגרית: Temesvár, ברומנית: Timisiora) היו צאצאיהם של מגורשי ספרד. הם הגיעו לטמשוואר עם כיבושי הטורקים בהונגריה, בראשית המאה ה-16. הקהילה נוסדה רשמית כמאה שנה לאחר מכן בשנת 1739. בתחילה היה רב משותף ליהודים ממוצא אשכנזי וליהודים ממוצא ספרדי. במרוצת השנים הוקמו בתי כנסת נפרדים ליהודים משתי העדות[1]. בימי פילוג הקהילות בשנת 1869 נוצרה בטמשוואר קהילה ניאולוגית. יחד עם זאת התפתחה בפרבר "פבריקה" (בהונגרית: ג'אר־וואר־וש) קהילה אורתודוקסית. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התגוררו בטמשוואר כתשעת אלפים יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-95,000 נפש.

בין רבני טמשוואר הראשונים יש לציין את רבי מרדכי לייפניק שהיה רבם של העדה האשכנזית והספרדית כאחד. הוא מוזכר בשו"ת פנים מאירות, חלק ב, סי' י"ט. כמה עשרות שנים לאחר מכן הוזכר בשו"ת נודע ביהודה רבי מוהר"ר צבי הירש סגל כאב"ד טמשוואר[2].

יתכן שטמשוואר היתה הקהילה בה נוסדה הישיבה הראשונה בטרנסילבניה. בעל "נודע ביהודה" פנה בשנת תקל"ט (1779) אל רב בשם רבי יוחנן וכינה אותו בתואר "אב"ד ור"מ (ריש מתיבתא) דק"ק טמשוואר[3]. אחריו ישבו שם עוד רבנים חשובים, רבי דוד אופנהיים ובנו רבי צבי הרש אופנהיים[4], אך אין לנו פרטים על קיומה של ישיבה. כפי הנראה העיר הגדולה והאופי המיוחד של העיר לא התאימו להתפתחותה של הישיבה כי "ישיבת כרכים קשה".

לאחר פטירתו של רבי צבי הרש אופנהיים בי"ח בסיון תרי"ט (1859) גברה בטמשוואר רוח ההתבוללות, ו"המתחדשים" לא היו מעוניינים לקבל רב אורתודוקסי לעירם. לאחר מאבק קשה הצליח רבי חיים יהודה הלוי בשנת תר"מ (1880) לייסד מחדש קהילה אורתודוקסית בעיר. בניין בית הכנסת החדש נחנך בשנת תר"ס (1900). רבי חיים יהודה הלוי נפטר בכ' באדר תר"ע.

למרות שטמשוואר היתה עיר גדולה עם מספר רב של יהודים ניאולוגים ומתחדשים, בכל זאת נעשה שם נסיון חשוב להקים ישיבה על ידי רבי יצחק סופר, בתקופה שבין שתי מלחמות העולם.

1. פרטים על הקהילה ראה פנקס קהילות רומניה, ירושלים תש"ל, כרך א, עמ' 308-315. ראה גם בסקירה ההיסטורית על התפתחותה של הקהילה ועל רבניה מאת הרב אליעזר מרדכי פישל סופר בסוף ספרו של אביו ר' יצחק צבי סופר, מספר סופר, חלק שני, ירושלים תשל"א.
2. נודע ביהודה, מהדורא תנינא, חלק יו"ד, סי' כ"ח.
3. שם, חלק אבה"ע, סי' צ"א.
4. מספר סופר, שם בסקירתו של רבי אליעזר מרדכי אפרים פישל סופר.

הרה״ג רבי יצחק צבי סופר ז״ל

רבי יצחק צבי סופר נולד לאביו הרה״ג רבי מרדכי אפרים פישל סופר אב״ד שארווער, מחבר הספר זכרון אפרים (פאקש תרנ״ה). רי״צ סופר נתיתם מאביו בהיותו בן 5 שנים. הוא גדל והתחנך בבית דודו רבי יוסף לייב סופר אב״ד פאקש. בבחרותו למד בפרשבורג בישיבתו של בעל ״דעת סופר״ והוסמך על ידו לרבנות[5]. בשנת תרע״ב נבחר לרבה של שכונת פאבריק בטמשוואר.

הרה״ג ר׳ יצחק צבי סופר ז״ל

בשנת תרצ״ד ייסד רי״צ סופר ישיבה בשם ״אהבת תורה״ עם קבוצה של עשרה בחורים. בשנת 1937 למדו בה כבר 40 בחורים[6]. לפעמים למדו בה אף 60 בחורים. רי״צ סופר השאיר אחריו את ספרו ״מספר סופר״ (חלק א, ירושלים תשכ״א; חלק ב, ירושלים תשל״א).

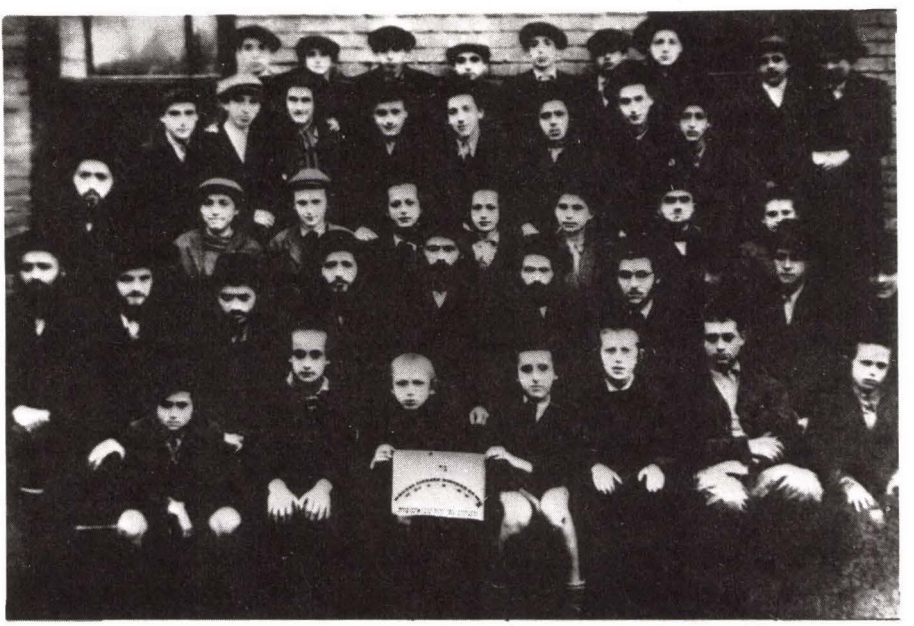
שלשה תלמידים מזכיר רי״צ סופר בספרו בשמותיהם. באחת מתשובותיו (חלק א, סי׳ ד) הוא כותב: ״לכב׳ אהובי תלמידי הרבני חיים לוי יצחק בלאבשטיין בעיר פארטלנד״. בהקדמה לחלק א של ספרו הוא מודה לראש הקהילה ר׳ אברהם שיינברום שסייע לו בהדפסת ספרו לזכר הוריו ״ולזכר נשמת בנו הבחור יצחק נ״ע תלמידי החביב המשכיל ונבון יצאה נשמתו הטהורה בתוך הים בהפצצת האניה ׳מעפקורה׳ ע״י האכזרים הנאצים ימ״ש, חבל על ענף רענן אשר פרח בתורה וביראת שמים שנגדע מעץ החיים ה׳ ינקום דמו״[7]. תלמיד שלישי ״ר׳ משה מרקוביץ שהיה תלמידו [של רבי יצחק צבי] ונרצח באכזריות רבה״ מוזכר בהקדמת בן המחבר לחלק ב של הספר ״מספר סופר״.

ניהולה היומיומי והמעשי של הישיבה היה בידי הרה״ג רבי אשר יונה ויינברגר[8]. לאחר נישואיו איפשר לו חותנו הגביר לשבת במשך שנים אחדות על התורה ועל העבודה. לאחר מכן

5. ראה בהקדמה למספר סופר, חלק ב, עמ׳ 4-5.
6. פרטים אחדים על הישיבה ראה בעתון היהודי ״נייפונק״ (בשפה ההונגרית) מ-8 לאוקטובר 1937. צילומו של המאמר מובא בפרק זה. על מקורות נוספים ראה להלן הערה 8.
7. על הטרגדיה של אניית מפקורה ראה מרדכי רסל, תיק מפקורה, תשמ״א. אינני יכול שלא להזכיר את העובדה שיצחק (שכינוהו ״איצו״) שיינברום הי״ד היה מידידי החביבים בעת שלמד זמנים אחדים בישיבת מהר״ם בריסק, בעיר מולדתי טאשנד שבטרנסילבניה.
8. פרטים אחדים ליקטתי מפי תלמידיו האחים ר׳ אליעזר דוב רוט ור׳ יודא דוד רוט. כמו כן שמעתי פרטים מפי תלמידים שביקשו להישאר בעילום שם.

ישיבת טמשוואר. מסומן בחץ הרב אברהם יוסף שפירא (מוניא)

במרכז יושב ר׳ אשר יונה ויינברגר (התמונות בידי ר׳ יודא דוד רוט)

הרה"ג ר' אליעזר מרדכי אפרים פישל סופר ז"ל

Timisoara „Ahavat Tora" jesiva fejlődése

A bánsági nagy metropolis az utóbbi évtizedekben épitette ki zsidó intézményeit. Vallási elmélyülés és belső megerősödés jellemzi a timişourai zsidóságot. Igy két évvel ezelőtt uj szinnel gazdagodott timişoara zsidó élete. A szükségletek kitermelték az Ahavat-Tóra jesivát, a gyárvárosi ortodox hitközség felügyelete alatt. Talmud-Török is alakultak a gyárvárosban és Józsefvárosban, de modern intézmények is, mint Zsidó Aggokháza és Napközi Ottnok.

A vallási igény folytán a tradiciókhoz való ragaszkodás egyre jobban terjed. Igy a jesiva megalakulásakor tiz ifju tanult, mig most, a legutóbbi tanévben már negyven bocher nyert oktatást. A tanterem is szükség bizonyult, ugy hogy a régi „vaád", mely *Friedmann Ferenc* hitközségi elnökből és *Schönbrun Adolf* alelnökből állott, uj termet épittetett a nyár folyamán, amely már 60 ifju befogadására alkalmas. Az uj tanterem világos, tágas és egészséges, ugy hogy higéniai és pedagógiai szempontból egyaránt kitünő. A jesiva tanterem a gyárvárosi hitközség „Hübsch Dávid és Child"-féle Talmud-Tóra alapitványának területén épült. A nemeslelkü mecénásoknak lelki kielégülést is nyujtani, ha az általuk adományozott épület falain kora reggeltől késő estig Tóra és Talmudtanulás folyik.

A jesiva a hires Talmudchochom: *Szofer Herman* főrabbi felügyelete alatt áll. Szofer főrabbi nem kimél sem időt, sem fáradságot, hogy a növendékek sokat és alaposan tudjanak. A jesiva tulajdonképeni oktatója: *R. Asér Jona Weinberger*, aki hires galantai jesivának volt ros-jesivája. A lit-

ja niszeh-ez hiven, reggeltől estig ül és tanul tanitványaival. A jesivát timişoarai tartózkodása alatt meglátogatták már az ardeali legkiválóbb rabbik, akik a legnagyobb elismerésüket fejezték ki a tapasztaltak felett. A timişoarai belvárosi hitközség elnöke, *Nyiri Jenő* hitközségi elnök javaslatára, továbbá a IV. kerületi orth. hitközség *Löffler Béla* dr hitk. elnök előterjesztésére, nagyobb szubvenciót szavazott meg a jesivának. A gyárvárosi hitközség lakást ad a tanitó részére és fütést, világitást egész évre. Nagyobb összeget adtak az épitéshez: a *Gyapjuipar rt., Friedman Ferenc* és *Schönmann Adolf*. A jesiva nagyszerü hirnévnek örvend már is és Ardeal és Bánát legkülönbözőbb városaiból jönnek növendékek. Sikerült már egy menza alapjait is megvetni néhány áldozatkész mecénás támogatásából, igy dr *Briszker* Ezékiel, a KKL., országos kuratóriumának elnöke, *Kauftheil* Ernő tanár és dr *Rosenberg* Oszkár ügyvéd munkálkodnak azon, hogy a „napevés" helyett rendszeres ellátásban részesüljenek a tanulók. Nagyobb összegeket adtak ezidén természetben: *Wohlstein* Lipót, *Tänczos* Ernő, *Auscher* Fivérek, özv. *Winklerné* és Tsa, *Baruch* & Co füszernagykereskedő. *Paschkeszné, Aschersohn* Benjámin józsefvárosi ruhakereskedő egy 40.000 lej értékü Tórát adományozott a jesivának. Itt említjük meg, hogy a közismert nagy oradeai mecénás: *Reich József*, az orth. hitközség örökös diszelnöke 1000 leit adott a jesivának és a cluji Chaszam Szofer jesivának még nagyobb összeget adományozott.

A timişoarai uj jesiva sziklaszilárd lesz a timişoarai zsidóságnak. Szép és nemes eseleked, amelyet ezzel az uj intézménnyel létesitettek a zsidóság nek és tradiciónak őrzői.

NÉPUNK | 1937, október 8.

על התפתחותה של הישיבה

קיבל על עצמו את ניהולה של הישיבה. מדי שבוע למד רבי אשר יונה עם תלמידיו שלשה דפי גפ״ת עם מפרשים בעיון רב ועוד כחמשה דפי גמרא לצרכי בקיאות. בלימודו הוא היה פשטן ונמנע מפלפולים מיותרים. כמו כן למד עם תלמידיו כל שבוע פרקים אחדים בתנ״ך מתוך ספר משלי ותהלים, סעיפים אחדים בשו״ע או״ח ויו״ד וקטעים אחדים מתוך ספרי מוסר ״חובת הלבבות״ ו״יסוד יוסף״. כל סוף שבוע בחן את תלמידיו על החומר הנלמד. לאחר הבחינה רשמו הגבאים על לוח מיוחד את שמותיהם של הבחורים שהצטיינו בבחינה. בין המצטיינים כמעט כל שבוע היו הבחורים אברהם יוסף שפירא (מוניא)[9] וברוך צבי רוזנברגר. ב״בחינה הגדולה״ בסוף ״זמן״ הלימוד נוכח גם רי״צ סופר, וגם הוא היה מציג שאלות לתלמידים.

רבי אשר יונה היה אדם נוח לבריות וחביב כלפי תלמידיו. הוא חינך את תלמידיו להתמדה בלימודים ולחסידות. בלילות קיץ ישבו הבחורים בחצר הישיבה ולמדו לאור הפנסים שברחוב. לפעמים התלוננו השכנים הלא — יהודים למשטרה שהבחורים מפריעים להם בשנתם. רבי אשר יונה עצמו היה חסיד ויז׳ניץ והשתדל לחנך את תלמידיו ברוח חסידות כללית בלי לדרוש מתלמידיו להזדהות עם זרם חסידי מיוחד.

הישיבה נתקיימה גם בשנות המלחמה. לפעמים נאלץ היה רבי אשר יונה ללמד בתנאי מחתרת כי השלטונות רצו לגרשו משום שהיה יליד חוסט (שבקארפטו־רוס) ונחשב לאזרח זר.

בימי המלחמה התישב בטמשוואר האדמו״ר רבי אליעזר הגר זצ״ל שעזב את ויז׳ניץ זמן קצר לפני כיבושה של בוקובינה על ידי הרוסים[10]. בטמשוואר נהג להתפלל במניין הבחורים. עצם נוכחותו בתפילה עם הבחורים יצרה אוירה חסידית. האדמו״ר היה מתבונן ברשימת הבחורים ששמותיהם צויינו לשבח לאחר הבחינה. הוא ניגש לבחורים אלה לברכם ונתן להם לטיפת חיבה על הפנים. ללטיפות רבות מסוג זה זכה הבחור אברהם יוסף שפירא (מוניא). האדמו״ר פעל רבות לשלוח חבילות ולהושיט עזרה ליהודים שגורשו לטרנסניסטר[11]. בישיבה אמרו כל יום פרקי תהלים ותפילות אחרות למען ישועת היהודים שנרדפו בימי השואה.

להחזקתה של הישיבה ולפיתוחה סייעו במיוחד שניים ממנהיגי הקהילה: ר׳ אפרים פרידמן ור׳ אברהם שיינברום. הם סייעו בהקמת בניין בית המדרש ובהקמת המנזא. לאחר המלחמה היגר רבי אשר יונה לארה״ב ולאחר מכן עלה לארץ ישראל והקים את בית מדרשו בקרית מאטרסדורף שבירושלים.

במשך שנים אחדות לאחר המלחמה ניהל את הישיבה הרה״ג רבי אליעזר מרדכי אפרים פישל סופר ז״ל בנו של רי״צ סופר וחתנו של הרה״ג רבי יעקב יחזקיה גרינוולד זצ״ל רבה של פאפא לפני מלחמת העולם השניה. הישיבה התנהלה בתנאים קשים ביותר תחת המשטר החדש שהוקם ברומניה. בשנת תשי״א עלו כל בני משפחת סופר לארץ ישראל והתישבו בירושלים. רבי יצחק סופר נפטר בכ״ר באדר תשכ״ו.

רבי אליעזר מרדכי אפרים פישל סופר ניהל בירושלים את כולל ״תולדות יעקב״ על יד ״קהילת יעקב דפאפא״. בשנת תשל״ח הקים בניין חדש של בית מדרשו והגדיל את מספר ספסלי הלומדים ב״כולל״. הוא נפטר בח׳ באייר תשמ״ג.

9. הרב אברהם יוסף שפירא מכהן כח״כ וכיושב ראש ועדת הכספים.
10. ראה פרטים מאיר וונדר, אנציקלופדיה לחכמי גליציה, כרך ב, ירושלים תשמ״ב, עמ׳ 13-15. האדמו״ר נסע לחתונת תלמידו ר׳ שמחה ארנסטר בטרנסילבניה ובינתיים נכבשה בוקובינה ולא יכול היה לשוב יותר לויז׳ניץ. לאחר נדודים ותלאות התישב בטמשוואר. ראה נתן אלי׳ רוט, בעל דמשק אליעזר, בני ברק תשמ״ג, עמ׳ קנ״ג-קע״א.
11. על פעולות ההצלה והעזרה של האדמו״ר למגורשים לטרנסניסטר ראה שם; עמ׳ קפ״ט-רי״ב.

פרק נ

ישיבת נאג׳באניא

בעיר נאג׳באניא (בהונגרית: Nagybánya, ברומנית: Baia Mare), שהיא עיר מכרות, הותר ליהודים להתישב רק במאה ה-19. בעקבות הרחבת המכרות ובעקבות ההיתר שניתן ליהודים לעסוק בעסקי המכרות, במחצית השניה של המאה ה-19, הפכה נאג׳באניא למקום שסיפק פרנסה ליהודים בשפע.

רשמית נוסדה הקהילה בשנת 1860 אם כי יהודים בודדים הגיעו לשם קודם לכן. בית הכנסת הגדול נבנה בשנת 1886. בשנת 1941 התגוררו במקום 3,623 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-21,400 נפש[1].

לאחר ייסודה של הקהילה נתקבל כרב רבי צבי יהודה הלוי איש הורוביץ. הוא נפטר בט״ו בתמוז תרנ״ו[2]. אחריו נתקבל לרבה של הקהילה רבי שמואל לוי ויינברגר שיסד שם ישיבה. משם נתקבל בשנת תרס״ו (1906) לרבה של דונאסרדאהעלי[3] וניהל שם ישיבה. בשנים תרס״ט-תרע״ח (1909-1918) כיהן כרבה של הקהילה רבי בנימין פוקס. גם הוא ניהל שם ישיבה. עם פטירת אביו עבר לכהן כרבה של גרוסווארדיין[4] והמשיך לנהל שם את ישיבתו.

לאחר מלחמת העולם הראשונה נתקבל לרבה של נאג׳באניא הרב משה אהרן הכהן קרויס בנו של רבי יהודה הכהן קרויס רבה של לאקנבאך. בבחרותו למד רבי משה אהרן אצל רבי אליעזר דייטש בבוניהאד, אצל מהרי״ץ דושינסקי בגלאנטה ואח״כ למד בפרשבורג. לאחר נישואיו כיהן תחילה כרב בקהילות נעמעש סאלאק, טשעטשוביץ[5] ואחר כך נתקבל כרבה של נאג׳באניא.

הרב משה אהרן קרויס היה אדם בעל אופקים רחבים והיו לו ידיעות כלליות רבות בצד ידיעותיו בש״ס ובפוסקים. ידיעות אלה היה משלב לפעמים תוך כדי שיעוריו עם בעלי הבתים. הוא ידע שפות אחדות ותוך זמן קצר לאחר בואו לרומניה למד גם את שפת המדינה החדשה. הנהגת העיר היתה מזמינה אותו לאירועים שונים וביחוד לקבלות פנים שנערכו לאורחים שבאו מחוץ לעיר. ביום חגה הלאומי של רומניה היה נואם בפני הציבור בשפת המדינה ונציגי

1. צבי יעקב אבראהאם, לקורות היהדות בטראנסילבניא, ניו יורק תשי״א, עמ׳ 34-35; ״הרב משה אהרן קרויס נאג׳באניא״, ב״אלה אזכרה״, ניו יורק תשכ״ג, כרך ה׳, עמ׳ 50-53; יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטראנסילבניה, ת״א תשל״ו, עמ׳ 104-105; פנקס קהילות רומניה, כרך שני, ירושלים תש״מ, עמ׳ 86-89.
2. פנקס קהילות רומניה, עמ׳ 87; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת צ׳ אות מ״ה.
3. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 81.
4. ראה בפרק על גרוסווארדיין למעלה.
5. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ׳, אות רע״ז, וראה אודותיו בפרק על טשעטשוביץ.

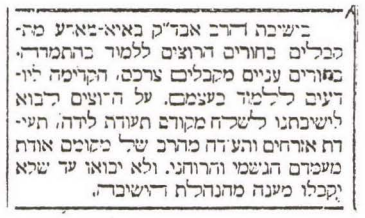

הרה"ג ר' משה אהרן קרויס ז"ל הי"ד

השלטונות הוקסמו מדבריו. בדרך זו הפך לבעל השפעה במדינה, ומעין שתדלן לטובת היהודים. פעם הוזמן לקבל את פניו של ההגמון שביקר בעיר. הרב קרויס ברכו בשפה הלטינית וההגמון השיב לו בעברית[6].

הרב משה אהרן קרויס ניהל ישיבה עם עשרות בחורים ולפעמים הגיע מספרם ל-50. הלימודים התנהלו בבית המדרש שהוקם על ידי סוחר אמיד בשם שרייבר. הוא מימן את הוצאות התאורה וההסקה של הבניין. שיטת לימודו של רבי משה אהרן קרויס היתה לפי שיטת הלימוד שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה. בהיותו אדם מלומד הוסיף הרב קרויס מדי פעם נופך משלו בלמדו שיעור עיון ושיעור פשוט.

מדי פעם פורסמה בעתונות היהודית מודעה על דבר תנאי הקבלה לישיבה בנאג'באניא. לישיבה התקבלו רק בחורים שהיו מסוגלים ללמוד דף גמרא בעצמם. כמו כן נתבקשו הבחורים להציג המלצות מאת הרב בקהילתם ותעודות נוספות[7].

בישיבה דרב אבד"ק באיא-בארע מקבלים בחורים הרוצים ללמוד בהתמדה. בחורים עניים מקבלים צרכם, הקרימה ליו-דעים ללמוד בעצמם. על הרוצים לבוא לישיבתנו לשלוח מקודם תעודה לידה, תעידת אורחים והעדה מהרב של מקומם אודות משפחם הנשמי והרוחני. ולא יבואו עד שלא יקבלו מענה מהנהלת הישיבה.

מודעה בעתון "נייפונק" (17 לספטמבר 1937)

בשנת תש"ד עם כניסתם של הגרמנים להונגריה הוקם בנאג'באניא גיטו בו רוכזו יהודי המקום והסביבה. באותו זמן היה בנאג'באניא גם מחנה גיוס גדול לשירותי העבודה. אנשי הגיטו הועברו לאוישביץ ויחד עם רבם ניספו כ-85 אחוזים מבני הקהילה.

גם בעיר הסמוכה פלשו־באניא התנהלה ישיבה בהנהגתו של רבי מאיר זאב נאדלר. ישיבתו מוזכרת ברשימת הישיבות שנתמכו על ידי ה"סנטראל רליף קומיטי" בשנת 1930. רבי מאיר זאב נאדלר נפטר בשנת תרצ"ז.

6. שוורץ, שם עמ' 105, כמו כן שמעתי מפיו פרטים נוספים המובאים כאן.
7. ראה העתק של המודעה המצורפת מתוך העתון "נייפונק".

פרק נא

ישיבת קופאלניק מאנאשטור

בכפר קופאלניק מאנאשטור (ברומנית: Copalnic Mănăstur, בהונגרית: Kápolnok-monostor) שבמחוז סאטמר נתגוררו בשנת 1930 כ-320 יהודים בקרב אוכלוסיה של 1,200 נפש.

הקהילה נתארגנה בראשית המאה ה-19. רבה הראשון של הקהילה, רבי יקותיאל שוורץ נבחר לכהונתו בשנת תר"מ (1860) ונפטר בי"ט בתשרי תרנ"ז (1896)[1]. הוא עמד בקשרי שו"ת עם מספר רבנים מבני דורו[2]. מסתבר שהוא היה רגיל לבוא לסיגט להסתופף בצלו של האדמו"ר בעל "ייטב לב". באחת השאלות שכתב אל האדמו"ר הוא מתנצל שבמשך ימים רבים לא יכול היה לבוא לסיגט בגלל חולשתו הגופנית. וזה לשונו:

"הנה נא לי ימים רבים אשר לא באתי בחצרותיו כי מזגי גופי החלשי' הם בעוכרי בעו"ה... ועתה ההכרח יאלצני לבוא לפניו בבקשתי כי תורה היא ולמוד אני צריך ובחסדו אשען שיאיר עיני באור תורתו בספיקות אשר נפלו לפני"[3].

לאחר פטירתו נבחר בנו רבי בנימין זאב למלא את מקומו.

רבי בנימין זאב שוורץ ז"ל

רבי בנימין זאב שוורץ נסע בגיל תשע לבוניהאד ללמוד בישיבתו של רבי זעקל פולאק. לאחר מכן למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד בעת היותו רב בצעהלים (לפני שעבר לסאטמר). משם נסע לפרשבורג ולמד אצל בעל "שבט סופר" והוסמך על ידו לרבנות[4].

רבי בנימין זאב הקים ישיבה בה למדו כ-50 בחורים. לפעמים הגיע מספרם אף ל-70. במכתבו לחברת "תומכי תורה" בניו יורק, משנת תרצ"ח, הוא מודיע שישיבתו מתקיימת למעלה

1. פנקס קהילות הונגריה, חלק ב, עמ' 242-243. מתוך ספר אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 418, מסתבר שבבחרותו למד אצל רבי משה הלוי פולאק בבוניהאד ואצל בעל כתב סופר בפרשבורג. לפי מקור זה הוא נתקבל לרבה של הקהילה בשנת תרמ"ג ולא בשנת תר"מ כפי שנאמר בפנקס קהילות רומניה.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י', אות רמ"א.
3. שו"ת אבני צדק, סיגט (לעמברג 1885), סי' ל"א.
4. את הפרטים קיבלתי מבנו ר' מנחם מנדל שחורי (שוורץ) בתל אביב.

הרה״ג ר׳ בנימין זאב שוורץ ז״ל

מארבעים שנה. הוא מציין שתקופה מסויימת לימד בישיבתו רבי שמואל מנחם קליין שהיה אחר כך רבה של טשעטשוביץ[5].

בלימודיו ובמנהגיו נהג ברוח היהדות האשכנזית בפרשבורג. הוא שקד על לימודיו יומם ולילה וגם מתלמידיו דרש להתמיד בלימודיהם. בבקרים ובלילות ערך ביקורי פתע באכסניות של תלמידיו לראות אם הם עוסקים בלימודיהם. הוא נקט בשיטת ״זרוק מרה בתלמידים״. יחד עם זאת דאג לצורכיהם החמריים של הבחורים. כל יום חמישי ערך בחינה על שיעור עיון ושיעור פשוט שלמד עם תלמידיו במשך השבוע. הוא רשם חידושי תורה ושו״ת למסכת עירובין, נידה ויבמות, אך הכתבים אבדו בימי השואה. הוא נפטר בכ״ה בניסן תרצ״ח בהיותו בן ששים ושש שנה.

זמן מה לאחר פטירתו נתקבל לרבה של הקהילה חתנו רבי חיים משה פיש בנו של האדמו״ר מביקסאד. בזמנו כבר היה קשה לנהל ישיבה עקב הגזירות שקדמו לשואה. רבי חיים משה נספה בשואה. הי״ד.

5. ראה צילום המכתב להלן.

OBERRABBINER
COPALNIC-MĂNĂȘTUR
Jud. Satu-Mare

בנימין זאב שוואַרץ
אבד"ק
קאפאלניק-מאנאשטאר והגליל

Cop. Mănăștur la ..... 193.....

מכתבו של ר' בנימין זאב שוורץ ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

פרק נב

ישיבת קלויזנבורג

העיר קלויזנבורג (ברומנית: Cluj, בהונגרית: Kolozsvár) נבנתה על שרידי הישוב העתיק, מימי הדאקים והרומאים, בשם נפוקא. בימי הביניים היתה העיר מאוכלסת ברובה גרמנים והחל מן המאה ה-16 ישבו בה בעיקר הונגרים. במשך שנים רבות שימשה קלויזנבורג כבירתה של טרנסילבניה. משנת 1623 ואילך ביקרו בקלויזנבורג רופאים יהודים לשם טיפול בחולים ממשפחות מיוחסות ושנים אחדות לאחר מכן החלה גם פעילות כלכלית של יהודים בעיר. אולם הם לא הורשו להתישב בה ואף לא ללון בה לאחר גמר פעילותם המסחרית במשך היום. אמנם יהודים אחדים התישבו בקלויזנבורג כבר בסוף המאה ה-18, אך ישיבתם נחשבה כארעית והוטלו עליהם הגבלות שונות. רק החל ממהפכת 1848 יכלו היהודים להתישב בעיר באין מפריע וההגבלות בוטלו[1]. בשנים שלאחר מכן גדל מספרם של היהודים. בשנת 1931 מנתה הקהילה 13,545 יהודים ובשנת 1944 הגיע מספרם ל-16,763[2], בתוך אוכלוסיה כללית של כ-215,000 נפש.

בית התפילה הראשון, שהיה מבנה ארעי בנוי מענפי עץ, הוקם בשנת תקע"ח (1818) ולאחר מכן הוקם בית כנסת גדול, אשר נחנך ברוב פאר, בשנת תר"י (1850). בשנים אלה נבחרו מספר מורי הוראה בזה אחר זה: ר' אפרים אבלי (תקע"ב=1812), ר' יוסף קאין, ר' משה נאש ור' יוסף רוזנפלד[3]. בשנת תרי"א (1851) נתקבל לרבה של הקהילה רבי הלל ליכטנשטיין, שהיה קודם לכן רבה של מארגרטן[4]. לאחר זמן מה נאלץ היה לעזוב את קלויזנבורג, כי בחירתו לא אושרה על ידי הרב אברהם פרידמן, רב המדינה של טרנסילבניה. אחריו כיהן, זמן מה, כרבה של הקהילה רבי שרגא פייש פישמן (תרכ"א-כ"ד), אשר עזב את הקהילה לאחר שהתקבל כמגיד מישרים בפרשבורג[5].

בשנת תרכ"ד (אוגוסט 1863) נתקבל לרבה של הקהילה רבי אברהם גלזנר, חתנו של ר' דוד צבי עהרנפלד, שהיה חתנו של בעל "חת"ם סופר" מפרשבורג. עם בחירתו של הרב גלזנר נפתחה תקופה חדשה בחיי הקהילה. שושלת זו של רבנים מבית גלזנר כיהנה בקלויזנבורג עד השואה. הרבנים מבית גלזנר הביאו עמם רעיונות חדשים, אשר עוררו תסיסה רבה ובתקופתם

1. M.Zs.L. עמ' 497; י'. כהן, הדפוס העברי בטרנסילבניה, קלוז', קרית ספר, כרך ל"ז (תשכ"ב), עמ' 249-253; משה כרמלי-ויינברגר, ספר זכרון ליהדות קלוז'-קולוז'וואר, ניו יורק תש"ל, עמ' ט"ז-כ"ה, וראה פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 243-254.
2. כרמלי-ויינברגר, שם, עמ' כ"ה; פנקס קהילות רומניה, שם עמ' 244.
3. י'. כהן, שם, עמ' 250; כרמלי-ויינברגר, שם, עמ' י"ט, כ"ט; פנקס קהילות רומניה, עמ' 245.
4. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א', עמ' 421-423.
5. כרמלי-ויינברגר, שם, עמ' כ"ו; י'. כהן, שם, עמ' 250.

נתפלגה הקהילה. רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה מתח בקורת על ר׳ אברהם גלזנר על כך שלא מנע מן הקהל ״לקרות בספרים חיצוניים״. הוא אף סירב להמליץ בפני קהילת קלויזנבורג שיקבלוהו כרב והביע תרעומת שבעל ״כתב סופר״ המליץ עליו ״שהוא צדיק צדקות אהב״[6].

בעת פילוג הקהילות בהונגריה, בשנת תרכ״ט (1869) הגדירה את עצמה קהילת קלויזנבורג כקהילה אורתודוקסית. שנים אחדות לאחר מכן, בשנת תרל״ב (1872), פרשו משפחות אחדות מן הקהילה ויסדו בית תפילה משלהם בשם ״בית אברהם״ בו התפללו בנוסח ספרד[7]. זמנית וחלקית הצליחו בני הקהילה לאחות את הרקע, אבל בשנות ה-20 של המאה התשע עשרה פרצה מחלוקת עזה יותר והחסידים יצרו שוב קהילה ספרדית משלהם. שנים אחדות לאחר פטירת רבי אברהם גלזנר פרשה קבוצה נוספת מן הקהילה בטענה שהקהילה אינה מונהגת ברוח דמוקרטית. ועוד טענו, שהרב משה שמואל גלזנר צעיר מדי לכהן כרבה של הקהילה, ומה עוד שלפני קבלתו למשרה, עסק במסחר יין ולא בלימוד תורה[8]. קבוצה זו הגדירה את עצמה תחילה כקהילת ״סטאטוס־קוו״, ולאחר שנים אחדות עברה למחנה הניאולוגי ונקראה ״הקהילה הקונגרסאית״ (משום שקיבלו את תקנות הקונגרס משנת 1868).

לפני בואו לקלויזנבורג ניהל רבי אברהם גלזנר ישיבה בקהילת יונק[9], אבל אין לנו ידיעות אם גם בקלויזנבורג הקים ישיבה. מן הראוי לציין, שהוא מוזכר בתשובות רבות אצל גדולי הרבנים[10], אולם באף תשובה הוא אינו מכונה בתואר ״ר״מ״ (ריש מתיבתא) כפי שנהגו לכנות בדרך כלל תופשי ישיבות. ר״א גלזנר נפטר בכ״ב בכסלו תרל״ח[11].

הרה״ג רבי משה שמואל גלזנר זי״ע

רבי משה שמואל גלזנר נולד בשנת תרט״ז (1856) לאביו רבי אברהם בהיותו בפרשבורג. בתחילה למד רמ״ש בישיבתו של אביו בקהילת יונק ולאחר מכן אצל דודו בעל ״כתב סופר״ בפרשבורג.

לאחר פטירת אביו רבי אברהם נבחר רמ״ש גלזנר למלא את מקומו. כאמור לעיל, פרשה קבוצת אנשים מן הקהילה עקב בחירתו של רמ״ש גלזנר לרבה של קלויזנבורג. בתקופת כהונתו התנהלו ויכוחים בקהילות האורתודוקסיות בענייני מקוואות, ובדבר מינוי שוחטים. גם רמ״ש גלזנר הביע את דעתו בנושאים אלה, ונגד פסקיו יצאו כמה עוררים. הוא פרסם ספרים אחדים

6. תשובות בית הלל, סאטמר תרס״ח, סי׳ ל״ה. בתשובה לר׳ שמואל עהרנפלד שביקשו שימליץ על ר׳ אברהם גלזנר בפני קהילת קלויזנבורג השיב: ״מעכ״ת ביקש ממני שאשלח מכתב לק״ק קלויזנבורג ולספר צדקתו ותמימותו של גיסו... השי״ת ישמרני ממצוה זו וכיוצא בה... אוי לאזניים שכך שומעות מי יגלה עפר מעיניך מורנו הגאון בעל חת״ס זללה״ה אתה הזהרת וצוית ׳בספרי רמ״ד אל תשלחו יד׳ והנה חתן בתך דרש ברבים בפני קהל ועדה שלא יניח [מ]לקרות בספרים חיצונים הנקראים ביכער... ובנך [הכתב סופר] כותב עליו שהוא צדיק צדקות אהב״. משום מה כתב י׳. י׳. גרינוולד, תולדות הרפורמציון, ירושלים תשל״ב, (דפוס צילום של הוצאת קולומבוס אוהיו תש״ח) עמ׳ 71, הערה 22, שר׳ הלל ליכטנשטיין שפך חמתו על הרב גלזנר משום שדרש בלשון לועזית, וראה גם י׳. י׳. כהן, שם, עמ׳ 250, הערה 7. הטענה של רבי הלל ליכטנשטיין כאן היא רק בעניין קריאת ספרים חיצוניים.
7. הדים לפילוג ראה שו״ת מהר״ם שיק, חלק חו״מ, סי׳ כ״ד.
8. י׳. י׳. כהן, שם, עמ׳ 251.
9. בנו רבי משה שמואל גלזנר כותב על תקופה זו שאביו ישב על כס הרבנות ביונק: ״הייתי כבן תשע כבר ישבתי בין הבחורים לשמוע שיעוריו״. ראה בהקדמה לספרו של רמ״ש גלזנר, דור רביעי, ביאור על מסכת חולין, קלוז׳ 1921, דף ו, ע״א.
10. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות כ״ג.
11. דור רביעי, שם, דף ו ע״ב.

בהם הצדיק את פסקיו. בקונטרס "אור בהיר" (סיגט תרס"ח) הביע את דעתו בענייני מקוואות ובספר "הלכה למשה" (קלוז' תרע"ב) הביע את דעתו בענייני שחיטה. בהקדמה לספרו "דור רביעי" התלונן כדלקמן:

"ואני הגבר נסיתי בכל אלה, כי רב בוז שבעתי בימי חיי ותלי"ת לא מצאו בי וב"ב כל און כי קמו בי לרדפני אבל רק מפני שדרך לימודי לא יטעם לחיכם וקשה עליהם לשמוע הגיוני המבקר דעת שלפני בלי משוא פנים ע"כ חברו עלי רבים לרדפני חינם"[12].

וכשם שפסקיו עוררו התנגדות בקרב רבנים שונים כך גם עוררו השקפותיו הלאומיות תסיסה רבה והתנגדות בקרב הציבור האורתודוקסי החרדי. עם הופעתה של תנועת "מזרחי" היה רמ"ש גלזנר כמעט היחידי בין רבני הונגריה שהצטרף לתנועה. הוא אף השתתף בועידה העולמית של ה"מזרחי" שנתכנסה בפרשבורג. הוא סבר שרק בארץ ישראל יכולים היהודים להגיע לדרגה של "ממלכת כוהנים וגוי קדוש"[13].

בימים שלאחר מלחמת העולם הראשונה נסע מקהילה לקהילה והטיף לעלות לארץ ישראל[14]. רוב רבני הונגריה התנגדו לפעילותו הלאומית וראו בשיטתו סטיה מדרך היהדות המסורתית. כ-150 משפחות החליטו לפרוש מן הקהילה שבראשה עמד רמ"ש גלזנר ויסדו קהילה נפרדת בשם "קהל עדת ספרד־אורתודוקס". בראש הקבוצה הפורשת עמד תלמידו לשעבר הדומ"ץ ר' אברהם משה שטיין[15].

למרות טרדותיו ועסקנותו הציבורית ניהל רמ"ש גלזנר ישיבה שמנתה, בשנת תרע"ב, 50 בחורים[16]. נכדו מתאר את מסירות נפשו לתלמידיו כדלקמן:

"בכלל הי' אוהב מאד את תלמידיו וכאב הרחמן הי' דואג בעד כל הצטרכותם. הי' מנהל ישיבה גדולה ובעצמו היה משגיח בעינא פקיחא אם הבחורים לומדים בעוד ליל בדירתם כאשר שבו מביהמ"ד. השכם בבוקר הלך לראות אם הם כבר לומדים. מאד היה משגיח על התנהגותם, ובאם נודע לו שבחור לא התנהג כשורה ענש אותו ואם לא הועיל לא היה מהסס לשלחו הביתה כדי שלא ישפיע על חבריו"[17].

ניהול הישיבה ועניני הקהילה הכבידו עליו עד שנאלץ היה לפעמים לעזוב את העיר לזמן מה כדי לנוח. באחת מתשובותיו כתב:

"ומה שהתמהמהתי בתשובה עד היום הוא מפני שבאותו שבוע זכינו להכניס לעירנו את הרב הקדוש מקאלאמאי שליט"א והתאכסן בביתי כל משך הימים היותו פה ואח"כ נסעתי לחמי נ"י כדי למצא שם מרגוע לנפשי העייפה מלימוד הישיבה ושאר טרחות הרבנות"[18].

בתשובה אחרת הוא משיב לאחד משואליו שלא יוכל למלא את רצונו "מפני טרדת הישיבה אשר יקר לי מכל"[19]. רק בסוף השבוע לאחר תום הבחינות שערך לתלמידיו היה מתפנה להשיב

12. שם, דף ה, ע"א.
13. על השקפותיו של רמ"ש גלזנר ראה מאמרו של נ. קצבורג בתוך ספרו של כרמלי ויינברגר הנ"ל.
14. ראה בהקדמת נכדו, ר' אברהם קליין, לשו"ת דור רביעי, ירושלים תשל"ז.
15. ראה י'. כהן, שם. על התנגדותם של רבנים אחדים להשקפותיו של רמ"ש גלזנר ראה בקונטרס משפט צדק, קלוז' תרפ"ב.
16. אהלי שם, פינסק תרע"ב, עמ' 283, ערך קלויזנבורג.
17. ראה בהקדמה לדור רביעי, שם.
18. שם, סי' ד. מעניין שרבי הלל מקולומיאה היה מוכן להתאכסן אצלו למרות שלא היה מוכן להמליץ על אביו שיקבלוהו כרב בקלויזנבורג. ראה לעיל הערה 6. ועוד יותר יש לציין את מידת הכנסת האורחים של רמ"ש גלזנר כלפי יריבו של אביו.
19. דור רביעי, שם, סי' ו. ראה גם סימנים ח, כ"ו.

על מכתבי השואלים[20].

את לימודו ביסס רמ"ש גלזנר על שיקול דעת והגיון בקביעת ההלכה. ביחוד רצה, שתלמידיו יבינו כיצד לרדת לסוף דעתו של הרמב"ם אשר פירש לעתים את סוגיות הש"ס בדרך שונה מזו של חכמי צרפת ולכן גם פסקיו היו שונים מפסקיהם. וזו לשונו:

"ועיקר תכליתי שאני רוצה להשיג ע"י חבורי זה הוא ללמד לבני יהודה קשת איך צריך לבקר ולחקור ולדרוש בדברי חז"ל הקדושים, כדי למצא את האמת כדי להבין את עומק דעתם ותבונתם ובפרט איך צריך לדקדק בלשון הרמב"ם ז"ל אשר לרוב הוא מפרש הסוגי' דלא כחכמי צרפת ז"ל וכן לדקדק בין פרש"י ודברי התוס', כי בכל מקום דפליגו תמצא שכל הסוגי' מתפרשת באופן אחר לכל חד וחד ולאו דוקא באותו מקום דפליגי ועיקר עבודתי היתה באור שיטת הרמב"ם ז"ל, שלרוב פעמים נתקשו פסקיו מפני שרגילים אנו לפרש הסוגי' עפ"י פרש"י ותוס' שלפנינו, ואין איש שם על לב שיש דרך אחרת בפירושה אשר בה דרך הרמב"ם"[21].

הרה"ג ר' משה שמואל גלזנר ז"ל

הרה"ג ר' עקיבא גלזנר ז"ל

בדומה לחכמי דורו האחרים בהונגריה, גם הוא התנגד לשיטת הפלפול וטען: "אחרי שעברו עלינו שנות גלות ונדודים המית בתוכנו את ההגיון הישר וכח הביקור והוליד דרך פלפול הרחוק מדרך החכמה כרחוק מזרח ממערב"[22]. לאחד משואליו הוא כותב שלמרות היותו טרוד הוא משיב לו כי הוא רואה "שהוא מעמיק הרבה להבין כל דבר על בוריו ואינו נוטה ממרכז

20. שם, סי' ט: "והנני להשיב בזה תיכף ומיד שסוף השבוע אחר נסיון הבחורים אצלי הזמן המוכשר ביותר לעיין במכתבים הבאים".
21. דור רביעי, בהקדמה דף ה ע"א.
22. שם, דף ד ע"ב.

A cluji Tomche Jesivosz szombatja

Immár 8 év óta végzi a cluji Jesivákat Támogató Egyesület áldásos működését, állandóan 40—45 szegénysorsu cluji talmudista részére nyujtván rendes havi támogatást, akik Erdély minden nevezetesebb jesivájában szétszórva folytatják tanulmányaikat.

Mint minden zsidó intézmény, ugy ez az altruisztikus egylet is válságos helyzetben van és csak a legnagyobb erőfeszitések árán tud nemes feladatának megfelelni. Amikor más egyletek különböző rendezvények, előadások és a napi sajtó támogatása által jelentékeny bevételekhez jutnak, addig ez a minden felkarolást megérdemlő intézmény a csökkent számu és gyéren befolyt tagdijakon kivül egyesegyedül az évenkint egyszer számara juttatott u. n. Tomché Jesivosz-szombat adományaira van utalva.

Az illetékes körök megértő politikája folytán elhatároztatott, hogy a következő heti משפטים szombat mindennemü bevétele az összes cluji imaházakban a T. J. Egylet javára forditandó, hogy ezáltal lehetővé tegyék eme üdvös intézmény további fennállását. Az egyesület vezetősége bizik benne, hogy mint eddig, ezuttal is mindenki a Thóra iránti szent kötelességének tartja ezen egyesület anyagi erejének fokozásához tehetségéhez mérten hozzá járulni, hogy ez az erdélyi rabbikar elismerését is kiváltó egylet, melynek törekvése a thóra kultiválás lehetőségének megteremtése, tovább prosperálhasson, viruljon és nemes küldetésének minden zökkenés és fennakadás nélkül eleget tehessen.

Emanuel Rosenzweig
a cluji Tomche-Jesivosz elnöke.

HOEMESZ 1934 február 2.

שבת "תומכי ישיבות" בקלויזנבורג

Jesivaavatás Clujon.

Vasárnap, e hó 12-én szép ünnepség keretén belül lett felavatva a cluji jesiva uj helyisége, mely a sok áldozatkész támogatón kivül elsősorban Glasner Akiba főrabbi buzgóságának köszönheti létesitését, aki ugyszólván egyedül hozta össze a nagy összeget jelentő készpénz és tárgyi adományokat. Minden jesiva egy-biztos tüzhelye szent Toránknak, minden egyes bocher megörzője és továbbszármaztatója szent hagyományainak és ha mégis kiemeljük ennek a jesivának a megnyitását, azt tesszük azért, mert Erdély fővárosában, mely lélekszám szerint az országrész negyedik orthodox hitközsége, eddig nem igen érezték szükségesnek azt, hogy egy ilynemü intézményt létesitsenek. Ámde különösen kiemelendő az is, hogy mily nagy számban akadtak ennek a kimondottan vallási intézménynek bőkezü mecenásai, köztük Gross Jenő vezérigazgató Bucurestiből (Reb Jermijo Löw unokája) aki egyedül 170 000 leit adományozott erre a célra és ilyformán utat mutatott a zsidó áldozatkészség egy ujabb fölötte szükséges megnyilvánulása felé. Igen örvendetes, hogy végre e városban is meglátták azt az ijesztő vallási nihilizmust, mely fiatalságunk jelentékeny részét markaiban tartja és szükségét látták, hogy végre egy oly nemzedék is nevelődjön fel ebben a nagy zsidó emporiumban, amelyre a jövő orthodox hitközséget reá lehet majd bizni. Az ünnepséget Glasner főrabbi megnyitója vezette be, utána a helyi hitközség és zsidó testületek vezetői üdvözölték az uj intézményt, mely egy villaszerü épitményben van elhelyezve, amelyben 30 bocher kap egészséges lakást és jó ellátást. A berendezés több nagykereskedő adományából teljesen komplett és az ellátás meglehetősen nagy költségeit helyi bálbóoszok havi hozzájárulásaiból fedezik. Ilyformán a bocherek teljes idejüket a szent Tan tanulmányozására fordithatják és csak kivánatos az erdélyi orthodoxia megmaradásának szempontjából, hogy a többi, régi tradicióval biró, nagynevü jesivák növendékeiről is hasonló módon történjék gondoskodás.

HOEMESZ 1935. május 14.

תיאור הפתיחה החגיגית של הישיבה

האמת לא כמו רוב בני התורה שבזמננו אשר בעוה"ר בונים בניינים של הבל ומכניסים פילא בקופא דמחטא"[23].

במלאות 25 שנה לשבתו על כס הרבנות בקלויזנבורג, ליקטו תלמידיו חלק מדרשותיו על התורה וחלק מחידושיו על סוגיות הש"ס ופירסמום בספר בשם "שביבי אש" (קלויזנבורג תרס"ג). בהקדמה לספר כתבו התלמידים דברי שבח על רבם:

"מי הוא זה מתלמידי רבנו אשר לא ידע את דרכי רבנו את משפטו ואת שיחו כי הוא יכהן רפא בחכמה ודעת הליכות עולם לו הודו כזית וחסנו כאלון... והולך מישרים לבאר כתבי קודש בטוב טעם וישפוך עליהם מלוא הספל טללי אורות, ובגדי מחלצות שביסים ושהרונים ילבוש את אגדות חכמינו ומדרשיהם וישם עטרה לראשם, אולם עוד יותר מזה נפלא דרכיו בתלמוד ופוסקים בפלפול חרוץ וסברה ישרה, שמה נראה רוח החיה באופני לימודו כי יוצא הוא בעקבות הראשונים לכלכל דבריו בדעת וביושר, ובעומק בינתו מגלה נסתרות מפענח נעלמים".

כאמור, בקהילה היתה תסיסה רבה נגד השקפותיו הלאומיות של רמ"ש גלזנר ומספר ניכר של משפחות פרשו ויסדו קהילה משלהם. בתנאים אלה החליט רמ"ש גלזנר, בשנת תרפ"ב, להתפטר מתפקידו ולעלות לארץ ישראל. הוא נפטר בירושלים בליל שמחת תורה תרפ"ה.

הרה"ג ר' עקיבא גלזנר ז"ל

את מקומו של רמ"ש גלזנר מילא בנו רבי עקיבא. בדומה לאביו גם הוא ניהל ישיבה בשם "ישיבת חת"ם סופר". באחד העתונים היהודיים (בשפה ההונגרית) שבטרנסילבניה נאמר שבתאריך כ"ד באדר תרצ"ה נתקיימה בחינה של תלמידי הישיבה בפומבי בנוכחות רבנים ותלמידי חכמים. בראש הבוחנים עמד ר"ע גלזנר כשלצדו ישבו הדומ"ץ רבי שמעון בלוקסנהיים ורבי פייבל הרש גרוס. הבחורים נבחנו על פרקי גפ"ת ממסכת גטין וממסכת חולין, על פרקי משניות וכן על עשרים ושמונה פרקים מתוך ספר ישעיה[24].

כשנתיים לאחר מכן נחנך בניין מפואר של "ישיבת חת"ם סופר" בנוכחות ציבור מוזמנים מהקהילה ומקהילות אחרות[25]. בישיבה למדו כ-40-50 בחורים שהתגוררו ברובם בפנימיה של הישיבה.

רבי עקיבא גלזנר השתתף ב"כנסיה הגדולה" של אגודת ישראל שהתקיימה במארינבאד בשנת תרצ"ז. בנאומו הכריז שם: "לו אבי היה חי כיום, ודאי היה גם הוא מצטרף לאגודת ישראל"[26].

בעת הגירושים מהונגריה בשנת 1944 נכלל ברשימת הניצולים שארגן ישראל קסטנר ברכבת מיוחדת. נוסעי הרכבת אמורים היו להגיע לשוייץ, אך הם הגיעו תחילה לברגן בלזן. רק לאחר כמה חדשים שיחררו הגרמנים את אנשי הקבוצה והם הגיעו בשלום לשוייץ. רבי עקיבא גלזנר נשאר לאחר המלחמה בשוייץ ונפטר שם.

23. שו"ת דור רביעי, סי' כ"ד.
24. ראה Népünk, 29 למרץ 1935.
25. ראה העתון Hoemesz, 7 למאי 1937.
26. ראה בעתון "דאס יודישע טאגבלאט", ווארשא יום א, ט"ו באלול תרצ"ז.

A cluji jesiva első nyilvános vizsgája. *Glasner* Akiba főrabbi internátusával egybekötött jesivája az elmult vasárnap délután vizsgázott egy háromtagu bizottság előtt, amelynek elnöke a főrabbi volt, két cenzora: *Bloxenheim* Simon dajen és *Felwel* Herach Grosz. Délután öt órakor kezdődött a vizsga az ortodox hitközség tanácstermében, amely ebből az alkalomból megtelt talmudhoz értő és talmud iránt érdeklődő közönséggel. A fiatal vizsgázók egyszerű tiszta ruhájukban, komolyságukkal, a kérdésekre adott nyugodt feleleteikkel a legjobb benyomást keltették. Kétféle „siurt" tanultak Ollin és Chulin traktátusából, kötetekre menő mintegy ezer, a Bibliát és kommentárjait, ezerfelül huszonnyolc fejezetet Jezsejából, amit betéve tudtak és a kódexek köréből a Sulchan Áruchnak néhány időszerű fejezetét. Alapos és lelkiismeretes munkával tudták csak a nehéz, nagy anyagot megtanulni. Glasner főrabbi a vizsga után köszönetet mondott munkatársainak, elsősorban Bloxenheim rabbinak, elismerését fejezte ki a tanítványoknak és a hála szavaival emlékezett meg azokról, akiknek anyagi áldozatkészsége lehetővé tette az iskola zavartalan működését. Bejelentette, hogy a jövőben tizennyolc bennlakó helyett huszonnégy fiu kaphat az internátusban ellátást. A megjelent vendégek közül dr Deák, Rosenzweig Emanuel, Weisz Gyula és Nagyfaludi Nándor beszéltek az elismerés hangján a jesiva teljesitményéről és további lelkes támogatásukat igérték a főrabbinak. A vizsgázók nevében Felwel Herach Orosz buzdító beszédet intézett az ifjakhoz.

NÉPÜNK 1935 március 29

בחינה פומבית בישיבה בנוכחות מוזמנים

Felavatták a cluji Chaszam Szófer jesivát.

Clujon április 25-én, vasárnap d. e. 11 órakor érdemes nagy közönség jelenlétében avatták a cluji „Chaszam Szofer" jesiva nagytermét.

Az ünnepi beszédet Adler Sámuel a hitközség többizben volt elnöke és a jesiva egyik alapitója tartotta.

„Az álomból valóság lett, kezdte ünnepi beszédét a szónok. Meghatódottan állok itt és gyönyörködöm abban, ami megvalósult. Könnyü elképzelni valamit, de milyen nehéz azt megvalósitani! Főrabbink hajlékot teremtett a tóra- és talmud tanulás számára. Az idea megvalósult, a jesiva létezik. Le kell szögeznünk, hogy a lelkesedés, amely a főrabbi urat fütötte, megfelelő visszhangra talált a balbatimoknál is. Cluj, Satumare, Dicio, Oradea, Arad, Brasov, Deva, Bucuresti és a többi városok balbatimjai önzetlenül állottak a nemes ügy rendelkezésére. A fölépitett jesiva garancia egyben arra, hogy a vezetés megfelelő kezekben van letéve. Az uj generáció, bizonyára gazdagabb lesz alkotó erőkben, mint a miénk".

A hatásos beszéd után Glasner Akiba főrabbi könnyes szemekkel kezdte beszédét. Hálás szivvel gondolok — ugymond — I-ten re, hogy e napot megérni engedte. A mai sulyos időkben, amikor sok mindennel kell küzdeni, nagy vállalkozás volt részemről a fogadalom, melyet tettem: hogy épiteni fogok itt házat a Tóra számára, hogy hagyományos zsidó kulturánk ápoltassék és fejlődjék. Hálát fejezi ki azok iránt, akik bizalmukkal támogatták. Üdvözli a megjelenteket, elsősorban Dicio főrabbiját, aki a vidéki városok reprezentánsaként jelenik meg. Köszönti Adler Jenöt, az épitkezési bizottság elnökét, aki önzetlen lelkesedéssel és sok fáradtsággal járult hozzá a beth hamidrás létrejöttéhez. Most, hogy a mü betetőződött, arra kéri barátait és kritikusait támogassák azt azzal a lelkesedéssel, amit a zsidó kultura istápolása minden zsidó embertől elvárhat. Átadja a beth hamidrást rendeltetésének.

Weisz Izidor főkántor és a kórus imája után Fisch Sándor, a jesiva kuratorium elnöke az összes cluji ortodox egyesületek nevében üdvözölte a megjelenteket.

Dr. Krausz József diciosânmărtini főrabbi emelkedett ezután szólásra és lendületes beszédében kihangsulyozta ennek a beth hamidrásnak nemcsak kulturális, hanem nevelési szempontból való nagy jelentőségét.

Juda Glasner, a főrabbi fia szólalt fel ezután. Majd Weisz Gyula, a hitközség elnöke megelégedéssel látja a szép intézmény létrejöttét.

Rosner József az Orthodox Központi Iroda nevében üdvözli lelkes szavakkal a jesivát. Rosenzweig Emánuel a Chevra Kadisa, a Tomche Jesiva és a Zsidó Kórház nevében köszöntötte a főrabbit és mindazokat, akik hozzájárultak a szép intézmény létrejöttéhez. Klein Jeremiás, a Szináj nevében, mig Becalel Deutsch mediasi nagykereskedő, mint a Chaszam Szófer család egyik tagja hozza a pozsonyi gaón transzilvániai leszármazottjainak üdvözletét. A vidékiek nevében Fixel Vilmos, mig Mordche Guttmann a régi tanitványok nevében tartotta megindító lendületes szavakkal záróbeszédét. Az emelkedett szellemü ünnepséget a főrabbi héber beszéde zárta le, miután az aggastyán Kahan Léb apahidai főrabbi áldását adta a müre és mindazokra, akik közremüködtek létrehozásában.

חנוכת הבניין החדש של ישיבת חת"ס בקלויזנבורג

דף 1 ב"ה. יום ... ירח ...

לכ' הנהלת "סנטרל רליף קומיטה",
38 פארק ראו, ניו-יורק, נ. י.

קבלו נא בזה את רשימת התלמידים במוסדנו, עם שמות הרמ"מ והמנהלים, בחרף של שנה זו, החרצ"ח (1938).

שם המוסד ...

ארזיטה Cluj, (Romania) Str. Gen. Poetea 38/a

מספר הדפים ברשימה זו 3 מספר המחלקות 3

מספר כל התלמידים במוסדנו לפי פרטי רשימה זו 41

שמות ראשי ומנהלי המוסד

מספר סדורי	השם	התפקיד
1	הפך יעקב קלינר אקדי	אינספ ואנהל הוועדה
	הק"ק ווידא קלינר	ראש הועדה
	אולה הס חנ ווים	אורה
	אולה לקי ווינשטין	"
	ואיר הועדה:	
	רבי יוסף אדלער	ראש הועדה
	אולה אנטק פעלטי ראזענצווייג	
	" נתן נפ' נאדי פאלוזוי	חברי הועדה
	" שרי הס	
	" שמעון ווינשטין	
	" ירוס קראפמאנן	
	" אלכסנדר קרטמאנן	
	" קלמן קלינר	אכ כיר

תוראות: א. בשימת התלמידים נעשתה בסדר הא"כ, לפי שמות המשפחה, בכל מחלקה לחוד. ב. אם התלמידי בא מחוץ לסרינת ירשמו בצד שם מקומו גם את שם המדינה. ג. אנא לכתוב ברורות.

חלק מתוך טופס שאלון ל"סנטרל רליף קומיטי" עם רשימת המנהלים והתלמידים

ב"ה

YESIVATH CHASAM SOFER
ul. conducerea primăriului
AKIBA GLASNER
CLUJ, STR. GENERAL DOJTAŞ 28/a
Kolozsvár (Erdély) Rumania

ישיבת "חתם סופר" קלוש
תחת הנהלת הרה"ג אביד דשה
עקיבא גלזנר שליט"א

יום א', לט'חיי שרח שנת תשי"א
ק ל ו י ז נ ב ו ר ג – נ.

שלום וברכה לכבוד מנהלי "סנטרל רעליף" וברא
כבוד הרב הגאון הגדול והעסקן המפורסם כש"ת
מויה א ה ר ן ש י י ט ע ל ב ו ר י ם שליט"א

נ ע ו ו – י ו ר ק

אחרי תת כבוד ויקר כיאות, כמדומנו שאיננו צריכים להתודע לפני כבודכם אחר שטרדנו ידוע להם מכבר. לפני שנתיים בערך שלחנו לכב' באמצעות הלשכה הארצית המרכזית משרנסילוניה (שהית' אז מדינת רומניה) ידיעות מפורשות וגם דין וחשבון מפורש מתציבנו השנתי, וגם מקירה כללית מאפיה ומהותה של י ש י ב ת נ ו המקושרת עם מ נ ז ה ו א י נ ש ר נ ט.

מהודעותנו אז היו יכולים להוכיח שבאיזו קשויים ורק במחיר התאמצות כלתי רגילה הצליח בידנו להתגבר על ה מחסור התקציבי ולהכשיח את קיומו של מוסדנו ואו מעולתו התועלתי עכ"פ מנקודת ההשקפה של חרדי ושלומי אמוני ישראל.

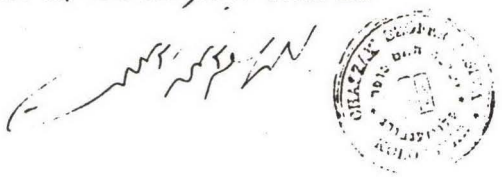
ואם לפני שנתים הי'מצבנו החמרי כ"כ מחריד כולו אומר ד א ג ה ו מ צ ו ק ה מה נאמר וזה נדבר עכשיו אחרי שעברו על מוסדנו חבלי המסכר הקשה, בעשי' המהפכות ומאורעות ההיסטריות, שהשפעתן המזיקה בסובן הכלכלי ניכרת במשקו של כל יחיד כם מוסד צבורי.

באמצעות הלשכה הארשה. מה קבלנו מכ'בשנים האחרונות בכל ז מ ן סכום מצער לטובת הישיבה, אך בזמן הקיץ תע"ל לא קבלנו מאומה. ועתה אחרי שלרגלי השבוי הידו נשארנו מחוץ לחוג מעולתה של הלשכה הארשה. הננו מרשים לנו בזה לפנות בדרך ישר אל כבודם ולהציע לפניהם את בקשתנו הטשוחה דלקמן:

בתשובת לב אל הסכות שהזכבנו למעלה ובהתחשבות העובדא ש י ש י ב ת נ ו בעדי זיקבענבירגען (חלק ההונגרי) היא ה י ח י ד ה תמקושרה גם עם מ נ ז ה ואינטרנט, ובהתאם לזה מכבידות על שכמה התחיבירת יותר גדולות- סיואילו בסובם לעציא לנו ס כ ו ם יותר מ ס ו י ם בתור ת ס י כ ה, כדי שנוכל למלא את תפקידנו ה נ ע ל ה גם פתוך תנאים יותר קשים בתקופה רווית צער ויגון קודר שאנו חיים בה כעת.

בצניעה נעיטו ל ב ו ה נ ב ה מתאימה לגודל נ ח י צ ו ת ה של בקשתנו הננו חותמים בברכת ש ל ו ם ו ב ר כ ה מרחוק, ובתשלה שיתפזרו בקרוב תענים השחורים המכסים את אשך תקוותינו ובשמובנו בנצחיותה ובהרמת קרנה של שה מזורה ישראל ושנזכה במהרה ל א ו ר ה ג א ו ל ה השלמה בכמא.

בשם הנהלת ישיבת "חתם סופר" קלויזענבורג

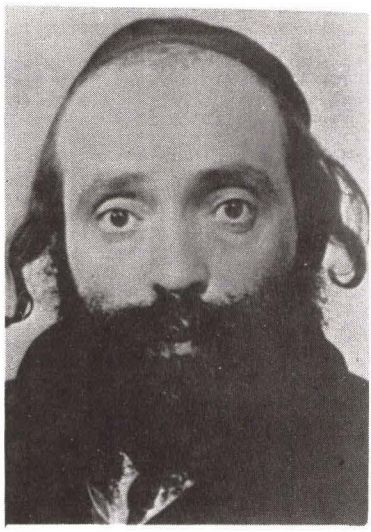

מכתב ל"סנטרל רליף קומיטי" לקבלת עזרה (ארכיון י.א.)

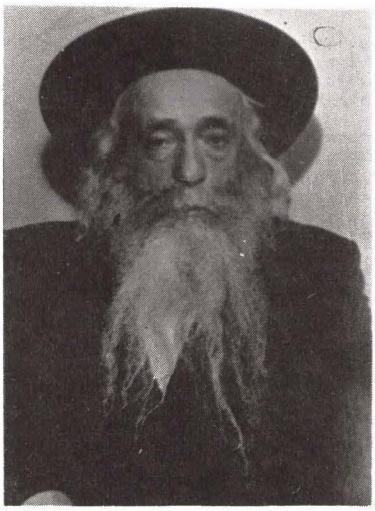
ישיבתו של האדמו"ר הרהגה"צ רבי יקותיאל יהודה האלברשטאם

האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה האלברשטאם מקלויזנבורג נולד לאביו רבי צבי אב"ד רודניק (פולין) בשנת תרס"ד (1904). בזמן מלחמת העולם הראשונה נמלט להונגריה עם הוריו שנתישבו זמנית בעיר קליינוורדיין. בהיותו בן שבע עשרה שנים נשא לאשה את בתו של רבי חיים צבי טייטלבוים בעל "עצי חיים" מסיגט.

בשנת תרפ"ב (1922) נפרדה קבוצת חסידים בקלויזנבורג מהקהילה האורתודוקסית המרכזית וייסדו קהילה חסידית משלהם בשם "קהל יראים". לרבה של הקהילה נתקבל האדמו"ר רי"י הלברשטאם. לרגל פרישת החסידים מן הקהילה האורתודוקסית התנהל דין תורה. מורי ורבי המהר"ם בריסק זצ"ל מטאשנד, שעמד בראש בית הדין, פסק: "רשאים היו קהל הספרדים לפרוד מתוך קהל עדת ארטה' דקלויזנבורג ולהיות קהל בפ"ע..."[27].

האדמו"ר בהיותו בקלויזנבורג

האדמו"ר בארה"ב ובארץ ישראל

האדמו"ר מקלויזנבורג הכניס לעיר רוח חסידית שהיתה חדשה בעיר זו. נוסח תפילתו היה על פי נוסח צאנז. מרוב התלהבותו בתפילה, היה מפיל את עצמו ארצה וכל כולו התמלא זעה. במשך כל ימות השבוע היה לן על ספסל בית המדרש ורק לקראת שבת היה עולה על מיטתו. פעמים אחדות במשך כל יום היה רץ לטבול במקוה. הוא היה אחד הדרשנים המעולים והמבוקשים ביותר בטרנסילבניה. האדמו"ר הצטיין באוצר מלים עשיר, בכח דיבור וברעיונותיו החריפים. בשבתות אחר הצהריים, בעונת הקיץ היה מלמד פרקי אבות במשך שלוש-ארבע שעות. חצרו היתה מלאה מאזינים מפה אל פה. בשיעורים אלה היה פותח בדברי הלכה, המשיך באגדה וסיים בדברי מוסר.

מספר תלמידיו של האדמו"ר לא היה גדול ביותר כי הדגש היה על איכותם של התלמידים ולא על כמותם. יתר על כן, לבחור ממוצע היה כמעט בלתי אפשרי להתאים את עצמו לזמני

27. על הדין תורה ופסק דינו של המהר"ם בריסק ראה בספרי טאשנד, ירושלים תשל"ד, עמ' 67, 161-165.

ולסדרי הלימוד והתפילה של האדמו״ר. לאדמו״ר לא היו סדרי שינה ואכילה קבועים, כי כל זמנו היה קודש ללימוד ולתפילה. לפעמים שקע בלימודו במשך שעות ארוכות. כתוצאה מכך אכל את ארוחת הבוקר שלו רק בשעה ארבע אחר הצהריים, ואת ארוחת הצהריים שלו אכל רק בשתיים בלילה.

האדמו״ר לימד ״שיעור עיון״ בלבד. הוא נהג לפתוח קטע של גמרא עם רש״י ותוספות והפליג לאחר מכן בפלפולים חריפים שנתמשכו שעות ארוכות. כאשר למד פעם מסכת עירובין התעכב על קטע של תוספות, שגודלו פחות מחצי שורה (ד״ה ״לחמן״ דף כ״ג ע״ב), במשך שעתיים. הוא הציג את השאלה מה זה חשוב לבעל התוספות לציין את שמו של הגוי, ומיד נכנס לפלפול ממושך.

האדמו״ר לימד גם יורה דעה ובאחד משיעוריו ציין, שאת הדברים שהשמיע בעת שיעורו זכר מאז היותו בן 11 שנים. הוא היה בעל זכרון נפלא כבור סוד שאינו מאבד טיפה[28].

בעת שהתחילו הגירושים מגיטו קלויזנבורג התחבא האדמו״ר בתוך קבר פתוח בבית העלמין ומשם עבר לבונקר שבחצר בית חרושת למשקאות של ר׳ ירמיה טסלר. לאחר זמן מה גוייס האדמו״ר ל״שירותי העבודה״ שבעיר נאג׳באניא. בחדשים הבאים טולטל ממקום למקום ועם קבוצה של יחידת עבודה הגיע אף לוורשא. שם הועסק בפינוי שרידי הריסות גיטו וואר שא[29]. בעת שהגרמנים העבידוהו שם בעבודת פרך שאלו יהודי אחד: ״[רבי] האם תמשיך לומר עוד ׳אתה בחרתנו׳״. השיב לו האדמו״ר: ״עד היום לא אמרתי זאת בכוונה הראויה, אולם מעתה כאשר אגיד ׳אתה בחרתנו׳ אכוון יותר ויותר... מוטב לי להישאר במצבי זה מאשר להיות כאחד מהם״[30]. במרוצת הזמן הספיק להיות במספר מחנות ריכוז ובתוכם גם במחנה אוישביץ. בהיותו במחנות נזהר מהמאכלים האסורים שניתנו לאסירים. בשבתות השמיע דברי תורה לאלה שסובבו אותו.

זכות גדולה נפלה בחלקו של האדמו״ר לאחר המלחמה, בעת שהתחיל ללכד מחדש את צעירי שארית הפליטה ששרדו ממחנות ההשמדה. תחילה דאג להביא לקבר ישראל את גוויות המתים שבמחנות השונים ולאחר מכן התמסר לארגן מוסדות חינוך במחנות העקורים בגרמניה.

במחנה פרנוולד, שעל אדמת גרמניה, הקים את ישיבת ״שארית הפליטה״[31] בה למדו כ-150 בחורי ישיבה. ביוזמתו נוסדה ישיבה גם במחנה פוקינג תחת הנהלתו של הרה״ג רבי נפתלי הירצקא משארמאש. כמו כן ייסד האדמו״ר מוסדות חינוך במחנות אחרים.

מגרמניה יצא האדמו״ר לארצות הברית וישב שם שנים אחדות. בשנות החמישים עלה לארץ ישראל והקים בנתניה את ״קרית צאנז״. מטעמי בריאות חזר האדמו״ר לארצות הברית והמשיך בקשרים עם חסידיו בארץ ישראל. בשנים האחרונות נמצא האדמו״ר לסרוגין בארצות הברית ובישראל. בבואו לישראל נוהרים אלפי חסידים אל חצרו בימי חמישי בלילה להאזין לשיעוריו בפרשת השבוע.

עוד שתי ישיבות נוספות פעלו בקלויזנבורג בתקופה שבין שתי מלחמות העולם[32]. האחת היתה ישיבתו של הרב פרץ שטרוהלי, בה הונהגו לימודי תורה ודרך ארץ. הבחורים שלמדו את

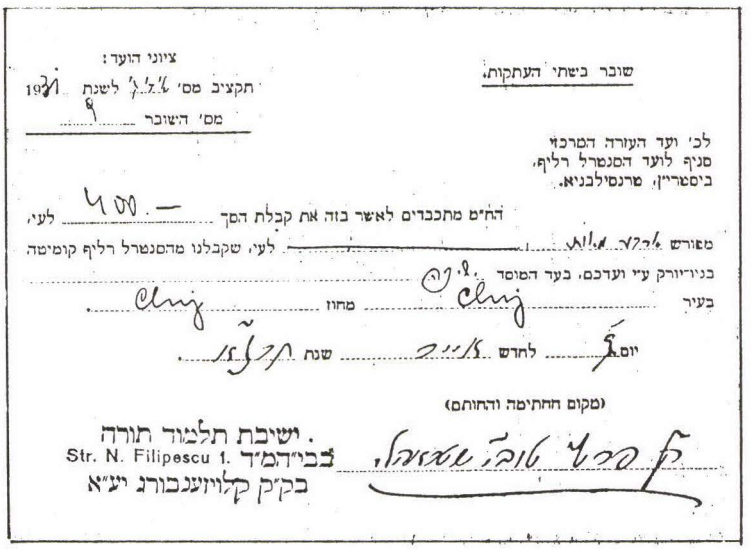
28. הפרטים לוקטו מתלמידים אחדים שלמדו אצלו בקלויזנבורג ובעיקר מפי הרה״ג רבי ישראל אריה זלמנוביץ, רבה של עכו לשעבר.
29. ראה ירמיה טסלר, זכור ואל תשכח, ירושלים תשכ״ח, עמ׳ 56-64; משה פראגר, גלעד ליהדות אירופה, תל אביב 1976, עמ׳ 1003-1006.
30. ראה ספרו מנחת יהודה וירושלים, קרית צאנז תשל״ט, עמ׳ רנ״ב-רנ״ג.
31. על פעילותו של האדמו״ר בפרנוולד ובשאר המחנות ראה בעתון ״קול ישראל בגולה״, מינכן תש״ו, כ״ג באב; תש״ז ח׳ באב; תש״ח ערב סוכות.
32. הפרטים נמסרו לי מפי מר יהודה שוורץ (חדרה).

ראשי ומנהלי ישיבת "שארית הפליטה" בגרמניה לאחר המלחמה

"SHAARES HAPLAITA" SCHOOL FOR RABBIS FÄHRENWALD

השיעורים כסדרם התמחו במלאכת האריגה. הרב שטרוהלי היה שופע אהבה וחמימות לתלמידיו. שאיפתו הגדולה להגיע לארץ ישראל השפיעה גם על תלמידיו. שניים מהם החליטו ללכת לארץ ישראל ברגל דרך טורקיה. לאחר מסע של חדשיים הגיעו לטורקיה ומשם נאלצו לשוב לקלויזנבורג. ישיבה נוספת נתקיימה בהנהלתו של רבי דוד הרפנס. ישיבה זו היתה ישיבה חסידית מובהקת ברוח סיגט-סאטמר.

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:
תקציב מס' ... לשנת 193...
מס' השובר ...

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטרריין, טרנסילבניא.

החיים מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 400.— לעי,
משורש ... לעי, שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה
בניו־יורק ע"י ועדכם, בעד המוסד ...
בעיר ... מחוז ...
יום ... לחדש ... שנת ...

(מקום החתימה והחותם)

ישיבת תלמוד תורה
Str. N. Filipescu 1. נבי־הס"ד
בק"ק קלויזענבורג יע"א

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:
תקציב טס' ... לשנת 192...
מס' השובר ...

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטרריין, טרנסילבניא.

החיים מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 300.— לעי,
משורש ... לעי, שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה
בניו־יורק ע"י ועדכם, בעד המוסד ...
בעיר ... מחוז ...
יום ... לחדש ... שנת ...

(מקום החתימה והחותם)

למעלה קבלה של הרב שטראהלי ל"סנטרל רליף קומיטי". למטה קבלה של הרב דוד הרפנס

פרק נג

ישיבת שארמאש

העיירה שארמאש (ברומנית: Sărmas, בהונגרית: Nagysármás) נמצאת בקרבת הערים קלוז' וטורדה. בראשית מלחמת העולם השניה התגוררו בעיירה קרוב ל-150 יהודים. רובם התפרנסו ממסחר בתוצרת חקלאית, מהחזקת טחנות קמח ומחכירת אחוזות[1].

בערך בשנת תרפ"ד נתקבל לרבה של הקהילה הרה"ג רבי נפתלי הירצקא הניג. לפני בואו לשם היו בשארמאש שני בתי תפילה. באחד מהם התפללו בנוסח אשכנז ובשני בנוסח ספרדי חסידי. בהשפעתו של רנ"ה הניג החלו גם בבית התפילה האשכנזי להתפלל בנוסח ספרדי חסידי.

הרה"ג ר' נפתלי הירצקא הניג ז"ל

רבי נפתלי הירצקא הניג נולד לאביו ר' יוסף בסיגט בשנת תרנ"ח. בהיותו עדיין ילד התקבל ללמוד בישיבתו של רבי חיים צבי טייטלבוים בעל "עצי חיים" אב"ד קהילת סיגט. תקופה מסויימת למד בישיבתו של רבי יהודה גרינוולד בעל "זכרון יהודה" אב"ד סאטמר. אחר כך חזר לעיר מולדתו והמשיך ללמוד בישיבתו של בעל "עצי חיים" בסיגט.

בעת מלחמת העולם הראשונה נמלטו הוריו מסיגט לוייצן. גם רנ"ה הניג נמלט עמם, ולמד שם בישיבתו של רבי ישעיה זילברשטיין בעל "מעשי למלך". במרוצת השנים קיבל "היתר הוראה" מידי רבותיו, רבי חיים צבי טייטלבוים ורבי ישעיה זילברשטיין. כמו כן הוסמך לרבנות על ידי רבי מאֵזֶס חיים ליטש רוזנבוים רבה של קליינוורדיין. כבר בבחרותו נמשך לחסידות ונסע להסתופף בחצרותיהם של מספר אדמורי"ם שנמלטו, בימי מלחמת העולם הראשונה, מפולין להונגריה.

בשנת תרע"ח נשא לו אשה, וישב שנים אחדות על שלחן חותנו בלכניץ שבטרנסילבניה. עם קבלתו לרבה של שארמאש שקד שם על תיקון חומת הדת. הוא למד בהתמדה רבה יומם ולילה, ועשה לו מנהג ללמוד תוך כדי עמידה. מתוך משכורתו הזעומה פיזר צדקה ביד רחבה לכל נצרך.

הוא הקים ישיבה בשארמאש, בה למדו 20-30 בחורים. אחדים היו מבני המקום ואחרים באו מחוץ לעיירה. בית המדרש של הקהילה שימש את הבחורים כמקום לימודם. רבי אברהם יהושע פריינד רבה של נאסאוד עודד בחורי ישיבה אחדים שיסעו ללמוד בשארמאש.

הבחורים התגוררו באכסניות בעיירה, אך לימודיהם נתקיימו בבית המדרש תחת עינו הפקוחה של רנ"ה הניג. בימי הקיץ למדו הבחורים באויר צח בגן שעל יד בית הרב. אחדים מן הבחורים אכלו במנזא שנתמכה על ידי גורמים שונים, ואחדים מהם אכלו "ימים".

סדר לימודו של רנ"ה הניג היה לפי התכנית שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה: "שיעור פשוט", "שיעור עיון", יו"ד, או"ח, חומש ורש"י. רנ"ה הניג לימד את כל השיעורים בעצמו ואף בחן את כל תלמידיו לבדו.

1. פרטים ראה פנקס קהילות רומניה, ירושלים תש"ל, כרך ראשון, עמ' 324-325. כמו כן ליקטתי פרטים אחדים מפי ר' ישראל שטראהלי (ברוקלין). וראה את ספרו של רנ"ה הניג, שו"ת תפארת נפתלי, ברוקלין תשמ"ו, בהקדמה "תולדות המחבר".

הרה״ג ר׳ נפתלי הירצקא הניג ז״ל

כל אחד מהתלמידים חש את טוב לבו של רבם שהיה להם כאב רחמן ודאג לכל צרכיהם הגשמיים למען קיומם. אולם לגבי התמדתם בלימודים ובדרך התנהגותם של הבחורים לא היה רנ״ה הניג מוכן לכל וויתורים. אושר רב נגרם לו כאשר באמצע השיעור שאלו בחור קושיה על פי מקור אחר שגילה בגמרא. במקרים אלה היה מסייע בידי הבחור להשלים את דברי הגמרא ממנה היקשה את קושייתו ואף עזר לו להרחיב את הקושיה.

אסון גדול פקד את יהודי שארמאש בסוף מלחמת העולם השניה. שארמאש, שנשארה בידי הרומנים בשנת 1940, נכבשה על ידי הצבא ההונגרי ב-5 לספטמבר 1944. ההונגרים ריכזו את כל היהודים בתוך בניין אחד, והחזיקום שם במשך שבוע ימים ללא מזון. באותו זמן התעללו הז׳אנדרמים ופגעו בכבודן של הנשים והבחורות לעיני הציבור, ואת הגברים עינו בעינויים אכזריים.

בלילה בערב ראש השנה תש״ה (17 לספטמבר 1944) הועברו היהודים ליערות שבסביבה, והצטוו לחפור בור גדול בעומק של מטר וחצי. לאחר שסיימו את חפירת הבור נצטוו להתפשט ולהכנס לבור, שם נורו ונרצחו. את הטבח ערכו הז׳נדרמים וחיילים הונגרים לפי פקודת המפקד בשם לאנץ. 136 גברים ונשים נרצחו במקום. הי״ד.

רנ״ה הניג הצליח להימלט עם אחדים מילדיו בעוד שאשתו ואחדות מבנותיו היו בין קרבנות הטבח. הי״ד. הנרצחים נקברו בערבוביה בקבר אחים אחד. לאחר גירושם של ההונגרים משארמש חזר לשם רנ״ה הניג. בהסכמתם של מספר רבנים נתן הוראה לפתוח את קבר האחים ודאג לקבורתן הנפרדת של הגוויות[2].

בתום מלחמת העולם השניה הגיע רבי נפתלי הירצקא הניג למחנה המעבר פוקינג שבגרמניה. בפוקינג עמד רנ״ה הניג בראש ישיבה גדולה שהיתה תחת נשיאותו של האדמו״ר מקלויזנבורג. משם היגר לארצות הברית והקים את בית מדרשו בוויליאמסבורג. במרוצת הזמן נתמנה ליו״ר ועד ההוראה של התאחדות הרבנים.

2. שם, סי׳ ק.

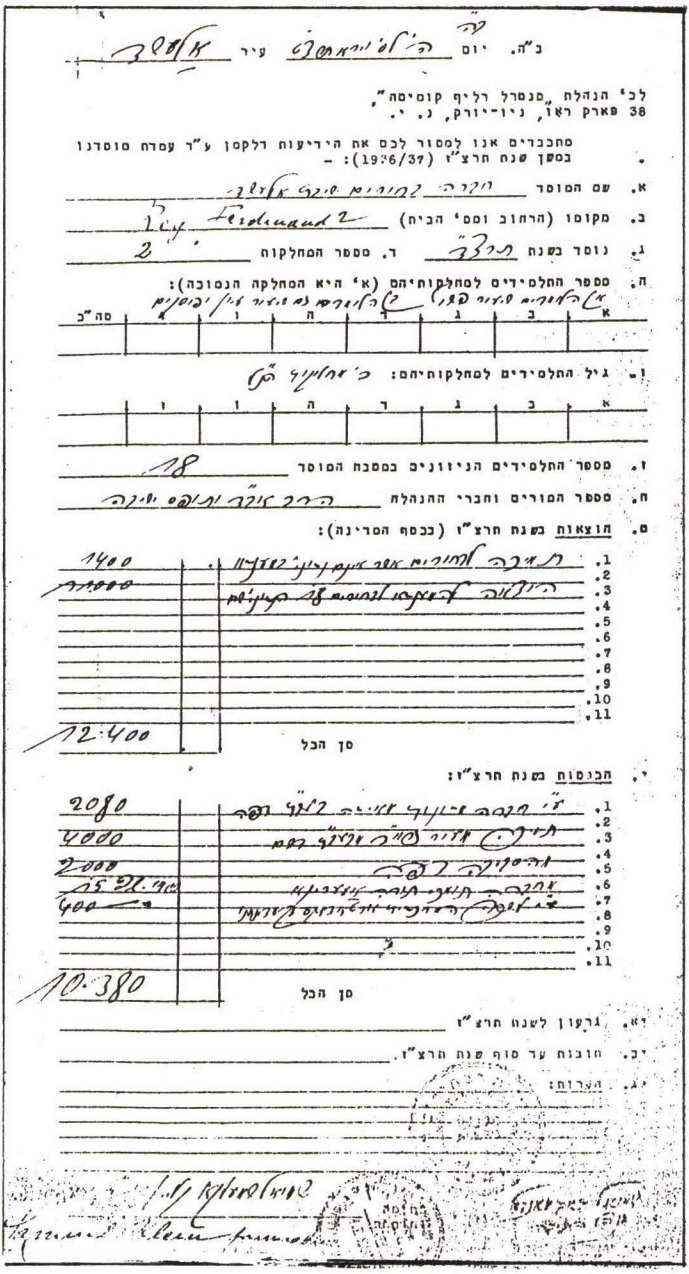
פרק נד

ישיבות נוספות בטרנסילבניה

אלעשד

בכפר אלעשד (ברומנית: Aleşd, בהונגרית: Élesd), השוכן על צומת מסילות הברזל בין קלויזנבורג לגרוסווארדיין, התגוררו לפני השואה 372 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 2,424 תושבים[1]. בשנים שלפני השואה התנהלה שם ישיבה בה למדו למעלה מעשרים בחורים. שמונה עשר מתוכם אכלו במנזא, ומספר בחורים שלא אכלו במנזא קיבלו תמיכה כספית[2]. הישיבה התנהלה על ידי אב"ד הקהילה רבי שמואל שמעלקא קליין בנו של רבי שלום יעקב קליין אב"ד האלמין. רבי שמואל שמעלקא נספה בשואה. הי"ד.

1. פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 75.
2. ראה צילום טופס השאלון ל"סנטרל רליף קומיטי" המצורף כאן.

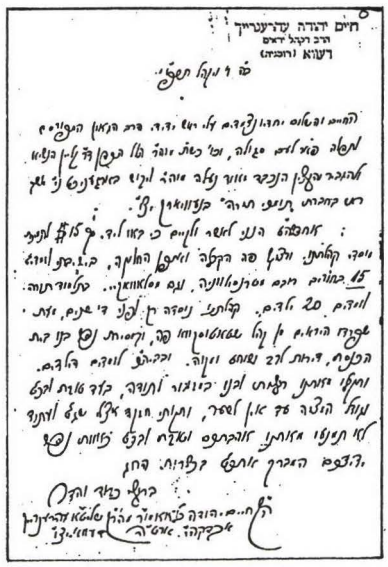
שאלון ל"סנטרל רליף קומיטי" עם פרטים על הישיבה

דעווא

העיר דעווא (ברומנית: Deva, בהונגרית: Déva) ידועה כעיר עתיקה שבה נמצאו שרידים מן התקופה הרומאית. הקהילה היהודית בדעווא נתארגנה במחצית המאה ה-19. בעת פילוג הקהילות בהונגריה הגדירו את עצמם בני הקהילה כ"סטאטוס קוא". במרוצת השנים נתווספו לקהילה יהודים חרדים וכתוצאה מכך הצטרפה הקהילה למחנה האורתודוקסי. לא כל החרדים הסתפקו בשינוי זה, והיו כאלה שדרשו שהקהילה תהיה חרדית יותר. בשנת תרפ"ב נוסדה "הקהילה הקטנה" שהיתה חרדית יותר מן הקהילה הגדולה. קהילת האם בחרה לה לרבה את רבי שמחה יואל פישר, ו"הקהילה הקטנה" בחרה לרבם, בשנת תרפ"ה (1925), את רבי חיים יהודה עהרנרייך. בשנת 1941 גרו בדעווא 824 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של 16,000 תושבים בערך[1].

רבי חיים יהודה עהרנרייך למד בבחרותו בישיבותיהם של רבי ישעיה זילברשטיין בוייצן ושל רבי שלמה זלמן עהרנרייך בשימלוי[2]. רבי חיים יהודה היה למדן מופלג ופרסם מספר ספרים. שמו נודע ברבים בעיקר בזכות הוצאתו לאור את כתב העת התורני "אוצר החיים".

זמן מה לאחר בואו לקהילה הקים רבי חיים יהודה ישיבה. במכתבו ל"תומכי תורה" בניו יורק, משנת תרפ"ו, הוא מודה למנהלי החברה על העזרה שקיבלה ישיבתו בה לומדים 15 בחורים[3]. במכתב נוסף, משנת תרפ"ח, הוא מבקש עזרה נוספת לישיבתו. בשני המכתבים הוא רומז על המאבק שהוא נאלץ לנהל נגד קהילת האם למען קיום התורה. כתוצאה מהמתיחות ששררה בין פלגי הקהילה השונים עזב רבי חיים יהודה את דעווא והתישב, בשנת תר"צ (1930), בהומענע[4] שבסלובקיה. שם המשיך בפעילותו הספרותית התורנית וכן ניהל ישיבה. בעת הגירושים מסלובקיה, בשנת תש"ב, הוגלה למחוז לובלין שבפולין ונספה שם. הי"ד.

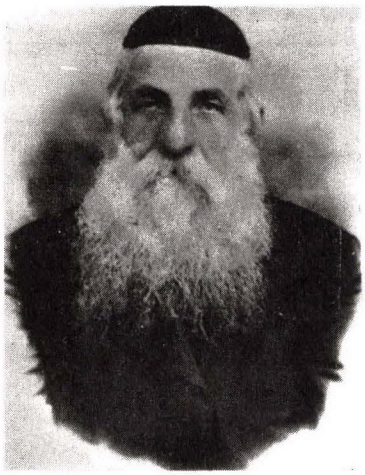
1. פנקס קהילות רומניה, כרך א, עמ' 295-297.
2. שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, כרך ג, עמ' ק"ו-ק"ב.
3. ראה צילום המכתב.
4. ראה למעלה פרק א.

מכתבו של ר' חיים יהודה עהרנייך ל"תומכי תורה"

טורדה

העיר טורדה (ברומנית: Turda, בהונגרית: Torda) שוכנת לא הרחק מן העיר קלויזנבורג. היהודים הראשונים התישבו בטורדה בסוף המאה ה-18. הקהילה נוסדה רשמית רק בשליש הראשון של המאה ה-19. בשנת 1941 התגוררו בטורדה 796 יהודים.

בשנת 1942 מנתה הקהילה 1,805 נפש. טורדה נשארה בימי מלחמת העולם השניה תחת שלטון הרומנים. רבים נמלטו מהונגריה ומטרנסילבניה הצפונית לרומניה וכך גדלו הישובים היהודיים שבקרבת הגבול ההונגרי. טורדה היתה מרכז חשוב ביותר להצלת יהודים שנמלטו מהונגריה לרומניה[1].

הרה"ג ר' בן ציון וֶזֶל ז"ל

הרה"ג ר' יוסף אדלר ז"ל

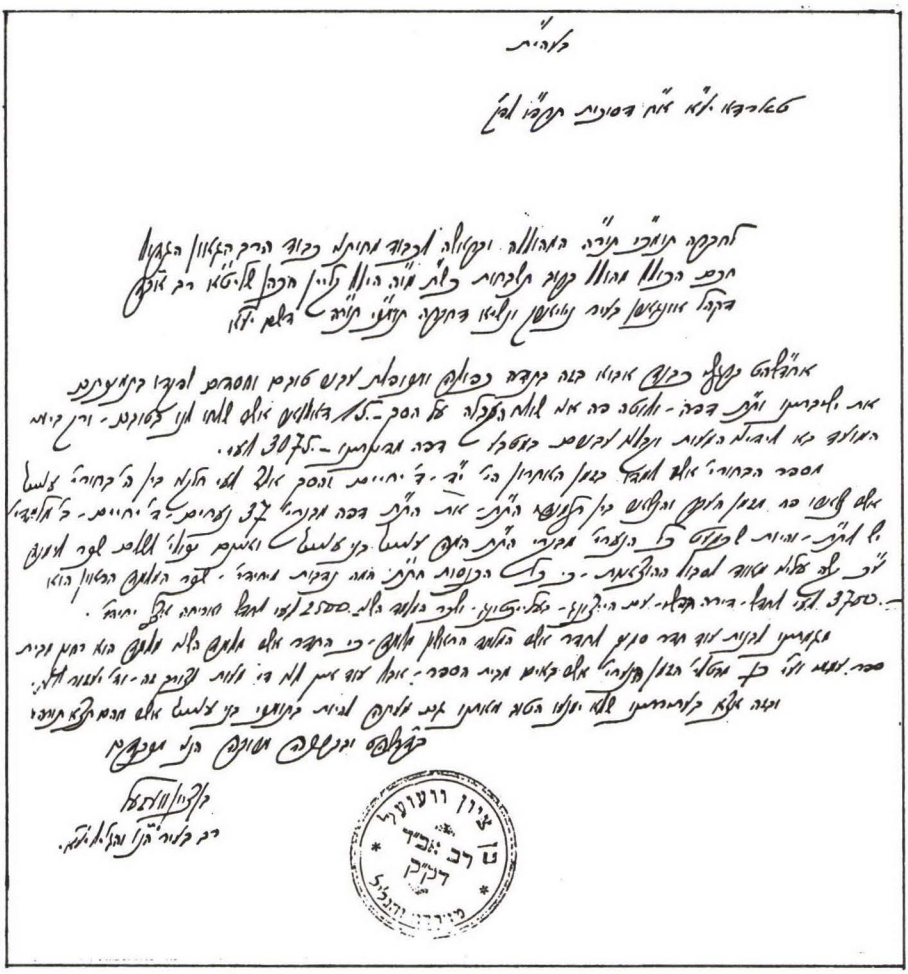
רבה הראשון של הקהילה היה כנראה רבי כלב וֶזֶל (וועזעל). לאחר פטירתו מילא את מקומו הרב בן ציון וזל, שכיהן כרבה של טורדה בשנים תר"ס-תרצ"ח (1900-1938). בשנת תרצ"ב נבחר הרב בן ציון וזל ליו"ר הלשכה האורתודוקסית שבטרנסילבניה. מאז החלה תקופת פריחה ושגשוג של היהדות האורתודוקסית. בקהילות רבות נוסדו או התרחבו בתי ת"ת וישיבות[2]. בימי שלטון גוגה קוזה האנטישמים, בשנת 1938, נסגרה ישיבת טאשנד. הרב בן ציון וזל וחתנו הרב אבראהאם נסעו במיוחד לבוקארשט לבטל את רוע הגזירה. הם הצליחו במשימתם והישיבה נפתחה מחדש[3].

רבי בן ציון וזל ניהל ישיבה בה למדו בשנת תרפ"ו 14 בחורים. במכתבו למנהלי "תומכי תורה" בניו יורק הוא מודה על התמיכה הכספית בסך 3075 לעי שהם שלחו עבור ישיבתו ועבור

1. ראה פנקס קהילות רומניה, כרך א, עמ' 304-307.
2. שם, וראה צבי יעקב אבראהאם, לקורות יהדות טרנסילבניה, ניו יורק תשי"א, עמ' 145-146.
3. שם, עמ' 149, 165-166.
4. ראה צילום המכתב המודפס כאן.
5. אבראהאם, שם, עמ' 138, הכותב על ישיבות טרנסילבניה בין שתי המלחמות אינו מזכיר את טורדה ביניהן. לעומת זאת ברשימת הישיבות בזמן המלחמה ולאחריה הוא מציין גם את טורדה. ראה שם, עמ' 196, 249.

הת"ת. בין השאר הוא כותב: "מספר הבחורים אשר למדו בזמן האחרון הי' י"ד, ה' יחיים. והסך אלף לעי חילקנו בין ה' בחורים עניים אלה שנשארו פה מזמן העבר והנשאר [חילקנו] בין תלמידי הת"ת"[4].

רבי בן ציון וזל נפטר בכ"ד באדר ראשון תרצ"ח. את מקומו מילא חתנו רבי יוסף אדלר. כשם שהאוכלוסיה היהודית גדלה בטורדה בימי המלחמה כך גם נתרבו שם ספסלי הישיבה בזמן המלחמה ומיד לאחריה[5]. השיעורים ניתנו בעיקר ע"י רבי יוסף אדלר. תקופה מסוימת לימד רבי צבי יעקב אבראהאם קבוצת בחורים הלכות מקוואות. רבי יוסף אדלר עלה לארץ ישראל והתישב בירושלים שם התגורר עד פטירתו בשנת תשל"ז.

מכתבו של ר' בן ציון וזל ל"תומכי תורה"

טֶלֶגד (טעלעגד)

בכפר טלגד (בהונגרית: Mezőtlegd, ברומנית: Tileagd) שליד גרוסווארדיין התגוררו לפני השואה 296 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 3667 נפש[1].

בעבר כיהנו שם כרבנים רבי מרדכי לייב וינקלר[2], שנתפרסם לאחר מכן כרבה של ה' — מאד, ורבי יוסף חיים פישמן[3].

רבה האחרון של הקהילה לפני השואה היה רבי עמרם ישי מילר בנו של רבי אשר אנשיל יהודה מילר רבה של פטרושאני[4].

רבי עמרם ישי מילר היה בעל הדרת פנים והצטיין כדרשן ונואם. בימי שלטונות הרומנים, בין שתי מלחמות העולם, התיחסו אליו אנשי הכפר והשלטונות בכבוד רב. בחגם הלאומי של הרומנים נהג לנאום בשפה הרומנית בפני קהל החוגגים. מדי פעם יצא ליהודים הכפריים שהשתייכו ל"גליל" שלו והיה מחזק את זיקתם לתורה ולדת ישראל.

הוא ניהל ישיבה בה למדו לפי התכנית שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה. בנוסף לכך למד עם תלמידיו כל שבוע פרק בתנ"ך. הוא נתן לתלמידיו את האפשרות לשלב בלימודיהם "תורה ודרך ארץ".

בעת הגירושים מהונגריה, בקיץ תש"ד, הועבר רבי עמרם ישי מילר עם משפחתו ועם בני קהילתו לגיטו בגרוסווארדיין. משם נשלח עם שאר בני הגיטו לאוישביץ ונספה שם. הי"ד.

הרה"ג ר' עמרם ישי מילר ז"ל הי"ד

1. פנקס קהילות רומניה כרך שני, עמ' 76.
2. ראה ספרי ישיבות הונגריה, כרך א, עמ' 242-247.
3. ראה מאמרו של אהרן קליינמן בספרו של יהודה שוורץ, תולדות הקהילות בטרנסילבניה, תשל"ו, עמ' 137-138. רוב הפרטים דלהלן מבוססים על מאמר זה.
4. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות רע"ג.

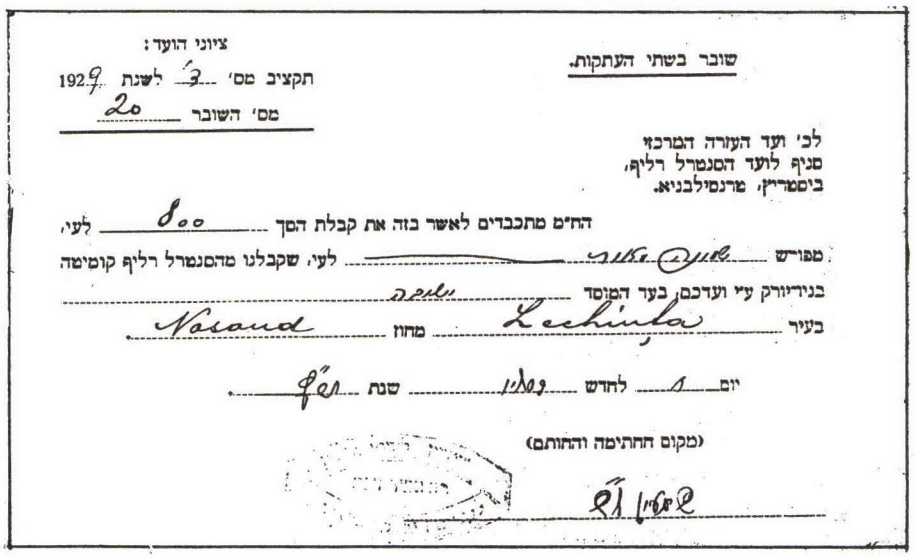
לכניץ (לעכניץ)

בכפר לכניץ (ברומנית: Lechnița, בהונגרית: Szászlekence) שבקרבת העיר ביסטריץ[1] התגוררו לפני השואה 162 יהודים.

בשנת תרס"ז (1907) נתקבל לרבה של הקהילה בלכניץ רבי שמעון ליכטנשטיין. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "קדושת יום טוב" בסיגט[2] ומאוחר יותר הוסמך לרבנות על ידי בעל "יד יצחק" מטולטשובה וכן על ידי רבי מרדכי לעוו רבה של אונטרדאם ונאסוד. הוא נשא לאשה את בת דודו, בתו של רבי יהודה ליכטנשטיין אב"ד בעטהלען. שנים אחדות ישב על שלחן חותנו ונתמנה לדומ"ץ בקהילה. משם נתקבל לרבה של לכניץ. במרוצת השנים נתפרסם כאחד מגדולי המומחים בדיני ממונות. הוא השאיר אחריו ספר בשם "שמן למאור" שיצא לאור על ידי בני משפחתו לאחר המלחמה.

ר"ש ליכטנשטיין ניהל ישיבה עם קומץ בחורים. בשנת תר"צ קיבל כתמיכה לישיבתו סכום של 800 לעי מ"סנטראל רליף קומיטי" בארה"ב[3].

בעת הגירושים מהונגריה הועבר ר"ש ליכטנשטיין עם בני קהילתו לגיטו ביסטריץ. משם גורש לאוישביץ ונספה שם. הי"ד.

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:

תקציב מס' 3 לשנת 1929

מס' השובר 20

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לועד הסנטרל רליף,
ביסטריץ, טרנסילבניא.

החתם מטכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 800 לעי,

מפורש שמעון שוואר לעי, שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה

בניויורק ע"י ועדכם, בעד המוסד שוואב

בעיר Nasaud מחוז Lechinta

יום 1 לחדש נאלו שנת תרפ"ט

(מקום החתימה והחותם)

קבלה של ר"ש ליכטנשטיין ל"סנטרל רליף קומיטי"

1. על ביסטריץ ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 443-448.
2. פרטים ראה בהקדמה לספרו "שמן למאור", ברוקלין תש"ך, וראה פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 168-169.
3. ראה צילום הקבלה בפרק זה.

מדיאש

העיר מדיאש (ברומנית: Medias, בהונגרית: Megyes), שבקרבת בראשוב, היתה מאוכלסת בגרמנים (סאכסים) עוד מימיה הקדומים. בדורות האחרונים התרבו בה גם רומנים והונגרים. במשך שנים רבות לא ניתנה ליהודים רשות להתישב בה. בכל זאת הצליחו מספר משפחות יהודיות להתישב בה במחצית המאה ה-19. הקהילה נוסדה רשמית רק בשנת 1875. בשנת 1941 גרו במדיאש 788 יהודים בתוך אוכלוסיה כללית של כ-20,000 תושבים[1].

רבה הראשון של הקהילה היה כנראה רבי דוד צבי בוימל. הוא נבחר למשרה זו בשנת תרמ"ה (1885) וישב שם על כס הרבנות עד שנת תרנ"ט (1899)[2]. בבחרותו למד בישיבתו של רבי שלמה זלמן אולמן בעל "יריעות שלמה" במאקו. שמו מוזכר במספר תשובות של רבני תקופתו[3].

הרה"ג ר' משה רייך ז"ל

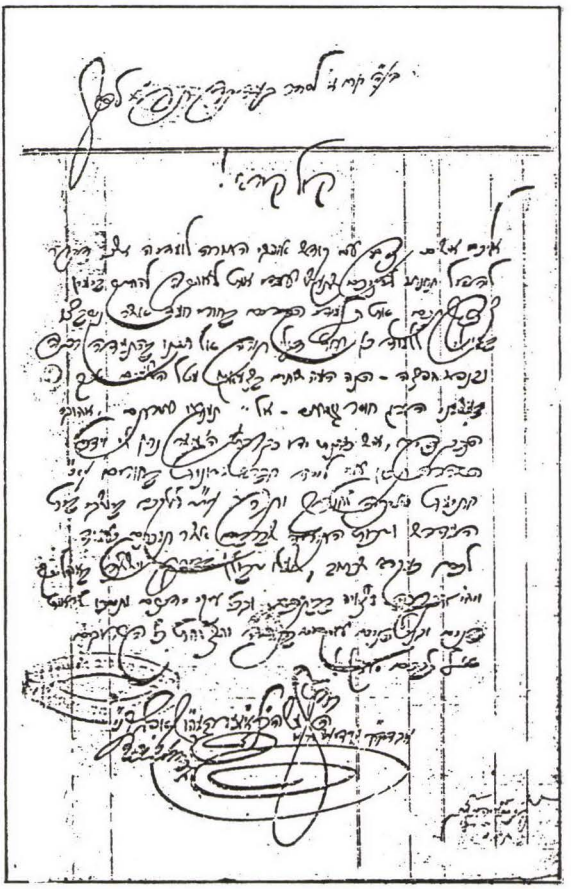
בשנת תר"ס (1900) נבחר לרבה של מדיאש הרה"ג רבי משה רייך ז"ל[4]. הוא נולד לאביו רבי קאפל רייך בהיותו עדיין רבה של וורבוי. הוא גדל בבית אביו ולמד שם בישיבתו. אחר כך למד שנים אחדות בישיבתו של בעל "שבט סופר" בפרשבורג. משם נסע לישיבתו של בעל "קדושת יו"ט" בסיגט. את "היתר ההוראה" קיבל תחילה מידי רבו בעל "קדושת יו"ט" ואחר כך הוסמך גם על ידי רבי דוב בער דושינסקי רבה של נעמאסטא ועל ידי רבי מרדכי יהודה לעוו רבה של אונטרדאם (נאסאוד).

זמן מה לאחר בואו למדיאש ייסד רבי משה רייך ישיבה. היתה זאת אולי הישיבה הראשונה באיזור שהיה מאוכלס ברובו בתושבים גרמניים. ב"קול קורא" שפרסם (בשנת תרס"א) ביקש, מבעלי הבתים שבקהילתו ומבני אנשי ה"גליל" שהשתייכו לתחום רבנותו, שיושיטו עזרה

1. ראה פנקס קהילות רומניה, כרך א, עמ' 321-322.
2. צבי יעקב אבראהאם, לקורות היהדות בטרנסילבניה, עמ' 92,90.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד, אות נ"ג. לפי מקור זה נפטר רבי דוד בוימל רק בשנת תרס"ה.
4. את הפרטים והמסמכים ליקטתי מידי בניו הרב יצחק והרב צבי רייך.

חדשית לבחורי הישיבה. בכספי העזרה החדשית עמד לייסד "חברה מזונות" לבחורים[5]. בהמשך ה"קול קורא" רשומים שמות האנשים שהתחייבו במתן תמיכה חדשית לישיבה. הוא הצליח להשיג עזרה גם מארגון "הזהרו" שהוקם בבודאפשט על מנת לסייע לבני הישיבות. הבחורים באו בחלקם הגדול מאזורי מארמורש על פי המלצתו של בעל "קדושת יו"ט" שהציע להם ללמוד בישיבת תלמידו רבי משה רייך. על מצבתו צויינה העובדה, שהקים "מוסדות תורה לבני עדתו והשמיע לקח לבחורי ישיבתו". הרבנית רייך דאגה לבריאותם ולהופעתם הנקיה של הבחורים. הישיבה נתקיימה לסרוגין עד ראשית שנות ה-30.

את שאלותיו בענייני הלכה הפנה רבי משה רייך על פי רוב לאביו רבי קאפל רייך. השאלות והתשובות נמצאות בחלקן בכתובים אצל בניו. הוא נפטר בכ"ה באדר תש"ה. את מקומו מילא אחר המלחמה בנו רבי צבי רייך עד שעלה לארץ ישראל.

"קול קורא" לבעלי הבתים להושיט עזרה לישיבה

5. ראה צילום הקול קורא בפרק זה.

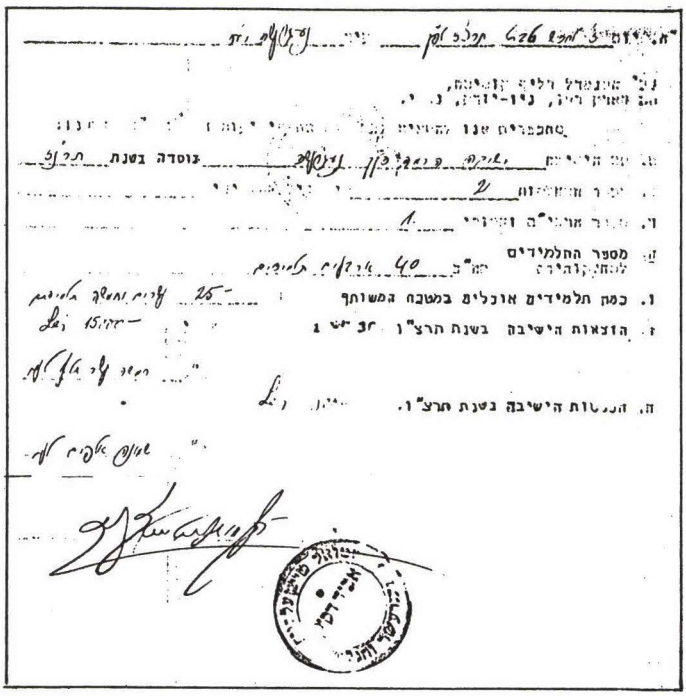
נגרשט (נעגרעשט)

העיירה נגרשט (ברומנית: Negrest, **בהונגרית:** Avasfelso-falu) שוכנת בקרבת העיר סאטמר. היהודים הראשונים שהתישבו שם הועסקו על ידי הגראפים כחוכרי אדמות וכמבשלי יין שרף. בשנת 1930 גרו בנגרשט 538 יהודים[1].

בשנת תר"ה (1845) בערך נתקבל כרבה הראשון של הקהילה רבי פנחס ויינברגר[2]. הוא ישב שם על כס הרבנות כ-50 שנה ונפטר בשנת תרנ"ג (1893). אחריו כיהן כרבה של הקהילה בנו רבי יהודה לייב ויינברגר[3], שנפטר במרחשון תרצ"א (1930). מתוך שאלון שנשלח ל"סנטרל רליף קומיטי"[4], בשנת תרצ"ז, מסתבר שכבר בשנת תרנ"ז, בימיו של רבי יהודה לייב ויינברגר, הוקמה שם ישיבה.

רבה האחרון של הקהילה היה רבי שמואל טייטלבוים מצאצאיו של רבי משה טייטלבוים מאויהעלי. מתוך השאלון, שהוזכר לעיל, אנו למדים שבשנת תרצ"ז למדו בישיבתו של ר"ש טייטלבוים 40 בחורים. הישיבה נקראה בשם "ישיבת הרמה דק"ק נעגרעשט".

ר"ש טייטלבוים נספה באוישביץ בג' בסיון תש"ד. הי"ד.

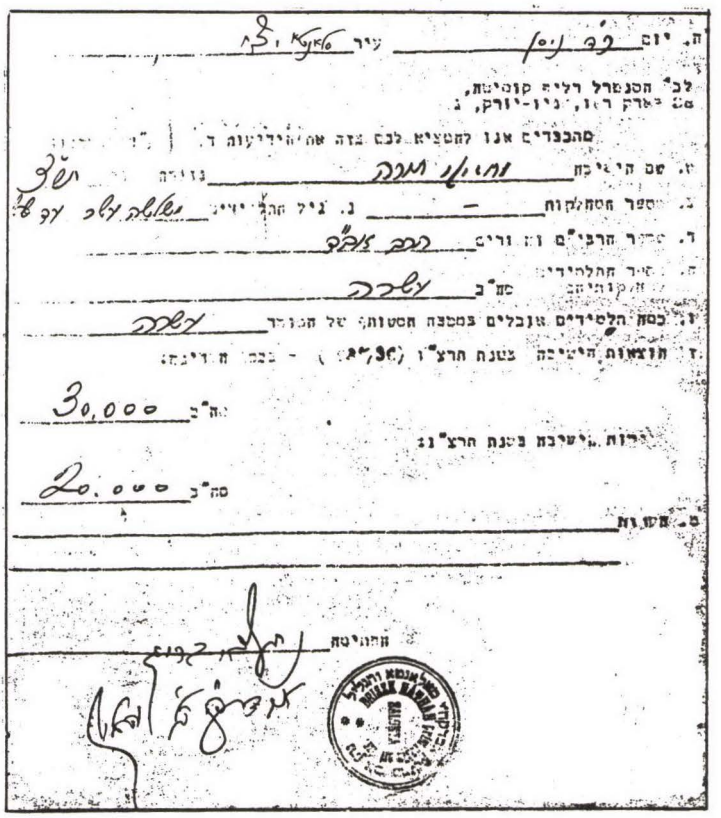

טופס שאלון של ר' שמואל טייטלבוים ל"סנטרל רליף קומיטי"

1. פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 175-176.
2. שם, עמ' 176, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת פ, אות כ"ז.
3. שם, מערכת ל, אות נ"ו, וראה פנקס קהילות רומניה, שם.
4. ראה צילום המסמך.

סאלונטא

הישוב היהודי בסאלונטא (ברומנית: Salonta, בהונגרית: Nagyszalonta) נוסד באמצע המאה ה-19. בעת פילוג הקהילות בהונגריה הצטרפו בני הקהילה לניאולוגים. בשנת 1927 פרשה קבוצת אנשים מן הקהילה ויסדה קהילה אורתודוקסית. לרבה של הקהילה נבחר רבי נתן צבי בריסק שהיה קודם לכן רבה של צ'ייקה[1]. בשנת תר"צ (1930) ייסד שם ישיבה בשם "מחזיקי תורה" ולמדו בה כעשרים בחורים[2]. הוא פרסם מספר ספרים. ספרו האחרון "מאמר אסתר" הודפס באורדיאה בתרצ"ז. בשנת 1941 מנתה הקהילה בכללה 593 יהודים. בימי הגירושים מהונגריה הועברו יהודי סאלונטא לגיטו גרוסווארדיין ומשם הועברו לאושביץ[3]. בין הנספים באושביץ היה גם רבי נתן צבי בריסק. הי"ד.

שאלון של ר' נתן צבי בריסק ל"סנטרל רליף קומיטי"

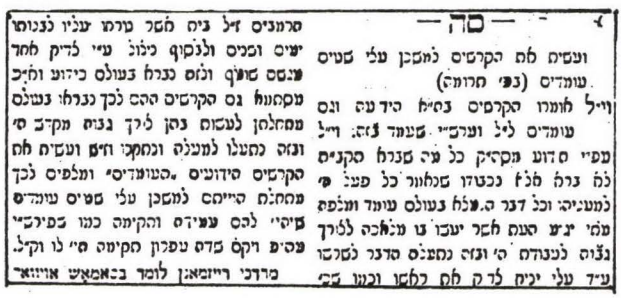
1. ראה אודותיו פנקס קהילות רומניה, כרך א, עמ' 338; כרך ב, עמ' 189.
2. ראה להלן את צילום טופס הקבלה, שנשלחה ל"סנטראל רליף קומיטי" בארה"ב.
3. פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 187, 190.

סאמאשאויוואר

העיירה סאמאשאויוואר (בהונגרית: Szamosujvár, ברומנית: Gherla) התפתחה ביחוד בסוף המאה ה-17 לרגל התישבותם של הארמנים במקום. במרוצת השנים התרבו שם ההונגרים והרומנים. הקהילה היהודית נתארגנה במחצית המאה ה-19. בסופה של המאה החלו בני הקהילה בבניית בית כנסת גדול שנחנך רק בשנת 1903[1]. בשנת 1941 התגוררו בקהילה 847 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 6,500 תושבים בערך.

בשנת תר"מ (1880) נבחר רבי יצחק יוסף הכהן כרבה הראשון של הקהילה. בבחרותו למד בישיבתו של בעל "כתב סופר" בפרשבורג. הוא נבחר כרבה של סאמאשאויוואר בהמלצתו של רבי מנחם מנדל פאנעט מדעש. הרבנות לא היתה עבורו כקרדום לחפור בו, כי התפרנס ממסחר היין. הוא עמד בקשרי שו"ת עם מספר רבנים מבני דורו[2]. בשנת תרמ"ב הקים ישיבה ששמה הרשמי היה "ישיבה לבחורים"[3]. אחד מבחורי ישיבתו פרסם דברי תורה בעניין קרשים למשכן בבטאון הבחורים "נטעי בחורים" וחתם את שמו "מרדכי רייזמאן לומד בסאמאשאוואר"[4]. הוא ישב למעלה מארבעים שנה על כס הרבנות, ונפטר בסוכות תרפ"א. את מקומו מילא חתנו רבי אברהם שלמה אליאש.

רבי אברהם שלמה אליאש למד בישיבותיהם של רבי משה שמואל גלזנר בקלויזנבורג ושל רבי משה גרינוולד בעל "ערוגת הבושם" בחוסט. הוא ניהל ישיבה עם 30 "בחורים נבחרים"[5]. רבי אברהם שלמה נפטר בכ"ז בטבת תר"צ (1930).

מתוך "נטעי בחורים", וייצן תרס"ז, מכתב י"א עמ' 44

1. ראה פרטים פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 112-117; יצחק יוסף הכהן, מקורות וקורות, ירושלים תשמ"ב, עמ' 414-424.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י, אות ש"פ.
3. ראה להלן צילום הקבלה שנשלחה בשנת תרצ"ז על ידי רבי יעקב שמואל אליאש ל"סנטרל רליף קומיטי" בניו יורק.
4. נטעי בחורים, וייצן תרס"ז, מכתב י"א, עמ' 44.
5. ראה מקורות וקורות, עמ' 421. בפנקס קהילות רומניה, עמ' 114, נאמר שבשנות ה-20 למדו שם כ-50 בחורים.

טופס שאלון ל"סנטרל רליף קומיטי" מישיבת סאמושאריוואר

הרה"ג ר' יעקב שמואל אליאש ז"ל הי"ד

רבה האחרון של הקהילה היה רבי יעקב שמואל אליאש. בבחרותו למד בישיבותיהם של רבי שאול בראך (בהיותו עדיין בקראלי), של רבי אליעזר דוד גרינוולד, ושל מהר"ם בריסק מטאשנד[6].

בניהול הקהילה והישיבה המשיך בדרכי אבותיו. בשנים תרצ"ו-צ"ז למדו בישיבתו כ-18 בחורים. במכתבו ל"סנטרל רליף קומיטי" בניו יורק, כתב בהערה: "התלמידים אוכלים בבית הבעלי בתים וביום שאין להם לאכול מקבלים תמיכה מהחברה מזונות דפה 15 לעי עבור יום אחד מהם אשר מקבלים תמיכה לצורך אכסני' שלהם".

בימי הגירושים מהונגריה, בשנת תש"ד, הובל לאוישביץ. הוא רכש לו שם זוג תפילין עבור מספר מנות לחם שחסך מפיו. בזוג תפילין זה זיכה מאות אנשים במצוות הנחת תפילין למרות הסכנה שהיתה כרוכה בכך. בשבתות לאחר שובו מעבודת הכפיה למחנה, ערך סעודה שלישית עם מספר אנשים. בעת נסיגת הגרמנים מאדמת פולין הוכרחו גם היהודים לסגת ולצעוד אלפי קילומטרים. תוך כדי "צעדת המות" נפטר רבי יעקב שמואל אליאש בחודש ניסן תש"ה. הי"ד.

6. הביבליוגרף הנודע י'. י. כהן, שכתב את הביוגרפיה של רבי יעקב שמואל אליאש בפנקס קהילות רומניה וב"מקורות וקורות", לא ציין את העובדה שרבי יעקב שמואל היה גם מתלמידיו של המהר"ם בריסק. המהר"ם בריסק נהג לחתום על תשובותיו לתלמידיו השואלים "מלמדו להועיל". כך הוא חתם בכל התשובות שנשאל על ידי רבי יעקב שמואל אליאש. ראה שו"ת מהר"ם בריסק, ניו יורק תשכ"ג, חלק א, סי' ז, נ"ו, נ"ז; חלק ב, סי' ט"ו. ראה גם ספרי טאשנד, עמ' 79, הערה 2, ברשימת תלמידיו הרבנים.

סילאד׳צ׳ה

היהודים הראשונים הגיעו לעיירה סילאד׳צ׳ה (בהונגרית: Szilágycseh, ברומנית: Cehul Silvaniei) בסוף המאה ה-18. הקהילה נתארגנה בשליש הראשון של המאה התשע עשרה. בשנת 1941 התגוררו בעיירה 531 יהודים[1].

תחילה השתייכה העיירה לגליל רבנותו של הרב חיים בצלאל פאנעט מטאשנד[2]. בשנת תרכ״ז (1867) נתקבל לרבה של סילאד׳צ׳ה רבי בצלאל פולאק, שכיהן שם זמן קצר בלבד. כשנה לאחר מכן נתקבל לרבה של הקהילה רבי משה קליין בן רבי שמואל שמעלקא מסולוש.

רבי משה גדל בבית אביו עד גיל בר מצוה, ונהג להאזין לשיעורי אביו בישיבה בהיותו עדיין בחוסט. לאחר היותו בר מצוה למד בישיבתו של רבי אברהם לייב שווארץ בה׳-מאד ובישיבתו של רבי ירמיה לעוו באויהעלי. כשהתבגר נסע לפרשבורג ולמד בישיבתו של בעל ״כתב סופר״.

בשנת תרכ״ח (1868) נבחר לרבה של סילאד׳צ׳ה[3]. הוא הקים ישיבה בה למדו בחורים מערי הסביבה שבטרנסילבניה. מדי פעם ביקר באכסניות של הבחורים והאזין תחת חלונותיהם ללימודיהם ושיחותיהם[4].

אחד מתלמידיו יהודה קאין, מספר בזכרונותיו, שהוא למד זמן קצר בהידאלמאש אצל בעל בית בשם רבי אליעזר הירש. כשחלה רבי אליעזר הירש במחלה קשה באו רבים לבקרו. בין המבקרים היה גם רבי משה קליין אב״ד סילאד׳צ׳ה. כשעזב רבי משה קליין אמר רבי אליעזר לתלמידיו: ״בָּנַי, אל תבחרו בישיבה אחרת, כי אם בסילאד׳צ׳ה כי הרבי הזה מוֹצא חן בעיני״. לאחר פסח נסעו בחורים אחדים מהידאלמאש לסילאד׳צ׳ה. ביניהם היה גם יהודה קאין. הוא מספר כיצד דאג לו רבי משה קליין ל״אכילת ימים״ לכל השבוע. הוא מינה אותו ל״חזור בחור״ (מדריך) על קבוצת צעירים שהיו זקוקים לעזרה. בשלב מאוחר יותר הזמינו יחד עם קבוצתְ בחורים מתקדמים לחזור עמם על לימודיו בשיטות הראשונים והאחרונים[5]. רבי משה קליין נפטר בט״ז באדר תר״מ (1880), בהיותו רק בן 37 שנים.

את מקומו של רבי משה מילא בנו רבי שלמה זלמן קליין, שכיהן כרבה של הקהילה במשך ששים שנה, משנת תרמ״ב (1882) עד תש״א (1941). בימיו הוקם בית הכנסת המפואר שנחנך בשנת תרס״א (1901). בשנות ה-20 ניהל ישיבה עם קומץ בחורים מהסביבה. הבחורים אכלו אצל הבעלי בתים ואחדים אכלו וישנו בביתו של רבי שלמה זלמן קליין[6]. בשנת תש״א עבר רש״ז קליין לגור בעיירה ז׳יבאו. שם הוא נפטר בשנת תש״ב. את מקומו מילא חתנו רבי יוסף שמואל ליכטנשטיין בנו של רבי שמעון ליכטנשטיין רבה של לכניץ. הוא סייע בידי חותנו בניהול הקהילה שנים אחדות לפני שנתקבל רשמית כרב הקהילה. בימי הגירושים מהונגריה הועבר רבי יוסף שמואל עם משפחתו לגיטו שימלוי ומשם הועבר לאוישביץ עם אשתו וחמשת ילדיו. בהגיעו לאוישביץ נשלח ימינה בעוד שאשתו וילדיהם הופנו שמאלה. הוא אחז בידי אשתו ללכת יחד אתה ועם ילדיהם שמאלה. הגרמנים שנכחו שם המיתוהו במקום בקת של רובה. הי״ד.

1. פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ׳ 227-230.
2. על רבי חיים בצלאל פאנעט ראה בספרי, טאשנד, עמ׳ 27-28.
3. ראה שלמה זלמן קליין, רבי שמעלקא (בעריכתו של ד. גלעדי), ת״א תשט״ז, עמ׳ 74-84.
4. שם, עמ׳ 91-92.
5. יהודה קאין, מניחות יהודא, קלוז׳ תרפ״ו, עמ׳ 5-11.
6. הפרטים מפי מר דוד גלעדי.

רטיאג

בעיירה רטיאג (ברומנית: Reteag, בהונגרית: Retteg) התגוררו מספר יהודים כבר בשנת 1700. בשנת 1930 גרו שם 473 יהודים.

העיירה נמצאת בקרבת העיר דעש, ובאמצע המאה התשע עשרה השתייכה לגליל רבנותו של רבי מנחם מנדל פאנעט מדעש. בשנת 1879 נבחר רבי יעקב פאנעט לרבה הראשון של הקהילה. הוא היה נכדו של רבי יחזקאל פאנעט רבה הראשי של טרנסילבניה. לאחר פטירתו בשנת תרנ"ט (1899) נבחר בנו רבי חיים בצלאל למלא את מקומו[1].

רבה האחרון של הקהילה היה רבי יהושע לבוביץ. הוא ניהל ישיבה עם קומץ בחורים. במודעה בירחון תורני משנת תרפ"ח[2] נאמר, שהוא פרסם שלחן ערוך או"ח בחלקים קטנים עם הפירוש "דמשק אליעזר" (על שם סבו אליעזר), והספר הוא "תועלת גדול להלומדים ובפרט לבחורים מבני הישיבות". במודעה נאמר גם:

"כפי הראות יהי' בחורף הבע"ל פה בישיבתנו בית התבשיל עבור עשרים בחורים ומי שרוצה לבא ישלח המכתבים עם התעודות ע"ד התנהגותו".

בטופס קבלה ל"סנטרל רליף קומיטי", משנת תרצ"ב (1932), הוא מאשר שקיבל סכום של 300 לעי מניו יורק כתמיכה לישיבתו[3].

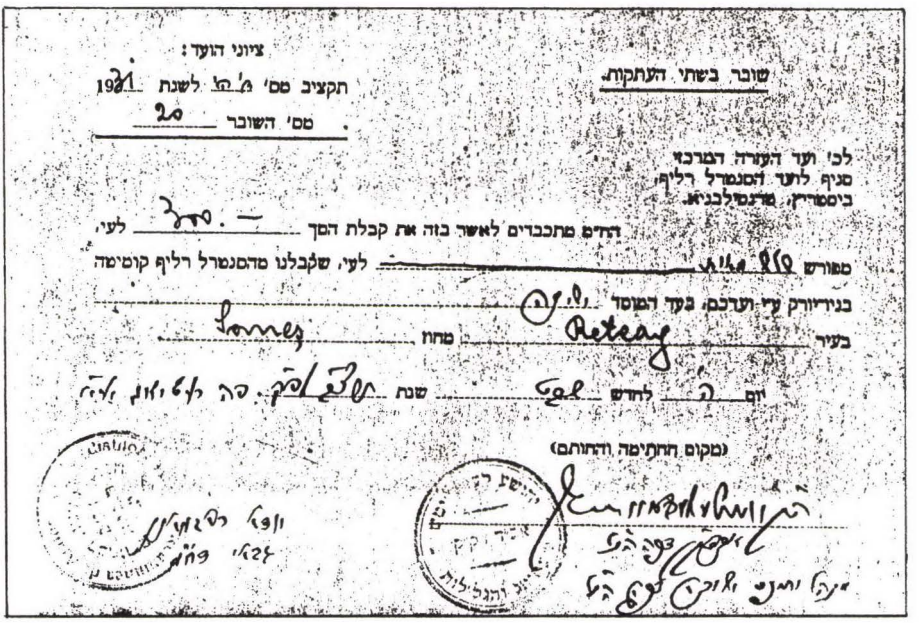
בזמן הגירושים מהונגריה הועברו יהודי רטיאג לגיטו בדעש, ומשם הועברו לאוישביץ. רובם ניספו שם. גם רבי יהושע לבוביץ נספה בשואה. הי"ד.

ראו זה חדש

אשר מדפיס ועולה הרב מו"ה יושע לעבאוויטש נ"י אב"ד דק"ק רעטיאג (טרנסילבניה) השו"ע או"ח בחלקי קטני' עם פירוש יקר על המג"א קיצור מהצה"ק ידא פרים ולבו"ש וכו' נדפסו בתוך דברי המג"א כסדרן באותיות קטנות כדי להקל יול המעיי שם הפירוש "דמשק אליעזר" מזקינו הגה"צ זצ"ל והוא תועלת גדול להלומדים ובפרט לבחורים מבני הישיבות וכעת נגמר ח"א עד הל' תפלה ובקרוב יגמר הדפסה עד הל' שבת וכן כסדרן עד התשלום כל ב' חלקי או"ח ויהי' לאהדי' המשה הלקי' והוא טוב להקוני' שיוכלו ליקח בזול כל חלק בפ"ע ואח"כ יתאהדו ביחד ב ן— מחירו מאה לעי— נייר רעגאל 120 לעי— מכורך ט"ו לעי יותר בחו"ל טשובקיה Kc 25—אונגארן 4 פענגא—ובשאר מדינות ג' רבע דאללאר למו"ס הנחת— כבי ראות יהי' בחורף הבע"ל פה בישיבתינו בית התבשיל עבור עשרים בחורים ומי שרוצה לבא ישלח המכתבים עם התעודות ע"ד התנהגותי הכתבת Prim Rabbin Lebovits RETEAG Jud Somes Romania

מודעה ב"בית ועד לחכמים" סאטמר תרפ"ח חוברת ט־י

1. ראה פנקס קהילות רומניה, כרך ב', עמ' 266-268.
2. בית ועד לחכמים, סאטמר תרפ"ח, חוברת ט-י, בחלק "ספרים שהגיעו למערכת".
3. ראה צילום הקבלה בפרק זה.

קבלה ל"סנטרל רליף קומיטי"

A jesiva-ügy rendezése

Lapunk olvasói előtt ismeretes, hogy Păcălíseanu kultuszminiszteriumi vezérinspektor néhány héttel ezelőtt adatgyűjtés céljából meglátogatta országrészünk nagyobb jesiváit és Wézel főrabbi elnökét a jesivák működése ügyének rendezése végett.

Wézel elnök mult heti bucuresti tartozkodását — mint már emlitettük — felhasználta arra is, hogy ebben az ügyben érintkezésbe lépjen Păcălíseanu generalinspectorral is. Wézel elnöknek hosszas tárgyalás után az alanti rendeletet sikerült a jesivák zavartalan működése érdekében kieszközölnie, melyet eredeti szövegében román nyelven az alábbiakban közzéadunk:

Deciziune

Noi, Ministru Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Artelor, având în vedere dispozițiunile art. 25 din Legea pentru regimul general al Cultelor și ale art. 1 din Legea pentru organizarea Ministerului Cultelor și Artelor, decidem:

Art. 1. — Începând cu anul scolar 1937/38, școale talmudice numite „Ieșiva" pot înființa și pot conduce numai rabinii cetățeni români, care se află în serviciul unei comunități recunoscute de Stat.

Art. 2. — Rabinii cari îndeplinesc condițiunile din articolul precedent și cari intenționează să înființeze și conducă astfel de școale, vor comunica această intențiune Ministerului Cultelor și Artelor, cu cel puțin 30 de zile înainte de data fixată pentru începerea cursurilor.

In cazul când comunitățile în serviciul cărora se află rabinii amintiți fac parte din vre-o organizație de cult centrală, recunoscută de minister, comunicarea se va face prin biroul acesteia, care e datoare a-și da avizul asupra aptitudinilor profesionale ale lor.

Rabinii comunităților care nu fac parte dintr'o astfel de organizație, vor comunica direct Ministerului intențiunea de a înființa și conduce școale talmudice „Ieșiva".

Art. 3. — Deodată cu comunicarea amintită, rabinii sunt datori să facă dovada, cu certificat eliberat de autoritatea sanitară competentă, că localul în care se ține cursurile îndeplinește condițiunile de igienă cerute de normele în vigoare.

Art. 4. — La începutul fiecărui semestru, rabinii conducători ai „Ieșivelor" vor comunica Ministerului tabloul elevilor, arătând pentru fiecare numele și pronumele, domiciliul părinților sau tutorilor (comuna și județul) și vârsta.

Art. 5. — Elevi ai „Ieșivelor" pot fi numai cetățeni români. Cetățeni străini vor fi admiși numai cu autorizația prealabilă a Ministerului Cultelor, care trebue solicitată pentru fiecare elev în parte.

Art. 6. — Studiul limbii române este obligator în toate Ieșivele, în două ore pe săptămână și el va fi predat de persoane care au calificația legală cel puțin pentru învățământul primar.

Art. 7. — și ultimul. — Domnul Director General al Minorităților este însărcinat cu executarea prezentei Deciziuni.

București, 23 Iunie 1937.

No. 13203.

Ministerul Cultelor și Artelor

(ss.) Victor Iamandi

HOEMESZ

1937. JULIUS HÓ 2.

הוראות לענייני הישיבות מטעם המיניסטריון הרומני לענייני תרבות

קארפטורוס ומארמורש

פרק נה

ישיבת וואלאווע

בעיירה וואלאווע (בהונגרית: Ökörmező, בסלובקית: Volové), השוכנת צפונית לעיר חוסט, התגוררו במחצית השניה של המאה ה-18 רק יהודים בודדים. העיירה שימשה תחילה תחנת מעבר ליהודים שנדדו מגליציה להונגריה. אולם בשנת 1830 נמצאו בה כבר 120 יהודים, ולפי גירסא אחרת היו בה רק 72 יהודים[1]. בעיירה היו שני בתי כנסת. האחד היה בניין עתיק בנוי מאבן והשני היה חדש יותר בנוי מעץ. בשנת 1941 התגוררו בוואלאווע 848 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 4,425 נפש.

רבני וואלאווע עמדו בקשרי שו"ת עם רבנים ידועי שם. נציין את שמותיהם של אחדים מהם. בשנת תר"כ (1860) בערך נתקבל לרבה של הקהילה רבי אהרן מאיר פרידלנדר. הוא עמד בקשרי שו"ת עם המהר"ם שיק. לאחר כשבע שנים עזב את וואלאווע כי נתקבל לרבה של בוליחוב[2]. בשנים תרכ"ז-תרל"א בערך כיהן כרבה של הקהילה רבי אלכסנדר צבי קלינברג. גם הוא עמד בקשרי שו"ת עם המהר"ם שיק[3]. אחריו כיהן כרבה של וואלאווע, כשלש וחצי שנים, רבי מרדכי אליעזר וועבר. הוא היה מחסידיו של האדמו"ר רבי חיים הלברשטאם מצאנז. בהשפעתו קיבל על עצמו את משרת הרבנות בוואלאווע. לאחר שעזב את וואלאווע עלה לארץ ישראל והתישב בירושלים[4].

הרה"ג רבי ישראל יעקב יוקל טייטלבוים ז"ל

בשנת תרנ"ד (1894) נבחר לרבה של וואלאווע רבי ישראל יעקב יוקל טייטלבוים בנו של רבי שמואל טייטלבוים אב"ד גורליץ ונין לבעל "ישמח משה"[5]. לאחר שנשא לאשה את בתו של בעל "ייטב לב" מסיגט, שהיה אז עדיין רב בגורליץ, נשאר תקופה מסויימת סמוך על שלחן חותנו. לאחר מכן כיהן שנים אחדות כרבה של בערבעשט ושנים אחדות כרבה של גורליץ.

1. ראה ש.י. גרוס / י. יוסף כהן, ספר מארמארוש, ת"א תשמ"ג, עמ' 403-409.
2. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות קכ"ד; ספר מארמארוש, עמ' 404.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת א, אות קע"ג; ספר מארמארוש, שם.
4. ראה נפתלי בן מנחם, ספר היובל ליצחק קיוב, ניו יורק תשל"ב (בחלק העברי), עמ' ט"ו-כ; ספר מארמארוש, עמ' 405.
5. ראה בהקדמה לספרו היטב איטיב, ברוקלין תשל"ב, עמ' ה-כ; שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשל"ו, עמ' רל"ח-ר"נ; ספר מארמארוש, שם. פרטים אחדים ליקטתי מפי נכדו רבי חנניא יו"ט ליפא טייטלבוים ז"ל, שניהל שנים אחדות את הישיבה בקוסוני. לאחר המלחמה כיהן כרבה של נ"יר-באטור. בהגיעו לארצות הברית ייסד בברוקלין את בית מדרשו "קהל ישמח משה".

הרה״ג ר׳ ישראל יעקב יוקל טייטלבוים ז״ל

הרה״ג ר׳ אהרן טייטלבוים ז״ל הי״ד

בבואו לוואלאווע (בשנת תרנ״ד) הקים ישיבה שהתנהלה ברוח חסידית. עשרות בחורים בני עניים מאיזורי מארמורש וקארפטורוס למדו בישיבתו. תכנית הלימודים כללה את השיעורים שהיו מקובלים בשאר ישיבות הונגריה. הוא הקפיד במיוחד ללמוד עם בחוריו יום יום שלשה סעיפים של שו״ע או״ח עם רמ״א ובחן אותם על כך בהקפדה.

הוא השאיר אחריו מספר כתבי יד שאבדו בשואה. לאחר המלחמה יצא לאור ספרו היחידי ״היטב איטיב״ (ברוקלין תשל״ב). בהקדמה לספרו[6] כותב נכדו רבי חנניא יו״ט ליפא טייטלבוים על ישיבת סבו:

> ״תקופה חדשה נפתחה לפני כ״ק זקיני... בק״ק וואלאווע, פה הרחיב מקום אהלו ויריעות משכנות מדרשו והרבה גבולו בתלמידים הגונים יראים ושלמים ללמוד שיעורים כסדרן, בפלפולים וחידושים ברוחב ובעומק ים התלמוד... בחורים תלמידים מצויינים נתגדלו לחיי תורה ויראת שמים חופף עליהם במעשיהם ובמידותיהם הטובים, רבים מהם עלו ונתעלו, הגיעו להוראה ומורים, תורתיו הטהורים בשבתות ומועדים חדרו עמוק ללב החסידים והתלמידים״.

כשלושים שנה ישב רבי ישראל יעקב יוקל טייטלבוים על כס הרבנות בוואלאווע ונפטר בשיבה טובה ביום ט״ו אלול תרפ״ד (1924).

רבי אהרן טייטלבוים ז״ל הי״ד

לאחר פטירת רי״י יוקל טייטלבוים, נבחר בנו רבי אהרן למלא את מקומו. שנים רבות לפני פטירת אביו כבר סייע בניהול הקהילה והישיבה בוואלאווע. עם עלייתו לכס הרבנות המשיך לנהל את הישיבה והקהילה כפי שהתנהלו בימי אביו. הוא דרש מתלמידיו ללמוד בהתמדה ואסר

6. שם, עמ׳ י״ג.

עליהם לעיין בעתונים ("מומנט", "היינט", "וידעת היום", "השיבות לבבך") שמצאו את דרכם לקהילת וואלאווע[7], כי חשש מהשפעה ציונית של העתונים על תלמידיו.

במכתב ל"תומכי תורה" בניו יורק, בקין תרצ"ט, הוא מפריך את השמועות על דבר סגירתן של כל הישיבות באיזורי קארפטורוס ומארמורש[8]. להלן קטע ממכתבו[9]:

"הנה אודות קול שיצא במחנה העברים שם אשר פסקו בתי מדרשות, תל"י לא כן הוא, לא פסקה תורה מישראל ח"ו רק באיזהו מקומן מעוטא דמעוטא, לאט לאט חוזר התורה על אכסניא שלה, אולם לברר לפני עם ה' באמריקא נחוץ לדעתי לשלח לכל אחד מרבני המדינה פראגע באגען (טופס שאלון) אם יש שם ישיבה וכמה בחורים לומדים שם. אל מכתב שאלה הנ"ל יהי' רצוף כתב בתור קול קורא אל עזרה לצורך ישיבות אשר ע"י שערורי', נתמעטו פרנסות בנ"י עד דיוטא תחתונה א"א להחזיק תלמידי דבי רב... לכן נחוץ התאמצות מאחבנ"י מחוץ למדינה להושיעם בתמיכה שלא ישתכח תורה מישראל ח"ו ע"י אפיסת כח החזקה של בני גולה המדוכאים בצרות..."

בשנת תש"א (1941) כאשר גורשו מהונגריה יהודים שנחשבו לאזרחים זרים, עמדו לגרש את ר"א טייטלבוים לאוקראינה, אך הוא הצליח להימלט לבודאפשט. משם נתקבל לרבה של נ'יר באטור וכיהן שם עד שגורש לאוישביץ. הוא נספה שם בג' בסיון תש"ד. הי"ד.

לאחר שר"א טייטלבוים נמלט לבודאפשט מילא את מקומו בוואלאווע בנו רבי יצחק. גם הוא נשלח לאוישביץ בשנת תש"ד ונספה במחנה עבענזע בכ"ח בניסן תש"ה. הי"ד.

7. מפי רבי חנניה יו"ט ליפא טייטלבוים ז"ל.
8. איזורים אלה שהשתייכו לצ'כוסלובקיה סופחו זמן מה לפני כן להונגריה, בה היו גזירות שונות נגד היהודים.
9. ראה את צילום המכתב במלואו בפרק זה.

מכתב של ר' אהרן טייטלבוים ל"מכתבי תורה" תרצ"ט (אוסף פרידמן)

פרק נו

ישיבת סוואליווע

בעיירה סוואליווע (בסלובקית: Svalava, בהונגרית: Szolyva) שבקרבת העיר מונקאטש התגוררו לפני השואה 300-250 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של כ-8000 תושבים[1]. באיזור היו מרחצאות מרפא ומים מינראליים לשתיה. בעיקר נודעו מרחצאות המרפא בכפר הסמוך נעליפענע (בהונגרית: Hársfalva). רבנים ובעלי בתים מקהילות שונות נהגו לבוא לשם להינפש. יהודי סוואליווע רבים מצאו את פרנסתם בסחר עצים, בייצור יינות, בשיווק מים מינראליים לשתיה ועוד.

רבה הראשון של סוואליווע, שיש לנו ידיעות עליו היה רבי יצחק אייזיק וייס, שכיהן שם בשנים תרי"ט-תרל"ט (1859-1879). משם עבר לכהן כראב"ד במונקאטש. על פי אחת העדויות למדו אצלו קבוצת בחורים בעת שבתו בסוואליווע[2].

ישיבה של ממש נוסדה בסוואליווע, בשנת תרמ"ב, על ידי רבי שלום גולדנברג. הוא השאיר אחריו ספר בשם "דברי שלום" שפורסם תחילה בסאטמר (תרצ"ה) ואחר כך בארץ ישראל (תשל"ב). בשער הספר נאמר: "הוא הגבר הוקם עול התורה הרביץ לתלמידים הרבה אשר התאספו אליו חדשים לבקרים לשמוע אמרי נועם... ושימש בכתר הרבנות משנת תרמ"ב עד שנת תרע"ח". במנהגיו נהג בדרך החסידות ונחשב בעיני הציבור כבעל מופת. אחר פטירתו נתקבל למלא את מקומו בנו רבי חיים לייב גולדנברג.

רבי חיים לייב גולדנברג זי"ע הי"ד

רבי חיים לייב גולדנברג ניהל ישיבה משנת תרע"ח עד השואה[3]. בישיבתו למדו 40-50 בחורים ובימי השיא למדו כ-100 בחורים. תכנית הלימודים בסוואליווע היתה דומה לזו שבשאר ישיבות הונגריה וכללה שיעור עיון, שיעור פשוט, או"ח, יו"ד וחומש ורש"י.

בזמן לימודו היה מתיגע קשה ותלמידיו הירבו לשאול שאלות. באחד הזמנים כאשר לימד את תלמידיו מסכת חולין במשולב עם לימודי יורה דעה לקח את תלמידיו לבית המטבחיים. לאחר שחיטת אחת הבהמות הראה לתלמידיו את חלקי הריאה והסביר להם מתי בהמה נטרפת.

1. פרטים ליקטתי מפי ר' אלעזר אפלדורפר, ר' דוד ניימן הלוי, ר' אהרן שלמה מייזליק ור' יצחק מאיר.
2. ר' אלעזר אפלדורפר העירני שבין תלמידיו נמנה גם האדמו"ר רבי יוסף מאיר וייס מייסד שושלת ספינקא. בהסכמה לספרו של רבי יצחק אייזיק וייס (מסוואליווע), תולדות יצחק על התורה, מונקאטש תרס"ג, כותב האדמו"ר רבי יוסף מאיר מספינקא: "ונהירנא דכד הוינא טליא כְּבַר תליסר למדתי אצלו לערך שנה". ראה גם דברי האדמו"ר מספינקא רבי יצחק אייזיק וייס בהקדמה לספרו של אביו אמרי יוסף (סיגט תר"ע) לחלק בראשית, מאמר שלישי, אות ב, שאביו למד אצל דודו רבי יצחק אייזיק בחורף תרי"א. פרטים ביוגרפיים על רבי יצחק אייזיק וייס ראה בספרו של ר' בעריש ויינברגר, אגרות שפירין, ברוקלין תשמ"ג, עמ' קפ"ט-קצ"א.
3. ראה מרק ווישניצר, "חומר לתולדות הישיבות באירופה", תלפיות, (שנה ה) תשי"א, עמ' 166.

הרה״ג ר׳ חיים יהודה (לייב) גולדנברג ז״ל הי״ד

כאשר תלמיד התקשה להבין משהו בעת שיעוריו נהג להסביר לו הכל בסבלנות כאילו היה התלמיד חברו, לפעמים הוסיף ואמר לו בחיוך: ״אם תתפלל בכוונה בעת אמרך ׳והאר עיננו בתורתך׳ בתפילת ׳אהבת עולם׳ אז תבין את העניין״[4]. את שיעוריו לימד רבי חיים לייב בבקרים בהיותו עטור טלית ותפילין. בעת הבחינה התיצבו הבחורים לפניו בבית המדרש בשורה, והגבאי קרא לכל אחד בזה אחר זה אל רבם להבחן. כל בחור חייב היה לדעת בעל פה את שלושת דפי הגמרא שלמדו באותו שבוע.

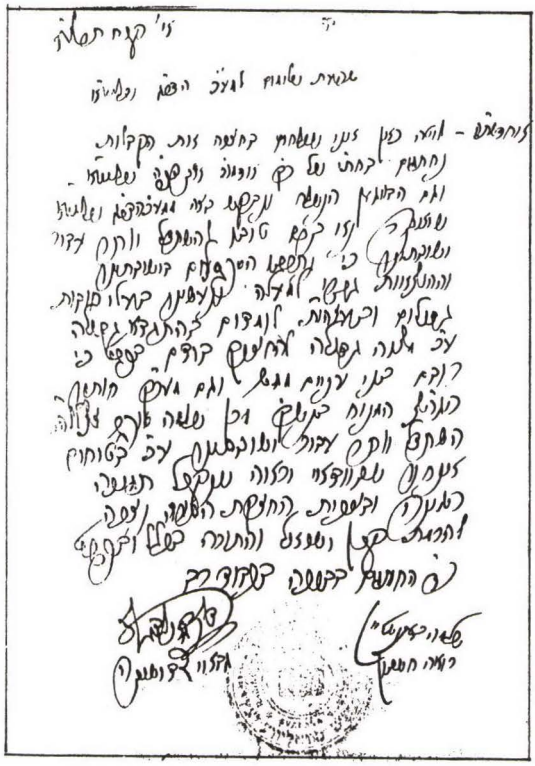
רבי חיים לייב היה בטבעו אדם שופע חמימות וטוב לב. בפיו היתה שגורה האימרה ״רחמנא ליבא בעי״[5], היינו, יש עדיפות לעבוד את ה׳ וללמוד מתוך כוונה מאשר ללמוד בכמויות.

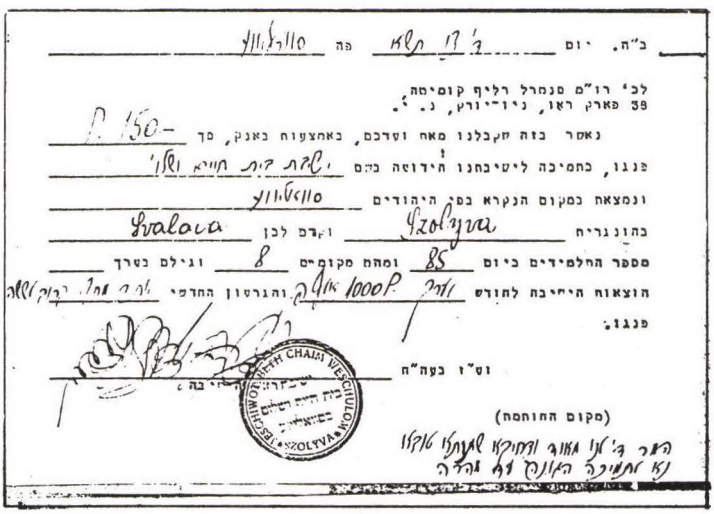
בישיבה שררה אוירה חסידית. כשנפטר האדמו״ר רבי חיים אלעזר שפירא ממונקאטש, בשנת תרצ״ז, נסעו רבי חיים לייב וכל בני הישיבה עם עגלות רתומות לסוסים ללוויה. האדמורי״ם שהיו באים בימי הקיץ להינפש בכפר ליפענע נהגו להתארח בשבת אצל אחד מבעלי הבתים בסוואליווע. שם ניהלו ״שלחן״ בנוכחותם של בעלי הבתים ובחורי הישיבה. היתה לכך השפעה חסידית רבת משמעות על הבחורים.

בניהול הישיבה סייע בידו חתנו רבי משה דוד יונגרייז בנו של אב״ד קאשוי. באחד המכתבים ששלחו גבאי הישיבה לארגון ״תומכי תורה״ בניו יורק ביקשו להגדיל את התמיכה ״כי התרבו ספסלי הישיבה״ (ראה צילום המכתב להלן).

לאחר כיבוש קארפטורוס על ידי ההונגרים נעצר רבי חיים לייב על ידי ההונגרים כי לא התייצב ל״שירותי העבודה״ והושם לתקופה מסויימת בבית הכלא. בעת הגירושים מהונגריה הוגלה לאוישביץ ונספה שם, עם חלק ניכר מבני קהילתו, בכ״ט באייר תש״ד. הי״ד.

4. מפי ר׳ אלעזר אפלדורפר.
5. הביטוי לקוח מסנהדרין, ק״ו ע״ב, וראה רש״י שם.

למעלה מכתב מסוואליווע (תרח"צ) ל"סנטרל רליף קומיטי". למטה קבלה

פרק נז

ישיבת סערעדנע

הקהילה בסערעדנע (בהונגרית: Szerednye, בסלובקית: Seredné) נוסדה בערך בשנת תק״ע (1810). סמוך לאותו זמן נבנה בית הכנסת הראשון. בשנת תרנ״ה הוקם גם בית מדרש. רבה הראשון הידוע של הקהילה היה רבי מנדלי שנפטר בשנת ת״ר (1840). שנים אחדות לאחר מכן כיהן כרבה של הקהילה רבי מנחם א״ש אייזנשטדטר. הוא ייסד שם ישיבה שלא פסקה גם בימי הרבנים שבאו אחריו. בשנת 1930 התגוררו בסערעדנע כ-600 יהודים[1].

בערך בשנת תר״ל (1870) נתקבל לרבה של הקהילה רבי שלום אדלר אשר ישב שם על כס הרבנות כשלושים שנה. הוא נולד בשנת תר״ז (1847) בכפר ליד מארגרטן שבטרנסילבניה. כאשר דודו רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיא התישב בסיקסו נסע אליו ללמוד בישיבתו. בהיותו אברך צעיר נתקבל לרבה של סערעדנע והקים שם ישיבה[2]. חתנו כותב בהקדמה לספר ״רב שלום״ לרבי שלום אדלר כדלקמן:

״ונאספו אליו עדרים עניי הצאן בחורי חמד תלמידים הגונים וחשובים המבקשים תפקיגם לשאוב ממקור תורתו וקיבץ וריבץ פעלים לתורה והאיר עיניהם במאור תורתו וביראתו הקודמת לחכמתו ובתבונות כפיו הנחם, והי׳ רועה נאמן לעדתו והרים את כבודם למעלה״.

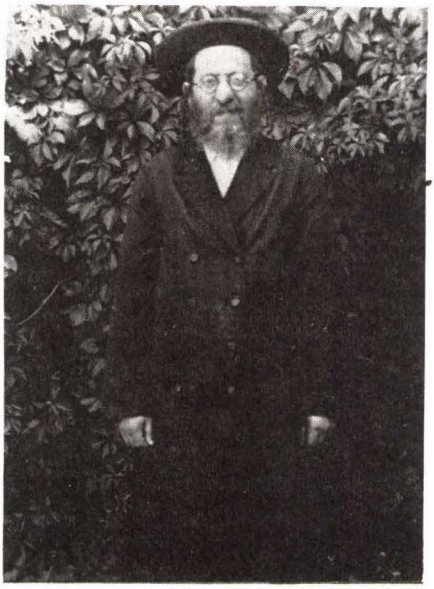
רבי פנחס אדלר (בנו של רבי שלום) כותב בהקדמה לספרו ״פני חסד״ (ווראנוב תרצ״ח) על אודות אביו רבי שלום:

״צדיק ונשגב מרביץ תורה לעדרים וכו׳ מו״ה שלום אדלר זצלה״ה אב״ד ור״מ (=ריש מתיבתא) דק״ק סערעדנע״.

לאחר פטירתו של רבי שלום אדלר (ה כסלו תר״ס) מילא את מקומו בנו רבי מנחם יהודה. רבי מנחם יהודה אדלר היה בתחילה רב בראדוענקא ומשם נתקבל לרבה של סערעדנע. הוא עמד בקשרי שו״ת עם רבנים שונים בהונגריה[3]. גם הוא ניהל ישיבה בסערעדנע. בהקדמה השניה, שכתב לספרו של אביו ״רב שלום״ הוא מכיר תודה לקהילת סערעדנע, שתמכה בשעתו באביו והיא ממשיכה לתמוך בו ובישיבתו. וזה לשונו:

״וחוב קדוש מוטל עלי להכיר טובה לאנשי קהילתי יצ״ו ושאר אנשים חשובים מכירי ותלמידי כ״ק אאמו״ר הג׳ המחבר זלה״ה אשר עמדו לימינינו... וביחוד אשא תפילה בעד בני קהילתי אנשי ק״ק סערעדנע והגליל יצ״ו אשר כבוד אאמו״ר המחבר זלה״ה ישב בתוכם

1. על הקהילה ראה .M.Zs.L, עמ׳ 844. על רבי מנחם א״ש אייזנשטדטר ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 467, 478.
2. ראה פרטים בהקדמה לספרו ״רב שלום״, מונקאטש תרס״ב.
3. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת מ׳, אות רל״ב.

הרה״ג ר׳ יצחק אייזיק אדלר ז״ל

שלושים שנה והחזיקו אותו בכבוד גדול וחיבה יתירה וכעת ב״ה ברוב טובם וחסדם ובזכות אבותי הקדושים הושיבו אותי השפל למלאות מקום אבי הגה״ק זצ״ל ומחזיקים אותי ואת בחורי חמד הלומדים בישיבתי״.

לאחר פטירתו של רבי מנחם יהודה ז״ל מילא את מקומו בנו רבי יצחק אייזיק אדלר ז״ל. בתקופת רבנותו היתה סערעדנע תחת שלטון צ׳כוסלובקיה. היהודים זכו לשלוה ולשגשוג כלכלי. הישיבה גדלה בימיו. הבחורים אכלו ״אכילת ימים״ ובעלי הבתים תמכו בעין יפה בישיבה. באוירה רגועה זו נתאפשר לרבי יצחק אייזיק ללמוד עם בני הישיבה בהתמדה רבה[4].

ישיבתו של רבי יצחק אייזיק היתה בעלת אופי חסידי. הוא עצמו הירבה לנסוע לאדמו״ר רבי יצחק אייזיק וייס בעל ״חקל יצחק״. בישיבתו למדו כ-30 בחורים. הוא נהג לשבח את התלמידים שהצטיינו בלימודיהם. מצד שני, נזף באותם הבחורים שהסתפקו בשינון שטחי של לימודיהם, בלי לרדת לעמקה של הסוגיא או הגמרא.

בנאומי הפתיחה בראשית זמן הלימוד ובהזדמנויות אחרות השמיע דברי דרוש ומוסר לתלמידיו. פעם דיבר על יחסים בין אדם לחברו ועל כיבוד אב ואם. לצורך העניין קישר בין פסוק בתורה לבין פסוק במשלי. הוא ציטט את דברי יוסף (לאחר שקרא לבנו מנשה): ״כי נשני אלקים את כל עמלי ואת כל בית אבי״ (בראשית מ״א נ״א) ושאל: כיצד ידע יוסף שגם הוא נשכח מבית אביו? בתשובה לכך ציטט את הפסוק במשלי (כ״ז י״ט) ״כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם״, והסביר: אדם המסתכל במים רואה את דמות דיוקנו. אם הוא עצמו צוחק אז גם הפנים בבבואה צוחקות ואם הוא עצמו זועף אז גם מראה הפנים בבבואה זועף. הוא המשיך ואמר ״כן לב האדם לאדם״ — כך הם גם היחסים בין אדם לרעהו. אם האדם מחבב את חברו

4. ראה שלמה רוזמן, ראשי גולת אריאל, ברוקלין תשל״ו, עמ׳ ת״מ ואילך.

אז הוא יכול לחוש שגם חברו מחבבו, ואם הוא שונא לחברו אז הוא חש שגם חברו שונאו. לאחר הסבר זה של הפסוק במשלי חזר לעניינו של יוסף ואמר, יוסף אהב את אביו, ציית לו בכל והלך לחפש את אחיו למרות שידע שהם שונאים אותו ועלולים להרגו. אולם לאחר שנולד לו הבן מנשה, העניק את כל אהבתו לבנו הנולד ושכח לחלוטין ממצוות כיבוד אב ואם כלפי אביו יעקב. מכאן הבין שגם יעקב אביו החל לשכוח אותו[5]. רבי יצחק אייזיק אדלר נפטר בי״ב בתמוז תרצ״ה[6].

לאחר פטירתו של רבי יצחק אייזיק נבחר חתנו רבי נפתלי מנחם אדלר לאב״ד בסערעדנע[7] ובנו רבי חיים נחום אדלר נבחר לרבן של גלילות סערעדנע. בעת השואה נספו שניהם במחנות ההשמדה. הי״ד.

5. מפי תלמידו לשעבר ר׳ יוסף קליינברד (בורו פארק, ברוקלין).
6. נתן צבי פרידמן, אוצר הרבנים, ת״א תשל״ה, סימן 11127.
7. רוזמן, שם, וראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, עמ׳ 432, סעיפים 267, 268.

פרק נח

ישיבת ראחוב

משערים שהקהילה בראחוב (ברותנית: Rachov, בהונגרית: Rahó) נוסדה במחצית השניה של המאה ה-19. לפני כן גרו בעיירה רק יהודים בודדים. רוב תושבי העיירה היו רותנים (ממשפחת הסלביט) ומיעוטם הונגרים. בשנת 1941 התגוררו בראחוב 1,000 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של 12,455 תושבים[1].

בשנת תרמ"ח (1888) נבחר לרבה הראשון של ראחוב הרה"ג רבי ישראל חיים פרידמן. הוא היה מתלמידיו של האדמו"ר רבי יקותיאל יהודה טייטלבוים בעל "ייטב לב" מסיגט. שמו נתפרסם בעולם הרבני בזכות ספרו, בן שלשה כרכים, "ליקוטי מהרי"ח" על שלחן ערוך, אורח חיים. רי"ח פרידמן נפטר באסון פתאומי בשנת תרפ"ב, האסון אירע בעת שעמד על גבעה בשדה להכשיר כלים ולהכין מאכלי חלב לפסח. לפתע ירד גשם עז שגרר אותו לרגלי הגבעה והוא טבע במים שהצטברו שם. את מקומו מילא בנו רבי שלמה זלמן פרידמן.

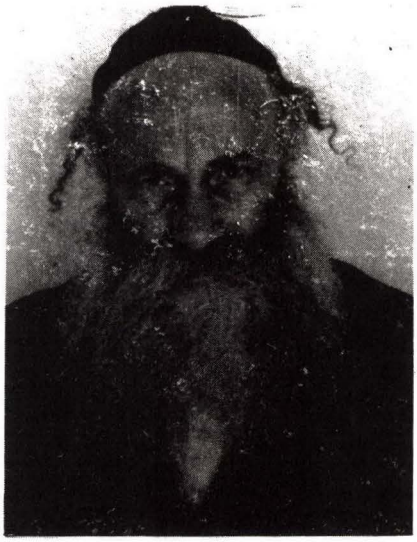
הרה"ג רבי שלמה זלמן פרידמן זצ"ל

רבי שלמה זלמן פרידמן היה מתלמידיו של האדמו"ר רבי חיים צבי טייטלבוים בעל "עצי חיים"[2] מסיגט. כך מסתבר מתוך דברי ההסכמה של האדמו"ר רבי משה טייטלבוים על ספרו של רש"ז פרידמן "זבחי שלמה"[3] שפורסם אחר פטירת המחבר. וזה לשונו:

"והרביץ תורה ויראת השם לעדרים רבות בשנים והיה דבק לצדיקי דורו, תלמיד כבן לכ"ק אאמו"ר [אדון אבי מורי ורבי =בעל עצי חיים] הגה"ק זצלל"ה". וביחוד היה קשור באותות אהבה למרן דודי הגה"ק [אדמו"ר מסאטמר] זצלל"ה".

בהקדמה לספר הנ"ל כותב חתנו רבי מנחם מנדל הורוביץ: "לאחר נישואיו היה סמוך על שלחן חותנו ר' חיים שמואל פרידמן בעיר טארנא (ע"י האלמין). כבר שם התחילו להתלכד סביבו בחורים ויצאו מבית מדרשו מספר רבנים ומו"צ".

1. ראה ספר מארמארוש, עמ' 355-359. פרטים נוספים ליקטתי מפי האדמורי"ם האחים רבי שלום ספרין (ירושלים) ורבי מנחם מאניש ספרין (בני ברק); רבי ישראל חיים הורוביץ רב וראש כולל דקהילת ראחוב בבני ברק ומר' יהודה לייב גובנר (י-ם).
2. בספר מארמארוש, עמ' 357 נאמר, שהוא היה מתלמידיו של בעל "קדושת יו"ט". לעומת זאת ראה להלן ציטוט מדברי האדמו"ר רבי משה טייטלבוים המציין שרש"ז פרידמן היה תלמידו של אביו בעל "עצי חיים".
3. זבחי שלמה, בני ברק תשד"ם, עמ' 9.

הרה״ג ר׳ שלמה זלמן פרידמן ז״ל

כאמור, נתקבל רש״ז פרידמן כרבה של ראחוב לאחר פטירת אביו בשנת תרפ״ב. עם בואו לראחוב הקים ישיבה שמנתה בימי השיא 100-150 בחורים. בשנת תש״א למדו עדיין בראחוב 88 בחורים[4].

הקהילה והישיבה התנהלו ברוח חסידות סיגט-סאטמר. בין בעלי הבתים והבחורים היו גם כאלה שהשתייכו לזרמים חסידיים אחרים, כגון ויז׳ניץ נאדבורנא ועוד. כל כמה שבועות בא אדמו״ר מסויים לשבות שבת בראחוב. רש״ז פרידמן עודד את תלמידיו ללכת לשלחנו של האדמו״ר האורח ולהאזין לדברי תורתו.

שיטת הלימוד בישיבה היתה לפי הנהוג בשאר הישיבות בהונגריה בתוספת חסידות. רש״ז פרידמן שאף להספיק ככל האפשר יותר דפים בש״ס ובפוסקים. הוא נהג לומר לתלמידיו: ״הזמן קצר ויקר, לכן יש לשאוף ללמוד בהתמדה ולאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא״.

את רוב השיעורים לימד רש״ז פרידמן בעצמו. בהיותו טרוד מדי בענייני הקהילה לימד את השיעור במקומו אחד מבעלי הבתים ר׳ אלתר שאיובין, שהיה למדן מופלג והיה מוכן ללמד את הבחורים בכל עת ללא הכנה מראש.

בצד ההתמדה הושם דגש גם על חינוך לחסידות. הבחורים התפללו באבנטים, הלכו יום יום לטבול במקוה. אחרי התפילה נאמרו פרקי תהלים בציבור. בלילות שבת ובסעודה שלישית באו לשלחנו של רש״ז פרידמן והתבשמו מדבריו בעת ששילב בדברי תורתו ענייני חסידות. שלחן ערוך אורח חיים נלמדו עם הפירוש של בעל התניא. רש״ז פרידמן עצמו הירבה לנסוע לסיגט, סאטמר, בעלז ויז׳ניץ ועוד.

בראשית זמן הלימוד אמר בנאום הפתיחה מספר מלים בדברי מוסר והתנהגות ומיד התחיל בשיעוריו. הוא היה אדם נוח לבריות וגם לתלמידיו. כאשר ראה שתלמיד אינו יכול לעמוד בקצב

4. ראה לוח רשימת הישיבות בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ׳ 558.

הלימודים היה משוחח אתו בנחת ומתוך חיבה. המובחרים שבין תלמידי הישיבה למדו לקראת "היתר הוראה". מי שעמד בכל הדרישות הלימודיות יכול היה לבחור לו בשעת פנאי בלימודים נוספים. אחד הבחורים המופלגים למד ברוב זמנו הפנוי מתוך ספר "ראשית חכמה" וידע את כל הספר בעל פה. רש"ז פרידמן קרבו והתפעל מלמדנותו.

הבחינות התנהלו בעל פה. רש"ז פרידמן שאל כל תלמיד שאלות בהתאם לרמתו. לפעמים בהיותו עסוק מדי כיבד את רבי שלמה שפיצר הי"ד, רבה של בוּגדן הסמוכה לראחוב, שיבחן את התלמידים.

הגביר ר' רפאל אביש סייע בבניית בית מדרש עבור בחורי הישיבה. בני הקהילה רחשו חיבה לרש"ז פרידמן לא רק בגלל גדולתו בתורה אלא גם בגלל ענוותנותו וצניעותו. כתוצאה מכך עשו כל מאמץ לקרב את בני הישיבה ולספק להם "אכילת ימים" ביד רחבה. בשנות ה-30 סייעו הבחור פישל אברמוביץ ואחרים בעניינים האדמיניסטרטיביים של הישיבה ובענייני ההתנהגות של הבחורים.

באמצע שנות המלחמה, כאשר אי אפשר היה להשיג ארבעת המינים באיזור ראחוב, נסע רש"ז בחו"מ סוכות לגרוסווארדיין לברך שם על נטילת לולב.

בעת הגירושים מהונגריה לאוישביץ, בשנת תש"ד, הגיע לאחר תלאות רבות למחנה יאוואזשנע וקיבל את כל הסבל באהבה ללא תרעומת. לבו היה מלא תקוה, שהישועה קרובה לבוא. בלילות חנוכה הדליק נרות בפני מאות אנשים ולא נרתע מפני הסכנה שהיתה כרוכה בכך.

לאחר המלחמה התישב בסאטמר ועמד בראש בית דין שפעל בענייני עגונות. בשנת תש"ז (1947) יצא ללוגאנו שבשוויץ וכיהן שם כרב. בשנת תשל"ח עלה לארץ ישראל וישב בבית חתנו הרב מנחם מנדל הורוביץ עד פטירתו בה' בשבט תש"מ.

פרק נט

ישיבות נוספות בקארפטורוס ומארמורש

ווישק

העיירה ווישק (בהונגרית: Visk, בסלובקית: Vyskova nad Tisou) שוכנת בקרבת העיר חוסט. בשנת 1930 התגוררו שם 490 יהודים בקרב אוכלוסיה כללית של כ-6000 נפש. בעניינים דתיים היתה הקהילה תחילה כפופה לחוסט, והשוחט המקומי היה גם מורה צדק.

לאחר מלחמת העולם הראשונה החליטה הקהילה לבחור רב משלה[1]. בשנת תרפ"א (1921) נבחר לרבה של הקהילה הרה"ג רבי לוי יצחק גרינוולד[2] וניהל שם ישיבה כשמונה שנים.

במכתב לחברת "תומכי תורה" בניו יורק, בשנת תרפ"ו, הוא מביע את תודתו לחברה עבור התמיכה שהיא מגישה לישיבה בה לומדים: "כארבעים בחורים... מופלגי תורה המקדישים עתותם ומנצלים כוחותם איבריהם וחושיהם לתורתנו הקדושה... וכולם הם מבני עניים שמהם תצא תורה מתוך הדחק"[3].

מווישק עבר רל"י גרינוולד לאורשיווא ומשם לצעהלים. בצעהלים ניהל ישיבה עם כ-100 בחורים, ולפעמים מנתה ישיבתו כ-200 תלמידים. בשנת תרצ"ח נמלט לארצות הברית והמשיך את פעילותו בויליאמסבורג שבברוקלין. הוא הקים שם את ישיבת "ערוגת הבושם" בה למדו כארבע מאות תלמידים. הוא נפטר בחודש ניסן תש"ם, והשאיר אחריו מספר כתבי יד. מתוכם פורסם "דרשות מגדלות מרקחים". (ברוקלין תשמ"א).

1. ש.י. גרוס / י. יוסף כהן, מארמארוש, תל אביב תשמ"ג, עמ' 239-241.
2. ראה אודותיו במפורט בספרי ישיבות הונגריה, חלק א, בפרק על צעהלים, עמ' 580-582.
3. ראה צילום המכתב להלן.

VYŠKOVSKÝ AUT. ORTH. ŽIDOVSKÉ OBECNÍ ÚŘAD.
AUT. ORTH. ISR. CULTUSGEMEINDE VYSKOVA.

מכתבו של הרה"ג ר' לוי יצחק גרינוולד ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

קרטשיניף

בכפר קרטשיניף (ברומנית: Crăciuneşti, בהונגרית: Karácsonfalva) שבקרבת סיגט, התישבו היהודים במאה ה-18. לפני השואה התגוררו בכפר כ-900 יהודים[1].

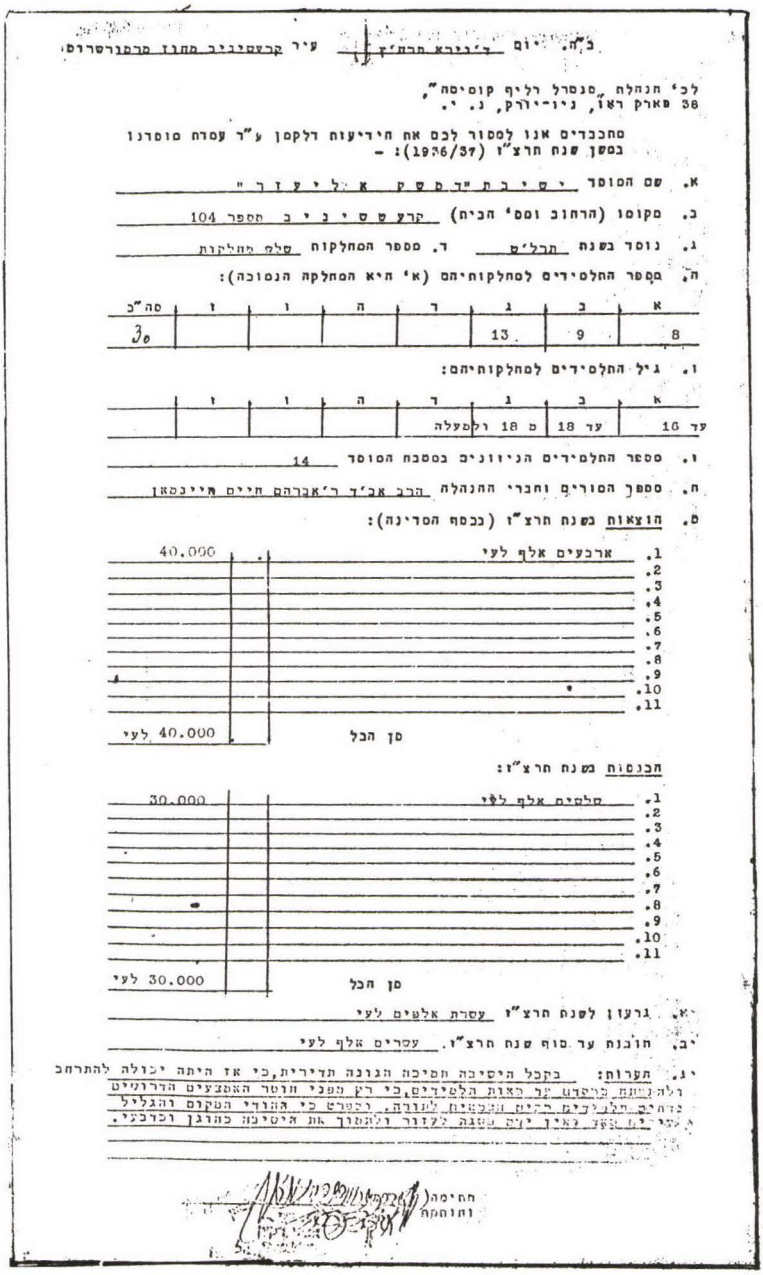
רבה הראשון של הקהילה היה כנראה רבי יוסף יואל דייטש. הוא עזב את הכפר וכיהן כרב במספר קהילות בגאליציה. את מקומו בקרטשיניף מילא בנו רבי דוד נתן דייטש עד שנפטר בשנת תרל"ח (1879). אחריו ישב שם על כס הרבנות כארבעים שנה רבי צבי הירש ריינמן. הוא נפטר בשנת תרע"ט (1910). רבי אליעזר ריינמן שמילא את מקום אביו, ניהל ישיבה גדולה[2] בשם "דמשק אליעזר". רבה האחרון של הקהילה היה רבי אברהם חיים ריינמן. הוא המשיך לטפח את ישיבת אביו "דמשק אליעזר".

בטופס שאלון ששלח ל"סנטרל רליף קומיטי" בניו יורק, בשנת תרצ"ז, רשם שבישיבתו לומדים 26 בחורים, עשרה מתוכם לומדים "הוראה" וששה עשר נוספים לומדים שיעורי גפ"ת כפי שהיה נהוג בשאר ישיבות הונגריה. בשנת תרצ"ח למדו בישיבתו 30 בחורים. על טופס שאלון נוסף ששלח ל"סנטרל רליף קומיטי" כתב בהערה, שלו זכה לתמיכה גדולה יותר היה מצליח להגדיל את מספר הלומדים בישיבה[3].

בשנת 1941 גורשו כמה מאות יהודים מקרטשיניף לאיזורי קאמינץ-פודולסק. ביניהם הוגלו גם רבי אברהם חיים ריינמן ובני משפחתו. אשתו וילדיו נרצחו על אדמת אוקראינה. רבי אברהם חיים הצליח להימלט ולחזור להונגריה. הז'אנדרמים עצרוהו וזיהו אותו שהיה בין המגורשים. הם החזירו אותו מעבר לגבול, שם התעללו בו ורצחוהו. הי"ד.

בקרטשיניף התפתחה אוירה חסידית מאז שהתישב שם רבי מאיר רויזנבוים[4] בנו של רבי מרדכי לייפר מנאדבורנא. הוא נתפרסם כבעל מופת ורבים צבאו על פתחו. לאחר פטירתו בשנת תרע"ח, המשיך את השושלת החסידית בנו האדמו"ר רבי אליעזר זאב רויזנבוים. לאחר מלחמת העולם הראשונה הוא עבר לגור בסיגט והקים שם ישיבה[5]. האדמו"ר נספה בשואה ואת השושלת ממשיכים צאצאיו בארץ ישראל.

1. פרטים על הקהילה ורבניה ראה פנקס קהילות רומניה, כרך ב, עמ' 256-257; ספר מארמרוש, עמ' 47-57.
2. שם, עמ' 49.
3. ראה את צילומי הטפסים בהמשך.
4. ספר מארמארוש, עמ' 52.
5. ראה ספרי ישיבות הונגריה, כרך א, עמ' 546.

כ"ה. יום ב'/בשבט תרח"ץ עיר קרעשניעוו מחוז מרסורסרוס.

לכ' הנהלה „סנטרל רליף קומיטה",
38 פארק ראָ, ניו-יורק, נ. י.

מתכבדים אנו למסור לכם את הידיעות דלקמן ע"ד עסדת סוסדנו בשנת תרצ"ו (1936/37): -

א. שם המוסר י ש י ב ת "ד מ ש ק א ל י ע ז ר "

ב. מקומו (הרחוב ומס' הבית) קרע ש ס י נ י ב מספר 104

ג. נוסד בשנת תרל"ט ד. מספר המחלקות שלש מחלקות

ה. מספר החלמידים למחלקותיהם (א' היא המחלקה הנסוכה):

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז	סה"כ
8	9	13					30

ו. גיל החלמידים למחלקותיהם:

א	ב	ג	ד	ה	ו	ז
עד 10	עד 18	מ 18 ולמעלה				

ז. מספר החלמידים הניזונים בסמכת המוסד 14

ח. מספר המורים וחברי ההנהלה הרב אב"ד ר'אברהם חיים חיינמאן

ט. הוצאות בשנת תרצ"ו (בכסף הסרינה):

1.	ארבעים אלף לעי	40.000
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
	סך הכל	40.000 לעי

הכנסות בשנת תרצ"ו:

1.	חלמים אלף לעי	30.000
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
	סך הכל	30.000 לעי

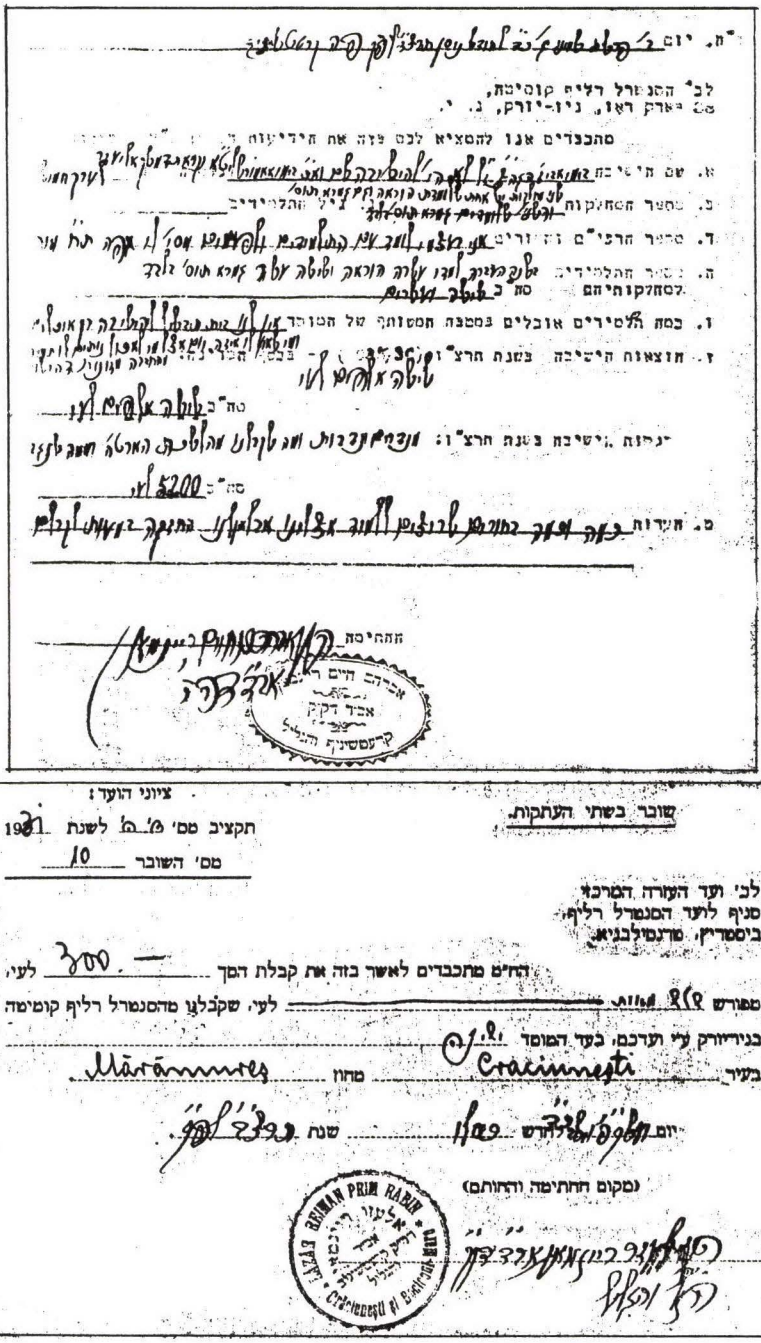
יא. גרעון לשנת תרצ"ו עסרת אלפים לעי

יב. חובות עד סוף שנת תרצ"ו. עסרים אלף לעי

יג. הערות: בקבל היסיבה הסיכה הנונה תדירית, כי אז היתה יכולה להתרחב ולהגשות מרחש על האות הלמידים, כי רק מפני חוסר האמצעים הדרושים נאלצים הלמידים להיות מוגבלים לעורה. נמסרה כי הנהלי העקום והגליל עמי [illegible] אין יום שמח לעזור ולהמתך את היסיבה כהוגן וכדבעי.

חתימה וחותמת

שאלון של ר' אליעזר ריינמן ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

שובר בשתי העתקות.

ציוני הועד:

תקציב מס' מ"ה לשנת 1951

מס' השובר 10

לכ' ועד העזרה המרכזי
סניף לוע"ד הסנטרל רליף
ביסטריץ, טרנסילבניא.

החיים מתכבדים לאשר בזה את קבלת הסך 300.— לעי'

מפורש אלף שלוש מאות לעי' שקבלנו מהסנטרל רליף קומיטה

בניידורף עי' ותרכם, בעד המופד

בעיר Craiumești מחוז Mărămureș

יום [illegible] שנת [illegible]

(מקום חתימה והחותם)

פרטים על ישיבת קרטשיניב וקבלה שנשלחו ל"סנטרל רליף קומיטי" (ארכיון י.א.)

ראסוויגעף (ראסוויגאווא)

ראסוויגעף (בהונגרית: oroszvég) היתה פרבר של העיר מונקאטש. הגשר שעל פני הנהר לוטורצ׳ה חיבר בין ראסוויגעף לבין מונקאטש.

בשנת תרס״ז נתקבל לרבה של הקהילה בראסוויגעף רבי אהרן וייס זצ״ל. לפני כן כיהן כאב״ד בנעדיקאביץ. כשמונה שנים ישב בראסוויגעף עד שעבר בשנת תרע״ה למונקאטש וכיהן שם כראב״ד עד פטירתו במוצ״ש פרשת לך לך תרצ״ג. הוא השאיר אחריו ספר ״מדרש אהרן על התורה״ (מונקאטש 1933) שהוציא לאור בנו רבי בן ציון וייס[1].

רבי בן ציון וייס ז״ל

לאחר שרבי אהרן וייס עבר למונקאטש מילא את מקומו בראסוויגעף בנו הצעיר רבי בן ציון. את עיקר תורתו קיבל מאביו רבי אהרן.

רבי בן ציון ניהל ישיבה בעלת אופי חסידי. באמצע שנות ה-30 מנתה ישיבתו כ-30-40 בחורים. ל״אכילת ימים״ הלכו הבחורים ברובם למונקאטש ולאחר סעודת הצהרים חזרו ללימודיהם לראסוויגעף.

רבי יצחק אייכנשטיין, חתנו של רב״צ וייס, סייע במסירות נפש בניהול הישיבה במתן [illegible] ובניהול אדמיניסטרטיבי. לאחר מספר שנים הוא נתקבל לרבה של זאקאפאנע (בפולין). [illegible] נספה בשואה בי׳ באלול תש״ג.

רב״צ וייס נשאר בראסוויגעף עד ימי הגירושים. באחד ממכתביו לר׳ אברהם שלמה הירש, רבה של ברגסאז, שהושיט עזרה לישיבות כנציג ״סנטרל רליף קומיטי״ בניו יורק, כתב, בין השאר, כדלקמן:

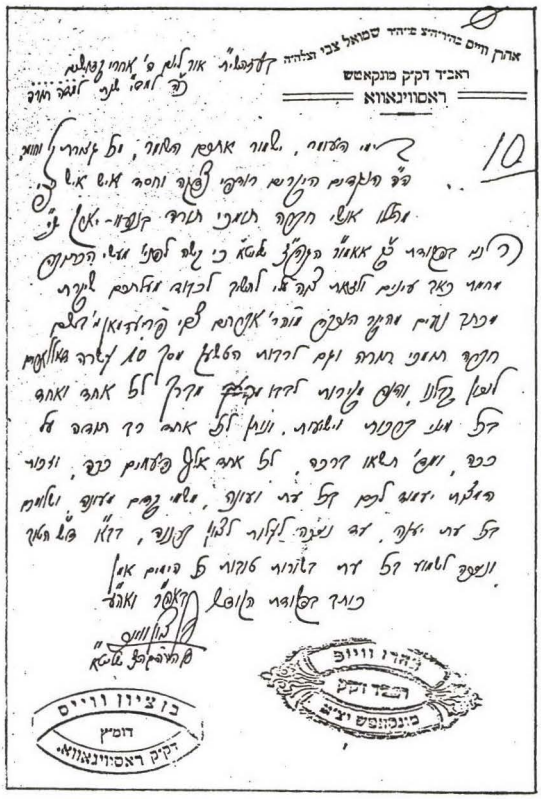
> ״והנני מבקשו מאד לעמוד לימין עזרי במה דאפשר ולמצוה גדולה של לימודי תורת ה׳ והנה לוטה פה הבויגן (=רשימה) אשר שלח אלי וגם שמות התלמידים הלומדים פה ראסוויגעף ואנחנו קהילה מיוחדת בכל מכל וכן יעזור השי״ת לגמור עלינו לטובה ויראו שונאי ויבושו״.

בימי השואה הוצע לו למלט את נפשו, אך הוא העדיף להשאר עם קהילתו. הוא גורש לאוישביץ עם משפחתו ונספה שם בכ״ז באייר תש״ד. הי״ד.

1. הספר יצא לאור שנית ע״י נכדו ר׳ יהושע העשיל וייס בדפוס צילום, בני ברק 1978. לספר נספח גם קונטרס של ר׳ יצחק אייכנשטיין בשם ״חגים וזמנים״. ראה אודותיו להלן. הפרטים המובאים כאן הם מתוך ההקדמות לספר הנ״ל. כמו כן שמעתי פרטים אחדים מפי מר אריה וייס (תלמיד ראסוויגעף) ומפי מר אברהם צין (מיוצאי מונקאטש).

הרה"ג ר' בן ציון וייס ז"ל הי"ד

מכתבו של ר' בן ציון וייס ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

יוגוסלביה

לאחר מלחמת העולם הראשונה הוקמה יוגוסלביה, שכללה בתוכה לא רק את סרביה ומונטונגרו כי אם גם שטחים שהשתייכו בעבר לכתר האוסטרי וכן אזורים שהשתייכו לפנים להונגריה (קרואטיה, סלובניה וּוִיווֹדינה). ביוגוסלביה היו קיימות כמאה קהילות שבהן חיו כשבעים אלף יהודים. באזורים הדרומיים של המדינה חיו יהודים ממוצא ספרדי, ובצפון המדינה ישבו יהודים בעלי מסורת אשכנזית. באזורים שהשתייכו בעבר להונגריה הוקמו ישיבות שהתנהלו לפי המסורת שהיתה נהוגה בישיבות הונגריה. אחדות מהן היו ישיבות חסידיות. בימי השואה עלה הכורת גם על קהילות וישיבות יוגוסלביה.

פרק ס

ישיבת איללאק

בשנים שלפני השואה התגוררו באיללאק (Ilok) כ-100 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של 6,000 תושבים בערך. הקהילה נוסדה בראשית המאה התשע עשרה. באיזור איללאק היה שפע של כרמים, ומספר ניכר של יהודים מצאו את פרנסתם ביצור ובסחר יינות.

לפני מלחמת העולם הראשונה השתייך האיזור לאוסטרו־הונגריה, ולאחר המלחמה סופח ליוגוסלביה. בשנת 1941 פלשו הגרמנים ליוגוסלביה וחילקו את המדינה ל-9 מחוזות. האיזור בו שוכנת איללאק כונה קרואציה.

בין רבני איללאק הראשונים נודעו שמותיהם של רבי זלמן קורן ורבי מאיר ריינר[1]. איללאק קיבלה תנופה חשובה מבחינה יהודית עם בואו של רבי פנחס שטיינר לעיירה.

רבי פנחס הכהן שטיינר ז"ל

רבי פנחס הכהן שטיינר נולד בעיר פאקש לאביו ר' יעקב, שבא להונגריה ממורביה. בבחרותו למד במספר ישיבות. תחילה למד אצל רבי אברהם צבי אבעלעס בשאר־בוגארד. אחר כך למד בישיבותיהם של רבי אליעזר זוסמן סופר (בעודו בעיר האללאש) ושל רבי חיים סופר בעל "מחנה חיים" בסנפטר. בסוף למד בישיבתו של בעל "כתב סופר" בפרשבורג[2].

לאחר נישואיו עסק זמן מה במסחר. כאשר הורע מצבו החומרי הסכים לקבל על עצמו את עול הרבנות. תחילה כיהן כדומ"ץ בקהילת פאקש וניהל שם ישיבה עם קומץ בחורים. באותו זמן בערך נתקבל לרבה של הקהילה בפאקש רבי אליעזר זוסמן סופר, שהביא עמו את תלמידיו ממקום כהונתו הקודם בהאללאש. כך התנהלו בפאקש שתי ישיבות בו בזמן, האחת בהנהלתו של אב"ד הקהילה רבי אליעזר זוסמן סופר והשניה בהנהלתו של רבי פנחס שטיינר. רבי אליעזר זוסמן סופר היה מעודד את תלמידיו שילכו להאזין לשיעוריו של רבי פנחס שטיינר בחומש ורש"י.

בשנת תר"ן (1890) נתקבל רבי פנחס שטיינר לרבה של איללאק. הוא עמד בקשרי שו"ת עם רבנים חשובים בהונגריה. על פי אחד המקורות למדו בישיבתו שבעים בחורים[3]. ר"פ שטיינר נפטר בי"ט בכסלו תרע"ג, ואת מקומו מילא בנו רבי יוסף מאיר משה.

רבי יוסף מאיר משה שטיינר ז"ל

רבי יוסף מאיר משה שטיינר למד בבחרותו בישיבתו של בעל "קדושת יו"ט" בסיגט. שם

1. פרטים אחדים ליקטתי מפי ר' אליעזר גלזר ומפי ר' יוסף שטרן.
2. ראה ש.ב. דוד סופר, מזכרת פאקש, כרך ג, ירושלים תשל"ג, עמ' 76-78; אהלי שם, עמ' 385; שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת פ, אות ל"א. ישנם אי אלה הבדלים בפרטים המובאים במקורות הנ"ל.
3. אהלי שם, שם.

למד בחברותא עם רבי חיים צבי טייטלבוים בנו של בעל "קדושת יו"ט". הוא נשא לאשה את בתו של רבי הלל ליכטנשטיין מקולומיאה[4].

בבואו למלא את מקום אביו באיללאק המשיך לנהל את הישיבה[5]. מספרם של הבחורים נצטמצם, כי עם הקמתה של יוגוסלביה נותק האיזור מהונגריה הגדולה. בכל זאת למדו אצלו כ-25 בחורים. בישיבה שררה אוירה חסידית ורבי יוסף מאיר משה נהג לקבל "פתקאות" (קוויטלעך) בהיותו מוכר כ"פועל ישועות".

הוא היה נח לבריות וכך נהג גם לגבי תלמידיו. כאשר בזמן השיעור שאלו תלמיד שאלה בעניין הנלמד היה משיב לו מיד. אולם כאשר השאלה נגעה לעניין של הלכה למעשה, היה משאיר את השאלה פתוחה והשיב לתלמידו למחרת היום לאחר ליבון הנושא במקורות שונים.

את חידושיו רשם על קונטרסים ורק אחד מהם נשאר. הקונטרס נקרא "לאפיקי מים", שם הקונטרס הוא על פי ראשי תיבות של שמו (משה יוסף מאיר) בחילופי מלים.

הוא לא ייחס חשיבות מיוחדת לבחינות, ונהג לומר שמבחינה לא משיגים ידיעות רבות ומוטב להקדיש שעה נוספת ללימוד עצמו. מאחר שמספר הבחורים לא היה רב, יכול היה לעמוד על טיבו של כל אחד בלי להקדיש זמן מיוחד לבחינה. הוא המריץ ללמוד בישיבתו גם את אותם הבחורים שלא הצטיינו בלימודיהם, באמרו, שבחור היושב בישיבה נשאר לפחות יהודי. הוא נפטר בכ"ו באייר תרצ"ח.

את מקומו מילא בנו רבי הלל, שלמד בבחרותו בישיבתו של האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים בסאטמר. גם הוא ניהל ישיבה עם קומץ בחורים כל עוד שהדבר התאפשר לו. מספר בחורים שנמלטו מהונגריה הסתתרו אצלו וכונו "בחורי טמיר ונעלם". בחודש אלול תש"ב הוגלה עם בני קהילתו לאדמת פולין ונספה יחד עמם. אף אחד מאלה שהוגלו בטרנספורט זה לא חזר משם לאיללאק. הי"ד.

קבוצת בחורים מישיבת איללאק לומדים בחצר בית המדרש
(התמונה בידי ר' אליעזר גלזר ור' יוסף שטרן)

4. ראה מזכרת פאקש, שם עמ' 78, והערה 5.
5. הפרטים אודותיו ליקטתי מפי הרב פנחס קלמן (פתח תקוה) ומפי ר' יוסף שטרן.

— כלט —

נ"ל לומר טעם דנגב"ח חמר"י מסיח התיכה
עצמה כעסה בגלה ותפסה לסחטה
חקוד ולא תמריק כן בעמר ליקורין ומה
סחילטו ועסיס דכל חד למדנ"ת סרי תכתי
יקסה מענב למל סיס ס חוס לי סל
פסתן וכלפ־ כל הגבד סס תחיכ סתקן
עסה חזר לסחיטו תף קעם זה כל תחד
למודע סרי וכיעניד כיון דהסורס כתנה
תכילה בלפן ביטול גם זה ילפיק דכל
סכהנסל נתקר בתכילה ומילפל סס נפל
כיפס תלב תחתיכה וכתן בס טעס ולא
נהנעל (דהי נהנעל תיכ כמען דליתי טיפה
בתוכו וכלו לא סי׳ נעולס) ונהנעל סס
תחיכ תזכה ונקחנוס הן ע״י ביטול תו בלא
ביטול תל עניו תיקור תבילה דכלכל תני׳
נתר טעם הניטול וכן יש עשעוס נמען
הרין ומה מצוי תחילוק בין נסר נחלב
נעתר ילקוריס דלא תעריכן מהיכה כעצה
נגלה ודוק.

חיים פאללאק לומד באיללאק

— כסד —

ניצן דף פ״ז ע״ת בגמ׳ ומו לר״י ומלי
ליירי עסיס טופס ותיפק לי׳ דה״ל
נכתב ביום ונחתם בלילה ול״ע דבל תיכח
נחלי״ם לי קנ״ו קי״ף ני דתם נכתב ביום
ולא הסניקו לחתנו עד הלילה תם כתנו
נו קודם תחיתה ניטנ תן תכתוב ביום
פלן ולא הסניק סהדי למחתי עד הלילה
וחתנו סעדים תחיכ כסר ע״ס ותיכ הכי
נמי דכתוחי סוח כיון דלא מהנו סהדי רק
תחר נמ תחתין הכי כיכר עתיך הנמ דלא
מחיו סעדים רק תחר הזיק תן הנבי
התחתין ותיכ הו ליכא ליפסל ועסה מקדם
עהרי הכל דוחק נחיך הנמ שלא נחתנו
סעדים רק תחר הז ן תן הנמ סתחתון
ותיכ הו ליכא ליחתם לא נפניח יחפץ ולא
ועסיס פירוש ותיכ ועתי מקדם הנחי׳.

יואל פאללאק לומד באיללאק

פרק סא

ישיבת זענטא

בעיר זענטא (ביוגוסלבית: Senta, בהונגרית: Zenta) שביוגוסלביה התגוררו לפני מלחמת העולם השניה כ-250 משפחות יהודיות אורתודוקסיות בקרב אוכלוסיה של כ-25,000 תושבים. מלבד זה היתה בזענטא גם קהילה ניאולוגית גדולה.

רבה הראשון של הקהילה, שיש לנו ידיעות אודותיו, היה רבי איסר אולמן[1] הי"ד, שנהרג בשנת תר"ט (1849) על ידי המתמרדים, בעת המהפכה שהתחוללה ברחבי הקיסרות האוסטרו־הונגרית. בקהילת זענטא היה נוהג לקיים מדי שנה בשנה סעודת מצוה לזכר הקרבנות היהודיים שנפלו בעת המהפכה. בשנת תרפ"ח (1928) השמיע רבי אליעזר יעקב רויזניטץ הי"ד דרשה לזכרם של הנופלים במהפכה. את דרשתו פתח ואמר:

"רבותי היום יום ט' שבט אשר בשנת תר"ט צרה גדולה היתה בסענטא שנהרגו בימים ההם כמה נפשות ישראל צדיקים וקדושים מהם מפורסמים גדולי הדור הרב דסענטא הג' מו"ה איסר אולמאן, והרב דק"ק אדא הג' מו"ה יעקב זי"ע והישיש מו"ה יעקב מינץ זצוקללה"ר הי"ד ואשר אינם ידועים ומפורסמים לנו מכל מקום לצדיקים יחשבו"[2].

אחריו כיהן כרבה של זענטא רבי שלמה הכהן קליין. הוא היה מתלמידיו של בעל "כתב סופר". בעת פטירתו בשנת תר"ס נאמר עליו כדלקמן:

"ביום ש"ק העבר ח"י אדר עזב אותנו לאנחות הרב דפה קהל ארט' זענטא הרב הגאון הגדול מו"ה שלמה הכהן זצ"ל... הוא היה אחד מהשרידים שרי התורה אשר אך בלימודה ימצאו חיים ונועם. בספרו ליקוטי שלמה על הש"ס הציב לו יד ושם בין גדולי ישראל. מידותיו היו תרומיות ענוותן ושפל ברך, גרס באורייתא תדירא, דבריו היו במידה ובמשקל וכל נתיבותיו שלום"[3].

שנים ארוכות כיהן כרבה של הקהילה רבי משה יהודה לייבוביץ, שנפטר כזקן מופלג בשיבה טובה זמן מה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה[4]. בנו רבי ישראל לייבוביץ כיהן כדומ"ץ ומורה צדק בקהילת זענטא.

1. ראה להלן.
2. ראה ספרו של הרב אליעזר יעקב רויזניטץ, קול יעקב על התורה, ברוקלין תשכ"ו, עמ' קל"ה. וראה גם עמ' ק': "בעירנו סענטא עושים בלילה הזאת סעודת מצוה, כי בשנת תר"ט ביום זה נהרגו צדיקים וחסידים בידי ארורים כלי מלחמה אבדו ונפלו גיבורים". ר' דוד האואר (מוליאמסבורג) העירני, שביום זכרון זה (ט' שבט) נהגו כל בני הקהילה לצום עד הצהרים ולאחר מכן התפללו מנחה וקיימו סעודת מצוה.
3. קול מחזיקי הדת, לבוב, יום ו', ז' בניסן תר"ס (6 לאפריל, 1900), גליון 14, עמ' 5.
4. פרטים ליקטתי מפי ר' דוד האואר ומפי ר' אהרן פולאק.

רבי אליעזר יעקב רויזניטץ זי"ע הי"ד

בשנת תר"ס (1900) בערך התישב בזענטא רבי אליעזר יעקב רויזניטץ. הוא היה רב ומו"צ בקהילת סטארא־קאניז'א הסמוכה לזענטא ובו בזמן ניהל ישיבה בזענטא. הוא היה מתלמידיו של רבי יהודה גרינוולד בעל "שבט מיהודה" וקיבל ממנו היתר הוראה. רבו שלחו לזענטא שיפיץ שם תורה ברבים[5]. הוא ניהל ישיבה בזענטא כ־35 שנים. בהקדמה לספרו נאמר:

"ומי יכול להעריך זכויותיו בשדה הרבצת התורה והחינוך הוא הגבר הקים עולה של תורה, כארבעים וחמש שנים הרביץ תורה וטהרה, למד את בחורי חמד ולימד דעת את העם את הדרך ילכו בה בנועם שיח ומתק שפתיים לא ברעש כי אם בקול דממה דקה"[6].

ועוד נאמר עליו בהקדמה:

"כשישב ללמוד השיעור עם התלמידים נתעטף בלימודו כאיש שאיננו בעולם הזה וכל חושיו היו מונחים בשיעור וישב בשמחה והי' מדייק בכל אות בדברי חז"ל או בדברי רש"י... והיה שש ועלז על כל חידוש שאמר לפתור את הספיקות, והיה דייקן גדול לעמוד על שורש כל דבר והשתמש בכל דבר אמת שמצא כתוב... אם בנה יסודו על דברי ראשונים או מצא סברא נכונה בדברי האחרונים אפילו בדברי גדולי זמנו, וקיבל את האמת ממי שאמרו כי תורת אמת היתה בפיהו".

הוא נספה בשואה בי"ח בתמוז תש"ד. הי"ד.

האדמו"ר הרהגה"צ רבי משה טייטלבוים

האדמו"ר רבי משה טייטלבוים הינו בנו השני של בעל "עצי חיים" מסיגט. הוא נתייתם מאביו בגיל צעיר בהיותו רק בן אחת עשרה שנים[7].

האדמו"ר ר"מ טייטלבוים למד והתחנך בתקופה הראשונה אצל רבי נחום צבי כהנא, ואת עיקר תורתו קיבל מהרה"ג רבי יקותיאל יהודה גרוס מברבשט (אח"כ בסיגט). בהיותו ללא בית הורים הסתופף לעתים קרובות בקראלי בצל דודו האדמו"ר רבי יואל טייטלבוים זצ"ל וסבו האדמו"ר רבי שלום אליעזר האלברשטאם מראצפרט זצ"ל בנו של הגאוה"ק מצאנז. קרוביו ניסו לקרבו בכל לבם, בכל זאת היה חסר לו הבית הטבעי והאהבה האמיתית של אב ואם. בילדותו הקשה היה סגור ושתקן, ואת סבלו ומכאובו נשא בדומיה. תקופת ילדות זו הטביעה את חותמה על אישיותו.

בשנת תרצ"ו בהיותו בן עשרים שנה, נשא לאשה את בתו של דודו, האדמו"ר מסאסוב הרהגה"צ ר' חנוך הניך אב"ד קערעצקי חתן הגאוה"ק בעל קדושת יו"ט זצ"ל, וישב על שלחן חותנו כארבע שנים. בשנתיים האחרונות שישב שם ניהל את הישיבה של האדמו"ר, שנקראה בשם "בית דוד".

במאמצים רבים ניסה להשיג עזרה ממוסדות תורה שונים בארצות הברית למען ישיבתו. באחד ממכתביו ל"תומכי תורה" משנת תרצ"ט הוא כתב בין השאר לרב אלי' יונג בניו יורק:

"את הסכום הנשלח 150 פענגא קבלתי, ובדבר מצב הישיבות בכלל אודיע אשר לנהל כעת ישיבה מתבקש מס"נ (מסירות נפש) במידה מרובה, כי ההכנסות ממקום הסביבה אשר היו עד

5. פרטים אחדים אודותיו קיבלתי מפי בנו ר' אברהם חיים רויזניץ.
6. שם, קול יעקב על התורה. את ההקדמה כתב תלמידו ר' שלמה רוזנברג.
7. הפרטים המובאים להלן מופיעים בהרחבה בספרי האדמו"ר מסאטמר, ירושלים תש"מ, עמ' 219-222. נוספו כאן פרטים אחדים מפי ר' דוד האואר.

עתה לתמיכה להישיבה הולכות ומתמעטות וזהו בכל מקום, וחוץ מזה עכובים גדולים מצד חוץ בעוה"ר" (העתק המכתב בידי).

במכתב אחר ששלח ל"תומכי תורה" בניו יורק הוא כותב:

"אחדש"ת הנה בכאן יש לנו בעזה"י ישיבה גדולה של הרבה בחורים מופלגים, ומהם שכבר הגיעו למורי הוראה בישראל. ישיבתנו עומדת תחת הנהלה הראשית של כבוד אדמו"ר הרב הגאון הצדיק מרן חנוך העניך שליט"א, וכעת מפני הלחץ זו הדחק במדינה זו קארפט־רוס מתיראים אנו שנצטרך ח"ו לסגור דלתי ישיבתנו עבור בחורי עניים ושמהם תצא תורה, וישארו בלי תמיכה והחזקה. ע"כ באנו לפנות אל מעכ"ת לתמוך אותנו מחבורת תומכי תורה, בסיוע שיש בו ממנה, כדי שנוכל להלאה להמשיך עבודתינו הכבידה עבור התורה הקדושה. תקותנו החזקה שמעכ"ת ימלא בקשתנו בכל האפשרות, והננו חותמים בברכת התורה וברגשי כבוד".

על המכתב הנ"ל חתום רבי משה טייטלבוים בתור מנהל ישיבה בקערצקי וכאב"ד זענטא. בהיותו עדיין בקערעצקי נתקבל לרבה של זענטא שביוגוסלביה, אך הוא עבר לשם רק בשנים ת"ש-תש"א, לאחרי שזענטא סופחה להונגריה, בתוקף הסכמי היטלר.

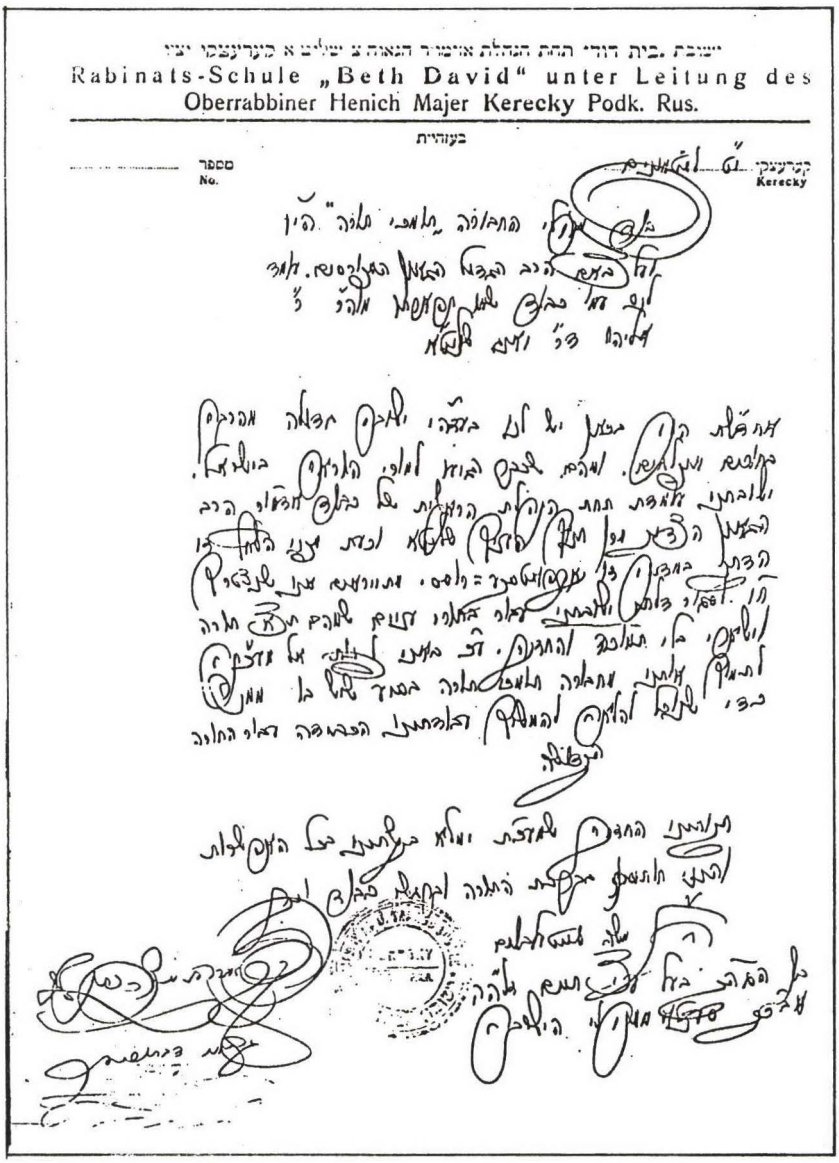

האדמו"ר ר' משה טייטלבוים בצעירותו

את דרשתו הראשונה בזענטא השמיע ביום א' של סליחות בשנת תש"א. בהיותו אברך צעיר לימים היתה לו תחושה של אחריות כבדה שקיבל על עצמו. בענוה רבה פתח ואמר:

"אשא עיני אל ההרים מאין יבוא עזרי'. אני צעיר לימים וחש את כובד האחריות לכהן כרבה של קהילה זו. לכן אני נעזר בפירוש המדרש לפסוק זה. אל תקרא 'הרים' אלא 'הורים'. היינו בזכות הורי הקדושים אנהל את קהילת זענטא".

בזענטא היתה קהילה ספרדית של חסידים, רוב בני הקהילה נהגו לפי מנהגי היהדות ההונגרית האשכנזית. האדמו"ר ר"מ טייטלבוים מצא כאן קרקע פוריה להפצת תורה ויהדות בקרב בני קהילתו. בעלי בתים רבים שהתגוררו בזענטא למדו קודם לכן בסיגט, והיו תלמידיו

ישיבת „בית דודי" תחת הנהלת אויבערר הראש ישיבה א מערעצקי יצ"י
Rabinats-Schule „Beth David" unter Leitung des
Oberrabbiner Henich Majer Kerecky Podk. Rus.
בעזהי"ת
קערעצקי
Kerecky
No.
מספר

על המכתב מישיבת קערעצקי ל"תומכי תורה" חתום רבי משה טייטלבוים מ"מנהלי הישיבה"

של בעל "קדושת יו"ט" זצ"ל סבו של האדמו"ר ותלמידיו של אביו בעל "עצי חיים" זצ"ל. בר"מ טייטלבוים הצעיר ראו בני זענטא את המשכם של דרכי רבותיהם, ששילבו התמדה בתורה וחסידות. החסידות היתה אמורה לחדור גם לאיזורי הבאלקנים. אולם יד הכורת של הגרמנים עצרה את התהליך.

האדמו"ר ר"מ טייטלבוים פתח בזענטא ישיבה ובמשך הזמן נתרבו ספסלי בית מדרשו. לעזר רב בניהול הישיבה היה הרב רבי יוסף נייהויז גיסו של מהרי"ץ דושינסקי ז"ל. ר"מ טייטלבוים לימד שיעור עיון (סוגיא) וחומש ורש"י, הרב יוסף נייהויז לימד שיעור פשוט ושו"ע או"ח ויו"ד. בבחינות התחלפו השניים. כל אחד בחן את מקצוע ההוראה של השני. ר"מ טייטלבוים בחן את חומר הלימודים בשיעור פשוט והרב רבי יוסף נייהויז בחן בשיעור עיון. את שיעור העיון לימד ר"מ טייטלבוים כפי שהיה נהוג בהונגריה, ולסיום הסוגיא נהג להפליא בדברי חריפות ופלפול. שיטתו החינוכית כלפי תלמידיו היתה על פי הכלל "לא הקפדן מלמד". ארשת של רצינות היתה נסוכה על פניו מאז ומתמיד. ישיבתו נתקיימה ממש עד השואה בשנת תש"ד.

האדמו"ר ר' משה טייטלבוים בארצות הברית

לפנות בוקר היה מתכונן לשיעוריו יחד עם אחד מתלמידיו. ביניהם היה גם ר' דוד האואר. לפעמים יצא לטייל עם אחד מתלמידיו לחצרו כשהוא שם את ידו על כתפו של אותו בחור והיה משוחח עמו על השיעור שעמד ללמד בפני בחורי הישיבה. הוא דאג להחזקתם של הבחורים שבאו מחוץ לעיר. בימי המלחמה קירב אליו במיוחד את הבחורים שנמלטו מגיוס ל"שרותי העבודה" שכונו בשם "טמיר ונעלם". בחורים אלו היו מאוכלי שלחנו כל שבת ושבת.

את מקום תפילתו היה מחלק בין בית הכנסת של המתפללים בנוסח אשכנז, לבין בית המדרש הספרדי־החסידי. הוא התכונן היטב לדרשותיו. בין בני הקהילה היו מספר למדנים מופלגים, שנהגו לפלפל עמו באמצע הדרשה.

בימי השואה נשלח עם בני קהילתו ועם תלמידיו לאוישביץ, והגיע לשם ביום ב' לחג השבועות תש"ד. בהיותו במחנה הריכוז למד שיעורים בע"פ בצוותא עם הרב רבי יוסף נייהויז

ועם הרב רבי שלמה קניג הי״ד אב״ד יוקא לשעבר. רבה של יוקא זכר מסכתות שלימות בע״פ, ולמד במחנה שיעורים עם קבוצות שונות של אנשים.

האדמו״ר ר״מ טייטלבוים שוחרר במחנה טרזיאנשטדט וחזר משם לסיגט עיר מולדתו. בסיגט ניסה לשקם את הריסותיה של הקהילה. מינה רבנים, שוחטים וייסד מוסדות חינוך. באחד הימים עמד בחלון ביתו, כשעברו שם שני קצינים רוסיים יהודים, ששרתו בשורות הצבא האדום. השניים פתחו עמו בשיחה באידיש, ושאלוהו כיצד ניצל מצפורני הנאצים. האדמו״ר ר״מ טייטלבוים תיאר בפני השניים את התלאות שעברו עליו במחנות הריכוז ואת הזוועות שעברו על יהודי סיגט בפרט ועל יהודי הונגריה בכלל. השניים האזינו לדבריו בשקט, ובסוף יעצו לו להמלט מהר ככל האפשר מן המקום, כי גם במזרח אירופה תחת המשטר החדש יושבים יהודים על הר געש וצפויים לכליון רוחני ופיסי כאחד. כששמע את דבריהם החליט להגר.

אחרי בואו לארצות הברית התישב בויליאמסבורג שבברוקלין והקים שם את בית מדרשו בשם אביו בעל ״עצי חיים״. לאחר שנים העתיק את מקום מושבו לבורו־פארק והקים שם בית מדרש מפואר ולידו ישיבה ומתיבתא בשם ״עצי חיים״.

לאחר פטירת האדמו״ר מסאטמר בשנת תשל״ט נבחר לקברניטה של קהילת סאטמר. תוך תקופה קצרה הוכיח כי הוא ממשיך במסורת של בית סיגט־סאטמר. בראשונה היה נחבא אל הכלים, אך הציבור אילץ אותו להיות מנהיגו ומאז הוא נושא את נשיאותו ברמה.

פרק סב

ישיבת סטארא קאניז׳א

העיר סטארא קאניז׳א (St. Kanjiža) נמצאת במרחק של כחצי שעה נסיעה מזענטא. לפני המלחמה גרו שם כ-150 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה של כ-30,000 נפש. מבין 150 המשפחות היהודיות השתייכו רק כ-15-20 משפחות לקהילה האורתודוקסית[1].

הקהילה האורתודוקסית נוסדה על ידי ר׳ מרדכי אהרן מנצר ואשתו מרת גיטל, שהיתה ידועה בכינויה "הסבתא". בעקבות משפחת מנצר נתרחבה הקהילה האורתודוקסית והעיר נעשתה משנה לשנה יותר בעלת אופי יהודי דתי.

ר׳ ישכר בער מנצר בנו של ר׳ מרדכי אהרן המשיך בחיזוקה של הקהילה האורתודוקסית בסטארא קאניז׳א וביוגוסלביה בכלל ונבחר לנשיא הקהילות האורתודוקסיות ביוגוסלביה. בתוקף מעמדו זה היה מקובל בבית המלכות ביוגוסלביה. ר׳ ישכר בער מנצר השיא את בתו לר׳ נפתלי בוקסבוים בנו של רבי יהושע בוקסבוים, רבה של גלאנטא. ר׳ ישכר בער רצה שחתנו ישב בחברותא של לומדי תורה, על כן הציע להזמין לקהילתו את רבי אברהם יצחק בוקסבוים אחיו של ר׳ נפתלי. הצעתו נתקבלה ורבי אברהם יצחק בוקסבוים נענה להזמנה.

רבי אברהם יצחק בוקסבוים כיהן כרב ותופס ישיבה ולמדו אצלו כ-40-50 בחורים. באורח חייו ובלימודיו נהג כפי שראה בבית אביו בגלאנטא. מדי שבוע בשבוע לימד "שיעור פשוט" וכל שבוע רביעי לימד סוגיא. כל יום לאחר תפילת שחרית לימד שו״ע או״ח בהיותו עטור בטלית ובתפילין. את הבחינות קיים ביום א׳ לפני הצהריים. בעת הבחינה עמד ליד "הסטנדר" והבחורים ישבו סביבו ליד השלחנות. כל מי שנשאל שאלה היה צריך לקום ולהשיב בעל פה. את הגמרא חייב היה כל אחד ואחד לדעת בעל פה כלשונה, ואת התוספות היו צריכים לדעת רק לפי תוכן הדברים.

מאחר שהקהילה האורתודוקסית מנתה רק מספר קטן של משפחות היה לבחורים בלתי אפשרי לאכול "אכילת ימים". ר׳ ישכר בער מנצר ואחיו ר׳ אברהם יצחק מנצר דאגו להחזקת הישיבה ולהקמת מנזא.

רבי אברהם יצחק בוקסבוים התיחס לכל אחד מתלמידיו בחיבה ובנימוס רב. על פי רוב דיבר עם תלמידיו בגוף שלישי כי רצה לחנכם לדרך ארץ. הוא קיבל לישיבתו גם בחורים צעירים ביותר, אם נוכח לדעת שידיעותיהם עונות על הדרישות המינימאליות של הישיבה. כאשר בא בחור צעיר מדי לישיבתו, והמנהלים התלבטו אם לקבלו מפאת גילו, פנה רא״י בוקסבוים אל הצעיר ואמר לו "ניתי ספר ונחזה". אם הצעיר הצליח להוכיח שהוא יודע ללמוד דף גמרא קיבלו רא״י בוקסבוים ללא היסוס למרות גילו הצעיר.

1. הפרטים על הקהילה והישיבה נמסרו לי מפי ר׳ דוד האואר (ברוקלין).

ישיבת סטארא קניז׳א

הישיבה התנהלה ברוח חסידית. בלילות שבת ניהל רא״י ״שלחן״ כפי שראה בביתו אביו בגלאנטא. בלהט ובבכיות גדולות שר במיוחד את ״כל מקדש שביעי״.

הפניה לבקשת עזרה, למען ישיבה של לומדי תורה במדבר הרוחני שביוגוסלביה, נוגעת ללב. במכתב לארה״ב ביקש ר׳ אברהם יצחק מנצר מרבי יקותיאל יהודה טייטלבוים (בנו של רבי משה דוד טייטלבוים, רבה של לאפוש), שישפיע על ״תומכי תורה״ בניו יורק שיסייעו לישיבה בסטארה קאניז׳ה. כאן קטע מתוך מכתבו:

״נעתרתי לבקשת מנהל החברה הקדושה ״מחזיקי הישיבה דיוגוסלעוויען״ לבוא לפני כ״ק מח״ו בבקשה שיאבה נא בטובו הגדול להטות אוזן לבקשת החבורה הקדושה הנ״ל שעורכים מול מעלתו — כי אני הגבר העני רואה את הלחץ זו הדחק שסובלים פה ומלחמתם הכבדה שלוחמים לתת ארוחות מזון לשלושים בחורים ערב בוקר וצהריים מדי יום ביומו — ולסיבת רוע הפרנסות ומיעוט יהודים החרדים דפה מדינתנו הי״ו מוכרחים הם לפנות לעזרה אל אחב״י בארצות הברית הי״ו״[2].

במכתב אחר משנת תרצ״ח שנשלח אל ה״סנטראל רליף קומיטי״ בניו יורק, עליו חתומים רבי אברהם יצחק בוקסבוים ור׳ ישכר דב מנצר, נאמר כדלקמן:

״אחינו אוהבנו! צעדנו הנכחי אשר אנו שולחים דברנו בראש חוצות לבקש לנו עזרה לא בנקל החלטנו עצמנו לה — כי ידענו נאמנה מצב אחב״י גם בארה״ב שזהרורית ההצלחה גם שם כסתה פניה ומצב קיומי הפרנסות גם שם פרשה כנפיה ונתרועה מלפנים בעו״ה — אכן

2. צילום המכתב במלואו ראה להלן.

מכתבו של ר׳ אברהם יצחק מנצר ל״תומכי תורה״. המכתב בידי ר׳ דוד האואר

שבנו חרדנו אם נעלים עין... אם נאטום אזנינו לקול צעקת בחורי חמד לומדי תוה"ק בהתמדה שעלינו לכלכלם...

הנה זה רבות בשנים מעת הוסדה מדינתנו יוגוסלאוויא ראו ראינו בעיננו שלימוד תוה"ק במדינתנו נתרופפה וירדה רח"ל עשר מעלות אחורנית כי נסגרו שערי מדינתנו לצעירי עמנו מליסע חוץ להמדינה ולשאוב מים מבאר מים חיים תורתנו הקדושה — ובמדינתנו לא מצאו להם מנוח שיוכלו לישב על התורה בלי משבית ומפריע — ולמען הציל בני הנעורים מרדת שחת ולמען יהיו לנו בדור הבא נושאי דגל התורה התאספנו היראים והחרדים וטכסנו עצה כדת מה לעשות ובאנו אל עמק השוה והחלטנו פה אחד ליסד חברה "מחזיקי ישיבה" וכן נעשתה בעזהי"ת ומטרתנו הוצאנו אל הפועל והעמדנו ב"ה ישיבה נאה פה ק"ק סטרא קאניז'ה יצ"ו ובעזהי"ת זה זמן השמיני ולומדים פה בלי עיה"ר כחמישים בחורים הי"ו בהתמדה נפלאה ובירא להפליא — והנה מאליו מובן שעבודה הקדושה הזו לתת לחמישים בחורים שברובם הם מבני עניים שמהם תצא תורה, ארוחתם היומית ערב בוקר וצהריים נקשרה בהוצאה גדולה ותמיכת אחב"י במדינתנו מעט מזעיר היא כי מספר אחב"י במדינתנו הלא מצער הוא... וכמובן אנו לוחמים מלחמה כבדה לכלכל הוצאותנו. ובאסיפה הראשית האחרונה אחר ההתחשבין נוכחנו לדעת שהדעפציט שלנו עולה בערך — 25 אלפים דינרין שהיא בערך 500 דולרים — ובהסתכלותנו על הבא עננים ועבים קדרים עומדים למולנו כי נאחזנו במצודות החובות מכל עבר ופנה ובידנו אין לפורטה וכבר כלה הפרוטה —

ויען שמע הטוב של חבורתכם הקדושה נשמעה למרחק וידענו מרוב טוב פעולת צדקתכם ויושר לבם של מנהליה ויושבי ראשה וגם ישיבות מדינות סלאוואקיי מקבלים תמיכה... דמינו ואמרנו שלא עת לחשות היא ובטחנו בצדקת לבם ובאהבתם לתורתנו הקדושה ולילומדיה שלא ישיבו פנינו ריקם... חוסו נא על אחיכם שבמדינת יוגוסלאוויא לבל ישארו ח"ו ריק ושמם מזיק היהדות ואור תוה"ק כי באם ח"ו יעצר תמיכת חברתינו הקדושה אז ח"ו מרחפת סכנה העצומה שנהי' ח"ו מכרח לסגור שערי ישבתינו הי"ו — ומה גם עתה ששוררת בעוה"ר שערוריה ומהומה בהמדינות שבשכינותינו ומן הנמנע לגמרי לנסוע להישיבות שחוץ להמדינה — ופה בעזהי"ת שוכנים אנו תחת מלכות של חסד ה' יר"ה ויש בע"ה מקום ועת מוכשר להשתלם באור תוה"ק — ובאם ח"ו יתרוענ יסוד קיומנו מה יהי' עם מיטב הצאן? מי יהי' נושאי דגל התורה בדור הבא? ואם אין גדיים אין תיישים..."[3].

תולדותיה של ישיבת סטארה קאניז'ה היו קצרות מאוד ומרגשות מאוד. יוגוסלאביה היתה בין המדינות הראשונות שנפגעו על ידי הגרמנים בזמן המלחמה. בתקופת השואה הועבר רבי אברהם יצחק בוקסבוים עם בני קהילתו דרך הונגריה לאוישביץ והגיע לשם בי"א סיון תש"ד. רא"י בוקסבוים הועבר משם למטהאוזן ונספה בכ"ה חשון תש"ה. הי"ד.

3. ראה להלן את צילום המכתב.

DRUŠTVO ZA POTPORU »JESIVE«
CENTRALA U STAROJ KANJIŽI
הברה מהוזקי הישיבה סט" קאניזשא יצ"ו

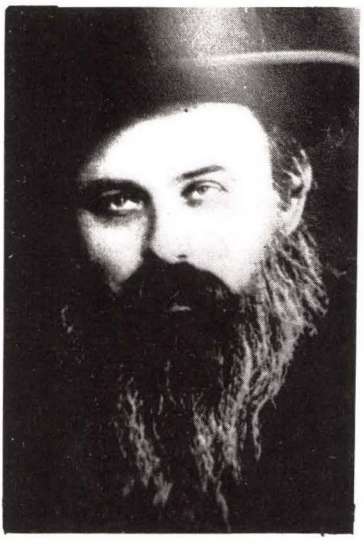
St. Kanjiža,

מכתב ל"סנטרל רליף קומיטי" בחתימתו של רבי אברהם יצחק בוקסבוים

יושע בוקסבוים
אביד דקין נאלאנטא
והגליל יפיא

ביה

המלצת הרה"ג ר' יהושע בוקסבוים לחברת "תומכי תורה" שתסייע לישיבת בנו ביוגוסלביה

הרה״ג ר׳ שלמה ברוך פראגר ז״ל הי״ד

פרק סג

ישיבת פטרוביסלה

בעיירה פטרוביסלה (ביוגוסלבית: Petrovo Selo, בהונגרית: Péterréve) התגוררו לפני מלחמת העולם השניה כ-45 משפחות יהודיות בקרב אוכלוסיה כללית של כ-9,500 תושבים. היו שם שני בתי תפילה, בית הכנסת בו התפללו בנוסח אשכנז ובית מדרשו של ר׳ שלום יוסף קליין בו התפללו בנוסח ספרד. בשנת תרע״ג (1913) נתקבל רבי שלמה ברוך פראגר לרבה של פטרוביסלה[1].

רבי שלמה ברוך פראגר[2] נולד לאביו רבי יעקב פראגר[3] רבה של אדא שבקרבת זענטא. לאחר שלמד במספר ישיבות נשא לאשה את בתו של רבי יהודה ליכטנשטיין רבה של בעטהלען. הוא ישב מספר שנים סמוך על שלחן חותנו עד שנתקבל לרבה של פטרוביסלה. את קהילתו הוא ניהל בצניעות ובענוה. לפעמים היה יוצא לכפרים נידחים ביותר בהם התגוררו יהודים ממוצא ספרדי והיה מדריך אותם לקיום תורה ומצוות. כאשר התברר לו שבאחד הישובים המרוחקים לא היתה מקוה, וליהודים שבסביבה לא היו האמצעים להקימה לבד, פנה לשלטונות שיקציבו חמרי

1. שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ש, אות קמ״ח/1.
2. פרטים ביוגרפיים ראה במאמר ״הרב ר׳ שלמה ברוך הלוי פראגר־פטרוביסלה״, בתוך אלה אזכרה (בעריכת יצחק לוין), כרך ה, תשכ״ג, עמ׳ 209-214. מלבד המקורות המובאים כאן ליקטתי פרטים מתלמידו ר׳ שלמה זלמן אדלר (בני ברק).
3. ר׳ יעקב פראגר עמד בקשרי שו״ת עם רבני בני דורו. ראה שם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת י׳, אות שנ״ה. הוא היה חתנו של המהר״ם שיק, וחיבר ספר שאילת יעקב (וייצן תרס״ו).

בניה להקמת המקוה[4]. הוא הירבה לחלק צדקה לכל הנצרכים. את משכורתו מסרה הקהילה לידי הרבנית מחשש שרבי שלמה ברוך יפזר את כל הכנסתו לצרכי צדקה. הקהילה הקציבה לו סכום כסף חדשי שיוכל לנסוע בכרכרה הלוך ושוב אל תחנת הרכבת שהיתה מרוחקת מאוד מן העיירה. רש"ב פראגר העדיף ללכת אל הרכבת ברגל הלוך ושוב על מנת לחסוך את הכסף לצרכי צדקה.

הוא הקים ישיבה בפטרוביסלה בה למדו כ-20 בחורים שגילם נע בין 14 ל-18. הלימודים נתקיימו בבית מדרש קטן שהיה צמוד לבית הכנסת הגדול. השיעורים התנהלו לפי התכנית שהיתה מקובלת בשאר ישיבות הונגריה. בעת לימודיו נהג להמחיש את הדברים ככל האפשר. במוצאי שבתות, בשעה ששחטו עגלים לצרכי בשר כשר, נהג לרדת עם תלמידיו אל בית המטבחיים ושם הסביר להם הלכות שחיטה וטריפה.

בשנים האחרונות לפני השואה ניהל את הישיבה חתנו רבי יעקב ברזניץ בנו של רבי יצחק ברזניץ אב"ד סנץ בצ'כוסלובקיה. גם לאחר שפרש מניהול הישיבה המשיך רש"ב פראגר מדי פעם ללמוד עם קבוצת בחורים.

בעת הבחינה נהג רבי יעקב ברזניץ לשאול שאלה שנשאלת בגמרא או בתוספות וציפה שהבחור ידע להשלים את התירוץ. לפעמים הסתפק ברמז של תשובה ומיד עמד על טיבו של אותו בחור אם הוא יודע את שיעורו או לא.

בעת הגירושים מהונגריה ומהאיזורים שסופחו להונגריה (בשנת תש"ד) צעד רבי שלמה ברוך פראגר עם שאר הגולים אל כיוון תחנת הרכבת כשספר התורה בידו. בהגיעו לתחנה הוציאו הגרמנים מידו את ספר התורה בכח, חיללוהו ורמסוהו ברגליהם. בראותו את חילול ספר התורה אמר למקורביו שמן הדין היה לקרוע קריעה, אך בגלל קדושת השבת אסור לעשות זאת. למחרת היום קרע קריעה. בני הקהילה ושני הרבנים הוגלו לאוישביץ וניספו בשואה. הי"ד.

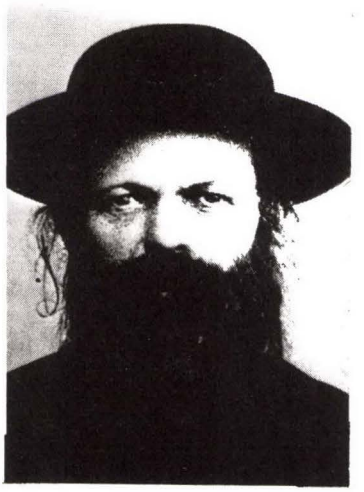

נטעי בחורים, וייצן תרס"ז, חצי חשון, דף ט"ו

4. מפי ר' שלמה זלמן אדלר.

ביסטריץ

מלבד ישיבותיהם של רבי שלמה זלמן אולמן וחתנו רבי מאיר שפיץ[1] בביסטריץ, התנהלה שם ישיבה גם על ידי זקני ז"ל רבי עוזיאל מייזליש בודנר[2]. רבי עוזיאל נולד בבארדיוב לאביו ר' יוסף[3]. בשנת תרמ"ט (1880) נתקבל כאב"ד קאמרניק (בסלובקיה על גבול גליציה). משם נתקבל בשנת תרנ"ה כדומ"ץ ביסטריץ וכיהן שם עד פטירתו בי"ז בתמוז תרצ"ב. החל משנת תרפ"ב ניהל במשך שנים אחדות ישיבה עם קומץ בחורים. לאחר פטירתו יצא לאור ספרו "בן עוזיאל על התורה". לאחרונה הופיע ספרו "דברי עוזיאל" (שו"ת וסוגיות הש"ס).

הרה"ג ר' עוזיאל בודנר (מייזליש) ז"ל

1. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 443-448.
2. העירני על כך הרה"ג רבי משה שפיץ רבה של קהילת ביסטריץ בבורו פארק, ברוקלין.
3. פרטים ביוגרפיים ראה בהקדמה לספרו דברי עוזיאל, ברוקלין תשמ"ה. הספר יצא לאור על ידי נינו, (בנו של בן דודי, ר' נפתלי הרש), האברך החסיד ר' אשר אלימלך מייזעלס ששקד במשך שנים רבות להוציא את הספר לאור בצורה מאירת עיניים.

צעהלים

לאחר פטירתו של רבי מנחם פרוסניטץ בשנת תרנ"א[1] מילא את מקומו חתנו רבי דוד פרידמן ז"ל. בתחילה הוא היה שם דומ"ץ ולאחר מכן נתקבל לאב"ד הקהילה. בדברי ההספד עליו בעתון "קול מחזיקי הדת"[2] נאמר, שבמשך 15 שנה ישב על כס הרבנות ועמד על משמר הדת עד שלא נמצא בקהילה יהודי מחלל שבת או אשה שלא תגלח שערותיה. בהמשך נאמר עוד "מיום מלאו את מקום חותנו הרב הגאון הצדיק המפורסם ר' מנחם כץ פרוסניטץ ז"ל ועד יומו האחרון לא פסקה ישיבה מבית מדרשו". גם על מצבתו מוזכרת ישיבתו שממנה יצאו אלפי תלמידים. אלו הדברים החרותים על מצבתו:

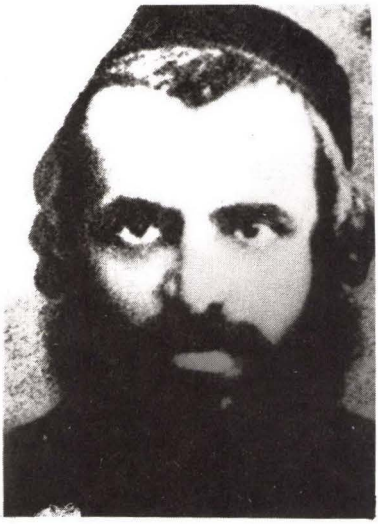
"פה נגנז ארון אלקים אדוננו מורנו ורבנו הרב הגאון הגדול והקדוש אב"ד ור"מ בקהילתנו מו"ה דוד פרידמן זצוקל"ה, אשר שימש פה באמונה ל"ב שנה בכתר הרבנות והדיינות והעמיד תלמידים לאלפים"[3].

בין תלמידיו נמנה גם הרב דוד לאבלאוויטש שהיה לאחר מכן רבה של קישקורוש[4]. בהקדמה לספרו[5] תיאר הרב לאבלאוויטש את תקופת בחרותו בצעהלים כדלהלן:

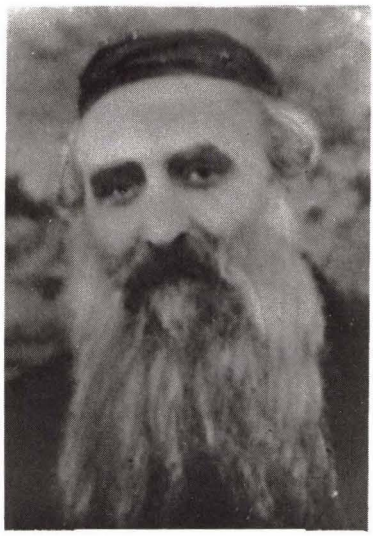
"לכן חיוב גם לי לחרוט בעט ברזל ובצפורן שמיר, את החסד שעשה עמי בימי בחרותי, בעת שהייתי לומד בק"ק צעהלים, בישיבת הגאון המפורסם רבי מנחם כץ פרוסטיץ ז"ל וחתנו הגאון הגדול מהו"ר רבי דוד פרידמן ז"ל, אחד מיקירי בעלי בתי הקהילה ר' יצחק גערזטל וזוגתו מרת אסתר ע"ה... שהכניסו אותי לביתם והעניקו עלי מטובם ונתנו לי שמונה שנים רצופות מיטה כסא שלחן ומנורה, לא חסר לי כל דבר כל ימי התגוררי בביתם..."

לפי הנאמר על מצבתו נפטר רבי דוד פרידמן בב' באדר תרס"ו[6].

1. ראה ספרי ישיבות הונגריה, חלק א, עמ' 578-579.
2. קול מחזיקי הדת, יום ו, י"ב אדר תרס"ו (1906).
3. תמונת המצבה מופיעה בספרו של H.Gold, ספר זכרון לקהילות בורגנלנד שחרבו (בשפה הגרמנית), תל אביב 1970, עמ' 73. ל"ב שנות הרבנות, הרשומות על המצבה, כוללות גם את תקופת היותו דיין בצעהלים.
4. ראה אודותיו למעלה בפרק על קישקורוש.
5. דיבובי חן, קונסטמיקלוש תרצ"ג.
6. בשם הגדולים לגדולי הונגריה, מערכת ד, אות מ, נאמר בטעות שהוא נפטר בשנת תרס"ב.

הרה״ג ר׳ פרץ טוביה שטיין אב״ד גלניץ ז״ל הי״ד (חלק א, עמ׳ 166)

הרה״ג ר׳ יוסף צבי הלפרט ז״ל הי״ד, שומקוט (חלק א, עמ׳ 456)

הרה״ג ר׳ לוי יצחק מילר (שומקוט-פטרושאן)

סלוטפיני, ראה חלק א, עמ' 552

קאסוני, ראה חלק א, עמ' 554

כ"ק הרבנים הגאונים מרן ר' יואב אדלער זצ"ל-עב"ב החתן ר' נפתלי מנחם זצ"ל
אבד"ק סערעדנא—ובנו הרהגה"צ ר' יוסף שמואל זצ"ל אבד"ק פאפראד
וחתנו הרהגה"ץ ר' יקותיא' מרדכי שיק שליט"א אבד"ק פיקס-מישקאלץ מימין הו'

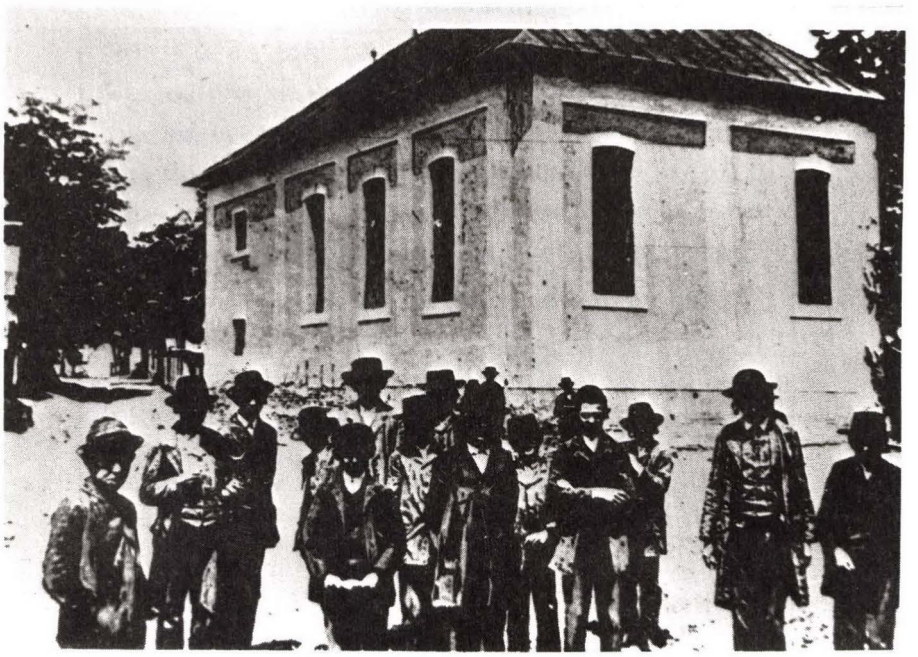
סערעדנא, ראה חלק ב, עמ' 317

סֶרֶד, ראה חלק א, עמ' 173

הצגת פורים בפאקש תרצ"ד, חלק א, עמ' 261-276 (התמונה בידי י.ז. נבנצאל)

קבוצת בחורים ליד בית המדרש בקאלוב (ראה חלק א, עמ' 303-305)

אונוד, ראה חלק א, עמ' 307; פנקס קהילות הונגריה, עמ' 143 (ארכיון עזרת תורה)

מכתב של ר"ש סופר, ראה אגר (עברית), חלק א של ספרי, עמ' 181-187 (אוסף פרידמן)

AUT. ORTH. IZR. HITKÖZSÉG, SÁTORALJAUJHELY.

אויהעל, ראה חלק א, עמ' 196

AUT. ORTH. ŽID. VRCHNÍ RABINSKÝ ÚŘAD V UŽHORODĚ
UNGV. AUT. ORTH. ISR. OBERRABBINATSAMT, UŽHOROD.

JOSEF KOHN
OKR. VRCHNÍ RABIN – BEZIRKS OBERRABBINER
UŽHOROD

אונגוואר, ראה חלק א, עמ' 470-473

יוסף אלימלך כהנא
אבדק"ק
אוושהאראד והגלילות יע"א

ביה אונגוואר

יוסף אלימלך כהנא
אבדק"ק
אווישהאראד והגלילות יע"א

ב"ה אונגוואר

ברגסאז, ראה חלק א, עמ' 475

שלמה סופר
בהיג סהראשבים וצלל
אבדקק בעדעונאם והגליל יע"א.

1929 ,17 ,9

שלמה סופר
בהיג סדראשבים וצ'יל
אבדק"ק בערענסאם והגליל יע"א.

בצוהי"ק ג' עלמי ובתחיית המתים בתוך שאר
[illegible]

דונאסרדהעלי, ראה חלק א, עמ' 81-87 (אוסף פרידמן)

RABBI-ISKOLA, DUNASZERDAHELY

ALAPITTATOTT 1853.
Postafiók 6.

Dunaszerdahely,

ב"ה

ההנהלות הישיבה הרוממה דק"ק דונאסעדראהעלי

Správa rabinskej školy v Dunajskej Strede

Dunaszerdahelyi rabbi-iskola vezetősége

Leitung der Rabinatsschule in Dunaszerdahely

Dunajská Streda, [illegible]

1937

[illegible]

[illegible]

דעש, ראה חלק א, עמ' 321-331 (ארכיון עזרת תורה)

מכתב ל"תומכי תורה" (אוסף פרידמן)

יעקב אלימלך פאנעט

בהרה"ק מהר"י זצללה"ה
אבדק"ק דעעש והגליל יצ"ו.

ב"ה [illegible] פסח [illegible]

ה' ישלח [illegible] הרב הגאון
המפואר וכו' [illegible]
[illegible] תורה —

אחדשה"ט הנני שולח [illegible] הקבלה ע"ס 20 [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
האחרונים אשר [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

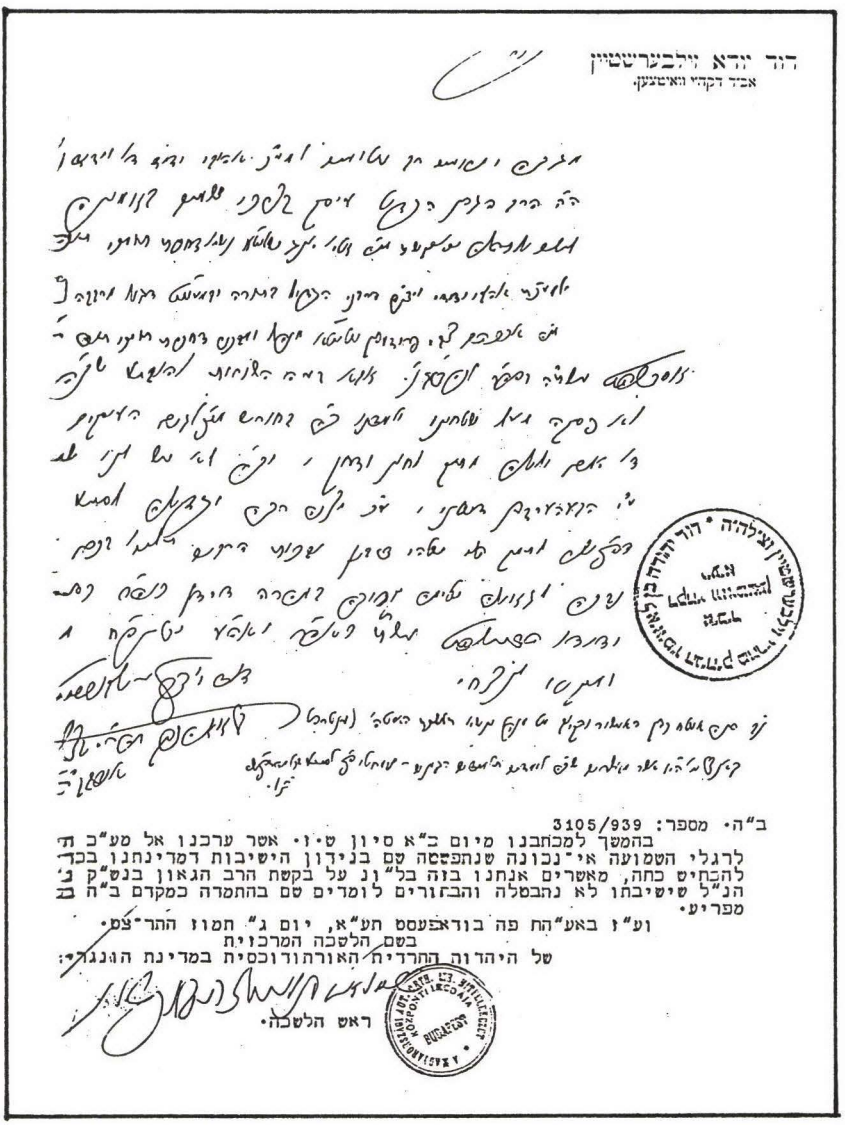
[illegible]

M. J. FELDMAN
Oberrabiner
DRAGOMORISTI
Marom. (Rumänien)

משה ישראל פעלדמאן
אברך
דראגמירעשט והגליל

דרגמירשט, ראה חלק א, עמ' 551-552

מכתבו של הרה"ג ר' ישעיה זילברשטיין מוייצן, ראה חלק א, עמ' 225-219

דוד יוסף וילבערשטיין
אבד"ק וואטצען.

ב"ה. מספר: 3105/939

בהמשך למכתבנו מיום ב"א סיון ש"ו. אשר ערכנו אל מע"כ ת"
לרגלי השמועה אי"נכונה שנתפשטה שם בנידון הישיבות דמרינתנו בכד
להכחיש כחה, מאשרים אנחנו בזה בל"ון על בקשת הרב הגאון בנש"ק נ'
הנ"ל שישיבתו לא נהבטלה והבזורים לומדים שם בהתמדה כמקדם ב"ה בם
מפריע.

וע"ז באע"ה חת פה בודאפעסט תע"א, יום ג' חמוז ההר"צפ.

בשם הלשכה המרכזית
של היהדות התרדית האורתודוכסית במדינת הונגרי:

ראש הלשכה.

וְרפֶלְט, ראה חלק א, עמ' 226-230

יצחק אשר הלוי פאללאק
אבדק וועטעלעם ותגליל יצ"א

טאשנר, ראה חלק א, עמ' 380-397 (אוסף ר' יצחק זעקיל פרלאק)

טאשנד (אוסף פרידמן)

Primrabin M. Brisle
Tășnad
Jud. Sălaj
Rumănia

ר״א שלום ירוחם פרידמן היה קודם דומ״ץ טאשנד, אח״כ אב״ד טורץ (ארכיון י.א.)

בס"ד

הנהלת הישיבה
בטירנוי יצ"ו

JESCHIWA-LEITUNG
TRNAVA Slovakei

Trnava, am ... בטירנוי
תרפ"ט לפ"ק

לאוהבי תורה ושוחרי תושי' הפרנסים והמסונים לתכרת

ת ו ש ב י ת ו ר ה ובראשם איש אשכולות הישיש הנודע בשערים
נדיב והוא על נדיבות יקום מויה ליב בארגעניבט היי"ו והרה"ג
המהולל ברוב תשבחות מויה אבוהם צבי פרידמאן היי"ו, יהי נועם ה'
עליהם ומעשי ידיהם כוננהו.

כספכם לא בא לאמתחתינו רק היום הזה, עד כן אחרו רבינו
לבוא והיינו ככפויי טובה כל הימים האלה, ואנחנו בטובכם בטחנו כי
תחשבו גם את השתיקה כהודאה רבה על התמיכה ועל הסעד שהי' לנו מאתכם.
אתם עשיתם את שלכם ואנחנו עושים את שלנו, מורים אנחנו
ומכוכים אתכם כי לנו נאה להודות כי עניים אנחנו ודלים וטפולינו
מרובה, בני הישיבה היי"ו מספרם עולה ליותר ממאתים תלמידים, רובם
מבני עניים ומחלים אשר לא ידעו לכסף מוצא, וארחתם ארחת תמיד נתן
להם רבר יום ביומו, בביתו המזון, ערב ובוקר וצהרים. וההוצאות על
זה עולים למאה ושמונים אלף כסף שרי זמן בזמנו, מלבר מה שעלינו לטול
חלק בשלום שכר דירה לבעלי אכסניא, לרבים מן התלמידים, ומה שמוכרחים
אנחנו להשתוף בהספקת חסרי מחסוריהם. ואין לנו רק מה שמשלמים התלמידים
שכר מזון למחצה, לשליש ולרביע, ועל כל החסר גבאי הישיבה והפרנסים
חוזרים כל הימים על כל צד וצדי צררים במזרה על הפתחים, והקפות
והלואות בחוזר חלילה. ואנחנו לא נדע עד היכן יגיעו הרברים.

ועתה מה עלינו לעשות כי תורה שלמה שלנו תלוי' בכשת בני
ארם ומתנתם המעוטה, על כן אליכם נשא רברים כי אנשי לבב אתם, לכו
לחנו מלחמתה של תורה, קראו נא בחזקה, והשמיעו נא את רברינו אלה
- במקום שיש להם שומעים - אל אחינו בני ישראל ילרי הארצות האל
כפרט, יביאו נא אליכם אז נרבותם איש איש כברכתו אשר ברכו ה', ויתנו
לנו, על ירכם, הכז והיכלת להספיק להתלמידים רי מחסורם אשר יחסר
להם, למען כרכים כושלות בורכי רבנן דשלהי, תלמידי חכמים ויראי ה'
הגרולים עם הקטנים שיושבים ועוסקים בתורה כתות כתות, די בכל אחר
ואחר.

ויהיו נא רברינו אלה אשר התחננו קרובים אל לבב אחינו
בני ישראל, מאמינים בני מאמינים; לעשות את רבר אוהביהם ומכבריהם
ראשי הישיבה והפרנסים

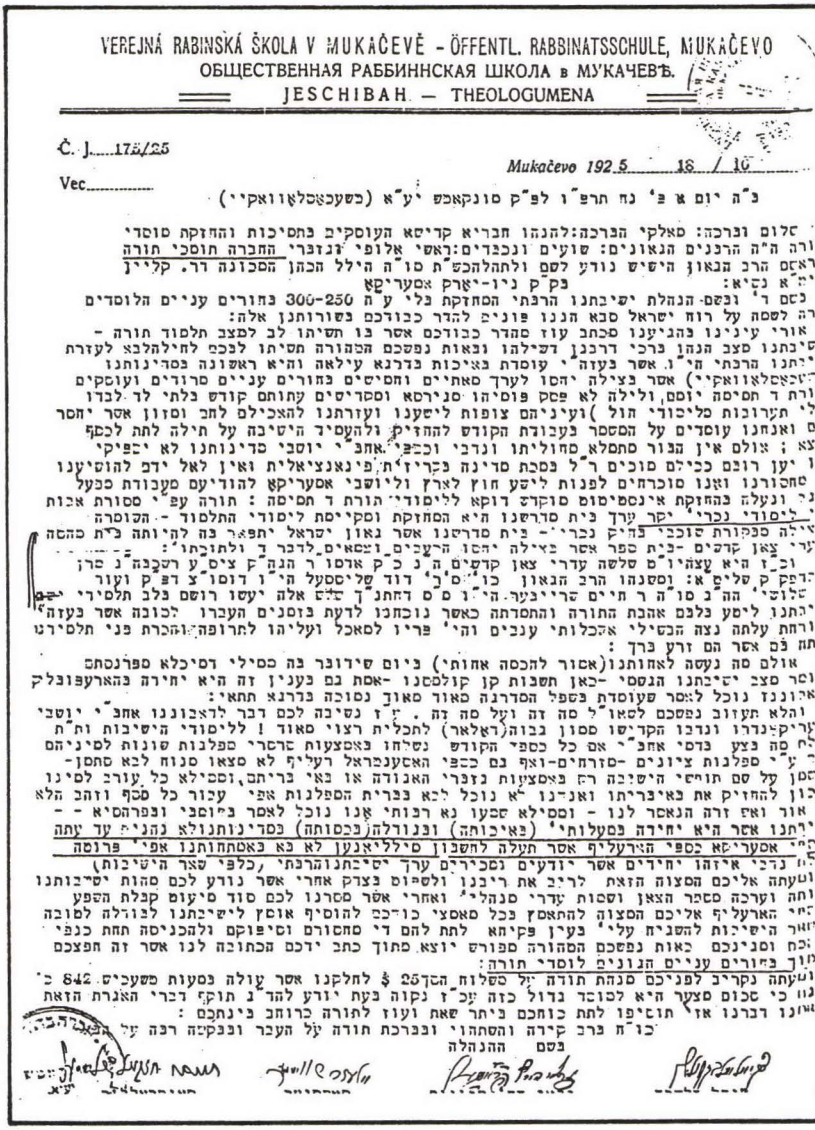
הק' שמואל מרדכי זוסמן

טירנאו, ראה בפרק על נייטרא, חלק א, עמ' 127 (אוסף פרידמן)

הקדשה על ספר מתנת פרידה של ר״י שטיינר אב״ד יעמערינג לתלמידו (ראה חלק א, עמ׳ 231)

מאד, מכתבו של הרה"ג ר' מרדכי וינקלר, ראה חלק א, עמ' 242-247 (אוסף פרידמן)

חיים צבי עדרעניייך
אבדק"ה מאד יצ"א

VEREJNÁ RABINSKÁ ŠKOLA V MUKAČEVĚ - ÖFFENTL. RABBINATSSCHULE, MUKAČEVO
ОБЩЕСТВЕННАЯ РАББИННСКАЯ ШКОЛА в МУКАЧЕВѢ.
JESCHIBAH — THEOLOGUMENA

Č. J. 1750/25

Mukačevo 192.5 18 / 10

Vec

כ"ה יום א' נח תרפ"ו לפ"ק סונקאטש יע"א (כשעכאלאוואקיי)

שלום וברכה: מאלקי הברכה: להנהו חבריא קריסא העוסקים בתסיכות והחזקת סוסדי תורה ה"ה הרבנים הגאונים: שוחים ונכבדים: ראשי אלופי וגזברי התברה תוסכי תורה בראסאס הרב הגאון הישיש נודע לשם ולתהלה כש"ת סו"ה הילל הכהן הסכונה דר. קליין ליה"א נקיא: בק"ק ניו-יארק אסעריקא

כשם ר' ובשם הנהלת ישיבתנו הרפתי המחזקת כלי ע"ת 250-300 בחורים עניים הלומדים תורה לשמה על רוח ישראל סבא הננו פונים להדר כבודכם בשורותנו אלה:

אורי עינינו בהגיענו סכתב עוז סהדר כבודכם אשר בו תשיחו לב למצב תלמוד תורה - ישיבתנו מצב הנהון ברכי דרכנן דשילהו ובאות נפשכם הטהורה תשיחו לבכם לחילהלבב לעזרת ישיבתנו הרפתי מי"ו אשר בעזה"י עוסדת באיכות בדרגא עילאה והיא ראשונה בסדינותנו (כשעכאלאוואקיי) אשר בצילה יחסו לערך סאתיים וחסישים בחורים עניים סרורים ועוסקים תורת ד' תסיסה יומם ולילה לא פסק פוסיהו סניכסא וסדריסים קחוסם קודש נלחי לד' לבדו כלי תערובות סליכודי הול)ועיניהם צופות ליישענו ועזרתנו להאכילם לחם וסדון אשר יחסר הם ואנחנו עוסדים על הסספר בעבודת הקודש להחזיק ולהעסיד הישיבה על חילה לחת לכבף וצא ; אולם אין הנור סתפלא סחוליתו ונדבי וכספי אחב"י יוסבי סדינותנו לא יספיקו נו יען רובם ככולם סוכים ר"ל בסבת סרינה בקריזת פינאנציאלית ואין לאל ידם להוסיפנו סחכורנו ואנו סוכרחים לפנות ליבף חוץ לארץ ולישובי אסעריקא להודיעם סעבודת סבעל הבית ונעלה בהחזקת אינסטיטוט סוקדש דוקא לליסודי תורת ד' תסיסה : תורה עפ"י פסורת אבות לליסודי נכרי' יקר ערך בית סדרשנו היא הסחזקת וסקריסת ליסודי התלסוד - הסוסרה בצילה סבקורת סוכבי בחיק נכרי' - בית סדרשנו אשר נאון ישראל יתפאר בה להיותה בית כהסה בעיני צאן קדשים -בית ספר אשר בצילה יחסו הערבים וצסאים לדבר ך ולחוקתו: -

וכ"ז היא עצהי"ם שלשה עדרי צאן קדשים ה"נ כ"ק אדסו"ר הגה"ק ציס"ע רשבה"נ סרן אלדבק"ק שליח"א: ובסנהו הרב הגאון כו"ס נ' דוד שליסעל הי"ו דוסו"צ דפ"ק ועור ו' סלוסי' הה"נ סו"ה ר' חיים הרייבעי הי"ו ס"ם דחבר"ך שלם אלא יעשו רושם בלב תלסידי ישיבתנו ליסע בלבם אהבת התורה והחסרתה כאשר נוכחנו לדעת בזסנים העברו לכונה אשר בעזה"י תורחת עלתה נצה הכשילי אכלותי ענבים והי' פרי לי לסאכל ועליהו לתרופה והכרת פני תלסידינו נתח בם אשר הם זרע ברך :

אולם סה נעשה לאחותנו (אשור להכסה אחותי) ביום שידובר בה בסילי דסילא ספרנסתם בוסר סצב ישיבתנו הנסטי -כאן תשבות קן קולסבנו -אסת בם בעניו זה היא יחידה בהארעפונדק האוונגד נוכל לאסר שעוסדת בשפל הסדרגה כאוב סאוב נסוכה בדרגא תחתי:

והלא תעוזב נפשכם לסאו"ל סה זה ועל סה זה . ק"ו נשיבה לכם דבר לראבונגו אחב"י יוסבי אסעריקאנדרו ונדבו הקרשו בסון גבוה(דאלאר) לתכלית רצוי סאוד ! לליסודי הישיבות וח"ת ולח סה בצע בדסי אחב"י אם כל כספי הקודש נשלחו באסצעות ארסרי ספלנות שונות לסיניהם בה"ע ספלנות ציונים -סזרחים-ואף גם בכפי האסעבראל רעליף לא סצאו סנוח לבא סתסן- בסון על סם תוריסי הישיבה רק באסצעות נצדני האבודה או באי בריתם, וסכילא כל עורב לסינו יכון להחזיק את באיבריתו ואנינו לא נוכל לבא בברית הספלנות אפי' עבור כל סכף זהב הלא ה אור ואם זרה הנאסר לנו - וסכילא סבעו נא רבותי אנו נוכל לאסר בישובי ובפהסיא - - ישיבתנו אשר היא יחידה בסעלותי' (באיכותה) ובגודלה(בכסותה) בסרינותנו לא נהניח עד עתה בקרי אסעריקא בספי הערעליף אשר תעלה לחשבון סילליאונען לא נא באסתותנו אפי' פרוסה ולח נדבי איזהו יחידים אשר יודעים בסכירים ערך ישיבתנו הרפתי (כלפי שאר הישיבות) ובעתה אליכם הסצוה הזאת לרחב את ריבנו ולשיום בצרת אחרי אשר נודע לכם סהות יסיבותנו סוזה וערכה בספר הצאן ובספות עדרי סנהלי' ואחרי אשר סברנו לכם סוד סיעום קבלת השפע בחיי הארעליף אליכם הסצוה להתאסף בכל סאסצי כוחכם להוסיף אוסץ לישיבתנו לגודלה לסובה ביותר הישיבות להשניח עלי' בעין פקיחא לתת להם די סחסורם וסיפוקם ולהכניסה תחת כנפי חסכם וסניכם באות נפשכם הסהורה ספורש יוצא סתוך כתב ידכם הכתובה לנו אשר זה תפצכם תמוך בחורים עניים הנוניס לוסדי תורה:

ובעתה נקריב לפניכם סנחת תודה על כשלוח הסך 25 $ לחלקנו אשר עולה בסעות כשעכים 842 כ' הנו כי סכום סצער היא לכובד גדול כזה עכ"ז נקוה בעת יודע להד"ג תוקף דברי האגרת הזאת ואנו דברנו אז תוכיפו לתת כוחכם ניתר שאת ועוז לתורה כרוחב בינתכם :

כו"ח ברב קירוב והשתחוי ובברכת תודה על העבר ובנקשה רבה על הפצכם

בשם ההנהלה

מונקאטש, ראה חלק א, עמ' 495-507 (אוסף פרידמן)

מהישיבה הרוממה והמפוארה של כ״ק אדמו״ר מרן הגה״ק רשכבה״ג זיע״א וכו׳ שליט״א
האבד״ק מונקאטש והגלילות יצ״ו

קול קורא לתמכי תורה!

אל אהבי אהבי התורה ושתרי גם לרבות בהתרי הסר. לומרי לסר בכבוה. ד׳ עליהם יהי׳ בכל אתר ואתר.

כבר קל עלה טרף ״בקול קורא״ מסרביר קדש בפרום הפסה העלים. אשר שם הראנו לדעת אופני ההליכות. ישיבתנו הבעטי פרסה ברום המעלות. על סהרת הקודש לחל תלפיות. ולא אסרנו רבנן בכפילא. לכפול הדברים. אשר בבר נאמרים. כי משם יכל כל אדם. להדים אותנו לשובה. בשול קורא – ואי לזאת אך ורק מיעודן השה. בעת דברינו. ובשביל דבר שהתדפס בה באנו. לגלות ולהודיע. בהודאה רבה על העבר. שגם בזמן הקיץ הזה (אף שהיי בסקרי איה מציעות. מהדר הבריאות. של רבותינו שליט״א. אשר בעזהי שבו לאיתנם בה יוסף השם ויהזק כהם גם להלאה) הדשים לבקרים. סקרוב ומרתיק באנ. לבקר בהבלנו. ללסוד תורה לשמה בבית מדרשנו. והי בשלש מאות איש בהדרים מופלגים. בחקר הר חורב יום ולילה עוסקים. וביה כפורהת עלתה נצה בנפן פורי ששו ושמחו כל רואיהם. בי הברת פניהם. תעיד על בשרון מעשיהם. שבתוהיק מקדישים עתותיהם. הוכם בברם. כי קבלו השפעה מאור פני מלך ״היים. היים שיש בו אהבת תורה ויר״ש. ובבל יום ויום מתהדתין ובתהדדין בבי מדרשו כמו בו ביום שמיני את ר׳ אלעזר. לנשיא הג׳ בי״ק אדמו״ר הגה״ק שהי״ת. קדוש וטהר. ראי שהתהי עליו השביעה שהרה. אביר הרועים. המאיר לארץ ולדרים. האבדפה״ק מונקאטש והגלילות יצו אנדרעמן לעינ בנהרות בבל ים התלמוד בבלי: ושנות מדרש עד מקודש מסלבי בית הזה. בפתוח לט פתח. שערי בינה בפתחו של אולם. לגלות בל שפיר ועלם. בשים ופוסקים. להלמודים הנוגע. הזה שוד הבר הגאון המובהק המפורסם. בערונת הבושם בהיטוריו הקרים. בקשית מהזר ר׳ דוד שליסטעל דיינא רבא ומרצ דפה״ק שליט״א. (בעהחס ״אברי דוד. ושאר ספרים) והשלישי הבי נבבד תורת ״היים. שוד הרב החיני הריב המשיבה יסאוב בשת בויה ר׳ חיים שרייבער היו – תורת השלה משלהן של מלכים פתורה. דהתבא דהלתא כרעי דסלקי לגנוה. –

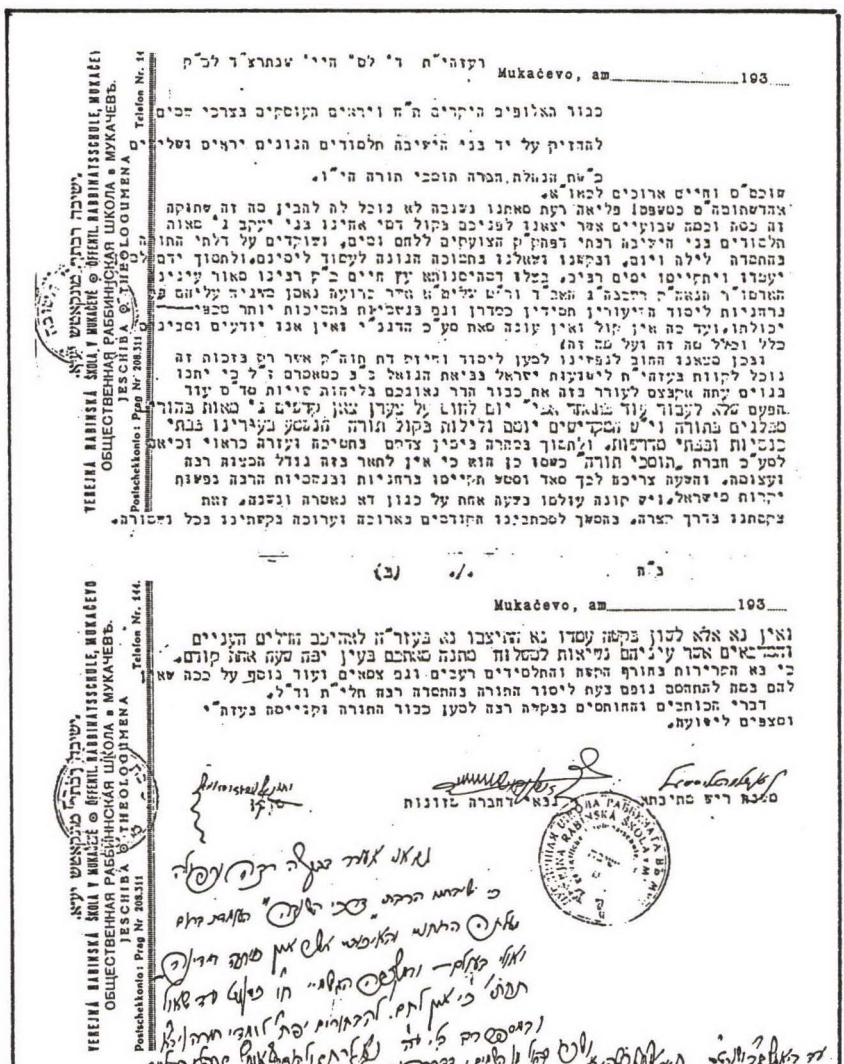
וכפי הראה לעינים בזמן הזרוף הבעלים. בתוספות טרוחה. יהושק ספסלא בבי מדרשה. בי ביה הבל בדין והבל בישר הן בעינני הליסוד והתהלה. ולולות ושלא הסילא. בשדע ביהודא. והפורסים בעלמא. ומה נם שבעת בזמן הבעלים. נתיסד הבית הבשיל (בעזבא) בית שאת עצהיים בראני וכואה. והנה בזה נים בשמור להודה להבים החשובים דפה היו על העבר שנשלו הלק ונהלה אהע לתשוך את הבהדרים בשערי סוף. וכי ביה יותר מאלף ימים יסי אבילה. אצל בתיב מופלגי הורה. יש לשובת הישיבה.) וגם בבא בשוחים אנחנו שיעמדו לט לעזר ולסעד ביותר הוקף ועזו והשיית ישלם שברם. בפי פועלם.

ועיב בעב הבבדים אשר ברבבם ד׳ בעשר ואושר בכל מקומות מושבותיבם. הביטו. וראו אם יצאתם ידי חובתכם. המוטל עליכם. בהתהזקות ישיבתנו. בעת אשר תורתינו שוטפת בקרן זויות אין הורשה ואין מבקשה. ובעזהי פה עירנו עיר גדולה לאלקים. הניתי לט לעזור פרנות צעירי הצאן מבלי התעיב ולהתנאל באיסורי הדיש. ״בראשי הדשים. אשר סקרוב באו להתאבד באגודות אגודות שונות. אשר סרבי אבותינו פונות. ובני ישיבתנו אין להם שיעור רק התורה הזאת. שם סקדשים עתותם. ומגם ושנותם. ועיב בוראי התיב הוא קודש קדשים. להבין להם צרוכים ושנוגותים. התורה והשמירה תחבע עלבונם: והנה בעירת לי יוכל לתקן הקטות שנות. תקנות הנוגע שני כאן להרום את דגל התורה. עיי ההתהזקות ישיבתנו הדשה. בי בעזהי יאשר פאלה פחציי בני ישראל כל השונה יהי על התהתונה. ובמו שלהבשיר צרעים בעינן בי יותן ובי בן להבשיר ולהגדל צע קודש להקן מצבתם על בסים נאמן. בעינן בי יותן יהזור ויתן ובי (ובעינן בי יתן דוסיא דבי יותן דניהא ליי)

וארשת שפתינו יערב לפניהם בעיב היקרים והבבדים. והשימו לב להיות נביר לאהיבם. להפק שם ושון. לבני עליים שהשם הצא תורה בבל עירן ועירן. ובעת צאתנו בשיחת הנשה. ההי סתיבא דעתא. לקיים משנת הבסדל התחים קנה את ההבם בי אתם יהעתם את בל התלאות אשר מצאתנו תלאיה עיב תלאיה בעת שליחה קיבן בספים לדלב. על הערים (וכפרים) ולקבין על הבביאות. ועיב נא וגא בבל לשון בקשה להזק ברבים בושלות ולההזיק ידי הלומדים. למען יחקיים בבם נחבת עיב היים וכו׳

ליסודי השיעורין המתדין בסדרן יחיל מראש הדש השון הבעלים בעזהי.
לשיעור עיון נלסר סוגיי דהריר עד הנוכה ואחריי סוגיי דסתוך וכו׳
״ פשוט ״ פסחים פ׳ בית סרי פ׳ עד נסורה ואחריי סס׳ ביצה.
״ יריד ״ הי׳ סריפות סס׳ סי ולהלאה. והתלמידים שרצונם לבוא יבואי והלסידים בידם.
עזבעהה היום יום א׳ ברכה שנת קובה בעדהי״ה לנו לפיק מונקאטש.

בשם מנהלי הישיבה

ישיבה רבנית מקובצת יקרה.
TEREŠNÁ RABINSKÁ ŠKOLA V MUKAČEVE
ОБЩЕСТВЕННАЯ РАББИНИЧЕСКАЯ ШКОЛА в МУКАЧЕВЕ.
JESCHIBA ● THEOLOGUMENA
Postscheckkonto: Prag Nr. 208.311
Telefon Nr. 44

Mukačevo, am _____ 193__

כבוד האלופים היקרים ת"ח וירחים העוסקים בצרכי תכים

להדזיק על יד בני הישיבה תלסודים הנוגים יראים ושלי

כ"את הגאולת הברה תוסבי תורה הי"ו.

שוכם"ס וחיים ארוכים לכאו"א.

אהדשתובה"ם כשעפפו פליאה רעת סאתנו נעובה לא נוכל לה להבין כה זה שתוקת זה כסה וכמה שבועיים אשר יצאנו לפניכם בקול דסי אחינו בני ישקב נ' סאוה תלסודים בני הישיבה רפתי דפתק"ק הצועקים ללחם וסים, ושוקדים על הלתי התו בהחברה ליולה ויום, ובקשנו ושאלנו בחכוכה הנוגה לעסוך ליסיגם, ולתסוך ידם יעמדו ויתחייסו יסים רביס, בכלל דהסיסנותא יק חיים ב"ק רציגו סאור עיניג התדסו"ר הגאה"ק החכם"ג האב"ד ור"ס שליט"א תיר ברועה נאסן בתיגה עליהם ש נרהניות ליסוד ה'ישיורין תסידין כסדרן וגם בנשכיתת בהסיכות יותר תכפי יכולתו, ועד כה אין קול ואין עונה סאת סע"כ הדגנ"י ואין אנו יודעים ומביג כלל ובכלל סה זה ועל סה זה?

ובכן כשאנו החוב לנפשינו לסען ליסוד וחיזוק דת תוה"ק אשר רק בזכות זה נוכל לקוות בעזה"ת לישועות ישראל בגיאת הגואל בב"א כשאסרם ז"ל כי יתכו בגוים עת אקצם לעורר בזה את כבוד תרד נאונכם בליהות ציות סד"ס עוד תפעם סלא לקבוד עוד שוגאד "אבי" יום לחוג על בקרן צאן נקדים ג' מאות מהורי מבלגים בתורה וי"ש תמקדישים יומם ולילה בקול תורה הנשסע בעיירינו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ולתוך בתחרה ביסין צדקם בתטיבה ועזרה כראוי וכיאות לסע"כ חברת "הוסבי תורה" כשסו כן הוא כי אין לתאר בזה גודל תכוזה רבה ועצומה, והשעה צריכה לכך סאד וסטי תקייסו ברחניות ובנשכיות הרבה בפוזה יהדות כיזראל, וי"ש קונה עולמו בשעה אחת על כגון דא בשטרה ובשבה, זאת בקשתנו בדרך הצדה, בהשאך לפכתיבתו הקודמים בארוכה ובדוכה בקשתינו בכל בשורה.

ישיבה רבנית מקובצת יקרה.
TEREŠNÁ RABINSKÁ ŠKOLA V MUKAČEVE
ОБЩЕСТВЕННАЯ РАББИНИЧЕСКАЯ ШКОЛА в МУКАЧЕВЕ.
JESCHIBA ● THEOLOGUMENA
Postscheckkonto: Prag Nr. 208.311
Telefon Nr. 44

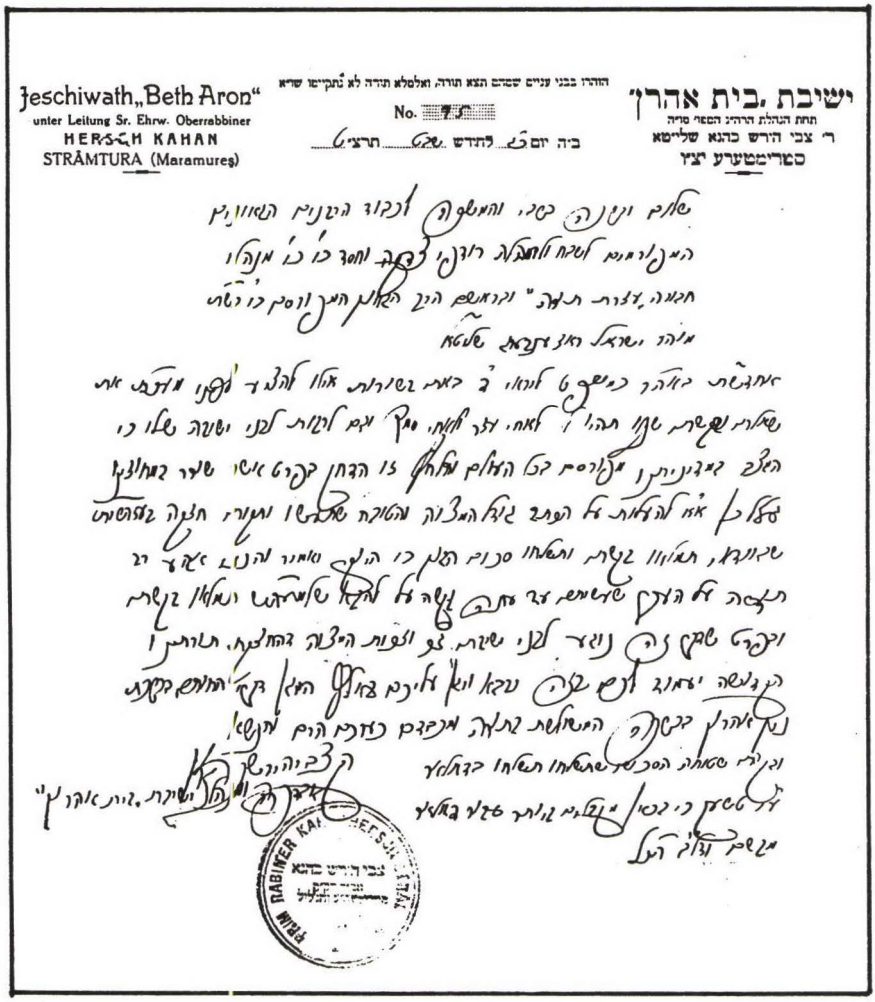
Mukačevo, am _____ 193__

ואין נא אלא לבון בקשה עסדו נא והיוצבו נא בעזר"ה להתיכב תדלים הנעיים והחברים אבר עיניהם נסיאות לשלוח מתנה שאתכם בעין יפה סעה אתה קומם. כי נא הסרירות בתוך הקשת והתלסידים רעבים וגם צסאים ועור נוסף על ככה אש להם בסת להתסם נופם בעת ליסוד התורה בהחברה רבה תלי"ת וד"ל.

דברי הכוחבים והחותסים בנקיא רבה לסען ככור התורה וקייסה בעזה"י וסצפים ליטועה.

סעכא ריש מחיכתו — בא בחברה בזונות

מיהאלי-פאלווא, ראה חלק א, עמ' 453

סטרימטערי, ראה חלק א, עמ' 552 (ארכיון עזרת תורה)

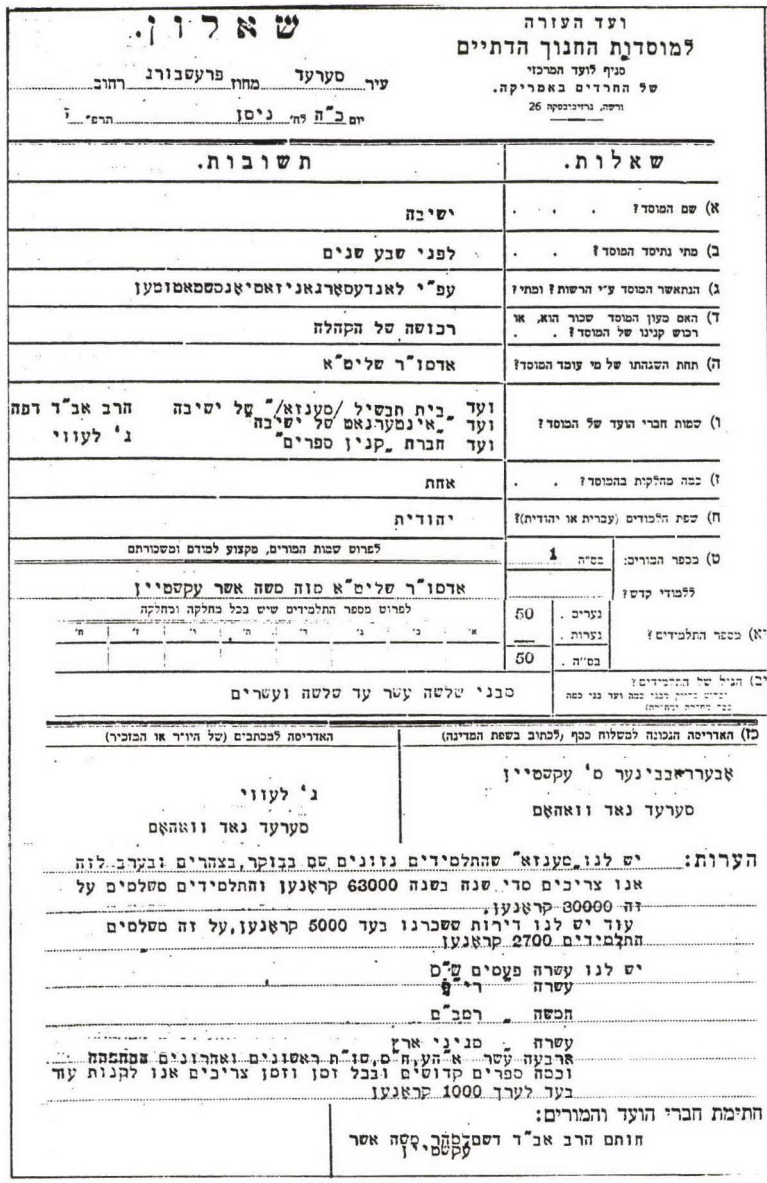
Jeschiwath „Beth Aron"
unter Leitung Sr. Ehrw. Oberrabbiner
HERSCH KAHAN
STRÂMTURA (Maramureș)
No.
ישיבת בית אהרן
תחת הנהלת כבוד הגאון שליט"א
ר' צבי הירש כהנא שליטא
סטרימטורא יצ"ו

סיגט, ראה חלק א, עמ' 540-543 (ארכיון י.א.)

SALMEN LEIB TEITELBAUM
PRIMRABIN
SIGHET-MARAMUREŞ

נקוניאל יהודא טייטלבוים
אבדיק
סיגוט והגליל

סקלהיד, ראה חלק א, עמ' 398-410 (אוסף פרידמן)

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
סניף לועד המרכזי
של החרדים באמריקה.
וושה, נרויבינסקה 26

שאלון.

עיר סערעד מחוז פרעשבורג רחוב

יום כ"ה לח' ניסן תרפ"ז

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	ישיבה
ב) מתי נתיסד המוסד?	לפני שבע שנים
ג) הנתאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	עפ"י לאנדעסאַרגאניזאַסיאָנסמאַטוען
ד) האם כעון המוסד שכור הוא, או רכוש קנינו של המוסד?	רכושה של הקהלה
ה) תחת השגחתו של מי עומד המוסד?	אדמו"ר שליט"א
ו) שמות חברי הועד של המוסד?	ועד בית חכשיל /סענזא/ של ישיבה הרב אב"ד דמה ועד "אינטערנאט של ישיבה ועד חברת "קנין ספרים" ג' לעווי
ז) כמה מחלקות בהמוסד?	אחת
ח) שפת הלמודים (עברית או יהודית)?	יהודית
ט) כמספר הבורים:	בס"ה 1
למודי קדש?	אדמו"ר שליט"א מזה משה אשר עקסטיין
י) כמספר התלמידים?	נערים 50 נערות בס"ה 50
לפרוט מספר התלמידים שיש בכל כתלקה וכתלקה	א' ב' ג' ד' ה' ו' ז' ח' ט'
יב) הגיל של התלמידים?	כבני שלשה עשר עד שלשה ועשרים

יג) האדריסה הנכונה למשלוח מכתב (לכתוב בשפת המדינה)	האדריסה למכתבים (של העיר או המחוז)
אבערראבבי נער ס' עקסטיין סערעד נאד וואהאם	ג' לעווי סערעד נאד וואהאם

הערות: יש לנו סענזא שהתלמידים נזונים שם בבוקר, בצהרים ובערב לזה
אנו צריכים סדי שנה בשנה 63000 קראנען והתלמידים משלמים על
זה 30000 קראנען.
עוד יש לנו ירידות ששכרנו בעד 5000 קראנען, על זה משלמים
התלמידים 2700 קראנען
יש לנו עשרה פעסים ש"ס
עשרה רי"ף
חכשה רמב"ם
עשרה סניני ארץ
ארבעה עשר א"ה ע"ת ס"ת ראשונים ואהרונים שמחמת
וכמה ספרים קדושים ובבל זמן וזמן צריכים אנו לקנות עוד
בעד לערך 1000 קראנען

התימת חברי הועד והמורים:
חותם הרב אב"ד דסמלחה משה אשר עקסטיין

סֵרֶד, ראה חלק א, עמ' 173 (ארכיון י.א.)

משה חיים לויא
אברקיק
פרעשוב (צפעקיי) יצ"ו

M. Ch. Lau
Oberrabbiner der aut. orth. isr. Gemeinde
Prešov (Slowakei).

פרשוב, ראה חלק א, עמ' 174-177 (אוסף פרידמן)

ישיבה הרמה "תורת חיים" דקק עפערניעם (פרעשוב)

תחת הדרכת והנהלת מרן הרב הגאון רבי משה חיים לויא שליט"א האבד"ק ורימ דפה יצ"ו

ב"ה

שלום וישע רב לכבוד האלופים הנכבדים אנשי חכד יראי ד

מנהלי חברה קדושה "תומכי תורה" ובראשם הגביר הנרומם

הנדוב מו"ה ארי' ליבוש בארגעניכט שליט"א.

אחדשכ"ה, ארשה לי בזה לעורר את מע"ה, אשר נדבת ידכם טך המיקים די שהואילה כ"ה לכבד בהם את הבית חבשיל של ישובתנו הק' באשחקד. דורשת הבאנק סאחנו בחזרה ואנו שולחים בזה את הטשעק בחזרה. רב ההוצאת וההוצות שיש להמענזא שלנו. בפרט בזמן האחרון שנתרבו התלמידים מכל אפסי אקנגארן היא שנה כמעט כולם בני עניים שכתם תצא תורה , מאלצים אותנו לפנות למכ"ה בבקשה : אנא אל תעצרו את תמיכתכם החשובה בזמן קשה כזה. רוב הבחורים אין להם אף לחם לשובע כי בזמן ה הנכחי הוכר בנו להגביל היתים בהמענזא, ומה מאד צר לנו לראות איך בחורי חמד כפלגי תורה ויראה העוכקים בשקידה עצומה כל היום לרבות רוב לילות בתורת ה' כובלים מחמור ורעב. אלימלא לא הי' מצב ההכרי בקהלתנו יצ"ו כה רע לא היינו צרוכים לבקש עזרה מבחוץ , כי כל הבעה"ב רואים הדרכת התלמידים והחמדתם הגדולה ונחפעלים מזה. אבל דא עקא הדוחק אינו מרשה להם למלאות רצון נפשם ומאוי רוחם לחזק את בני עניים לומדים תורה מתוךהדחק.

נשען על טובת לבבכם הט' וחפצכם העז להמוך בידי לומדי הורה עניים אנו בקוים אשר מע"ה ישלח לנו בחזרה הטשעק שכבר נדבה רוחכם עבור תלמידנו שיחי' וגם להמוך הלאה את הבית חבשיל שלנו. וזכות המצוה תגן עליכם בכלל כל ישראל אמן.

מקירכם הצופה לישועת ד' בסהרה חותם ברגשי כבוד

עוד מצרפים אנו הטשעק הישן והחשבון כהבאנק על עכקאר

מנחם בראדי
אב"ד
דק"ק קאלוב והגליל.

קאלוב, ראה חלק א, עמ' 303-306

מנחם בראדי
אבד"ק קאלוב

BRÓDY EMÁNUEL
ker. főrabbi
NAGYKÁLLÓ.

נ"ה

קאסאני יום ג' לס' חקת ה'תרפ"ט

Mezőkaszony, 19 .....

והוא שלאחד הבאו מן שאוה- להני חברוא ,
חבבה תואכו תוכה וכראשם הדבר האמון
הפיזיונומיה כשם מוהם ועוד התכונה ועוד שהשלו
לעיון רב בתכלית הישרות
אחבשה בואהבה ובחותרת הבבוד
מאוד נצה לשמוע שלום, הן עד כה בשרים לקבל אחיפות ההתבהבות
הקדושה התוכחה הצאוב רושתיהון שסכוב צבורה אחיפות מן לחפשוב
מה הפעמי תוכות אוכלוסין ופסקן מאחיהן שעברו, הבהיחו לקבוע מספר חתופל,
ומן שאול בבותיהן לחתניהן ולחי", והוות שבות שאוא שאוהן ושוב הבפקבת
ובאוא קוא שושוכת אוכלוסין ופסקן. עד בואהן בצה להודוע ולפרסם בשער
ית בפוס, ושוב תולות ושוכתיהן עוצבת ואחקבוה שם עתיק בה, ואוחן
התאוצפים הקשאוו בושוכתיהן כפי שוקבים ריאות בתאוקב הכם לוצפים
בקשה ותוכה בחתב שחתן ואוהן, עד בהקשה שהוחה ובכת ,
להיות חותאום בבשו כבוד ועב

ואנכי הנשוכה:

קאסוני, ראה חלק א, עמ' 554-556 (אוסף פרידמן)

ישיבה הרמה העומדת תחת השגחת כ״ק אדמו״ר הגה״ק שליט״א האבד״ק קאסאני יע״א
RABBINATSSCHULE unter Aufsicht des Oberrabbiners J. H. ROTTENBERG,
KOSINO (Podk. Russ.)

ב״ה

Kosino .... 193....

ב״ה יום ג׳ פרשת פנחס תרצ״ח לפ״ק

[illegible]

ישיבה הרמה העומדת תחת השגחת כ"ק אדמו"ר הגה"ק שליט"א האבד"ק דפק"ק קאסאני יצ"ו

RABBINATSSCHULE unter Aufsicht des Oberrabbiners J. H. ROTTENBERG

KOSINO (Podk. Russ.)

בס"ד

ב"ה יום ג' פרשת שלח תרצ"ה לפ"ק — Kosino .... 193...

החיים והשלום וכ"ט אל כבוד הרב הגאון המפורסם

לשבח ולתהלה מוה"ר [illegible] שליט"א. [illegible]

חברת תומכי תורה בנוא יורק ולמעלת הרבני המופלג רב

בתורה [illegible] מוה"ר אברהם צבי [illegible] שליט"א.

[illegible]

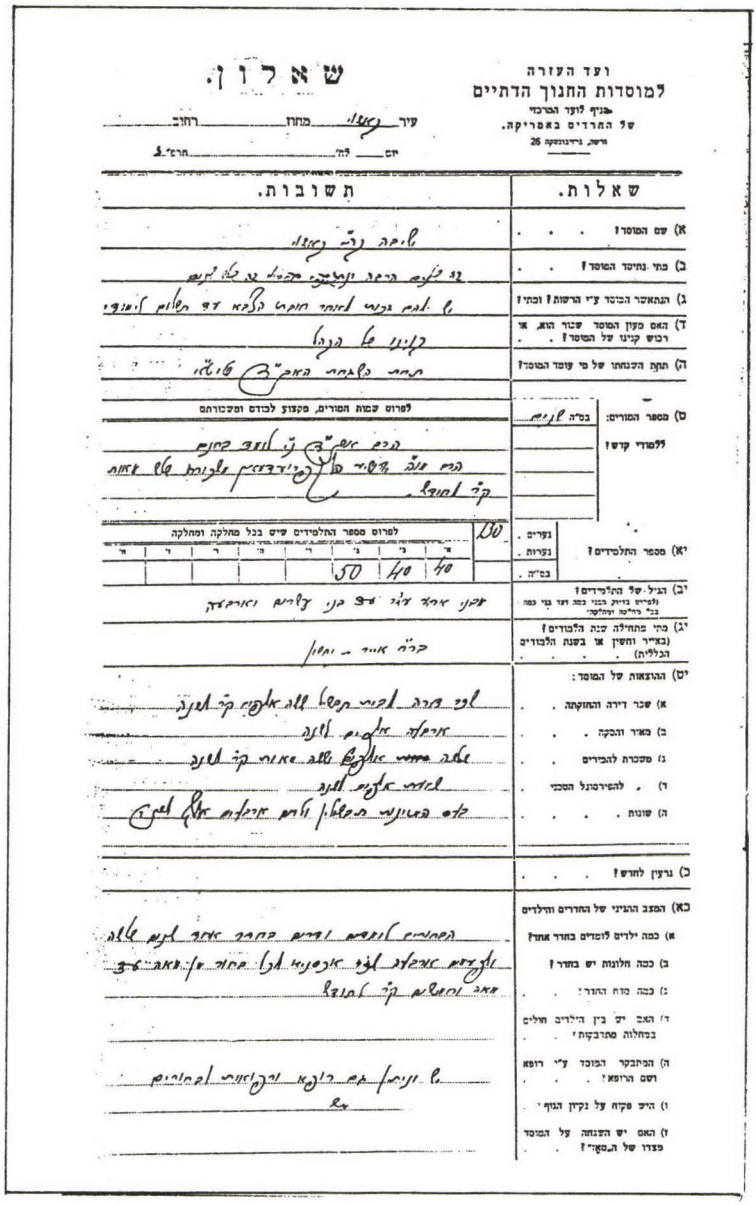
[illegible]

ב"ה ג' לסדר נח תשל"ג לפ"ק.

ישראל צבי ראטטענבערג
אבדק"ק
קאסאני והגליל יצ"ו.

אורך ימים ושנות חיים ברכה ושלום וכט"ס

[illegible]

ועד העזרה
למוסדות החנוך הדתיים
אגף לועד המרכזי
של הרבנים באמריקה.
ווישע, ניו־יורק 26

ש א ל ו ן.

עיר ראשון מחוז רחוב
יום ל־ חתם

שאלות.	תשובות.
א) שם המוסד?	תורה ודת ראשון
ב) מתי נתייסד המוסד?	בד בקיץ הרשם ונתאשרו מהמשל עי כלי קיים
ג) התאשר המוסד ע"י הרשות? ומתי?	ל. ומי בעשי לאומר חוקתו בלמא דף תשלום לאומרי
ד) האם כעין המוסד שכור הוא, או רכוש קנינו של המוסד?	קנינו של הרבנ
ה) תוקף הקנאתו של מי עומד המוסד?	תחת כלכחתו האמ"ב פוטלו
ו) מספר התורים: בס"ה שלושה ללמודי קודש?	לפרוט שמות התורים, פקצוע לכודם ופכורתם הרב אשר"ב ני לומד בחנם הרה יואב ישעיה פל"ה ירושלים שלמה של אחות קה לחומל.
יא) מספר התלמידים? נערים 100 נערות בס"ה	לפרוט מספר התלמידים שיש בכל מחלקה ומחלקה א׳ ב׳ ג׳ ד׳ ה׳ ו׳ ז׳ ח׳ 50 40 40
יב) הגיל של התלמידים? (לפרוט בדיוק בכמה תור נוי כמה בכל מחלקה ומחלקה)	עקון אחד דור שש עני עלמים ואומדה
יג) מתי מתחילה שנה הלמודים? (באייר וחשון או בשנת הלמודים הכללית)	קרוב אחד ומחצה
יד) ההוצאות של המוסד:	
א) שכר דירה והחזקה	שכר דירה לחדר תשל שלה אלפים קה לשנה
ב) כאיר והסקה	אלפים אלפים לשנה
ג) משכרת להמורים	שלה מאות אלפים שלה מאות קה לשנה
ד) להשירטל הסכני	לאות אלפים לשנה
ה) שונות	כלפי בהשוער מאשלין ולרם אלפים אלף לשנה
כ) נרעין לחדש?	
כא) המצב הנוכחי של החדרים והילדים	
א) כמה ילדים לומדים בחדר אחד?	בחמשים לומדים ובדרם בחדר אחד לעם שלש
ב) כמה חלונות יש בחדר?	ולעדים אשלשה לצד אחד ושנים על צד אחר ש"ב
ג) כמה גודל החדר?	מאה ושמשים קה לאומל
ד) האם יש בין הילדים חולים בכחלות מתדבקות?	
ה) הביקור האחרון של רופא ושם הרופא?	ל ונימל בת רופא ובקאות לחולים
ו) היש פקח על נקיון הבתי?	לא
ז) האם יש התנגדות על המוסד מצדו של המקום?	

קאשוי, ראה חלק א, עמ' 154-163 (ארכיון י.א.)

כב) המורים לפי סמכותם ומסמרתם ההדשית?

כג) איזו מכרות הנוך אחרים נכנאים בעירכם?

כד) היש הלפידים הזקוקים למזונות כצד המוסד וכמה?

כה) הכתובת הנכונה למשלוח כסף (לכתוב בשפת המדינה) | הכתובת למכתבים (של הזיד או המכיר)

Obervabbiner
Salamon Bach
Zamarska ul. 5 Kosice

הערות:

חתימת חברי הועד והמורים:

החלטת „ועד העזרה":

תלמידים _____

נערות _____

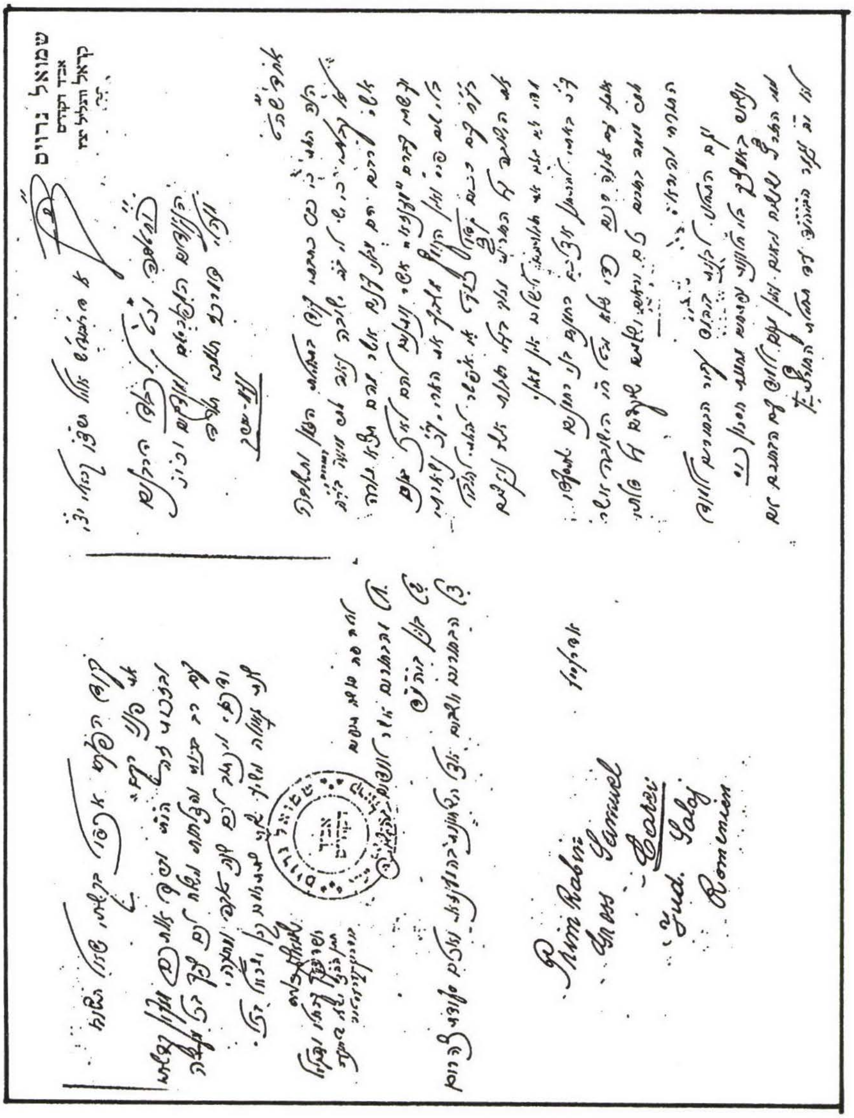
ניתנה להם הסכמה _____

	אייר	סיון	תמוז	כ' אב	אלול	תשרי	חשון	כסלו	טבת	שבט	אדר	ניסן
ניתנה להם התכוכה בעד הזוכה עפ"י סובר בטפר												

קיראלי-הלמן, ראה חלק א, עמ׳ 178 (אוסף פרידמן)

קראלי, ראה חלק א, עמ' 342-347 (אוסף פרידמן)

שמואל גרוים
אב"ד דקהלים
קראל והגליל יע"א

שמואל גרוים
אבד דקרים

SAMUIL GROSS
PRIM RABIN
CAREI
Romania

415

מאיר ליב פריידא
אבדק
שוראן והגליל

OBV. HL. RABIN
M. Frey
BEZIRKS-OBERRABBINER
ŠURANY

ב"ה ג' קרח תרצ"ס

לכ' הרב הגאון המפורסם עומד לנס עמו וכו' וכו' מו"ה אלי' יונג שליט
נכיא להברת תומכי תורה בארצות הברות ודסמיכותי עלותי ידידנו הרה"ג
המפורסם עסקן צבורי מו"ה אברהם צבי פריעדמן נ"י

הנני בזה לאשר ולקיים ברב תודה וברכה קבלת סך מאתים וחמישים פענגע לטובת בני
היכיבה דפה תשואת חן חן בעד הכיכתכם הטובה.-- הנה בעוה"ר עת צרה היא ליעקב והרבה ביטו
הורה נכהבבה עי"ז -- כה שנוגע ליכיבתנו דפה הנה לפני איזה חדכים בא פולפסא לכאן כמה ו
אלפים אנשי צבא והחזיקו בתי היכיבה ואככנאות של הבחורים ועי"ז נהכעס מספר התלכידים הר
אבל התקוה נכקפה כבעוד זמן קצר יתפנו כל המקומות הנ"ל ואז ישובו התלמידים לגבולם ואי"
יחרבו כפסלי ביה"מ כמקדם.

[illegible]

שוראן, ראה חלק א, עמ' 94-105 (אוסף פרידמן)

ישיבת קיק שוראן

Rabínska škola ŠURANY Rabbinatsschule

POSTSCHECK-KONTO:
Rabbinatsschule für Talmudisten Mensa
No. 123.318 BRNO.

RABINSKÁ ŠKOLA
ישיבת
קיק שוראן
ŠURANY
RABBINATSSCHULE

ישיבת ק״ק שוראן

Rabínska škola ŠURANY Rabbinatsschule

POSTSCHECK-KONTO:
Rabbinatsschule für Talmudisten Mensa
No. 123.318 BRNO.

ק״ק שוראן א׳ לס׳ ויברכהו ב׳ דר פדות לפ״ק.

שלמא רבא לגברא רבא נודע לשם ולתהלה בתוך עם סגולה הה״ה הרב הגדול ורוב״ת
המהולל חכם וסופר אשכול הכופר זקן צבור, עושה ומעשה כש״ת מו״ה אברהם
צבי א.שאלום מרביץ ומנהל חברת תמכי תורה בנוואורק שליט״א

אחדשה״ט כדרה״ג הנני בכבוד ויקר נרשה לנו בזה להגיש לפני מע״כ "לוח-בחורים" שבו יצא לאור
ישיבתנו המעוטרה חמשים עונו בטבלאות לנוכח ויביטו מה שנוגע לישיבתנו התפתחותה, מספר תלמידי׳
סדר לימודם וגם רוח שבע חומר אלה וכו׳ ואין לנו אלא לשון בקשה גדולה ישיבתנו לרבנן וטובים לפני
כאשר חברתו ולפתוח לנו שערי דמעות כי טבעו היון מצולת החובות והננו נלואות גם אל חברתו הנעלה
יגיעו לנו את שרביט הזהב ולפי גודל צרך מעלת ישיבתנו אשר לא רק בכמות אלא גם באיכות היא אחת
מהישיבות היותר גדולות בצ״ס־ראפא.

והננו דורש תורה ודורש במוקרת גם אכ״ק אדמו״ר הגאון אב״ד ור״מ דפה שליט״א
בחותמת הכבוד בשם מנהלי וגבאי ישיבתנו
הק׳ מרדכי שמואל שפיגל

RABINSKÁ ŠKOLA
ישיבת
ק״ק שוראן
JEŠIBA
ŠURANY
RABBINATSSCHULE

ישיבת ק"ק שורדאן

Rabínska škola — **ŠURANY** Č. S. R. — **Rabbinatsschule**

POSTSCHEK-KONTO:
Rabbinatsschule für Talmudisten Mensa
No 123.318 BRNO.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Jelen igazolási szelvény kelti bá

OBV. HL. RABIN
M. FREY
BEZIRKS-OBERRABBINER
Ungv.-ŠURANY
(Ungvárgutaság)

מאיר ליב פריי
אבדק
שוראן ונגוואר

שלמה זלמן עהרענרייך
אבדק"ק שאמלוי
והגלילי יע"א

שימלוי, ראה חלק א, עמ' 411-420

שלמה ולמן עדרעניוך
אבדק"ק שאמלוי
והגלילי יע"א

בזה. יום ג' לסדר [illegible] תרנ"ו לפ"ק

[illegible]

שלמה זלמן עהרענרייך
אבדקק שאמלוי
והגלול יע"א

בה יום ... תרי... לפק

חוסט. לאום סול אום עת יערוך קרב ומלחמה, ולמערכה אחת סום ורכב גם פרשים הרבה מאד, ואנשי צבא לאלפים ולרבבות אחזי חרב גבורי חיל סלוסדי סלחמה, קולעים אל השערה ולא יחטאו, גם קרן שמש ההצלחה יהל נרו עלי ראשם, והם מצליחים ומנצחים בכל סדרך כף רגלם, — והצד שכנגדה רואה אחריתו כי לא יוכל קום, מה מאד יגעם לאנשי הצבא אלה, אם להם ראש הצבא איש גבור החיל אשר ידבר על לבם ונחם ינחמם לאמור, אל תיראו ואל תערצו, כי עוד לא אבדה תקותנו, עוד יש לנו מנוס ומפלט, ואם ראשיתנו מצער אחריתנו ישגא, אך אזרו כח וחיל כי ה' משכב לנו, ואל התני דמי לכם עד אשר יהי' אויבנו לנו לכם עובר — ואז אנשי המערכה יהיו שאירית כחם להלחם בהגדעם בי עוד תקוה להם להנצל ביד סעיקופם, גם בעד השלה יפוזו לעשות נקמה בצוריהם ולדרוך על במותם.

ככה ביסינו אלה, את שתות התורה נהרסי והיא שימסה בי סעמי דורשי' ודבים בני בעולה האומרים להגביהה סורי סמנו ויהבקו חיק הכסה נהריה, והם השנו חיל, ומתעדנים על כרעה שכן, — ואלה אשר יכתבו ידם לד' בהורי חסד, הסקריבים סבחר שנותיהם על מזבח התורה והיראה בל היום לרגות הלילה, — מתיך הדוחק היי צער, פתוך אבילת פת בסלה וכו' הזא אך רוח הוא באנוש לשאול על סה עשה ד' בבה? האם לשוא זכית' לבי ואהי נגוע בל היום? סהור עינים! הודיעני נא את דרכיך, ספני סה יש רשע וטוב לו, צדיק ורע לו?, סה מאד יגעם להם בעת מואת, כי יעמוד איש אשר בבותו בסוסם הקדיש כל ימיו לד' על התורה ועל ההעודה, ועליסו תסוף סלסו לאסור, אל תערצו ואל התתו סול פנעי הומן, ואל ירך לבבכם מפני התלאות אשר מצאוכם, כי אם חוקו ואמצו בתורה, למדו היסב, דרשו משפט דת ודין תורה כי היא מעחבם, היא משגבכם היא תרום קרנכם גם בעולם ההוה, והורו בני עניים כי מכם תצא תורה ודבר ה' — זאת עשו וחיו! את אלקים תיראו, ואת מצוהיו תשמרו, ואת הורתו חלמדו בהתמדה ובשקידה היא הנותנת לכם חיים של עושר וכבוד בשתי ידי', האמינו בדברי המלך החכם אורך ימים בימינה' ובשמאלה' עושר וכבוד. דבריו אלה יחוקי ידים רפות וברכים בורעות יחוקו, ויפיה בהם כח והתעוררות הדשה, את בוס העוגג הזה שתינו אבותינו בהורי ישיבת ק"ק הוסט יע"א, אשר זה שני שבועות חלפו סעת נתקבצו ובאו רבה מסקומות פושבותם, ערך שלש מאות בהורי בני ישראל, מארצות ומסרחוזות שונות, אשר עזבו את בית אבותם להיותם עולים למקום תורה — כלם אהובים, כלם ברוחים, אחזי חרב פיפיות בסלחמתה של תורה, זה בונה חזה סותר — ומנסת פני כלם קדימה בארח חיים למעלה למשכיל ובלם אל לוח מטרה אחת יקלעו חצי תקותם, לשאוב מבאר תורתו של כ"ק אדמו"ר הגאון המפורסם צדיק יסוד עולם מרן משה איש האלקים נרינוואלד שליט"א אב"ד דפק"ק דעבם יצ"ו. — ואך זאת כל מגמתם ליהנות מאור תורתו של משה רבינו, אשר הוא יחיל סים מדליו להשקות את ערך צאנו, שבלם תמימות, ושבולה אין בהם. ובהגיע תור זה היום עשה ד', יום נ' לסדר אסור, המיועד ללימוד שיעור עין הראשון בסוני' דקציצה ריש פרק כל הנשבעין, אשר ביום ההוא יפתח רבינו במילי דאורתא ומוסר תובחת להזהירנו על שקידה בתורה וקיום מצוות', ולהתנהג בסדות ומבסים תלמוד חכם, — סה נתמד הי' למראה, ומה נכבד היום בהתאסף יחד כל בתורי יסיבתנו אל בית הועד לתורה, בית מדרשנו, איש ממנו לא נעדר, — ומה נחמד הי' למראה תואר איש מאד נעלה, עומד על רמה להסיף על לבנו אמרים נעימים מתעבאים על גודל שבר המיועד לעסלים בתורה, ועל רב טוב הצפון להוגים בה, תוכם רצוף הידושי אגדה דברים בעתם מעוטרים דברי נחמה לנחמנו ולדבר על לבנו, לבל נרפה ידינו מהעבודה, כי אם נוסיף אומץ ללמוד לשמור ולעשות וללוך בדרך נכוחה תן בעיני אלקים ואדם, ואז אשרינו בזה ובבא, — ודבריו היו על לבנו כרכובים זיזיף ארץ. — להציע פה אף קצת מאמריו קצר המצע מהשתרע, והיריעה מרחיב. עוד יחבו ארומו"ר שליט"א לנהלנו על מבתי התורה והיראה, ולהרבין תורה בתוכנו מרב כל, שאנן ושקם באין מחריד ומפריע, עדי תהיונה עינינו את כצפרים עפות ינן ד' צבאות על יהודה ועל ירושלים, כנשוא גם הרים נראה, ובתקוע שופר נשמע בב"א.

משה כהנא.

ישיבת חוסט, מתוך מחזיקי הדת, לבוב תרס"א, יום ו', כ"א אייר, עמ' 3-4

נעזודי נפשי מורי הגאון כי ותחזקני פלטת כקרני צדי תמים תמות שכו, לכן שהעזתי חלילה מלבי נעשתי קטנה לו גדולה מא כבד כבידו כן תהם גם תהם כרצית שלומכם ככל תאר יקר עליכם רציתיכם שמו ולכן הטעמו למקום ומדיח תו הללויהו ותעצו פרי מעשה ועד עולם.

דנרי מוקיכם תוהנכם תהנה נפשם

יקותיאל ווייס

עולה בתהר מתתה הנכתריס

דעברעצין יום ד' לפי לגן סנכריו תם בכל מיפטוציפס פרקיו נפיק.

תכנות הישיבות

— פרק ראשון. —

סעיף א

כל רב נעדתו נקבל ירלים ס מורי הרה הינסה להסתם שיחה לכנוד לנערים תיהם ומלוה וילתם ה' לגדל תחריט זכר נרך ה' תחזי מעבי לפיהיהם נידיהם לללה נדרכי ה' לקיים הדת כמלוה עליהו.

סעיף ב

תקהלות הנימודות על ידי התרעיתדתקקע מרוייעה להסיר הסיבות התלו ולהשוכם נכל עת ותוקף כפי תכר יד ומנה תחזי תסר לפ הסיפים התלו ומגדלות רבנים ומיהנים ודיים ומלמדים ודומיהם.

סעיף ג

להבלים זאת התומנה הרבנים הגדולים ה' מהללי הסולל הילדים נתרלפ יתו נכל עיר ועיר וקהלה ושוב נפתי "לפן קדשים" הוא נפתוח הנחירים, והתנאים תבר נקני נפתוח מלד הרבנים הגדולים מי לכל כרך וכפר עליהם התלוה לקנון על יד ולהרנות הון "לפן קדשים" כיד ה' הטובה עליהם.

סעיף ד

נכל קריתת ההורה הנפתי הזה תו ומכנה, יקנע קיתם "לפן קדשים", נפרסיית, ונערב לפם תהם יקנע ומנה לנית, ונתלול ונין עידי יום ניומה לתקף פרוטת הקלוטה לנמרים ותהיני פהתים עד כה והקיפה

הזתם לנוזנם "לפן קדשים" קנטעה נניס"כ למהן נפתה.

סעיף ה

כל קהלה ויכול הנפתם תום לנוזנם "לפן קדשים", לתם לנפתי הרכתה לתקף נדרים ומדנות נניז"ב להסיר קף על התלומעיתר "ידנם לפן קדשים" ועליה תחת תוך נפעם הקולתים עדי נפם נפתו חזוק לנוזנם חנוזנם "לפן קדשים"

סעיף ו

כל נפתי הנהוגים נכל עיר וכרך וכפר לתקף תין רב לניפם חנוזנם לפן קדשים ולזתה יתתמן נכל עה לדנר על לב הנניזים והקלוטים נעם להם קן קיום לנוזנם "לפן קדשים".

סעיף ז

תתים תבר יקדם מניוע עתה כהרים לקנן קיומם יומוד נעזנו הרב לעדתו תפם הינינו נתקוותו תהר תתה ועכנים נכה הוך סלוקים ועכנות ויתנר עלו נזמן ההה קיים לדנכן.

סעיף ח

נעני ותוה כהרים קן קיומם יבה הנוזנ לתכנות וקיים דנכן עלר הרב הכל עם המיעת.

סעיף ט

נתוקם ותוה כהרים קן קיומם יבה הנוזנ עלנד תבר יעשה לי תהר ותה ועכנים עם עלר הרב עורה לעדתו כפי התדונה, עיד ותחד הרנים הנתיים עכנלי כעל הילדים נתלפ לפי נוכל כנה עם תניתה.

סעיף י

נתלף כהרים קן קיומם יבה עם הנוזנ לעוזנה תן החתם הרנים הנתיים כי ועכנלי כעל הילדים, עלנד הזנים הקודתם, נזתפיד ור נכל ז' תדר וכל כדרי נעצרי עם רנים לנוזנה הוך נתר לדיקים וקדושים נלעל הנוה לנלח ותחת ה' דעני תעל כל פרט.

סעיף יא

ותי התם הילד תת ה' לתת קן קיומם

סמי חלפים כחרים יכתב לכל החוקים החלם ועוד לו שחרית וסם עילמי עד לקיים יוס יחאלליט סם נכל קשנות היחוים על ידי הכעסים הגחוכים כי׳ נכל חרליגו עד ג׳ניחת גוחל לדק נצ״ל.

קעיף יב

הכ נמי נהחי זכיין כי גס להם יכתן כדם וכזכות הכ״ל נגהכם קרן קיימת גס סמה לעוכת היסיגות הנוחת ״לחן קדמים״.

קעיף יג

כל הכקב הקדמים הנחוקים הנכל החרן יגיע לל החוגעים הרכנים הגחוכים הנכחרים למחכלי כוכל היחוים כי׳ וסם נוחכים ניכוחם ביער וסיגור הכקב כניוב נציחים.

קעיף יד

כל הוסק יסיגה חלייחם יפיה נכחב ומכהב סיול ומנקה ומכנה לנחירים עניים חכר הוך יכיגה סלו וסם נחגר כוה הגוה הנחוכים הלוגדים גם וכמה מנני עכירים וניוכים והלייחים.

קעיף טו

נישיגה לל ומנגה יחיגה וחגא נדולה חכר כוחה יכהיו גם ומנני הקניחים והכניחים החכוח יכלגו עכר הליגוד וחא כהריס לנגה נעגיר יד נעגושים הליגוד גס׳

קעיף טז

לקיפת הרגחים הגחיכים כי׳ פעם לחת נגנה החיגן נעגין היסיגות והרחה כל הכקב הקדמים נחכנן לדק וכך הכקב הגחיל החת יד הגוגר וגם יחלקו על פי רוב דעים כי הכקב, ועלגד הין קלן קיימת חכר לגד נפיחות יסתר, לניסיגים חכר נחלן.

קעיף יז

לפי הליוך ולפי הזמן גם ממחלי סנולל הרגחים הגחיכים כי׳ ולחם הגזגר יסלו לי־ך פעמיים לעוכר לנצ הגדיגים וסקסלוח לקדם מהיכם כקב קדמים לעוכת הנחירים לחן קדמים

קעיף יח

וכמוהו כל רג עקדל קידושין ולחו סגנחי הכמוכה להיות על כקב לחן קדמים יהיה לחו יגקבו מעבר כדוכית דת וחוקפחת דת מצעלי החכוכה והחכן מקח כדגם יד חכר יהן לכוכגם חגירת ״לחן קדמים״.

— פרק שני —

קעיף יט

כלגם יסיגים קמוכות יחדיו הדגקן וסיו לחחת קרים: ממח יסיגה, והכלגם רגנים לעדהם שם יקראו בֵּישֵׁם מחכלי המחת.

קעיף כ

מחן לזמן יגוחו נעלם מחכלי המחח לדגר, ככגדות מדוגר עם, חיז קיבי׳ וחיז מקכחת יעוד הכע הזה עם הלומדין ומתי יעשה כקין קטן, וקטין גדול. והכקטן ככל יסיגה לגדה יהיה תמיד נמעמד שלפתן למען חכר הנחוכים מיסיגה זאת יעמדו על טר הנחכי לפני רג חב״ד מעיר לחכרת ולח חיישין לטומלין.

קעיף כא

נספר הזכרוכות שם כל יסיגה יהם נכהב חמת סיות הנחיכים הלומדים מדי סגה נעגה עם הם העומדים נגקטן ומחר כל נקטן יכהב ויחסם הספר מפני רגים מחכלי המחח ולח יעגור לדעת מדיגות ומעגות כל חחד העומעים הלומדים עם.

קעיף כב

כחב הצדה חבר ועוריגו והחרם לל חדי׳ נכי יוהן לחחד מן הנחירים כי חם כחבר יחפין הגבר לעם לדך פעמיו כיסיגה לחרת חבר רחוקה היל מן המחה, לו מחכלי המחח יעשו הכהגים לל המקום חבר דבר לחוהו הנחיר שה ועם יעמגו סבור ומסיגר עד פעת הלוך.

קעיף כג

לפי רוב ההחמדה ומעלות המדיגים יהגה ערך הכמור לפני רטיהו ולכן כבלות עבר פרים כחבר עלה על נחתי המדיגים לדעת ולהגין יהב הנחיר הם׳ להחרת ההורחם חבר בלבם חלה מחכלי המחח יחדיו יכחבו ויחתמו נחוקף עת וכח ההורה שלהם להיוחם

תיכפי ישיגום ונלמדים תורה נדגים להם נחם ולהם יהא לעצור בכחר הירח ההלמידים תכף רחי קיימן נדרכה מלימדם כי זה חלקם מכל עמלם.

קעיף כד

כתכר יקח עול בנשיאיו הנחיר הזה נחור כתלכה עול תירה ועול מיה לזכות להתרם הורחה חן הגי הרבנים מנהלי העתון שלחו התרם ההורחה שגו לל החיים הרבנים מנהלי כולל הירחים יעיי לתכר ולקים ולפרקם בכנוד לח שם הנחר עובחל ומעוטר בניעוקן.

קעיף כה

ומעם להח נעכה כתכר יניחו מלח הנחרים לחכי שם להקיפה הירחים הגדולה יקיחו נעם כל הנחרים החלה על ידי כועד ומוער ככף "לקן קדשים" נכנוד ג'רוכ ומה מלד ישיחהו לקהלחם כל הנישלים חלק נרחש הלשיפ לנרך לוחם נמג בי! ז' חורה וזו שברה.

קעיף כו

ממשה הרבנים מנהלי כולל הירחים תכר נחרן יקבו לחלה החנרים תכר נהעניו נכחל ההרחה ומעם ומשלש להחיות לח נפשם, כפי היכולת הרבנים הנחורים ני.

קעיף כז

נכל הקהלות לחכר נמה יפחתו שברי נית הכפר לילדים לח יוכל לללוד חוכם ורש"י ומהה ועד עולם חית לחכר לח קבל הרחלה על זה ומנהלי כולל הירחים ועליהם התליה להם ההרחה הזחת רק לנחות היטוניך ככהוב.

קעיף כח

מורה נית הכפר לחכר חבן חיק נבריה נמדעות טוניח לח יחוח לכי טוערי הדת נלמד עם הילדים ענרית כי לם נחיר יתן לי לחכר שבב ומי נחר ניים חיים תורה ומלוה הוח לכדו יעשה כל מלחכה הזיל עבודת הקודש עליהם נבקף יבחו.

קעיף כט

וכיה נמקום לחכר יחגר היוס כי לנוד ענרית עוסק לנוסח נית הכפר המיקה נמלחכי. יקבל די תיקו כחזוס חזה להכזה לחכ עבודתו נל נוד ענרית יומן לנעהו הענין ומעט לנחיר יתן כי ותלוד חכם.

קעיף ל

כל החנרות הנחרים וחנרת מזוטת לחכר עי כה חזקו נרכים כוכלות הבחרכה נע ג נלי ם ם ההענרות זולתם חן נעניני התעיכה חן נעניני החלוקה ותיסם היסיפה לנדו יעשה גם ומיוס וחכלה כעיג נעיניו ועזרהו כי להרחיב לח גבולו כחכר עם נפשו סיפה להרנין תיית ניבדחל.

קעיף לא

גם הנוהגים לנחרים נהם חיקה הלילה למי לנטל לחת מהיס והכלה נחמשם חכל כבר יכל כל לית כי הוכחי נכתב פרוטים לקופת "לקן קדשים" ומנים לחת פ ניית לח הקרי ולח הכחיב נחכלוני תיית חו וכל נעל נית ייקף לזמן לחת מהן ולהם כדי כיתנים הנחור ועכל שלחתי ולכל ולי לעילם.

קעיף לב

כל ההקהות החלי מהקו לעוזת נחרי חיוד יניי ולח לעשהם חיי לנרים קרן ההורה ולהביל העכם ל ושיב הנחורים המחזקים על הפתחים לנדם כלם נרם יגרשו והפנוזות הלי לחכר נתנו עד כה חיל מהיס והכלה ממון שהן לו היצעים.

קעיף לג

ונוסף הזמן כחכר ונמהנו יגלח נקדר עוד לעוד נית הכפר למקים המוזה לכל נערים חכר מעם יכבו ויניחו מעלה ועלה נקודם לסיכוות, כדת מה לנמד חת הילדים חין מהומם ורש"י סיהיו כיום קוס לעוזה ולסיום כל ילד כלי מוכשר לקבל עיהרה מסיום וגמרח.

דנרי הקופר והמזכיר להנירת היית

היק יקותיאל ווייס
עולה באחד מטאה הגבחרים

דם נקי.

הבחור הולך בדרך המלך
מעיר לעיר מפלך לפלך,
לקבץ פרוטות אחדות.
רגליו עיפים, כל גופו מויע,
כחותיו אפסים, לעלוף מגיע
וישכב בפאתי השדות.

מאחוריו ישמע המית עגלות,
אכר מנהינן, בתבן מסבלות,
ואליו יפנה בתפלה:
„שאני איש טוב, נפשי עיפה,
עצמי נהיו משמש לשרפה
אשלם שכרך בתהלה".

„עלה נא, אשאך באחד הכפרים,
מקום שיהודים כמוך גרים,
שכב פה בתוך התבן"
בטח ושלו עלה הבחור,
מטורח האורח מוחו מאוד עבור,
ונרדם, ונדמה כאבן.

הבחור ישן שינת תרדמה,
ושכין פולח לבבו בחמה,
דמיו לארץ מוגרים.
האכזר ימהר לשלל שלל,
ביום המחרת נמצא החלל
ויקברוהו באחד הקברים . . .

ש—ן פ—ר.

שיר לזכרו של בחור שנרצח בהיותו מחזר על הפתחים מעיר לעיר (נטעי בחורים, תרע"ב, ר"ח סיון, עמ' ט)

כנראה שזה דרך יפה ומועיל, אבל כל כמה שאנשים מאיזורו העסוקות בעלמכתו, יש להזהר שלא יתרחקו, שהעם עורדים בענין אחיו החועלים בעבר ופניה, לא ישימו לב לקול הקורא, וזו יִשָּׂבֵא בְּלֹא-עָמּוֹ. לכן לף אם יוצאר ממילא זה, ההכרח להמתין עד זמן מוכשר.

וי"ל עוד על כל זה עם תמי"ד הגאון כי' ואמר שגם דעתו כן שמתחן כעת מעט בשלוח הקול קורא לתת שנועות.

עוד חליט מכתב ה' אשר קיבלתי מאת הרבני החבר חריף ובקי מכמ וקופר מוה"ר יעקב פּוּקְס נ"י מרעטצא אשר גם הוא רואה להיות חבר לעזוד בשלחנו לפסיק החברה ועל עמו ודתו וכתב אלי ומכתב חרוך עוד בכל, ואשם קבלו אתעהיק בעם שמעניע מהשום לעזוה הרעיון הנכבד וז"ל:

ע"כ היתה לפענ"ד הקונם העצם הישועה שלא יעקר הדבר לא על שכם הרבנים היו"ר וגם לא על שכם בעה"ב אשר שם קוראים גדולים כמו שנצחרים להועד שהרי אינם עורדים בעסקיהם ומשכו הענין הלך ומשך אי יודע אם לא עד גיאת המשיח. פעם כדאת החסיפה ומחמת זה ופעם ומחמת האחר וגם כאשר התחסקו כה"ג אים ומהר הולה להיות מחדש בגיזו כמודע. אולם יאחר היעד מ"מ חושרי חעד אבי שאוכ"מ שהמלוכות החיים, וילכו להם ג"כ ב"ע לעי"ר חוזנים מבני דמגות ועדרות על המחיה ועל הכלכלה, על מ"ה והעזרם שעולים חיים דשיעות הקוע בינינם, והשאלה נוערת בקרבם, האם יהיו הנצחרים לכך להחחיל לחסק "גריינדונגסמיטגליעדער" היינו הנקנים עלמם לחברת וכהנים בספר בשם הכלל, ושכוס הקוי יכול כל אחד ואחד ליהן כפי יכלתו ורלונו הטוב, ואשת יהיה חוץ ההתחייבות שמהחייב עלמו לחת לאחנת מידי שנה בשנה עד זמן המוגבל. ואני חדעה שלא תעשה שם אחיון שלכה"פ זאת יעשו הרבנים הי"ו בכל עיר ועיר ובכל פ"ך ופלך שיכתבו לה שגם בהם הנאחנו המיוחדת לכך. והשאר יחנין לי כה"ג כי' שיעזרו מעצמו וממילא, מעט מעט יתלבב כל אי"ש מבני עירו להתעזר ויעדרו וימלו לה ויחסרו למעלה מלב כל דבר שבקדושה חסוכה ובדרים טילה וכדומה ויכיון לה קץ קיומה בחיבה יהיה מעב כל שאר חסרום כי יהרים יסי' שילעדו מסיות עפ"ר בשעת המעה בכל החלן בכל שיבה וישיבה, וכדומה וכדומה יעשו הקטות הרבה היולחים קן בעיני כל. והעיקר והקשה היא ההחלה שהיא על קדר סיום ענבי לימוד והחעמקה ומחומה, וכלנו אי"ה בעשה את שלנו וה' הטוב ברחמיו המרובים יגמור בעדינו.

את כי זאת הלעתי לפניכם רבותי הני, מכבי הועד הי"ו. ובזעטו ומועלחכם הטוב חוסו כח על עני הלין ועל עמנו ודתנו, ותפענו כח להצילו לירי נוער בקרוב, ותחחלנו מעשו פל ההכרות מלכרכות עוד קודם הגילוח והוא: לגמור טסה הקול קורא ובאחם לפיטות, ואיזה הקטות יולעו בה, וגם חודות הלעת החכם תכ"ל כי', כדי שלא יעשך הענין יותר מדאי, ועד שיהיו נגמרים התכנות יה"ר תעה כפר ומוכר לפטות הקול ק רא, לפעול גם בקום ועשה בכם ולהפחרם יהדותנו, ויכלו כל עוני התלן כי אם בי נקרא עלינו.

ואתם חמי! כח אל הרעו, ואל תלמעו, וגם אחם תעשו כל אשר בכחכם, כדי שיפורסם הרעיון הנכבד כי הוא לנו לעזרה, וכן אם יש בכחכם והוא הן אמוך לפרסם, מחילף אשר שילחים לאחן נרבי ע"י דילוג-רב לאחנוסיה יחנו קך זה לעזרתנו בהוסיף שיודיע כל אים היכא אים אשם נקריאים אל אחונים שהולאות הדילוג רב יקבלו לאחניהם זה וגרכותיו יחקבלו ויהיו נקראים לפני המקינין בכהונ. ובבר עשו כבה אחם ימידי סגולה, ועזרחיה"ש נבא פיזות, ואחם ילכו וכן יעשו.

הצעתו של ר' יעקב פוקס ז"ל (אבי המחבר) להטבת מצבם של הבחורים (נטעי בחורים)

אוכי ירחם!

מבכ סוני כני האדם מרכרים העתונים, מן המ:ך היושב על כסאו עד הנכל אשר כבית הבור, כי כל אלה עוברים ושבים כחברות כני האדם. רק מן הבחורים שותקים העתונים. מראשית השנה עד אחרית השנה אינו מזכר השם יבחור, כעולם העתונים. ובאמת איך יזכרו? וכי נעשה בם דכר? הלא אין לו להבחור שום דין ודכרים עם העולם החיצוני.— הוא נכדל ונפרש מכל הכריות כעם כפני עצמו. לבדד הוא יושב כלוי כחררו של ד' על ד', ושם הוא יושב קדור כחיק ינון ואנחה ומקריב נפשו כעד התורה והעכודה. וגם אם יעוכ קנו הצר וילך פעם כרחוב העיר גם או לא ילך כנטית נרון וקומה זקופה. לא יכיט לימין ולא לשמאל, כי אם ישח וישפל וצמצם עצמו עד שלא יהי' רק זרת ארכו. אם כן מה לו להעולם עם הבחור?

והיום הגי מוצא עתין מ־כר .מבחור', ונפשי אותה לדעת מה לבחור כיצחק? אך לדאכוי הוא מדכר ממקרה מעציכה מאד. זוה לשון העתון ההגרי: .מיר קארצאג מודיעים: בחור כן עשרים שנה, יעקב קויפמאן שמו, הלך כדרך, ועכר כן י־ג שנים שאין כעלא שמו, הלומר כינמנואום, לענ לו להבחור, וילך קויפמאן וספר דכת הגער לאמו, ותנע־ כו האם על אשר התחולל כבחור קויפמאן. אך לנער חרה זאת, וילך ויקח לו רע־ וואלוזער וערב וקם על הבחיר קויפמאן וירה לתוך כטנו, כערב שכת קודם הצהרים. הבחור מסיכן מאוד, ומרחף כין מות לחיים'.

כן, קוראים נכדרים! ניטאוויפ חציף כן י־ג שנים העיז לשפוך דם אחינו, דמו של בחור כן עשרים שנה. חנם, על לא דכר! כי מה חטא אחינו זה לאותו הרשע? כודאי הלך העני לקנות לו לחם צר למען השתק רעכונו, וזה החציף הוסיף לו כעס על כעסו וצעק אהריו דברי לעג וקלס. והכחור המרומה לא הרים ידו נגדו למען הכות על לחיו, כי אם התאפק ויכוא אל אם הילד וישפוך לה שיחו—. וכזה נתחייב כנפשו, ולא הספיק לאכול כשמחה לחמו הצר, כי חץ ירה ככטנו! רכש־ע, מי שפע כואת ומי ראה כאלה? ואנחנו שותקים? לו היה הרוצח הזה לעיני כי או קרע קרעתי אותו לשנים!

* * *

אולם כאשר שב תרוני ממני ורוחי שקט מועט, חורתי וקראתי את המעשה הנורא הזה, וראיתי כי לא מלכו עשה הנער את הגכלה הגדולה הואת, לא מלכו לענ ולא מלכו ירה, כי אם כמעט עולם מלא דכר ולענ מתוך נרונו.— לא זר כעינינו הדכר, כבר אנחנו רגילים כזה. אשר כחורי הישיכות, לומדי התורה הגם ללענ ולקלס כפי כל. כחורי הישיכות נחשבים כעולם לאחרונים שכבני אדם, עד שגם השם .כחורי נהיה לננאי כעיני הכריות. לכן לא כמרד עשה הנער מה שעשה. הנער הזה לא העיז פניו נגד הבחור הלו, כי לא ידע שיאשם כזה. הנו נולד כזמן כזה וכחכרות כזה, אשר כבר מורגל לכזות את הבחורים ולעשות כהם כרצונם. כן ראה הנער הזה מחכריו, וכן עשה גם הוא. כבר נפרצה הגכלה הואת, וכבר מלא מעט האויר עד שהניע גם לאותו הנער, וזה לא עשה דבר כלתי אשר הוציא את רגשי העולם לפועל, היא הראה כמה נחשבים כחורי הישיכות כעיני הכריות. לכן אין לנער משפט מות.

וכמי האשם? כנו וכרכינו ני'! כעוה־ר אין אנחנו יכולים לומר ,ידינו לא שפכו את הדם הזה' כנו האשם על אשר חדלנו מלכקש ולהתחנן למנהיגינו שיעשו דבר להטכת מצב הכחורים. כנו האשם על אשר לא כקשנו שיעשו, וכרכינו, על אשר לא עשו ולא השו אוזם לשועתינו כעת אשר צעקנו! עצלות אשר כנו נרמה כי הכחור הולך עדיין כבגדים קרועים ובלויים, עצלות אשר כנו סככה שאין לבחור לחם לאכול והנו נאלץ לחזור על הפתחים. עצלות אשר כנו נרמה שצורת הבחורים שחורה מן העניות. והדלות צועק מעל פניהם, כי לכן יען אשר תוארם החיצוני של הבחורים משונה מכל הכריות, לכן מעיז כל אדם להשפיל כבודם לארץ! עצלות אשר כנו נרמה שמורים כחורים כרעוואוועה, כאשר יורים כלבים משוגעים על פני החוצות!

* * *

ואתה הבחור יעקב קויפמאן! כין חיים למית אתה מרחף כעוניני — ומי יודע אם כבר לא עזכת את העולם השקר הזה כעת כתכי שורות האלה.— אם יושיע לך השם וירפא לך, תהי' לאות ולמופת כקרכנו, ולעדות, אשר כבר כא העת לעמוד לימין כני נילין הבחורים. אך אם נגור עליך חז לעזוב אותנו כרכך הנורא הזה, נא מחל לנו עוונינו ועון רכנינו, נשמחך הטהורה תעלה השמימה, ותתפלל כעד אחיך הנשארים, תפילתך תניע עד כסא הככוד, ואולי ירחם!

ערשענקאוויאר (ניהויזעל) יודא ל־ב פליישער

בחור ישיבה נורה ע"י תלמיד גימנסיה (נטעי בחורים, וייצן תר"ע, חצי אייר, דף ק"ז)

Groszberg Jenő:

A huszadik hunfalvi Jahrzeit

Hétfőn, Szivon 11-én husz éve lett annak, hogy *Rabénü Smüél Rosenberg*, a hunfalvi cadik az örökléthe távozott. Közel négy évtizeden keresztül a világ minden részéből seregiettek hozzá a növendékek, hogy lessék ajkairól az örökletü Tóra-igék tanításait. Nagy tisztelettel és szeretettel emlegették a kiváló tudós, a jóságos, a szerény férfiu, a páratlan jesivavezető nevét szerte az országban. Elhunyta óta nöttön-nő tiszteiete tiszta fénye. Husz év távlatában igazságként megállapithatjuk, hogy szellemi a tünő éveket átsugározza, mert működése az orth.-zsidó jövendő alapjait mutatta meg. Nem túlzás amit a mester maga mondott, amikor valaki fölemlítette előtte, hogy növendékei mennyire összetartanak, milyen együttérzéssel viseltetnek egymásnak irányában. Azt mondta erre: *„Én ezt természetesnek találom, hiszen én mindegyiknek atyja voltam, akik nálam tanultak és igy valóban testvéreknek érezhetik magukat."*

A mester: szavával és példájával oktatott. Az Ő egyéniségére gondolva, eszünkbe jut, amit a Midras megjegyez *Majse Rabénüvel* kapcsolatban. *„V'onajchi chje im pichó v'hajrészicho aser t'dabbér* — igénet adem a szádba, tanitalak arra, amit szólj." (Smajsz 4., 12.). Tudd meg, mondja a Midras, tanitani annyit jelent: irányitani, szilárdan, mint ahogy a nyilas az ijjat célozva irányitja *(majre k'chéez)*, de jelenti: teremteni, ujjászülni, szellemi szülő gyanánt *(b'rijó chadásó)*. Valóban ilyen volt Ő. Tanitása szilárd vonalban, céltudatos irányban mozgott. Tudta, hogy szellemi eredményt csak verejték árán lehet elérni. A növendéknek ott a kis falusi jesiván teljes szellemi és lelki erőit kellett latbavetnie, ha meg akart felelni az ő követelményeinek. Alapos anyagismeretre *(b'kiüsz)* és igazi elmélyedésre *(ijün)* tanitott. Nemcsak az értelem fejlesztésére törekedett, hanem elsősorban az érzelem elmélyitésére, növendékeinek mindenkor lelkére kötötte a meg nem alkuvó vallásos életmódot. A tanitás csak eszköz volt a vallásos életmód elmélyitésére. A Tóra igéinek kutatása csak azt a célt szolgálta, hogy sarkalja a miczvók komoly és bensö lelkiszükségletből eredő megvalósitására az ő lelki gyermekeit. Egyéniségének felejthetetlen varázsa örök időkre foglyul ejtette tanitványai lelkét. Ugy volt az Ő esetében, mint a legnagyobb mesternél ,akiről azt mondatik: *„Vajéred Majse min hóhor el hoom vajkadés esz hoom* — Mózes *lement* a hegyről a nép közé és megszentelte a népet", azaz: mindennapi életével, amely az ő közösségének szeme előtt folyt le, szent utánzásra lelkesitett. Énjének közelsége élménnyé magasztosult és világitótoronyszerü példaképe lett tanitványai számára mindazoknak az erényeknek elsajátitására, amelyek summája az I'tennek tetsző életnek tartalmát jelentik.

Csodálatosan lenyügöző, szent érzéseket ébresztő egyénisége magyarázza meg, hogy állandóan sokan fordultak hozzá tanácsért és vigasztalásért. Aki tanuja volt egyszer az Ő fohászos I'ten-szolgálatának, az eltelt azzal a bizalommal, hogy ilyen ima megtalálja útját a Mindenhatóhoz. Csodálatos erőt adott Neki az áhitat, amely különösen szombaton és ünnepen nyilatkozott meg. A széder fenségességének, a sovüajszi ima bensőségének megnyilatkozása; a tisóbeóvi gyász komorsága, a megrendültséget okozó komolyság amellyel a tiz bünbánó napon előadta a Rambamnak a megtérésről szóló fejezeteit *(Hilchajsz Teszüvo)*, a Neilo szinte földöntúli áhitata — végigkisér életén át mindenkit, aki jelen lehetett a vallásosság egy ilyen fenkölt mozzanatánál.

Ha mai viszonyainkat nézzük, különös hódoló tisztelettel kell gondolnunk működésére. Oly célt tüzött ki maga előtt, amelynek megvalósitása az orthodoxia létkérdése, amely a vallásos életünknek egyik döntőfontosságú tényezője most is. A rabbi, a melamed, a sajchet vallásos életmódja és vallásos tevékenysége csonka, rezonans alap nélkül. Éppen ezért a hitközségek igazi orthodox vallásos életét: a tradiciókat követő *polgári foglalkozást* üzök belső világa adja, mert az ő életükön épül fel az igazi orthodox élet. *A hunfalvi gaon vallásos baalé batim nevelését tüzte ki több évtizedes működése során főcéljául.*

A hunfalvi jesiva szelleme kiállotta az elmult 2 évtizedben a próbát. Az elvetett mag termékeny talajra talált és „a hunfalvi növendékek" a szent hagyományok őrzésében vezetnek sok hazai hitközségben. A hunfalvi jesiva tradiciói átplántálódtak tanitványai által más Tóra-gócpontokba, mint pld. Galántára, Nyitrára. Az ige, amelyet a mester növendékeibe becsepegtetett, nem távolodhatik el soha a mi körünkből. Igy tiszteljük meg emlékét. Igy őrizzük a vele való kapcsolatot mindvégig.

A Mester emlékezete váljon áldássá egész Izrael közösségének a mai nehéz időkben. זכותו יגן עלינו!

יום השנה ה-20 לזכרו של הרבי מאונסדורף

Látogatás a láposi jesivában.

Kacskaringos szerpentinuton visz az autobusz Láposra. Oldalról hóval boritott hegyek ormai emelkednek a magasba. Gyorsan hajtunk; este 7 órakor a falu piacára érkezünk, ahol szuronyos csendőrök udvariasan leigazoltatják az utasokat. Vasgárdisták után kutatnak, bár arcomról leri nemzetiségem, meg kell mutatnom legitimációmat. No, de ezen is csakhamar tulesünk. Lápos nagyon vendégszerető hely, aki idegen létére ide cseppen, a hegyek közé, az csak 36 óra mulva hagyhatja el dolgavégzetten a községet. Hamarább ugyanis nem megy autóbusz a községből.

Reggel a rabbilakás után érdeklődöm és egy elégé megrongált külsejü házba nyitok be. Az ősz főrabbi, a szigeti Teitelbaum dinasztia legidősebb, köztiszteletben álló, élő tagja feláll a foliánsok mellől, hogy üdvözöljön. Hosszu és nyiltszivü beszélgetés veszi kezdetét, melynek során a főrabbi kitér féltve őrzött és szeretett gyermekére, jesivájára, melynek padjaiból az erdélyi rabbik, metszők és neves balébatimok százai kerültek ki. Arca kipirosodik, szemei fényben ragyognak, mikor jesivájáról beszél. Meginvitál, hogy személyesen győződjek meg a tanulók szellemi fokáról, a tanitás menetéről és a 120 növendék, kiknek 80—90%. idegen, mintaszerü ellátásáról.

A kérésnek szivesen teszek eleget. A jesiva szellemi vezetése a főrabbi unokájára, R. Áron Grosz láposi dajenra van bizva, ki feladatának lelkesedéssel, buzgósággal és vasszorgalommal tesz eleget. Szavai lángolnak, mikor meglett és szépszámu, jól felkészült növendékeitől körülövezve egy-egy nehezebb szakasz magyarázatába kezd. De hallgatói sem maradnak szótlanul, kezdetét veszi a pilpul, a szócsata, melyet az előadó leküzdvén mindig felülkerekedik és kiegyengeti a göröngyöket. A növendékek közt jóformán minden erdélyi zsidólakta város képviselve van.

Délben személyesen ellátogatok a menzába, hogy meggyőződjek a nebulók anyagi táplálékairól is. 90 ifju étkezik itt 2 turnusban; arcukon látni, hogy jóllakottan kelnek fel az asztal mellől. Nem is feltétlen tartozéka a bocheréletnek az éhezés. Aki szorgalmasan tanul, az jól is étkezzék, amire e községben meg is van még eddig — hála az erdélyi zsidóság felkaroló támogatásának — a lehetőség. Oly kövér és dus adagokat szolgálnak fel nekik, hogy senki sem kel fel éhesen. A menü akármelyik vendéglőben is megállja a helyét, megnyugtató hozzá az a tudat, hogy mindenki saját asztalánál étkezik. Mindezért, beleértve az egész napi kenyérszükségletet is, egy csekélységet (3—10) leit fizetnek az ifjak.

Az anyagiak előteremtésén időnként kiküldött inkasszánsok fáradoznak. Fentartásához hozzájárul még képességeihez mérten az orth. közp. iroda is, mely gabella-filléreinek egy részét az erdélyi jesivák támogatására forditja.

Az erdélyi jesivákról nélkülözünk egy pontos, vagy legalább is hozzávetőleges statisztikát. Tudjuk azonban, sőt biztosak vagyunk benne, hogy rabbijaink mindegyike életének legfőbb feladatául a jesivában való oktatást és annak fentartásáról való gondoskodást tekinti, minekutána bátran állithatjuk, hogy a láposi jesiva kiragadása a sok közül és belső struktúrájának megvilágitása csak arra akar szolgálni, hogy rajta keresztül képet alkothassunk a többi erdélyi tóra-tanházak fogalmáról, összeállitásáról, valamint, hogy rámutassunk az összes ily és hasonnemü intézmények anyagi támogatásának elsőrendü fontosságára, mely kötelességének az erdélyi zsidóság felvilágosodottságának és helyzetismeretének arányában mindenkor eleget is tett. (*w.*)

HOEMESZ 1934 január 19.

ביקור בישיבת לאפוש (על לאפוש ראה חלק א, עמ' 448-451)

A JESIVÁRÓL.

A napokban régi elkopott irások közöt lapozgatva, egy elsárgult, megkulit levélre akadtam. Irója néhai Arnswald Juda szalmári főrabbi. Nem titkos, hogy a levél kinek íródott, de az hozzá, hogy abban egy igen fontos kérdéssel foglalkozik: a jesivákkal. Magam is három évig hallgatója voltam a jesivájának, melynek akkor — 1911-ben — nem kevesebb, mint 460 hallgatója volt. Talán a beszédben, vagy máshol olvastam egy kimutatást a Szlovákiában létező jesivák hallgatóinak számáról. Szomorúsággal tölti el az olvasót. Egyszer az, hogy az oltani, réges-régen virágzó szellemi világhirü jesiváik mily gyengén fejlettek, másrészt az, hogy ha valaki megkérdélyben akarnánk egy ilyen statisztikát összeállitani, ennek még lehetőleg is csak a közelében sem lenne. Mi ennek az oka? Hónapok óta foglalkozom ezzel a kérdéssel — persze csak relative — és arra a megállapitásra jutottam, hogy ma már nagyon sok ember van, aki azt sem tudja, hogy mi a jesiva? Szükségesnek tartom tehát ezt a kérdést e téren a laikusok részére is közelebbről megvilágitani. Mi hát a jesiva?

A jesiva tanmódjának sajátossága, tananyag nyulékonysága és eszmevonzósága a legkülönfélébb tehetségü fiatalabb tanulóknak nyujt alkalmas teret a továbbképzésre, a gondolkozásra, a későbbi önálló tanulásra. Legtermékenyitő, irányitja, fejlesztő a gondolkozásu tanulók lelkét és ez a körülmény magyarázza meg, hogy miért jó valaki be a jesivába és miért is esznek fel ezek tanulókat.

A tananyag a lehető legérdekesebb maga összeredeliségében, amely megkivánja az első szerkesztés alakját, a mondatok sorrendjét, a lejegyzésének, a legelágazóbb, a legelterőbb vélemények. E tananyagban szinte irtóvő egymásutánban merülnek fel a legkülönbözőbb témák, amelyek azonban mindazonáltal egymásra vonatkoznak, egymással összefüggnek, melyek közöl egy kezdetben csak halvány sejtett, de mindjobban feltáruló, mindjobban szembetünő egység nyilvánul meg. Természetes, hogy a tananyagnak ez a nagy gazdagsága, amely a melyen gondolkozó kutatók ezre alatt mindjobban nő, ugyhogy azt mellán nevezik a talmud tengerének, — szükségképen ennek megfelelő, eredeti tanmódot lejleszteti ki. Kezdettől fogva feltárulnak minden előtt, virágoznak, vélemenyesere hiján levő talmudtanulás ellen. Csak akkor járhat a tanulás sikerrel, ha több, egy irányba törő szellem egyesül, ha a tanulni óhajtók közösségben indulnak el a mélységében mérhetetlennek látszó talmudi tudományok végtelen tengerére. Tanulónak és tanitónak, nagy mesterelnek és a hasonló irányban törekvő kezdőknek és haladóknak a lehető leguagyobb buzgalommal, lelkesedéssel, egymásra hatással kell együtt működnök, kell együtt a tárgyba elmélyedniök, hogy a tanulásnak kellő eredménye legyen, És ime ez a jesiva. Vagyis gyülekezete a tanitóknak, tanulóknak és hasonszőrű társaiknak, kik elmélyük egész elkeseségével arra törekednek, hogy a megtanultakat emlékezetükbe vésték, hogy bár gondolataikkal a legmesszebbre is elkalandoznak, mégis ugyanazon tárgynál maradjanak, hogy egymást lelkesitse, buzditva, ismereteiket mindjobban ápolják és mélyitsék. Ez a talmud-tóránk egy magasabb foka, amely évszázadok óta fennállván, a tanitványokra annyira hat, azokat annyira beloválsolja, a remekműveket teremtő talmudtudósok oly nagy számát hozta létre, hogy ugyszólván csak azok érthetik meg igazán a maga egész mivoltában a talmudi tudományt, akik a jesivából kerultek ki.

Maga a talmud — épugy mint a jesiva — a tananyag sajátosságából alakult ki, annak szülségszerü következményre és ugyszólván az egyetlen tanmód, mely lehetővé teszi, hogy a tanuló a tanitót megérthesse. Ez az intézmény annyira benn gyökeredzik a zsidóság lényében és olyan láthatatlan kötelelékel alakult ki, amely ugyszólván Izrael valamennyi hitközségét összelonja. Messzi vidékekről, talán oly helyekről, hol nem is tehetnek szert egyéb ismeretekre, nagyobb hitközségekbe, a zsidó vallási tudomány centrumai felé özönlenek a szegény tanulók. Itt aztán belemerülnek olyan tanulmányokba, amelyek már magukban véve is mélyen hatnak kedélyükre, lelkükre. És hal rájuk az együtlimülködés, tanuló és tanitónak szellemi együttélése, sőt hatnak rájuk az idősebb társak is, mivel ezek rendszerint az iljabbak tanitói. A jesiválban való egész élet a különféle elemek összefüzéséből áll, ugy hogy a jesiva a legtávolabbi vidéknek hitközségei közöl is állandó szellemi kapcsot létesit. Annit az egyik tud, tanul, azt átruházza a másikra. És ha világi tudományolra lesz szert valaki, akkor iskolába járó gyermekei oktal, ugy, hogy a jesiva és a világi iskola közöl kapcsolat keletkezik, aminek a kedvező eredményeit minden beavatott már régen jól ismeri.

A jesiva legnagyobb, leglényesebb érdeme az, hogy a világi élet számára neveli az embereket. Megtanitja hallgatóit arra, hogy működésüknek édelnálkülinek kell lenni, megtanitja őket arra, hogy miként kell élniök és cselekedniök, hogy a vallás szabványainak megfelelhessenek. És ez a jesiva célja.

Minden beavatott tudja, hogy a jesiva egyik feladata az, hogy a hallgatónak megadja a képességet arra, hogy tanulmányait azután önmaga is folytathassa. Az a körülmény, hogy az illető jesivában járt, korántsem elég ahhoz, hogy rabbi lehessen. Aki csakugyan az akar lenni, annak ugy jámborságát, mint szinezeteit illeióleg ki kell vivnia tanitói és társai elismerését, annak a halacha egy különleges részét kell feldolgoznia, annak egészen különleges képességeket kell elsajátitania.

Igy tehát a jesiváh nem gyártanak rabbikat, hanem csak lehetővé teszik azt, hogy az illető alapos magántanulmányok, hosszu kutatások után rabbi lehessen. Azt, hogy valaki előre tervezze, hogy a „fölisztelendő tudós" elnevezést vivja ki, vagy hogy a Tóra által más, mellékes öncélt is kövessen, azt, mint bünös szándékot egyszerüen kizárják hagyományaink.

Ami azonban nem jelenti azt, hogy a leendő rabbi egészen figyelmen kivül hagyhatja a jesivát, mert tény az, hogy a halacha minden részében jártas, derék, tudós rabbi csak abból válhat, aki legalább néhány évig jesivában tanult!

A jesiva, a tanmód és még inkább a tanitás maga sokkal régibb keletü, mint maga a rabbi-intézmény — legalább abban az értelemben, amiben az utolsó századokban alakult ki. Majmonidesz, ki halachikus téren az utolsó évszázadoknak egyik legnagyobb mestere, nemcsak hogy nem volt rabbi, hanem egészen világi foglalkozást üzött, amennyiben az egyiptomi udvar orvosa volt. Ugy ő, mint követői és mások is, a rabbinikus tanok értelmében megakarta állapitani, hogy rabbi egyáltalában nem szabad alkalmazni, dijazni, mivel rabbinikus funkcióiért sem lizetést, sem másféle jutalmat nem szabad elfogadni. Azonban a megváltozott idők és körülmények folytán a rabbinak egész más állás jutott ugy a hitközség, mint részben az állam kebelében is. Teendői a napjra lel-raporodtak, hogy ezek minden idejét igénybe vették és igy beállott annak szükségessége, hogy hivatalosan dijazzák a hitközségek szellemi vezérüket.

A jesiváh tehát nem rabbi-iskolák, hanem iskolák, melyek a rabbinikus tudományokat tanitják. Mig egyrészről terjesztik a zsidó tudományt, másrészről anyagot nevelnek a rabbik számára, kik hitközségeikben ezekben találják le] azokat, kik intéseiket, utmutatásaikat legjobban megértik, kik tanitásaikat legjobban megszivlelik, közvetitik és követik, de másrészről, mintegy ellenőrzik és megóvják a hitközségeket minden esetleges tulkapástól is. De e magántudósok nemcsak, hogy közvetitik és magyarázzák a rabbik utmutatásait, elveit és elméleteit, de egyuttal mintaképei a jámborságnak és ugy a vallásosságot, mint erkölcsöt illetőleg példaként lebegnek a hitközség tagjai előtt... A nép a magántudóst is felruházza a „Talmud Chochom" a Ben Tóra" címekkel, legyen az illető bár egyszerü földmives, kereskedő, vagy akár mesterember is. A jesiváh növendékei, bármily állást is foglaljanak el a társadalomban, a vallási szabványok gyakorlati végrehajtásának irányában a legjobb beloválst gyakorolják a hitközségekre. Szük vagy tágabb körben az ő szavuk mérlékadó.

A törvényben való elmélyedés, kutatás, általában a tanulás, az igazi zsidó élet, ez mindennél fontosabb a jámbor zsidó szemében. Midőn az ostromolt Jeruzsálemből, életének kockáztatásával a diadalmas hadvezér elé jutott a nagy zsidó tanitó, csak egyet kért tőle, hogy kimélje a nyilvános iskolákat. És a Siralmak könyvében, Jeruzsálem kétszeres elpusztulásának emléknapjára zengett panaszok közt a legfájdalmasabbak azok, amelyek a tanitó vértanuk és a szent tanitó könyvek elégetésének napjáról emlékeznek meg.

És Izrael mindannyiszor megreszket, valahányszor belső szentélyeihez, tanházaihoz akar valaki nyulni... Ilyenkor szivének, lelkének legérzékenyebb hurjai reszkelnek meg... A Talmud-Tóra iskolák, a jesiváh, zsidó vallási intézmények, amelyek szociális irányban is a legjótékonyabb belolyást gyakorolják; képzőiskolák ezek, amelyeket a rabbiknak is látogatni kell, de céljukat és eredeti rendeltetésüket illetőleg vallási iskolául szolg linak az összzsidóság számára és igy hatásuk a közösségre is érvényesül és jótékonyan hat... Ne engedjük tehát ezt a intézményt elsorvadni, hanem minden igyekezetünkkel támogassuk és fejlesszük azt, mert benne rejlik népünk jövője.

HOEMESZ K. M.

1934 január 5.

מאמר על מהותה של הישיבה

ח. י. עהרענרייך

הַתְאַחְדוּת תַּלְמוּדֵי־יְשִׁיבַת־פְּרֶעסְבּוּרְג

בועידת תלמידי־ישיבת־פרעסבורג — תלמידי ה„כתב סופר", „שבט סופרי זי"ע ויבדל לחיים טובים אדומ"ר הגאב"ד ורח"ג שליט"א — שנתכנסה ביום מ"ו כסליו שנת זו, יוצא דהלולא של מ"ן בעל „שבט סופרי זי"ע, החלטו לכנס ולרכז את כל תלמידי הישיבה לאגודה אחת, לחזק ולעודד את רוח התורה והיראה ששאבו ממקור מים חיים של הישיבה, ולמצוא דרכים לבסוסו הגמור ולשכלולו ורצוי של בית־המדרש אשר משם יצאת הוראה לישראל מימי ה„חתם סופר" זיל עד היום הזה.

באותו היום נתנו ונמרו:

א) כל תלמיד־הישיבה החי ברוח התורה והיראה כמו שהורה לו רבו יכול להיות חבר לחברת „התאחדות תלמידי־ישיבת־פרעסבורג" — בתשלום מס־חבר של עשרים כתרים לשנה.

ב) חיב על כל חבר לרכוש לפי כחי חברים תומכי־הישיבה. ובכלל עליו להתעניין בכל ציבי־הישיבה.

ג) בכל מדינה ומדינה יתיכדו תלמידי הישיבה על ידי ועד המיוחד לעבודה זו, ואשר יעמיד בבירת עם הועד־המרכזי של „התאחדות תלמידי־ישיבת־פרעסבורג.

ד) מזמן לזמן יתאספו תלמידי הישיבה לאספה כללית.

ה) במדינה שנמצאים תלמידי־הישיבה במספר־הגון יתאגדו „לחברת ש"ס" לפיים בכל שנה ושנה.

ו) על החברים של ה„התאחדות" לבקר בכל דבר שבקדושה את תלמידי־הישיבה.

ז) הועד המרכזי מכין להוציא רבעון־תלמודי.

בשבעת־רצין מיוחדת אני מברך — בתור תלמיד הישיבה — את רעיון „התאחדות תלמידי־ישיבה־פרעסבורג" — למצוא צורה נכונה וטובה בהיד לחיים חדושים שתוססים ורחשים בסנים הישיבה.

ל„התאחדות" זאת הכו וקוו, זה מכבר, תלמידי־הישיבה. כי כל תלמיד־הישיבה בסני עצמו עמד בודד בשאיסתו להמשיך את תורת רבו, ולא ידע להתגבר על כל המכשולים אשר עמדו לנגדו — לא כן עתה בהתאחדות כל הבחות, איש את חבירו יעזרו, להגדיל תורה ולהאדירה.

ואנו מאמינים כי בה„התאחדות תלמידי־ישיבה־פרעסבורג" יעלו על הפרק לא רק שאלות פנימיות והסתדרותית של הישיבה בפרט, כי אם גם שאלות כלליות, שאלות המעסיקות את כל היהדות המסורתית...

ההתהלה הטובה כבר נעשתה, וצריך שתבוא ההשתתפות הנאמנה של כל תלמידי־הישיבה.

לעבודה ולהצלחה!

„אוצר חיים", דעווא תר"ץ, שנה ששית, עמ' 160

A szlovákiai „Machziké Hájesivajsz" egyesület 3-ik évi közgyülése.

Elul 19-én tartotta meg á szlovákiai „Machziké Hajesivajsz" — jesivákat támogató egyesület — 3-ik rendes évi közgyülését Nové Zámkyban. Az uj, törekvő hitközség szolgáltatta az ifju, tettrekész egyesület gyülése megtartására a megfelelő keretet.

„Laj álmon jiszroél." — vannak még lelkes hivei a tóránk, barátai a jesiváknak — ez a felemelő érzés vett erőt mindenkin, aki az ifju egyesület ezidei közgyülésén részt vett. Ezernyi gonddal terhelt férfiak az ország minden részéből összegyültek, hogy szóval és tettel segitségükre legyenek a jesiván tanuló ifjaknak és hogy a módját találják annak, miképp lehet biztositani azoknak anyagi segélyzését.

Az egyesület korlátlan tekintélyének és önzetlen munkájának elismerése jeléül megjelentek az impozáns vendégek közt a novézamki, surányi, topolcsányi, sallai, csuzi és gutai főrabbik is.

Az ülést *Tiegermann* novézámky-i főrabbi nyitotta meg. Üdvözölte a jelenlevőket, köszönetet mond az egyesület vezetőségének a tóránk szolgálatában kifejtett önzetlen munkálkodásáért. A novézámkii hitközségi elnök köszönete után *Herzog* Gyula egyesületi elnök veszi át a szót és megragadó, divré tórával füszerezett beszédében számolt be az egyesület rövid, de tartalmas történetéről és fejlődéséről annak keletkezése óta. A legnagyobb elégtétellel állapitja meg az egyesület növekvését, eszméjének állandóan emelkedő népszerüségét és a szent célok iránti széleskörü érdeklődést.

Előadja, hogy lehetséges volt a folyó évben a jesiváknak nyujtandó támogatást jelentékenyen (100.000 Ck-ra) felemelni, amiért főleg a helyi csoportoknak, az egylet tulajdonképpeni alkotó szerveinek jár köszönet. Végül felhivja a hallgatóságot, hogy lelkes és odaadó támogatását — dacára a nehéz időknek — ne csökkentse a jövőben se, és karolja fel nemes céljait egyanolyan melegséggel, mint azt a multban tette. — A vezetőség nevében lendületes beszédben adta elő a fejlesztési terveit M. Eckstein, seredi főrabbi; felszólitotta a jelenlevőket, valamint az egész zsidó nyilvánosságot, hogy ne kételkedjenek az egyesület szükségességében és életképességében, hanem cselekvő munkálkodásukkal legyenek segitségére és tegyék lehetővé az egylet felvirágoztatását.

A pénztárnoki jelentés megállapitása után áttértek az egyes kérdések megvitatására. Weisz (Tapolcany), Frei (Surány), Baum (Guta), Fürst (Csúz), Abeles sarluhi rabbik lelkes szónoklatukban vázolták a jesivák kétségbeeső küzdelmeit fennállásukért, a növendékek nélkülözéseit és egyuttal rámutattak a javulásra, amit a helyzeten az egyesület müködése előidézett. Nyiltan kijelentették, hogy, bár kezdetben a nyilvánosság az egyesület iránt a legnagyobb pesszimizmussal viselkedett, ma még a legmesszebbmenő várakozásokat is felülmulja.

A vita közben felszinre került összes kérdéseket a központi bizottság elé utalták elintézés végett. Sussmann (Galanta) köszönetet mond a novézámkii hitközségnek kedves vendégszeretetéért és Herzog elnök berekeszti a gyülést zárószavával, melyben köszönetet mond az összes megjelenteknek és kéri őket, hogy hordják szét és terjesszék az egyesület gondolatát az egész zsidó közéletbe és igyekezzenek magasztos céljaival a nyilvánosságot megismertetni és neki lelkes támogató mecenásokat szerezni.

HOEMESZ 1933 október 27.

האסיפה השלישית של "מחזיקי הישיבות" בסלובקיה

ביבליוגרפיה

אבראהאם, צבי יעקב. לקורות היהדות בטראנסילבניא. ניו יורק, תשי"א.

אהרנפלד־אלקלעי, אברהם. יהודי ערלוי. ירושלים, תשל"ח.

אולמן, ר' שלמה זלמן. שו"ת יריעות שלמה (הקדמה). וילנא , תרס"א.

אונגר, ר' אברהם צבי. מחנה אברהם. בני ברק תשמ"ג.

אונגר, ר' שמואל דוד. נאות דשא על התורה. ניו יורק, תשכ"ג.

_____ . נאות דשא. מונט־קיסקו, תשכ"ג.

אייזנשטדטר, ר' מאיר א"ש. אמרי אש. לבוב, תרי"ב / אונגוואר, תרכ"ד.

אלטמן, ר' יהודה. שו"ת מי יהודה (א־ב). מישקולץ, תש"ג.

אלפסי, יצחק. תפארת שבמלכות. ת"א, תשכ"א.

אנגל, אברהם יששכר. ספר הזכרון לקהילת דונאסרדהעלי. ת"א, תשל"ה.

אנציקלופדיה של גלויות (עורך יהודה ארז). קארפאטורוס (כרך ז). ת"א, תשי"ט, עמ' 427–439.

אסאד, ר' יהודה. דברי מהרי"א. ירושלים, תש"ל.

ארליך, ישראל. שאול בחיר ה'. ת"א, תשל"ו.

א"ש, ר' מאיר. שו"ת פנים מאירות. זולצבאך, 1733.

א"ש, ר' מנחם. זכרון יהודא. מונקאטש, תר"ס.

בוקסבוים, ר' יהושע. אור פני יהושע על חמישה חומשי תורה. ירושלים, תש"י.

ביליצר, ר' אפרים. יד אפרים. ת"א, תש"ל.

בלוהם, ר' עמרם. שו"ת בית שערים (הקדמה). מונקאטש, תרס"ט.

בן זאב, מ. מיכאלובצה. ת"א, 1969.

בן ישיבה (שם ספרותי), "זכרונות מחיי הישיבה־משנכנס אדר". **אפריון** (עורך שמואל מילער), בודאפשט, תרפ"ד, עמ' 103–105.

_____ . "בראשית הזמן". **אפריון**, בודאפשט, תרפ"ד, עמ' 182–185.

_____ . "מקואות". **אפריון**, בודאפשט, תרפ"ה, עמ' 78–80.

_____ . "בימים ההם בזמן הזה". **אפריון**, בודאפשט, תרפ"ה, עמ' 148–150.

_____ . "משוט בארץ בימי אלול". **אפריון**, בודאפשט, תרפ"ה, עמ' 275–278.

_____ . "בנכר". **אפריון**, סעיני, תרפ"ו, עמ' 13–15.

_____ . "המנגנים". **אפריון**, סעיני, תרפ"ו, עמ' 34–35.

_____ . "משה ברנפלד ע"ה". **אפריון**, סעיני, תרפ"ז, עמ' 349–351.

_____ . "שלושה שבועות של אבל וקינה". **אפריון**, סעיני, תרפ"ז, עמ' 377–379.

_____ . "פורים שפיעל". **אפריון**, סעיני, תרפ"ח, עמ' 172–173.

_____ . "קוויטלעך". **אפריון**, סעיני, תרפ"ח, עמ' 136–138.

בן מנחם, נפתלי. מספרות ישראל בהונגריה. ירושלים, תשי"ח.

בן שאול. "תומכי תורה ותומכי ישיבות". **אפריון**, בודאפשט, תרפ"ה, עמ' 92–93.

בראך, ר' שאול. אבות על בנים. סעיני, תרפ"ה.

_____. גבעת שאול. ווראנוב, תרצ"ד.

_____. שאול שאל. מונקאטש, תרע"א.

ברודי, ר' מנחם. באר מנחם (הקדמה). ברוקלין, תשכ"א.

בריסק, ר' מרדכי. שו"ת מהר"ם בריסק (ג' חלקים). ניו יורק, תשכ"ג.
גוטליב, ר' חיים מרדכי יעקב. שו"ת יגל יעקב. ירושלים, תשכ"ד.
_____ . יגל יעקב על התורה (הקדמה). ירושלים, תשכ"ז.
גוטליב, שמואל נח (עורך). אהלי שם. פינסק, תרע"ב.
גולד, יחיאל מיכל. דרכי חיים ושלום. מונקאטש, ת"ש.
גולדשטיין, משה. מאמר שבע קהילות. ת"א, תשט"ו.
_____ . מסעות ירושלים. מונקאטש, תרצ"א.
_____ . ספר תיקון עולם. מונקאטש, תרצ"ו.
_____ . שלשלת זהב. גרוסווארדיין, תש"ב.
_____ . תקון עולם. מונקאטש, תרצ"ו.
גונדה, מ.א. מאה שנה ליהודי דברצן. ת"א, תש"ל.
גינז, ר' יעקב יוסף. הרי בשמים על בראשית ושמות (הקדמה). בודפשט, תרפ"ז.
גלזנו, משה שמואל. דור רביעי. קלוז', 1921.
גליק, מנחם מנדל. זכרון אלעזר. מישקולץ, תרצ"ז.
גרוס, ר' שמואל. עלה שמואל (הקדמה). ברוקלין, תשכ"ג.
גרוס, ש. י. / כהן, י.י. ספר מארמארוש. ת"א, תשמ"ג.
גרוסמן, צבי (עורך). ספר זכרון ליהדות גרוסווארדיין־אוראדאה־נאג'וואראד. ת"א, תשד"ם.
גרינוולד, יקותיאל יהודה. טויזנט יאר אידיש לעבן אין אונגארן. ניו יורק, 1945.
_____ . לפלגות ישראל באונגריא. דעווא, תרפ"ט.
_____ . מצבת קודש. ניו יורק, תשי"ב.
_____ . מקורות לקורות ישראל. ברהובו, תרצ"ד.
_____ . קורות העיר פרשבורג וגדוליה. סיגט, תרע"ב.
_____ . קורות התורה והאמונה. בודאפשט, תרפ"א.
גרינוולד, ר' אברהם יוסף. שו"ת אבני שוהם. אונגוואר, תרצ"ט.
גרינוולד, ר' אליעזר דוד. קרן לדוד למועדי ה'. ברוקלין,תשכ"ו.
_____ . שו"ת קרן לדוד (הקדמה), ברוקלין, תשכ"ט.
גרינוולד, ר' יהודה. שבט מיהודה על חמשה חומשי תורה (הקדמה). סעיני, תרפ"ב.
_____ . שו"ת זכרון יהודה (הקדמה). בודאפשט, תרפ"ג.
גרינוולד, ר' יעקב יחזקיה. ויגד יעקב על המועדים. אנטוורפן, תש"ז.
_____ . ויגד יעקב על התורה. ברוקלין, תשכ"ה.
_____ . ויגד יעקב על מסכת אבות. ברוקלין, תשט"ו.
_____ . צדה לדרך. בודאפשט, תש"ו.
גרינוולד, ר' משה. שו"ת ערוגת הבושם. ברוקלין, תשכ"ח.
גרינוולד, שמואל. ספר זכרון לקהילות פישטיאני, ורבובה, מיאוה, ברזובה וסביבתן (בגרמנית). ירושלים, 1969.
גרינפלד, ר' שמעון. שבא זהב, ווראנוב, תרצ"ג.
_____ . שו"ת מהרש"ג. ת"א, תשל"ד.
גשטטנר, ר' גבריאל. שפתי גבריאל (הקדמה). מונטריאל, תשכ"ג.

דושינסקי, ר' יוסף צבי. שו"ת מהרי"ץ (הקדמה). ירושלים, תשט"ו.
דושינסקי, ר' משה מרדכי. עוד יוסף חי. ירושלים, תש"י.
דייטש, ר' אליעזר חיים. תבואות השדה, חלק חמישי (הקדמה). פאקש, תרס"ב.
דייטש, שמואל חיים. תולדות שמואל, מונקאטש, תרצ"ו.
הופמן, ר' יוסף. מי באר מים חיים (הקדמה). וייצן, תרס"ה.
הילדסהיימר, ר' ישראל. תקנות חברת בחורים דק"ק אייזנשטדט. האלברשטדט, 1866.
הכהן, ר' צבי הירש. ליקוטי צבי. ת"א, תשמ"א.
הניג, ר' נפתלי הירצקא. שו"ת תפארת נפתלי. ברוקלין, תשמ"ו.
ווישניצר, מרק. "חומר לתולדות הישיבות באירופה". תלפיות, תשי"א (שנה ה), עמ' 157–175.
וידער, ר' שלום. שו"ת משמיע שלום (הקדמה). ברוקלין, תשל"א.
ויינברגר, ר' אברהם יצחק. מלל אברהם. מונקאטש, תרע"ג.
ויינברגר, ר' יהושע אהרן צבי. שו"ת מהריא"ץ. מארגרטן, תרע"ג.
ויינגרטן, שמואל הכהן. החת"ס ותלמידיו. ירושלים, תש"ה.
_____ . ספר הזכרון לקהילת סעליש. ת"א, תשל"ו.
_____ . "מיון מצולה לירושלים של מעלה", אור המזרח. ניו יורק, תש"ל (כרך י"ט), עמ' 235–245.
_____ . הישיבות בהונגריה. ירושלים, 1976.
וייס, א. ה. זכרונותי. ווארשא, תרנ"ה.
וייס, ר' יוסף מאיר. אמרי יוסף. מאראמורש־סיגט, 1910.
וייס, ר' יצחק אייזיק. שו"ת חקל יצחק, ניו יורק, תשכ"ו.
וייס, יצחק. אבני בית היוצר. ירושלים, תש"ל.
וייסברג, יוסף יהודה. רבנו הקדוש מצאנז. ירושלים, תשל"ז.
וייסמנדל, ר' חיים מיכאל דוב. מן המצר. ירושלים, 1960.
וינברגר, ר' בעריש. אגרות שפירין. ברוקלין, תשמ"ג.
וינקלר, ר' מרדכי. לבושי מרדכי (הקדמה). ברוקלין, תשכ"ח.
זוין, שלמה יוסף. סופרים וספרים. ת"א, תשי"ט.
זילברשטיין, ר' ישעיה. מעשי למלך. אונוואר, תר"ץ.
טייטלבוים , ר' משה. שו"ת השיב משה. למברג, תרכ"ו.
טייטלבוים, יקותיאל יהודה. ייט"ב לב. סיגעט, תרל"ה.
_____ . שו"ת אבני צדק. למברג, תרמ"ה.
טייטלבוים, ר' חיים צבי. שו"ת עצי חיים. סיגט, תרצ"ט.
טייטלבוים, ר' חנניה יו"ט ליפא. קדושת יו"ט. ניו יורק, תש"ז.
טייטלבוים, ר' יואל. ויואל משה (הקדמה). ברוקלין, תש"כ.
טייטלבוים, ר' משה. ישמח משה על נו"כ (הקדמה). בודאפשט, תרצ"ד.
טייטלבוים, ר' ישראל יעקב יוקל. היטב איטב. ברוקלין, תשל"ב.
טייכטאל, ר' ישכר שלמה. אם הבנים שמחה. ירושלים, תשמ"ג.
_____ . שו"ת משנה שכיר. ירושלים, תשל"ד.
טננבוים, מאיר. אמרי מאיר (הקדמה). טארנא, תרפ"ט
טננבוים, ר' זאב וולף. רחובות הנהר. אונגוואר, 1864.

טננבוים, ר' יעקב. נהרי אפרסמון. פאקש, תרנ"ח.
טסלר, ירמיה. זכור ואל תשכח. ירושלים, תשכ"ח.
יולס, יעקב (עורך). יזכור לקהילת קליינוורדיין. ת"א, 1980.
יונגרייז, ר' אנשיל אשר. מנוחת אשר (הקדמה). סיגעט, 1876.
יונגרייז, ר' שמואל דוד הלוי. שו"ת מהרשד"ה (הקדמה). ניו יורק, תשי"ח.
כהן, י. י. מקורות וקורות. ירושלים, תשמ"ב.
כהנא, ר' יוסף אלימלך. חידושי מהרי"א הכהן. ירושלים, תשכ"ט.
כץ, אליעזר. החת"ם סופר. ירושלים, תשכ"ט.
כרמלי־ויינברגר, משה. ספר זכרון ליהדות קלוז'–קולוז'וואר. ניו יורק, תש"ל.
לאבלאוויטש, ר' דוב. דיבובי חן. קונסטמיקלוש, תרצ"ג.
לוי, אריה. הקהילה היהודית של מאד. ירושלים, תשל"ד.
לוין, יצחק (עורך). אלה אזכרה (ז' כרכים). ניו יורק, תשט"ז־תשל"ב.
לוינגר, אברהם (עורך). ספר זכרון מחוז וואש. א"י, תשל"ד.
ליכטנשטיין, ר' הלל. משכיל אל דל. למברג, תרכ"ח.
_____ . תשובות בית הלל. סאטמר, תרס"ח.
ליכטנשטיין, ר' יקותיאל. שארית יקותיאל (הקדמה). ברוקלין, תשל"ט.
לנדא, ר' ישראל אברהם אלתר.שו"ת בית ישראל (הקדמה). ניו יורק, תשל"ו.
לעוו, ר' אלעזר. שו"ת שמן רוקח (הקדמה). קראקא, תרס"ב.
לעוו, ר' בנימין זאב. שערי תורה. ניו יורק, תשכ"ו.
לפקוביטש, יצחק דוב. ישיבת אוֹנסדורף. בודאפשט, תרע"ט.
מושקוביץ ר' נתן אהרן. זכרון קדושים. ירושלים, תשכ"ב.
מייזליש, ר' דוד דוב. בניין דוד על בראשית (הקדמה). ברוקלין, תשל"ד.
מייזליש, ר' צבי הירש. שו"ת מקדשי השם. שיקאגו, תשט"ו.
מילער, שמואל (עורך). "הישיבות בהונגריה". **אפריון**, סעיני, תרפ"ח, עמ' 222–223.
מירסקי, ש.ק. מוסדות תורה באירופה. ניו יורק, תשט"ז.
סופר ר' משה. דרשות חת"ם סופר (הקדמה), ירושלים, תשל"ד
_____ . שו"ת חת"ם סופר. ניו יורק, תשי"ח.
סופר, ר' חיים. שו"ת מחנה חיים. אונגוואר, 1873.
סופר, יוסף צבי. תולדות סופרים. לונדון, תשכ"ג.
סופר, ר' א"מ פישל. מספר סופר חלק א' ירושלים, תשכ"א; חלק ב' ירושלים, תשל"א.
סופר, ר' אברהם שמואל בנימין. חשב סופר עה"ת. ירושלים, תשכ"ה.
סופר, ר' אברהם שמואל בנימין. כתב סופר,דרשות. ירושלים, תשל"ב.
_____ . שו"ת כתב סופר. ירושלים, תש"כ.
סופר, ר' יוסף לייב. ילקוט סופר. ניו יורק, תשכ"ד.
סופר, ר' יוסף צבי. תולדות סופרים. לונדון, תשכ"ג.
סופר, ר' מנחם. מנחם משיב, ירושלים, תשל"ג.
סופר, ר' עקיבא. שו"ת דעת סופר. ירושלים, תשכ"ה.
סופר, ר' שלמה. אגרות סופרים. ת"א, תש"ל.

סופר, ר' שלמה. חוט המשולש. ת"א, תשכ"ג.
סופר, ר' שמחה בונם. שו"ת שבט סופר. ירושלים, תשל"ד.
סופר, ר' שמעון. מכתב סופר. ירושלים, תשי"ב.
סופר, ש.ב. דוד. מזכרת פאקש (ג' כרכים). ירושלים, תשכ"ב־תשכ"ו־תשל"ג.
סופר־שרייבר, א.ש. בנימין. כתב זאת זכרון. ירושלים, תשל"ו.
סורסקי, אהרן. דמויות הוד. ת"א, תשכ"ת.
_____ . תולדות החינוך התורתי. ת"א, תשכ"ז.
עהרנפלד, ר' שמואל. שו"ת חתן סופר. ירושלים, תשכ"ג.
עהרנרייך, ר' שלמה זלמן. אבן שלמה על התורה (הקדמה). ירושלים, תשכ"ג.
_____ . שו"ת לחם שלמה. ירושלים, תשכ"ו.
פאנעט, ר' חיים בצלאל. דרך יבחר. מונקאטש, 1894.
פאנעט, ר' יחזקאל. כנסת יחזקאל. ניו יורק, תשל"ד.
פאנעט, ר' יעקב אלימלך. זכרון יעקב. ברוקלין, תשי"ג.
פאנעט, ר' מנחם מנדל. שו"ת אבני צדק. מונקאטש, תרמ"ו.
_____ . שו"ת שערי צדק. מונקאטש, תרמ"ד.
פוזן, רש"י. קונטרס תורת א' (חלקים א,ב,ג,ד). ברוקלין, תש"ל־תשל"ו.
פולאק, ר' מנחם סגל. שו"ת חלק לוי (הקדמה). מישקולץ, תרצ"ד.
_____ . חידושי ושו"ת חלק לוי (הקדמה). ניו יורק, תשכ"ח.
פוקס, אברהם. טאשנד. ירושלים, תשל"ד.
_____ . קראתי ואין עונה. ירושלים, תשמ"ה.
פוקס, ר' משה הרש (צבי). שו"ת יד רמה (הקדמה). גרוסוורדיין, ת"ש.
פורהנד, ר' משה. אהל משה על התורה (הקדמה). ניו יורק, תשל"ז.
פייער, אברהם. זכרון אברהם. ניו יורק, תרפ"ד.
פיש, ר' אליעזר. שם אליעזר. ניו יורק, תשי"ד.
פישמן־מימון,י.ל. הכהן. ערים ואמהות בישראל (ז' כרכים). ירושלים, תש"ו־תש"ך.
פלויט, ר' פייבל. ליקוטי חבר בן חיים (י"א כרכים), תרל"ח־תרנ"ג.
פליישמן, ישראל. ניצוצות. בני ברק, תשל"ב.
פנקס הקהילות הונגריה. הוצאת יד ושם. ירושלים, תשל"ו.
פסטרנק, שלמה. קדושי מישקולץ והסביבה. ת"א, 1970.
פרי, יצחק. פרקים בתולדות היהודים בטרנסילבניה בעת החדשה. לוחמי הגיטאות, תשל"ז.
פריד, ר' יחיאל מיכל הכהן. תורת יפה (הקדמה). מישקולץ, ת"ש.
פריד, ר' נתנאל הכהן. שו"ת פני מבין (הקדמה). מונקאטש, תרע"ד.
_____ . פני מבין על התורה (הקדמה). ברגסאז, תרפ"ז.
פרידמן, ר' נתן צבי. אוצר הרבנים. ת"א, תשל"ה.
פריי, ר' מאיר יהודה. שבט מישור. גרוסוורדיין, תש"ג.
פרלס, ר' י. מ. שו"ת בית נאמן (הקדמה). מרמורש־סיגעט, תרס"ז.
קינסטליכר, ר' צבי הירש. שו"ת באר צבי. ירושלים, תשל"א.
קליין, ר' שמואל שמעלקא. צרור החיים. ניו יורק, תשל"ה.

קליין, שלמה זלמן. ר' שמעלקא (בעריכתו של ד. גלעדי). ת"א, תשט"ז.
קצבורג, אביגדור. תמונת הגדולים. ניו יורק, תרפ"ה.
קצבורג, נתנאל. "ישיבת פרשבורג". סיני, כרך כ"ד (תש"ט), עמ' שנ"ב־שנ"ח.
רובינשטיין, ר' אהרון דוד. שו"ת יד אהרון (הקדמה). ברוקלין, תשכ"ט.
רוזמן, שלמה. ראשי גולת אריאל, כרכים א־ג. ניו יורק, תשל"ו, תשל"ט, תשמ"ג.
רוזנבוים, ר' משה חיים סג"ל ליטש. לחם רב השלם. ירושלים, תשל"ד.
רוזנברג, ר' יקותיאל יהודה. שו"ת תורת יקותיאל (הקדמה). ירושלים, תש"ם.
רוזנברג, ר' יוסף יוזפא. דברי יוסף (חלק רביעי). ירשלים, תש"ם.
רוזנברג, ר' שאול. דרוש וחידוש חמדת שאול. ירושלים, תשל"ב.
_____ . שו"ת חמדת שאול. ירושלים, תשכ"ט.
רוזנברג, ר' שמואל. באר שמואל,תשובות וחידושים. קראקא, תרפ"ג.
רוזנברג, ר' יצחק. גבורות יצחק (הקדמה). ירושלים, תשכ"ז.
רוזנברגר, ר' יקותיאל יהודה. תורת יקותיאל. ירושלים, תש"ם.
רוזנר, ר' יהודה סג"ל. אמרי יהודה על סוגיות הש"ס. סקלהיד, תרפ"ח.
_____ . אמרי יהודה על התורה. א"י, תשכ"ט.
רוט, נתן אלי'. דמשק אליעזר. בני ברק, תשל"ו.
_____ . קדוש ישראל. בני ברק, תשל"ו.
שווארטץ, פנחס זעליג הכהן. שם הגדולים לגדולי הונגריה. ברוקלין, תשי"ט.
שוורץ, יהודה. תולדות הקהילות בטרנסילבניה. ת"א, תשל"ו.
שוורץ, פנחס זעליג הכהן. שם הגדולים לגדולי הונגריה, ברוקלין, תש"ט.
שוורץ, ר' אברהם יהודה הכהן. שו"ת קול אריה (הקדמה). שאמלוי, תרס"ד.
שוורץ, שמואל הכהן. תו'דות גאוני הגר. טאלטשווא, תרע"א.
שוורץ, יוסף הכהן. צפנת פענח. מונקאטש, תרס"ט.
שטרן, ר' אברהם. מליצי אש. כרכים א,ב,ג, ירושלים, תשל"ה.
שיק, ר' דוד. אמרי דוד (בחלק "מרקחת בשמים"). ברוקלין, תשכ"ד.
שיק, ר' משה. דרשות מהר"ם שיק. קלוז', תרצ"ז.
_____ . מהר"ם שיק על אבות. סעיני, תרפ"ט.
_____ . שו"ת מהר"ם שיק (הקדמה). ניו יורק, תשכ"א.
שלזינגר, עקיבא יוסף. לב עברי, למברג, 1986.
שפיצר, ר' דוב בער. תולדות קול אריה. קליינווארדיין, ת"ש.
שפירא, ר' חיים אלעזר. מנחת אלעזר. מונקאטש, תרס"ב־תרס"ז.

כתבי עת:
אוצר החיים (עורך ר' חיים יהודה עהרנרייך). סעיני, ברהובו, תרפ"ה־תרצ"ז.
בית ועד לחכמים (עורך יוסף שמעון פולאק). סאטמר, תרפ"ב־תרצ"ט.
הבחור (עורך אברהם יצחק פרידמן). דעווא, תרפ"ח־תרפ"ט.
הישיבה (עורך משה יהודה פולאק). סאטמר, תרפ"ט.
וילקט יוסף (עורך יוסף שווארץ). תרנ"ט־תרע"ד.

לקט שושנה (עורך שמואל הכהן שוורץ). סאטמר תרצ"ט־ת"ש.
נטעי בחורים (עורך אביגדור קצבורג). וייצן תרס"ד־תרע"ה.
קבוצי בחורים (עורכים צ. מושקוביטש / א.י. פרידמן). מארגרעטן, תרצ"ג־תרצ"ד.
שערי אורה (עורך שלמה זלמן וייסברג). הומענע־מיכאלובצה, תרצ"ה.
תל תלפיות (עורך דוד צבי קצבורג). בודאפשט, תרנ"ה– תרצ"ח.
Hoemesz. Torda, 1933–1940.
Népünk. Oradea, 1929–1940.
Orthodox Zsidó Ujság. Budapest, 1939–1944.

Bacher, V. & Bánoczy, J. "A jesivák és talmud torák", *MZsSz.*, Vol. I (1884), pp. 637–638.

Benyofsky, K. & Grünsfeld, J. *Pressburger Ghettobilder.* Bratislava, 1932.

Blau, L. "A bocherkérdés". *MZsSz.* Vol. XVII (1900), pp. 3–4.

Braham, R.L. *The destruction of Hungarian Jewry.* N.Y., 1963.

Büchler, s. *Rabbi Juda Aszad.* Dunaiska Streda, 1933.

Eisler, M. *Az erdélyi zsidók multjából.* Kolozsvár, 1901.

Eisner, J. *A Bonyhádi zsidók története.* Tel Aviv, 1965.

Encyclopaedia Judaica (Vols. I-X). Berlin, 1927–1934.

Encyclopaedia Judaica (Vols. I-XVI). Jerusalem, 1972.

Friedman, A. *A cetury of Jewish Education in Hungary* (dissertion). N.Y., 1970.

Gold, H. *Die Juden und Juden Gemeinde in Bratislava.* Brunn, 1932.

_____. *Gedenkbuch der Untergegangenen Judengemeinden des Burgenlandes.* Tel Aviv, 1970.

Kardos, P. *Adalékok a hajdúböszörményi zsidóság történetéhez.* Debrecen, 1949.

Kohn, S. *A zsidók története Magyarországon.* Budapest, 1884.

Lányi Menyhárt and Properné Békefi. *Szlovenszkói Zsidó Hitközségek Története.* Kosice, 1933.

Löwinger, H. *Pressburger Ghettobilder.* Mainz, 1924.

Magyar Zsidó Lexikon (ed. Ujvári Péter). Budapest, 1929.

Magyar Zsidó Szemle. Budapest, 1884–1938.

Mezei, M. & Mezei, F. "Az Isr.[áelita] Orsz.[ágos] Iroda véleménye a Pozsonyi Jesiva Ügyrendjéröl" *MZsSz.*, Vol. XXV (1908), pp. 103–109.

Monumenta Hungariae Judaica (Magyar Zsidó Oklevéltár). Budapest, 1903–1980.

Mult és Jövö (ed. J. Patai). Budapest, 1911–1944.

Patai, J. "A Huszti Rabbi". *Mult és Jövö,* Vol. X, No. 6 (1920) pp. 9–11.

Schnitzer, A. *Jüdische Kulturbilder.* Wien, 1904.

Singer, Z. *Dés.* Tel Aviv, 1959.

Stein, M. *Magyar rabbik; élete és müvei.* Nagyszombat, 1904–1909.

The Universal Jewish Encyclopedia. (X Vols.) N.Y., 1948.

Ungar, I. "A jesivák". *MZsSz.* Vol. III (1886), pp. 567–568.

Venetianer, L. *A magyar zsidóság története.* Budapest, 1922.

Wachstien, B. *Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Eisenstadt.* Wien, 1926.

Wallesz, A. "A jesivák". *MZsSz.* Vol. III (1886), pp. 692–693.

Zemplényi, J. "A jesivák állapota hazánkban". *MSzSz.* Vol. III (1886), pp. 415–419.

מפתחות

שמות האנשים

האות ה בסוגריים מציינת "הערה"

א

אבלי, אפרים 272
אבעלעס, ר' אברהם צבי 329
אבעלעס, ר' וואלף (בנימין זאב) 119
אבראהאם, ר' צבי יעקב 258 294
אברמוביץ, ר' פישל 320
אברמסון, ש. 235
אדלר, ר' אייזיק 245(ה 36)
אדלר, ר' חיים נחום 317
אדלר, ר' יואב 352
אדלר, ר' יוסף (טורדה) 293-294
אדלר, ר' יצחק אייזיק 316-317 (סערעדנע)
אדלר, ר' מנחם יהודה (סערעדנע) 315-317
אדלר, ר' נפתלי מנחם 317 352
אדלר, ר' שלום 315
אהלבוים, ר' יצחק (טורונטו) 15(ה 8), 17(ה 8)
אהרליך, נפתלי 24(ה 3)
אהרנסון, ר' יהושע משה 116
אהרנפלד (ראה עהרנפלד)
אהרנרייך (ראה עהרנרייך)
אויסלנדר, ר' אליעזר (אויהעל) 129
אויסטרליץ, ר' שמואל הלוי 130
אופנהיים, ר' דוד 262
אולמן, ר' איסר 332
אולמן, ר' שלמה זלמן (מאקו) 78 297
אונגעער, ר' שלמה דוב (ז'אבנה) 52
אונגר, ר' בן ציון יוסף 51-52
אונגר, ר' חיים 162
אונגר, ר' יואל (פאקש) 21
אונגר, ר' יוסף משה 50
אונגר, ר' יצחק שלמה (בני ברק) 163
אונגר, ר' צבי (קאפובר) 162-163
אונגר, ר' שמואל דוד (טירנא, נייטרא) 40 51 56 160 381
אופנהיים, ר' צבי הרש 262
איידילס, ר' זלמן 27
איידינגר (בעטהלען) 230
אייזיק, ר' יואב 142
אייזיק, ר' ירמיה (מאטרסדורף) 142
אייזנשטדטר, ר' אליהו 93
אייזנשטדטר, ר' מאיר א"ש 26
אייזנשטדטר, ר' מנחם א"ש 159 315
אייכנשטיין, ר' יצחק 326
איינהורן, ר' אברהם 147
אלטמן, ר' שמשון (פאקש) 194
אלטקונשטדט, ר' יעקב קאפל (קאפל חריף) 19-21 22 235
אליאש, ר' אברהם שלמה 301
אליאש, ר' יעקב שמואל 303
אלפנט, ר' מרדכי 133
אסאד, ר' יהודה 180
אסטרהאזי (נסיך) 162 167
אפל, ר' חיים אלימלך 201 202
אפלדורפר, ר' אליעזר 312(ה 1 ,2) 313(ה 4)
ארנסטר, ר' שמחה 266(ה 10)
ר' אשר אנשל 127

ב

באנטהיים 142
באש, ר' משה 15(ה 1) 17(ה 7)
בודנר, ר' יוסף 348
בודנר (מייזליש), ר' עוזיאל 348
בוימל, ר' דוד צבי 297
בוכינגר, ר' ראובן 147(ה 6,5,4)
בולוחוב, ר' דוב בער 153
בוקסבוים, ר' אברהם יצחק 338-343
בוקסבוים, ר' יהושע (גלאנטה) 33 344 345
בוקסבוים, ר' נפתלי 338
ביליצר, ר' אפרים 229
ביליצר, ר' עמרם ישי סג"ל 153
ביליצר, ר' פנחס 153
בינט, ר' מרדכי 146 147
בירנבוים 158
בלאבשטיין, ר' לוי יצחק 263
בלאס, שמואל 76
בלוי, פנחס 15(ה 1)
בלוי, ר' קאפל 22

בלום, ר' בן ציון (סארוואש) 176 201
בלום, ר' עמרם 150 175 180 201
בלומפלד, אשר 34
בלוקסנהיים, ר' שמעון 277
בראון, ר' שלמה 157
בראך, ר' נפתלי צבי 33-35
בראך, ר' שאול 33 40 303 408 409
בראך, ר' שמואל 139
ברבי, ר' מאיר 19
ברגר, ר' חיים 131
ברוין, ר' מנחם (ברזוביץ) 78
ברוין, ר' פייבל 68
ברוין, ר' מאיר 105
ברודא, ר' לייב 219
ברודי, יוסף 61(ה 1) 63
ברודי, ר' מנחם (קאלוב) 402 403
ברודי, שמואל 54
ברזניץ, ר' יעקב 347
ברזניץ, ר' יצחק 347
ברייער, ר' וולף 88 119
ברייער, ר' שמחה בונם 119
בריסק, ר' אהרן צבי 220 221
בריסק, ר' יהושע 221
בריסק, ר' מרדכי (טאשנד) 220 221 263 282 303 376 377 378 379
בריסק, ר' נפתלי 221
בריסק, ר' נתן צבי 220(ה 5) 300
בריסק, ר' שמואל 221
ברמן, ר' הרש 93
ברקוביץ, ר' חיים אלתר 135
ברקוביץ, ר' מנחם 144(ה 11)

ג

גבריהו, שמואל דוב 61(ה 1)
גוטליב, ר' חיים מרדכי יעקב (יגל יעקב) 127-130
גוטליב, ר' יהודה 130
גולדנברג, ר' חיים לייב (סוואליווע) 312-314
גולדנברג, ר' שלום (סוואליווע) 312
גידלי, ר' דוב 256(ה 4) 257
גינז, ר' יעקב יוסף (בוסרמין) 53 103-104
גינז, ר' משה 73
גינז, ר' שמעון 103
גינצלר, ר' אברהם צבי 15
גינצלר, ר' זאב וולף 208
גלאטשטיין, ר' יואל וולף 67 410 411
גלזנר, ר' אברהם 272-273
גלזנר, ר' משה שמואל 238 273-277 301
גלזנר, ר' עקיבא 275 276-281
גלזר, ר' אליעזר 329(ה 1)
גליק, ר' אברהם יצחק (טולטשבה) 53 94 144 296
גליק, ר' חנוך שלום סג"ל 183(ה 3)
גליק, ר' יצחק 180-181
גליק, ר' ישראל מאיר 61 66
גלעדי, דוד 304(ה 6)
גרוס, ר' דוד (טאב) 120
גרוס, ר' יעקב 211
גרוס, ר' יעקב אליעזר 120(ה 8)
גרוס, ר' יקותיאל יהודה 333
גרוס, ר' ישראל 211
גרוס, ר' מאיר 211
גרוס, ר' מנשה 28
גרוס, ר' פייבל ברש 277
גרוס, ר' שמואל (קראלי) 412 413 414 415
גרוסמן, ר' בנימין זאב וולף 43
גרוסמן, ר' יהודה מנחם 230
גרוסמן, ר' יצחק דוד 136(ה 12)
גרוסמן, ר' ליפא 131
גרינברג, ר' אברהם 61
גרינברג, ר' שמחה נתן 61-66
גרינברגר, ר' אהרן 36 39
גרינברגר, ר' משה 38 39
גרינברגר, ר' שמחה חיים 39
גרינוולד, ר' אברהם יוסף 124
גרינוולד, ר' אליעזר דוד (קרן לדוד) 29 129 147 162 200 204 303
גרינוולד, ר' יהודה (סאטמר) 73 94 192-193 242 269 287 337
גרינוולד, ר' יהושע (חוסט) 186
גרינוולד, ר' יוסף 26 148 204
גרינוולד, ר' יעקב יחזקיה (פאפא) 266
גרינוולד, ר' לוי יצחק (וישק צעהלים) 321-322
גרינוולד, ר' מנחם (שופרון) 183
גרינוולד, ר' משה (ערוגת הבושם) 15 34 52 78 128 130 167 168 252 258
גרינוולד, ר' נפתלי צבי 144(ה 11)
גרינפלד, ר' חיים משה 181-182
גרינפלד, ר' יהודה 258
גרינפלד, ר' מרדכי 114 204
גרינפלד, ר' שמעון (מהרש"ג) 90 115 135(ה 11) 394 395
גריסהבר, ר' יצחק 219(ה 2)
גשטטנר, ר' גבריאל 147-148

ד

דושינסקי, ר' דוב בער 297
דושינסקי, ר' יוסף צבי (מהרי"ץ) 89 178 267 336

דוידוביץ, ר׳ דוד 15(ה 1)
דויטש, מרדכי 158(ה 8)
דויטש, ר׳ משה 67
דונאט, יהודה 29(ה 5)
דונאט, ר׳ יצחק חזקיה (פייבל) 354
דייטש, א (הרב ד״ר) 145
דייטש, ר׳ אהרן דוד (באלאשגורמוט) 194
דייטש, ר׳ אליעזר חיים (תבואת שדה) 167 175 258
דייטש, ר׳ דוד נתן 323
דייטש, ר׳ יוסף יואל 323
דייטש, ר׳ יעקב משה 144-145
דייטש, ר׳ סנדר 119
דרוהוביצר, ר׳ ישראל נחמן 234-235

ה

האואר, ר׳ דוד 332(ה 4,2) 336
האוזנר, ר׳ גמליאל 147(ה 6)
האלברשטאם, ר׳ חיים (צאנז) 174 225 308
האלברשטאם, ר׳ חיים יצחק (סלוטפיני) 351
האלברשטאם, ר׳ יקותיאל יהודה (קלויזנבורג) 169 282-285 288
האלברשטאם, ר׳ מנחם מנדל 40
האלברשטאם, ר׳ משה 253
האלברשטאם, ר׳ צבי 282
האלברשטאם, ר׳ שלום אליעזר (ראצפרט) 89 135 174 333
הברפלד, ר׳ דוד 120(ה 8)
הגר, ר׳ אליעזר (אדמו״ר) 243 245 266
הגר, ר׳ חיים מאיר (וילחוביץ) 243-246
הגר, ר׳ ישראל (ויז׳ניץ) 242-243 245 246
הגר, ר׳ מוטעלה (אדמו״ר) 246
הגר, ר׳ מנחם מנדל (אדמו״ר) 243
הגר, ר׳ משה יהושע (אדמו״ר) 245
הוניג, ר׳ משה 23
הופמן, ר׳ מרדכי 109
הורוביץ, ר׳ אברהם דוד 245 246
הורוביץ, ר׳ מנחם מנדל 318 319
הורוביץ, ר׳ פנחס 242
הורוביץ, ר׳ צבי הלוי 258
הורוביץ, ר׳ צבי יהודה הלוי 267
הורוביץ, ר׳ שעפטיל 55
הירש, ר׳ אברהם שלמה (ברגסאז) 326 363
הירש, ר׳ אליעזר 304
הכהן, ר׳ אברהם צבי 180
הכהן, ר׳ הלל 191
הכהן, ר׳ יצחק יוסף 301
הכהן, ר׳ יונה בנימין 94
הכהן, ר׳ צבי הירש 94-98
הכהן, ר׳ שלום מרדכי 128
הכט, ר׳ ישי 225
הלוי, ר׳ יהודה 262
הלוי, ר׳ מאיר יחיאל 217
הלוי, ר׳ נפתלי הירצקא 174 175
הלפרט, ר׳ יוסף צבי 350
הניג, ר׳ יוסף 287
הניג, ר׳ נפתלי הירצקא 287-288
הענין־מאיר ר׳ חנוך (קערעצקי) 333
הרפנס, ר׳ דוד 286

ו

וואהל, ר׳ אליעזר 122
וולטר, ר׳ מרדכי 135
וולטר, שמחה יוסף 54
וולדמן, ר׳ שלום 39(ה 6)
וולנר ר׳ משה דוד (אשקלון) 164(ה 4) 165-166
וולץ, יחיאל (ירושלים) 61(ה 1) 64
וֶולץ, ר׳ ישראל (בודאפשט) 204
ורבוי, יעקב 19
וֶזֶל, ר׳ בן ציון (טורדה) 293
וידער, ר׳ חיים לייב 133
וידער יהושע (חזן) 127
וידער, ר׳ נפתלי הירצקא 135
וידער, ר׳ שלמה דוב 133(ה 3) 135
וידער, ר׳ שלום 52 133-135
ויטרול, ר׳ משה 127
וייזר, ר׳ אליעזר 151
וייס, ר׳ אהרן 326
וייס, אסתר 89
וייס, אריה 326
וייס, ר׳ בן ציון 326-327
וייס, ר׳ יוסף מאיר (אמרי יוסף) 128 312(ה 2)
וייס, ר׳ אשר אנשל 257
וייס, ר׳ חיים אהרן 257
וייס, ר׳ יעקב משה 183(ה 3)
וייס, ר׳ יצחק אייזיק (סוואליווע) 312
וייס, ר׳ יצחק אייזיק (ספינקא) 312(ה 2) 316
וייס, ר׳ יצחק יעקב (אב״ד י-ם) 246-248
ויינברגר, ר׳ אברהם יצחק (קליינוורדיין) 19 167-168
ויינברגר, ר׳ אשר יונה 263 264-266
ויינברגר, ר׳ הלל 364
ויינברגר, ר׳ יהודה לייב 299
ויינברגר, ר׳ יהושע אהרן צבי (מהריא״ץ) 22
ויינברגר, ר׳ מנחם מנדל 168
ויינברגר, ר׳ משה 206(ה 3)
ויינברגר, ר׳ פנחס 299
ויינברגר, ר׳ שמואל הלוי 267

וייסמנדל, רחמ״ד 40 161 381
וינקלר, ר׳ מרדכי לייב (לבושי מרדכי) 29 53 73
110 115 135(ה 11) 144 181 201 237 242
258 295 383
וועבר, ר׳ אברהם 33
וועבר, ר׳ בנימין יוסף 34
וועבר, ר׳ מרדכי אליעזר 308
וועבר, ר׳ קלונימוס קלמן 50-51 53

ז

זאלצר, ר׳ דוד לייב 15
זומר, ר׳ שמואל 22
זוננקלאר, ר׳ הרש 43
זוסמן־סופר, ר׳ אליעזר 219 329
זוסמן־סופר, ר׳ אפרים פישל 119
זוסמן, ר׳ וולף 88
זילברשטיין, ר׳ דוד יהודה 373
זילברשטיין, ר׳ ישעיה (וייצן) 94 135(ה 11) 180
203 211 287 372
זילברשטיין, ר׳ שלמה 211
זלמנוביץ, ר׳ ישראל אריה (עכו) 283(ה 28)

ח

חורין, אהרן (רב רפורמי) 219
חריף, ר׳ הירש 91

ט

טויב, ר׳ יצחק אייזיק (קאלוב) 95 153 167 174
טיגרמן, ר׳ יוסף 43-46
טייטלבוים, ר׳ אברהם אהרן (נאדיעטשעד) 197-199
טייטלבוים, ר׳ אברהם אהרן (קולבאסוב) 196
טייטלבוים, ר׳ אהרן (וואלאווע) 309 310
טייטלבוים, ר׳ דוד (נאדיעטשעד) 196-198
טייטלבוים, ר׳ חיים יהודה 158
טייטלבוים, ר׳ חיים צבי (עצי חיים) 225 230 253
287 318-320 330
טייטלבוים, ר׳ חנניה יו״ט ליפא (נ״יר באטור)
308(ה 5) 309
טייטלבוים, ר׳ חנניה יו״ט ליפא (קדושת יו״ט) 27
225 297 298 329 330 333 336
טייטלבוים, ר׳ יואל (אדמו״ר סאטמר) 187 225
227 248 255 330 333 337
טייטלבוים, ר׳ יצחק 310
טייטלבוים, ר׳ יקותיאל יהודה (ייט״ב לב) 133
269 318 339
טייטלבוים, יקותיאל יהודה (אחרון בסיגט) 89
393
טייטלבוים, ר׳ ישראל יעקב יוקל (וואלאווע) 128
308 309 311
טייטלבוים, ר׳ משה (אויהעל) 95 299
טייטלבוים, ר׳ משה (אדמו״ר ויליאמסבורג) 333-337
טייטלבוים, ר׳ משה דוד (לאפוש) 252 339
טייטלבוים, ר׳ נפתלי צבי 197
טייטלבוים, ר׳ צבי 54
טייטלבוים, ר׳ שמואל 308
טייטלבוים, ר׳ שמואל (נגרשט) 299
טייכטאל, ר׳ חיים מנחם (י־ם) 53(ה 11) 57(ה 21)
טייכטאל, ר׳ יצחק 52 54
טייכטאל, ר׳ ישכר שלמה (פישטיאן) 50 52-60
טננבוים, ר׳ אביש 149
טננבוים, ר׳ יעקב 157
טננבוים, ר׳ מאיר 158
טננבוים, ר׳ משה 158
טננבוים, ר׳ שרגא צבי 144
טסלר, ר׳ ירמיה 283
טעלער, ר׳ יחזקאל משולם 139

י

ר׳ יהודה (רב בשופרון) 183
ר׳ יוחנן (רב בטמשוואר) 262
יונג, אליהו (רב ד״ר) 75 333
יונגרייז, ר׳ אריה לייבוש 151
יונגרייז, ר׳ אשר אנשיל 21 207
יונגרייז, ר׳ דוד (ירושלים) 204
יונגרייז, ר׳ יעקב יוסף 139-141
יונגרייז, ר׳ יצחק צבי סג״ל 139(ה 5)
יונגרייז, ר׳ משה דוד 313
יונגרייז, ר׳ פלק הלוי 144 145
ר׳ יוסף צבי 19
ר׳ יצחק יעקב 219

כ

כהן, ר׳ אליעזר ליפמן 93(ה 1) 94
כהן, ר׳ יוסף 82(ה 13) 245(ה 36) 303(ה 6)
כהנא, ר׳ יוסף אלימלך 26 67 357 358 359 360
כהנא, ר׳ מאיר 26
כהנא, ר׳ מנדלי 15 18
כהנא, ר׳ משה אהרן 189 190
כהנא, ר׳ נחום צבי 333
כהנא, ר׳ צבי הירש 390 391
כץ, ר׳ אשר אנשיל 148 365
כץ, ר׳ יהושע 148
כץ, ר׳ ישעיה 29
כץ, ר׳ משה (נייטרא) 33

ל

לאבל, ר' יהושע 29 32
לאבלוויטש, ר' דוב (קישקורוש) 164-166 349
לאו (לויא), ר' משה חיים (פרשוב) 400 401
לבוביץ, ר' יהושע (רטיאג) 305-306
לבוביץ, ר' שמעון 29
לוי, ר' משה 220
לוריא, ר' פנחס 15
לורינץ, ר' יצחק 194
לייבוביץ, ר' יעקב 110
לייבוביץ, ר' עזריאל יהודה 110-114 120(ה 9)
לייכטאג, ר' ישכר אברהם 256
ליימזידר, ר' יעקב 242
לייפניק, ר' הרש 235
לייפניק, ר' מרדכי 262
ליכטנשטיין, ר' אברהם יוסף (נ'יראוצ'אד) 200
ליכטנשטיין, ר' אבוהם מרדכי 230
ליכטנשטיין, ר' ברוך 23 24(ה 3)
ליכטנשטיין, ר' ברוך בנדיט 94 108
ליכטנשטיין, ר' הלל (קולומיאה) 36 108 149 157
225 229 272 273 274(ה 18) 315 330
ליכטנשטיין, ר' יהודה (בעטהלען) 78 225 296
346
ליכטנשטיין, ר' יעקב קאפל (בעטהלען) 23 229
ליכטנשטיין, ר' יקותיאל 200
ליכטנשטיין, ר' יקותיאל (באלקאני) 78-79
ליכטנשטיין, ר' מרדכי (טשירטש) 23-25
ליכטנשטיין, ר' שלמה זלמן 229-233
ליכטנשטיין, ר' שמואל 304
ליכטנשטיין, ר' שמעון 296 304
ליפכאוויץ, ר' נפתלי הירץ 234
ליפשיץ, ר' אריה לייב 144
לנדא, ר' הרשל 73(ה 2)
לנדא, ר' יחזקאל 19
לנדא, ר' שלום 73
לנדאו, ר' ישראל אברהם אלתר 73-77
לנדאו, ר' יהושע העשל (ויטקע) 136-137
לנדסברג, ר' יצחק אהרן 21 22
לנדסברג ר' ישראל איצק אהרן 235-237
לעוו, ר' אלעזר ("שמן רוקח") 21 103 143-144
לעוו, ר' בנימין זאב ("שערי תורה") 21-22 144
לעוו, ר' ירמיה 22 33 304
לעוו, ר' מרדכי יהודה 225 296
לעוו, ר' צבי הירש הלוי 142
לעמברגר, ר' יהודה לייב 155-156
לפקוביץ, ר' יהושע 67-68

מ

ר' מאיר (רב בשופרון) 183
ר' מאיר בעל הנס 23
מאיר, ר' יצחק 312(ה 1)
מאליק, ר' חיים יצחק 225
מאנהיימר, ר' חיים צבי 21 22 43 237
מונדשיין, ר' יהושע 226
מושקוביץ, ר' ברוך צבי 204-205
מושקוביץ, ר' דוד 131
מושקוביץ, ר' מנחם גרשון 26 27
מייזליק, ר' אהרן שלמה 312(ה 1)
מייזליש, ר' דוד (אויהעל) 186 201
מייזליש, ר' חיים 201-203
מייזליש, ר' צבי הרש 187
מייזליש, ר' אשר אלימלך 348(ה 3)
מיכלוביץ, ר' מיכאל (אדמו"ר) 40 41
מילר, ר' אשר אנשיל יהודה 295
מילר, ר' לוי יצחק 350
מילר, ר' עמרם ישי 295
מינץ, ר' יוסף יצחק 118
מונק, אהרן 29(ה 5)
מנגלה, ד"ר יוזף (צורר) 41
מנדל, ר' יחזקאל 175(ה 5)
מנדל, ר' ישראל 127
מנדלוביטש, ר' אשר מרדכי 160
מנדלוביטש, ר' יצחק בנימין (פושפוקלודאני) 125
160-161
מנצר, ר' אברהם יצחק 338 339 340
מנצר, גיטל 338
מנצר, ר' ישכר דב 338 339
מנצר, ר' מרדכי אהרן 338
מרקוביץ, ר' משה 263

נ

נאדלר, ר' מאיר זאב 268
נאש, ר' משה 272
נבנצאל, י.ז. 353
נייהויז, ר' יוסף 336
נייהויס, יום טוב 34
נייזאץ, ר' אליעזר ליפמן 33
ניימן, ר' דוד הלוי 312(ה 1)
ניימן, ר' דוד הכהן 206-207
נייפלד, ר' שמשון 191

ס

סאבו, ר' משה 15 18
סופר, ר' אברהם שמואל בנימין (כתב סופר) 22
34 88 93 119 237 269(ה 1) 273 301 304
סופר, ר' אליעזר מרדכי אפרים פישל 265-266

סופר, ר' חיים ("מחנה חיים") 153 180 219-220 223 227 329
סופר, ר' יהודה 219
סופר, ר' יוחנן (ערלוי) 93(ה 5)
סופר, ר' יוסף לייב 94
סופר, יעקב שלום 219
סופר, ר' יצחק צבי (טמשוואר) 262-266
סופר, ר' מנחם 200
סופר, ר' מרדכי אפרים פישל 263
סופר, ר' משה (חת"ם סופר) 19 20 36 146 164 180
סופר, ר' עקיבא ("דעת סופר") 51 67 93(ה 5) 120 181
סופר, ר' עקיבא (ערלוי) 93(ה 5)
סופר, ר' שלמה 93 361 362
סופר, ר' שמואל בנימין 94
סופר, ר' שמחה בונם ("שבט סופר") 15 39 50 61 88 93 147 242 269 297
סופר, ר' שמעון (פאקש) 110
סופר, ר' שמעון (ערלוי) 355
סניידרס, ר' בן ציון 29 162 189-190
סניידרס, ר' דוד (קאפובאר) 162 163
סניידרס, ר' יעקב (קישקורוש) 166 189
סמניץ, ר' הירש 219

ע

עהרנפלד, ר' דוד צבי 272
עהרנפלד, ר' שאול 149 168
עהרנפלד, ר' שמואל ("חתן סופר") 149 175 229 256
עהרנפלד, ר' שמעון 39
עהרנריין, ר' חיים (שימלוי) 424
עהרנריין, ר' חיים יהודה 17 291-292 435
עהרנריין, ר' חיים צבי 384
עהרנריין, ר' משה לייב 385
עהרנריין, ר' שלמה זלמן (שימלוי) 291 421 422 423
ענגל, ר' שמואל (רדימישלא) 206
עקשטיין, ר' משה אשר 399

פ

פאנעט, ר' אשר שמואל 256(ה 4)
פאנעט, ר' זאב 256(ה 4)
פאנעט, ר' חיים בצלאל (טאשנד) 304 305
פאנעט, יחזקאל 305 367 368
פאנעט, ר' יחיאל מאיר 256-257
פאנעט, ר' יוסף (אילנדה) 217-218
פאנעט, ר' יעקב אלימלך 369 370
פאנעט, ר' מנחם מנדל 108 256 303
פאנעט, ר' משה 217 218
פאנעט, ר' צבי מאיר 218
פאפא, ר' זאב וולף 180
פוזן, ר' שמעון ישראל 183-188
פוזנא, ר' גרשון 183
פולאק, ר' אברהם 194
פולאק, ר' אהרן 332(ה 4)
פולאק, ר' זכריה הלוי 194-195
פולאק, ר' זעקל (בונהאד) 269
פולאק, ר' חיים 331
פולאק, יואל 331 347
פולאק, ר' יוסף אשר הלוי 194 374 375
פולאק, ר' יצחק זעקל 194(ה 2)
פולאק, ר' מנחם סג"ל (סערענטש) 74 75(ה 4) 153-156
פולאק, ר' משה הלוי 269(ה 1)
פולאצ'ק (גוראהונט) 220
פונפדר, ר' שמעון יודא 33
פוקס, ר' בנימין (גרוסווארדיין) 29 242 249 267
פוקס, ר' יעקב 26(ה 4) 430
פוקס, ר' משה צבי הרש 61 81 94 95 108 237-241
פייגלסברג, ר' חיים 164
פייטל, ר' נתן 26
פייערשטיין, ר' נפתלי 75
פינקלשטיין, ר' יצחק אייזיק 175 176(ה 7)
פיש, אברהם (ירושלים) 94 96
פיש, ר' אהרן ישעיה 99
פיש, ר' אליעזר (אדמו"ר ביקסאד) 224-228
פיש, ר' חיים משה 270
פיש, ר' משה צבי אלימלך 224
פיש, ר' נחום צבי 224(ה 2)
פישמן, ר' יוסף חיים 295
פישמן, ר' פייביש 149
פישמן, ר' שרגא פייש 272
פישר, ר' ברוך נח 50
פישר, ר' דוד 50
פלדמן, ר' ירמיה 242(ה 30)
פלדמן, ר' משה ישראל 371
פליישר, ר' יהודה לייב 431
פלנר, ר' יואל (בעלעד) 162
פראגר, ר' יעקב 346
פראגר, ר' שלמה ברוך 346-347
פרוידיגר, ר' אברהם 22
פרוסניטץ, ר' מנחם 164 349
פריד, ר' אהרן 103
פריד, ר' חיים 181
פריד, ר' יחיאל מיכל 80 81-87

פריד, יצחק 138
פריד, ר' נתנאל הכהן 47 80-81
פריד, ר' עוזר 83(ה 14)
פרידלנדר, ר' אהרן מאיר 308
פרידמן, ר' אברהם 272
פרידמן, ר' אברהם שלום ירוחם 380
פרידמן, ר' אליעזר דוד 245(ה 36)
פרידמן, ר' אפרים 266
פרידמן, ר' דוד (צעהלים) 53 164 349
פרידמן, ר' חיים שמואל 318
פרידמן, ר' יצחק אייזיק 108 133
פרידמן, ר' ישראל חיים (ראחוב) 318
פרידמן, ר' משה צבי 108
פרידמן, ר' עזריאל 40
פרידמן, ר' שלמה זלמן 318-320
פרידרין, ר' אלטר יצחק אייזיק 15-17
פריי, ר' מאיר לייב (שוראן) 416 417 418 419 420
פריינד, ר' אברהם יהושע (נאסאוד) 287
פרל, ר' יצחק מנחם 185
פרלס, ר' יצחק 119
פרלס, ר' מאיר 26
פרלס, ר' משה 235
פרנקל, ר' אליעזר 208
פרנקל, ר' משה 135
פרנקל, ר' פייש 92
פרנקפורטר, ר' יוסף 120
פרנקפורטר, ר' נתן 208

צ

צאלין, ר' אליה 234
ר' צבי הירש 19
צוקרמנדל, ר' יעקב יוסף 217
צוקרמנדל, ר' משה 19
ציטרון, ר' יהושע (בוסרמין) 104-107
צימטבוים, ר' פנחס 247
צין, אברהם 326(ה 1)
צירלסון, ר' יהודה לייב (קישינב) 240 241

ק

קאין, ר' יהודה 304
קאין, ר' יוסף 272
קאניז'א, ר' אשר זליג 180
ר' קאפל חריף (ראה אלטנקונשטדט, ר' יעקב קאפל)
קוט, (קניג) רחל 29(ה 5)
קוט, ר' שלמה זלמן 29(ה 5)
קומרון, ר' משה 33
קורן, ר' זלמן 329
קורנפיין, ר' מרדכי 146
קינסטליכר, ר' אריה 258
קינסטליכר, ר' צבי הירש 258-261
מרת קליין (אלמנה בדברצן) 92
קליין, ר' אברהם 147(ה 6) 78(ה 5,1) 79
קליין, ר' אהרן 27(ה 12)
קליין, ר' חיים ראובן 47-49
קליין יהודה (ירושלים) 103(ה 4,3)
קליין, ר' יעקב שלום 243
קליין, יקותיאל 131
קליין, ר' משה 304
קליין, ר' נחמן זאב (ירושלים) 105(ה 6)
קליין, ר' צבי דוד 47
קליין, ר' שלום יוסף 346
קליין, ר' שלום יעקב (הלמין) 242 289
קליין, ר' שלמה הכהן 332
קליין, ר' שלמה זלמן (סליאדצ'ה) 131 304
קליין, ר' שמואל מנחם 27
קליין, ר' שמואל שמעלקא (אלעשד) 289-290
קליין, ר' שמואל שמעלקא (סולוש) 78 304
קליינברג, ר' אלכסנדר צבי 308
קליינברד, ר' יוסף 317(ה 5)
קניג, ר' יוסף צבי 73(ה 2)
קניג, ר' מנשה (בן חיים) 155
קניג, ר' שלמה (יאקא) 29-31 337
קניגסברג, ר' יהודה לייב 146
קצבורג, אביגדור 22
קרויס, ר' חיים 181(ה 13,11) 182(ה 15,14)
קרויס, ר' משה אהרן (נאג'באניא) 27 267-268
קרויס, ר' שמואל סג"ל 47

ר

ראקאוו, ר' יו"ט ליפמן 189(ה 1)
רובין, ר' עזריאל יחיאל 40
רובין, ר' שמואל 39-41
רובינשטיין, ר' אהרן דוד 124-126 160
רובינשטיין, ר' משולם 164
רוזנבאום, ר' אריה לייב סג"ל ליטש 121-122
רוזנבאום, ר' מרדכי 122
רוזנבאום, ר' משה לייב ליטש 121
רוזנבאום, ר' שמואל 149
רוזנבוים, ר' גרשון ליטש הלוי 121 169
רוזנבוים, ר' משה (מוזס) סג"ל חיים ליטש 167 168-169 171 172 287
רוזנבוים, ר' פנחס 168 170
רוזנבוים, ר' שמואל שמעלקא 169-170
רוזנבורג, ר' יוסף יוזפא (פושפוקלודאני) 159-160
רוזנברג, ר' יוסף יוזפא 108 109 110(ה 6)
רוזנברג, ר' מנחם צבי 159 175(ה 5) 176(ה 9)
רוזנברג, ר' יצחק 108-109 110

רוזנברג, ר׳ מנדל 92
רוזנברג, ר׳ מרדכי 175
רוזנברג, (רב) 162
רוזנברג, ר׳ שאול 174 175-179
רוזנברג, ר׳ שמואל (״באר שמואל״, אונסדורף)
53 67 69 78 147 153 162 201 206
רוזנברגר, ר׳ אברהם ברוך 253-255
רוזנברגר, ר׳ חיים 253
רוזנברגר, ר׳ יקותיאל יהודה 252-255
רוזנברגר, ר׳ פרץ 252 253
רוזנפלד, ר׳ יוסף 235 272
רוזנפלד, ר׳ יעקב 54
רוזנפלד, ר׳ משה יעקב 242
רוזנר, ר׳ יהודה סג״ל (סקלהיד) 396 397 398
רויזנבוים, ר׳ אליעזר זאב 323
רויזנבוים, ר׳ מאיר 323
רוט, ר׳ אהרן (ר׳ אהרלה) 40
רוט, ר׳ אליעזר דוד 263(ה 8)
רוט (ראטה), ר׳ חיים אלטר 115(ה 2)
רוט (ראטה), ר׳ יואל צבי (חוסט) 116(ה 4) 117
רוט, ר׳ יודא דוד 263(ה 8)
רוט, ר׳ ישעיה 188
רוט (ראטה), ר׳ ישראל אפרים פישל 115-117
רוט, ר׳ נתן אליה 245(ה 36)
רוט (ראטה), ר׳ שמואל יעקב 115
רוט, ר׳ שמואל יצחק 188
רוטנברג, ר׳ יהודה דוד 121 180
רוטנברג, ר׳ ישראל צבי (קאסוני) 89 351 404
405 406 407
רויזניטץ, ר׳ אליעזר יעקב 332-333
רוקח, ר׳ אהרן (אדמו״ר בעלז) 157 161
רוקח, ר׳ יהושע (אדמו״ר בעלז) 175
רוקח, ר׳ ישכר דוב (אדמו״ר בעלז) 27 175 253
ריזל, ר׳ ברוך אברהם 99-102
רייזמן, ר׳ מרדכי 301
רייזמן ר׳ שלום 206(ה 2)
ריין, ר׳ אברהם יחזקאל 22
ריין, ר׳ יעקב קאפל 20 22
ריין, ר׳ יצחק 297
ריין, ר׳ משה 297-298
ריין, ר׳ צבי 261 297
ריין, ר׳ קאפל 135(ה 11) 297
ריין, ר׳ שמואל 22
ריניץ, ר׳ אברהם 78
ריניץ, ר׳ יהושע ברוך 26-28 78
ריינמן, ר׳ אברהם חיים 323
ריינמן, ר׳ צבי הירש 323

ש

שאיוביץ, ר׳ אלתר 319
שאלאמון, ר׳ נטע 256
שוורץ, ר׳ אברהם יהודה הכהן (״קול אריה״ ברגסאז) 21 22 80 108 133 175 181
שוורץ, ר׳ אברהם לייב 304
שוורץ, ר׳ בנימין זאב 269-271
שוורץ, ר׳ גדליה 183(ה 3)
שוורץ, דוד 99(ה 1)
שוורץ, ר׳ חיים 131 132
שוורץ יהודה 283(ה 32)
שוורץ, ר׳ יקותיאל 269
שחורי (שוורץ), מנחם מנדל 269(ה 4)
שטראהלי, ר׳ ישראל 287(ה 1)
שטיין, ר׳ אברהם 256
שטיין, ר׳ אברהם משה 274
שטיין, ר׳ טוביה פרץ 191
שטיין, ר׳ פרץ טוביה 350
שטיין, ר׳ צבי 147(ה 6)
שטיינברגר, ר׳ אלכסנדר הכהן 67
שטיינברגר, ר׳ אשר 227
שטיינהרט, ר׳ יוסף 19
שטיינר, ר׳ הלל (איללאק) 330
שטיינר, ר׳ יוסף מאיר משה 329-330
שטיינר, ר׳ יעקב הכהן 329
שטיינר, ר׳ יצחק (יעמערינג) 382
שטיינר, ר׳ ישעיה (קרסטיר) 18 73
שטיינר, ר׳ פנחס הכהן 329
שטייף, ר׳ יונתן 160
שטראסר, ר׳ אליעזר 33
שטראסר, יונתן 69(ה 1)
שטראסר, ר׳ יעקב יהודה 88
שטראסר, ר׳ מרדכי הכהן 69-70
שטראסר, ר׳ עקיבא הכהן (טוקאי) 69
שטראסר, ר׳ שלמה צבי הכהן 88-92
שטרוהלי, ר׳ פרץ 283 286
שטרויס, ר׳ אברהם סג״ל 160
שטרן, ר׳ אברהם 43-45
שטרן, ר׳ יוסף 329(ה 1)
שטרנבוך, רחל 247
שיינברום, ר׳ אברהם 263 266
שיינברום, יצחק (איצו) 263
שיינפלד, ר׳ יחזקאל שרגא 389
שיק, ר׳ יעקב 150
שיק, ר׳ מנחם מנדל 149-151
שיק, ר׳ משה (מהר״ם שיק) 103 139 175 235 237 308
שכטר, ר׳ ישראל 219
שלזינגר, ר׳ כלב פייבל 43
ר׳ שמואל יצחק 149
שניאורסון, ר׳ יוסף יצחק (אדמו״ר) 184 186
שניידר, ר׳ נתן 33

שנפלד, ר' יעקב בער 149
שנפלד, ר' משה מרדכי 149
שפיץ, ר' יוחנן סג"ל 119
שפיץ, עקיבא סג"ל 119
שפיצר, ר' מאיר משה 183(ה 3) 186
שפיצר, ר' שלמה 320
שפירא, ר' חיים אלעזר ("מנחת אלעזר" מונקאטש)
47 57 67 89 95 184 186 313 386 387 388
שפירא, ר' יעקב 15
שפירא, ר' ישעיה נתן 55
שפירא, ר' צבי 47
שרייבר, ר' יצחק 206

שמות המקומות

האות ה בסוגריים מציינת "הערה"

א

אגר (ערלוי) 355
אדלין 73-77
אובן (ראה בודא)
אויברוישעווע 128 162 217 242 243
אויהעל (שאטוראוליואויהעל) 22 115 122 139
168 194 201 206 299 304 356
אויפאלו 150
אוישביץ 18 24 31 34 40 41 57 67 69 79 100
105 116 122 125 133 135 138 140 147 148
158 161 162 163 170 180 182 189 194 197
200 206 211 218 227 231 283 295 296 299
300 303 304 305 310 313 320 326 336 341
347
אונגוואר 21 22 26 54 67 80 159 357 358 359
אונוד 354
אונטרדאם (נאסאוד) 225 296 297 287
אונסדורף 53 61 67 69 78 142 147 153 162 163
206 432
אוסטרופצה 217
אוסטריה 83 96 105 161 166 183 186
אוקראינה 147 310
אורשיווא 321
אייזנשטדט 235
איללאק 329-331
אילנדה 217-218
אילת 147(ה 6)
איסט־פלטבוש 93(ה 1)
אלטנדורף 61 69
אלטקונשטדט (בייערן) 19
אלעשד 289-290
אנגליה 189
אנטוורפן 204
אפושטאג 164
אראד 219-223
ארצות הברית 98 187 266 296
ארץ ישראל 178 221 234 253 260 294 312

ב

באיאם 133
באלמאז־אוויוארוש 43 80-87
באלאשאג'ורמוט 159 194
באלקאני 26 78-79 220
באנאביץ 22
באנפיהוניאד 258
באקשצ'אבא 125
בארדיוב 17 55 348
בארשא 128 133 242
בוגדאן 320
בודא (אובן) 211
בודאפשט 22 50 56 88 90 98 105 114 119 131
134 144 145 164 169 180 186 187 189 194
201 204 208 216 219 289 310
בודסנמיהאלי (ראה סנמיהאלי)
בודרוגקרסטור 73
בולוחוב 153 308
בונ'האד 131 167 267 269
ביסטריץ 296 348
בוקרשט 293
בוקובינה 242 243 266
ביקסאד 224-228 270
בורו־פארק 203 337
בני ברק 92 218 246
בנעדיקוביץ 326
בעזינג 242
בעטהלען 78 229-233 296
בעלז 27 95 105 147 161 175 253 319
בעלעד 162 183
בעלענייש 50
בערבעשט 308 333

בֶּקֶשצ׳אבה 211
בראזיל 166
ברגן בלזן 92 145 277
ברגסאז 21 40 80 93 108 133 360 361 362 363 364
ברוד 19
ברוקלין 205 218 308(ה 5) 348
ברט־ה־אויפאלו 201
ברעז׳אן 128
ברעזוביץ 78
ברעזענע 160

ג

גאלגרן 535
ג׳ומור 157
גוראהונט 220
גורליץ 308
ג׳יור (ראאב) 29 67 161 189-190
גלייביץ 117
גליציה 167 308 323
גאלנטא 33 69 120 267 338
גלניץ 350
גמזו 255
גרוסווארדיין (אוראדיאה) 21 22 29 61 81 94 108 150 234-251 267(ה 4) 289 295 300 320
גרמניה 64

ד

דברצן 69 78 80 83 88-92 103 105 108 200 204
דונאסרדאהעלי 148 180 267 364 365 366
דיושדיור 191
דיערעש (ג׳ערעש) 252-255
דעווא 17 291-292
דעש 108 217 218 229 231 242 256 301 305 367 368 369 370 371
דרצ׳קה 93-98

ה

האללאש 329
האלמין 242 289 318
הובושוולג׳י 186
הודאס (נ׳יר הודאס) 99-102
הוידו־בסרמין (בוסרמין) 53 103-107
הוידו־הודהאז 108-114
הומענע 15-18 258 291
הונגריה 52 56 61 67 73-216 247 293 296 313 315 329 330 347
הג׳לה־מאד (ראה מאד)
הידאלמאש 256-257 304
הנשוביץ 258
העיו־טשאבא 103
הרמנשטאדט (סֶבֶּן, סיביו)

ו

״ואטיקאן יהודי״ 24
ואיא (נ׳יר ואיא) 192-193
ואידאצ׳קה 115-117
וואדקערט 114
וואלאוועע 73 128 308-310
וואריי 234
וואַרשא 283
ווישק 321-322
וורבוי 19-20 43 50 144 235 297
וורפלט 158 194 374 375
ויז׳ניץ 242 243-246
ויטקא 136-137
וייצן 94 135 203 211 287 291 372 373
וילחוביץ 243-246
וויליאמסבורג 112 114 187 218 255 288 321 337
וינה 19 96 130 151 205 219

ז

ז׳אבנה 52
זאקאפאנע 326
ז׳יבאו 304
זמפליין 26 121
זענטא 332-337

ח

חוסט 15 52 54 94 103 128 139 144 163 168 186 252 266 301 304 321 425

ט

טאב 88 118-120
טאליא 121-123 157
טאנג׳יר 113
טארנא 158 318
טארנוב 52
טאשנד 211 220 256 263 282 293 303 304 376 377 378 379
טולצ׳ובה 53 94 296
טוקאי 69 150
טורדא 252 253 287 293-294
טופולצ׳אן 21 43
טורץ 15 380
טורונטו 17(ה 8)
טורקיה 286

טיסאפורד 164
טירנאו 40 51 88 90 381
טיסה אסלר 133
טֶלֶגד 295
טמשוואר 262-266
טעגלאש 114
טקנדורף 217
טרזיאנשטדט 113 163 203 337
טריטש (מוריה) 143
טרבישוף 103
טרנסילבניה 164 217-307 315
טרנסניסטרה 220 266
טרצל 175
טשירטש 23-25
טשעטשוביץ 26-28 78 267 270

י

יאנושי 174
יאנקוביטש 103
יוגוסלביה 328-347
יולשווא־רעווצא 79
יונק 273
יוקא 29-31 189 242 337
יעמערינג 120 180 219 235 382
ירושלים 29 98 144(ה 11) 149(ה 1) 204 245 248 252(ה 2) 255 260 266 294

ל

לאוואש־בערעני 237
לאפוש 252 339 433
לאקנבאך 267
לובלו 93(ה 1)
לובלין 17 18 48 291
לוגאנו (שוויץ) 320
ליפאני 24
ליפטוסנמיקלוש 143
לכניץ 287 296

מ

מאגנדורף 33-35
מַאד (הג׳לה מאד) 26 43 53 110 115 120 181 242 258 304 383 384 385
מֶזוצ׳אט 103 157
מאטהסאלקא 90 100 137(ה 12) 197
מאטרסדורף 142 149 229 256
מאנצ׳סטר 248
מאקו 50 124 204 297
מארגרטן 22 315 272
מארושוואשרהעלי 200 252
מארמורש 159 164 243 298 308-327
מארינבאד 277
מדיאש 261 297-298
מונט־קיסקו 120 161
מונסי 246
מונקאטש 40 47 53 54 57 62 67 89 95 180 182 184 206 246 312 313 326 386 387 388
מוריה 329 234
מזוקובאצ׳האזא 124-126
מטהאוזן 31 341
מיאמי 100(ה 1)
מיהאלוביץ 17 26(ה 4) 36-42 149
מיהאלי־פאלווא 389
מיידן 128
מישקולץ 61 73 127-132 142 149 151 158 180 182 191
מסיף 224

נ

נאג׳אורוסי 194-195
נאג׳באניא 26 242 267-268 283
נאג׳שאלו 144
נאג׳האלאס 52 54
נאד׳פאלו 257
נאג׳קאניז׳ה 125
נאדבורנא 319
נאדיעטשעד (נאג׳אצ׳ד) 196-199
נאסאוד (ראה אונטרדאם)
נגרשט 299
נובוק 43
ניו ג׳רסי 98
ניו יורק 23 29 34 36 43 75 81 90 93(ה 1) 96 99(ה 1) 100 104 113 139 155 176 192 197 219 230 291 333 339
נייהייזל 43-46
נייטרא 40 51 69 139 160 161
ניקלסבורג 146
נ״יראוצ׳אד 78 200
נ״יר באטור 308(ה 5)
ניר בוגדן 225
ניר גלים 144(ה 11)
נ״ירדהאזא 36 52 54 79 133-138 139 167 174 178 196 200 204
נ״ירמאדא 139-141 192
נעליפענע 312 313
נעמאסטא 297
נעממש־סאלאק 267
נפוקא 272
נתניה 40 221 283

ס

סאבאטיש 22 88
סאטמר 40 73 94 110 147 204 217 225 242
269 286 287 299 312 319 320 330
סאלונטה 220(ה 5) 300
סאלארד 95
סאמאשאוויואר 301-303
סאנטוב (אבאוי-סאנטו) 142-145
סאסוב 333
סארוואש 176 201-203
סוואליווע 312-314
סולוש (סעליש) 78 94 128 304
סוליצה 253(ה 4)
סומבוטהעלי 144 146-148
סטארא־קאניז׳א 333 338-345
סטרופקוב 40 252
סטרימטערע 390 391
סיגט 26(ה 4) 27 89 95 103 133 225 230 242
253 269 286 287 296 297 318 319 323 329
333 337 392 393
סילאדצ׳ה 131 304
סיקסו 149-152 168 229
סלובקיה 15-72 291 436
סלוטפיני 351
סנינא 47-49
סנמיהאלי (בודסנמיהאלי) 90 115 258 394 395
סנמיקלוש 219
סנפטר (ראה שאיוסנפטר)
סנץ 346
סערעדנע 315-317 352
סערענטש 74 153-156
ספינקא 40 105 128 312
סקלהיד 396 397 398
סרד 40 52 237 352 399

ע

עבענזע (מחנה) 310

פ

פאפא 148 187 204 237
פאקש 21 94 110 119 194 204-205 219 329
353
פארטלנד 263
פאשדיוש 36
פוטנוק 157-158
פולין 23 52 56 64 169 234 291
פולעק 158
פוקינג 288
פישטיאן 21 40 50-60
פושפוקלודאני 108 125 159-161
פטרושאן 350
פטרוביסלה 346-347
פטרסון 98
פיורדא 19
פילזן 143
פינטשוב 234
פֶלשו־באניא 268
פעלעדהאז 33 180
פראג 19 248
פרויקירכן 235
פריישטדט 167
פֶרנוואלד 283
פרנקפורט 183 184 186
פרעשוב (עפעריעס) 23 47 50 400 401
פרשבורג 15 19 20 22 29 50 51 55 61 67 88
118 119 120 121 144 147 168 181 182 235
236 242 258 267 269 272 273 301 304 329
פתח תקוה 137(ה 12)

צ

צאנז 89 133 174 253
ציגאנד 206-207
צ׳ייקה 220-221 300
צ׳כוסלובקיה 23 116 174 316 347
צ׳נגר 21
צעהלים 53 142 144 162 164 183 269 321 349
צרפת 113

ק

קמארן 67-68
קאמיניץ־פודולסק 24 323
קאלוב (קאליב) 95 153 167 174 353 402 403
קמארניק 348
קאסוני 89 163 308(ה 5) 351 404 405 406 407
קאפובאר 162-163
קאפיש 80
קארפטורוס ומארמרוש 308-327
קאשוי 24 33 139 206 313 408 409
קדלבורג 19 219
קולבאסוב 196
קלוז׳ קולוז׳וואר (ראה קלויזנבורג)
קולומיאה 108 225
קופלניק מאנאשטור 269-270
קיראליהלמץ 67 206 410 411
קיסינגן 26
קירכדורף 150
קישקורוש 164-166 349

קלויזנבורג (קלוז׳ קולוז׳ואר) 168 227 236 238
256 272-286 287 289 301
קליינוורדיין 15 19 80 115 138 140 153 167-
172 282 287
קעזמרק 61-70 164
קעלין 21 22
קערעצקי 333 334 335
קראלי 26 33 40 242 303 333 412 413 414 415
קראסנא 94
קרומפאך 51
קרואציה 329
קרטשינוף 323-325
קריית צאנז (נתניה) 283
קרלסבורג 256
קרסטור (בודרוגקרסטור) 47

ר

ראגנסדורף 119
ראדוועגקא 315
ראחוב 318-320
ראנשבורג 143
ראסוויגעף 326-327
ראצפרט 89 160 174-179 333
רודניק 282
רומניה 22 174 246
רזאוולי 128
רטיאג 305-306
רכניץ 118
רעטה 50

ש

שאטוראוליואויהעלי (ראה אויהעל)
שאיוסנפטר (סנפטר) 75 121 180-182 329
שאלא 69-70
שאלגוטוריאן 208-210
שארבוגרד 329
שארוואר 263
שארושפאטאק 115
שארקאד 211
שבש 27
שולטוואדקרט 204
שוייץ 134(ה 4) 145 170 186 247 277
שומקוט 350
שוראן 43 416 417 418 419 420
שטיינמנגר 119 146
שופרון 105 162 183-188
שימלוי 168 291 421 422 423 424
שימנדיל דה סוס (שימנדע) 234
שינעווע 133
שאמשון 142
שעניא 39

ת

תל אביב 39

This book discusses the yeshivot of slovakia, Hungary, Transylvania, Carpatho-Ukraine, Marmorosh and Yugoslavia. It describes the rabbinic personalities who headed the yeshivot in these regions, the methods of teaching and the organization of yeshivot.

©

Copyright 1987 by Abraham Fuchs
Rehov Hayim Vital 35, Jerusalem
Tel. 524476

HUNGARIAN YESHIVOT

FROM GRANDEUR TO HOLOCAUST

VOLUME 2

BY

ABRAHAM FUCHS

JERUSALEM 1987